תנ״ך · ראשונים · רד״ק · תורה

רד"ק על בראשית

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על בראשית

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 6
פרק ב 30
פרק ג 45
פרק ד 57
פרק ה 69
פרק ו 74
פרק ז 83
פרק ח 91
פרק ט 98
פרק י 105
פרק יא 112
פרק יב 119
פרק יג 126
פרק יד 130
פרק טו 136
פרק טז 145
פרק יז 150
פרק יח 160
פרק יט 171
פרק כ 179
פרק כא 185
פרק כב 192
פרק כג 198
פרק כד 202
פרק כה 213
פרק כו 221
פרק כז 228
פרק כח 236
פרק כט 241
פרק ל 246
פרק לא 255
פרק לב 263
פרק לג 272
פרק לד 276
פרק לה 279
פרק לו 284
פרק לז 288
פרק לח 294
פרק לט 299
פרק מ 302
פרק מא 305
פרק מב 311
פרק מג 316
פרק מד 319
פרק מה 321
פרק מו 324
פרק מז 327
פרק מח 330
פרק מט 334
פרק נ 345

הקדמה

"ראשית חָכְמָה יִרְאַת ה' שֵׂכֶל טוֹב לְכָל עֹשֵׂיהֶם תְּהִלָּתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד" (תהלים קיא:י). אָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם מִי שֶׁהֵכִין אֶת לִבּוֹ לְהִתְעַסֵּק בְּחָכְמָה תְּחִלָּה יִתְעַסֵּק בְּיִרְאַת ה' וְיַעֲשֶׂה מִמֶּנָּה שֹׁרֶשׁ וְעִקָּר וְכָל דְּרָכֶיהָ יִתְנַהֵג בְּחָכְמָה שֶׁיִּלְמֹד עַל הַדֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כָּל שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת וְכָל שֶׁחָכְמָתוֹ קוֹדֶמֶת לְיִרְאַת חֶטְאוֹ אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת, וְיִרְאַת ה' הִיא הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה וְדִבְרֵי הַנְּבִיאִים וְקַבָּלַת הַחֲכָמִים בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, וְהַחָכְמָה הִיא חָכְמַת הַפִּילוֹסוֹפְיָא. וְאִם יִלְמֹד אָדָם חָכְמַת הַפִּילוֹסוֹפְיָא תְּחִלָּה יִבָּהֵל בְּרוּחוֹ וְיָעֹז מִצְחוֹ לְהַכְחִישׁ הָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים הַגְּדוֹלִים הַנִּמְצָאִים בִּכְתַב הַקֹּדֶשׁ כִּי הֵם דְּבָרִים לֹא תָכִילֵם הַחָכְמָה הַהִיא. אָמְנָם כַּאֲשֶׁר יַקְדִּים לִמּוּד הַתּוֹרָה שֶׁהִיא יִרְאַת ה' וְיָשִׂים בְּלִבּוֹ לְהַאֲמִין כָּל הַכָּתוּב בָּהּ וּבְכָל כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, וְכַאֲשֶׁר יִתְבּוֹנֵן בָּהֶם יִמְצָא בָהֶם דַּרְכֵי הַחָכְמָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי הִיא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֵת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עַם חָכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה" (דברים ד:ו), כִּי אֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה שֶׁהֵם בְּנוּיוֹת עַל דֶּרֶךְ הַשֵּׂכֶל, כִּי גַּם הַחֻקִּים אֲשֶׁר נֶאֱמַר עֲלֵיהֶם כִּי אֵין לָהֶם טַעַם, כֵּן הוּא שֶׁאֵין לָהֶם טַעַם נִרְאֶה לְרֹב בְּנֵי אָדָם, אֲבָל הֶחָכָם הַמִּתְבּוֹנֵן בָּהֶם יִמְצָא טַעֲמָם בָּרוּר וּמְבֹאָר. וְאַחֲרֵי הִתְבּוֹנֵן הֶחָכָם הַמֵּבִין בְּדַרְכֵי הַתּוֹרָה וִישִׁימֶהָ יְסוֹד לַחָכְמָה וְיִשְׁתַּדֵּל בִּלְבּוֹ לְקָרֵב אֶת הַדְּבָרִים הָרְחוֹקִים אֶל הַדַּעַת וְיִלְמֹד חָכְמַת הַפִּילוֹסוֹפְיָא, אַחֲרֵי כֵן לֹא תִשְׁתַּבֵּשׁ דַּעְתּוֹ בְּלָמְדוֹ הַחָכְמָה בַּתּוֹרָה אֲשֶׁר לָמַד תְּחִלָּה, כִּי כְּבָר תָּקְעָה יָתֵד בְּמָקוֹם נֶאֱמָן וְיִקָּרֵב דַּרְכֵי הַחָכְמָה אֵלֶיהָ בְּכָל כֹּחוֹ וְיִכָּלְתּוֹ וְתִהְיֶה שְׁלֵמָה מַשְׂכֻּרְתּוֹ, וְאָמַר "שֵׂכֶל טוֹב לְכָל עֹשֵׂיהֶם" (תהלים קיא:י), פֵּרוּשׁ שֵׂכֶל טוֹב עִיּוּן טוֹב וְהַשְׂגָּחָה טוֹבָה יֵשׁ לְכָל הַמִּשְׁתַּדֵּל בִּשְׁנֵיהֶם בְּיִרְאַת ה' וּבַחָכְמָה, כִּי גַּם בְּיִרְאַת ה' לֹא יִהְיֶה שָׁלֵם אִם לֹא יִתְעַסֵּק בַּחָכְמָה. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ שֵׂכֶל טוֹב הַצְלָחָה טוֹבָה, כְּמוֹ "וַיְהִי דָוִד בְּכָל דְּרָכָיו מַשְׂכִּיל" (שמואל א יח), כְּלוֹמַר שֶׁיַּצְלִיחַ הַמִּתְעַסֵּק בִּשְׁתֵּיהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "לוֹמְדֵיהֶם" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "עֹשֵׂיהֶם", מְלַמֵּד שֶׁהַמַּעֲשֶׂה גָּדוֹל. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ הֵם גַּם כֵּן "הַתַּלְמוּד גָּדוֹל שֶׁהַתַּלְמוּד מֵביא לִידֵי מַעֲשֶׂה", לֹא הִגְדִּילוּ הַתַּלְמוּד אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁהוּא מֵביא לִידֵי

מַעֲשֶׂה וְלֹא יִכְשַׁר הַמַּעֲשֶׂה מִבְּלִי הַלִּמּוּד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ אֵין בּוֹר יָרֵא חֵטְא וְלֹא עַם הָאָרֶץ חָסִיד, אֶלָּא בְּוַדַּאי הַמַּעֲשֶׂה גָּדוֹל כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם" (דברים ה:א) לִמְּדוּ בַּעֲבוּר שֶׁתַּעֲשׂוּ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כָּל מִי שֶׁיֶּשְׁנוֹ בַּעֲשִׂיָּה יֶשְׁנוֹ בִּלְמִידָה וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ בַּעֲשִׂיָּה אֵינוֹ בִּלְמִידָה. וְאָמְרוּ עוֹד כָּל הָאוֹמֵר אֵין לִי אֶלָּא תוֹרָה אֵין לוֹ תוֹרָה, פְּרוּשׁ שֶׁאוֹמֵר אֵין לִי עֵסֶק בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוֹת אֶלָּא בְּקִרְיַאת הַתּוֹרָה בִּלְבַד אֵין לוֹ אֶפְלוּ שְׂכַר קְרִיאַת הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם" (דברים ה:א) כָּל שֶׁיֶּשְׁנוֹ בַּעֲשִׂיָּה יֶשְׁנוֹ בִּלְמִידָה וְכָל שֶׁאֵינוֹ בַּעֲשִׂיָּה אֵינוֹ בִּלְמִידָה. וְאָמְרוּ כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בִּלְבַד דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר "לְלֹא אֱלֹהֵי אֱמֶת וּלְלֹא תוֹרָה" (דברי הימים ב טו:ג), פֵּרוּשׁ שֶׁהַלִּמּוּד מֵאֵין מַעֲשֶׂה אֵינוֹ דָּבָר מוֹעִיל אֲבָל הוּא מֵרִיעַ וּמַזִּיק לְעַצְמוֹ וּלְזוּלָתוֹ. וְדִמּוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הַתַּלְמוּד מִבְּלִי מַעֲשֶׂה לְמִי שֶׁבּוֹנֶה בֵּיתוֹ וְאֵינוֹ מַצִּיב לוֹ דְּלָתוֹת, כִּי בְּוַדַּאי יִהְיֶה אוֹתוֹ הַבַּיִת מְשֻׁלָּח וְנָעָזב כְּמִדְבָּר. וּמִקְצָתָם דִּמּוּ אוֹתוֹ לְמִי שֶׁאֵין לוֹ בַּיִת וּבוֹנֶה דְּלָתוֹת לַבַּיִת, כִּי טֹרַח הַדְּלָתוֹת לְלֹא תוֹעֶלֶת הוּא. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הַחָכְמָה מִבְּלִי מַעֲשֶׂה הִיא טַעֲנַת הַבּוֹרֵא עַל בְּרוּאָיו. וְאָמְרוּ מִי שֶׁאֵין דְּבָרָיו דּוֹמִין לְמַעֲשָׂהוּ הוּא מְבַיֵּשׁ אֶת עַצְמוֹ. וְאַחַר שֶׁבֵּאַרְנוּ כִּי הַמַּעֲשֶׂה הוּא הָעִקָּר, נֹאמַר כִּי הַמַּעֲשֶׂה הוּא עַל שְׁנֵי פָּנִים וְכָל אֶחָד מֵהֶם הוּא עָמוּד גָּדוֹל לִשְׂכַּר הָאָדָם בָּזֶה וּבַבָּא. הָאֶחָד הוּא מַעֲשֵׂה הַמִּצְוֹת וּשְׁמִירָתָם וְדַרְכֵי הַמּוּסָר, יִמָּצֵא בָהֶם שֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם. וְהַמַּעֲשֶׂה הָאַחֵר הוּא כְּתִיבַת הַחָכְמוֹת וּבֵאוּר הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת לְחָקְקָם עַל סֵפֶר לְמַעַן יַעַמְדוּ יָמִים רַבִּים, כִּי אִם לֹא הָיוּ כוֹתְבִים הַחֲכָמִים הַקְּדוּמוֹנִים דִּבְרֵיהֶם עַל סֵפֶר כְּבָר אָבְדוּ הַחָכְמוֹת וְסָפוּ הַמְּזִמּוֹת וּבָטְלוּ הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת, אֲבָל הַחֲכָמִים וּבַעֲלֵי הַתּוֹרָה בִּכְתִיבַת דִּבְרֵיהֶם וּבֵאוּרֵיהֶם עַל סֵפֶר יַשְׁאִירוּ בְּרָכָה אַחֲרֵיהֶם, וּבְוַדַּאי לֹא מֵתוּ הַחֲכָמִים הֵהֵם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הַצַּדִּיקִים אֲפִלּוּ בְּמִיתָתָן קְרוּאִין חַיִּים. וְאָמְרוּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם לֹא מֵת, וְאָמַר יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ "בּוֹא כָתְבָה עַל לוּחַ אִתָּם וְעַל סֵפֶר חֻקָּה וּתְהִי לְיוֹם אַחֲרוֹן לָעַד עַד עוֹלָם" (ישעיהו ל:ח), וְעַל כֵּן חָתַם דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם הַפָּסוּק שֶׁהִקְדַּמְנוּ "תְּהִלָּתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד", וְיִתְפָּרֵשׁ עַל הַמַּעֲשֶׂה הָרִאשׁוֹן שֶׁהִקְדַּמְנוּ, כִּי עוֹשֵׂה מַעֲשֵׂה הַיֹּשֶׁר וְשׁוֹמֵר הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת וְהַמִּתְעַסֵּק בַּחָכְמָה תִּהְיֶה תְּהִלָּתוֹ בְּפִי הָאֲנָשִׁים לְכַמָּה דוֹרוֹת וְנַפְשׁוֹ גַּם כֵּן

עוֹמֶדֶת לָעַד לָעוֹלָם הַבָּא עַד עוֹלָם. וְיִתְפָּרֵשׁ עַל הַמַּעֲשֶׂה הַשֵּׁנִי כִּי כוֹתֵב הַסְּפָרִים תְּהִלָּתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד לְרוֹאֵי הַסְּפָרִים הָהֵם וּלְלוֹמְדֵיהֶם, וְעַל כֵּן נִקְרְאוּ הַחֲכָמִים בַּעֲלֵי אֲסִפּוֹת לְפִי שֶׁאוֹסְפִין דִּבְרֵיהֶם וְדִבְרֵי זוּלָתָם עַל סֵפֶר לִהְיוֹתָם לְעֵד לְמִשְׁמֶרֶת וּלְעוֹלָם לְמַזְכֶּרֶת וְיֵשׁ לָהֶם שָׂכָר טוֹב בַּעֲמָלָם וְצִדְקָתָם עוֹמֶדֶת לָעַד. וְעַל כֵּן רָאִיתִי אֲנִי הַצָּעִיר דָּוִד בַּר רַבִּי יוֹסֵף קִמְחִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה לִכְתֹּב עַל סֵפֶר בֵּאוּר דִּבְרֵי הַמִּקְרָא כַּאֲשֶׁר לָמַדְתִּי וְקִבַּלְתִּי וְכַאֲשֶׁר תַּשִּׂיג יַד מַחֲשַׁבְתִּי בַּאֲשֶׁר ה' אִתִּי, אֲשֶׁר לוֹ נָאוָה תְּהִלּוֹת אֶשְׁאַל הָעֶזֶר לְהָחֵל וּלְכַלּוֹת כִּי הוּא הָעוֹזֵר וְהַסּוֹמֵךְ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ. וְאָכְתֹּב הַפְּסוּקִים אֲשֶׁר צָרִיךְ לְפָרְשָׁם וְהַמִּלִּים אֲשֶׁר צָרִיךְ לְדַקְדְּקָם. גַּם אֶכְתֹּב טַעַם כְּתִיב וּקְרִי וּכְתִיב וְלֹא קְרִי וּקְרִי וְלֹא כְתִיב כַּאֲשֶׁר אוּכַל לָתֵת טַעַם לִשְׁנֵיהֶם כָּל אֶחָד וְאֶחָד בִּמְקוֹמוֹ. וְנִרְאֶה כִּי הַמִּלּוֹת הָאֵלֶּה נִמְצְאוּ כֵּן לְפִי שֶׁבַּגְּלוּת רְאשׁוֹנָה אָבְדוּ הַסְּפָרִים וְנִטַּלְטְלוּ וְהַחֲכָמִים יוֹדְעֵי הַתּוֹרָה מֵתוּ, וְאַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה שֶׁהֶחֱזִירוּ הַתּוֹרָה לְיוֹשְׁנָהּ מָצְאוּ מַחֲלֹקֶת בַּסְּפָרִים וְהָלְכוּ בָהֶם אַחַר הָרֹב לְפִי דַּעְתָּם. וּבְמָקוֹם שֶׁלֹּא הִשִּׂיגָה דַּעְתָּם עַל הַבֵּרוּר כָּתְבוּ הָאֶחָד וְלֹא נִקְּדוּ אוֹ כָתְבוּ מִבַּחוּץ וְלֹא כָתְבוּ מִבִּפְנִים וְכֵן כָּתְבוּ בְּדֶרֶךְ אֶחָד מִבִּפְנִים וּבְדֶרֶךְ אַחֵר מִבַּחוּץ. וְאֶכְתֹּב בִּקְצָת הַמְּקוֹמוֹת תַּרְגּוּם יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ פֵּרוּשִׁים טוֹבִים וְנָאִים. גַּם אָבִיא דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בִּמְקוֹמוֹת שֶׁאָנוּ צְרִיכִים לְפֵרוּשָׁם וּלְקַבָּלָתָם עַל כָּל פָּנִים. גַּם כֵּן אָבִיא קְצָת הַדְּרָשׁוֹת לְאוֹהֲבֵי הַדְּרָשׁ. וְעַתָּה אָחֵל בְּעֶזְרַת הַמְלַמֵּד לְאָדָם דָּעַת.

פרק א

פסוק א

בְּרֵאשִׁית. אֵינָנּוּ סָמוּךְ, וְכֵן "מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית" (ישעיה מו:י), וּפֵרוּשׁ: בַּתְּחִלָּה **בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ**, אַחַר כָּךְ תּוֹצְאוֹתֵיהֶם, וְאַחַר כָּךְ סִפֵּר כִּי בִּתְחִלַּת בְּרִיאַת הָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ.

בָּרָא. עִנְיָנוֹ יְצִירָה, וְכֵן "בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם" (בראשית ה:א), "לֵב טָהוֹר בְּרָא לִי אֱלֹהִים" (תהלים נא:יב), וְכֻלָּם עִנְיַן יְצִירָה. אַךְ יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּינֵיהֶם, כִּי לְשׁוֹן יְצִירָה אֵינוֹ נוֹפֵל אֶלָּא עַל דָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַמָּשׁ וְצוּרָה, וּמַה שֶּׁאָמַר "וְיוֹצֵר רוּחַ אָדָם בְּקִרְבּוֹ" (זכריה יב:א) עַל יְצִירַת כְּלֵי הַגּוּף הַמְקַבְּלִים כֹּחַ הָרוּחַ וְהֵם הַמֹּחַ וְהַלֵּב, וּלְשׁוֹן בְּרִיאָה נוֹפֵל

עַל כָּל דָּבָר גַּם עַל דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ מַמָּשׁ כְּמוֹ "וְאִם בְּרִיאָה יִבְרָא ה' וּפָצְתָה הָאֲדָמָה אֶת פִּיהָ" (במדבר טז:ל), וְאֵין פְּתִיחַת הָאֲדָמָה דָּבָר, וְכֵן **בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְגוֹ'** בְּרָאָם מִלֹּא דָבָר, וְעִקַּר הַמִּלָּה עַל הַהוֹצָאָה מִן הָאֶפֶס אֶל הַיֵּשׁ.

אֱלֹהִים. שֵׁם שׁוֹפֵט וּמוֹשֵׁל וּמַנְהִיג, וּלְפִי שֶׁהוּא שֵׁם לָרַבִּים נִקְרָא בִּלְשׁוֹן רַבִּים, כִּי מְצָאנוּהוּ שֵׁם לִגְדוֹלֵי הָעָם וְשׁוֹפְטָיו וּמַנְהִיגָיו, וְשֵׁם לַמַּלְאָכִים וְלַכּוֹכָבִים. וּבְכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית לֹא נִזְכַּר שֵׁם אַחֵר אֶלָּא אֱלֹהִים, לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר בִּיצִירַת הָעוֹלָם וּבְהַנְהָגָתוֹ, וּמִמֶּנּוּ נֵדַע כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים בָּאָרֶץ וְשֶׁהָעוֹלָם נִהְיָה מִבּוֹרֵא אֶחָד, בְּרָאוֹ בְּחָכְמָתוֹ כְּשֶׁרָאָה לִבְרֹא אוֹתוֹ. וְכִדְבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ל"ח): כָּל מָקוֹם שֶׁכָּפְרוּ הַמִּינִים תְּשׁוּבָתָן בְּצִדָּן, "בְּרֵאשִׁית אֱלֹהִים" אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא **בָּרָא אֱלֹהִים**. וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, בַּעֲבוּר הֱיוֹת כָּל מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם בְּיַד הַמַּלְאָכִים עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ נִקְרָא כֵּן.

אֵת. מִלַּת אֵת מוֹרָה עַל הַפָּעוּל. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה א, ט"ו) שָׁאַל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אֶת רַבִּי עֲקִיבָא, אָמַר לוֹ: בִּשְׁבִיל שֶׁשִּׁמַּשְׁתּוֹ אֶת נַחוּם אִישׁ גַּם זוּ שֶׁהָיָה דּוֹרֵשׁ אַכִּין וְרַקִּין מִיעוּטִין, אֵתִין וְגַמִּין רְבוּיִין, **אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ** מַהוּ? אָמַר לוֹ: אִלּוּ נֶאֱמַר **בָּרָא אֱלֹהִים** שָׁמַיִם וָאָרֶץ, הָיִינוּ אוֹמְרִים אַף שָׁמַיִם וָאָרֶץ אֱלֹהוּת. אָמַר לוֹ: לֹא כִּי, **אֵת הַשָּׁמַיִם** לְרַבּוֹת חַמָּה וּלְבָנָה כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, **וְאֵת הָאָרֶץ** לְרַבּוֹת אִילָנוֹת וּדְשָׁאִים, וְהוּא כְּמוֹ (יהושע ב:א) "וְאֶת הָאָרֶץ וְאֶת יְרִיחוֹ", לְפִי שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא מֻפְלָג כְּאִילָנוֹתָיו וּבִדְשָׁאָיו מִכָּל הָאָרֶץ. זֶה הוּא בַּנִּרְאֶה. וּבַנִּסְתָּר, לְפִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כְּמָה שֻׁחֻלָּק אֶחָד מִן הַשָּׁמַיִם שָׁם אוֹתוֹ לְבַדּוֹ כִּי הוּא נִפְרָד מִכָּל תּוֹלְדוֹת הָאָרֶץ. הִנֵּה לְדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי בְּיוֹם רִאשׁוֹן נִבְרָא כָּל תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם עִם הַשָּׁמַיִם וְכָל תּוֹלְדוֹת הָאָרֶץ עִם הָאָרֶץ, וְהִמְשִׁילוּ זֶה לְאִכָּר שֶׁזּוֹרֵעַ זְרָעִים רַבִּים כְּבַת אַחַת, וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁצּוֹמֵחַ לִשְׁנֵי יָמִים וְיֵשׁ לִשְׁלֹשָׁה וְיֵשׁ לְאַרְבָּעָה (בראשית רבה שם).

הַשָּׁמַיִם. רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ הַשָּׁמַיִם הַגַּלְגַּלִּים, וְכֵן דַּעַת רֹב הַמְפָרְשִׁים, וְכֵן דַּעַת רַבֵּנוּ מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (מורה נבוכים ב:ל), כִּי הַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם תִּשְׁעַת הַגַּלְגַּלִּים (צריך לומר: עם תנועת הגלגלים, ק.) נִבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן. וְשָׁמַיִם בִּלְשׁוֹן שְׁנַיִם, וְהַטַּעַם כָּתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (בספר השם) כִּי כַּעֲבוֹר שְׁנֵי סִדְרֵי הַגַּלְגַּל אֶחָד

בְּיָמִין וְאֶחָד בִּשְׂמֹאל נִקְרָא שָׁמַיִם כִּלְשׁוֹן שְׁנַיִם וְהוּא נִגְזָר מִן "שָׁם" שֶׁמּוֹרֶה עַל הַמָּקוֹם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים כִּי **הַשָּׁמַיִם** הַנִּזְכָּר בְּפָסוּק זֶה הוּא הָרָקִיעַ שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי וְנִקְרָא שָׁמַיִם בְּדֶרֶךְ הַשְּׁאָלָה, וְלֹא זָכַר בְּרִיאַת הַגַּלְגַּלִּים מָתַי נִבְרְאוּ וְלֹא הָאָרֶץ בִּכְלָלָהּ מָתַי נִבְרֵאת עִם הַיְסוֹדוֹת, וּפֵרְשׁוּ **וְאֵת הָאָרֶץ**, הַיַּבָּשָׁה, וּפֵרְשׁוּ **בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים** קֹדֶם שֶׁבָּרָא אֱלֹהִים הָרָקִיעַ וְהַיַּבָּשָׁה הָיְתָה הָאָרֶץ תֹּהוּ וָבֹהוּ, וְתִהְיֶה וְי"ו "וְהָאָרֶץ" כְּפֵי"א רָפָה כִּלְשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל שֶׁיִּשְׁימוּהָ בִּתְחִלַּת הַדְּבָרִים פְּעָמִים, וְכֵן דַּעַת רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה זְכרוֹנוֹ לִבְרָכָה שֶׁלֹּא בָּא לְזַכֵּר סֵדֶר הַבְּרִיאוֹת בְּזֶה הַפָּסוּק, אֶלָּא שֶׁהוּא פֵּרֵשׁ **הַשָּׁמַיִם** הַגַּלְגַּלִּים, וְכֵן פֵּרְשׁוּ בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹּהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ וְגוֹ' וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר, וְלֹא בָּא הַמִּקְרָא לְהוֹרוֹת סֵדֶר הַבְּרִיאָה לוֹמַר שֶׁאֵלּוּ קָדְמוּ, וְאִם תֹּאמַר לְהוֹרוֹת בָּא שֶׁאֵלּוּ נִבְרְאוּ תְּחִלָּה וּפֵרוּשׁוֹ בְּרֵאשִׁית הַכֹּל בָּרָא אֵלּוּ, אִם כֵּן תְּמַהּ עַל עַצְמְךָ שֶׁהֲרֵי מַיִם קָדְמוּ שֶׁהֲרֵי כְּתִיב "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם" וַעֲדַיִן לֹא גִּלָּה בְּרִיאַת הַמַּיִם מָתַי הָיְתָה, הָא לָמַדְתָּ שֶׁקָּדְמוּ לָאָרֶץ, וְעוֹד שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַיִם נִבְרְאוּ עַל כָּרְחֵךְ לֹא לִמֵּד הַמִּקְרָא בְּסֵדֶר הַקּוֹדְמִים וְהַמְאֻחָרִים כְּלוּם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **הַשָּׁמַיִם** הָאֵשׁ הַיְסוֹדִי וְהִיא הָעֶלְיוֹנָה שֶׁבַּיְסוֹדוֹת וְהִיא קְדוּמָה בַּטֶּבַע כִּי לֹא יָסַד הַגַּלְגַּל אֶלָּא עַל דָּבָר נָח וּמִסְבּוּב הַגַּלְגַּל נִהְיְתָה הָאֵשׁ כְּדִבְרֵי חֲכְמֵי הַמֶּחְקָר, אוֹ נֹאמַר כִּי בָּרָא הָאֵל מִתַּחַת גַּלְגַּל הַיַּרֵחַ חֹמֶר אֶחָד וְהִלְבִּישׁוֹ אַרְבַּע צוּרוֹת, וְאֵין בַּיְסוֹדוֹת נָח אֶלָּא אֶרֶץ כִּי הִיא הַמַּצָּק, וְכֻלָּם נִבְרְאוּ כְּאֶחָד בְּטִבְעָם, וְלֹא נִזְכַּר בְּסֵדֶר יְמֵי בְּרֵאשִׁית אֶלָּא מִגַּלְגַּל הַיַּרֵחַ וּלְמַטָּה, וְהָאוֹר וְהַמְּאוֹרוֹת לֹא נִזְכְּרוּ אֶלָּא לְעָנְיַן לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ — וְהַיְסוֹדוֹת נִבְרְאוּ עִם סוֹבֵב הַגַּלְגַּל כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְכֵן כָּתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא זְכרוֹנוֹ לִבְרָכָה כִּי לֹא דִּבֵּר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם רַק עַל הָעוֹלָם הַהֲוָיָה וְהַהֶפְסֵד, וְ**הַשָּׁמַיִם** הֵם הָרָקִיעַ הַנִּבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי.

וְאֵת הָאָרֶץ. הָרַב הֶחָכָם רַבֵּינוּ מֹשֶׁה זְכרוֹנוֹ לִבְרָכָה כָּתַב (שם) כִּי הָאָרֶץ שֶׁזָּכַר הוּא שֵׁם כּוֹלֵל לְאַרְבַּע הַיְסוֹדוֹת שֶׁהָאָרֶץ בִּכְלָלָם, כִּי אֶרֶץ שֵׁם לַיְסוֹדוֹת, וְשֵׁם לָאָרֶץ לְבַדָּהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אָרֶץ" (בראשית א:י). וְהֻצְרְכוּ לָזֶה מַה שֶּׁלֹּא זָכַר בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן בְּרִיאַת אַרְבַּע יְסוֹדוֹת כְּפֵרוּשׁ. וְכֵן רָאִיתִי לַחֲכָמִים אֲחֵרִים זוֹכְרִים אֶרֶץ

כְּמְקוֹם הַיְסוֹדוֹת לְפִי שֶׁהֵם עָלֶיהָ וּסְבִיבָהּ וְכָל מַה שֶּׁתַּחַת גַּלְגַּל הַיֶּרַח הוּא אֶרֶץ כִּי הֵם מְקַבְּלֵי הָאֵיכְיוֹת, מַה שֶּׁאֵין כֵּן **הַשָּׁמַיִם** וּצְבָאוֹתָם שֶׁהֵם יְסוֹד חֲמִישִׁי.

פסוק ב

תֹהוּ וָבֹהוּ. עִנְיַן שִׁמָּמוֹן וְרִיקוּת, וְהַוָּא"ו בִּשְׁנֵיהֶם תְּמוּרַת הֵ"א לָמֶ"ד הַפֹּעַל.
תְּהוֹם. לְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן "בְּהַעֲלוֹת עָלַיִךְ אֶת תְּהוֹם" (יחזקאל כו:יט), "תְּהוֹם רוֹמְמָתְהוּ" (יחזקאל לא:ד), וּבִלְשׁוֹן זָכָר "תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא" (תהלים מב:ח), וְהוּא מָקוֹם הַמַּיִם הָרַבִּים וְרִבּוּי הַמַּיִם בְּכָלָל הוּא שֶׁיִּקָּרֵא תְּהוֹם.
וְרוּחַ אֱלֹהִים. פֵּרוּשׁ רוּחַ הָרָצוֹן וְהַחֵפֶץ, כְּמוֹ "וְרוּחַ לָבְשָׁה אֶת עֲמָשַׂי" (דברי הימים א יב:יט), וְכֵן "יַעַן הָיְתָה רוּחַ אַחֶרֶת עִמּוֹ" (במדבר יד:כד). אוֹ פֵּרוּשׁ רוּחַ, הָאֲוִיר הַיָּסוֹדִי, וְסָמַךְ אוֹתוֹ לֶאֱלֹהִים לְפִי שֶׁהָיְתָה חֲזָקָה, כִּי כֵן מִנְהַג הַלָּשׁוֹן כְּשֶׁיִּרְצֶה לְהַגְדִּיל הַדָּבָר סוֹמֵךְ אוֹתוֹ לָאֵל, כְּמוֹ "עִיר גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים" (יונה ג:ג), "אַרְזֵי אֵל" (תהלים פ:יא).
מְרַחֶפֶת. מִתְנוֹעַעַת, כְּמוֹ (דברים לב:יא) "עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף".
מָיִם. הוּא לְשׁוֹן רַבִּים גַּם לֹא יִתְפָּרְדוּ, וְנֶאֱמַר מַיִם בִּלְשׁוֹן שְׁנַיִם לְפִי שֶׁנֶּחְלְקוּ לִשְׁנֵי מַחֲלָקוֹת שֶׁהִבְדִּיל הָרָקִיעַ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לַמַּיִם הַתַּחְתּוֹנִים.
וְהֶחְכָּם ר' יִצְחָק בֶּן רַבִּי שְׁלֹמֹה הַמְכֻנֶּה הַיִּשְׂרְאֵלִי פֵּרֵשׁ **תֹּהוּ וָבֹהוּ** הָאֲוִיר הַנָּח הַשׁוֹקֵט קֹדֶם הִתְנוֹעֲעוֹ בִּרְצוֹן הָאֵל, וְהָאֲוִיר הַנָּח קֹדֶם לִבְרֵאשִׁית וְהַמַּיִם נִהְוּוּ מִמֶּנּוּ בְּתַחְתִּיתוֹ, כִּי הַדָּבָר הַכָּבֵד יֵרֵד לְמַטָּה. וְהֶחְכָּם הַכּוּזָרִי פֵּרֵשׁ **תֹּהוּ וָבֹהוּ** הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן קֹדֶם שֶׁהִתְאַיֵּךְ, כִּי אִם אֵין בּוֹ אֵיכוּת הוּא בֶּאֱמֶת תֹּהוּ וָבֹהוּ, וְכִנָּה אוֹתוֹ גַּם כֵּן בְּמַיִם, הוּא שֶׁאָמַר **עַל־פְּנֵי הַמָּיִם**, וּפֵרֵשׁ **רוּחַ אֱלֹהִים** חֵפֶץ הָאֱלֹהִים הַסּוֹבֵב אוֹתוֹ הַמְאַיֵּךְ אוֹתוֹ, וְכִנָּה אוֹתוֹ בְּמַיִם כִּי הֶעֱבֶה יוֹתֵר מִן הַמַּיִם, וְהִיא הָאָרֶץ, לֹא יִשְׁתַּוּוּ פְּעֻלּוֹת הַטֶּבַע בְּכָל חֶלְקֵיהוּ מִפְּנֵי שֶׁהֵם חֲזָקִים וְקָשִׁים וְאֵינוֹ רָאוּי כִּי אִם לִמְלָאכָה, וְהַמְּלָאכָה אֵינוֹ כוֹלֶלֶת כָּל חֶלְקֵי הַחֹמֶר אֶלָּא שִׁטָּחָיו — וְהַטֶּבַע הוּא כּוֹלֵל כָּל חֶלְקֵי הַדָּבָר שֶׁהוּא זַב וְנִגָּר כִּתְכוּנַת הַמַּיִם וּפוֹעֵל בּוֹ כִּרְצוֹנוֹ. וּבְסֵפֶר יְצִירָה וְכֵן זָכְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה (יב) תֹּהוּ זֶהוּ זֶה יָרֹק הַמַּקִּיף אֶת הָעוֹלָם שֶׁמִּמֶּנּוּ יָצָא חֹשֶׁךְ, בֹּהוּ אֵלּוּ אֲבָנִים מְפֻלָּמוֹת הַמְשֻׁקָּעוֹת בַּתְּהוֹם וּמְבִיניֵהֶם יָצְאוּ מַיִם, מְפֻלָּמוֹת לְחוֹת כְּמוֹ (ביצה כד) דָּגִים מְפֻלָּמִים. וּפֵרֵשׁ רַב סַעַדְיָה קַו יָרֹק, זֶה הוּא חֹשֶׁךְ שֶׁנִּרְאֶה סְבִיב הָעוֹלָם קֹדֶם עֲלוֹת הַשַּׁחַר. וְהֶחְכָּם הַגָּדוֹל הָרַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ, **וְהָאָרֶץ** הוּא תְּחִלַּת

הַפָּסוּק כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, יֹאמַר כִּי כָּזֶה הַפָּסוּק הַשֵּׁנִי נִזְכְּרוּ הַיְסוֹדוֹת כְּפִי הַנָּחָתָם הַטִּבְעִי. הָאָרֶץ וְעָלֶיהָ הַמַּיִם, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי כֵּיוָן שֶׁזָּכַר הַמַּיִם בֶּאֱמֶת תַּחְתִּיהֶן אָרֶץ, כִּי עַל מָה יָנוּחוּ הַמַּיִם לֹא עַל הָאָרֶץ, וְהָאֲוִיר דָּבֵק עִם הַמַּיִם וְהָאֵשׁ לְמַעְלָה מִן הָאֲוִיר, כִּי בְּיַחַדּוֹ הָאֲוִיר **עַל־פְּנֵי הַמַּיִם** יִהְיֶה **הַחֹשֶׁךְ אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי תְהוֹם** לְמַעְלָה מִן הָאֲוִיר בְּלֹא סָפֵק, וְהַחֹשֶׁךְ הִיא הָאֵשׁ הַיְסוֹדִי וְנִקְרָא בְּזֶה הַשֵּׁם לִהְיוֹתָהּ בִּלְתִּי מְאִירָה אֲבָל סְפִירִית, אֲלוּ הָיְתָה הָאֵשׁ הַיְסוֹדִית מְאִירָה הָיִינוּ רוֹאִים הָאֲוִיר כַּלַּיְלָה כְּאֵלּוּ מִתְלַהֵב אֵשׁ. וְלֹא פֵּרַשׁ **תֹּהוּ וָבֹהוּ**, וְאוּלַי דַּעְתּוֹ בָּהֶם כְּדַעַת הַמְפָרְשִׁים, כִּי כֵּיוָן שֶׁלֹּא הָיָה כָּל יְסוֹד נִרְאֶה לְבַדּוֹ וְהָאָרֶץ הָיְתָה מְכֻסָּה בַּמַּיִם הִנֵּה הַכֹּל תֹּהוּ וָבֹהוּ, כִּי לֹא יָצָא מֵהֶם דָּבָר נִמְצָא בְּהִיוֹתָם עַל הַתְּכוּנָה הַהִיא. וְכָתַב כִּי **עַל־פְּנֵי הַמַּיִם** שֶׁזָּכַר אֵינוֹ אֶלָּא לְבַד הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיַּמִּים, אֲבָל חֹמֶר אֶחָד מְשֻׁתָּף נִבְדָּל לְשֶׁלֹשׁ צוּרוֹת אַחַר כֵּן, קְצָתוֹ אֶל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיַּמִּים וּקְצָתוֹ אֲשֶׁר בָּרָקִיעַ, וּקְצָתוֹ הַמַּיִם אֲשֶׁר עַל הָרָקִיעַ.

פסוק ג

יְהִי אוֹר. אַף שֶׁלֹּא הָיוּ הַמְּאוֹרוֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם עַד יוֹם רְבִיעִי, מִכָּל מָקוֹם נִבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן עִם הַגַּלְגַּלִּים, וְהַכֹּל נִבְרָא בְּרֶגַע אֶחָד, אַךְ לֹא יָצְאוּ פְּעָלָתָם לְפָעָלָם עַל פְּנֵי תֵּבֵל, כִּי אִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד בְּיוֹמוֹ; וְגַם הָאוֹר לֹא הֵחֵל לְשַׁלֵּחַ נִצּוֹצָיו לְגַדֵּל צְמָחֵי אֶרֶץ, וְלִהְיוֹת עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע עַד אֲשֶׁר אָמַר הַשֵּׁם שֶׁיִּהְיוּ מְאוֹרוֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ וְלַעֲשׂוֹת פְּעָלָתָם בָּעוֹלָם הָאַרְצִי. **יוֹם**. מִלַּת יוֹם הִיא זְמַן הֱיוֹת הַשֶּׁמֶשׁ עַל הָאָרֶץ לְבַד, וְכֵן "כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה" (שמות י:יג), וּפְעָמִים כּוֹלֵל הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה, כְּמוֹ "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד", וְיֹאמַר יוֹם עַל הָעֵת, כְּמוֹ "בְּיוֹם הַכֹּתִי כָּל בְּכוֹר" (במדבר ג:יג).

פסוק ד

וַיַּרְא אֱלֹהִים. רָאָה כְּדַעְתּוֹ וּבְחָכְמָתוֹ כִּי־טוֹב יִהְיֶה הָאוֹר לַנִּמְצָאוֹת הַשְּׁפָלוֹת, וְאַף עַל פִּי שֶׁהַחֹשֶׁךְ גַּם כֵּן טוֹב לָהֶם כְּמוֹ שֶׁהֶרְאָנוּ, הַחֹשֶׁךְ אֵינוֹ דָּבָר שֶׁיֵּאָמֵר עָלָיו טוֹב כִּי הֶסֵּרַת הָאוֹר הוּא הַחֹשֶׁךְ, וְהַחֹשֶׁךְ כְּבָר הָיָה וְהָאוֹר הִתְחַדֵּשׁ עָלָיו, וְרָאוּי לוֹמַר עָלָיו טוֹב גַּם טוֹבָתוֹ גְּלוּיָה וְלֹא כֵן הַחֹשֶׁךְ, כִּי הַגָּלוּי מִמֶּנּוּ רָע, וְאָמַר עַל הָאוֹר (קהלת יא:ז) "וּמָתוֹק הָאוֹר וְטוֹב לָעֵינַיִם", וְאָמַר בְּהֶפְכּוֹ עַל הַחֹשֶׁךְ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ישעיהו

ה:ל) "וְנִבַּט לָאָרֶץ וְהִנֵּה חֹשֶׁךְ", וְאָמַר (קהלת ו:ד) "כִּי בַהֶבֶל בָּא וּבַחֹשֶׁךְ יֵלֵךְ", וְכָל מָקוֹם זוֹכֵר הַחֹשֶׁךְ לְרָע כִּי רָעָתוֹ גְּלוּיָה וְטוֹבָתוֹ נִסְתֶּרֶת, וְכֵן כָּל כִּי־טוֹב שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁשֶּׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית הוּא טוֹב אֵין בּוֹ רָע. וְטַעַם **וַיַּבְדֵּל** אַחַר **וַיַּרְא** כֵּיוָן שֶׁרָאָה שֶׁהָאוֹר טוֹב רָאָה שֶׁלֹּא יִקָּרֵא בְּשֵׁם אֶחָד כִּי זֶה הֵפֶךְ זֶה, לְהַבְדִּילָם בַּשֵּׁמוֹת, לְפִיכָךְ כָּתוּב אַחֲרָיו **וַיִּקְרָא** לוֹמַר שֶׁהַהַבְדָּלָה שֶׁאָמַר אֵינָהּ אֶלָּא בְּקְרִיאַת שֵׁמוֹת וְלֹא יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ וַיַּבְדֵּל אֶלָּא בְּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת כִּי לֹא יֵאָמֵר הֶבְדֵּל אֶלָּא בֵּין דָּבָר לְדָבָר וְהַחֹשֶׁךְ אֵינוֹ דָּבָר, כִּי בְּהֵעָדֵר הָאוֹר נִשְׁאָר הַחֹשֶׁךְ וְאֵיךְ יֵאָמֵר בֵּינֵיהֶם הֶבְדֵּל כִּי הָעִנְיָן כֻּלּוֹ עַל הָאוֹר בֵּין יֶשְׁנוֹ לְאֵינוֹ, לְפִיכָךְ אָמַר **וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים** וְלֹא אָמַר "וַיַּבְדֵּל הָאוֹר" אוֹ "וַיַּבְדֵּל" סְתָם שֶׁיִּהְיֶה מַשְׁמָעוּתוֹ שֶׁהָאוֹר הוּא הַמַּבְדִּיל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בָּרָקִיעַ, אֶלָּא וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים, כִּי הוּא הִבְדִּיל בֵּינֵיהֶם בִּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר אַחַר וַיַּבְדֵּל **וַיִּקְרָא**, וּמַה שֶּׁאָמַר (בראשית א:יח) "וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" שְׁנֵיהֶם דָּבָר אֶחָד, כִּי בַּיּוֹם הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל וּבַלַּיְלָה הַמָּאוֹר הַקָּטֹן וְהַכּוֹכָבִים אֲבָל הוּא חֹשֶׁךְ כְּנֶגֶד אוֹר הַיּוֹם אֲבָל בְּאֵלֶּה שִׁלְשֶׁת יָמִים הָיָה הַלַּיְלָה חֹשֶׁךְ גָּמוּר.

פסוק ה

וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה. לִזְמַן הֶעְדֵּר הָאוֹר קָרָא לַיְלָה, וְאַף שֶׁאֵינוֹ דָּבָר יִפֹּל עָלָיו הַשֵּׁם, כִּי הֶעְדֵּר הַדְּבָרִים יִפֹּל עֲלֵיהֶם הַשֵּׁם, כְּמוֹ מָוֶת, עִוָּרוֹן, כְּסִילוּת, וְהַדּוֹמִים לָהֶם.
עֶרֶב. הָעֵת אַחַר בֵּיאַת שֶׁמֶשׁ נִקְרָא עֶרֶב, לְשׁוֹן עִרְבּוּב וְהִתְחַבְּרוּת הַדְּבָרִים, מִפְּנֵי שֶׁהוּא עֵת הַחֹשֶׁךְ וְיִתְעָרְבוּ הַדְּבָרִים שֶׁלֹּא יַכִּיר אָדָם וְלֹא יַפְרִיד בֵּין דָּבָר לְדָבָר, וּלְפִי שֶׁהָעֶרֶב יַחֲלֹק הַלַּיְלָה מִן הַיּוֹם נִקְרֵאת הַלַּיְלָה עֶרֶב. **בֹּקֶר**, תְּחִלַּת הַיּוֹם יִקָּרֵא בֹּקֶר, לְשׁוֹן דְּרִישָׁה וּבִקּוּר, כִּי בַּבֹּקֶר יִתְבַּקֵּר כָּל דָּבָר לְאוֹר הַיּוֹם.
יוֹם אֶחָד. וְלֹא אָמַר יוֹם רִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁאֵין רִאשׁוֹן בְּלִי שֵׁנִי, וְעַדַיִן לֹא נַעֲשָׂה הַשֵּׁנִי. אוֹ כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַבִּי מֹשֶׁה אִבֶּן עֶזְרָא, לְפִי שֶׁהָאֶחָד הוּא סִימָן לְהַתְחָלָה אֲשֶׁר אֵין הַתְחָלָה קוֹדֶמֶת לָהּ. וְכֵן כָּתַב רַבֵּינוּ בַּחְיֵי הַדַּיָּן בְּסֵפֶר חוֹבַת הַלְּבָבוֹת בְּשַׁעַר הַיִּחוּד פֶּרֶק שְׁמִינִי.

פסוק ו

רָקִיעַ. כָּל דָּבָר הַנִּמְתָּח וּמְרֻקָּע נִקְרָא רָקִיעַ, כְּמוֹ "רְקָעֵי פַּחִים" (במדבר יז:ג), וְהוּא הָאֲוִיר הַסּוֹבֵב אֶת כָּל כַּדּוּר הָאָרְצִי.
וּמַה שֶּׁאָמַר **בְּתוֹךְ הַמָּיִם** לְפִי שֶׁהוּא עַצְמוֹ הָיָה בַּמַּיִם.

וַיְהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר **בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ**, וְהַמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים הֵם בְּכֹחַ יְשׁוּבוּ מַיִם בְּפֹעַל בְּהַגִּיעַ שָׁם הָאֲוִיר הַלַּח הָעוֹלֶה וְיִהְיֶה מָטָר כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ חַכְמֵי הַמֶּחְקָר, וּמִפְּנֵי זֶה הָיְתָה צְרִיכָה הַהַבְדָּלָה כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֵר אוֹתוֹ מָקוֹם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ בַּתְּכוּנָה שֶׁנִּשְׁאֲרָה בּוֹ אַחַר עֲשׂוֹת הָרָקִיעַ כְּדֵי שֶׁיַּעֲלֶה בּוֹ הָאֲוִיר הַלַּח לְהַשְׁקוֹת פְּנֵי הָאֲדָמָה כְּאֶחָד, הָרִים וּבְקָעוֹת, כְּמוֹ שֶׁגָּזַר הָאֵל בְּחָכְמָתוֹ. וַאֲנִי תָּמֵהַּ בְּמַה שֶּׁכָּתַב הָרַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה שֶׁדִּמָּה הַבְדָּלָה זוֹ לְהַבְדֶּלֶת הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ, כִּי שָׁם כָּתוּב "וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים" וְכָאן הָרָקִיעַ הוּא הַמַּבְדִּיל כִּי זֶה לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ וְזֶה לְמַטָּה מִמֶּנּוּ, וְאֵיךְ אָמַר שֶׁהוּא הִבְדִּיל בֵּינֵיהֶם בְּהֶבְדֵּל טִבְעִי, וַהֲלֹא הַמַּבְדִּיל הוּא הָרָקִיעַ וְשָׁם הַטִּבְעִי הוּא הָאֵל יִתְבָּרַךְ. אָמְנָם אֱמֶת הוּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר שֶׁאֵין טִבְעָם אֶחָד כְּמוֹ שֶׁלְּמִדָּנוּ הוּא וְהֶאִיר עֵינֵינוּ בָּזֶה וּבְכַמָּה דְּבָרִים שֶׁהָיִינוּ מְהַלְּכִים בַּחֹשֶׁךְ עַד בֹּא דְּבָרוֹ. וּרְאֵה מַה שֶּׁכָּתְבוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בָּזֶה הָעִנְיָן וְהָבֵן אֵיךְ הִסְכִּימָה דַּעְתָּם לְדַעַת חַכְמֵי הַמֶּחְקָר, וְכֵן אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה ד): "רַבָּנָן אָמְרִין לָהּ בְּשֵׁם רַבִּי חֲנִינָא רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אָבוּן בְּשֵׁם רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן, בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְהִי רָקִיעַ גָּלְדָה טִפָּה הָאֶמְצָעִית וְנַעֲשׂוּ הַמַּיִם הַתַּחְתּוֹנִים וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים, רַב אָמַר לַחִים הָיוּ שָׁמַיִם בְּיוֹם רִאשׁוֹן וּבַשֵּׁנִי קָרְשׁוּ, רַב אָמַר יְהִי רָקִיעַ יֶחֱזַק הָרָקִיעַ, רַבִּי יוּדָא בַּר סִימוֹן יְהִי רָקִיעַ יֵעָשֶׂה מְטַלִּית הָרָקִיעַ כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר וַיִּרְקְעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב, אָמַר רַבִּי חֲנִינָא יָצְאָה אֵשׁ מִלְמַעְלָה וְלִחֲכָה אֶת פְּנֵי הָרָקִיעַ, רַבִּי יוֹחָנָן כְּשֶׁהָיָה פּוֹגֵעַ בַּפָּסוּק זֶה (איוב כו:יג) "בְּרוּחוֹ שָׁמַיִם שִׁפְרָה", אָמַר יָפֶה לִמְּדַנִי רַבִּי חֲנִינָא אָמַר רַבִּי יוּדָן בֶּן רַבִּי שִׁמְעוֹן אֵשׁ יָצְאָה מִלְמַעְלָה וְלִחֲטָה אֶת פְּנֵי הָרָקִיעַ, אָמַר רַבִּי תַּנְחוּמָא אִלּוּ נֶאֱמַר וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר עַל הָרָקִיעַ הָיִיתִי אוֹמֵר עַל גּוּף שֶׁל רָקִיעַ הַמַּיִם נְתוּנִים, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ הֲוֵי הַמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים תְּלוּיִים בְּמַאֲמָר. אָמַר רַבִּי אַחָא וּפְרוֹתֶיהָן אֵלּוּ הַגְּשָׁמִים". וְעוֹד אָמְרוּ הָרָקִיעַ דּוֹמֶה לִבְרֵכָה וּלְמַעְלָה מִן הַבְּרֵכָה כִּפָּה וּמֵחֲמַת הַבְּרֵכָה כִּפָּה מַזִּיעָה וְהִיא מַזִּיעָה טִפּוֹת עֲבוֹת וְהֵן יוֹרְדִין לְתוֹךְ הַמַּיִם הַמְּלוּחִין וְאֵינָן מִתְעָרְבִין". וְעוֹד אָמְרוּ (שם ה) "אָמַר רַבִּי כִּרְכִיָּה לֹא פָּרְשׁוּ מַיִם הָעֶלְיוֹנִים מִן הַתַּחְתּוֹנִים אֶלָּא בִּבְכִי, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כח:יא) "מִבְּכִי נְהָרוֹת חִבֵּשׁ"", וְהַמָּטָר הוּא יוֹרֵד טִפּוֹת כְּמוֹ הַבְּכִי, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה. וּמִנִּסְתָּרֵי זֶה הָעִנְיָן מַה

שֶׁאָמְרוּ זְכרוֹנָם לִבְרָכָה אֵיזֶהוּ הָרָקִיעַ נִבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר הָרָקִיעַ שֶׁעַל רָאשֵׁי הַחַיּוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל א:כב) "וּדְמוּת עַל רָאשֵׁי הַחַיָּה רָקִיעַ", וּלְפִי זֶה הָעִנְיָן הָיוּ **הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ**, מַה שֶּׁאֵינֶנּוּ גּוּף.

פסוק ז

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ. כְּמוֹ "וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ" (בראשית יח:ז), תִּקֵּן אוֹתוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וּמַה שֶּׁאָמַר **וַיְהִי־כֵן** אַחַר שֶׁאָמַר **וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים**, לְהוֹדִיעַ כִּי כֵּן הָיָה מִכָּאן וְאֵילָךְ כְּמוֹ שֶׁהָיָה אוֹתוֹ הַיּוֹם, שֶׁלֹּא חָזַר עוֹד לְמַה שֶּׁהָיָה, וְכֵן יִהְיֶה כָּל יְמֵי עַד.

פסוק ח

שָׁמָיִם לֹא יִמָּצֵא בְּלָשׁוֹן יָחִיד, וְכָתַב אָדוֹנִי אָבִי זְכרוֹנוֹ לִבְרָכָה כִּי פֵּרוּשׁ שָׁמַיִם שָׁם מַיִם, שֶׁאָמַר **יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם**, וְאָמַר **וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם**, כְּלוֹמַר שָׁם מַיִם, וּלְהִתְחַבְּרוּת שְׁתֵּי מֵמִיין חָסְרוּ הָאַחַת כְּמוֹ שֶׁעָשׂוּ בְּמִלַּת יֶרַבַּע מִן "יֶרֶב בּוֹ הַבַּעַל", וְנִקְרָא הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים עַל שֵׁם הָרָקִיעַ כְּמוֹ כֵן שָׁמַיִם. וְכֵן בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זְכרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה יב): "מַאי שָׁמַיִם? אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בֶּן חֲנִינָא: שָׁם מַיִם". וּלְפֵרוּשֵׁנוּ קָרָא הָאֵל לָרָקִיעַ שָׁמַיִם, לְפִי שֶׁגַּם הֵם נִמְתָּחִים כָּאֹהֶל וּקְרָאָם בְּדֶרֶךְ הַשְּׁאָלָה עַל שֵׁם הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים, וְכֵן "וּזְרָקוֹ מֹשֶׁה הַשָּׁמָיְמָה" (שמות ט:ח) פֵּרוּשׁוֹ לָאֲוִיר.

פסוק ט

יִקָּווּ. עִנְיָן קִבּוּץ, וְכֵן "וְנִקְווּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם" (ירמיהו ג:יז).

וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה. וְהִנֵּה הֶוְיַת הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל שְׁלֹשׁ, וְהֵם לְפִי מַעֲלָתָם הַחַי וְהַצּוֹמֵחַ וְהַדּוֹמֵם, וּלְפִי טִבְעָם הַדּוֹמֵם וְהַצּוֹמֵחַ וְהַחַי, וְכֵן סִדֵּר סִדְרָם כְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, אֶלָּא שֶׁלֹּא נִזְכַּר הַדּוֹמֵם בְּפֵרוּשׁ כְּמוֹ שֶׁנִּזְכְּרוּ הַחַי וְהַצּוֹמֵחַ. וְנוּכַל לוֹמַר כִּי בַּהֲוָיַת הָאָרֶץ שֶׁהִיא הַחֵלֶק גָּדוֹל מֵהַדּוֹמֵם נִהְיוּ הָאֲבָנִים וְהַמַּתָּכוֹת. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל הָאָרֶץ הָיְתָה מְכֻסָּה בַּמַּיִם, הָרִים וּגְבָעוֹת וּבְקָעוֹת, הֶהָרִים וְהַמַּתָּכוֹת אֲשֶׁר בָּהֶם נִהְיוּ בַּהֲוָיַת הָאָרֶץ כִּי הַכֹּל אֶרֶץ וְיסוֹד קָשֶׁה וְכָבֵד, אֶלָּא שֶׁחַכְמֵי הַמֶּחְקָר אוֹמְרִים כִּי שְׁנֵי הָאֵדִים הָעוֹלִים מִן הָאָרֶץ הֵם סִבּוֹת הָאֲבָנִים וְהַמַּתָּכוֹת שֶׁקְּרָאוּם מְקוֹרִים אוֹ מַחְצוֹבִים וְהֵם הַהַרְכָּבָה הָרִאשׁוֹנָה וְהֵם כִּפְשׁוּטִים אֶל הַהַרְכָּבָה הַשְּׁלִישִׁית שֶׁהִיא הַחַי, וְהַמֻּרְכָּב הָאַחֲרוֹן הוּא הָאָדָם. וְהִנֵּה הַמֻּרְכָּב הָרִאשׁוֹן

נִהְיָה בְּהִגָּלוֹת הָאָרֶץ וְנִתְגַּלּוּ תְּחִלָּה הַמְּקוֹמוֹת הַגְּבוֹהִים מִמֶּנָּה בְּסִבַּת הַמְּאוֹרוֹת נִתְקַשּׁוּ וְנַעֲשׂוּ אֲבָנִים שֶׁהֵם הֶהָרִים וְנוֹלְדוּ בְּבִטְנָם הַמַּתָּכוֹת שֶׁהֵם גַּם כֵּן דָּבָר קָשֶׁה מִשְׁתַּנִּים לְמִינֵיהֶם כְּפִי סִבּוֹת עוֹשֵׂיהֶם בִּרְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כְּפִי הַרְכָּבָתָם. וְאָמְרוּ חַכְמֵי הַמֶּחְקָר כִּי הַיַּבָּשָׁה כְּמִדַּת מְקֻוֵּה הַמַּיִם וְהַיְשׁוּב חֲצִי הַיַּבָּשָׁה, וְכַאֲשֶׁר הִקְוָה הָאֵל הַמַּיִם סְבִיב הַיַּבָּשָׁה הִשְׁאִיר בְּתוֹכָהּ לְצֹרֶךְ הַבְּרוּאִים מַעְיָנוֹת וּנְהָרוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד בְּמִזְמוֹר בָּרְכִי נַפְשִׁי: "הַמְשַׁלֵּחַ מַעְיָנִים בַּנְּחָלִים בֵּין הָרִים יְהַלֵּכוּן" (תהלים קד:י). וְעָשָׂה הָאֵל בְּחָכְמָתוֹ הַמַּיִם הַנִּקְוִים מְלוּחִים כִּי לְפִי שֶׁאֵינָם נִגָּרִים הָיוּ בָּאֲשִׁים וְהָיוּ מַפְסִידִים הָאֲוִיר לְפִיכָךְ עָשָׂה אוֹתָם מְלוּחִים לְתַקָּנָם וּלְמָנְעָם מִן הָעִפּוּשׁ, וְאוֹתָם שֶׁהִשְׁאִיר בַּיַּבָּשָׁה מְתוּקִים כְּשֶׁהָיוּ וְהִבְלִיעָם בְּתוֹכָהּ וְשָׁלַח מֵהֶם בְּמִקּוֹמוֹת מַעְיָנִים שֶׁיִּהְיוּ הַמַּיִם נוֹבְעִים בָּהֶם לְצֹרֶךְ הַבְּרוּאִים לִשְׁתּוֹת מֵהֶם וּלְהַשְׁקוֹת מֵהֶם הַגַּנִּים וּלְקָרֵר הָאֲוִיר וְלָתֵת לַחוּת לְגוּפוֹת הַחַיּוֹת וּלְהַרְטִיב יְבֵשׁוּת הָאֲוִיר הַבָּא אֵלָיו מִמְּלִיחוּת מֵי הַיָּם וּלְהַשְׁקוֹת בַּהֲלִיכָתָם בָּאָרֶץ הָאִילָנוֹת וּבָתֵּי הָרֵחַיִם, לְפִיכָךְ הָיוּ הַמְּתוּקִים נִגָּרִים וְהוֹלְכִים, וּלְתַקָּנַת בְּרוּאָיו לֹא שָׁלַח הַמַּעְיָנִים שֶׁיִּפּוּצוּ עַל פְּנֵי הָאָרֶץ כְּדֵי שֶׁלֹּא יַזִּיקוּ לַצְּמָחִים וְלַיְּשׁוּבִים עַל פְּנֵי הָאָרֶץ וְשָׁלַח אוֹתָם שֶׁיָּרוּצוּ בָּעֲמָקִים אֲשֶׁר בֵּין הֶהָרִים וְהֵם הַנִּקְרָאִים נְחָלִים, זֶהוּ שֶׁאָמַר "בֵּין הָרִים יְהַלֵּכוּן" (תהלים קד:י) כִּי הַנְּחָלִים בֵּין הֶהָרִים, וְהַמַּיִם מְהַלְּכִים בֵּין הֶהָרִים. וְאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים בִּמְקוֹמוֹת הַיְשׁוּב תּוֹעִלְתָּם לִבְנֵי אָדָם גְּלוּיָה, וְאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים בַּמִּדְבָּרוֹת הֵם לְצֹרֶךְ הוֹלְכֵי מִדְבָּרוֹת וּלְצֹרֶךְ שְׁאָר הַחַיִּים שֶׁיִּמְצְאוּ מַיִם לִשְׁתּוֹת, זֶהוּ שֶׁאָמַר "יַשְׁקוּ כָּל חַיְתוֹ שָׂדָי וגו'" (תהלים קד:יא). וְהַיַּמִּים הַמְּלוּחִים שֶׁהוֹלְכִים בְּתוֹךְ הַיַּבָּשָׁה הֵם לְשׁוֹנוֹת מֵהַיָּם הַגָּדוֹל שֶׁהָיָה מִקְוֵה הַמַּיִם וְהָיָה זֶה צֹרֶךְ בְּנֵי אָדָם לַהֲלֹךְ בָּהֶם בָּאֳנִיּוֹת לְבַקֵּשׁ צָרְכָם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם יֵלְכוּ בָהֶם בְּיוֹם אֶחָד מַה שֶּׁלֹּא יֵלְכוּ בַּיַּבָּשָׁה בַּעֲשָׂרָה יָמִים אוֹ בְּיוֹתֵר וְהָיוּ מְלוּחִים לַטַּעַם שֶׁזָּכַרְנוּ לְפִי שֶׁהֵם עוֹמְדִים וְאֵינָם נִגָּרִים. וְהַמַּיִם הַמְּלוּחִים שֶׁיִּמְצְאוּ בְּבֶטֶן הַיַּבָּשָׁה הֵם מְלוּחִים מִפְּנֵי הַמָּקוֹר שֶׁיּוֹצְאִים מִמֶּנּוּ שֶׁהוּא עָפָר מָלוּחַ וּמִמֶּנּוּ יִהְיוּ הַמַּיִם מְלוּחִים, וְגַם הֵם לְתוֹעֶלֶת הָאָדָם לַעֲשׂוֹת מֵהֶם מֶלַח לְתַקֵּן הַמַּאֲכָלִים בְּמָקוֹם שֶׁאֵין שָׁם יָם שֶׁיַּעֲשׂוּ מִמֶּנּוּ מֶלַח כִּי הַיַּבָּשָׁה בִּמְקוֹמוֹת מְלֵחָה וְכֵן יִמָּצְאוּ הָרִים שֶׁהֵם מֶלַח יַחְצְבוּ מֵהֶם אַבְנֵי מֶלַח לְצֹרֶךְ הַבְּרוּאִים; וְכֵן הַמַּיִם הַחַמִּין שֶׁנּוֹבְעִין בַּיַּבָּשָׁה סִבַּת חֲמִימוּתָם הִיא מִפְּנֵי שֶׁמְּקוֹרָם

גְּפְרִית. וְהֶרְאוֹת הַיַּבָּשָׁה עִם הִקָּווֹת הַמַּיִם מָצָאנוּ בְּפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר דָּבָר מַסְכִּים לְדִבְרֵי חַכְמֵי הַמָּחְקָר, אָמַר, בַּשְּׁלִישִׁי הָיְתָה כָּל הָאָרֶץ מִישׁוֹר כְּבִקְעָה וְהַמַּיִם מְכַסִּים אֶת פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, וּכְשֶׁיָּצָא הַדָּבָר מִפִּי הַגְּבוּרָה **יִקָּווּ הַמַּיִם** עָלוּ מִקְצָת הָאָרֶץ הָרִים וּגְבָעוֹת וְנִתְפַּזְּרוּ עַל פְּנֵי הָאָרֶץ וְנַעֲשׂוּ עֲמָקִים וְעָלָה תּוֹכָהּ שֶׁל אֶרֶץ וְנִתְגַּלְגְּלוּ הַמַּיִם וְנִקְווּ לָעֲמָקִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים" (בראשית א:י).

וּמַה שֶּׁאָמַר **אֶל־מָקוֹם אֶחָד**. רוֹצֶה לוֹמַר אֶל מָקוֹם מְיֻחָד לָהֶם, אֵין אַחֲרָיו יַבָּשָׁה.

וַיְהִי כֵן. שֶׁנִּקְווּ הַמַּיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד וְנִרְאֲתָה הַיַּבָּשָׁה, וְזֶה מִנִּפְלְאוֹת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי כְּהִקָּווֹת הַמַּיִם תּוֹךְ הַמַּיִם שֶׁהָיוּ שָׁם גָּבְהוּ הַמַּיִם עַל הַיַּבָּשָׁה, וְהַמַּיִם בְּטִבְעָם נִגָּרִים מִגְּבֹהַּ לְשָׁפֵל. וְהִנֵּה הֵם לֹא עָבְרוּ הַגְּבוּל אֲשֶׁר שָׂם לָהֶם הָאֵל הוּא שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ירמיהו ה:כב) "אֲשֶׁר שַׂמְתִּי חוֹל גְּבוּל לַיָּם וְגוֹ'", וְכֵן אָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּמִזְמוֹר שֶׁחִבֵּר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית (תהלים קד:ט) "גְּבוּל שַׂמְתָּ בַּל יַעֲבֹרוּן", וְכֵן אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (ה:ז) בְּנוֹהֵג שֶׁבָּעוֹלָם אָדָם מְפַנֶּה כְּלִי מָלֵא בְּתוֹךְ כְּלִי רֵיקָם שֶׁמָּא כְּלִי מָלֵא בְּתוֹךְ כְּלִי מָלֵא אַתְּמָהָא.

פסוק י

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים. כִּי עַד עַתָּה לֹא הָיְתָה רְאוּיָה לִקָּרֹא לָהּ שֵׁם כֵּיוָן שֶׁלֹּא הָיְתָה מְגֻלָּה, וְאֵיךְ נִקְרָא שֵׁם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מָרְגָּשׁ, וְכֵן לַמַּיִם הַנִּקְווִים קָרְאוּ יַמִּים לְעָמְקָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּקְרָא תְּהוֹם כַּפָּסוּק הַשֵּׁנִי, אוֹתוֹ הוּא דְּבַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, כְּלוֹמַר מַה שֶּׁאָנוּ קוֹרְאִים אוֹתוֹ תְּהוֹם, אוֹ נֹאמַר כִּי תְּהוֹם הוּא שֵׁם נִגְזָר מִשֵּׁם אַחֵר מִתְּהוּ, כִּי הַמָּקוֹם הֶעָמֹק מְאֹד שֶׁרַבּוּ עָלָיו הַמַּיִם הוּא כְּמוֹ תֹּהוּ לַנִּבְרָאִים שֶׁלֹּא יֵהָנוּ בּוֹ, כִּי מְקוֹם רִבּוּי הַמַּיִם מְאֹד בַּיָּם הַגָּדוֹל וְהוּא מָקוֹם כַּדּוּרוּת לָאָרֶץ רָחוֹק מְאֹד מֵהַיַּבָּשָׁה. וְהוּא מָקוֹם מִדְרוֹן וּמוֹרָד מִפְּנֵי כַּדּוּרוּת הָאָרֶץ, כִּי הֵבִיאוּ רְאָיָה חַכְמֵי הַמָּחְקָר כִּי הָאָרֶץ עֲגֻלָּה כַּכַּדּוּר לְפִי שֶׁהִיא בְּתוֹךְ עֲגֻלָּה שֶׁהֵם הַגַּלְגַּלִּים, וְאֵין צוּרָה עוֹמֶדֶת בְּתוֹךְ צוּרָה וְאֵינוֹ נוֹטֶה לְאֶחָד מִן הַצְּדָדִין אֶלָּא צוּרַת עִגּוּל, וְהוּא מִפְּנֵי טִבְעָהּ צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה מְקוֹמָהּ הַתַּחְתּוֹן שֶׁבָּעֲגֻלָּה וְהִיא הַנְּקֻדָּה הָאֶמְצָעִית, לְפִיכָךְ לֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ לָהּ צְדָדִין אֶלָּא עֲגֻלָּה כַּכַּדּוּר. וְאוֹתוֹ הַמָּקוֹם שֶׁאָמַרְנוּ שֶׁקָּרָא תְּהוֹם, עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת לֹא יֵלְכוּ בּוֹ אֲנִיּוֹת וְלֹא יִשְׁרְצוּ שָׁם דָּגִים, וְנִקְרָא תְּהוֹם דֶּרֶךְ הַשְּׁאֵלָה לִמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים שֶׁיֵּרְדוּ בָּהֶם הַמַּיִם, וְיָם הוּא שֵׁם לַמָּקוֹם עַצְמוֹ שֶׁאֵינוֹ נִגְזָר

מִשָּׁם אַחֵר, וְהוּא שֵׁם הָעֶצֶם לַמָּקוֹם לֹא שֵׁם תֹּאַר כְּמוֹ תְּהוֹם וּכְמוֹ הַיַּבָּשָׁה שֶׁהוּא תֹּאַר נִקְרֵאת כֵּן מִפְּנֵי יַבְּשׁוּתָהּ, וְאֶרֶץ הוּא שֵׁם עֶצֶם לֹא שֵׁם תֹּאַר. וְיָם יִקָּרֵא גַּם כֵּן הַמָּקוֹם שֶׁאֵין עָלָיו רִבּוּי הַמַּיִם וְהֵם הַמְקוֹמוֹת מִן הַיָּם שֶׁאֵינָם רְחוֹקִים כָּל כָּךְ מֵהַשֶּׁפַע, כִּי הוּא שֵׁם כּוֹלֵל כָּל מְקֻוֶּה הַמַּיִם מִן הַשֶּׁפַע וְלִפְנִים, אֲבָל תְּהוֹם שֵׁם מְיֻחָד לִמְקוֹם רִבּוּי הַמַּיִם. וּבְאָמְרוֹ **יַמִּים** לְשׁוֹן רַבִּים, כְּתַב הֶחָכָם רַבִּי יִצְחָק הַיִּשְׂרְאֵלִי כִּי הֵם שְׁנַיִם הַמַּקִּיף, וְהוּא יָם אוֹקְיָאנוֹס וְהַיָּם הַגָּדוֹל הַדָּרוֹמִי הַנִּקְרָא סָרַנְדִּיב.

וְלֹא אָמַר בָּזֶה "וַיַּבְדֵּל" לְפִי שֶׁאֵינוֹ הֶבְדֵּל גָּמוּר, כִּי הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ אֲשֶׁר בְּפָרְשַׁת הַמְּאוֹרוֹת, וְכֵן הֶבְדֵּל הָרָקִיעַ הוּא הֶבְדֵּל גָּמוּר שֶׁלֹּא יִשְׁיֹג לְעוֹלָם זֶה גְּבוּל זֶה, אֲבָל הַיַּבָּשָׁה וְהַיָּם אֵינוֹ הֶבְדֵּל גָּמוּר, כִּי פַּעַם תֵּעָשֶׂה הַיַּבָּשָׁה מַיִם שֶׁיֵּצְאוּ מֵי הַיָּם מִמְּקוֹמָם וְיִכָּסוּ קְצָת הַיַּבָּשָׁה, וְכֵן פְּעָמִים יִיבַּשׁ קְצָת הַיָּם וְתִהְיֶה יַבָּשָׁה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (ה:ח) ""קְרָא יַמִּים", אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲלַפְתָּא: וַהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? אֶלָּא אֵינוֹ דּוֹמֶה טַעַם דָּג הָעוֹלֶה מֵעַכּוֹ לְדָג הָעוֹלֶה מִצִּידוֹן וּלְעֵילָּא מֵאַסְפַּמְיָא".

פסוק יא

תַּדְשֵׁא. פֵּירוּשׁוֹ תּוֹצִיא דֶּשֶׁא, וְלָכֵן אָמַר **וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ**, מִלַּת תַּדְשֵׁא מוֹשֵׁךְ עַצְמוֹ וְאַחֵר עִמּוֹ, וְכֵן הוּא פֵּירוּשׁוֹ: תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא וְכוּ' וְתַדְשֵׁא עֵץ פְּרִי.

דֶּשֶׁא. נִקְרָא כֵּן בִּתְחִלַּת צֵאתוֹ וּכְשֶׁיִּגְדַּל יִקָּרֵא עֵשֶׂב, וְדֶשֶׁא הוּא תְּחִלַּת הַפְּעֻלָּה בָּעֵשֶׂב, לְפִיכָךְ בָּא מְמֻנּוּ פְּעֻלָּה כְּמוֹ מִן צָמַח, וְלֹא בָא כֵן מִן עֵשֶׂב. **לְמִינוֹ**, מַה שֶּׁדּוֹמֶה לוֹ וְהוּא מִתְכּוּנָתוֹ.

מַזְרִיעַ זֶרַע וְכֵן **תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא**, בָּא הַשֵּׁם אַחַר פֹּעַל הַנִּבְנֶה מִמֶּנּוּ לְתוֹסֶפֶת בֵּאוּר אוֹ לְחֹזֶק הַפְּעֻלָּה, וְהוּא הַנָּכוֹן, וְכֵן "וַיָּצָם דָּוִד צוֹם" (שמואל ב יב:טז), "יֵבֹשׁוּ בֹּשֶׁת" (ישעיהו מב:יז), "לְמַעַן בֶּצַע בָּצַע" (יחזקאל כב:כז), "מֵהַמְטִיר עָלָיו מָטָר" (ישעיהו ה:ו), וְהַדּוֹמִים לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלֹל.

עֵץ פְּרִי. וְתַדְשֵׁא גַּם כֵּן עֵץ פְּרִי, וּפֵרוּשׁוֹ עוֹשֶׂה פְּרִי שֶׁהֲרֵי בְּ"תּוֹצֵא הָאָרֶץ" לֹא זָכַר אֶלָּא "עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי", וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁהָעֵץ יַעֲשֶׂה פְּרִי אֶחָד זוֹלָתִי עַצְמוֹ, כִּי גַּם הוּא פּוֹרֶה אֶלָּא שֶׁהוּא יֵשׁ לוֹ שֵׁם כְּלָלִי מְיֻחָד וְהִיא עֵץ, וּמַה שֶּׁהוּא מוֹצִיא שְׁמוֹ הַכְּלָלִי הַמְיֻחָד הוּא פְּרִי. וּמַה שֶּׁאָמַר (דברים כח:לג) "פְּרִי אַדְמָתְךָ" לְפִי שֶׁהַכַּוָּנָה אֶל הַפְּרִי שֶׁמּוֹצִיא הָעֵץ, כִּי הָעֵץ אֵינוֹ נֶאֱכָל, וּלְפִיכָךְ סָמַךְ הַפְּרִי לָאֲדָמָה, וְלָקַח הָאַחֲרוֹן כִּי אֵלָיו הַכַּוָּנָה.

וְכֵן (הושע ח:ז) "צֶמַח בְּלִי יַעֲשֶׂה קֶמַח", "לְהוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ" (תהלים קד:יד), וְגַם כֵּן הַכַּוָּנָה אֶל עֵשֶׂב הַנֶּאֱכָל כִּי הוּא פְּרִי הָאֲדָמָה. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי בִּכְלַל **עֵץ פְּרִי** הֵם הָעֲלִים כִּי גַּם הֵם פּוֹרִים וְזַרְעָם לְפִי שֶׁהֵם שׁוֹמְרִים לַפְּרִי, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵם עַצְמָם אֵינָם מַאֲכָל לִבְנֵי אָדָם הֵם מַאֲכָל לָעוֹפוֹת. וּלְפִי שֶׁהֵם שׁוֹמְרֵי הַפְּרִי נִכְלְלוּ בְּמִלַּת פְּרִי כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים בְּמָשָׁל (חולין צב) "יִבְעוּן רַחֲמֵי אִיתַּכְלֵיא עַל עַלְיָא דְּאִלְמָלֵא עַלְיָא לָא מִתְקַיְּימֵי אִיתַּכְלֵיא". וּמַה שֶּׁאָמַרְנוּ שֶׁהָעֲלִים נִכְלָלִים בְּמִלַּת פְּרִי, יִהְיוּ אִילָנֵי סָרָק נִכְלָלִים בְּ**עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי** שֶׁאִם לֹא כֵּן אָנָה נִזְכְּרוּ אִילָנֵי סָרָק בִּבְרִיאַת יוֹם שְׁלִישִׁי, שֶׁהֲרֵי דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם כְּשֶׁזָּכַר סִדּוּר מַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית בְּמִזְמוֹר "בָּרְכִי נַפְשִׁי" זָכָרָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "עֲלֵיהֶם עוֹף הַשָּׁמַיִם יִשְׁכּוֹן מִבֵּין עֳפָאִים יִתְּנוּ קוֹל" (תהלים קד:יב), וְאָמַר "יִשְׂבְּעוּ עֲצֵי ה' אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע וְגוֹ'" (תהלים קד:טז). הִנֵּה זָכָרָם לְתוֹעֶלֶת הָעוֹפוֹת, וּבְאָמְרוֹ "מִבֵּין עֳפָאִים יִתְּנוּ קוֹל" רוֹצֶה לוֹמַר בְּאָכְלָם מִן הָעֲלִים שֶׁהֵן עֳפָאִים שֶׁזָּכַר יִשְׂמְחוּ וְיִתְּנוּ קוֹל לְשִׂמְחָה, וְהִנֵּה הֵם תּוֹעֶלֶת הָעוֹפוֹת בֶּעָלִים וְתוֹעֶלֶת בְּנֵי אָדָם בָּעֵצִים לַעֲשׂוֹת מֵהֶם כֵּלִים וּלְקוֹרוֹת הַבָּתִּים וּלְהַבְעִיר בָּהֶם אֵשׁ לֶאֱפוֹת וּלְבַשֵּׁל.

וְטַעַם **לְמִינוֹ** עַל הָעֵשֶׂב כְּמוֹ עַל הָעֵץ, כִּי בָּאַחֲרוֹנָה זָכַר **לְמִינוֹ**, וְכֵן כְּשֶׁאָמַר "וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ" (בראשית א:יב) זָכַר בְּכָל אֶחָד לְמִינֵהוּ. וְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אֵינוֹ כֵן, שֶׁאָמְרוּ (חולין ס) "דָּרַשׁ רַבִּי חֲנִינָא בַּר פָּפָּא "יְהִי כְבוֹד ה' לְעוֹלָם" (תהלים קד:לא) פְּסוּק זֶה שֹׁר הָעוֹלָם אָמְרוֹ. בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **לְמִינֵהוּ** בְּאִילָנוֹת, נָשְׂאוּ דְשָׁאִים קַל וָחֹמֶר בְּעַצְמָן וְגוֹ'".

אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ. הֶעֵשֶׂב וְהַפְּרִי זַרְעוֹ בְּתוֹכוֹ, כְּלוֹמַר הַזֶּרַע שֶׁמִּמֶּנּוּ יֵצְאוּ כָּמוֹהוּ הוּא בְּתוֹכוֹ, כִּי הָעֲשָׂבִים זַרְעָם בְּתוֹכָם בְּתוֹךְ קְלִפּוֹת וְהַקְּלִפּוֹת מְסַבְּכִים הַזֶּרַע וְשׁוֹמְרִים אוֹתוֹ, וְכֵן הָעֵצִים שֶׁנּוֹתְנִים פְּרִי מַאֲכָל הַזֶּרַע הוּא בְּתוֹךְ הַפְּרִי, כִּי אוֹתָם שֶׁנֶּאֱכָל מַה שֶּׁבַּחוּץ וְנִזְרָק מַה שֶּׁבִּפְנִים, כְּמוֹ הַתְּמָרִים וְהָאֲפַרְסְקִים וְהַדּוֹמֶה לָהֶם מִמַּה שֶּׁבִּפְנִים הֵם צוֹמְחִים. וְכֵן אוֹתָם שֶׁתּוֹכָם גַּרְעִינִים קְטַנִּים כְּתַפּוּחִים וְאֶתְרוֹגִים וְהַדּוֹמֶה לָהֶם מֵאוֹתָם גַּרְעִינִים הֵם צוֹמְחִים, וְכֵן אוֹתָם שֶׁנִּזְרָק מַה שֶּׁבַּחוּץ וְנֶאֱכָל מַה שֶּׁבִּפְנִים מִמַּה שֶּׁבִּפְנִים הֵם צוֹמְחִים, וְכֵן הַתְּאֵנִים שֶׁנֶּאֱכָל מַה שֶּׁבִּפְנִים וּמַה שֶּׁבַּחוּץ מֵהַגַּרְעִינִים הַקְּטַנִּים שֶׁהֵם מַאֲכָל וְהֵם תּוֹכִיִּים לַקְּלִפָּה הַנֶּאֱכֶלֶת מֵהֶם הֵם צוֹמְחִים, וְזֶה פֵּרוּשׁ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ.

וּמַה שֶּׁאָמַר **עַל־הָאָרֶץ**, רוֹצֶה לוֹמַר: כְּשֶׁנּוֹפֵל הַזֶּרַע הַהוּא עַל הָאָרֶץ הוּא צוֹמֵחַ. וְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי: "דִּי נְצִיבָתֵיהּ מִינֵיהּ וּבֵיהּ עַל אַרְעָא".

וַיְהִי כֵן. כְּמוֹ שֶׁגָּזַר הָאֵל יִתְבָּרַךְ בּוֹ.

פסוק יב

וְהִנֵּה הָעִקָּר שֶׁנִּצְטַוּוּ עַל הַכִּלְאַיִם הוּא מִשּׁוּם שֶׁנּוֹלָד מֵהֶם מִין חָדָשׁ, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה "עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ", כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, לְמִינוֹ – מַה שֶּׁהוּא דּוֹמֶה לוֹ, וְעַל יְדֵי הַרְכָּבַת שְׁנֵי מִינֵי אִילָנוֹת נוֹלָד פְּרִי חָדָשׁ. אֲבָל עַל יְדֵי כִּלְאֵי זְרָעִים אֵינוֹ נוֹלָד מִין חָדָשׁ, וְהַתּוֹרָה לֹא אָסְרָה כִּלְאֵי זְרָעִים אֶלָּא מִשּׁוּם עֲרִבּוּבְיָא לְמִשְׁמֶרֶת וּלְהַרְחִיק מִכָּל מִינֵי כִּלְאַיִם, וְאֵינוֹ עִקַּר הַמִּצְוָה כִּי כָּל אֶחָד צוֹמֵחַ לְבַדּוֹ. וּבְמִשְׁמֶרֶת לֹא נִצְטַוּוּ אֶלָּא יִשְׂרָאֵל, וְאַף לְיִשְׂרָאֵל אֵינוֹ אָסוּר אֶלָּא בָּאָרֶץ. וְהֶזֵּהרוּ אָדָם וּבְנֵי נֹחַ בְּהַרְכָּבַת אִילָן וְהַרְבָּעַת בְּהֵמָה שֶׁיּוֹצִיא מֵהֶם מִין שְׁלִישִׁי מֵרְכָּב מִשְּׁנֵיהֶם. לְפִיכָךְ הֻזְהֲרוּ בּוֹ, שֶׁאִם יַעֲשׂוּ זֶה – כְּנֶגֶד פְּעֻלַּת הָאֵל, שֶׁהוּא בְּרָאָם לְמִינֵיהֶם וְהֵם הַהוֹפְכִים מַעֲשָׂיו. לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ הֶחָכָם לִשְׁאֹל עַל מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה שֶׁדָּרַשׁ רַבִּי חֲנִינָא בֶּן פָּפָּא. וְאָמְרוּ: "בָּעֵי רַבִּינָא: הִרְכִּיב שְׁנֵי דְּשָׁאִים לְרַבִּי חֲנִינָא בֶּן פָּפָּא מַהוּ? כֵּיוָן דְּלָא כְּתִיב בְּהוּ לְמִינֵהוּ לָא מְחַיַּב, אוֹ דִלְמָא כֵּיוָן שֶׁהַסְּכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדָן כְּמַאן דִּכְתִיב בְּהוּ דָּמֵי? תֵּיקוּ".

וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ עֲשָׂבִים שֶׁהֵם חֲמִימוּת, גַּם הֵם טוֹב, כִּי אִם הֵם חֲמִימוּת בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה הֵם מְרַפְּאִים חֳלָאִים קָשִׁים בְּתַחְבּשֶׁת.

פסוק יד

יְהִי מְאֹרֹת. לְשׁוֹן הֲוָיָה אֵינוֹ שׁוֹמֵר בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת יְחִיד וְרַבִּים זָכָר וּנְקֵבָה, וְאָמַר יְהִי לְשׁוֹן יָחִיד עַל מְאֹרֹת שֶׁהוּא לְשׁוֹן רַבִּים, וְכֵן אָמַר "כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה בְתוּלָה" (דברים כב:כג). וְהַמְּאוֹרוֹת הָאֵלֶּה נִבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן עִם הַגַּלְגַּלִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיָה אוֹרָן עוֹבֵר לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה הָרָקִיעַ נָכוֹן לְקַבֵּל אוֹתָן גַּם לֹא הָאָרֶץ שֶׁלֹּא הָיְתָה יְבֵשָׁה כָּל צָרְכָּהּ, וּבַאֲשֶׁר הָרָקִיעַ בִּרְצוֹן הָאֵל בְּיוֹם הַשֵּׁנִי נִמְתַּח, וְנִתְרָאָה הַיַּבָּשָׁה, וְהָאָרֶץ הוֹצִיאָה צִמְחָהּ בְּיוֹם שְׁלִישִׁי, וְנִתְחַזֵּק הָרָקִיעַ בָּרְבִיעִי, אָמַר הָאֵל שֶׁיֵּרְאוּ מְאוֹרוֹת בָּרָקִיעַ וְיַעֲשׂוּ פְּעֻלָּתָם בָּאָרֶץ לִהְיוֹת הַדֶּשֶׁא עֹשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע, וְהָעֵץ עֹשֶׂה פְּרִי בָּרְבִיעִי; וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יא.; חלין ס.) "כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּקוֹמָתָם נִבְרְאוּ" וְזֶה הָיָה בְּיוֹם הָרְבִיעִי לְדֶשֶׁא וְלָאִילָנוֹת, כְּלוֹמַר נִבְרְאוּ בְּגִדּוּלָם

הַשָּׁלֵם וְכֵן הַנִּבְרָאִים הָאֲחֵרִים לְכָל אֶחָד וְאֶחָד בְּיוֹמוֹ, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד הָיָה בְּעֵת בְּרִיאָתוֹ בִּתְמוּנָתוֹ הַשְּׁלֵמָה, כְּפִי מַה שֶּׁהוּא כָּל לְשׁוֹן מִין וּמִין, וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "בְּדַעְתָּן וּבְצִבְיוֹנָן נִבְרְאוּ" אִם הָיָה בָּהֶן דַּעַת וְחֵפֶץ לְהַכִּיר, וְהָאָדָם מַכִּיר בָּהֶם הַדַּעַת וְהַחֵפֶץ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר קֹהֶלֶת (ג:יא) "אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְעִתּוֹ", וְעֵת הַשְּׁלֵמַת הַדְּשָׁאִים וְהָאִילָנוֹת בָּרְבִיעִי הָיָה, וְלֹא נִשְׁתַּלְּמָה בְּרִיאוּתָם עַד יוֹם רְבִיעִי שֶׁמָּשְׁלוּ בָּהֶם הַמְּאוֹרוֹת; וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה יב.) "הֵן הֵן הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן אֶלָּא שֶׁלֹּא תְלָאָן עַד יוֹם רְבִיעִי", וְזֶהוּ לְשׁוֹן תְּלָאָן, כְּדָבָר הַתָּלוּי מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, מִן הַגָּבֹהַּ לַשָּׁפֵל. **בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם**, הוּא הָאֲוִיר, וְכֵן "עַל פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם" (בראשית א:כ) וְנִקְרָא רָקִיעַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, לְפִי שֶׁהוּא רָקוּעַ פָּרוּשׂ וּמָתוּחַ, וּקְרָאוֹ הָאֵל שָׁמַיִם, לְטַעַם שֶׁכָּתַבְנוּ, וְסָמַךְ אוֹתוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם, שֶׁהֵם הַגַּלְגַּלִּים, בְּאָמְרוֹ **רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם**, לְפִי שֶׁהוּא טָפֵל לָהֶם נִדְבָּק לָהֶם וּמְקַבֵּל אוֹרָם.

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה. כִּי עַד עַתָּה הָיָה הָאוֹר בַּיּוֹם וְהַחֹשֶׁךְ בַּלַּיְלָה, אֲבָל עַתָּה אָמַר שֶׁיִּהְיֶה מָאוֹר בְּכָל אֶחָד מֵהֶם, הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל יִשַּׁמֵּשׁ בַּיּוֹם, וְהָאֶחָד הַקָּטֹן יְשַׁמֵּשׁ בַּלַּיְלָה וְזוֹ הִיא הַבְדָּלָה, וְכָל אֶחָד יַעֲשֶׂה גַּם כֵּן בַּנִּמְצָאוֹת הַשְּׁפָלוֹת כְּפִי הַנָּאוֹת לוֹ, "תְּבוּאוֹת שְׁמֶשׁ וְגֶרֶשׁ יְרָחִים" (דברים לג:יד), וְכֵן עָשׂוּ בְּדְשָׁאִים וְאִילָנוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, פְּעָלָה חֲזָקָה בְּרָצוֹן הָאֵל אוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנִּגְמְרוּ בְּגִדּוּלָם הַשָּׁלֵם.

וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים. לְאֹתֹת, הֵם הַשָּׁעוֹת. לְמוֹעֲדִים, הֵם מוֹעֲדֵי הַשָּׁנָה וּתְקוּפוֹתֶיהָ, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַשָּׁנָה נֶחֱלֶקֶת לְאַרְבַּע תְּקוּפוֹת שֶׁהֵם הַחֹם וְהַקֹּר, הַקַּיִץ וְהַחֹרֶף, כֵּן הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה שֶׁהֵם עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע שָׁעוֹת נֶחֱלָקִים לְאַרְבַּע תְּקוּפוֹת, לְפִיכָךְ זָכַר לְאֹתֹת עַל שָׁעוֹת הַיּוֹם. וּלְיָמִים, יְמֵי הַחֹדֶשׁ שֶׁהֵם עֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה יוֹם וַחֲצִי וּשְׁנֵי שְׁלִישֵׁי שָׁעָה וְשִׁבְעִים וּשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים. וְשָׁנִים, הֵם יְמֵי הַשָּׁנָה שֶׁהִיא שְׁנַת הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהִיא שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת שִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה יוֹם וּרְבִיעִי, וְזֶה פֵּרוּשׁ שָׁנָה שֶׁתָּשׁוּב הַשֶּׁמֶשׁ שֵׁנִית בְּאֵלֶּה הַיָּמִים אֶל הַנְּקֻדָּה אֲשֶׁר הֵחֵלָּה מִמֶּנָּה, וִימֵי שְׁנַת הַלְּבָנָה הֵם שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת חֲמִשִּׁים וְאַרְבָּעָה יוֹם וּרְבִיעִי. וְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי: "וִיהֵי לְאָתִין וּלְסַמָּנִין וּלְמִקְדַּשׁ בְּהוֹן רֵישׁ יַרְחָא וּשְׁנִין".

פסוק טו

וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ. וְהָיוּ גַּם לִמְאוֹרוֹת, וּפֵרוּשׁוֹ לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ, כִּי טֶרֶם זֶה הָיוּ גַּם כֵּן הַמְּאוֹרוֹת וְלֹא נוֹסַף אוֹרָם בְּיוֹם הָרְבִיעִי אֶלָּא שֶׁנִּתְלוּ בָּרְבִיעִי בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לָתֵת אוֹר לְבַעֲלֵי הָרְאוּת, וְאוֹרָם גַּם כֵּן נַעֲשָׂה פְּעֻלָּה חֲזָקָה בְּכָל הַנִּמְצָאִים הַשְּׁפָלִים כָּל אֶחָד כְּפִי הַנָּאוֹת לוֹ.

פסוק טז

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים. עַתָּה פֵּרֵשׁ אֵיךְ עָשָׂה אוֹתָם לְהָאִיר כָּל אֶחָד בִּזְמַנּוֹ שֶׁקִּבֵּל לוֹ.

הַגְּדֹלִים. לֹא אָמַר גְּדוֹלִים בְּגוּפָם, כִּי כָּל הַכּוֹכָבִים חוּץ מִכּוֹכַב נֹגַהּ גְּדוֹלִים מֵהַלְּבָנָה, כְּמוֹ שֶׁחָקְרוּ בַּעֲלֵי הַתְּכוּנָה, אֲבָל רָצָה לוֹמַר גְּדוֹלִים בְּאוֹרָם, וְהַלְּבָנָה גְּדוֹלָה בְּאוֹרָהּ מִשְּׁאָר הַכּוֹכָבִים חוּץ מֵהַשֶּׁמֶשׁ מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְרוֹבָה לָאָרֶץ, וְקָרָא שְׁנֵיהֶם גְּדוֹלִים כְּנֶגֶד שְׁאָר הַכּוֹכָבִים אֲבָל מִשְּׁנֵיהֶם הַשֶּׁמֶשׁ גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר, **הַמָּאוֹר הַגָּדֹל**, וְכֵן הוּא לְמַרְאוֹת הָעַיִן. וְחָקְרוּ בַּעֲלֵי הַמֶּחְקָר כִּי הַשֶּׁמֶשׁ גָּדוֹל מֵהַלְּבָנָה מֵאָה וְשִׁבְעִים פְּעָמִים, וְהַלְּבָנָה אֵין לָהּ אוֹר כִּי אִם מֵהַשֶּׁמֶשׁ כִּי גּוּפָהּ עָכוּרָה לְפִיכָךְ אוֹרָהּ מוֹסֵר וְחָסֵר כְּפִי הִתְקָרְבָהּ אֶל הַשֶּׁמֶשׁ וּכְפִי הִתְרַחֲקָהּ מִמֶּנּוּ, וְהוּא **הַמָּאוֹר הַקָּטֹן**.

וְאֵת הַכּוֹכָבִים. כִּי גַּם הֵם מְשַׁמְּשִׁים בַּלַּיְלָה וּמְאִירִים עַל הָאָרֶץ עִם אוֹר הַלְּבָנָה וְזוּלָתָהּ, אֲבָל הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יָאִיר בַּלַּיְלָה מִפְּנֵי שֶׁהִיא תַּחַת הָאָרֶץ, וְהַלְּבָנָה וְהַכּוֹכָבִים לֹא יָאִירוּ בַּיּוֹם כִּי אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהוּא גָּדוֹל יִמְנַע אוֹרָם; וְהַמֶּמְשֶׁלֶת הִיא הָאוֹרָה וְהַפְּעֻלָּה.

פסוק יז

וַיִּתֵּן. אָמַר וַיִּתֵּן אַחַר שֶׁאָמַר **וַיַּעַשׂ**, כִּי פֵּרוּשׁ וַיַּעַשׂ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, אֲבָל וַיִּתֵּן פֵּרוּשׁ שֶׁנְּתָנָם בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם עַד יוֹם הָרְבִיעִי, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

לְהָאִיר, פֵּרַשְׁנוּהוּ, וּלְמַעְלָה שֶׁאָמַר "לְהָאִיר" לְבַדּוֹ וּ"מֶמְשֶׁלֶת" לְבַדּוֹ וְלֹא סָמָכָם, יִהְיֶה הַפֵּרוּשׁ כָּל אֶחָד מֵהֶם עַל הָאוֹרָה וְעַל הַפְּעֻלָּה, וְכָאן שֶׁסָּמָכָם וְאָמַר "וּלְמִשְׁלֹ" אַחַר לְהָאִיר, יִהְיֶה הַפֵּרוּשׁ "לְהָאִיר" עַל הָאוֹרָה וְ"לִמְשֹׁל" עַל הַפְּעֻלָּה.

פסוק יח

וּלְמִשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה. זֶה בַּיּוֹם וְזֶה בַּלַּיְלָה.

וּלְהַבְדִּיל. כִּי מֵעֵת זְרוֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ הוּא הָאוֹר וְהוּא הַיּוֹם, וּמֵעֵת צֵאת הַכּוֹכָבִים הוּא הַחֹשֶׁךְ וְהוּא הַלַּיְלָה, וְנִקְרָא הַזְּמַן הַהוּא חֹשֶׁךְ אַף שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מְאִירִים, לְפִי שֶׁהוּא חֹשֶׁךְ כְּנֶגֶד אוֹר הַיּוֹם.

פסוק כ

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם. עִנְיַן הַשְּׁרִיצָה הִיא הַהוֹלָדָה עִם הָרִבּוּי, וְאַחַר שֶׁהָיוּ הַמַּיִם לְבַד וְהַיַּבָּשָׁה לְבַד, וְהָיָה לְכָל אֶחָד מְכוֹנוֹ, גָּזַר הָאֵל עֲלֵיהֶם לְהוֹצִיא תּוֹלָדוֹת, וְאָמַר תְּחִלָּה לַמַּיִם לְפִי שֶׁהֵם עֶלְיוֹנִים עַל הָאָרֶץ, וְכֵן הָיָה סֵדֶר טִבְעָם מִתְּחִלָּה, וְכֵן נֶאֱמַר תְּחִילָה לָרָקִיעַ שֶׁהוּא עַל הַמָּיִם; וְאָמַר לַמַּיִם יִשְׁרְצוּ וְלָאָרֶץ "תּוֹצֵא" (בראשית א:כד), לְפִי שֶׁמִּינֵי הַמַּיִם וְאִישֵׁיהֶם רַבּוּ מְאֹד מִמִּינֵי הָאָרֶץ וְאִישֵׁיהָ, וְיִשְׁרְצוּ כְּמוֹ שֶׁבֵּרַרְנוּ לְשׁוֹן רִבּוּי וְהוּא הַתּוֹלָדוֹת.

שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה. אָמַר שֶׁרֶץ אַחַר שֶׁאָמַר **יִשְׁרְצוּ** כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בְּ"תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" וּבְ"מַזְרִיעַ זֶרַע" (בראשית א:יא), אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ **שֶׁרֶץ** דָּבָר נָע כְּתַרְגּוּמוֹ "רִיחֲשָׁא", כְּמוֹ "רְחוּשֵׁי מְרַחֲשָׁן שִׁפְוָתֵיהּ" (סנהדרין סז ע"ב), וְהוּא עִנְיַן תְּנוּעָה, וְכֵן אָמַר "הַשֹּׁרֵץ עַל הָאָרֶץ" (בראשית ז:כא) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ מִתְנוֹעֵעַ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יָצָא מִלְּשׁוֹן וּמֵעִנְיַן הָרִאשׁוֹן שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בּוֹ לְשׁוֹן רִבּוּי תּוֹלָדוֹת, וּשְׁנֵי הָעִנְיָנִים נְכוֹנִים בּוֹ.

נֶפֶשׁ חַיָּה. כִּי בָהּ יִתְנוֹעֵעַ הַנָּע, וּמַה שֶּׁהוֹצִיאָה הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי אֵין לוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶלָּא נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת, לְפִיכָךְ אָמַר נֶפֶשׁ חַיָּה כִּי בָהּ יִתְנוֹעֵעַ כָּל נָע; וּפֵרֵשׁ **שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה**, דָּבָר נָע וְנֶפֶשׁ חַיָּה שֶׁתִּהְיֶה כֵּן.

וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ. וַיַּשְׁרִיץ גַּם כֵּן עוֹף שֶׁיְּעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ, וְהִנֵּה הוּא אֲוִירִי וּמֵימִי בְּרֹב תּוֹלְדוֹתָיו.

עַל־פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם. הוּא הָאֲוִיר כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ; וְלֹא נֶאֱמַר בָּהֶם בַּצַּוָּאָה "לְמִינֵיהֶם", כִּי דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לְקַצֵּר וְהוּא כָּתוּב בַּסּוֹף (בראשית א:כא) "אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם".

פסוק כא

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים. וְלֹא נֶאֱמַר בְּפָרָשָׁה זוֹ "וַיְהִי כֵן". וְאָמַר וַיִּבְרָא, לְפִי שֶׁהַמַּיִם לֹא הָיָה בָּהֶם כֹּחַ טֶבַע חָזָק לְהוֹצִיא נֶפֶשׁ חַיָּה מִבִּלְתִּי עֵזֶר ה' וּמִלְבַד הַטֶּבַע שֶׁנָּתַן בָּהֶם, וּמִשְּׁנֵיהֶם נַעֲשׂוּ הַיְצוּרִים בָּהֶם, לְפִיכָךְ אָמַר וַיִּבְרָא.

וְאָמַר **אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם**. תֵּדַע שֶׁהֵרֵי בִּמְקוֹמוֹת מִן הַמַּיִם שֶׁהֵם רְחוֹקִים מְאֹד מִן הַיַּבָּשָׁה לֹא יִהְיֶה בָּהֶם דָּגִים, כִּי אֵין כֹּחַ בַּמַּיִם לְבַדָּם שֶׁיִּרְבּוּ בָּם נְפָשׁוֹת חַיּוֹת, לְפִי שֶׁאֵין בָּהֶם עֵזֶר מַאֲכָל מִן הַיַּבָּשָׁה אוֹ צְמָחִים וְהַסְּלָעִים הַקְּרוֹבִים אֶל הַיַּבָּשָׁה, אוֹ מַה שֶּׁיִּפֹּל לָהֶם מִבְּנֵי אָדָם הַצָּדִים אוֹ מֵעוֹבְרֵי הַיָּם בָּאֳנִיּוֹת, וּבְאוֹתָם הַמְּקוֹמוֹת לֹא יִכָּנֵס צַיָּד כִּי לֹא תוּכַל שׁוּם סְפִינָה לְהִכָּנֵס שָׁם, אֲבָל יָדְעוּ צַיָּדִים שֶׁהָלְכוּ קָרוֹב לְמְקוֹמוֹת הָהֵם שֶׁאֵין דָּגִים וְלֹא יִרְאוּ שָׁם מִתְנוֹעֵעַ, וְהַיָּם סוֹעֵר מְאֹד שָׁם.

וְאָמַר **הַתַּנִּינִם**. כִּי יֵשׁ בַּנִּבְרָאִים גְּדוֹלִים אֵין בַּיַּבָּשָׁה כְּמוֹ הֵם; רְאֵה מַה מַּפְלִיג הַסִּפּוּר בַּלִּוְיָתָן בְּסֵפֶר אִיּוֹב (מ-מא). וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הוּא מִין אֶחָד, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הוּא אִישׁ אֶחָד לְבַדּוֹ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים עוֹד כִּי כָּל הַתַּנִּינִים הַגְּדוֹלִים מְאֹד נִקְרְאוּ לִוְיָתָן. וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בַּר חִיָּיא זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה: וְאָמַר בַּדָּגִים **וַיִּבְרָא** וְלֹא אָמַר "וַיַּעַשׂ", מִפְּנֵי שֶׁאֵין חֶלְקָם בַּחַיִּים חֵלֶק שָׁלֵם, אֲבָל חַיּוּתָם הוּא כֹּחַ חַיּוּת שֶׁאֵינָהּ שְׁלֵמָה, מִפְּנֵי שֶׁאֵין לָהֶם רֵאָה שֶׁיִּתְנַשְּׁמוּ בָּהּ וְאֵין לָהֶם כֹּחַ לְחַיּוֹת חוּץ מִן הַמַּיִם; וּבֵרְכָם הָאֵל בְּעֵת בְּרִיאָתָם, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים" (בראשית א:כב), וְלֹא נִזְכַּר בְּרָכָה בְּחַיּוֹת וּבְבְהֵמוֹת אֶלָּא בְּדָגִים. וּבַבְּרָכָה הַזֹּאת הָיוּ קַיָּמִים שִׁרְצֵי הַמַּיִם בִּגְזֵרַת הַמַּבּוּל. וְעוֹד כִּי מִפְּנֵי הַבְּרָכָה הַזֹּאת כָּל דְּגֵי הַיָּם וְשִׁרְצֵיהֶם פָּרִים וְרְבִים כָּל יְמוֹת הַשָּׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר "פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים" (בראשית א:כב), וְכֵן הָעוֹפוֹת מוֹלִידִים וְרְבִים בְּכָל זְמַנֵּי הַשָּׁנָה, כִּדְכְתִיב "וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ" (בראשית א:כב). וְהָיוּ הָעוֹפוֹת וְהַדָּגִים נוֹהֲגִים מִנְהַג בְּנֵי אָדָם הַמְבֹרָכִים בָּהֶם וְדוֹמִים בָּעִנְיָן הַזֶּה לְעִנְיַן אָדָם; וְהַחַיּוֹת וְהַבְּהֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא בֵּרְכָם הָאֵל אֵינָם יוֹלְדִים כִּי אִם בִּזְמַנִּים יְדוּעִים מֵהַשָּׁנָה.

הָרֶמֶשֶׂת. הַמְהַלֶּכֶת, וּרְמִישָׁתָהּ הִיא שְׁרִיצָתָהּ.

פסוק כב

וַיְבָרֶךְ אֹתָם, פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ. צִוּוּי בִּמְקוֹם תְּי"ו אֵיתָ"ן, כְּמוֹ תִּפְרוּ וְתִרְבּוּ וְתִמָּלְאוּ, כְּלוֹמַר אֲנִי נוֹתֵן בָּכֶם כֹּחַ שֶׁתִּפְרוּ, וְהַבְּרָכָה שֶׁיִּרְבּוּ לָרֹב, וְכֵן הֵם רַבִּים מֵחַיּוֹת הַיַּבָּשָׁה.

אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים. אֶת הַמַּיִם שֶׁהֵם בַּיַּמִּים הַנִּזְכָּרִים, כִּי בַּנְּהָרוֹת אֵינָם רְבִים כָּל כָּךְ; וְהָאֶמְיְרָה אֵינָהּ לָהֶם מַמָּשׁ כִּי אֵינָם בְּנֵי דַּעַת שֶׁיָּבוֹא אֲלֵיהֶם מַאֲמַר אֱלוֹהַּ, אֶלָּא רְצוֹן הָאֵל הָיָה בָּהֶם, כְּאִלּוּ אָמַר לָהֶם הֱיוּ כָּךְ וְכָךְ.

וְהָעוֹף יֵרֶב בָּאָרֶץ. אַף עַל פִּי שֶׁנִּבְרָא מִן הַמַּיִם גִּדּוּלוֹ וְתַרְבּוּתוֹ יִהְיֶה בָּאָרֶץ.

פסוק כד

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ. בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי נִבְרְאוּ חַיּוֹת הַיַּבָּשָׁה עִם הָאָדָם, כִּי שְׁנֵיהֶם בַּיַּבָּשָׁה.

נֶפֶשׁ חַיָּה. כְּלָל, וְאַחַר כָּךְ פֵּרֵט **בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶרֶץ**.

וְחַיְתוֹ. וְי"ו נוֹסָפָה כְּוָי"ו "בְּנוֹ בְעֹר" (במדבר כד:ג).

וַיְהִי כֵן. שֶׁהוֹצִיאָה כַּאֲשֶׁר גָּזַר הָאֵל.

פסוק כה

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים. טַעַם "וַיַּעַשׂ" אַחַר "וַיְהִי כֵן", לְפִי שֶׁהַיּוֹצְאִים מִן הָאָרֶץ הֵם שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים מִלְּבַד הָאָדָם: הַבְּהֵמָה, הַחַיָּה וְהָרֶמֶשׂ, וְעָשָׂה אוֹתָם הָאֵל בְּטֶבַע שֶׁיִּהְיֶה כָּל חֵלֶק מֵהֶם בְּמָקוֹם אֶחָד מְיֻחָד, לְפִיכָךְ הִפְרִידָם בַּפָּסוּק וְאָמַר: **אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ**; וְעָשָׂה זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְבֶּה נֶזֶק הַמַּזִּיקִים אֲשֶׁר בָּהֶם, וּלְטַעַם זֶה גַּם כֵּן לֹא בֵּרַךְ אוֹתָם, כִּי אֵיךְ יֹאמַר לָהֶם "פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ", כִּי לֹא רָצָה הָאֵל שֶׁיִּהְיוּ הַמַּזִּיקִים אֲשֶׁר בָּהֶם מְלֵאִים אֶת הָאָרֶץ כִּי יֵרָעוּ וְכִי יַשְׁחִיתוּ, וַחֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ מִפְּנֵי מָה לֹא בֵּרְכָן מִפְּנֵי הַנָּחָשׁ שֶׁנִּתְקַלְּלָה.

וְאֶת־הַבְּהֵמָה. אֲשֶׁר הִיא עִם הָאָדָם לְשִׁמְשׁוֹ, וְהוּא הַבָּקָר וְהַצֹּאן וְהַסּוּס וְהַחֲמוֹר וְהַגָּמָל.

וְאֶת־חַיַּת הָאָרֶץ. הוּא הָאַרְיֵה וְהַדֹּב וְהַנָּמֵר וְהַזְּאֵב וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם מִן הַטּוֹרְפִים, וְעָשָׂה אוֹתָם שֶׁלֹּא יִגְדְּלוּ בְּמָקוֹם הַיִּשּׁוּב מִפְּנֵי נִזְקָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כג:כט) "פֶּן תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמָמָה וְרָבָה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה". הִנֵּה כִּי אֵין גְּדוּל חַיּוֹת הַשָּׂדֶה אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁאֵין בּוֹ יִשּׁוּב, וְכֵן תִּמְצָא בַּמִּקְרָא בְּכָל מָקוֹם שֶׁזּוֹכֵר חָרְבַּן הָאָרֶץ שֶׁאוֹמֵר שֶׁיִּרְבּוּ שָׁם חַיַּת הַשָּׂדֶה.

וְרֶמֶשׂ הָאֲדָמָה. גַּם כֵּן בְּמָקוֹם מְיֻחָד שֶׁבַּמִּדְבָּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים ח:טו) "נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מָיִם". אֲבָל נִמְצָא מִן הָרֶמֶשׂ בְּמָקוֹם הַיִּשּׁוּב מְעַט מִזְעָר שֶׁאֵינָם מַזִּיקִים, וְרֶמֶשׂ לְשׁוֹן הִלּוּךְ וּתְנוּעָה. רְאֵה אֵיךְ סִדֵּר הָאֵל בְּחָכְמָתוֹ. וְהַתּוֹלָעִים הַנּוֹלָדִים מֵהַדְּבָרִים הַמְּעֻפָּשִׁים אֵין לָהֶם זֶכֶר בַּבְּרִיאָה לֹא בִּכְלָל וְלֹא בִּפְרָט, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם תְּנוּעָה.

וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם מַזִּיקִים יֵשׁ בָּהֶם תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה לִדְבָרִים רַבִּים, כְּמוֹ שֶׁהֵעִידוּ חַכְמֵי הַנִּסָּיוֹן, עַד שֶׁהַנְּחָשִׁים וְהָאַפְעִים יְכֻנַּס גּוּפָם וְשֻׁמָּנָם בַּטְּרִיאָקָה כְּדֵי שֶׁיִּמְשֹׁךְ מַה שֶּׁבַּגּוּף מִסַּם הַמָּוֶת; וְעוֹד נָתַן לְכָל אֶחָד וְאֶחָד יְחוּד הָאֲבָרִים הַצְּרִיכִים לוֹ, נָתַן לָאֲרִיֵה וְלַדּוֹמָה לוֹ כְּלֵי הַטֶּרֶף שֶׁהֵם הַשִּׁנַּיִם וְהַצִּפָּרְנַיִם עִם הַגְּבוּרָה, וְנָתַן לְחַיּוֹת הַנִּטְרָפוֹת שֶׁאֵינָם בְּמָקוֹם יְשׁוּב כְּמוֹ אַיָּל וּצְבִי וְיַחְמוּר וְהַדּוֹמִים לָהֶם כְּלֵי הַמְּרוּצָה וְהַקַּלּוּת עִם הַמּוֹרֶךְ וּמֵאֵלֶּה תָּבִין לִשְׁאָר הַנִּבְרָאִים, וְהַכֹּל חָכְמָה מֵאִתּוֹ יִתְבָּרֵךְ וְאֵל אֱמוּנָה הוּא וְאֵין עָוֶל, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵלֶּה טוֹרְפִים וְאֵלֶּה נִטְרָפִים, הוּא יִתְבָּרֵךְ הֵכִין מְזוֹנָם לַנִּטְרָפִים בְּעִנְיָן הַנָּאוֹת לָהֶם כְּמוֹ לַטּוֹרְפִים בְּעִנְיָן הַנָּאוֹת לָהֶם וְעֵת מָוֶת לַכֹּלָּם, יָמוּתוּ הַנִּטְרָפִים מִיתַת עַצְמָם אוֹ מִיתַת הַטֶּרֶף שָׁוֶה לָהֶם, וְהוּא לָהֶם סִבָּה מִקְרִית, וְעֵת וָפֶגַע יִקְרוּ אֶת כֻּלָּם, כִּי גַּם הַטּוֹרְפִים יִהְיֶה לָהֶם סִבָּה מִקְרִית בְּמִיתָתָם פְּעָמִים עַל יְדֵי אָדָם אוֹ עַל יְדֵי מִקְרֶה אַחֵר בָּא עֵת מִיתָתָם; וְיִתָּכֵן כִּי גַּם הַטּוֹרְפִים תִּהְיֶה מִחְיָתָם בִּדְבָרִים אֲחֵרִים זוּלָתִי הַטֶּרֶף אַף עַל פִּי שֶׁרֹב מִחְיָתָם בְּטֶרֶף, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (איוב ד:יא) "לַיִשׁ אֹבֵד מִבְּלִי טָרֶף" וְאָמַר (עמוס ג:ד) "הֲיִשְׁאַג אַרְיֵה בַּיַּעַר וְטֶרֶף אֵין לוֹ", וְאָמַר (נחום ב:יג) "וַיִּמַּלֵּא טֶרֶף חֹרָיו", וּפְסוּקִים רַבִּים כָּאֵלֶּה, אַף עַל פִּי כֵן בְּעֵת שֶׁלֹּא יִמְצָא טֶרֶף יֹאכַל עֵשֶׂב אוֹ דְּבָרִים אֲחֵרִים קֹדֶם שֶׁיְּמוּת בָּרָעָב, שֶׁאִם לֹא כֵּן, הַבְּרִיאָה כְּשֶׁהוֹצִיאָה הָאָרֶץ נַפְשׁוֹת הַחַיִּים אֶת הָאֲרִיֵה וְהַכֶּבֶשׂ, הַנָּמֵר וְהָעֵז וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם הִנֵּה מִין אֶחָד חָסֵר מֵהַבְּרִיאָה, וַאֲנַחְנוּ רוֹאִים כִּי לֹא חָסֵר אֶחָד, וְכֵן בְּתֵבֵת נֹחַ לֹא טָרְפוּ הַטּוֹרְפִים, וְעוֹד כִּי הָאֵל נָתַן אֶת כָּל יֶרֶק לְאָכְלָה לַטּוֹרְפִים כְּמוֹ לַנִּטְרָפִים כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית א:ל) "וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ".

פסוק כו

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם. בִּשְׁאָרֵי בְּרוּאֵי מַטָּה אָמַר "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ", "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם", "תּוֹצֵא הָאָרֶץ", וּכְשֶׁבָּא לִבְרֹא אֶת הָאָדָם שֶׁהוּא הַמֶּרְכָּב בָּאַחֲרוֹנוֹת אָמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם", וּלְמַעֲלַת הָאָדָם וְלִכְבוֹדוֹ בָּרָאוֹ בָּאַחֲרוֹנָה לְהוֹדִיעַ שֶׁכָּל נִבְרְאֵי מַטָּה נִבְרְאוּ בַּעֲבוּרוֹ, וְשָׁמוּהוּ אָדוֹן עַל כֻּלָּם; וּמַה שֶּׁאָמַר **נַעֲשֶׂה** בִּלְשׁוֹן רַבִּים פֵּרְשׁוּ אֲדֹנִי אָבִי זְכֹרוֹנוֹ לִבְרָכָה, כִּי כְּנֶגֶד הַיְסוֹדוֹת אָמַר שֶׁמִּכֹּחָם יָצְאוּ הַנִּבְרָאִים וּבִרְצוֹן הָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "תַּדְשֵׁא", "יִשְׁרְצוּ", "תּוֹצֵא", וּכְאִלּוּ אָמַר לַיְסוֹדוֹת, נַעֲשֶׂה אֲנִי וְאַתֶּם בְּשִׁתּוּף, כִּי הַגּוּף יִהְיֶה

מִן הַיְסוֹדוֹת וּבְרוּחוֹ יִהְיֶה עֶלְיוֹנִי כְּמוֹ הַמַּלְאָכִים; וְכֵן מָצָאנוּ בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פ"ח) בְּמַלְאֶכֶת שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִמְלַךְ; וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים כִּי כְּנֶגֶד הַמַּלְאָכִים אָמַר שֶׁהֵם שְׂכָלִים נִפְרָדִים אָמַר נַעֲשֶׂה בָּאָרֶץ נוֹצָר אֶחָד שֶׁיִּהְיֶה בּוֹ חֵלֶק עֶלְיוֹנִי מִמֶּנּוּ, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה בּוֹ שֵׂכֶל נִפְרָדִי, וְכֵן מָצָאנוּ בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פ"ח) בְּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת נִמְלַךְ, וְאָמְרוּ "לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁיִּהְיֶה גָּדוֹל נִמְלָךְ בְּקָטָן מִמֶּנּוּ" וְעוֹד אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן בְּשֵׁם רַבִּי יוֹנָתָן בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה מֹשֶׁה כּוֹתֵב אֶת הַתּוֹרָה הָיָה כּוֹתֵב מַעֲשֵׂה כָל יוֹם וְיוֹם כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ לְפָסוּק זֶה נַעֲשֶׂה אָדָם אָמַר לְפָנָיו רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם מָה אַתָּה נוֹתֵן פֶּתַח לַמִּינִים? אָמַר לוֹ כְּתֹב וְהָרוֹצֶה לִטְעוֹת יִטְעֶה. וְקָרָא אוֹתוֹ אָדָם כְּמוֹ שֶׁאָמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם" וְאָמַר (בראשית ה:א) "זַיְקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם", וְאָדָם הוּא לְקוּחַ מֵהָאֲדָמָה, וְאִם כֵּן לָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ אָדָם כִּי גַּם הַחַיִּים הָאֲחֵרִים הֵם מֵאֲדָמָה? אֶלָּא רָצָה לְהַבְדִּילוֹ בִּשְׁמוֹ מִשְּׁאָר בַּעֲלֵי הַחַיִּים, כְּמוֹ שֶׁהוּא מֻבְדָּל מֵהֶם בְּרוּחַ וּבַגּוּף, כִּי הַחַיִּים הָאֲחֵרִים יְדוּעִים כִּי הֵם מֵאֲדָמָה רוּחָם וְגוּפָם וְאֵין צָרִיךְ לְיַחֲסָם לָאֲדָמָה אֲבָל אָדָם שֶׁרוּחוֹ מִן הַשָּׁמַיִם קְרָא אוֹתוֹ אָדָם לְהַבְדִּילוֹ מֵחַיִּים הָעֶלְיוֹנִים שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק כְּלָל מֵאֲדָמָה, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לוֹמַר אוֹתָם שֶׁאֵינָם גּוּפוֹת שֶׁהֵם כֻּלָּם רוּחָנִיִּים, אֶלָּא אֲפִלּוּ אוֹתָם שֶׁהֵם בַּעֲלֵי גּוּף, אֵין גּוּפָם מֵאֲדָמָה כְּלָל, וְאֵין יְסוֹדָם מֵאַרְבַּע יְסוֹדוֹת שֶׁהֵם אַדְמִיִּים כִּי הֵם יְסוֹד חֲמִישִׁי כְּמוֹ שֶׁחָקְרוּ בַּעֲלֵי הַמֶּחְקָר, וּכְשֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָאָדָם מֵהָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים קָרָאוֹ אָדָם, כְּלוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁרוּחוֹ מִן הַשָּׁמַיִם אָדָם הוּא כִּי גּוּפוֹ נוֹצַר מִן הָאֲדָמָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר עָפָר מִן הָאֲדָמָה, וּמוֹשָׁבוֹ בָּאֲדָמָה וְשָׁם חַיּוּתוֹ וְתַרְבּוּתוֹ, וְלֹא יִטֶּה לְצַד עֶלְיוֹן אֲשֶׁר בּוֹ אֶלָּא אֶחָד מִנִּי אֶלֶף, כְּמוֹ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז:כח) "אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי".

בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ. לְפֵירוּשׁ אָבִי אַדוֹנִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה יִהְיֶה פֵּירוּשׁ בְּצַלְמֵנוּ גַּם כֵּן צֶלֶם גּוּפֵנִי וְרוּחֵנִי שֶׁהוּא שִׁתּוּף נו"ן, וְאֵין הַכְּנוּי כְּמוֹ נו"ן **נַעֲשֶׂה**. וְאִם נִפְרֹשׁ **נַעֲשֶׂה** כְּנֶגֶד הַמַּלְאָכִים יִהְיֶה הַפֵּירוּשׁ צֶלֶם וּדְמוּת רוּחָנִי, כְּלוֹמַר שֶׁנַּעֲשִׂים בּוֹ חֵלֶק מִצַּלְמוּתֵינוּ וּמִדְּמוּתֵינוּ שֶׁהוּא צֶלֶם וּדְמוּת רוּחָנִי, כִּי צֶלֶם וּדְמוּת שֵׁמוֹת מְשֻׁתָּפִים, וְאָמַר צֶלֶם בְּדָבָר גַּשְׁמִי כְּמוֹ (שמואל א ו:ה) "צַלְמֵי טְחֹרֵיכֶם", "צַלְמֵי מַסֵּכוֹתָם" (במדבר לג:נב), וְהַדּוֹמִים לָהֶם, וְיֵאָמֵר גַּם כֵּן בְּדָבָר רוּחָנִי, כְּמוֹ "בְּצַלְמֵנוּ", "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים", וְכֵן דְּמוּת

יֵאָמֵר לְדָבָר גַּשְׁמִי, כְּמוֹ (שיר השירים ז:ח) "קוֹמָתֵךְ דָּמְתָה לְתָמָר", וְהַדּוֹמִים לוֹ, וּלְדָבָר רוּחָנִי "וּדְמוּת הַחַיּוֹת", כְּמוֹ (יחזקאל לב:ב) "כְּפִיר גּוֹיִם נְדָמֵיתָ". "דָּמִיתִי לְקָאַת מִדְבָּר" (תהלים קב:ז) בְּעִנְיָן לֹא בְּגוּף, וְכֵן הַדּוֹמִים לָהֶם, וְעִנְיַן נַעֲשֶׂה לְפִי שֶׁהֵם בָּאֶמְצָעִיִּים, וּבְי"ת בְּצַלְמֵנוּ יִהְיֶה בֵּית הָעֵזֶר, כְּלוֹמַר עִם צַלְמֵנוּ, שֶׁהוּא הַשֵּׂכֶל, נַעֲשֶׂה וּנְתַקֵּן אוֹתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִן הָאֲדָמָה, אוֹ תִּהְיֶה הַבֵּי"ת בֵּית כְּלִי כְּלוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה כְּעִנְיַן נַעֲשֶׂה בְּשֵׂכֶל, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה אֶחָד מֵהֶלְקֵי הַשֵּׂכֶל.

וְאָמַר אַחַר כָּךְ **כִּדְמוּתֵנוּ**. כְּלוֹמַר לָמָּה נַעֲשֶׂה בְּצַלְמֵנוּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה דּוֹמֶה לָנוּ שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּשִׂכְלִיּוֹת, וְתִהְיֶה כַּ"ף כִּדְמוּתֵנוּ כַּ"ף הַדִּמְיוֹן שֶׁלֹּא יוּכַל לִהְיוֹת דְּמוּתֵנוּ מַמָּשׁ, שֶׁיִּהְיֶה דּוֹמֶה לָנוּ בְּכָל חֶלְקֵיו מִפְּנֵי חֶלֶק הֶעָפָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ, אֶלָּא יִהְיֶה דּוֹמֶה לִדְמוּתֵנוּ שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּשִׂכְלִיּוֹת, לְפִי הַכֹּחַ שֶׁיִּהְיֶה לוֹ בְּעוֹדֶנּוּ גּוּף וְהוּא בָּאֲדָמָה, כִּי אִם יִרְצֶה יוּכַל לְהִדָּמוֹת קְצָת אֵלֵינוּ כִּי בְיָדוֹ תִּהְיֶה הַבְּחִירָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז:כט) "אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יָשָׁר" רוֹצֶה לוֹמַר יָשָׁר, שָׁוֶה וְיָשָׁר שֶׁלֹּא יַעֲדִיף חֵלֶק אֶחָד עַל חֲבֵרוֹ כְּפִי מַה שֶּׁהוּנַח כָּל אֶחָד מֵהֶם, כִּי זֶה עִנְיָן יָשָׁר, וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה אוֹתוֹ שִׂכְלִי וְעַפְרִי כְּדֵי שֶׁיִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל אֶחָד כְּפִי הָרְאוּי לוֹ, יִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשֵׂכֶל כְּדֵי חַיּוּתוֹ וּבְעָפָר כְּדֵי חַיּוּתוֹ, בְּעָפָר כְּדֵי חַיּוּתוֹ לְבַד לֹא לְמוֹתָרוֹת וּלְהַשְׁאִיר מִינוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּבְשֵׂכֶל כְּדֵי חַיּוּתוֹ בָּעוֹלָם הַבָּא; וְאָמַר (שם) "וְהַמָּה בִּקְשׁוּ חִשְׁבֹּנוֹת רַבִּים" כְּלוֹמַר, בִּקְשׁוּ אוֹתָם שֶׁהֵם חֶשְׁבֹּנוֹת רַבִּים, וְהֵם הַתַּאֲוֹת הֶעַפְרִיּוֹת, וְעָשׂוּ הַחֶשְׁבּוֹן שֶׁהוּא אֶחָד, וְהוּא הַשֵּׂכֶל, רַבִּים, וְהִנֵּה אֵיננּוּ יָשָׁר כִּי כֹּחַ הֶעָפָר מַכְרִעַת וְנִשְׁאַר הַמִּסְכֵּן וְחָכְמָתוֹ בְּזוּיָה, וְאָדָם לֹא זָכַר אֶת הָאִישׁ הַמִּסְכֵּן הַהוּא.

וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם. לְהוֹדִיעַ כִּי כָּל נִבְרָאֵי מַטָּה לֹא נִבְרְאוּ אֶלָּא בַּעֲבוּר אָדָם וְשֶׁיִּהְיֶה הוּא בְּשִׂכְלוֹ מֶלֶךְ וּמוֹשֵׁל עֲלֵיהֶם, שֶׁאִם לֹא כֵן לֹא הָיָה בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל מִי שֶׁיַּכִּיר מִי בָּרָאוֹ; וְאָמַר וְיִרְדּוּ לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי אָדָם כּוֹלֵל זָכָר וּנְקֵבָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים" (בראשית א:כח) וְאָמַר גַּם כֵּן וְיִרְדּוּ כִּי הַמֶּמְשָׁלָה וְהַשָּׂרָרָה לָאָדָם בַּבְּרוּאִים בִּשְׁנֵי חֲלָקָיו: בְּכֹחַ הַשֵּׂכֶל לַחֲשֹׁב מַחֲשָׁבוֹת אֵיךְ יִרְדֶּה בָּהֶם, וּבְכֹחַ הַגּוּף בִּתְכוּנַת יָדוֹ שֶׁנַּעֲשׂוּ בִּתְכוּנַת נִפְלָאוֹת לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כָּל מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּשְׁאָר הַנִּבְרָאִים; וְיֹאמַר גַּם כֵּן וְיִרְדּוּ עָלָיו וְעַל הַתּוֹלְדוֹת הָעֲתִידוֹת לָצֵאת מִמֶּנּוּ שֶׁיִּהְיוּ יוֹתֵר צְרִיכִים לָהֶם

וְשֶׁיֹּאכְלוּ אֶת בְּשָׂרָם, כִּי עַד הַמַּבּוּל לֹא אָכְלוּ בָּשָׂר וְלֹא הָיוּ צְרִיכִים לַבְּהֵמָה וְלַחַיָּה אֶלָּא לְמִלְאכָה, וְהָעוֹף לְבֵיצִים וּלְנוֹצָה, וְהַצֹּאן לְחָלָב וּלְגִיזָה, וְהַדָּגִים לֹא הָיוּ צְרִיכִים לָהֶם אֶלָּא מֵהַמַּבּוּל וְאֵילָךְ, אִם כֵּן מַה שֶּׁאָמַר וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם לֹא אָמַר אֶלָּא עַל הַדּוֹרוֹת מֵהַמַּבּוּל וְאֵילָךְ.

בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם. שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִמְשֹׁל בָּהֶם אֶלָּא בְּתַחְבּוּלָה גְּדוֹלָה, כִּי הַדָּגִים אֵינָם עֹמְדוֹ בַּיַּבָּשָׁה וְהָעוֹף מְעוֹפֵף בָּאֲוִיר, וְהוּא אֵינוֹ בְּטִבְעוֹ לָעוּף בָּאֲוִיר וּמוֹשֵׁל בָּהֶם בְּחָכְמָתוֹ וּבְעָרְמָתוֹ וּבִכְלֵי הַצַּיִד שֶׁעוֹשֶׂה בְּיָדָיו, לְפִיכָךְ זָכָרָם רִאשׁוֹנָה לוֹמַר כִּי גַּם בָּאֵלֶּה מוֹשֵׁל כָּל שֶׁכֵּן **בַּבְּהֵמָה** וּבַחַיָּה **וּבָרֶמֶשׂ** שֶׁהֵם עֹמְדוֹ בַּיַּבָּשָׁה. **וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם**, בְּעוֹף שֶׁהוּא מְעוֹפֵף בַּשָּׁמַיִם שֶׁהוּא הָאֲוִיר.

וּבַבְּהֵמָה. הִיא שֶׁגְּדֵלָה עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

וּבְכָל־הָאָרֶץ. רוֹצֶה לוֹמַר בֶּהֱמַת הָאָרֶץ וְהִיא הַחַיָּה שֶׁאֵינָהּ בְּיִשּׁוּב כְּמוֹ שֶׁקָּרָאהּ חַיַּת הָאָרֶץ, **וּבַּהֵמָה** שֶׁזָּכַר עוֹמֶד בִּמְקוֹם שְׁנַיִם, כִּי הַחַיָּה בְּכְלַל בְּהֵמָה וּבְהֵמָה בִּכְלַל חַיָּה. **וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ**. רֶמֶשׂ גַּם כֵּן פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית א:כה) וְהֵם קְטַנֵּי הַחַיּוֹת אֲבָל רַבָּם מִדְּבָרִיּוֹת. וַחֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (בראשית רבה פ"ח) וְיִרְדּוּ בִּשְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת לְשׁוֹן רְדִיָּה וּלְשׁוֹן יְרִידָה, כִּי לְכָךְ אָמַר וְיִרְדּוּ וְלֹא אָמַר וְיִמְשְׁלוּ לְרַמֵּז בּוֹ זֶה הַדָּבָר שֶׁאָמְרוּ כָּל שֶׁהוּא בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ יִרְדּוּ בָהֶם, וְאֶת שֶׁאֵינוֹ בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ יֵרְדוּ. וְאָמְרוּ עוֹד (ברכות י') בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ מַה הוּא טָהוֹר אַף הִיא טְהוֹרָה, מַה הוּא קָדוֹשׁ אַף הִיא קְדוֹשָׁה מַה הוּא רוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה אַף הִיא רוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאֵית, מַה הוּא סוֹבֵל אֶת כָּל הָעוֹלָם אַף הִיא סוֹבֶלֶת אֶת כָּל הַגּוּף. וְעוֹד אָמְרוּ (בראשית רבה פ"ח) אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אִם אֲנִי בוֹרֵא אוֹתוֹ מִן הָעֶלְיוֹנִים הוּא חַי וְאֵינוֹ מֵת וְאִם אֲנִי בוֹרֵא אוֹתוֹ מִן הַתַּחְתּוֹנִים הוּא מֵת וְאֵינוֹ חַי, אֶלָּא הֲרֵינִי בוֹרֵא אוֹתוֹ מִן הָעֶלְיוֹנִים וּמִן הַתַּחְתּוֹנִים אִם חָיָה יָמוּת וְאִם יָמוּת יִחְיֶה, כְּלוֹמַר אִם יְחַיֶּה אֶת עַצְמוֹ בְּתַעֲנוּגֵי הַזְּמַן תָּמוּת נַפְשׁוֹ עִם גּוּפוֹ, וְאִם מֵמִית עַצְמוֹ מֵהַתַּאֲוֹת הַבַּהֲמִיּוֹת יִחְיֶה בְּמוֹת גּוּפוֹ חַיֵּי עַד.

פסוק כז

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ. בְּרִיאָה זוֹ עַל הַנֶּפֶשׁ נֶאֱמְרָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּצַלְמוֹ, לְפִיכָךְ אָמַר וַיִּבְרָא לְהַבְדִּיל בֵּין הַגּוּף וּבֵין הַנֶּפֶשׁ, כִּי בְּסִפּוּר יְצִירַת גּוּפוֹ אָמַר "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה" (בראשית ב:ז), כִּי אֵין לְשׁוֹן יְצִירָה נוֹפֵל עַל

הַנֶּפֶשׁ כִּי אֵינֶנָּה גּוּף אֶלָּא לְשׁוֹן בְּרִיאָה, וְכֵן לְשׁוֹן מַעֲשֶׂה נוֹפֵל בֵּין עַל מַה שֶּׁאֵינוֹ גּוּף בֵּין עַל מַה שֶּׁהוּא גּוּף. וּמַה שֶּׁאָמַר (זכריה יב:א) "וְיֹצֵר רוּחַ אָדָם בְּקִרְבּוֹ" אָמַר עַל כְּלֵי הַגּוּף שֶׁהֵם בְּקִרְבּוֹ שֶׁנּוֹשְׁאִים כֹּחַ הָרוּחַ כְּמוֹ הַלֵּב וְהַמֹּחַ. וְלֹא זָכַר יְצִירַת הַגּוּף הֵנָּה, כִּי בְּפָרָשַׁת "אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם" (בראשית ב:ד) יִזְכְּרֶנָּה עוֹד עִם דְּבָרִים אֲחֵרִים שֶׁהִנִּיחַ מִלְּזָכֹר בְּפָרָשָׁה זוֹ.

בְּצֶלֶם אֱלֹהִים. מַלְאָךְ, כִּי צֶלֶם יִתְבָּרֵךְ וְצֶלֶם מַלְאָךְ אֶחָד, שֶׁהַכֹּל הוּא שֵׂכֶל נִפְרָד, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲלָה גְּדוֹלָה עַל כָּל שֵׂכֶל נִפְרָד, עַד שֶׁאֵין כֹּחַ בְּכָל שֵׂכֶל נִפְרָד זוּלָתוֹ מִי שֶׁיַּשִּׂיגֵהוּ עַל אֲמִתָּתוֹ, כִּי הוּא עִלָּה וְהֵם עֲלוּלִים, הוּא בּוֹרֵא וְהֵם נִבְרָאִים. לְפִיכָךְ פֵּרֵשׁ אַחַר שֶׁאָמַר **בְּצַלְמוֹ** וְאָמַר **בְּצֶלֶם אֱלֹהִים**, שֶׁהוּא בִּדְמוּת מַלְאָךְ (בַּנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁנָּתַן בּוֹ).

זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. זָכָר עִם נְקֵבָה, וּבְפָרָשָׁה אַחֶרֶת יְפָרֵשׁ אֵיךְ בָּרָא אֹתָם זָכָר וּנְקֵבָה.

פסוק כח

פְּרוּ וּרְבוּ. הַפְּרִיָּה הִיא הַהוֹלָדָה, וְהָרְבִיָּה הִיא הַהַגְדָּלָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהִיא בְּרָכָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ גַּבֵּי דָּגִים, סָמְכוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות ס"ה) שֶׁהִיא מִצְוָה לִבְנֵי אָדָם, וְאָמְרוּ "הָאִישׁ מְצֻוֶּה עַל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה וְאֵין אִשָּׁה מְצֻוָּה עַל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה", וּמַה שֶּׁאָמַר פְּרוּ וּרְבוּ כְּמַשְׁמָעוּתוֹ עַל שְׁנֵיהֶם לְעִנְיַן בְּרָכָה, וּלְעִנְיַן מִצְוָה אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אֵינָהּ מְצֻוָּה אֶלָּא הָאִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר **וְכִבְשֻׁהָ** וְהוּא חָסֵר וַי"ו וְדָרְשׁוּ בּוֹ שֶׁהוּא יָחִיד כְּמוֹ "וְכִבְשֻׁהּ", הָאִישׁ דַּרְכּוֹ לִכְבֹּשׁ וְאֵין הָאִשָּׁה דַּרְכָּהּ לִכְבֹּשׁ. וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת בָּזֶה בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, כָּךְ נִקְבְּעָה הֲלָכָה שֶׁהָאִישׁ מְצֻוֶּה וְאֵין הָאִשָּׁה מְצֻוָּה. וְעוֹד דָּרְשׁוּ (שם) בְּמִלַּת **וְכִבְשֻׁהָ**, הָאִישׁ כּוֹבֵשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ שֶׁלֹּא תֵּצֵא לַשּׁוּק. וּפְשָׁטוּת הַכָּתוּב שֶׁבְּנֵי אָדָם יִמְשְׁלוּ בִּנְבְרְאֵי הָאָרֶץ וְיִכְבְּשׁוּם תַּחַת רִשׁוּתָם.

וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם. פֵּרַשְׁנוּהוּ לְמַעְלָה (בראשית א:כו).

וּבְכָל־חַיַּה הָרֹמֶשֶׂת עַל־הָאָרֶץ. כָּל הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה וְהָרֶמֶשׂ, כִּי כֻּלָּם רוֹמְשִׂים עַל הָאָרֶץ.

פסוק כט

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם. כְּמוֹ הִנְנִי נוֹתֵן, וְכֵן "הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לְךָ", "נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה" (בראשית כג:יג). אוֹ פֵּרוּשׁוֹ: כְּשֶׁבָּרָאתִי אוֹתָם לָכֶם נְתַתִּים, כִּי בַּעֲבוּרְכֶם נִבְרְאוּ

הַפֵּרוֹת וְהַטּוֹב שֶׁבָּעֲשָׂבִים לָאָדָם, וּשְׁאָר כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לַחַיּוֹת וְלָעוֹפוֹת, וּמֵהַכֹּל הַלֵּב לָאָדָם וְהַקְּלִפּוֹת לַחַיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁהָאָדָם לֵב הָעוֹלָם הַשָּׁפָל.

זֹרֵעַ זָרַע. כְּמוֹ מַזְרִיעַ זֶרַע, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה. זֶה הַנִּזְכָּר בַּפָּסוּק, וְלֹא הִתִּיר לָהֶם הַבָּשָׂר לֶאֱכֹל עַד אַחַר הַמַּבּוּל וְלֹא יָדַעְתִּי לָמָּה, וְאוּלַי לְפִי שֶׁהָיָה גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָיו כִּי הַמַּבּוּל עָתִיד לִהְיוֹת, וְנֹחַ עָתִיד לְהַצִּיל עִמּוֹ שְׁאָר הַחַיִּים וְאָמַר לְתִתָּם לוֹ חֵלֶף עֲבוֹדָתוֹ בָּהֶם שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה כָּל שֶׁכֵּן הָאָדָם, וְכֵן מָצָאנוּ בִּנְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁאָמַר (יחזקאל כט:יח) "וְשָׂכָר לֹא הָיָה לוֹ" וְנָתַן לוֹ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם חֵלֶף עֲבוֹדָתוֹ בְּצֹר.

פסוק ל

וּלְכֹל וְגוֹ' אֲשֶׁר־בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה. לְפִי שֶׁמִּי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה יֵשׁ לוֹ מַעֲלָה עַל הַצּוֹמֵחַ שֶׁאֵין לוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶלָּא נֶפֶשׁ צוֹמַחַת, וְהַפְּחוּת נִבְרָא לַגָּדוֹל מִמֶּנּוּ.

יֶרֶק עֵשֶׂב. סָמַךְ יֶרֶק אֶל עֵשֶׂב, לְפִי שֶׁהָעֵשֶׂב לֹא יֵאָכֵל בְּרֹב אֶלָּא בְּעוֹדוֹ בְּלַחוּתוֹ יָרֹק.

וַיְהִי־כֵן. כָּל אֶחָד דָּבֵק וְנִכְסָף לַמַּאֲכָל הָרָאוּי לוֹ.

פסוק לא

וַיַּרְא אֱלֹהִים. כָּלַל כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה עִם בְּרִיאַת הָאָדָם לֵאמֹר עֲלֵיהֶם בְּכָלָל כִּי טוֹב, כִּי כֻלָּם הַנִּבְרָאִים הַשְּׁפָלִים נִשְׁלְמוּ עִם בְּרִיאַת הָאָדָם וּבִלְתּוֹ לֹא הָיָה לָהֶם שְׁלֵמוּת, לְפִיכָךְ אָמַר **מְאֹד**; וְהִנֵּה אַחַר שֶׁבָּרָא הָאֵל אֶת הָאָדָם הָיָה כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֵל טוֹב וְעָמַד כָּל אֶחָד עַל שְׁלֵמוּתוֹ הַנָּאוֹת לוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּקְשַׁר הַהֶעְדֵּר וְהָאֲפִיסָה עִם מְצִיאוּת הָעוֹלָם הַזֶּה הַשָּׁפֵל הַנִּבְרָא מֵאַרְבַּע יְסוֹדוֹת, הַכֹּל טוֹב, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הֶחָכָם הַגָּדוֹל הָרַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (מורה נבוכים ג, י): "**וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד**, עַד שֶׁמְּצִיאוּת זֶה הַחֹמֶר הַשָּׁפֵל לְפִי מַה שֶּׁהוּא עָלָיו מֵחְבּוּר הַהֶעְדֵּר הַמְחַיֵּב לְמוֹת הַגּוּפוֹת כֻּלָּם, כָּל זֶה גַּם כֵּן לְהִתְמַדּוּת הַהֲוָיָה וְהַמְשֵׁךְ הַמְּצִיאוּת בְּבוֹא זֶה אַחַר סוּר זֶה", וְלָזֶה פֵּרֵשׁ רַבִּי מֵאִיר (בראשית רבה פרק ט): **וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד** – טוֹב מָוֶת, וְכֵן מָצָאנוּ (בבראשית רבה שם) בְּתוֹרָתוֹ שֶׁל רַבִּי מֵאִיר מָצָאנוּ כָּתוּב "וְהִנֵּה טוֹב מוֹת", וַאֲנִי מָצָאתִי כָּתוּב דַּהֲוָה כְּתוּב בְּאוֹרַיְתָא דְּאִשְׁתַּבְיַאת לְרוֹמִי וְהִיא הָיְתָה גְּנִיזָא וּסְתִימָא בִּכְנִישְׁתָּא דְּאַסְוֵירוֹס: "וְהִנֵּה טוֹב מוֹת"; וְאָמְרוּ עוֹד (שם): **וְהִנֵּה טוֹב** – זֶה יֵצֶר טוֹב, **מְאֹד** – זֶה יֵצֶר הָרָע, וְכִי יֵצֶר הָרָע טוֹב? אֶתְמְהָא! אֶלָּא שֶׁאִלּוּלֵי יֵצֶר הָרָע לֹא בָּנָה אָדָם בַּיִת וְלֹא נָשָׂא אִשָּׁה וְלֹא הוֹלִיד וְלֹא נָשָׂא

וְנָתַן, וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ד:ד): "כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ"; רַב הוּנָא אָמַר: **וְהִנֵּה טוֹב** – זֶה מִדַּת טוֹב, **טוֹב מְאֹד** – זֶה מִדַּת יְסוּרִין, וְכִי מִדַּת יְסוּרִין טוֹב מְאֹד? אֶתְמְהָא! אֶלָּא שֶׁעַל יְדֵי יְסוּרִין הַבְּרִיּוֹת בָּאִים לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְכֵן שְׁלֹמֹה אָמַר (משלי ו:כג): "וְדֶרֶךְ חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר", צֵא וּרְאֵה אֵיזֶהוּ דֶּרֶךְ מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא? הֱוֵי אוֹמֵר זֶה מִדַּת יְסוּרִין. אָמַר רַבִּי זְעֵירָא: **הִנֵּה טוֹב** – זֶה גַּן עֵדֶן, **מְאֹד** – זֶה גֵּיהִנֹּם, וְכִי גֵּיהִנֹּם טוֹב מְאֹד? אֶתְמְהָא! מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה לוֹ פַּרְדֵּס וְהִכְנִיס לְתוֹכוֹ פּוֹעֲלִים וּבָנָה אוֹצָר עַל פִּתְחוֹ, אָמַר: כָּל מִי שֶׁהוּא מִתְכַּשֵּׁר בְּמְלֶאכֶת הַפַּרְדֵּס יִכָּנֵס לְאוֹצָרוֹ, וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ מִתְכַּשֵּׁר בְּמְלֶאכֶת הַפַּרְדֵּס אַל יִכָּנֵס לְאוֹצָרוֹ, כָּךְ כָּל מִי שֶׁהוּא מְסֻגָּל בְּמִצְוֹות וּמַעֲשִׂים טוֹבִים הֲרֵי גַּן עֵדֶן, וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ מְסֻגָּל בְּמִצְוֹות וּמַעֲשִׂים טוֹבִים הֲרֵי גֵּיהִנֹּם. הִנֵּה גַּן עֵדֶן כָּל כָּךְ טוֹב שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שָׁם רָע, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים ה:ה): "לֹא יְגֻרְךָ רָע", וְיֵשׁ שָׁם עוֹד דְּרָשׁוֹת אֲחֵרוֹת.

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי. לְפִי שֶׁבּוֹ נִגְמְרָה מְלֶאכֶת בְּרֵאשִׁית וּבוֹ נִבְרָא הָאָדָם, אָמַר הַשִּׁשִּׁי בְּהֵ"א הַיְדִיעָה, כְּלוֹמַר הַיּוֹם הַיָּדוּעַ שֶׁהָיָה בּוֹ הָעוֹלָם מָלֵא וְשָׁלֵם עִם כָּל בְּרִיּוֹתָיו. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (ט:יד) אָמַר רַבִּי יוּדָן: זוֹ שָׁעָה יְתֵרָה שֶׁמּוֹסִיפִים מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וּבָהּ נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הָעוֹלָם, עַל כֵּן כָּתַב הַשִּׁשִּׁי.

פרק ב

פסוק א

וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם. צְבָא הַשָּׁמַיִם וּצְבָא הָאָרֶץ, רוֹצֶה לוֹמַר תּוֹלְדוֹתָם, וְנִגְמְרוּ כֻּלָּם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי, וּמִכָּאן וָאֵילָךְ אֵין כָּל חָדָשׁ אֶלָּא הַדְּבָרִים שֶׁנַּעֲשׂוּ עַל יְדֵי מוֹפֵת. וְאַף עַל פִּי כֵן בִּבְרִיאַת הַדְּבָרִים בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי הַבְּרֵאשִׁית שָׁם הָאֵל בְּטִבְעָם לְהַנִּיחַ טִבְעָם אוֹ לְהִתְחַדֵּשׁ בָּהֶם טֶבַע בְּאוֹתָם הַיָּמִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ כָּל אֶחָד בִּזְמַנּוֹ. וְכֵן אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה ה): אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: תְּנַאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם הַיָּם שֶׁיִּהֵא נִקְרָע לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (שמות יד:כז) 'וַיָּשָׁב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר לְאֵיתָנוֹ' – לִתְנָאי שֶׁהִתְנָה עִמּוֹ. אָמַר רַבִּי יִרְמְיָה בֶּן יוֹעֶזֶר: לֹא עִם הַיָּם בִּלְבַד הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֶלָּא עִם כָּל שֶׁנִּבְרָא בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (ישעיהו מה:יב) 'אָנֹכִי יָדַי נָטוּ שָׁמַיִם וְכָל־צְבָאָם צִוִּיתִי' – צִוִּיתִי אֶת הַיָּם שֶׁיִּקָּרַע לִפְנֵי מֹשֶׁה, אֶת הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת

הַיֵּרַח שֶׁיַּעַמְדוּ לִפְנֵי יְהוֹשֻׁעַ, צִוִּיתִי אֶת הָעוֹרְבִים שֶׁיְּכַלְכְּלוּ אֶת אֵלְיָהוּ, צִוִּיתִי אֶת הָאוּר שֶׁלֹּא תַּזִּיק לַחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה, צִוִּיתִי אֶת הָאֲרָיוֹת שֶׁלֹּא יַזִּיקוּ אֶת דָּנִיֵּאל, צִוִּיתִי אֶת הַדָּג שֶׁיָּקִיא אֶת יוֹנָה, וְכֵן לִשְׁאָר מוֹפְתִים.

פסוק ב

וַיְכַל בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. כְּשֶׁהָיָה הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי נִשְׁלַם כָּל מְלַאכְתּוֹ וְלֹא נִשְׁאַר לוֹ לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, אִם כֵּן בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי כְּלָה מְלַאכְתּוֹ וּכְלוּיָה מְלָאכָה, וּפֵרֵשׁ **אֲשֶׁר עָשָׂה** רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁכָּל הַמְּלָאכוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה בְּשִׁשֶּׁת יָמִים כָּלוּ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁלֹּא נַעֲשֵׂית מְלָאכָה מֵהֶם שֶׁלֹּא נִגְמְרָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לֹא נִשְׁאַר לַעֲשׂוֹת בּוֹ דָּבָר, וְכֵן "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר" (שמות יב:טו) שֶׁיִּהְיֶה מֻשְׁבָּת בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, שֶׁיִּבָּעֲרוּהוּ קֹדֶם יוֹם רִאשׁוֹן.

וַיִּשְׁבֹּת. מִמָּה שָׁבַת? **מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ**, שֶׁלֹּא בָּרָא אַחַר יוֹם הַשִּׁשִּׁי דָּבָר, וּבְאָמְרוֹ וַיִּשְׁבֹּת דִּבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, כִּי אֵין לְפָנָיו יְגִיעָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע" (ישעיהו מ:כח) וְלֹא בָּרָא הָעוֹלָם בִּיגִיעָה. אוֹ פֵּרוּשׁ וַיִּשְׁבֹּת וַיִּפְסֹק, וְכֵן "תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר" (שמות יב:טו), "הַשְׁבִּיתוּ מִפָּנֵינוּ אֶת־קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (ישעיהו ל:יא).

פסוק ג

וַיְבָרֶךְ. הַבְּרָכָה הִיא תּוֹסֶפֶת טוֹבָה, וְיוֹם הַשַּׁבָּת נוֹסָף בְּטוֹבַת הַנֶּפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ לָהּ מְנוּחָה בְּיוֹם זֶה מֵעִסְקֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וְתוּכַל לְהִתְעַסֵּק בְּחָכְמָה וּבְדִבְרֵי אֱלֹהִים, וְהָאֵל בֵּרְכוֹ וְקִדְּשׁוֹ כְּשֶׁצִּוָּה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁבּוֹת בּוֹ וּלְקַדְּשׁוֹ.

וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ. שֶׁיְּהֵא קָדוֹשׁ וּמֻבְדָּל מִשְּׁאָר הַיָּמִים, לְפִי שֶׁשּׁוֹבְתִין בּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְהִנֵּה הוּא אוֹת בֵּינָם וּבֵין הָאֵל כִּי הֵם קְדוֹשִׁים בְּשָׁמְרָם אֶת הַשַּׁבָּת שֶׁהִיא עֵדוּת עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וּלְהוֹדִיעַ לְכָל הָעוֹלָם, כִּי הָעוֹלָם אֵינֶנּוּ קַדְמוֹן, כִּי חִדְּשׁוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּשִׁשָּׁה יָמִים וְשַׁבַּת בַּשְּׁבִיעִי. גַּם אָמְרוּ כִּי יֵשׁ דָּג אֶחָד בַּיָּם שֶׁאֵינוֹ שׁוֹחֶה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְהוּא נָח כָּל הַיּוֹם סָמוּךְ לַיַּבָּשָׁה אוֹ לַסֶּלַע. וַחֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ עַל נְהַר שַׁבַּתְיוֹן שֶׁבְּכָל יְמֵי הַשָּׁבוּעַ הוּא מוֹשֵׁךְ אֲבָנִים וְחוֹל וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת הוּא נָח, לְפִיכָךְ קוֹרִין אוֹתוֹ שַׁבַּתְיוֹן. וְכֵן אָמְרוּ (בראשית רבה פרק יא, סנהדרין סה) שָׁאַל טוּרְנוּסְרוּפוּס הָרָשָׁע אֶת רַבִּי עֲקִיבָא בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְאָמַר לוֹ: מַה יּוֹם מְיֻמִּים? אָמַר לוֹ: וּמַה גֶּבֶר מִן גּוּבְרַיָּא וְגוֹ'. אָמַר לוֹ: מְנָאן אַתְּ מֵידַע? אָמַר לוֹ: נְהַר שַׁבַּתְיוֹן יוֹכִיחַ שֶׁהוּא מוֹשֵׁךְ אֲבָנִים כָּל יְמוֹת הַשַּׁבָּת

וּבְשַׁבָּת הוּא נָח. אָמַר לוֹ: לְנַגְּדָא אַתְּ נָגִיד לִי. הִנֵּה כִּי הָאֵל יִתְבָּרַךְ שָׁם בִּבְרִיּוֹתָיו אוֹת לְיוֹם הַשַּׁבָּת כְּדֵי שֶׁיֵּדְעוּ בּוֹ הָעוֹלָם חִדּוּשׁ הָעוֹלָם. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ גַּם כֵּן (שם) **וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ**, בֵּרְכוֹ וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן, בֵּרְכוֹ שֶׁהָיָה יוֹרֵד בְּשִׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמַיִם, וְקִדְּשׁוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹרֵד מָן בְּשַׁבָּת.

אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת. לַעֲשׂוֹת מִכָּאן וְאֵילָךְ, הוּא בְּרָאָם בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית שֶׁיִּהְיוּ הֵם עוֹשִׂים מִכָּאן וְאֵילָךְ כָּל מִין וָמִין תּוֹלְדוֹתָיו כְּפִי מַה שֶּׁהֵם.

פסוק ד

אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. אֵלֶּה שֶׁזָּכַר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, כִּי הֵם תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, אַף עַל פִּי שֶׁהָאֵל עָשָׂה הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁאָמַר, וַיִּבְרָא, וַיַּעַשׂ, הוּא עָשָׂה אֲבָל עַל יְדֵי אֶמְצָעִים וְהֵם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה יב) לַכֹּל יֵשׁ לוֹ תּוֹלְדוֹת, שָׁמַיִם וָאָרֶץ יֵשׁ לָהֶן תּוֹלְדוֹת שֶׁנֶּאֱמַר **אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ**, מָטָר יֵשׁ לוֹ תּוֹלְדוֹת, דִּכְתִיב (איוב לח:כח) "אוֹ מִי הוֹלִיד אֲגָלֵי טָל". רֵישׁ לָקִישׁ אָמַר אֵלּוּ מַרְגָּלִיּוֹת תּוֹלְדוֹת שֶׁל טַל הֵם, וְהֵן הַבְּדֹלַח כְּמוֹ שֶׁנִּפְרַשׁ. תָּנֵי כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ תּוֹלְדוֹת מֵת, נִבְרָא וְאֵינוֹ בּוֹרֵא, וְכָל מִי שֶׁאֵין לוֹ תּוֹלְדוֹת אֵינוֹ מֵת וְאֵינוֹ כָּלֶה וּבוֹרֵא וְאֵינוֹ נִבְרָא. רַבִּי עֲזַרְיָה בְּשֵׁם רַבִּי אָמַר כְּלַפֵּי מַעְלָה הַדָּבָר אָמוּר, כָּל מַה שֶּׁאַתָּה רוֹאֶה תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ הֵם, שֶׁנֶּאֱמַר "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ". **בְּהִבָּרְאָם**. בְּעֵת שֶׁנִּבְרְאוּ שָׁמַיִם הוֹצִיאוּ אֱלֹהַ הַתּוֹלְדוֹת, וְזֶהוּ **בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם** כְּלוֹמַר בְּיוֹם שֶׁתִּקֵּן הָאָרֶץ שֶׁהִיא הַיְבָּשָׁה כִּי בְּיוֹם אֶחָד נַעֲשָׂה הָרָקִיעַ וְהַיַּבָּשָׁה כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וַחֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (בראשית רבה יא) **בְּהִבָּרְאָם**, מַה ה"א זֶה כָּל הָאוֹתִיּוֹת תּוֹפְשׂוֹת אֶת הַלָּשׁוֹן וְה"א זוֹ אֵינָהּ תּוֹפֶשֶׂת אֶת הַלָּשׁוֹן, כָּךְ לֹא בְּעָמָל וְלֹא בִּיגִיעָה בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם. וְאָמַר **ה' אֱלֹהִים**, וּבְכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית לֹא נִזְכַּר אֶלָּא אֱלֹהִים, לְכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה יג) נִקְרָא שֵׁם מָלֵא עַל עוֹלָם מָלֵא. וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בַּעֲבוּר שֶׁאֵין בָּאָרֶץ דָּבָר עוֹמֵד אֶלָּא נִשְׁמַת הָאָדָם לְבַדּוֹ עַל כֵּן לֹא נִמְצָא הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד נִזְכָּר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית רַק בְּשֵׁם אֱלֹהִים כְּדִמּוּת הַדְּבּוּרִים שֶׁנִּקְרְאוּ שָׂפָה וְלָשׁוֹן בַּעֲבוּר שֶׁיֵּרְאוּ שֶׁמִּמֶּנָּה יָצְאוּ וְכֵן נִשְׁמַת הָאָדָם הָעֶלְיוֹנָה נִקְרֵאת לֵב וְהַלֵּב גּוּף, וְהִיא אֵינֶנָּה גּוּף, רַק בַּעֲבוּר הֱיוֹת הַלֵּב הַמְּרֻכָּבָה הָרִאשׁוֹנָה נִקְרֵאת כֵּן,

וְכֵן בַּעֲבוּר הֱיוֹת כָּל מַעֲשֵׂי הַשֵּׁם עַל יְדֵי הַמַּלְאָכִים עֹשֵׂי רְצוֹנוֹ עַל כֵּן נִקְרָא עַל שְׁמָם, וְנִתְחַבֵּר שֵׁם ה' עִמּוֹ בַּעֲבוּר הָאָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּתַכְלִית מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית בַּעֲבוּר הַנִּשְׁמָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ שֶׁהִיא עוֹמֶדֶת וְלֹא נֶאֱמַר ה' לְבַדּוֹ עַד שֶׁנּוֹלַד קַיִן; וְעוֹד נִכְתֹּב הַטַּעַם שֶׁכָּתַב בּוֹ הֶחָכָם הַזֶּה.

פסוק ה

וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה. פֵּרֵט הֵנָּה מַעֲשֵׂי בְּרֵאשִׁית מַה שֶּׁלֹּא זָכַר, וּמַה שֶּׁקָּרָה לוֹ לָאָדָם בַּיּוֹם שֶׁנִּבְרָא, בְּקִצָּת שֶׁנִּבְרְאוּ יוֹם שְׁלִישִׁי וְיוֹם שִׁשִּׁי הַנִּמְצָאִים עִמּוֹ בַּיַּבָּשָׁה, וּלְפִי שֶׁעָתִיד לִזְכֹּר עִנְיַן עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת שֶׁהֵם מִכְּלַל הַצְּמָחִים סִפֵּר תְּחִלָּה אֵיךְ הָיְתָה הַצְּמִיחָה, וְאָמַר **וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָּאָרֶץ**, עִנְיָנוֹ אֵילָן, וְכֵן "תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִים" (בראשית כא:טו) רוֹצֶה לוֹמַר כִּי אַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב לְמַעְלָה "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" לֹא הִדְשִׁיאָה הָאָרֶץ מִיָּד כִּי עֲדַיִן לֹא הִמְטִיר ה' עַל־הָאָרֶץ, וְאָדָם אֵין לַעֲבֹד, כִּי שְׁנֵי דְבָרִים הָאֵלֶּה צְרִיכָה הָאֲדָמָה לְהוֹצִיא צִמְחָהּ, וְכָל זֶה לֹא הָיָה בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּתְחִלָּתוֹ עֲדַיִן, וְאֵיךְ הוֹצִיאָה הָאָרֶץ צִמְחָהּ? שֶׁעָלָה אֵד מִן הָאָרֶץ בְּכֹחַ הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּתְלוּ בָּרָקִיעַ וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה וְאָז הִדְשִׁיאָה וְהוֹצִיאָה צִמְחָהּ אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם לַעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, כִּי לֹא כָל הַצְּמָחִים צְרִיכִים לַעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה אֶלָּא אוֹתָם שֶׁהֵם לְמַאֲכָלוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמִזְמוֹר בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה' (תהלים קד:יד) "וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם לְהוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ" וּמַה שֶּׁאָמַר תְּחִלָּה, **כִּי לֹא הִמְטִיר ה' אֱלֹהִים** וְאַחַר כֵּן אָמַר "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ" וְלֹא אָמַר בִּשְׁנֵיהֶם כִּי לֹא הִמְטִיר הַשֵּׁם אוֹ אֵד הֶעֱלָה, לְהוֹדִיעַ כִּי פְּעֻלַּת הַמָּטָר מֵהָאֵד וְהָאֵל הוּא הַמַּמְטִיר עַל יְדֵי הָאֵד הָעוֹלֶה בְּרְצוֹן הָאֵל בְּטִבְעוֹ שֶׁשָּׁם בּוֹ. וְהַגָּאוֹן רַבִּי סַעַדְיָה פֵּרֵשׁ וְלֹא אֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ, וְלֹא שֶׁזָּכַר, אוֹ אֵין עוֹמֵד בִּמְקוֹם שְׁנַיִם, וְכֵן פֵּרֵשׁ, כִּי לֹא הָיָה בִּתְחִלַּת הָעוֹלָם לֹא אָדָם שֶׁיְּזָרֵע וְיִטַּע, וְלֹא אֵד שֶׁיַּעֲלֶה וְיַשְׁקֶה אֶלָּא בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּגִזְרוֹתָיו הַכֹּל מְתֻקָּן. וּמַה שֶּׁאָמַר וְלֹא אֵד יַעֲלֶה אַחַר שֶׁכְּבָר אָמַר כִּי לֹא הִמְטִיר, וְדַי לוֹ בָּזֶה, נֹאמַר, כִּי אֵד יַעֲלֶה הוּא פֵּרוּשׁ כִּי לֹא הִמְטִיר, לְהוֹדִיעַ כִּי הָאֵל הוּא הַמַּמְטִיר עַל יְדֵי הָאֵד כִּי זֶה תְּחִלַּת הַסִּפּוּר בַּמָּטָר כַּכָּתוּב. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרק יג) הָכָא אִתְּמַר **וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָּאָרֶץ** וְהָכָא אַתְּ אָמַר "וַיַּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה" אַתְּמְהָא? אָמַר רַבִּי חֲנִינָא לְהַלָּן לְגַן עֵדֶן וְכָאן לְיִשּׁוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם. תְּנֵי

רַבִּי חִיָּא אֵלּוּ וְאֵלּוּ לֹא צָמְחוּ עַד שֶׁיָּרְדוּ עֲלֵיהֶם גְּשָׁמִים, וְאַחַר שֶׁפֵּרֵשׁ יְצִיאַת הַצְּמָחִים אֵיךְ הָיְתָה פֵּרֵשׁ גַּם כֵּן יְצִירַת הָאָדָם שֶׁזָּכַר, בְּאָמְרוֹ "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם", וּפֵרֵשׁ עַתָּה אֵיךְ הָיְתָה יְצִירָתוֹ כִּי שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁהוֹצִיאָה הָאָרֶץ וְשֶׁשָּׁרְצוּ הַמַּיִם יָצְאוּ עִם נַפְשָׁם וְגוּפָם שֶׁהוֹצִיאָה אוֹתָם תּוֹלֶדֶת הָאָרֶץ, הַמַּיִם, הָאֲוִיר וְהָאֵשׁ כֵּן בִּשְׁעַת יְצִירָתָם, כִּי הַנֶּפֶשׁ גַּם כֵּן הִיא מֵאָרֶץ וּמֵהַמַּיִם וּמֵהָאֲוִיר וּמֵהָאֵשׁ כְּמוֹ הַגּוּף, אֲבָל הָאָדָם הָיְתָה יְצִירָתוֹ בְּעִנְיָן אַחֵר.

פסוק ז

וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה. זְכַר הֶעָפָר אַף עַל פִּי שֶׁאַרְבַּע הַיְסוֹדוֹת הָיוּ מְעֹרָבוֹת בּוֹ, זָכַר הֶעָפָר לְפִי שֶׁהוּא עִקַּר הִיצִירָה בְּנִבְרְאֵי הַיַּבָּשָׁה, וּבְנִבְרְאֵי הַמַּיִם הֵם הָעִקָּר, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מִשְּׁאָר הַיְסוֹדוֹת גַּם כֵּן וּלְפִיכָךְ חֲיוּתָם בַּמַּיִם; וּבְעוֹף הָאֲוִיר הוּא עִקַּר יְסוֹדוֹ לְפִיכָךְ הוּא עָף בָּאֲוִיר. וְאָמַר שֶׁיָּצַר אֶת הָאָדָם עָפָר כְּלוֹמַר צִוָּה שֶׁיֵּעָשֶׂה גּוֹלֶם אֶחָד מִזֶּה מִשְּׁאָר הַגְּלָמִים וְצוּרַת אֵיבָרָיו עָפָר מֻגְבָּל וְהָיָה אוֹתוֹ הַגּוֹלֶם בִּרְצוֹן הָאֵל בָּשָׂר עֲצָמוֹת וְגִידִים, וְאָמַר מִן־הָאֲדָמָה כְּלוֹמַר מִן הַמְשֻׁבָּח שֶׁבָּהּ, כִּי גּוּף הָאָדָם הוּא תֹּאַר נָקִי מִשְּׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְצוּרָתוֹ הַשְּׁלֵמָה בַּצּוּרוֹת, לְפִיכָךְ הוּא הוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה. וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי יוֹסֵף בֶּן צַדִּיק כִּי זֶה לְפִי שֶׁהַחֹמֶר שֶׁלּוֹ זַךְ וְדַק בֵּין שְׁאָר הַגּוּפִים כְּמוֹ שֶׁאָנוּ רוֹאִים שֶׁמִּן הַנֵּר בְּעוֹדוֹ זַךְ תַּעֲלֶה הַשַּׁלְהֶבֶת מִמֶּנּוּ עַל קַו יָשָׁר לְזַכּוּת הַשָּׁמָן, וְאִם לֹא יִהְיֶה זַךְ אֶלָּא עָכוּר תִּהְיֶה הַשַּׁלְהֶבֶת עוֹלָה מִמֶּנּוּ מְעֻוֶּתֶת וְלֹא תֵּלֵךְ עַל קַו יָשָׁר. וְהָעִלָּה הָאַחֶרֶת שֶׁהָאָדָם צוֹמֵחַ מִן הַשָּׁמַיִם, כְּלוֹמַר שֶׁכָּל צֹמֵחַ צוֹמֵחַ מֵעִקָּרוֹ וְנִהְיֶה הָעִקָּר בָּזֶה מִמּוּל הַשָּׁמַיִם לְפִיכָךְ אָנוּ צוֹמְחִים מִן הַשָּׁמַיִם, וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרָא אָדָם פְּרִי מְהֻפָּךְ.

וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים. נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים, נְפָחָהּ בּוֹ מֵהָרוּחוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת לֹא מִן הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁאָמַר "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ" (בראשית א:כד), אֶלָּא הָאֵל נָפַח בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א:כו) לְפִיכָךְ שִׁנָּה שְׁמָהּ, וְלֹא אָמַר רוּחַ וְנֶפֶשׁ אֶלָּא נְשָׁמָה, אַף עַל פִּי שֶׁרוּחַ וְנֶפֶשׁ נִשְׁאָלִים גַּם כֵּן פְּעָמִים לְנִשְׁמַת הָאָדָם, נְשָׁמָה הוּא שֵׁם מְיֻחָד לְנִשְׁמַת הָאָדָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר "כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו" (בראשית ז:כב) פֵּרוּשׁ נִשְׁמַת חַיִּים וְרוּחַ חַיִּים, כִּי שְׁנֵיהֶם סְמוּכִים לְחַיִּים כְּמוֹ "מִבְּחַר

וְטוֹב לְבָנוֹן" (יחזקאל לא:טז) "חַכְמֵי יוֹעֲצֵי פַרְעֹה" (ישעיה יט:יא) נִשְׁמַת חַיִּים עַל הָאָדָם וְרוּחַ חַיִּים עַל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים.

וְאָמַר **בְּאַפָּיו**. כִּי בָּהֶם חַי הָאָדָם וְכָל חַי, כִּי בָּהֶם יִכָּנֵס הָאֲוִיר הַצּוֹנֵן לְנַשֵּׁב עַל הַלֵּב וּמֵהֶם יוֹצֵא הָאֲוִיר הַנּוֹתָר מִן הָעִכּוּל וּמְמוֹקֵד הַלֵּב, וְהִיא נֶחְלֶקֶת בָּאָדָם לְשִׁלְשָׁה חֲלָקִים וּכְמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ חַכְמֵי הַמָּחְקָר: כֹּחַ הַצְּמִיחָה וְכֹחַ הַהַרְגָּשָׁה וְהַתְּנוּעָה וְכֹחַ הַשֵּׂכֶל.

וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה. כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁמִּתְנוֹעֲעִים וְהוֹלְכִים עַל רַגְלֵיהֶם בְּכֹחַ הַנֶּפֶשׁ הַחַיָּה תֵּכֶף לְצֵאתָם, כֵּן הוּא הָלַךְ עַל רַגְלָיו מֵעֵת שֶׁנָּפַח בּוֹ הָאֵל רוּחַ חַיִּים לֹא כְּמוֹ הַתִּינוֹקוֹת שֶׁנּוֹלְדוּ אַחֲרֵי כֵן, וְזֶה כִּי בְּקוֹמָתוֹ וּבְגֶדֶלוּתוֹ נִבְרָא לִשְׁעָתוֹ כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים וְהַצְּמָחִים; וְעוֹד עִלָּה אַחֶרֶת, כִּי הַנּוֹלָד מִן הָאָדָם אֵינוֹ הוֹלֵךְ עַל רַגְלָיו מִיָּד שֶׁנּוֹלַד לְפִי חֻלְשַׁת גּוּפוֹ מִפְּנֵי שֶׁנִּזּוֹן בִּמְעֵי אִמּוֹ מִדַּם הַוֶּסֶת שֶׁהוּא יוֹתֵר מְעֻפָּשׁ וְלֹא כֵן שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים שֶׁנִּזּוֹנִין בִּמְעֵי אִמָּם מִמְּזוֹן הָאֵם, לְפִיכָךְ הֵם חֲזָקִים בְּעֵת לֵדָתָם וְהוֹלְכִים עַל רַגְלֵיהֶם מִיָּד, וְנֶפֶשׁ אָדָם הָרִאשׁוֹן וְכֵן נֶפֶשׁ אִשְׁתּוֹ, כֹּחַ הַחַיּוּת אֲשֶׁר בּוֹ יִתְנוֹעֲעוּ הָיָה כְּכֹחַ שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים שָׁוֶה בְּשָׁוֶה לְפִיכָךְ אָמַר **לְנֶפֶשׁ חַיָּה**. וּמַה שֶּׁתִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס "וַהֲוָה בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא", יָדוּעַ. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ **וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה**, אַחַר שֶׁהָאֵל נָפַח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים רָאוּי לוֹ שֶׁהָיָה דָּבֵק לְנֶפֶשׁ חַיָּה, חַיֵּי עַד, לֹא לְנֶפֶשׁ מֵתָה בְּמוֹת הַגּוּף, וּמִפְּנֵי זֶה סָמַךְ "וַיִּטַּע אֱלֹהִים" וְכָל הָעִנְיָן.

פסוק ח

וַיִּטַּע. כְּמוֹ "אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע" (תהלים קד:טז), כְּלוֹמַר הִמְצִיאוֹ שָׁם בַּיּוֹם הַשִּׁלִישִׁי, וְזָכַר הַשֵּׁם עַל מְצִיאוּתוֹ לְפִי חֲשִׁיבוּתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, מַה שֶּׁלֹּא זָכַר בּוֹ בִּשְׁאָר הַצְּמָחִים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי.

וְעֵדֶן. שֵׁם מָקוֹם, נִקְרָא כֵן עַל שֶׁהָיָה מָקוֹם דָּשֵׁן וְשָׁמֵן וּצְמָחָיו עֵדֶן וְתַעֲנוּג לַגּוּף בַּנִּרְאֶה וְלַנֶּפֶשׁ בַּנִּסְתָּר.

וְהַגָּן נָטוּעַ בּוֹ וְהוּא **מִקֶּדֶם**, כְּלוֹמַר מִפְּאַת מִזְרָח. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה טו:ג) פֵּרְשׁוּ **מִקֶּדֶם** קֹדֶם בְּרִיאָתוֹ שֶׁל אָדָם, שְׁבָּרָאוֹ בַּשִּׁשִּׁי וְגַן עֵדֶן בַּשְּׁלִישִׁי. וּמֵהֶם אָמְרוּ קֹדֶם בְּרִיאָתוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְזֶהוּ לְפִי הַנִּסְתָּר. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא כָּתַב: יָדַעְנוּ כִּי גַּן עֵדֶן תַּחַת קַו הַשָּׁוֶה שֶׁלֹּא יוֹסִיף הַיּוֹם וְלֹא יֶחְסַר כָּל יְמוֹת הַשָּׁנָה.

וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר. מֵאַחַר אֲשֶׁר אָמַר וַיָּשֶׂם שָׁם מְלַמֵּד שֶׁלֹּא נוֹצַר שָׁם, אוּלַי קָרוֹב לְגַן עֵדֶן נוֹצַר, וְאָמַר לוֹ שֶׁיֵּשֵׁב שָׁם בְּגַן עֵדֶן. וְטַעַם וַיָּשֶׂם שָׁם, הִפְקִידוֹ עָלָיו כְּמוֹ הַגַּנָּן בַּגָּן שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שָׁם חַיָּה וּבְהֵמָה וְהוּא לְבַדּוֹ יֹאכַל מִפְּרִיוֹ וְתוֹלְדוֹתָיו אִם יִזְכֶּה הוּא וְהֵם.

וְטַעַם **אֲשֶׁר יָצָר** כִּי בַּעֲבוּר זֶה יְצָרוֹ לִהְיוֹת מִשְׁכָּנוֹ בְּגַן הָעֵדֶן כְּפִי הַנִּסְתָּר בּוֹ, וְהֵ"א **הָאָדָם**, לְפִי שֶׁהוּא שֵׁם תֹּאַר וְשֵׁם עֶצֶם כִּי לֹא הָיָה לוֹ שֵׁם אַחֵר אֶלָּא אָדָם, וְאָדָם הוּא שֵׁם תֹּאַר לָקוּחַ מֵאֲדָמָה וְשָׁב שֵׁם עֶצֶם וְיִקָּרְאוּ לְזֶה הַשֵּׁם שֵׁם תֹּאַר כְּמוֹ חַמָּה, לְבָנָה, זְכוּכִית, וְרֹב בְּנְיַן הָאָדָם הוּא מֵאֲדָמָה אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּם כֵּן מִשְּׁאָר הַיְסוֹדוֹת. וְהִנֵּה הָעֲצָמוֹת שֶׁהֵם יְסוֹד הַגּוּף הֵם עֲפָרִים כִּי הֵם קָרִים וְיִבֵּשִׁים כְּמוֹ הָאָרֶץ שֶׁהִיא קָרָה וְיִבֵּשָׁה, וּלְפִי שֶׁהֵם מִתּוֹלַדְתָּהּ יַעַמְדוּ בָּהּ יָמִים רַבִּים אַחַר כְּלוֹת הַבָּשָׂר. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא כָּתַב כִּי הֵ"א **הָאָדָם** יֵשׁ לוֹ סוֹד. רוֹצֶה לוֹמַר לְפִי דַּעְתִּי כִּי הוּא מְדַבֵּר עַל הַמִּין וְהַמִּין תִּכָּנֵס עָלָיו הֵ"א הַיְדִיעָה. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פרק טו) מַחֲלֹקֶת בְּדָבָר **גַּן עֵדֶן**, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר גַּן גָּדוֹל מֵעֵדֶן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לא:ט) "וַיְקַנְאֻהוּ כָּל עֲצֵי עֵדֶן אֲשֶׁר בְּגַן הָאֱלֹהִים", וְאוֹמֵר (יחזקאל כח:יג) "בְּעֵדֶן גַּן אֱלֹהִים הָיִיתָ". רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר עֵדֶן גָּדוֹל מִגַּן שֶׁנֶּאֱמַר **וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן**, וְהָכְתִיב "וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן" (בראשית ב:י)? עַל דַּעְתֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹסֵי מִתַּמְצִית בֵּית כּוֹר שׁוֹתֶה תַּרְקַב, עַל דַּעְתֵּיהּ דְּרַבִּי יְהוּדָה כְּפִיבִי הַזֶּה, כְּמַעְיָן, שֶׁהִיא נְתוּנָה תּוֹךְ הַגִּנָּה וּמַשְׁקָה אֶת כָּל הַגִּנָּה, "שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה עֵינוֹת מָיִם" (שמות טו:כז) תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "פּוּגִים דְּמַיִין". וְהָא רַבִּי יְהוּדָה יֵשׁ לוֹ מִקְרָאוֹת וְרַבִּי יוֹסֵי אֵין לוֹ אֶלָּא מִקְרָא אֶחָד? אָמַר רַבִּי חָנִין דְּצִפּוֹרִי הֵאִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֵינָיו שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי וּמָצָא לוֹ מִקְרָא אֶחָד מַכְרִיעַ עַל גַּבָּיו, וְאֵי זֶה? זֶה, "וְשָׂם מִדְבָּרָהּ כְּעֵדֶן וְעַרְבָתָהּ כְּגַן ה'" (ישעיהו נא:ג). וְאַחַר שֶׁזָּכַר הַגָּן אָמַר.

פסוק ט

וַיַּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה. רוֹצֶה לוֹמַר מִן הָאֲדָמָה מֵאִדְמַת הַגָּן, וּבָא לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא הִצְמִיחַ הָאֵל בַּגָּן אִילָן סְרַק אֶלָּא עֲצֵי הַגָּן הָיוּ עֲצֵי מַאֲכָל שֶׁהֵם מְשֻׁנִּים לְטוֹב מִכָּל מַאֲכָל שֶׁבָּעוֹלָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל** וּפֵרֵשׁ לְמַרְאֶה שֶׁהָיוּ הָעֵצִים

יָפִים בְּקוֹמָתָם וּבַעֲלֵיהֶם וּבְמִינִים נֶחְמָדִים וְהָיוּ פְּרִי כָּל עֵץ שָׂדֶה טוֹב לְמַאֲכָל. וְאַחַר שֶׁהָאָדָם לֹא הִתְעַדֵּן בּוֹ אֶלָּא זְמַן מוּעָט אִם לֹא אַחַר שֶׁשָּׁב בִּתְשׁוּבָה, אֲבָל בָּנָיו קַיִן וְהֶבֶל לֹא נִכְנְסוּ בּוֹ, הִנֵּה הוּא שָׁמוּר לְיִשְׂרָאֵל לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ שֶׁיִּתְעַדְּנוּ בְּפֵרוֹתָיו, כִּי כֻּלָּם יֵדְעוּ אֶת ה' וּבַעֲבוּרָם נִבְרָא, וּבַעֲבוּרָם אָמְרוּ (מועד קטן כב) יַיִן הַמְשֻׁמָּר בַּעֲנָבָיו מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית כִּי הוּא חֵלֶק מְשֻׁבָּח מֵחֶלְקָיו. וּבְכֹל יֵשׁ לוֹ נִגְלֶה וְנִסְתָּר. **וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע**. בְּתוֹךְ, כְּתַרְגּוּמוֹ "בְּמִצְיעוּת גִּנְּתָא", וְהַדָּבָר יִהְיֶה נִשְׁמָר יוֹתֵר בְּאֶמְצַע הַמָּקוֹם מִפְּנֵי שֶׁהַדְּבָרִים שֶׁהֵם סְבִיבָיו יִהְיוּ כְּחוֹמָה לוֹ, וְהַדָּבָר הֶחָבִיב וְהַנֶּאֱהָב לָאָדָם יְשִׂימֶנּוּ בְּתוֹךְ הַדְּבָרִים הָאֲחֵרִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ לוֹ חוֹמָה וּמִשְׁמֶרֶת. וּפֵרוּשׁ **עֵץ הַחַיִּים** שֶׁהִצְמִיחַ גַּם עֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן, וְהוּא עֵץ שֶׁהָיָה בְּטִבְעוֹ לְחַזֵּק טֶבַע הָאָדָם הָאוֹכֵל מִמֶּנּוּ וְיִחְיֶה זְמַן רַב מְאֹד. וּלְפִי הַמָּשָׁל שֶׁהוּא הַנִּסְתָּר שֶׁכָּל הָאוֹכֵל מִמֶּנּוּ יִחְיֶה עֲדֵי עַד. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרק טו) אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בַּר אִילְעַאי עֵץ הַחַיִּים מַהֲלַךְ חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְכָל מֵימֵי בְרֵאשִׁית מִתְפַּלְגִין תַּחְתָּיו, רַבִּי יִצְחָק בְּשֵׁם רַבִּי יְהוּדָה בַּר אִילְעַאי לֹא סוֹף דָּבָר גּוּפוֹ, אֶלָּא אֲפִלּוּ קוֹרָתוֹ מַהֲלַךְ חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וּמַה טּוֹב הַדָּבָר לַמְּבִינִים. וְכֵן הִצְמִיחַ בְּתוֹךְ הַגָּן **עֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע**, וּשְׁנֵי הָעֵצִים סְמוּכִים זֶה לָזֶה. וּפֵרַשׁ שֶׁבּוֹ תִּהְיֶה הַיְדִיעָה בְּטוֹב וּבְרָע, אוֹ הוּא חֵסֶר הַנִּסְמָךְ, וּפֵרוּשׁוֹ, הַדַּעַת דַּעַת טוֹב וָרָע.

פסוק י

וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן. כִּי הָאָדָם אֲשֶׁר שָׁם בּוֹ הָאֵל הִפְקִידוֹ לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ, אֲבָל לְהַשְׁקוֹתָהּ לֹא הָיָה צָרִיךְ כִּי הַנָּהָר הַזֶּה מַשְׁקֶה אוֹתָהּ מִכָּל צַד.
וּמִשָּׁם יִפָּרֵד. כְּשֶׁיָּצָא מִן הַגָּן אַחַר שֶׁהִשְׁקָהוּ הֵנָּה וְהֵנָּה, כְּלוֹמַר שֶׁיֵּחָלֵק הַנָּהָר הַהוּא לְאַרְבַּע חֲלָקִים, וְכָל אֶחָד מֵהֶם נִקְרָא נָהָר.
רָאשִׁים. פֵּירוּשׁ חֲלָקִים, כִּי כָּל חֵלֶק הוּא רֹאשׁ לַיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ.

פסוק יא

שֵׁם הָאֶחָד. נִרְאֶה כִּי אֶרֶץ הַחֲוִילָה הִיא סְמוּכָה לְגַן עֵדֶן, לְפִיכָךְ הִיא מְשֻׁבַּחַת בְּמוֹצָאָהּ מִשְּׁאָר הָאֲרָצוֹת, כְּמוֹ שֶׁגַּן עֵדֶן מְשֻׁבָּח בְּעֵצָיו וּבְפֵירוֹתָיו מִשְּׁאָר הַמְּקוֹמוֹת, לְפִיכָךְ אָמַר **אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב**. וְאָמַר **הַזָּהָב** בְּהֵי"א הַיְדִיעָה לְפִי שֶׁגַּם בַּאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת יֵשׁ זָהָב, אֶלָּא שֶׁשָּׁם הַזָּהָב לָרֹב, גַּם הוּא טוֹב מִשְּׁאָר זָהָב שֶׁבַּאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּזְהַב הָאָרֶץ הַהִיא טוֹב" (בראשית ב:יב), וּלְפִיכָךְ שִׁבַּח הָאָרֶץ לְפִי שֶׁהִיא קְרוֹבָה לְגַן עֵדֶן, לְפִיכָךְ

הִיא טוֹבָה בְּמוֹצָא הַזָּהָב שֶׁהוּא הַטּוֹב וְהַנָּקִי שֶׁבַּמַּתָּכוֹת, וּבַאֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁהֵם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם.

פסוק יב

וְהַבְּדֹלַח. אָמְרוּ שֶׁהִיא אֶבֶן עֲגֻלָּה קְטַנָּה וְהִיא לְבָנָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר יא:ז). וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אָמְרוּ שֶׁהִיא נַעֲשֵׂית מִטִּפּוֹת הַטַּל הַיּוֹרֵד עַל הַנָּהָר הַהוּא, לְפִיכָךְ הִיא עֲגֻלָּה בַּהֲוָיָתָהּ כְּמוֹ הַטִּפָּה. וּלְפִי שֶׁמֵּאֶבֶן אַחַת מֵהַבְּדֹלַח לֹא יֵעָשֶׂה שׁוּם מַעֲשֶׂה וּמְלָאכָה לְרֹב קַטְנוּתָהּ אֶלָּא שֶׁנּוֹקְבִים אוֹתָהּ וּמְחַבְּרִים אֶבֶן עַל אֶבֶן בְּחוּט עַד שֶׁיֵּעָשֶׂה מֵהֶם עָנָק, לְפִיכָךְ לֹא אָמַר "וְאֶבֶן הַבְּדֹלַח" כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם** שֶׁהִיא אֶבֶן גְּדוֹלָה וְגַם הִיא לְבָנָה וְזַכָּה וְיֵעָשֶׂה מִמֶּנָּה כֵּלִים לְמָלְכִים גְּדוֹלִים, וְעָלֶיהָ הָיוּ מְפֻתָּחוֹת שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְרֹב חֲשִׁיבוּתָהּ וּנְקִיּוּתָהּ מִכָּל פְּסֹלֶת. וְהִנֵּה הַנָּהָר הַזֶּה מִזְרָחִי וְאֵינוֹ נִמְשָׁךְ מֵאֶרֶץ חֲוִילָה וְאֵילָךְ אֶלָּא סוֹבֵב אֶת הָאָרֶץ וּמִשָּׁם נִכְנָס לַיָּם לְצַד מִזְרָח, וּקְרָאוּהוּ הַקּוֹרְאִים נָהָר פִּישׁוֹן לְפִי שֶׁמֵּימָיו מַפְרִין וּמַרְבִּין הַזֶּרַע הַמֻּשְׁקֶה מֵהֶם. וּפִישׁוֹן מִן "כִּי תְפוּשׁוּ כְּעֶגְלָה דָּשָׁה" (ירמיה נ:יא) וְתַרְגּוּם "פְּרוּ", "פּוּשׁוּ".

פסוק יג

וְשֵׁם הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִּיחוֹן. וְזֶה הַנָּהָר נִמְשָׁךְ לְצַד דָּרוֹם וְסוֹבֵב כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ שֶׁהִיא דְּרוֹמִית, וּמִשָּׁם נִכְנָס לַיָּם סַרְנְדִיב שֶׁהוּא הַיָּם הַגָּדוֹל הַדְּרוֹמִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ חַכְמֵי הַמָּחְקָר. וְאַחַר שֶׁאָמַר בִּשְׁנֵי נְהָרוֹת הָאֵלֶּה **הַסּוֹבֵב**, נִרְאֶה כִּי לֹא נִמְשָׁךְ אֶחָד מֵהֶם מִפֶּאֱתוֹ לִשְׁאָר הַפֵּאוֹת אֶלָּא הָאָרֶץ הַהִיא סוֹבֵב. וְנִקְרָא **גִּיחוֹן** לְפִי שֶׁיֵּחָלֵק לַחֲלָקִים רַבִּים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ בְּאֶרֶץ כּוּשׁ, לְפִיכָךְ נִקְרָא גִּיחוֹן לְשׁוֹן יְצִיאָה מִן "כִּי יָגִיחַ יַרְדֵּן אֶל פִּיהוּ" (איוב מ:כג) "וְתָגַח בְּנַהֲרוֹתֶיךָ" (יחזקאל לב:ב) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְכֵן נִקְרָא הַשִּׁלּוּחַ גִּיחוֹן לְפִי שֶׁיּוֹצְאִים מִמֶּנּוּ פְּלָגִים רַבִּים לְהַשְׁקוֹת הַגַּנּוֹת אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם.

פסוק יד

חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר. הוֹלֵךְ וְנִמְשָׁךְ לְמִזְרַח אֶרֶץ אַשּׁוּר, וְאֵינוֹ סוֹבֵב הָאָרֶץ הַהִיא אֶלָּא נִמְשָׁךְ וְהוֹלֵךְ לְצַד צָפוֹן כִּי בָבֶל וְאַשּׁוּר צְפוֹנִים, וְנִכְנָס מִצַּד הַצָּפוֹן לַיָּם הַגָּדוֹל לִפְאַת צָפוֹן מִמֶּנּוּ. וְנִקְרָא חִדֶּקֶל לְפִי שֶׁמֵּימָיו חַדִּים וְקַלִּים (בראשית רבה טז). **וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת**. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם) רַבִּי יְהוּדָה וְרַב הוּנָא, רַבִּי יְהוּדָה אָמַר הוּא כְּבָר הוּא פְּרָת, פְּרָת שֶׁפָּרָה וְרָבָה עַד שֶׁעוֹבְרִים אוֹתוֹ בִּסְפִינוֹת,

פְּרָת שֶׁמֵּימָיו פָּרִין וְרַבִּין, רַב הוּנָא אָמַר פְּרָת בִּפְנֵי עַצְמוֹ כְּבָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דְּסַכְנִין בְּשֵׁם רַבִּי לֵוִי אָמַר, אוֹמְרִים לִפְרָת מִפְּנֵי מָה אֵין קוֹלֵךְ הוֹלֵךְ? אָמַר לָהֶם אֵינִי צָרִיךְ מַעֲשַׂי מוֹדִיעִים אוֹתִי, אָדָם נוֹטֵעַ בִּי נְטִיעָה עוֹשָׂה לִשְׁלֹשִׁים יוֹם, זוֹרֵעַ בִּי יֶרֶק עוֹמֵד לִשְׁלֹשָׁה יָמִים. הוּא פְּרָת הוּא הַיָּדוּעַ בִּגְבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְפִיכָךְ לֹא סָמַךְ אוֹתוֹ. אֶל אֶרֶץ מִן הָאֲרָצוֹת, כִּי יָדוּעַ הוּא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהוּא מַעֲרָבִית לְשֹׁאר הָאֲרָצוֹת שֶׁזָּכַר, וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נִכְנָס בַּיָּם הָאַחֲרוֹן. וְהִנֵּה נִזְכְּרוּ אַרְבַּע הַנְּהָרוֹת לְאַרְבַּע הַפֵּאוֹת וְכֻלָּן בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא בַּחֲצִי הַיִּשּׁוּב. וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה בַּנְּהָרוֹת וּמְקוֹמוֹתָם וְהַנִּמְצָא בָּהֶם, לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם כָּתַב הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כֻּלָּם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִפִּי הַגְּבוּרָה, כִּי אֵיךְ יָדַע מֹשֶׁה כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית, וְהוּא כָּתַב כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה בַּמִּדְבָּר, מִי הִגִּיד לוֹ וְעַל מִי סָמַךְ עַל כָּל אֲשֶׁר כָּתַב בַּדְּבָרִים הַסִּפּוּרִיִּים שֶׁאֵין בָּהֶם לֹא תּוֹרָה וְלֹא מִצְוָה? אֶלָּא הָאֱמֶת מִפִּי הָאֵל נֶאֱמְרוּ לוֹ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ לְקַיֵּם חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וְכָתַב חִדּוּשׁוֹ וְרֹאשֵׁי הַדְּבָרִים הַהוֹוִים מִבְּרִיאַת הָעוֹלָם עַד צֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם. וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עָשׂוּ מָשָׁל אַרְבַּע נְהָרוֹת אֵלּוּ אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (טז:ד). וְעוֹד אַרְבַּע נְהָרוֹת בַּנִּסְתָּר.

פסוק טו

וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים. אַף עַל פִּי שֶׁזָּכַר לְמַעְלָה "וַיָּשֶׂם שָׁם", חָזַר וְשָׁנָה עוֹד וְאָמַר וַיִּקַּח, לְפִי שֶׁרוֹצֶה לְזַכֵּר הַמִּצְוָה שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל.

וְעוֹד הוֹסִיף **לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ**. שֶׁלֹּא זָכַר בַּתְּחִלָּה. וּפֵרַשׁ **וַיַּנִּחֵהוּ** שֶׁלְּקָחוֹ מִמָּקוֹם שֶׁנִּבְרָא שָׁם סָמוּךְ לְגַן עֵדֶן וְהִנִּיחָהוּ בְּגַן עֵדֶן. וְלָמָּה לֹא יְצָרוֹ תְּחִלָּה בְּגַן עֵדֶן אַחַר שֶׁסּוֹפוֹ הָיָה לְהַנִּיחוֹ שָׁם? כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַמָּקוֹם הַהוּא חָבִיב עָלָיו יוֹתֵר, שֶׁהָיָה חָדָשׁ אֶצְלוֹ, וְשֶׁיַּכִּיר כִּי הָאֵל הוֹלֵךְ וּמֵטִיב עִמּוֹ. וְטַעַם **וַיִּקַּח** כְּמוֹ "וְאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם מֵעֵבֶר הַנָּהָר" (יהושע כד:ג). לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ, בְּכִנּוּי הַנְּקֵבָה רוֹצֶה לוֹמַר עַל הָאֲדָמָה שֶׁהַגַּן נָטוּעַ בָּהּ, אוֹ אָמַר לְשׁוֹן נְקֵבָה עַל הַגַּן, כִּי יִקָּרֵא גִּנָּה בְּהֵ"א הַנְּקֵבָה כְּמוֹ "וּכְגִנָּה זֵרוֹעֶיהָ תַצְמִיחַ" (ישעיהו סא:יא). וְהִנִּיחָהוּ בָּהּ שֶׁיַּעֲבֹד הָאֲדָמָה הַהִיא בְּנִכּוּשׁ וּבְעִדּוּר בִּירָקוֹת וּבְאִילָנוֹת לְמַאֲכָלוֹ, וּלְשָׁמְרָהּ מֵחַיּוֹת וּמֵעוֹפוֹת כְּפִי כֹּחוֹ, וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ זֶה בְּמָשָׁל, לְעָבְדָהּ זֶה תַּלְמוּד, וּלְשָׁמְרָהּ אֵלּוּ מִצְוֹת.

פסוק טז

וַיְצַו ה' אֱלֹהִים. הַמִּצְוָה עַל "לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ" אוֹ עַל שְׁנֵיהֶם, כִּי מִצְוָה הִיא לְהַחֲיוֹת הָאָדָם אֶת עַצְמוֹ בַּמֶּתֶר לוֹ, לְפִיכָךְ אָמַר **אָכֹל תֹּאכֵל**, כִּי בְּבֹא הַמָּקוֹר עַל הַפֹּעַל הוּא לְחַזֵּק הַדָּבָר, כְּמוֹ "שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ" (דברים יא:יג), "שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן" (דברים יא:כב).

פסוק יז

וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ. אָמַר מִמֶּנּוּ, אַחַר שֶׁאָמַר וּמֵעֵץ לְתוֹסֶפֶת בֵּאוּר וּלְחַזֵּק הָאַזְהָרָה, אוֹ פֵּרוּשׁ מִמֶּנּוּ מִמַּה שֶּׁיּוֹצֵא מִמֶּנּוּ וְהוּא הַפְּרִי. וְהִנֵּה לֹא מָנְעָהוּ מֵעֵץ הַחַיִּים שֶׁהָיָה גַּם כֵּן בְּתוֹךְ הַגָּן אֲבָל צִוָּהוּ לְאָכְלוֹ כִּי הוּא בִּכְלַל "מִכֹּל עֵץ הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל", וְעוֹד יִתְבָּאֵר זֶה בַּנִּסְתָּר.

מוֹת תָּמוּת. תִּהְיֶה נִגְזֶרֶת עָלֶיךָ מִיתָה יוֹתֵר קָרוֹב מִמַּה שֶּׁהָיָה רָאוּי לְךָ, וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה יט) כִּי פֵּרֵשׁ **בְּיוֹם** יוֹמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהוּא אֶלֶף שָׁנִים וְאָדָם חַי אֶלֶף שָׁנִים פָּחוֹת שִׁבְעִים וְהִנִּיחַ לְזַרְעוֹ לְדוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו שֶׁנֶּאֱמַר "יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָהֶם שִׁבְעִים שָׁנָה" (תהלים צ:י); וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי הַמִּיתָה הִיא הַקְּלָלָה שֶׁקִּלְלוּהוּ כִּי הָרַע הוּא הַמָּוֶת, וְהַטּוֹב הוּא הַחַיִּים. וִידִיעַת הַטּוֹב וְהָרַע פֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים יְדִיעַת הַמַּשְׂגִּל כִּי פְּרִי הָעֵץ הַהוּא הוֹלִיד בְּאָדָם תַּאֲוַת הַמַּשְׂגִּל, וְטוֹב הוּא הַמָּתֶר, וְרַע הוּא הָאָסוּר, וְאָדָם הָרִאשׁוֹן מָלֵא דַּעַת הָיָה לְהַבְחִין בֵּין טוֹב לְרַע אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיְתָה בּוֹ תַּאֲוַת הַמַּשְׂגִּל, וְהָרְאָיָה כִּי אַחַר שֶׁאָכְלוּ אָמַר "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם". וְטַעַם "וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים", שֶׁפֵּרְשׁוּ הַמַּלְאָכִים, וְהַמַּלְאָכִים אֵין לָהֶם יְדִיעָה זֹאת, אֱמֶת כִּי אֵין לָהֶם יְדִיעָה זוֹ לְעַצְמָם אֲבָל יֵשׁ לָהֶם יְדִיעָה כִּי בִּבְנֵי אָדָם וּבִשְׂאָר הַחַיִּים הִיא יְדִיעָה זוֹ בְּטֶבַע לְהוֹלִיד כְּמוֹתָם, אוֹ נֹאמַר כִּי הַנָּחָשׁ לֹא הָיָה מֵבִין יְדִיעַת טוֹב וָרָע מַה הִיא, אֶלָּא שֶׁשָּׁמַע זֶה הַלָּשׁוֹן מֵהָאִשָּׁה, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכַּר בַּפָּסוּק שֶׁהִיא אָמְרָה לוֹ דַּעַת טוֹב וָרָע אֶלָּא "מִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן", אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא קָדְמוּם דְּבָרִים אֲחֵרִים שֶׁהָיְתָה אוֹמֶרֶת הָאִשָּׁה לַנָּחָשׁ וְהַנָּחָשׁ לָאִשָּׁה, כִּי אֵיךְ יָדַע הַנָּחָשׁ שֶׁאָסַר לָהֶם הָאֵל דָּבָר אֶלָּא שֶׁשָּׁמַע מֵהָאִשָּׁה, וְעוֹד שֶׁאָמַר "אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים" וְאֵין מִלַּת אַף תְּחִלַּת דְּבָרִים.

פסוק יח

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים. אָמַר אֶל לִבּוֹ, אוֹ אָמַר וְאָדָם שָׁמַע, וְהָאֲמִירָה קוֹל נִבְרָא לִשְׁעָתוֹ. וּלְפִי שֶׁשָּׁמַע מֵהָאֵל אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ לְפִיכָךְ קִוָּה שֶׁיִּמְצִיאֵהוּ בְּהֶאָסֵף הַבְּרִיּוֹת לְפָנָיו, וְלָכֵן נִכְתַּב בְּאוֹתוֹ לְשׁוֹן עַצְמוֹ "לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ" (בראשית ב:כ). וְנִכְתְּבוּ אֵלֶּה הַדְּבָרִים בֵּין הַמִּצְוָה וְהַחֵטְא, הַמִּצְוָה הָיְתָה לְאָדָם, וְאָדָם אָמַר לְאִשָּׁה אַחַר שֶׁהוּבְאָה אֵלָיו כִּי זֶה צִוָּה עָלָיו הָאֵל, וְהִיא קִבְּלָה הַמִּצְוָה כַּאֲשֶׁר אָמַר לָהּ אִישָׁהּ כִּי בַּת דַּעַת הָיְתָה וְיָדְעָה כִּי הָאֵל בְּרָאָם, וְהָיָה מְדַבֵּר אֲלֵיהֶם בְּאֶמְצָעוּת הַשֵּׂכֶל שֶׁנָּתַן לָהֶם עַל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים הַשְּׁפָלִים.

לֹא־טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ. לֹא טוֹב שֶׁיִּהְיֶה לְבַדּוֹ בִּלֹא חֶבְרָה, כִּי אֵין לוֹ חֶבְרָה עִם הַבְּהֵמוֹת הַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת כִּי אֵינוֹ שָׁוֶה עִמָּהֶם בַּבְּרִיאָה.

אֶעֱשֶׂה־לּוֹ עֵזֶר. שֶׁיִּהְיֶה עוֹזֵר כַּאֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (קהלת ד:ט) "טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד", וְעוֹד שֶׁצָּרִיךְ לְהַשְׁאִיר אַחֲרָיו מִמִּינוֹ וְלֹא יִתָּכֵן זֶה מִבִּלְי אַחַר שֶׁיִּהְיֶה מִמִּינוֹ.

כְּנֶגְדּוֹ. שֶׁיִּהְיֶה לְפָנָיו וּלְעֻזְרָתוֹ תָּמִיד לְשָׁרְתוֹ, וְהַכָּף כְּכָ"ף "כַּהַיּוֹם" (שמואל א ט:יג), "כְּמַשִּׂיגֵי גְבוּל" (הושע ה:י), "כְּמִתְאַנְנִים" (במדבר יא:א), וְהַדּוֹמִים לָהֶם, שֶׁהֵם לֶאֱמֶת הַדָּבָר וּלְחָזְקוֹ. וּדְרָשׁ **עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ** יָדוּעַ: זָכָה – עֵזֶר, לֹא זָכָה – כְּנֶגְדּוֹ (בראשית רבה יז, יבמות סב:). וּמַה שֶּׁהִבְדִּילוֹ מִשְּׁאָר הַיְצוּרִים הַחַיִּים, כִּי כֻּלָּם נִבְרְאוּ זָכָר וּנְקֵבָה וְהָאָדָם נִבְרָא לְבַדּוֹ, הָיָה זֶה לְטוֹבַת הָאָדָם וּלְכְבוֹדוֹ, כְּמוֹ שֶׁהוּא מֻבְדָּל מִשְּׁאָר הַחַיִּים בְּחָמְרוֹ וְצוּרָתוֹ. כִּי שְׁאָר הַחַיִּים אֵין לַזָּכָר יִתְרוֹן עַל הַנְּקֵבָה, וְהָאָדָם יֵשׁ לוֹ יִתְרוֹן עַל נְקֵבָתוֹ לִמְשֹׁל עָלֶיהָ וּלְצַוּוֹת אוֹתָהּ כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה, כִּי הִיא אֶחָד מֵאֵבָרָיו, וּכְמוֹ שֶׁהָאֵבָר שֶׁבָּאָדָם הוּא לִרְצוֹן אָדָם לְהַנְהִיגוֹ כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה, כֵּן הָאִשָּׁה לָאָדָם. וּבַעֲבוּר שֶׁהָאָדָם עִקַּר הַיְצִירָה שֶׁנִּבְרָא תְּחִלָּה וְהָאִשָּׁה טְפֵלָה לוֹ וְנוֹצְרָה מִמֶּנּוּ, הָיָה כֹּחַ בָּאָדָם לְכָל דָּבָר יוֹתֵר מֵהַנְּקֵבָה, וְכֹחַ הַשֵּׂכֶל גּוֹבֵר בּוֹ יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר בָּאִשָּׁה.

פסוק יט

וַיִּצֶר. בְּיו"ד אית"ן לְבַד, וְיו"ד הַשֹּׁרֶשׁ נֶעֱלָמָה מֵהַכְּתִיבָה, וּפֵרוּשׁוֹ: וּכְבָר יָצַר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם, וּבְכָלַל חַיַּת הַשָּׂדֶה הַבְּהֵמָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ בְּפָסוּק **וַיִּקְרָא הָאָדָם**, וְנוֹצְרוּ מִן הָאֲדָמָה טֶרֶם הָאָדָם; וְכֵיוָן שֶׁבָּרָא הָאָדָם וְאָמַר לוֹ שֶׁיִּמְשֹׁל בָּהֶם, הֻבִיאָם לְפָנָיו לוֹמַר שֶׁיִּמְשֹׁל עַל כֻּלָּם כְּמוֹ שֶׁהָיָה רוֹאֶה אוֹתָם, כְּעֻבָּד

לִפְנֵי מוֹשֵׁל, וְשֶׁיִּקְרָא לָהֶם שֵׁמוֹת לְפִי טִבְעָם הַנְּתוּן בָּהֶם כְּפִי חָכְמָתוֹ שֶׁנָּתַן הָאֵל בּוֹ יוֹתֵר עַל כֻּלָּם.

וְטַעַם **לִרְאוֹת**. שֶׁיִּהְיוּ רוֹאִים וְיוֹדְעִים הַבָּאִים אַחֲרָיו חָכְמָתוֹ, כִּי קָרָא לָהֶם שֵׁמוֹת בַּמְקֻבָּל בִּידָם בֵּן מִפִּי אָב הַשֵּׁמוֹת שֶׁקָּרָא לְכָל אֶחָד לְפִי טִבְעוֹ שֶׁיָּדַע בּוֹ בְּחָכְמָתוֹ. וְהִנֵּה יָדַע אָדָם בְּשָׁעָה שֶׁרָאָה אוֹתָם טֶבַע כָּל אֶחָד מֵהֶם וּמִנְהָגוֹ, רָאָה חָכְמָה יְתֵרָה שֶׁנָּתַן ה' בְּלִבּוֹ. בְּזָכְרוֹ הָעוֹף אָמַר שֶׁנּוֹצַר מִן הָאֲדָמָה, וּבִיצִירָתוֹ אָמַר שֶׁנּוֹצַר מִן הַמַּיִם? מִזֶּה וּמִזֶּה נִבְרָא, כְּלוֹמַר מִן הַמַּיִם הַסְּמוּכִים לַיַּבָּשָׁה, וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חלין כז) מִן הָרָקִק נִבְרְאוּ. אוֹ אָמַר **מִן הָאֲדָמָה** כִּי מִן הָאֲדָמָה הֵבִיאוֹ אֶל אָדָם, כִּי שָׁם גִּדּוּלוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ" (בראשית א:כ). וְלֹא זָכַר דַּג הַיָּם, כִּי לֹא יִתָּכֵן לְפִי הַטֶּבַע שֶׁנָּתַן בָּהֶם הָאֵל שֶׁיָּבֹאוּ לִפְנֵי הָאָדָם, כִּי אֵין חַיּוּתָם כִּי אִם בַּמַּיִם, וּכְשֶׁיּוֹצְאִים מִן הַמַּיִם יָמוּתוּ, גַּם אֵין לָהֶם כְּלֵי הַהֲלִיכָה אֶלָּא כְּלֵי הַשִּׁיטָה; וְהַשֵּׁמוֹת שֶׁיִּקְרְאוּ לְדָגֵי הַיָּם הוּא שֵׁם מֻסְכָּם מִצַּדֵּי הַדָּגִים, לְפִיכָךְ שְׁמוֹתָם מִשְׁתַּנִּים לְפִי שִׁנּוּי הַמְּקוֹמוֹת. **מַה יִּקְרָא לוֹ**. מַה שֵּׁם יִקְרָא לוֹ.

וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה. פֵּרוּשׁ, וְכֹל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם שֵׁם, **הוּא שְׁמוֹ**, וְכֵן "מָקוֹם שֵׁם קֶבֶר" (יחזקאל לט:יא) כְּמוֹ מָקוֹם קֶבֶר שָׁם, וְכֵן רַבִּים. וּפֵרוּשׁ **הוּא שְׁמוֹ**, הוּא שְׁמוֹ הַנָּאוֹת לוֹ לְפִי טִבְעוֹ, וּבְנֶפֶשׁ חַיָּה כָּלַל כָּל הַמִּתְנוֹעֲעִים. וְאָמַר לוֹ, כְּנֶגֶד הַגּוּף. וּמַה שֶּׁאָמַר נֶפֶשׁ חַיָּה, לְפִי שֶׁהוּא כְּלָל לְכֹל אֲשֶׁר קָרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת, וֶהֱבִיאָם לְפָנָיו קֹדֶם שֶׁיִּצַּר הָאִשָּׁה כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנֵן בָּהֶם שֶׁיִּרְאֶה אוֹתָם כֻּלָּם זָכָר וּנְקֵבָה וּלְעַצְמוֹ לֹא רָאָה נְקֵבָה, וְהִתְבּוֹנֵן בָּזֶה כִּי לְטוֹבָתוֹ וְלִכְבוֹדוֹ עָשָׂה הָאֵל זֶה.

פסוק כ

וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת... **וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ**. רָאָה כָּל הַיְצוּרִים לְפָנָיו זָכָר וּנְקֵבָה וּלְעַצְמוֹ לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, וְכָמוֹהוּ "וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה'" (שמות כד:א), "נְשֵׂי לֶמֶךְ" (בראשית ד:כג), "וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל" (שמואל א יב:יא) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְהַשֵּׁמוֹת שֶׁקָּרָא אָדָם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ קָרָא אוֹתָם, כִּי הַלָּשׁוֹן הַזֶּה הָיָה דִּבּוּרוֹ וְכֵן דִּבּוּר כָּל בְּנֵי אָדָם עַד דּוֹר הַפַּלָּגָה. וּבְאוֹתוֹ לָשׁוֹן דִּבֶּר הָאֵל עִמּוֹ וְצִוָּהוּ עַל הָעֵץ, וְהָרְאָיָה שֶׁהָאֵל קָרָאם אָדָם שֶׁהוּא נִגְזָר מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִבְרָא מִמֶּנָּה, וְכֵן קָרָא "שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי

הִיא הָיְתָה אֵם כָּל חָי" (בראשית ג:כ), וְכֵן בְּכָל הַלְּשׁוֹנוֹת שֶׁנִּפְלְגוּ שֵׁם אָדָם וְחַוָּה לֹא נִשְׁתַּנּוּ בְּפִי בַּעֲלֵי הַלְּשׁוֹנוֹת, וְכֵן קָרְאָה חַוָּה שֵׁם בְּנָהּ קַיִן וַתֹּאמֶר "קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'" (בראשית ד:א), וְכֵן נֹחַ מִן "יְנַחֲמֵנוּ" (בראשית ה:כט).

פסוק כא

וַיַּפֵּל תַּרְדֵּמָה. תַּרְדֵּמָה יוֹתֵר מִשֵּׁנָה, וְשֵׁנָה יוֹתֵר מִתְּנוּמָה, וְהִפִּיל ה' תַּרְדֵּמָה עָלָיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ הַכְּאֵב בְּקַחְתּוֹ אַחַת מִצַּלְעֹתָיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁיּוּכַל הָאֵל לַעֲשׂוֹת זֶה שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ הָאָדָם כְּאֵב בְּקַחַת הַצֶּלַע, דַּע שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה הָאֵל מוֹפֵת בְּמָקוֹם שֶׁאֵין צָרִיךְ מוֹפֵת, וְהַפַּלַּת הַתַּרְדֵּמָה אֵינָהּ מוֹפֵת וְחִדּוּשׁ כִּי פְּעָמִים רַבִּים יֵרָדֵם הָאָדָם בִּשְׁנָתוֹ. וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (בראשית רבה יז) כִּי אִם הָיָה לוֹקְחָהּ מִמֶּנּוּ מִדַּעְתּוֹ וְהוּא עֵר הָיְתָה מְאוֹסָה לוֹ, עַכְשָׁו שֶׁהֶבִיאָהּ לוֹ שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ הָיְתָה חֲבִיבָה עָלָיו, וּלְקִיחַת הַצֶּלַע וּסְגִירַת בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה וּבִנְיַן הָאִשָּׁה מִן הַצֶּלַע הַכֹּל גְּזֵרָה מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ לִהְיוֹת כָּךְ, וְלֹא הָיָה בִּשְׁאָר הַיְצוּרִים, וּכְבָר כָּתַבְנוּ קְצָת טַעַם בַּדָּבָר. וּבְאָמְרוֹ **וַיִּישָׁן** אַחַר שֶׁאָמַר **תַּרְדֵּמָה** לְהוֹדִיעַ כִּי הַתַּרְדֵּמָה הָיְתָה לוֹ מִתְּחִלָּה עַד שֶׁנִּלְקְחָה מִמֶּנּוּ הַצֶּלַע וְנִסְגַּר לוֹ הַחֶסְרוֹן בְּבָשָׂר וְאַחַר כָּךְ יָשֵׁן שֵׁנַת מְנוּחָה עַד שֶׁנַּח לוֹ מִכְּאֵבוֹ. וְאֶפְשָׁר שֶׁשֵּׁנָה הַזֹּאת הָיְתָה הַשֵּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁיָּשֵׁן אַחֲרֵי שֶׁנּוֹצַר, כִּי בְּיוֹם הַשִּׁשִּׁי הָיוּ כָּל הַסְּפוּרִים שֶׁסִּפֵּר הַכָּתוּב בּוֹ עַד שֶׁנּוֹלְדוּ לוֹ הַבָּנִים כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כב) כִּי הַכֹּל הָיָה בְּיוֹם הַשִּׁשִּׁי.

וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו. מָצָאנוּ מַחֲלֹקֶת בָּזֶה בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין יח): יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי שְׁנֵי פַּרְצוּפִים הָיוּ מְחֻבָּרִים גַּב זֶה לְגַב זֶה, וְזֶה שֶׁאָמַר "זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם" (בראשית א:כז), וַיִּפְרְשׁוּ צֶלַע צַד כְּמוֹ "צֶלַע הַמִּשְׁכָּן" (שמות כו:כ). וְיֵשׁ אוֹמְרִים צֶלַע כְּמַשְׁמָעוֹ, וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס: עַלְעָא, "וּנְסִיב חֲדָא מֵעַלְעוֹהִי". **תַּחְתֶּנָּה**, כְּמוֹ תַּחְתֶּיהָ, כִּי יָבֹא נו"ן הֵ"א לְכִנּוּי הַנְּקֵבָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַמִּנְהָג כֵּן בְּשֵׁמוֹת וְכֵן "תַּכְרִיעַ קָמַי תַּחְתֶּנִי" (שמואל ב כב:מ) כְּמוֹ תַּחְתַּי.

פסוק כב

וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת־הַצֵּלָע. צֵלָע מִלְרַע. אָמַר שֶׁבָּנָה הַצֵּלָע לְאִשָּׁה, כְּלוֹמַר שֶׁנִּסְתַּבְּבָה הַצֵּלָע לְשָׁאר עֲצָמוֹת וּגִידִים וּבָשָׂר וְעָלָה בְּגִזְרַת הָאֵל וְנִבְנְתָה בְּתַבְנִית הָאָדָם, אֶלָּא שֶׁהִיא נְקֵבָה וְהוּא זָכָר.

וַיְבִאֶהָ אֶל־הָאָדָם. אַחַר שֶׁהֵקִיץ הֻבִיאָה אֵלָיו לִהְיוֹתָהּ לוֹ לְבַת זוּג, כְּלוֹמַר רָאָה אוֹתָהּ נִצֶּבֶת לְפָנָיו.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר זֹאת הַפַּעַם. כִּי בְּפַעַם רִאשׁוֹנָה כְּשֶׁהֻבִיא הָאֵל לְפָנָיו הַבְּהֵמוֹת הַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת לֹא רָאָה בָּהֶם בַּת זוּג, כִּי לֹא הָיָה בָּהֶם בְּתַכּוּנָתוֹ וּבְדִמּוּתוֹ וּבְקוֹמָה זְקוּפָה, אֲבָל זֹאת הַפַּעַם שֶׁהֻבִיאָה אֵלָיו רָאָה וְהִכִּירָה כִּי מֵעַצְמוֹ וּמִבְּשָׂרוֹ הָיְתָה, כִּי רָאָה אוֹתָהּ בְּתַכּוּנָתוֹ וּבְדִמּוּתוֹ. וְגַם יִתָּכֵן שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ עַל הַצֵּלָע שֶׁלָּקְחָה מִמֶּנּוּ וּמִשֵּׁשׁ בִּמְקוֹמָהּ וְלֹא מְצָאָהּ וּמָצָא בִּמְקוֹמָהּ בָּשָׂר.

לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקְחָה־זֹּאת. וְלֹא אָמַר "לְזֹאת יִקָּרֵא אֲדָמָה כִּי מֵאֲדָם לֻקְחָה", לְפִי שֶׁהִיא לֹא הָיְתָה מֵאֲדָמָה כְּמוֹ שֶׁהָיָה אָדָם, אֶלָּא מִצַּלְעוֹתָיו, לְפִיכָךְ נִקְרָא לָהּ שֵׁם לְקוּחַ מִשְּׁמוֹ כְּמוֹ שֶׁלֻּקְחָה מֵעַצְמוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַנּוֹלָדִים מֵאָדָם וּמִזַּרְעוֹ נִקְרָאוּ אָדָם אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא לֻקְּחוּ מֵאֲדָמָה, עַל שְׁמוֹ נִקְרְאוּ אָדָם כְּמוֹ שֶׁנִּקְרְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל "יִשְׂרָאֵל" עַל שֵׁם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם.

וְאִישׁ. שֵׁם כְּלָל לְאָדָם וּפַעַם פְּרָט, וּמִמֶּנּוּ הוּשְׁאַל הַשֵּׁם לִשְׁאָר פְּרָטֵי הַיְצוּרִים כְּמוֹ "אִישׁ לֹא נֶעְדָּר" (ישעיהו מ:כו), "אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" (בראשית ז:ב). וּלְפִי שֶׁהָאִישׁ הוּא אָדוֹן וּבַעַל לְאִשָּׁה כִּי הִיא אֶחָד מֵאֵבָרָיו, לְפִיכָךְ קָרְאוּ הָאָדוֹן אִישׁ כְּמוֹ "גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרְאֵל" (שופטים ז:יד), וְכֵן "אִישׁ מִלְחָמָה" (שמות טו:ג) כְּתַרְגּוּמוֹ. וְיו"ד אִישׁ נִבְלַעַת בְּדָגֵשׁ שי"ן אִשָּׁה, וְלֹא אָמַר אִישָׁה בְּיו"ד כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְחַלֵּף עִם אִישָׁה שֶׁתִּהְיֶה בְּמַפִּיק שֶׁפֵּרוּשׁוֹ בַּעֲלָהּ, כִּי פְּעָמִים יִפֹּל הַמַּפִּיק אֲשֶׁר בְּהֵ"א הַפְּעָלָה שֶׁהִיא כִּנּוּי לְהֶקֵל כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלֹל.

וְלֻקְחָה־זֹּאת. הַלָּמֶ"ד בְּמַאֲרִיךְ וְהַקּוּ"ף רָפָה בְּקָמָץ חָטֵף. וּבְאָמְרוֹ **לְזֹאת** אֵינוֹ אוֹמֵר לָהּ לְבַדָּהּ, כִּי גַּם לְכָל הַנְּקֵבוֹת הַיּוֹצְאוֹת מִמֶּנָּה וּמִזַּרְעָהּ, וְאִשָּׁה אֵינוֹ שֵׁם מְיֻחָד לָהּ אֶלָּא חַוָּה הוּא הַשֵּׁם מְיֻחָד לָהּ.

פסוק כד

עַל־כֵּן יַעֲזָב אִישׁ. יֵשׁ מְפָרְשִׁים כִּי זֶה הַפָּסוּק דִּבְרֵי מֹשֶׁה לֹא דִּבְרֵי אָדָם, וְהַנָּכוֹן כִּי אָדָם אָמָרוֹ, וְיוֹדֵעַ הָיָה כִּי יוֹלִיד בָּנִים כִּי לְכָךְ נִבְרָא לְהוֹלִיד הוּא וּמִינוֹ בָּעוֹלָם כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים. וּפְשַׁט הַכָּתוּב קָרוֹב לְתַרְגּוּמוֹ, כִּי לֹא אָמַר שֶׁיַּעֲזֹב אִישׁ אָבִיו וְאִמּוֹ בַּעֲבוּר אִשְׁתּוֹ שֶׁלֹּא יַעַבְדֵם וִיכַבְּדֵם כְּפִי כֹּחוֹ, אֶלָּא אָמַר כִּי דִּין הוּא כִּי יַעֲזֹב אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ שֶׁגָּדַל עִמָּהֶם עַד שֶׁנָּשָׂא אִשָּׁה וְיַעַזְבֵם מִלָּדוּר עִמָּהֶם וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְיָדוּר עִמָּהּ בְּבַיִת אֶחָד.

וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד. כְּלוֹמַר בָּשָׂר אֶחָד וְגוּף אֶחָד, כִּי הָאִשָּׁה הָרִאשׁוֹנָה נִבְרְאָה מֵהָאִישׁ מֵעַצְמוֹ וּמִבְּשָׂרוֹ, וְהִנֵּה הָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד, וְכֵן יִהְיוּ דְּבֵקִים לְעוֹלָם זֶה בָּזֶה כְּבָשָׂר אֶחָד, וּמִשְּׁנֵיהֶם יִתְקַיֵּם הַמִּין. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (סנהדרין נח) כִּי אָדָם הָרִאשׁוֹן אָמַר זֶה הַפָּסוּק עַל יְדֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְהוּא אַזְהָרָה לִבְנֵי נֹחַ בְּאִסּוּר עֲרָיוֹת. וּמַה שֶּׁהִרְגִּילוּ בִּלְשׁוֹנָם "לִבְנֵי נֹחַ" מִפְּנֵי שֶׁהָעוֹלָם נִתְקַיֵּם מֵהֶם, כִּי הַקּוֹדְמִים לָהֶם מֵתוּ בַּמַּבּוּל. אֲבָל הַדְּבָרִים הָאֲסוּרִים לִבְנֵי נֹחַ גַּם לְאָדָם וּלְבָנָיו עַד נֹחַ הָיוּ אֲסוּרִים גַּם כֵּן, חוּץ מֵאֲבֶר מִן הַחַי שֶׁלֹּא נֶאֱסַר לָהֶם כִּי לֹא הֻצְרַךְ, כִּי לֹא הָיוּ אוֹכְלִים בָּשָׂר. וְאָמְרוּ (שם) "**עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ**, כְּמַשְׁמָעוֹ, **וְדָבַק** – וְלֹא בְּזָכָר שֶׁאֵינוֹ דֶּרֶךְ דְּבוּק אִישׁ וְאִשָּׁה, **בְּאִשְׁתּוֹ** – וְלֹא בְּאֵשֶׁת חֲבֵרוֹ, **וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד** – מִי שֶׁנַּעֲשִׂין בָּשָׂר אֶחָד עִם הָאָדָם וְכוּ'".

פסוק כה

וַיִּהְיוּ עֲרוּמִּים. בְּוָי"ו עִם הַדָּגֵשׁ.

וְלֹא יִתְבּשָׁשׁוּ. בָּא לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא אָכְלוּ מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת וְלֹא הָיָה לָהֶם בּשֶׁת אִם עֶרְוָתָם מְגֻלֶּה, כִּי לֹא שִׁמְּשׁוּ עֲדַיִן כִּי לֹא הָיָה לָהֶם עֲדַיִן כֹּחַ תַּאֲוַת הַמִּשְׁגָּל, וְהָיוּ לָהֶם אֵבְרֵי הָעֶרְוָה כִּשְׁאָר הָאֵבָרִים וְלֹא הָיוּ בּוֹשִׁים מֵהֶם.

פרק ג

פסוק א

וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים. יֵשׁ לִשְׁאֹל עַל עִנְיַן אֲמִירַת הַנָּחָשׁ לְאִשָּׁה אֵיךְ הָיָה, וְאִם הָיָה דֶּרֶךְ מוֹפֵת כְּמוֹ אֲמִירַת הָאָתוֹן לְבִלְעָם, לָמָּה לֹא אָמַר "וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הַנָּחָשׁ" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הָאָתוֹן" (במדבר כב:כח)?

וְאִם כְּדִבְרֵי רַבִּי סַעַדְיָה שֶׁכָּתַב שֶׁלֹּא דִּבֵּר הַנָּחָשׁ וְלֹא הָאָתוֹן אֶלָּא מַלְאָךְ דִּבֵּר בַּעֲבוּרָם, לָמָּה נִתְקַלֵּל הַנָּחָשׁ? וְעוֹד אֵיךְ יַשִּׂיא הַמַּלְאָךְ אֶת הָאִשָּׁה לַעֲבֹר עַל מִצְוַת הָאֵל? וְעוֹד מַה עִנְיַן לַנָּחָשׁ הֵנָּה? וְלָמָּה אָמַר וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם אַחַר שֶׁהוּא לֹא דִּבֵּר? וְאִם נֹאמַר כִּי לְנַסּוֹת אֶת הָאִשָּׁה בָּא הַמַּלְאָךְ אִם תַּעֲבֹר אֶת פִּי ה', מַה חֵטְא הַנָּחָשׁ בָּזֶה, וְלָמָּה לֹא בָּא הַמַּלְאָךְ לְאָדָם כִּי לֹא הָיְתָה מִצְוַת הָאֵל לָאִשָּׁה אַף עַל פִּי שֶׁאָדָם אָמַר לְאִשָּׁה מִצְוַת הָאֵל? וְהָעִנְיָן בָּזֶה מְבֻלְבָּל מְאֹד לְפִי הַנִּגְלֶה אֲבָל לְפִי הַנִּסְתָּר הָעִנְיָן מְבֹאָר כְּמוֹ שֶׁנִּפָּרֵשׁ בְּקוּנְדְּרֵס אֲשֶׁר נִכְתֹּב לְבַדּוֹ בַּנִּסְתָּר. וּמֵהַנִּסְתָּר מַה שֶּׁכָּתְבוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בָּזֶה (פרקי דרבי אליעזר יג) כִּי הַנָּחָשׁ הָיָה גָּדוֹל כְּגָמָל וְסָמָאֵל רוֹכֵב עָלָיו, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׂוֹחֵק עַל הַגָּמָל וְרוֹכְבוֹ, וְהֶבֶן זֶה בָּזֶה, כִּי מַה מְּאֹד נִכְבַּד הַמָּשָׁל הַזֶּה בְּדִבְרֵיהֶם. וְעוֹד אָמְרוּ (יבמות קג ע"ב, עבודה זרה כב ע"ב) כְּשֶׁבָּא נָחָשׁ עַל חַוָּה הִטִּיל בָּהּ זוּהֲמָא, יִשְׂרָאֵל שֶׁעָמְדוּ עַל הַר סִינַי פָּסְקָה זוּהֲמָתָן, אֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁלֹּא עָמְדוּ עַל הַר סִינַי לֹא פָּסְקָה זוּהֲמָתָן, וְכָל זֶה נָכוֹן לַמֵּבִין. וַאֲנַחְנוּ לֹא נְבָאֵר הֵנָּה הַמָּשָׁל שֶׁלֹּא נְגַלֶּה הַנִּסְתָּר כְּמוֹ שֶׁהִזְהִירוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עָלָיו כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, אֲבָל נִכְתֹּב הָרְמִיזוֹת כְּמוֹ שֶׁרָמְזוּ הֵם, וְהַמֵּבִין יָבִין.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הַנָּחָשׁ לֹא דִּבֵּר, אֶלָּא בְּצִפְצוּף רָמַז לְאִשָּׁה, וְהָאִשָּׁה הִכִּירָה בִּרְמִיזַת הַנָּחָשׁ וְיָדְעָה כִּי זֶה רָצָה לוֹמַר. וְזֶה רָחוֹק שֶׁתִּבִין הָאִשָּׁה הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בִּרְמִיזוֹת, וְעוֹד אִם הָאִשָּׁה הֵבִינָה רְמִיזוֹת הַנָּחָשׁ אֵיךְ הֵבִין מַעֲנֵה הָאִשָּׁה. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא כָּתַב כִּי הַנָּחָשׁ הָיָה מְדַבֵּר, וְהָיָה הוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה, וְהַשֵּׁם שָׂם בּוֹ דַּעַת הָאָדָם. וְהִנֵּה הַפָּסוּק הֵעִיד כִּי הָיָה **עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה** רַק לֹא כָּאָדָם, וְכֵן דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כ:ה) וְיֵשׁ לְתַמֵּהַּ לְפֵרוּשׁ הֶחָכָם הַזֶּה אֵיךְ בְּעֵת הַבְּרִיאָה לֹא הִבְדִּילוֹ מִן הַבְּהֵמוֹת וּמִן הַחַיּוֹת כְּמוֹ שֶׁהִבְדִּיל הָאָדָם שֶׁאָמַר עָלָיו "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ" (בראשית א:כו)? וְעוֹד כַּאֲשֶׁר קִלֵּל הַנָּחָשׁ וְאָמַר לוֹ "עַל גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל" (בראשית ג:יד) אֵיךְ לֹא אָמַר "וְדַעַת תָּחְסַר" כִּי הִיא הַקְּלָלָה הַגְּדוֹלָה וְאֵיךְ לֹא הִזְכִּירָהּ? וְהַקָּרוֹב בְּכָל מַה שֶּׁכָּתַבְנוּ הוּא שֶׁהָיָה דִּבּוּר הַנָּחָשׁ עַל דֶּרֶךְ מוֹפֵת לְנַסּוֹת בּוֹ הָאִשָּׁה; וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא אָמַר "וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הַנָּחָשׁ" כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּאֲתוֹן בִּלְעָם לְפִי שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה נִסְתָּר גָּדוֹל וְהוּא הָעִקָּר לְמְבִינֵי מַדָּע; וְעַדִּין יֵשׁ לִשְׁאֹל לָמָּה נִתְקַלֵּל הַנָּחָשׁ

אַחַר שֶׁהָאֵל שָׁם הַדָּבָר בְּפִיו? וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי הַנָּחָשׁ חָשַׁב בְּעַרְמִימוּת לְקַנֵּא בָּאָדָם, וְהָאֵל שֶׁיָּדַע דַּעְתּוֹ הִתִּירוֹ וְשָׁם הַדָּבָר בְּפִיו, כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ (שבת קד ע"א) "בָּא לְטַמֵּא פּוֹתְחִין לוֹ"; וְעוֹד שֶׁיֵּדְעוּ בְּנֵי אָדָם כִּי בְּדִין נֶעֱנַשׁ.

הָיָה עָרוּם. חָכָם, וַאֲשֶׁר הוּא עִנְיַן חָכְמָה הוּא בְּשׁוּרֶק, וַאֲשֶׁר הוּא עִנְיַן עָרוֹם הוּא בְּחוֹלֶם; וְכֵן הָרִבּוּי אֲשֶׁר הוּא לְשׁוֹן חָכְמָה הַמִּ"ם רָפָה כְּמוֹ "מַחְשְׁבוֹת עֲרוּמִים" (איוב ה:יב) וַאֲשֶׁר הוּא לְשׁוֹן עָרוֹם הַמִּ"ם בְּדָגֵשׁ, כְּמוֹ "וּבְגֶדֵי עֲרוּמִים תַּפְשִׁיט" (איוב כב:ו). וּמַה שֶּׁאָמַר **הָיָה עָרוּם** רוֹצֶה לוֹמַר חָכָם וְעָרוּם בְּכֹחַ הַדִּמְיוֹן אֲשֶׁר לַבְּהֵמָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ עַל הַשּׁוּעָל שֶׁהוּא עָרוּם וּבַעַל תַּחְבּוּלוֹת וְזֶהוּ בְּכֹחַ הַדִּמְיוֹן וְלֹא בְּכֹחַ הַשֵּׂכֶל כִּי אֵין כֹּחַ הַשֵּׂכֶל בַּשְּׁפָלִים, אֶלָּא לָאָדָם לְבַדּוֹ, וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם וּבַעַל תַּחְבּוּלוֹת יוֹתֵר מֵהַשּׁוּעָל כְּמוֹ שֶׁאָמַר **מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה**, וְלֹא זָכַר הַבְּהֵמָה לְפִי שֶׁחַיַּת הַשָּׂדֶה יֵשׁ בָּהֶן יוֹתֵר עַרְמִימִיּוּת מִן הַבְּהֵמוֹת הַגְּדוֹלוֹת וְאַף עַל פִּי כֵן הַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם יוֹתֵר מֵהֶן וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר מֵהַבְּהֵמוֹת. וּמַה שֶּׁאָמַר **אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים**, רוֹצֶה לוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁכֻּלָּם עָשָׂה אוֹתָם בְּחָכְמָה אֶחָד, שָׁם בָּהֶם לְאַחַת יִתְרוֹן עַל חֲבֶרְתָּהּ, יֵשׁ בְּעָרְמָה וְיֵשׁ בִּגְבוּרָה, כְּמוֹ שֶׁרָאָה הָאֵל בְּחָכְמָתוֹ אֲשֶׁר לֹא תֵשֵׁג.

וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה. וְלֹא אָמַר לְאָדָם, הָאִשָּׁה קְרוֹבָה לְהִתְפַּתּוֹת יוֹתֵר מִן הָאִישׁ, כִּי דַּעְתָּהּ קַלָּה. **אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים**. בְּאָמְרוֹ אַף שֶׁמּוֹרָה תּוֹסֶפֶת עַל הַדְּבָרִים שֶׁקָּדְמוּ, נִרְאֶה כִּי דְּבָרִים אֲחֵרִים קָדְמוּ בֵּין חַוָּה וּבֵין הַנָּחָשׁ, וְדוֹמֶה שֶׁאָמְרָה חַוָּה לַנָּחָשׁ עַל הַכָּבוֹד שֶׁעָשָׂה לָהֶם הָאֵל שֶׁהִשְׁכִּינָם בְּגַן עֵדֶן, אָמַר לָהּ הַנָּחָשׁ אֲנִי רוֹאֶה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׂוֹנֵא אֶתְכֶם אַף עַל פִּי שֶׁהִגְדִּיל אֶתְכֶם מִשְּׁאָר הַיְצוּרִים שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה לָכֶם מַעֲלָה כָּךְ וְכָךְ, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאָמַר אֲלֵיכֶם שֶׁלֹּא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן בָּזֶה תּוּכְלוּ לְהַכִּיר שֶׁהוּא שׂוֹנֵא אֶתְכֶם וְאֵינְכֶם חֲשׁוּבִים בְּעֵינָיו כְּמוֹ שֶׁאַתְּ אוֹמֶרֶת, וְהַכָּתוּב הִנִּיחַ רְאשֵׁי הַדְּבָרִים וְלָקַח סוֹפָם, וְכֵן הוּא מִנְהַג הַכָּתוּב בִּמְקוֹמוֹת רַבּוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ הַמְרַגְּלִים אֶל יְהוֹשֻׁעַ (יהושע ב:כד) "כִּי נָתַן ה' בְּיָדֵנוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ" וְאֵין מִלַּת "כִּי" תְּחִלַּת הַדְּבָרִים. וּפֵרֵשׁ **אַף**, כָּל שֶׁכֵּן כְּמוֹ "אַף שִׂכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר" (איוב ד:יט) "אַף כִּי אָנֹכִי אֶעֱנֶנּוּ" (איוב ט:יד) "אַף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי" (מלכים א ח:כז). וְלֹא הִזְכִּיר הַנָּחָשׁ שֵׁם הַנִּכְבָּד, וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא כִּי לֹא יָדְעוּ, וּלְפָרוּשֵׁנוּ כִּי דִּבּוּרוֹ הָיָה דֶּרֶךְ מוֹפֵת לֹא שָׁם הָאֵל בְּפִיו זֶה

הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד, כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁתְּהֶגֶּה בּוֹ בְּהֵמָה וְחַיָּה לִכְבוֹד הַשֵּׁם שֶׁהוּא מְיֻחָד לוֹ לְבַדּוֹ, וְכֵן הָאִשָּׁה לֹא הִזְכִּירָה אוֹתוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר הַנָּחָשׁ **מִכֹּל עֵץ הַגָּן**, אָמַר זֶה מֵעַרְמִימוּתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהוּא לֹא שָׁמַע מִן הָאִשָּׁה בַּדְּבָרִים שֶׁקָּדְמוּ, אָמַר כֵּן כְּאִלּוּ אָמַר לָהּ מַה תּוֹעֶלֶת לָכֶם שֶׁהִשְׁכִּין אֶתְכֶם בְּגַן עֵדֶן אַחַר שֶׁמָּנַע מִכֶּם שֶׁלֹּא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן.

פסוק ב

וַתֹּאמֶר. אֵינוֹ כֵּן כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר, כִּי לֹא מָנַע מִמֶּנּוּ כָּל עֵץ הַגָּן אֶלָּא עֵץ אֶחָד שֶׁהוּא בְּתוֹךְ הַגָּן שֶׁאָמַר לָנוּ "לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן" (בראשית ג:ג), וּלְטוֹבָתֵנוּ מָנָעוֹ מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא נָמוּת, אוּלַי בְּטָבַע הָעֵץ שֶׁפֵּרְיוֹ מֵמִית הָאוֹכֵל מִמֶּנּוּ. וּמַה שֶּׁאָמְרָה **פֶּן** שֶׁהוּא עִנְיַן שֶׁמָּא וְאוּלַי, וְהָאֵל אָמַר לְאָדָם כִּי בְּיוֹמוֹ אַתָּה יָמוּת אִם יֹאכַל מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" (בראשית ב:יז), לְשׁוֹן פֶּן אָמְרָה לְעִנְיָן לֹא תִגְּעוּ בּוֹ שֶׁהוֹסִיפָה מִדַּעְתָּהּ, אָמְרָה כָּל כָּךְ אָהַב אוֹתָנוּ כִּי אֲפִלּוּ הַנְּגִיעָה מָנַע מִמֶּנּוּ פֶּן נָבוֹא מֵהַנְּגִיעָה לַאֲכִילָה וְנָמוּת. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ שֶׁלֹּא תְמוּתוּן, כְּמוֹ "פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנִי שָׁמָּה" (בראשית כד:ו) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ שֶׁלֹּא תָּשִׁיב, "פֶּן תְּדַבֵּר עִם יַעֲקֹב" (בראשית לא:כד) שֶׁלֹּא תְדַבֵּר.

פסוק ד

וַיֹּאמֶר. אָמַר הַנָּחָשׁ בְּעַרְמִימוּתוֹ: **לֹא מוֹת תְּמֻתוּן**, לֹא כֵן כְּמוֹ שֶׁאַתְּ אוֹמֶרֶת כִּי לְאַהֲבָתְכֶם מָנַע אוֹתוֹ מִכֶּם שֶׁלֹּא תָּמוּתוּ בַּאֲכִילָתוֹ, כִּי לֹא תָּמוּתוּ, אֶלָּא הִפְחִידְכֶם בְּמִיתָה כְּדֵי שֶׁתִּזָּהֲרוּ יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, אֲבָל מָנַע אוֹתוֹ מִכֶּם כִּי אֵינוֹ רוֹצֶה בְּמַעֲלָתְכֶם יוֹתֵר מִמַּה שֶׁנָּתַן לָכֶם.

פסוק ה

כִּי יֹדֵעַ... **וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם**. עֵינֵי לִבַּבְכֶם. **וְהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים**, כְּמַלְאָכִים. **יֹדְעֵי טוֹב וָרָע**, זֶה הַלָּשׁוֹן שָׁמַע הַנָּחָשׁ מִן הָאִשָּׁה בַּדְּבָרִים שֶׁקָּדְמוּ, וּכְבָר פֵּרַשְׁנוּ "טוֹב וָרָע" בְּפָסוּק "וּמֵעֵץ הַדַּעַת" (בראשית ב:יז).

פסוק ו

וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה. הֶאֱמִינָה לְדִבְרֵי הַנָּחָשׁ וְרָאֲתָה בְּלִבָּהּ כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּפָסוּק "וַיַּצְמַח כָּל עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל" (בראשית ב:ט), וְהִנֵּה הוּא כְּכָל עֲצֵי הַגָּן בְּמַאֲכָל וּבְמַרְאֶה, כִּי אַחַר שֶׁהוּא נֶחְמָד לְמַרְאֶה כִּשְׁאָר

הַמִּינִים בְּכָל עֲצֵי הַגָּן כֵּן הוּא טוֹב לְמַאֲכָל כָּהֶם, אִם כֵּן לָמָּה נָמוּת אִם נֹאכַל מִמֶּנּוּ? וֶאֱמֶת אָמַר הַנָּחָשׁ כִּי **נָחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל** כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע" (בראשית ג:ה). **וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל**. וְאַחַר כָּךְ נִתְּנָה לְאִישָׁהּ שֶׁהָיָה בְּאֶחָד מִמְּקוֹמוֹת הַגָּן וְהוֹלִיכָה לוֹ מִפְּרִי הָעֵץ וְהוֹדִיעָה לוֹ דִּבְרֵי הַנָּחָשׁ וְאָכְלוּ מִמֶּנּוּ יַחַד. וְזהוּ שֶׁאָמַר **עִמָּהּ**, הִנֵּה הָאִשָּׁה אָכְלָה כַּעֲמַיִם וְהָאָדָם כַּעַם אַחַת, וְהָבֵן זֶה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (בראשית רבה יט) מִלַּת **גַּם** לְתוֹסֶפֶת, וְאָמְרוּ שֶׁהֶאֱכִילָה מִמֶּנּוּ לְחַיּוֹת וּלְעוֹפוֹת, וְצָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בָּזֶה.

פסוק ז

וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם. עֵינֵי לְבָבָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיֵּדְעוּ** וְלֹא אָמַר "וַיִּרְאוּ", כִּי אֶת אֲשֶׁר רָאוּ עַתָּה הוּא אֶת אֲשֶׁר רָאוּ בַּתְּחִלָּה, אֶלָּא אַחַר שֶׁאָכְלוּ מִפְּרִי הָעֵץ נוֹלְדָה בָּהֶם תַּאֲוַת הַמִּשְׁגָּל וְנִתְקַשָּׁה אֵבֶר הַמִּשְׁגָּל מִן הַתַּאֲוָה, וְהָיָה בֹּשֶׁת לָהֶם מַה שֶּׁהָיָה אֵבֶר בְּגוּפָם יוֹצֵא מִתַּחַת רְשׁוּתָם, וְהִיא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה שֶׁהֵם יָצְאוּ מִן הָרְשׁוּת הָאֵל וּמִמְּצוֹתָיו; וְעוֹד כִּי דְּבַר הַמִּשְׁגָּל הוּא דָּבָר מְגֻנֶּה וּמְכֹעָר לוּלֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צֹרֶךְ לְהַשְׁאִיר הַזֶּרַע, וּמִפְּנֵי זֶה הִתְבּוֹשְׁשׁוּ זֶה מִזֶּה גַּם מֵהָאֵל שֶׁהִתְחַבְּאוּ מִמֶּנּוּ.

עִירֻמִּים. נִכְתָּב בְּיוֹ"ד הַמֻּשָּׁךְ.

וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה. לְפִי שֶׁעָלֵי תְּאֵנִים הֵם רְחָבִים, וְתָפְרוּם זֶה עִם זֶה עַד שֶׁעָשׂוּ מֵהֶם חֲגוֹרוֹת לְכַסּוֹת אֶת עֶרְוָתָן. יֵשׁ מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה טו, ברכות מ) כִּי הָעֵץ שֶׁאָכְלוּ מִמֶּנּוּ תְּאֵנָה הָיְתָה, וּבָאוֹתוֹ עֵץ שֶׁקִּלְקְלוּ רָצוּ לְתַקֵּן עַצְמָם לְכַסּוֹת עֶרְוָתָן. וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים כִּי חִטָּה הָיְתָה, שֶׁהַתִּינוֹק אֵין בּוֹ שׁוּם דַּעַת עַד שֶׁיֹּאכַל דָּגָן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אֶתְרוֹג הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ" (בראשית ג:יז), מַשְׁמָע שֶׁהָעֵץ וְהַפְּרִי טַעַם אֶחָד, וְאֶתְרוֹג טַעַם עֵצוֹ וּפִרְיוֹ שָׁוִין. רַבִּי יְהוּדָה בֶּן רַבִּי סִימוֹן בְּשֵׁם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי אָמַר: חַס וְשָׁלוֹם, לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹתוֹ אִילָן לְשׁוּם אִישׁ, וְלֹא עָתִיד לְגַלּוֹתוֹ. רְאֵה מַה כָּתוּב (ויקרא כ:טז) "וְהָרַגְתָּ אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַבְּהֵמָה", אִם אָדָם חָטָא בְּהֵמָה מָה חָטָאת? שֹׁלֹא תְּהֵא הַבְּהֵמָה עוֹבֶרֶת בַּשּׁוּק וְיֹאמְרוּ זוֹ הִיא שֶׁנִּסְקַל פְּלוֹנִי עַל יָדָהּ. וְאִם עַל כְּבוֹד תּוֹלְדוֹתָיו חָס הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַל כְּבוֹדוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וַאֲנַחְנוּ לֹא יָדַעְנוּ. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה כָּתַב, כִּי הַנִּרְאֶה

בְּעֵינָיו כִּי שְׁנֵי עֵצִים הָיוּ בְּתוֹךְ הַגָּן, וְאֵינָם בְּמָקוֹם אַחֵר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ בְּדֶרֶךְ הַמָּשָׁל תְּאֵנָה מִן "תֹּאנָה הוּא מְבַקֵּשׁ" (שופטים יד:ד).

פסוק ח

וַיִּשְׁמְעוּ. יֵשׁ מְפָרְשִׁים **מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן**, בְּעוֹד שֶׁהָיָה אָדָם מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן שָׁמַע אֶת קוֹל אֱלֹהִים, וּמֵאַחַר שֶׁאָמַר וַיִּשְׁמְעוּ הָיָה לוֹ לוֹמַר מִתְהַלְּכִים. וְהַנָּכוֹן כִּי טַעַם **מִתְהַלֵּךְ** עַל **קוֹל ה'**, כִּי מָצְאנוּ בּוֹ לְשׁוֹן הֲלִיכָה, "קוֹלָהּ כַּנָּחָשׁ יֵלֵךְ" (ירמיהו מו:כב).

לְרוּחַ הַיּוֹם. לְעֵת עֶרֶב שֶׁיִּצְטַנֵּן רוּחַ הַיּוֹם וְנוֹשֶׁבֶת, וְהִכִּירוּ כִּי הַקּוֹל הָיָה מֵאֵת הָאֵל בָּא לְדַבֵּר עִמָּהֶם עַל חֶטְאָם, וְהִרְגִּישׁוּ בַּדָּבָר וְהִתְחַבְּאוּ בְּתוֹךְ עֲצֵי הַגָּן מִפְּנֵי בֹּשֶׁת שֶׁהָיָה לָהֶם שֶׁהָיוּ עֲרוּמִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁעָשׂוּ לָהֶם חֲגוֹרוֹת לֹא הָיוּ אוֹתָם חֲגוֹרוֹת מְכַסּוֹת עֶרְוָתָן הֵיטֵב. וְאַף עַל פִּי שֶׁיָּדְעוּ שֶׁאֵין לְהִסָּתֵר מִלְּפָנָיו, הָיָה לָהֶם בֹּשֶׁת כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם שֶׁבּוֹשִׁים אֶחָד מֵחֲבֵרוֹ, כָּל שֶׁכֵּן הַקָּטָן מֵהַגָּדוֹל. וְהַטַּעַם שֶׁהִשְׁמִיעָם הָאֵל קוֹדֶם הַדִּבּוּר כְּדֵי שֶׁיִּתְכַּנְּסוּ וְיִתְחַבְּאוּ בְּתוֹךְ עֲצֵי הַגָּן בְּשִׁעַת הַדִּבּוּר, גַּם לְמִדָּה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יִכָּנֵס אָדָם אֶל חֲבֵרוֹ פִּתְאוֹם אֶלָּא יַשְׁמִיעַ קוֹל תְּחִלָּה אוֹ יִדְפֹּק עַל הַדֶּלֶת, שֶׁמָּא עוֹשֶׂה דָּבָר צְנִיעוּת בְּבֵיתוֹ (כתבות סב, שבת סב), וְטַעַם סִפּוּר **לְרוּחַ הַיּוֹם** כִּי הָרוּחַ הוֹלִיכָה הַקּוֹל מֵרָחוֹק.

עֵץ הַגָּן. דֶּרֶךְ כְּלָל, רוֹצֶה לוֹמַר עֲצֵי הַגָּן, וְהָיוּ בּוֹשִׁים מֵעֶרְוָתָם וּמֵאֲשֶׁר עָבְרוּ עַל מִצְוֹת הָאֵל.

פסוק ט

אַיֶּכָּה. אָמַר כֵּן לִפְתִיחַת הַדְּבָרִים, כְּמוֹ "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" (בראשית ד:ט), "מַה זֶּה בְיָדֶךָ" (שמות ד:ב).

פסוק י

עֵירֹם. נִכְתָּב בְּיו"ד הַמֻּשָּׁךְ, וְכֵן "כִּי עֵירֹם אַתָּה" (בראשית ג:ז).

פסוק יא

וַיֹּאמֶר... **הֲמִן־הָעֵץ**. הֵהֵ"א כַּהֵ"א "הֲרַצַחְתָּ" (מלכים א כא:יט), וְהַשְׁאֵלָה לִשְׁמֹעַ הַמַּעֲנֶה. כִּי הַדָּבָר יָדוּעַ לִפְנֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

פסוק יב

וַיֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי. רוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה גָּרַמְתָּ לִי שֶׁנָּתַתִּי לִי אִשָּׁה כָּזֹאת שֶׁהֵסִיתָה אוֹתִי לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ.

פסוק יג

הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי. אִם אֲנִי הִשֵּׁאתִי אָדָם, הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי גַּם כֵּן, וְאַתָּה בָּרָאתָ הַמַּשִּׁיא הַהוּא.

פסוק יד

וַיֹּאמֶר כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת. הוּא לֹא הָיָה לוֹ מַעֲנֶה וְלֹא שׂוּם טַעֲנָה, כִּי הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ אַף עַל פִּי שֶׁטַּעֲנָתָהּ חֲלוּשָׁה הָיָה לָהֶם קְצָת טַעֲנָה, אֲבָל הַנָּחָשׁ לֹא הָיָה לוֹ טַעֲנָה כְּלָל, לְפִיכָךְ קִלְלוֹ מִיָּד, וְלֹא קִוָּה לוֹ שֶׁיְּעַנֵּהוּ כִּי יָדַע שֶׁאֵין לוֹ דָּבָר לַעֲנוֹת וְהוּא דִּבֵּר כְּנֶגֶד מִצְוַת הָאֵל וְהִשִּׁיא אֶת הָאִשָּׁה וְהוּא לֹא הָיָה לוֹ שׂוּם הֶנָאָה מִזֶּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן" (קהלת י:יא). וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סנהדרין כט) כִּי הָיָה לוֹ לִטְעֹן וְלֹא הִמְתִּין לוֹ הָאֵל לְפִי שֶׁהָיָה מֵסִית וְלָמְדוּ שֶׁאֵין טוֹעֲנִין לְמֵסִית. וּמָה הָיָה לוֹ לִטְעֹן? דִּבְרֵי הָרַב וְדִבְרֵי הַתַּלְמִיד דִּבְרֵי מִי שׁוֹמְעִין. וַאֲנִי אוֹמֵר כִּי זֶה לֹא הָיָה טַעֲנָה אֶלָּא לְחַיֵּב הָאָדָם אֲבָל לִפְטֹר אֶת עַצְמוֹ מִן הַהַסָּתָה לֹא הָיָה לוֹ טַעֲנָה.

אָרוּר אַתָּה. שֶׁיַּחְסְרוּ רַגְלָיו שֶׁהָיוּ לוֹ מִתְּחִלָּה, וְכָל לְשׁוֹן מְאֵרָה הוּא עִנְיַן חֶסְרוֹן וְהַבְּרָכָה בְּהֶפֶךְ הִיא תּוֹסֶפֶת טוֹבָה. וְקִלֵּל הַנָּחָשׁ תְּחִלָּה כִּי הוּא הָיָה סִבָּה לְאִשָּׁה וּלְאָדָם. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לָמְדוּ מִזֶּה (בראשית רבה כ) כִּי בְּקִלְלָה מַתְחִילִין מִן הַקָּטָן. וְהֵם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בכורות ח ע"א) "תָּנֵי בְּהֵמָה גַּסָּה טְהוֹרָה יוֹלֶדֶת לְתִשְׁעָה חֳדָשִׁים בְּהֵמָה גַּסָּה טְמֵאָה לִשְׁנֵים עָשָׂר חֳדָשִׁים בְּהֵמָה דַּקָּה טְהוֹרָה לַחֲמִשָּׁה חֳדָשִׁים, וְהַכֶּלֶב לַחֲמִשִּׁים יוֹם, הֶחָתוּל לַחֲמִשִּׁים וּשְׁנַיִם יוֹם, הַחֲזִיר לְשִׁשִּׁים יוֹם וְהַנְּמִיָּה לְשִׁבְעִים יוֹם, הַצְּבִי וְהַשּׁוּעָל לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים וּשְׁאָר כָּל הַשְּׁרָצִים לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים, וְהָאֲרִי וְהַדֹּב וְהַנָּמֵר וְהַפִּיל וְהַקּוֹף וְהַקִּפּוֹף לְשָׁלוֹשׁ שָׁנִים וְהַנָּחָשׁ לְשֶׁבַע שָׁנִים וְהָאֶפְעֶה לְשִׁבְעִים שָׁנָה". וְעוֹד אָמְרוּ "הַכֶּלֶב כְּחַיָּה טְמֵאָה מוֹלִיד לַחֲמִשִּׁים יוֹם וּבְהֵמָה גַּסָּה טְמֵאָה לִשְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, וְכָתוּב אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה כְּשֵׁם שֶׁהַבְּהֵמָה אֲרוּרָה מִן הַחַיָּה שֶׁבַע כָּךְ נָחָשׁ אָרוּר מִן הַבְּהֵמָה שֶׁבַע".

עַל גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ. כְּתַרְגּוּמוֹ: "עַל מְעָךְ", וְכֵן תַּרְגּוּם "הוֹלֵךְ עַל גָּחוֹן" (ויקרא יא:מב) "דָּא הוֹלֵךְ עַל מְעוֹהִי". רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהוֹלֵךְ מֻשְׁכָּב אַרְצָה עַל בִּטְנוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא נט:) "אִתְּתָךְ גּוּצָא גְּחִין וּלְחִישׁ", רוֹצֶה לוֹמַר הַשְׁפֵּל עַצְמְךָ אֵלֶיהָ וְתִתְיַעֵץ עִמָּהּ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פרשה יט) כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה הוֹלֵךְ הַנָּחָשׁ בְּקוֹמָה זְקוּפָה כְּמוֹ הָאָדָם, וּלְפִי שֶׁנִּתְגָּאָה בְּזֶה, שִׁלֵּם לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה שֶׁהוֹלֵךְ עַל גְּחוֹנוֹ.

וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ. מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, אַתָּה קִנֵּאתָ בָּאָדָם לְפִי שֶׁהוּא אָכַל מֵעֲצֵי גַּן עֵדֶן, וְחָשַׁבְתָּ עָרְמָה כְּדֵי לְהַחֲטִיאוֹ בַּאֲכִילָה, תִּלְקֶה שֶׁתֹּאכַל הַפָּחוּת מִכָּל הַדְּבָרִים וְהוּא הֶעָפָר. וְאִם תֹּאמַר הֲרֵי קִלְלָתוֹ בְּרָכָה נֶחְשֶׁבֶת לוֹ, שֶׁפַּרְנָסָתוֹ מְזֻדֶּמֶנֶת לוֹ בְּכָל מָקוֹם? אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כ), "אָמַר רַבִּי חֶלְפַּאי: לֹא עָפָר מִכָּל צַד, אֶלָּא בּוֹקֵעַ וְיוֹרֵד עַד שֶׁהוּא מַגִּיעַ לְסֶלַע אוֹ לִבְתוּלָה וְשׁוֹמֵט גִּידִין וְאוֹכֵל". הִנֵּה לְפִי דִּבְרֵיהֶם כִּי גַּם הֶעָפָר אֵינוֹ אוֹכֵל כִּי אִם בִּיגִיעָה רַבָּה.

וּמַה שֶּׁאָמַר **כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ**, לְהוֹרוֹת כִּי גַּם לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ יֹאכַל עָפָר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְנָחָשׁ עָפָר לַחְמוֹ" (ישעיהו סה:כה). וּפֵרֵשׁ **כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ**. כָּל יְמֵי עַד, כְּלוֹמַר כָּל זְמַן שֶׁמִּין הַנָּחָשׁ עַל הָאֲדָמָה.

פסוק טו

וְאֵיבָה אָשִׁית. אַתָּה הֶרְאֵת עַצְמְךָ שֶׁהָיִיתָ אוֹהֵב אוֹתָהּ וְחָשַׁבְתָּ לְפִי דִּבֶּרְיךָ לְיַעֵץ אוֹתָהּ מֵאַהֲבָה, אֲנִי אֶהַפֹּךְ הָאַהֲבָה לְאֵיבָה. **וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ**. לֹא אָמַר הִנֵּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. כִּי הָאֵיבָה תָּסוּר בִּימוֹת הַמָּשִׁיחַ כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְשִׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל חֻר פָּתֶן" (ישעיהו יא:ח). **הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ**. כְּשֶׁיִּמְצָאֲךָ יַכֶּךָּ לְעוֹלָם בְּרֹאשְׁךָ כְּשֶׁיּוּכַל לְךָ. **וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב**. כִּי תֵלֵךְ עַל גָּחוֹן וְלֹא תוּכַל לוֹ אֶלָּא בַּעֲקֵבוֹ שֶׁתַּכֶּנּוּ בּוֹ בִּנְשִׁיכָה. **יְשׁוּפְךָ תְּשׁוּפֶנּוּ**. עִנְיַן מַכָּה וּכְתִיתָה, וְכֵן "אֲשֶׁר בִּשְׂעָרָה יְשׁוּפֵנִי" (איוב ט:יז) וּבַנִּסְתָּר נִדְרָשׁ כָּל זֶה.

פסוק טז

הַרְבָּה אַרְבֶּה. הַרְבָּה, מָקוֹר, וּבְבֹא הַמָּקוֹר עַל הַפֹּעַל הוּא לְהַגְדִּיל הָעִנְיָן.

עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ. מִן "בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה" (בראשית ג:יז) שֶׁהוּא עָמָל וִיגִיעָה. וּפֵרֵשׁ הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם עִנּוּי דַּם בְּתוּלִים, **וְהֵרֹנֵךְ** כִּי הַהֵרָיוֹן כָּבֵד עַל הָאִשָּׁה. וַאֲדֹנִי אָבִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ **עִצְּבוֹנֵךְ** כֹּבֶד הַהֵרָיוֹן **וְהֵרֹנֵךְ** אֲרִיכוּת יְמֵי הַהֵרָיוֹן. **בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים**. בְּעֵת

הַלֵּדָה יֶשׁ לָהּ עֶצֶב וּכְאֵב גָּדוֹל. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כ) **תֵּלְדִי**, זֶה צַעַר הַלֵּדָה, **בָּנִים**, זֶה צַעַר גִּדּוּל בָּנִים. **וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ**, וְאַף עַל פִּי שֶׁתֵּלְדִי בְּצַעַר בָּנִים תִּהְי מִשְׁתּוֹקֶקֶת עוֹד לְשָׁכַב עִמּוֹ.

תְּשׁוּקָתֵךְ. תַּאֲוָתֵךְ.

וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ. לְצַוּוֹת עָלַיִךְ מַה שֶּׁיִּרְצֶה כְּאָדוֹן עַל עֶבֶד. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם) **הָרְבָּה אַרְבֶּה** כָּל שֶׁהוּא הַרְבֵּה אַרְבֶּה, כָּל שֶׁהוּא בְּמֵאתַיִם וּשְׁנֵים עָשָׂר יוֹם הוּא חַי, וְזֶהוּ נוֹלָד לְשִׁבְעָה; וְאָמְרוּ עַל נוֹלָד לְתִשְׁעָה, אֵין הָאִשָּׁה יוֹלֶדֶת אֶלָּא לְמֵאתַיִם שִׁבְעִים וְאַחַת אוֹ לְמֵאתַיִם שִׁבְעִים וּשְׁתַּיִם אוֹ לְמֵאתַיִם שִׁבְעִים וְשָׁלוֹשׁ. וְאָמְרוּ עַל בְּהֵמָה טְמֵאָה שֶׁיּוֹלֶדֶת לִשְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, "חִיָּיא בַּר אַדָּא הֲוָה יָתֵיב קַמֵּיהּ דְּרַב הֲוָה מַסְבִּיר לֵיהּ וְלָא סָבַר, מַסְבִּיר לֵיהּ וְלָא סָבַר, אָמַר לֵיהּ אַמַּאי אִי אַתְּ סָבַר? אָמַר לֵיהּ דַּחֲמַרְתִּי בָּעְיָא לְמֵילַד וַאֲנִי מִתְיָרֵא שֶׁמָּא תֵּיצוֹן וְתָמוּת. אָמַר לֵיהּ וּמַה אִכְפַּת לָךְ פְּעָמִים שֶׁהִיא מוֹסֶפֶת פְּעָמִים שֶׁהִיא פּוֹחֶתֶת כְּשֶׁפּוֹחֶתֶת אֵינָהּ פּוֹחֶתֶת מִימוֹת הַלְּבָנָה וּכְשֶׁהִיא מוֹסֶפֶת אֵינָהּ מוֹסֶפֶת עַל יְמוֹת הַחַמָּה. אָמַר לֵיהּ וְהַכְתִיב (איוב ל"ט:א) "הֲיָדַעְתָּ עֵת לֶדֶת יַעֲלֵי סָלַע תִּסְפֹּר יָרֵחִים תְּמַלֶּאנָה", אָמַר לֵיהּ לְהַלָּן בְּדַקָּה וְכָאן בְּגַסָּה".

פסוק יז

מִן־הָעֵץ. מִפְּרִי הָעֵץ, כִּי הַפְּרִי מִן הָעֵץ.

אֲרוּרָה הָאֲדָמָה. מְחֻסֶּרֶת הַטּוֹבָה שֶׁלֹּא תּוֹצִיא לְךָ דָּבָר עַל מִשְׁפָּטָהּ, כִּי תִּזְרַע וְלֹא תִקְצֹר לְפִי הָרָאוּי, כִּי יִשְׂחֲתוּ רֹב גַּרְגְּרֵי הַזֶּרַע בָּאָרֶץ שֶׁלֹּא יִצְמְחוּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כ:ח) "**אֲרוּרָה הָאֲדָמָה** שֶׁהִיא מַעֲלָה לְךָ דְּבָרִים אֲרוּרִים כְּגוֹן יַבְחוּשִׁין וּפַרְעוֹשִׁין וּזְבוּבִין".

בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה. שֶׁתִּהְיֶה צָרִיךְ לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה עַד שֶׁתֹּאכַל תְּבוּאָתָהּ, וְעַד עַתָּה בְּלֹא עָמָל הָיִיתָ אוֹכֵל פֵּרוֹת עֲצֵי הַגָּן, וּמַה שֶּׁאָמַר "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב:טו) לֹא הָיָה צָרִיךְ אֶלָּא לַעֲבוֹדָה קַלָּה, אֲבָל מֵעַתָּה הוּא צָרִיךְ לַעֲבוֹדָה קָשָׁה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם" (בראשית ג:יט).

תֹּאכְלֶנָּה. תֹּאכַל תְּבוּאָתָהּ, וְכֵן "בְּאׇכְלִי שִׁלְחָנֶךָ" (מלכים א ב:ז) לֶחֶם שֻׁלְחָנֶךָ, "וְאָכְלוּ אִישׁ גַּפְנוֹ וְאִישׁ תְּאֵנָתוֹ" (ישעיהו לו:טז) פְּרִי גַּפְנוֹ וּפְרִי תְּאֵנָתוֹ, וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלֹל בַּסֵּפֶר הָרִאשׁוֹן בְּחֵלֶק הַדִּקְדּוּק מִמֶּנּוּ.

כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. אֲשֶׁר מִין אָדָם חַי עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.

פסוק יח

וְקוֹץ וְדַרְדַּר. בְּמָקוֹם הַזֶּרַע תַּצְמִיחַ לְךָ קוֹצִים וְדַרְדָּרִים שֶׁהֵם מַלְקִים צָמַח הַתְּבוּאָה הַיּוֹצֵא לְצַדָּם.

וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. תֹּאכַל אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה תַּחַת שֶׁהָיִיתָ אוֹכֵל פֵּרוֹת עֲצֵי הַגָּן.

פסוק יט

בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם. אִם תִּרְצֶה לֶאֱכֹל לֶחֶם, תֹּאכְלֶנּוּ בִּיגִיעָה עַזָּה עַד שֶׁיֵּצֵא מֵאַפֶּיךָ זֵעָה מֵרֹב הַיְגִיעָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל הַגּוּף מֵזִיעַ בִּיגִיעָה, זָכַר הָאַפַּיִם, כִּי בָּהֶם תֵּרָאֶה הַזֵּעָה; וְעוֹד כִּי לֹא יָזִיעַ הַפָּנִים אֶלָּא בְּרֹב הַיְגִיעָה, וְזָכַר הָאַפַּיִם בִּכְלַל הַפָּנִים, כִּי הַזֵּעָה נוֹטֶפֶת מֵהֶם כְּשֶׁיְּזִיעַ הָאָדָם. וְצָרִיךְ הָאָדָם לִיגַע בְּמַלְאכוֹת רַבּוֹת קֹדֶם שֶׁיֹּאכַל לֶחֶם, לַחָרֹשׁ וְלִזְרֹעַ לַעֲדֹר וּלְנַכֵּשׁ, לִקְצֹר וְלָדוּשׁ לִבְרוֹת וּלְהָבֵר, לִטְחֹן וּלְרַקֵּד לָלוּשׁ וְלֶאֱפוֹת.

עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה. כִּי אַחַר שֶׁנִּמְשַׁכְתָּ אֶל יְסוֹד הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּחְתָּ מִמֶּנָּה וְלֹא נִמְשַׁכְתָּ אֶל יְסוֹד הָעֶלְיוֹן, הֲרֵאִיתָ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב, דְּמוּתְךָ, לֹא יִשָּׁאֵר אַחֲרֶיךָ יְסוֹד הָעֶלְיוֹן. וְזָכַר יְסוֹד הֶעָפָר מִשְּׁאָר הַיְסוֹדוֹת לְפִי שֶׁרֹב יְסוֹד הַגּוּף וְהָעֲצָמוֹת שֶׁהֵם מַעֲמִידֵי הַגּוּף הֵם קָרִים וְיבֵשִׁים כְּמוֹ הֶעָפָר.

פסוק כ

וַיִּקְרָא הָאָדָם. כְּשֶׁהוּבְאָה לְפָנָיו קָרָא לָהּ שֵׁם כְּמוֹ שֶׁקָּרָא לַבְּהֵמָה לַחַיָּה וְלָעוֹף. וְזֶה הַשֵּׁם שֶׁקָּרָא לָהּ הוּא הַשֵּׁם הַמְיֻחָד לָהּ, כִּי שֵׁם הַכְּלָלִי כְּבָר זְכָרוֹ בְּאָמְרוֹ "לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה" (בראשית ב:כג). וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי אַחַר שֶׁאָכְלוּ מֵעֵץ הַדַּעַת קָרָא לָהּ זֶה הַשֵּׁם, לְפִי שֶׁבַּאֲכִילַת הַפְּרִי הַהוּא נִתְחַדְּשָׁה לָהֶם תַּאֲוַת הַמִּשְׁגָּל וְיָדְעוּ שֶׁיּוֹלִידוּ, לְפִיכָךְ אָמַר **אֵם כָּל חָי**, וּפֵרוּשׁ חָי – מְדַבֵּר, וְכֵן "וִיבָרֵךְ כָּל בָּשָׂר" (תהלים קמה:כא), "יָבוֹא כָל בָּשָׂר" (ישעיה סו:כג), וְאֵינוֹ אֶלָּא עַל בְּנֵי אָדָם. וְאָמְרוּ כִּי קְרָאָהּ חַוָּה וְלֹא חַיָּה בְּיו"ד לְהַפְרִיד בֵּינָהּ וּבֵין חַיּוֹת הַשָּׂדֶה.

פסוק כא

וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם. אֵין לִשְׁאוֹל אֵיךְ עָשָׂה הָאֵל הַכָּתְנוֹת הָאֵלֶּה, כִּי אֵין זֶה פֶּלֶא גָּדוֹל מִכָּל הַבְּרִיאוֹת אֲשֶׁר בָּרָא. וְהָאוֹמֵר בַּמִּדְרָשׁ כִּי הַכָּתְנוֹת הָיוּ עוֹר שֶׁקָּרַם עַל בְּשָׂרָם שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם עֲדַיִן; אֵיךְ הָיוּ מְלֻבָּשִׁים בַּעֲבוּר זֶה, וְאֵיךְ נִכְסֵת עֶרְוָתָם בָּזֶה? וְיֵשׁ אוֹמְרִים (פרקי דרבי אליעזר כ) כִּי מֵעוֹר הַנָּחָשׁ

שֶׁהִפְשִׁיטוֹ הָאֵל עָשָׂה לָהֶם כְּתֹנֶת, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי זָבַח לִבְהֵמָה אַחַת אוֹ שְׁתַּיִם וְנִפְשַׁט עוֹרָם, וְהֵם עָשׂוּ מֵהֶם כָּתְנוֹת לְתִכּוּנַת אַבְרֵיהֶם. וְאֵין צָרִיךְ לְכָל זֶה כִּי הָאֵל צִוָּה וְנִבְרְאוּ כְּמוֹ הַלּוּחוֹת. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה כ, סוטה יד) "**כָּתְנוֹת עוֹר**, רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר דָּבָר הַבָּא מִן הָעוֹר, וְחַד אָמַר דָּבָר שֶׁהָעוֹר נֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ, וּמַאי נִיהוּ כִּילְתָּא, וְעוֹד שֶׁהֵם מִן הַדְּבָרִים שֶׁנִּבְרְאוּ בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם) "דָּרַשׁ רַבִּי שִׁמְלָאי תּוֹרָה תְּחִלָּתָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים וְסוֹפָהּ גְּמִילוּת חֲסָדִים, תְּחִלָּתָהּ "**וַיַּעַשׂ ה' לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם**" וְסוֹפָהּ "וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ בַּגַּי" (דברים לד:ו)".

פסוק כב

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים וְגוֹ' כְּאַחַד מִמֶּנּוּ. שִׁתֵּף עַצְמוֹ יִתְבָּרַךְ עִם הַמַּלְאָכִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א:כו).

לָדַעַת טוֹב וָרָע. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ יְדִיעַת טוֹב וָרָע כְּמַלְאָכִים בְּפָסוּק "וּמֵעֵץ הַדַּעַת" (בראשית ב:יז). וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כא) "דָּרַשׁ רַבִּי פַּפּוּס **כְּאַחַד מִמֶּנּוּ**, כְּאַחַד מִמַּלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת; אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא דַּיֶּךָּ פַּפּוּס, אֶלָּא מָה אֲנִי מְקַיֵּם **כְּאַחַד מִמֶּנּוּ**, שֶׁנָּתַן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפָנָיו שְׁנֵי דְּרָכִים, דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְדֶרֶךְ הָאַחֶרֶת, הִנִּיחַ הַחַיִּים וּבָחַר לוֹ דֶּרֶךְ אַחֶרֶת. רַבִּי בֶּרֶכְיָה בְּשֵׁם רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל זְמַן שֶׁהָיָה אָדָם הָיָה אֶחָד, וְכֵיוָן שֶׁנִּטְּלָה מִמֶּנּוּ צַלְעָתוֹ, מִיָּד **לָדַעַת טוֹב וָרָע**". וְדַעַת הַמְתַרְגֵּם כְּדַעַת רַבִּי עֲקִיבָא שֶׁתִּרְגֵּם "הָוָה יְחִידְאִי בְּעָלְמָא לְמֵידַע טָב וּבִישׁ".

כְּאַחַד מִמֶּנּוּ. בָּא פַּתַח כֻּלּוֹ גַּם בְּלֹא סְמִיכוּת, וְהֶחָכָם אָמַר כִּי מִדֶּרֶךְ הַדִּקְדּוּק לֹא יִתֵּכֶן.

לָדַעַת טוֹב וָרָע, כִּי הָאֵל נָתַן לוֹ הַבְּחִירָה.

וְעַתָּה פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ. וְהִנֵּה מִתְּחִלָּה לֹא מָנְעוֹ מֵעֵץ הַחַיִּים, אֲבָל צִוָּהוּ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, כִּי הוּא בִּכְלַל כָּל עֲצֵי הַגָּן, וְכָל זְמַן שֶׁיֹּאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים יַאֲרִיךְ חַיּוּתוֹ עַד שֶׁיִּחְיֶה שָׁנִים אֲרֻכּוֹת יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁחָיָה, אֲבָל בְּעָבְרוֹ עַל מִצְוֹת הָאֵל וְאָכַל מֵהָעֵץ אֲשֶׁר מְנָעָהוּ מִמֶּנּוּ הָיָה עָנְשׁוֹ הַמִּיתָה טֶרֶם זְמַן הַנִּגְזָר לוֹ מִתְּחִלָּה, לְפִיכָךְ לֹא רָצָה שֶׁיִּשָּׁאֵר בַּגָּן פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח וְיֹאכַל גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים כְּמוֹ שֶׁאָכַל מֵעֵץ הַדַּעַת וְיִחְיֶה זְמַן רַב, כִּי כֵן טֶבַע פְּרִי הָעֵץ הַהוּא לְחַזֵּק טֶבַע הָאָדָם וּלְהַאֲרִיךְ חַיָּיו, וְכֵיוָן שֶׁעָבַר עַל הַמִּצְוָה

יְקַבֵּל עָנְשׁוֹ לִקְצֹר יָמָיו וְרָאוּי לְגָרְשׁוֹ מִן הַגָּן בַּעֲבוּר זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים, וּפֵרֵשׁ **גַּם מֵעֵץ** כְּמוֹ שֶׁאָכַל מֵעֵץ הַדַּעַת, כִּי אִם אֲנַחְנוּ בַּגָּן וַאֲצַוֶּה עָלָיו שֶׁלֹּא יֹאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים יַעֲבֹר עַל מִצְוֹתַי כְּמוֹ שֶׁעָבַר בַּאֲכִילַת עֵץ הַדַּעַת, וּפֵרֵשׁ **לְעֹלָם**, זְמַן אָרֹךְ, כְּמוֹ "וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם" (שמות כא:ו). וּבְנִסְתָּר יִתְפָּרֵשׁ עוֹד.

פסוק כג

וַיְשַׁלְּחֵהוּ. זֶהוּ שִׁלּוּחַ שֶׁל גֵּרוּשׁ, כְּמוֹ "שַׁלַּח מֵעַל פָּנַי" (ירמיהו טו:א) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. **לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה**. כֵּיוָן שֶׁלֹּא רָצָה בַּעֲבוֹדָה קַלָּה בִּהְיוֹתוֹ בַּגָּן וְהָיָה אוֹכֵל פֵּרוֹת הָאִילָנוֹת בְּלֹא יְגִיעָה וְעָבַר הַמִּצְוָה, יָצָא חוּץ לַגָּן וַיַּעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה עֲבוֹדָה קָשָׁה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה" (בראשית ג:יז). **אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם**. הַמָּקוֹם אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם כְּשֶׁהֻבִיאוֹ לְגַן עֵדֶן, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ אֲשֶׁר נִבְרָא מִשָּׁם, כְּתַרְגּוּמוֹ "דְּאִתְבְּרֵי מִן תַּמָּן", וְהוּא הֵעִיד בְּעַצְמוֹ כִּי מִשָּׁם לֻקַּח מִן הַחֵלֶק הָעַפְרִי, לֹא מִן הַחֵלֶק הָעֶלְיוֹן שֶׁבּוֹ.

פסוק כד

וַיְגָרֶשׁ אֶת־הָאָדָם. כַּאֲשֶׁר גֵּרֵשׁ אֶת־הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְשַׁלְּחֵהוּ" (בראשית ג:כג), הִשְׁכִּין מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים, מִקֶּדֶם פֵּירוּשׁ מִמִּזְרָח, אֶפְשָׁר כִּי מִבּוֹא הַגָּן הָיָה לְמִזְרָח, לְפִיכָךְ הִשְׁכִּין בְּאוֹתָהּ פֵּאָה הַכְּרֻבִים, וְזֶה הָיָה בְּמַרְאֶה שֶׁהָיוּ נִרְאִים שָׁם כְּרוּבִים לְהַפְחִיד אֶת־הָאָדָם שֶׁלֹּא יָשׁוּב לַגָּן, זֶה וּלְשָׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים. **וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת**. לְהַפְחִידוֹ עוֹד, וּלְפִי שֶׁהָיָה הָעִנְיָן בְּמַרְאֶה אָמַר **לַהַט הַחֶרֶב** וְלֹא אָמַר הַחֶרֶב, וְהַלַּהַט אֵינוֹ גּוּף אֶלָּא מַרְאֶה, וְהַלַּהַט הוּא הַמַּפְחִיד כָּל שֶׁכֵּן בְּהִתְהַפְּכוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (יחזקאל לב:י) "בְּעוֹפְפִי חַרְבִּי עַל־פְּנֵיהֶם". וְעוֹד עָשָׂה לוֹ זֶה הַדָּבָר כְּדֵי שֶׁיִּתְחָרֵט הָאָדָם וְיָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה, וְשָׁם עָלָיו שׁוֹמְרִים שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שָׁם כְּדֵי שֶׁיֵּבוֹשׁ מֵעַצְמוֹ וְיִתְחָרֵט עַל שֶׁחָטָא, וּמִזֶּה לָמְדוּהוּ דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה, וּלְאַחַר שֶׁשָּׁב בִּתְשׁוּבָה סָרָה הַמַּרְאֶה הַהִיא וְשָׁב לַגָּן פְּעָמִים, וּפְעָמִים עוֹבֵד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם. וְעוֹד נִכְתֹּב כָּל הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה בְּדֶרֶךְ נִסְתָּר, וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרק כא) "וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב עַל שֵׁם "מְשָׁרְתָיו אֵשׁ לוֹהֵט" (תהלים קד:ד) פְּעָמִים אֲנָשִׁים פְּעָמִים נָשִׁים, פְּעָמִים רוּחוֹת פְּעָמִים מַלְאָכִים".

פרק ד

פסוק א

וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ. כֵּיוָן שֶׁנּוֹלַד לוֹ כֹּחַ הַתַּאֲוָה וּבְאִשְׁתּוֹ גַּם כֵּן, יְדָעָהּ וְהָרְתָה וְאַחַר כֵּן יָלְדָה לְשִׁבְעָה חֳדָשִׁים אוֹ לְתִשְׁעָה, וְאֵין רְאָיָה מִזֶּה שֶׁהָרְתָה וְיָלְדָה בְּיוֹם אֶחָד כְּדִבְרֵי הַדְּרָשׁ (בראשית רבה כב) שֶׁהֲרֵי בְּשָׂרָה אָמַר כֵּן "וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה" (בראשית כא:ב).

וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן. יָלְדָה בֵּן שֶׁקְּרָאָה שְׁמוֹ קַיִן, שֶׁאָמְרָה **קָנִיתִי אִישׁ אֶת־ה'**, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵם שְׁנֵי שָׂרָשִׁים בְּעִנְיָן אֶחָד. רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ **קָנִיתִי אִישׁ אֶת־ה'**, הִמְצֵאתִי בָּעוֹלָם אִישׁ שֶׁלֹּא הָיְתָה בְּרִיאָתוֹ כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ וְקָנִיתִיו עִם הַשֵּׁם, כִּי הוּא שָׂם בּוֹ חֶלְקוֹ שֶׁנָּפַח בּוֹ נְשָׁמָה. וְקָנִיתִי, כְּעִנְיַן "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ" (בראשית יד:כב), כְּלוֹמַר שֶׁהִמְצִיא אֶת הָעוֹלָם, וְסָמְכָה הַמַּעֲשֶׂה לְעַצְמָהּ לְפִי שֶׁהִיא עִקַּר הַמְצָאַת הַוָּלָד וּבְבִטְנָהּ נוֹצַר וְגָדַל עַד שֶׁיָּצָא. וְלֹא זָכְרָה אֶלָּא שֵׁם הַמְיֻחָד לְבַדּוֹ, וְלֹא זָכְרָה אֱלֹהִים עִמּוֹ, כִּי בִּנְיַן הָעוֹלָם נִשְׁלַם בְּהִוָּלֵד קַיִן, כִּי אַחַר שֶׁהֵחֵלּוּ הַיְצוּרִים לְעוֹלָם לְהוֹלִיד וְהָעוֹלָם מִכָּאן וָאֵילָךְ הוֹלֵךְ וְגָדֵל וְרַבָּה כְּמִנְהַג הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת" (בראשית ב:ג), וְעַל בִּנְיַן הָעוֹלָם נִזְכָּר אֱלֹהִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וּמִכָּאן וָאֵילָךְ נִזְכָּר פַּעַם הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד פַּעַם אֱלֹהִים, וּבִמְקוֹמוֹת מְעַטִּים שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד, וְהַכֹּל יֵשׁ לוֹ טַעַם. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם אִבֶּן עֶזְרָא כָּתַב בּוֹ "וְאֵין שָׁם זֶכֶר מִלַּת אֱלֹהִים, כִּי הִנֵּה נִמְצָא בַּמִּין כַּאֲשֶׁר הוּא לְמַעְלָה בָּעֲצָמִים", וּמַה טּוֹב פֵּרוּשׁוֹ לַמֵּבִין.

פסוק ב

וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת אָחִיו אֶת הָבֶל. בְּאָמְרוֹ "וַתֹּסֶף לָלֶדֶת", וְלֹא אָמַר "וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן", יֵשׁ עֵזֶר לְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כב) שֶׁאָמְרוּ קַיִן וְהֶבֶל נוֹלְדוּ תְּאוֹמִים, שֶׁנֶּאֱמַר וַתֹּסֶף לָלֶדֶת תּוֹסֶפֶת לַלֵּידָה וְלֹא תּוֹסֶפֶת לְעִבּוּר, וְעוֹד אָמְרוּ כִּי כָּל אֶחָד מֵהֶם נוֹלַד וְתְאוֹמָתוֹ עִמּוֹ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "שְׁלֹשָׁה פְּלָאִים נַעֲשׂוּ בּוֹ בַּיּוֹם, בּוֹ בַּיּוֹם נִבְרְאוּ, בּוֹ בַּיּוֹם שִׁמְּשׁוּ בּוֹ בַּיּוֹם הוֹצִיאוּ תּוֹלְדוֹת. אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה עָלוֹ לַמִּטָּה שְׁנַיִם וְיָרְדוּ שִׁבְעָה קַיִן וְתְאוֹמָתוֹ, וְהֶבֶל וְתַרְתֵּי תְּאוֹמוֹתָיו". וְלֹא זָכַר לָמָּה קָרְאָה אוֹתוֹ הֶבֶל, כְּמוֹ שֶׁלֹּא נִכְתְּבוּ טַעֲמֵי שֵׁמוֹת שְׁאָר הַתּוֹלְדוֹת מִשֵּׁת וְעַד

נֹחַ, וְאוּלַי קָרְאָה אוֹתוֹ הֶבֶל לְעִנְיַן "אַךְ הֶבֶל בְּנֵי אָדָם כָּזָב בְּנֵי אִישׁ" (תהלים סב:י) כִּי לֹא יַעֲמְדוּ עַל מַתְכֹּנֶת אַחַת, וְאִם תִּהְיֶה לוֹ טוֹבָה תִּפָּסֵק מְהֵרָה כְּמוֹ שֶׁרָאֲתָה הִיא וּבַעְלָהּ בְּטוֹבָה בַּגָּן וְגֹרְשׁוּ מִשָּׁם לְעָמָל וִיגִיעָה, וּלְזֶכֶר אוֹתוֹ הָעִנְיָן קָרְאָה אוֹתוֹ **הֶבֶל**, הִיא וּבַעְלָהּ.

וַיְהִי הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה. כְּשֶׁגָּדְלוּ נֶחְלְקוּ בְּמַלַאכְתָּם לְצֹרֶךְ חַיּוּתָם, זֶה הָיָה רֹעֶה צֹאן לֶאֱכֹל הֶחָלָב וְלָגֹז הַצֹּאן לַעֲשׂוֹת מִצַּמְרָם בְּגָדִים, כִּי לֹא הָיוּ אוֹכְלִים בָּשָׂר שֶׁלֹּא נָתַן הָאֵל לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ לֶאֱכֹל אֶלָּא הָעֵשֶׂב וּפְרִי הָעֵץ אוֹ לֶחֶם אַחַר יְגִיעָה רַב כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְכֵן הֻרְגְּלוּ בָּזֶה כָּל הַדּוֹרוֹת עַד הַמַּבּוּל שֶׁנָּתַן הָאֵל לְנֹחַ לֶאֱכֹל בָּשָׂר שֶׁאָמַר לוֹ "כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה" (בראשית ט:ג).

פסוק ג

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים. מֵעֵת שֶׁהֵחֵל לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה, לְאַחַר יָמִים הֵבִיאוּ מִנְחָה לַה', וְלֹא זָכַר כַּמָּה יָמִים, וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ יָמִים שָׁנָה, כְּמוֹ "יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלָּתוֹ" (ויקרא כה:כט) כְּלוֹמַר אַחַר שָׁנָה מִשֶּׁעָבַד אֶת הָאֲדָמָה הֵבִיא לוֹ מִמַּה שֶּׁהוֹצִיאָה לוֹ הָאֲדָמָה מִנְחָה בְּמָקוֹם שֶׁקָּבַע לוֹ אָדָם לְתִפְלָה וּלְקָרְבָּן וְכֵן בָּנָיו עִמּוֹ, כִּי מִן הַדּוֹמֶה הִקְרִיב אָדָם קָרְבָּן לַה', מִפְּרִי הָאֲדָמָה וּמִן הַצֹּאן וּמִן הַבָּקָר, וְזֶה דֶּרֶךְ הַהוֹדָאָה לָאֵל. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַכָּתוּב לֹא זָכַר מִזֶּה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חלין ס) שׁוֹר שֶׁהִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן קֶרֶן אַחַת הָיְתָה לוֹ בְּמִצְחוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "מַקְרֶן מַפְרִיס" (תהלים סט:לב) וּבָנָיו לָמְדוּ מִמֶּנּוּ וְהֵבִיאוּ כָּל אֶחָד מֵהַמְּלָאכָה שֶׁבָּהּ הָיָה מִתְעַסֵּק וּלְהוֹדוֹת לָאֵל עַל הַטּוֹבָה שֶׁנָּתַן לוֹ בַּעֲבוֹדָתוֹ. וְאָמַר **מִפְּרִי**, וְלֹא זָכַר מֵאֵיזֶה פְּרִי, וְיָדְמֶה כִּי מִן הַפָּחוּת הָיָה, אוֹ אַחַר שֶׁאָכַל הוּא הֵבִיא מִן הַנּוֹתָר לְפָנָיו וְכָל זֶה הוּא בְּדֶרֶךְ בִּזָּיוֹן, לְפִיכָךְ לֹא נִרְצָה קָרְבָּנוֹ, גַּם לֹא הֵבִיא מִן הַבְּכוּרִים, כִּי אִם הֵבִיא הָיָה אוֹמֵר כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּהֶבֶל, לְפִיכָךְ לֹא נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ. וּבַמִּדְרָשׁ (פרקי דרבי אליעזר כא) "זֶרַע פִּשְׁתָּן הֵבִיא לְפִיכָךְ נֶאֶסְרוּ כִּלְאֵי בְגָדִים שֶׁלֹּא יִתְעָרֵב מַה שֶּׁהוּא מִמִּנְחַת קַיִן עִם מַה שֶּׁהוּא מִמִּנְחַת הֶבֶל".

פסוק ד

וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא. לִפְנֵי קַיִן אוֹ לְאַחֲרָיו, וְאִם הָיָה לִפְנֵי, לְשׁוֹן גַּם־הוּא עַל הַסִּפּוּר לֹא עַל הַמַּעֲשֶׂה.

מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן. זֶה הֵבִיא דֶּרֶךְ כָּבוֹד מֵהַבְּכוֹרוֹת קֹדֶם שֶׁיִּהְיֶנָּה הוּא מֵהַנּוֹלָדִים מֵהֶחָלָב וּמֵהַצֶּמֶר, גַּם הֵבִיא מֵהַשְּׁמֵנִים שֶׁבָּהֶם כְּתַרְגּוּם "וּמִשְׁמַנֵּיהוֹן" וְיִהְיֶה מֵחֶלְבֵהֶן תֹּאַר בְּפֶלֶס מַלְכֵיהֶן. וּמֵחֶלְבֵהֶן, חָסֵר יו"ד הָרַבִּים מֵהַמִּכְתָּב. וְלֹא זָכַר אִם בָּנָה מִזְבֵּחַ אִם לֹא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּנֹחַ (בראשית ח:כ) "וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַה'", וְכִמְדֻמֶּה לִי שֶׁלֹּא שָׁחַט הַקָּרְבָּן אֶלָּא הִנִּיחוֹ חַי קָשׁוּר בְּאוֹתוֹ מָקוֹם הַקִּבּוּעַ לוֹ, כְּדֵי שֶׁיֵּרֵד עָלָיו אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם לְאָכְלוֹ, כְּמוֹ שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה לְקָרְבַּן אָבִיו, כִּי לֹא הָיוּ שׁוֹחֲטִים, כִּי לֹא הָיוּ אוֹכְלִים בָּשָׂר. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כב) הֶבֶל הִקְרִיב בְּלֹא הַפְשֵׁט וְנִתּוּחַ וּמִכָּאן וְאֵילָךְ בְּהַפְשֵׁט וְנִתּוּחַ. וְעוֹד יֵשׁ מַחֲלֹקֶת בְּקָרְבַּן הֶבֶל בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (זבחים קטז) יֵשׁ אוֹמְרִים כִּי עוֹלָה הִקְרִיב וְיֵשׁ אוֹמְרִים שְׁלָמִים הִקְרִיב, וּרְאָיָה לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר שְׁלָמִים, מֵחֶלְבֵהֶן, קָרְבָּן שֶׁהַחֲלָבִים קְרֵבִים מִמֶּנּוּ אֲבָל הָעוֹלָה הָיְתָה כֻּלָּהּ כָּלִיל, וּלְדִבְרֵיו הַשְּׁאָר הִנִּיחַ לְחַיָּה וּלְעוֹפוֹת, כִּי הוּא לֹא אָכַל כִּי לֹא הָיוּ אוֹכְלִים בָּשָׂר, וּרְאָיָה לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר עוֹלָה, דִּכְתִיב (ויקרא ו:ב) "הִוא הָעֹלָה" דָּבָר שֶׁבְּנֵי נֹחַ הָיוּ מַקְרִיבִים, וְיִהְיֶה מֵחֶלְבֵהֶן כְּתַרְגּוּמוֹ "מִמַּשְׁמַנֵּיהֶן".

וַיִּשַׁע ה' אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ. הָיָה רָצוֹן הָאֵל אֶל הֶבֶל כִּי רָאָה כַּוָּנָתוֹ טוֹבָה, וְכֵן הָיָה רְצוֹנוֹ אֶל מִנְחָתוֹ שֶׁהָיְתָה מְכֻבֶּדֶת וּרְאוּיָה לְהַקְרִיב.

פסוק ה

וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה. לֹא הָיָה רָצוֹן הָאֵל אֶל קַיִן, כִּי לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ חוֹבָה, וְכֵן לֹא הָיָה רְצוֹנוֹ אֶל מִנְחָתוֹ כִּי בְּזוּיָה הָיְתָה, וְאֵיךְ יָדַע זֹאת? כִּי מִנְחַת הֶבֶל הֻכְלָה וְהוּרַד עָלֶיהָ אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְלֹא עָלָה כֵּן לְמִנְחַת קַיִן, וּמִפְּנֵי זֶה חָרָה לְקַיִן וְנָפְלוּ פָּנָיו, חָרָה לוֹ בְּלִבּוֹ, וְנָפְלוּ פָּנָיו כְּאָדָם שֶׁהוּא בּוֹשׁ וְנִכְלָם.

פסוק ו

וַיֹּאמֶר ה'. הָיָה הַדִּבּוּר עִמּוֹ כְּדֵי לְיַסְּרוֹ וּלְהוֹשִׁיבוֹ לְמוּטָב וּלְלַמְּדוֹ דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה לוֹ וְלַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, כִּי הַחוֹטֵא יֵשׁ לוֹ כַּפָּרָה אִם יָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה.

פסוק ז

הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת. אִם תֵּיטִיב לִבְּךָ וּמַעֲשֶׂיךָ יִהְיֶה לְךָ שְׂאֵת, פֵּירוּשׁ כַּפָּרָה וּסְלִיחָה כְּמוֹ "נוֹשֵׂא עָוֹן" (שמות לד:ז). וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא פֵּירֵשׁ **שְׂאֵת** עִנְיָן נְשִׂיאָה, לְפִי שֶׁאָמַר שֶׁנָּפְלוּ פָּנָיו, אָמַר לוֹ הָאֵל, **אִם תֵּיטִיב** תִּשָּׂא פָּנֶיךָ תְּמוּרַת מַה שֶּׁנָּפְלוּ, אוֹ

אֶשָּׂא פָנֶי אֵלֶיךָ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (כב:ו) **אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת**, בְּרָכָה, **וְאִם לֹא תֵיטִיב** שְׂאֵת קְלָלָה. דָּבָר אַחֵר: **אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת**, אֲנִי מוֹחֵל לְךָ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֶיךָ, **וְאִם לֹא תֵיטִיב** חֵטְא שֶׁל אוֹתוֹ הָאִישׁ גָּדוֹשׁ וּמְגוּדָּשׁ. רַבִּי בֶּרֶכְיָה בְּשֵׁם רַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר אַמִּי אָמַר: "אַשְׁרֵי נְשׂוּי פֶּשַׁע כְּסוּי חֲטָאָה" (תהלים לב:א), אַשְׁרֵי אָדָם שֶׁהוּא גָּבוֹהַּ מֵחֶטְאוֹ וּמִפִּשְׁעוֹ וְלֹא פִּשְׁעוֹ גָּבוֹהַּ מִמֶּנּוּ.

לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ. לְפִתְחֵךְ יִהְיֶה חַטָּאת רֹבֵץ שֶׁתִּכָּשֵׁל בּוֹ תָּמִיד בְּצֵאתְךָ וּבְבֹאֶךָ, כְּלוֹמַר, הֶעָוֹן אֲשֶׁר עִמְּךָ תִּכָּשֵׁל בּוֹ תָּמִיד כְּאִלּוּ אֶבֶן נֶגֶף קָבוּעַ בְּפִתְחֵךְ שֶׁתִּכָּשֵׁל בּוֹ תָּמִיד בְּצֵאתְךָ וּבְבֹאֶךָ. וּבְאָמְרוֹ **חַטָּאת** לְשׁוֹן זָכָר שֶׁאָמַר **רֹבֵץ** רוֹצֶה לוֹמַר זֶה הַדָּבָר הַגּוֹרֵם הַחַטָּאת וְהוּא יֵצֶר הָרָע, וְהוּא הַנָּחָשׁ, וְהוּא הַשָּׂטָן. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם) "רֹבֵצֶת אֵין כָּתִיב כָּאן אֶלָּא רֹבֵץ, בַּתְּחִלָּה תַּשׁ כְּנִקְבָה וּלְבַסּוֹף מִתְגַּבֵּר כְּגִבּוֹר".

וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ. שֶׁיִּהְיֶה שׁוֹקֵק תָּמִיד אֵלֶיךָ וּמַטְעֶה אוֹתְךָ וּמִתְאַוֶּה לְהַכְשִׁילְךָ.

תְּשׁוּקָתוֹ. עִנְיַן תַּאֲוָה וְחֶשֶׁק, וְכֵן (שיר השירים ז:יא) "וְעָלַי תְּשׁוּקָתוֹ".

וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ. הוּא יִמְשֹׁל בְּךָ וְיַכְשִׁילְךָ אִם לֹא תְּסִירֶנּוּ מֵעָלֶיךָ, וְאִם תִּרְצֶה אַתָּה תִּמְשֹׁל בּוֹ וְתַכְנִיעוֹ לְפָנֶיךָ, וּבָזֶה הֶרְאָה לוֹ הַיְכֹלֶת הַנְּתוּנָה בַּבְּחִירָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (דברים ל:טו) "רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הָרָע וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים".

פסוק ח

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל. יִדְמֶה כִּי לֹא עָשָׂה תְּשׁוּבָה וְלֹא הִתְחָרֵט בְּדַעְתּוֹ, שֶׁחָשַׁב לַעֲשׂוֹת רָעָה גְּדוֹלָה וְהָרַג אֶת אָחִיו.

וּפְרוּשׁ **וַיֹּאמֶר קַיִן**. שֶׁאָמַר לוֹ הַתּוֹכָחוֹת שֶׁהוֹכִיחוֹ הָאֵל, וְאָמַר לוֹ אַתָּה גָּרַמְתָּ לִי וְכֵיוֹצֵא בַּדָּבָר הַזֶּה, וְהוֹסִיף כַּעַס וְרֹגֶז. וְלֹא קָם עָלָיו בִּפְנֵי אָבִיו מִיִּרְאַת אָבִיו, אֲבָל נָטַר לוֹ עַד שֶׁהָיוּ שְׁנֵיהֶם יְחִד בַּשָּׂדֶה, זֶה לִרְעוֹת אֶת צֹאנוֹ, וְזֶה לַעֲבֹד אַדְמָתוֹ, וְאָז הִתְקוֹטֵט קַיִן עִם אָחִיו מִתּוֹךְ כַּעַס שֶׁהָיָה לוֹ עָלָיו מֵחֲמַת קִנְאָה, וְקָם עָלָיו וַהֲרָגוֹ.

וְאֶל כְּמוֹ עַל, וְכֵן "אֶל הֶהָרִים לֹא אָכָל" (יחזקאל יח:ו) וְהַדּוֹמִים לוֹ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (כב:ז) "**וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו**. עַל מָה הָיוּ מְדַיְּנִים? אָמְרוּ בֹּא וְנַחֲלֹק אֶת הָעוֹלָם, אֶחָד נָטַל אֶת הַקַּרְקָעוֹת וְאֶחָד נָטַל אֶת הַמִּטַּלְטְלִים, דֵּין אָמַר אַרְעָא דְּאַתְּ קָאֵי עֲלֵיהּ דִּידִי, וְדֵין אָמַר מָה דְּאַתְּ לָבוּשׁ דִּידִי, דֵּין אָמַר חֲלוֹץ וְדֵין אָמַר פְּרַח, מִתּוֹךְ כָּךְ **וַיָּקָם קַיִן**

אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ. יְהוּדָה בַּר אַמִּי אָמַר עַל חַוָּה הָרִאשׁוֹנָה הָיוּ מְדַיְנִין. אָמַר רַבִּי אִיבּוּ חַוָּה הָרִאשׁוֹנָה חָזְרָה לַעֲפָרָהּ, וְעַל מָה הָיוּ מְדַיְנִין? אָמַר רַב הוּנָא תְּאוֹמָה יְתֵרָה נוֹלְדָה עִם הֶבֶל, זֶה אָמַר אֲנִי נוֹטְלָהּ שֶׁאֲנִי בְּכוֹר וְזֶה אָמַר אֲנִי נוֹטְלָהּ שֶׁנּוֹלְדָה עִמִּי". וְצָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בָּאֵלֶּה הַדְּבָרִים. וְעוֹד נִכְתֹּב עֲלֵיהֶם בַּנִּסְתָּר. וּבְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "וַיֹּאמֶר קַיִן לְהֶבֶל אָחוּהִי קוּם וְתָא וְנֵיפּוֹק לְאַפֵּי בָּרָא, וַהֲוָה כַּד נָפְקוּן תַּרְוֵיהוֹן לְאַפֵּי בָּרָא עָנֵי קַיִן וַאֲמַר לְהֶבֶל, לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן וְלֵית עָלַם אָחֳרָן וְלֵית לְמֵיתַן אֲגַר טָב לְצַדִּיקַיָּא וְלָא לְאִתְפָּרְעֵי מִן רַשִּׁיעַיָּא וְלָא בְּרַחֲמִין אִתְבְּרֵי עָלְמָא וְלָא בְּרַחֲמִין הוּא מִדְכַּר, מִן בְּגַלַל מָה אִתְקַבֵּל קָרְבָּנָךְ מִנָּךְ בִּרְעָוָא, מִמֶּנִּי לָא אִתְקַבֵּל בִּרְעָוָא? עָנֵי הֶבֶל וַאֲמַר לְקַיִן אִית דִּין וְאִית דַּיָּן וְאִית עָלַם אָחֳרָן וְאִית תַּמָּן אֲגַר טָב לְצַדִּיקַיָּא וּלְאִתְפָּרְעֵי מֵרַשִּׁיעַיָּא וּבְרַחֲמִין אִתְבְּרֵי עָלְמָא וּבְרַחֲמִין הוּא מִדְכַּר, בְּרַם בְּפִירֵי עוֹבָדִין טָבִין הוּא מִדְכַּר, וְעַל דַּהֲווֹ עוֹבָדַיי תַּקְנִין מִן דִּידָךְ אִתְקַבֵּל קָרְבָּנִי מִנִּי בִּרְעָוָא וּמִנָּךְ לָא אִתְקַבֵּל בִּרְעָוָא, וַהֲווֹ תַּרְוֵיהוֹן מְנַצִּין בְּאַפֵּי בָּרָא וְקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחוּהִי וּקְטַל יָתֵיהּ".

פסוק ט

וַיֹּאמֶר ה'. בָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר לְהוֹדִיעוֹ, כִּי לֹא יוּכַל הָאָדָם לְהִסָּתֵר מִמֶּנּוּ, וְכָל עִנְיְנֵי בְּנֵי אָדָם גְּלוּיִים לְפָנָיו, וְקַיִן חָשַׁב לְהִסָּתֵר מִמֶּנּוּ כְּמוֹ שֶׁנִּסְתַּר מֵאָבִיו שֶׁהָרָגוֹ בַּשָּׂדֶה בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא הָיָה אָדָם, וְגַם בָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר לְהוֹדִיעוֹ עָנְשׁוֹ עַל פִּשְׁעוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר לוֹ **אַי הֶבֶל אָחִיךָ**, הוּא לְפִתְיחַת הַדְּבָרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְאָדָם "אַיֶּכָּה" (בראשית ג:ט), וְאָמַר לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ "מַזֶּה בְיָדֶךָ" (שמות ד:ב) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וּמַה שֶּׁהֵשִׁיבוֹ קַיִן **לֹא יָדַעְתִּי**, מִפְּנֵי הִסְתַּפְּקוֹ עֲדַיִן בִּידִיעַת הַבּוֹרֵא בְּעִנְיְנֵי בְּנֵי אָדָם, לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ, **אַי הֶבֶל אָחִיךָ**, וְלֹא אָמַר לוֹ, "לָמָּה הָרַגְתָּ הֶבֶל אָחִיךָ", חָשַׁב קַיִן כִּי לֹא יָדַע, וְכִחֵשׁ, וְאָמַר **לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי**, הוּא הוֹלֵךְ לְמַלְאַכְתּוֹ וַאֲנִי הוֹלֵךְ לְמַלְאַכְתִּי, וְכִי שׁוֹמֵר אֲנִי אוֹתוֹ בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּלֵךְ עִם צֹאנוֹ? אֲבָל אָדָם לֹא כִּחֵשׁ, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה כִּי הָאֵל יוֹדֵעַ כָּל דִּבְרֵי בְּנֵי אָדָם, וְאַף עַל פִּי שֶׁפָּתַח לוֹ בִּלְשׁוֹן מְסֻפָּק וְאָמַר לוֹ "אַיֶּכָּה", יָדַע כִּי הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, וְהַשְּׁאֵלָה לֹא הָיְתָה אֶלָּא לִפְתִיחַת הַדְּבָרִים, וְלֹא הִתְחַבֵּא אֶלָּא מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה.

פסוק י

וַיֹּאמֶר... דְּמֵי אָחִיךָ. דְּמֵי אָחִיךָ שֶׁשָּׁפַכְתָּ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה, וְקוֹלָם שָׁמַעְתִּי, וְזֶה דֶּרֶךְ מָשָׁל, מִן־הָאֲדָמָה שֶׁשָּׁפַכְתָּ עָלֶיהָ דְּמֵי אָחִיךָ. וְרִבּוּי דְּמֵי כְּמוֹהוּ רַבִּים, כְּמוֹ "דָּמָיו בּוֹ, דְּמֵיהֶם בָּם" (ויקרא כ:ט) וְהַדּוֹמִים לָהֶם; וְיֹאמַר בִּלְשׁוֹן יָחִיד וּבִלְשׁוֹן רַבִּים, בִּלְשׁוֹן יָחִיד לְפִי שֶׁהוּא אֶחָד, וּבִלְשׁוֹן רַבִּים לְפִי שֶׁאַרְבַּע הַלֵּחוֹת מְעֹרָבוֹת בּוֹ. וְדַעַת הַמְתַרְגֵּם כִּי אָמַר בִּלְשׁוֹן רַבִּים עַל בָּנָיו הָעֲתִידִים לָצֵאת מִמֶּנּוּ, שֶׁתִּרְגֵּם "קָל דַּם זַרְעִין דַּעֲתִידִין לְמֵיפַק מִן אָחוּךְ" וְהֶבֶל לֹא הוֹלִיד עֲדַיִן, אוֹ לֹא יָדַע אֶת אִשְׁתּוֹ כְּמוֹ קַיִן שֶׁלֹּא יָדַע אֶת אִשְׁתּוֹ עַד אַחַר הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה, אוֹ יְדָעָהּ וְלֹא יָלְדָה.

פסוק יא

וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן־הָאֲדָמָה. וּבַפְּסוּק הַבָּא אַחֲרָיו יְפָרֵשׁ אֶת הַקְּלָלָה, כְּלוֹמַר מִן הָאֲדָמָה תָּבוֹא לְךָ הַקְּלָלָה שֶׁלֹּא תוֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ.
אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ. כִּי הַדָּם נִבְלָע בַּקַּרְקַע, וְכֵן נֶאֱמַר (איוב טז:יח) "אֶרֶץ אַל־תְּכַסִּי דָמִי", (יחזקאל כד:ז-ח) "עַל־צְחִיחַ סֶלַע שָׂמַתְהוּ וְגוֹ' לְבִלְתִּי הַכָּסוֹת".

פסוק יב

לֹא תֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ. אַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה אֲרוּרָה מִשֶּׁחָטָא אָדָם, עַתָּה הוֹסִיף לִקְלָלָה בַּעֲבוּר קַיִן, וְאָמַר אַף מָה שֶׁהָיְתָה רְגִילָה לְהוֹצִיא אַחַר קְלָלַת אָדָם לֹא תוֹסִיף לָתֵת אוֹתוֹ הֵנָּה אֶלָּא פְּחוֹת מִמַּה שֶׁהָיְתָה רְגִילָה; וְאֶפְשָׁר שֶׁהַקְּלָלָה הַזֹּאת הָיְתָה לְקַיִן לְבַדּוֹ אוֹ לְקַיִן וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו וְאַף לְזֶרַע שֵׁת עַד נֹחַ. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כב) "רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, לָךְ אֵינָהּ נוֹתֶנֶת הָא לַאֲחֵרִים נוֹתֶנֶת, רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא אָמַר, לֹא לְךָ וְלֹא לַאֲחֵרִים". וְנִרְאֶה כִּי לוֹ לְבַדּוֹ הָיְתָה הַקְּלָלָה, לְפִיכָךְ תָּלָה הַקְּלָלָה בּוֹ, וְאָמַר "אָרוּר אַתָּה מִן הָאֲדָמָה" (בראשית ד:יא), אֲבָל בְּאָדָם שֶׁהַקְּלָלָה לְדוֹרוֹת תָּלָה הַקְּלָלָה בָּאֲדָמָה, וְאָמַר "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ" (בראשית ג:יז).
נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ. זֹאת קְלָלָה אַחֶרֶת וְהִיא לוֹ לְבַדּוֹ. אָמַר לוֹ שֶׁלֹּא יוּכַל לַעֲמֹד בְּמָקוֹם אֶחָד, אֶלָּא שֶׁיִּתֵּן הָאֵל בְּלִבּוֹ שֶׁיַּחְשֹׁב בְּעַצְמוֹ קְלָלַת הָאֲדָמָה בְּפֵרוֹתֶיהָ וְיֹאמַר: אֵלֵךְ בְּמָקוֹם אַחֵר וְאֶזְרַע שָׁם, אוּלַי תִּתֵּן לִי הָאֲדָמָה שָׁם כֹּחָהּ, וְכֵן מִמָּקוֹם לְמָקוֹם כָּל יְמֵי חַיָּיו. וְלֹא הֻמִיתוֹ כְּמִשְׁפַּט כָּל הוֹרֵג נֶפֶשׁ בְּמֵזִיד, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר הָעוֹלָם שׁוֹמֵם מִבְּנֵי אָדָם, כִּי קַיִן לֹא הוֹלִיד עֲדַיִן וְאָדָם לֹא הוֹלִיד עוֹד עַד מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, לְפִיכָךְ לֹא

הֶמְיתוֹ, אֲבָל גָּזַר עָלָיו, לְבַד מִקְלְלַת הָאֲדָמָה, אֶחָד מִמִּשְׁפְּטֵי הָרוֹצֵחַ, וְהוּא הַגָּלוּת, כְּשֶׁאָמַר לוֹ נָע וָנָד תִּהְיֶה. וְנָע וָנָד כֻּפֶל עִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְחַזֵּק. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבָּרָכָה (בראשית רבה כב): "כָּל הוֹרֵג קַיִן יֵהָרֵג. לֹא כְּדֵינוֹ שֶׁל רוֹצְחִים דִּינוֹ שֶׁל קַיִן, קַיִן הָרַג וְלֹא הָיָה מִמִּי לִלְמֹד, מִכָּאן וְאֵילָךְ כָּל הוֹרֵג קַיִן יֵהָרֵג". וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן כִּי שׁוֹגֵג הָיָה, כִּי הָאֶבֶן אוֹ הַדּוֹמָה לָהּ שֶׁהִכָּהוּ בָּהּ לֹא חָשַׁב שֶׁיָּמוּת בְּאוֹתָהּ מַכָּה, כִּי עֲדַיִן לֹא רָאָה אִישׁ הָרוֹג וְלֹא חָשַׁב שֶׁיִּהְיֶה בָּהּ כְּדֵי לְהָמִית, לְפִיכָךְ דָּנוּהוּ דִּין הוֹרֵג בִּשְׁגָגָה שֶׁהוּא הַגָּלוּת וְאָמַר לוֹ **נָע וָנָד תִּהְיֶה**. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם): "נָע שֶׁיִּהְיֶה נָע מֵהַמָּקוֹם שֶׁהָיָה שָׁם, וְנָד שֶׁלֹּא תִּהְיֶה לוֹ יְשִׁיבָה בְּשׁוּם מָקוֹם אֶלָּא יְנַעְנֵעַ גּוּפוֹ כְּשִׁכּוֹר, כֵּיוָן שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה חָסְרוּ מִמֶּנּוּ הָאַחַת כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קִדְמַת עֵדֶן" (בראשית ד:טז) וְלֹא אָמַר נָע".

פסוק יג

וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל ה' גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא. גָּדוֹל עָנְשִׁי מִלְּסְבֹּל אוֹתוֹ; וְכֵן "כִּי לֹא שָׁלֵם עָוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה" (בראשית טו:טז), וְאֵין הַדּוֹמֶה מִזֶּה שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה וְהִתְחָרֵט עַל חֶטְאוֹ, וְהָיָה כִּמְבַקֵּשׁ מֵהָאֵל לְהָקֵל עָנְשׁוֹ, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "סַגִּי חוֹבִי מִלְמִשְׁבַּק", מְפָרֵשׁ אֹתוֹ דֶּרֶךְ תֵּימָה.

פסוק יד

הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. זֶהוּ אַדְמַת עֵדֶן הַסְּמוּכָה לַגַּן, כִּי שָׁם הָיוּ אָבִיו וְאִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם" (בראשית ג:כג), כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. **וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר**. שֶׁקְּצַפְתָּ עָלַי וְהִסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ וְהַשְׁגָּחָתְךָ מִמֶּנִּי וְשִׁמְתַּנִי הֶפְקֵר לַכֹּל, וְכָאֲשֶׁר אֶהְיֶה נָע וָנָד בָּאָרֶץ כָּל מִי שֶׁיִּמְצָאֵנִי יַהַרְגֵנִי אַחֲרֵי שֶׁסִּלַּקְתָּ הַשְׁגָּחָתְךָ מִמֶּנִּי וְלֹא תִּשְׁמְרֵנִי, וְכַאֲשֶׁר אֶהְיֶה נָע וָנָד יַהַרְגוּנִי הַחַיּוֹת הַטּוֹרְפוֹת. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כב): אֶתְמוֹל גֵּרַשְׁתָּ אֶת אַבָּא וְהַיּוֹם גֵּרַשְׁתָּ אוֹתִי, שֶׁמָּא מִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר, אֶתְמְהָא?

פסוק טו

וַיֹּאמֶר ה' לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם. כֵּן גְּזַרְתִּי: כָּל מִי שֶׁיַּהַרְגֶנּוּ אֶקַּח נְקָמָתוֹ מִמֶּנּוּ פְּעָמִים רַבִּים, תִּהְיֶה חַיָּה רָעָה אוֹ אָדָם. וְחֶשְׁבּוֹן שֶׁבַע נוֹפֵל עַל רִבּוּי הַדָּבָר, כְּמוֹ "שֶׁבַע עַל חַטֹּאתֵיכֶם" (ויקרא כו:כא), "שֶׁבַע יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם" (משלי כד:טז). וּכְשֶׁהוּא כָּפוּל כְּמוֹ שִׁבְעָתַיִם יִהְיוּ הָרִבּוּי כְּפָלַיִם, וְהַנְּקָמוֹת הָרַבּוֹת הֵם חֲלָיִים שׁוֹנִים זֶה אַחַר

זֶה וְאַחַר כֵּן הַמִּיתָה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם): "**לָכֵן** שֶׁיֵּרָאתָ מִמֶּנִּי אֲנִי מַאֲרִיךְ לְךָ עוֹד שִׁבְעָה דוֹרוֹת". וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם: "לְשִׁבְעָה דָּרִין אִתְפְּרַע מִנַּיְהּ", רוֹצֶה לוֹמַר כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ שֶׁיִּתְלֶה לוֹ הָעָוֹן עַד שִׁבְעָה דוֹרוֹת, וַהֲרָגוֹ לֶמֶךְ שֶׁהָיָה דּוֹר שִׁשִּׁי לוֹ וּשְׁבִיעִי לְאָדָם. **וַיָּשֶׂם ה' לְקַיִן אוֹת**. שָׂם לוֹ אוֹת בְּלִבּוֹ, כְּלוֹמַר חִזֵּק לְבָבוֹ שֶׁלֹּא יִפְחַד שֶׁיַּכֶּה אוֹתוֹ כָּל מֹצְאוֹ, וְשָׂם מוֹרָאוֹ בְּלֵב הַחַיּוֹת וּבְנֵי אָדָם הַבָּאִים אַחֲרָיו שֶׁלֹּא יַכּוּהוּ, וְעוֹד נִכְתַּב הַדָּרָשׁ שֶׁדָּרְשׁוּ בָּזֶה.

פסוק טז

וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי ה'. מֵהַמָּקוֹם שֶׁהָיָה מִלִּפְנֵי ה' וְהוּא הַגָּן וְהָאֲדָמָה הַקְּרוֹבָה לוֹ שֶׁהָיְתָה מְקוֹם קְדֻשַּׁת הַשְּׁכִינָה וּמְקוֹם הַנְּבוּאָה, כִּי בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם הָיָה מְדַבֵּר רוּחַ הַקֹּדֶשׁ עִם אָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְעִם בְּנֵיהֶם. **וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד**. נָד מִמָּקוֹם לְמָקוֹם עַד שֶׁיָּשַׁב לוֹ בְּמִזְרַח עֵדֶן רָחוֹק מֵהַמָּקוֹם שֶׁהָיָה בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ, וְגַם שָׁם לֹא מָצָא מָנוֹחַ לוֹ, כִּי כְּבָר נִגְזַר עָלָיו שֶׁיִּהְיֶה נָע וָנָד כָּל יָמָיו, אֶלָּא שֶׁרֹב יְשִׁיבָתוֹ הָיָה בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁהִיא קִדְמַת עֵדֶן, וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו יָשְׁבוּ שָׁם תָּמִיד וְהוּא הָיָה נָד, וְקָרְאוּ אוֹתוֹ מָקוֹם **אֶרֶץ נוֹד** מִפְּנֵי שֶׁנָּד לְשָׁם לִמְקוֹם אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וּמִשָּׁם הוֹלֵךְ וְשָׁב.

פסוק יז

וַיְהִי בֹּנֶה עִיר. בְּעֵת שֶׁנּוֹלַד לוֹ בֵּן הוּא הָיָה בּוֹנֶה עִיר לִשְׁבְתּוֹ וְשֶׁבֶת בָּנָיו וְהַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו, וּבְקִדְמַת עֵדֶן הָיָה זֶה, לְפִיכָךְ קָרָא **שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ** לְפִי שֶׁנּוֹלַד לוֹ הַבֵּן בְּעֵת שֶׁהָיָה בּוֹנֶה הָעִיר.

פסוק יח

וַיִּוָּלֶד וְגוֹ'. הָרִאשׁוֹן **מְחוּיָאֵל** בְּוָי"ו יו"ד, וְהַשֵּׁנִי **מְחִיָּאֵל** בְּשִׁנֵּי יוּדִי"ן, הָרִאשׁוֹנָה נְקוּדָה קָמָץ וּדְגוּשָׁה וְהַשְּׁנִיָּה אֵינֶנָּה נִקֶּרֶאת, וְכֵן "יִרְמְיָה בֶּן שַׁלֻּמְיָה" (ירמיהו לז:יג). וְכָל אֵלֶּה הַשֵּׁמוֹת עַל פִּי הַמְּאֹרָע הָיוּ קוֹרְאִים אוֹתָם, כִּי כֵן הָיָה מִנְהָג הַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים, וּבְמָקוֹמוֹת כָּתוּב הַטַּעַם וּבְמָקוֹמוֹת אֵינוֹ כָּתוּב. וְיֵשׁ דָּרָשׁ בַּשֵּׁמוֹת הָאֵלֶּה.

פסוק יט

וַיִּקַּח לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים. נִרְאֶה שֶׁהָרִאשׁוֹנִים לֹא הָיוּ לוֹקְחִים שְׁתֵּי נָשִׁים, וְהוּא הֵחֵל וְלָקַח לוֹ שְׁתֵּי נָשִׁים, לְפִיכָךְ הָיוּ מִתְקוֹטְטוֹת וְהָיוּ צָרוֹת זוֹ לָזוֹ, וְהֶצְרֵךְ לְהוֹכִיחָן וּלְהַפְחִידָן לַהֲרֹג אוֹתָן אִם לֹא תִּשְׁקוֹטְטָנָה.

פסוק כ

אָבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה. אָבִי רוֹצֶה לוֹמַר קַדְמוֹן, כְּמוֹ שֶׁהָאָב קַדְמוֹן לַבֵּן, וּפֵירֵשׁ יֹשֵׁב אֹהֶל לִרְעוֹת מִקְנֶה, כְּלוֹמַר שֶׁהִרְחִיק לִנְהֹג מִקְנֵהוּ בַּמִּדְבָּרוֹת וְהָיָה יוֹשֵׁב שָׁם בָּאֹהֶל, וְהָרֹאשׁוֹנִים אֲשֶׁר לְפָנָיו לֹא הָיוּ רוֹעִים מִקְנֵיהֶם אֶלָּא סָמוּךְ לְעִירָם, וּפֵירֵשׁ וּמִקְנֶה, רוֹעֶה מִקְנֶה, וְכֵן "לֵץ חַיַּיִן" (משלי כ:א) שׁוֹתֵה חַיַּיִן, אוֹ יִהְיֶה פֵּירוּשׁ חַוַּיי"ו עִם, כְּלוֹמַר יוֹשֵׁב אֹהֶל עִם מִקְנֶה, וְכֵן (שמות א:ה) "וְיוֹסֵף הָיָה בְּמִצְרָיִם" עִם יוֹסֵף שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם הָיוּ שִׁבְעִים.

פסוק כא

אֲבִי כָּל־תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב. הוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן בְּחָכְמוֹת הַנִּגּוּן. וְאָמַר בִּלְשׁוֹן תְּפִישָׂה לְפִי שֶׁהָאֻמָּנוּת הַהִיא בִּתְפִישַׂת יִתְרֵי הַכִּנּוֹר וְהָעוּגָב בְּיַד הַשְּׂמָאלִית כְּפִי הַשִּׁעוּר שֶׁהוֹרָה הַחָכְמָה הַהִיא.

פסוק כב

וְצִלָּה גַם־הִיא. גַּם לְרַבּוֹת עַל בְּנֵי עֲדָה שֶׁתָּפַשׂ כָּל אֶחָד אֻמָּנוּת אַחַת לְפִי טִבְעוֹ, וְהִשְׁתּוֹקְקוּ וְהִתְלַמְּדוּ בָּהּ, אָמַר וְצִלָּה גַם־הִיא יָלְדָה בֵּן שֶׁתָּפַשׂ אֻמָּנוּת אַחֶרֶת, וְאוּלַי הָיוּ לָהֶם בָּנִים אֲחֵרִים, אֶלָּא זָכַר אוֹתָם שֶׁחִפְּשׂוּ כָּל אֶחָד הָאֻמָּנוּת הֲהֵן בָּעוֹלָם. וְקָרְאָה אוֹתוֹ בְּשֵׁנֵי שֵׁמוֹת תּוּבַל קַיִן, אֶפְשָׁר כִּי כְּשֶׁיָּלְדָה אוֹתוֹ קָרְאָה תּוּבַל וּמֵת קַיִן בָּעֵת הַהִיא וְחִבְּרָה לוֹ שְׁמוֹ עַל שְׁמוֹ הָרִאשׁוֹן לְזֵכֶר קַיִן.

וּבְאָמְרוֹ **לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל.** וְלֹא אָמַר "אֲבִי" כְּמוֹ שֶׁזָּכַר בָּאֲחֵרִים הַנִּזְכָּרִים, אֶפְשָׁר אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו הִתְעַסְּקוּ גַּם בְּאֻמָּנוּת הַנְּחֹשֶׁת וְהַבַּרְזֶל וְהָיוּ עוֹשִׂים מֵהֶם כֵּלִים לְתַשְׁמִישָׁם, אֶלָּא שֶׁלֹּא יָדְעוּ כְּמוֹהוּ, וְהוּא חִדֵּשׁ הַלְּטִישָׁה וְיֹפִי הַמְּלָאכָה וְתִקּוּנָהּ בְּבַרְזֶל וּנְחֹשֶׁת. וְהַלְּטִישָׁה כְּמוֹ "לְלַטּוֹשׁ אֶת־מַחֲרַשְׁתּוֹ" (שמואל א יג:כ) שֶׁהַכֵּלִים הָיוּ לָהֶם, וְהָיוּ הוֹלְכִים אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים לְלַטְּשָׁם לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה נִמְצָא חָרָשׁ אֶצְלָם. וְחָרָשׁ שֵׁם, כְּמוֹ "וּבַחֲרֹשֶׁת אֶבֶן" (שמות לא:ה) אֶלָּא שֶׁזֶּה מִשְׁקָל אַחֵר, וְהוּא בְּפַלֵּס שׁוֹרֵק "וְאֶת הַיּוֹתֵר הֶחֱרַמְנוּ" (שמואל א טו:טו) "וְאַתֶּם תָּקוּמוּ מֵהָאוֹרֵב" (יהושע ח:ז).

וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה. לְמַד שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ אָח כְּמוֹ לְיֶבֶל, אֶלָּא אָחוֹת הָיְתָה לוֹ וּשְׁמָהּ נַעֲמָה. וּבַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כג) כִּי אֵשֶׁת נֹחַ הָיְתָה וּקְרָאָהּ נַעֲמָה שֶׁהָיוּ מַעֲשֶׂיהָ נָאִים וּנְעִימִים. וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹרוֹת כִּי הָאֻמָּנִיּוֹת וְהַמְּלָאכוֹת לֹא הָיוּ בְּטֶבַע בְּנֵי

אָדָם הַנּוֹצָרִים רִאשׁוֹנִים בִּכְלָל שֶׁהָיוּ יוֹדְעִים בְּשִׂכְלָם כָּל הַמְּלָאכוֹת וְהַחָכְמוֹת, אֶלָּא בְּטֶבַע פְּרָטִי הַנּוֹלָדִים בְּעֵת הַיְצִירָה, כִּי בְּכָל אֶחָד טֶבַע נִבְדָּל בְּעֵת הַיְצִירָה וּמֻטְבָּע בְּחָכְמָה אַחַת וּבְאֻמָּנוּת אַחַת יוֹתֵר מֵאַחֶרֶת וְיִשְׁתּוֹקֵק אֵלֶיהָ בְּגָדְלוֹ וּבְהִתְלַמְּדוֹ בָּהּ יֵדָעֶנָּה בְּקַלּוּת מְהֵרָה יוֹתֵר מֵאַחֵר, וְכָל אֶחָד לְפִי טִבְעוֹ וּלְפִי הִתְלַמְּדוֹ.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם) כִּי תִּבָעֵם לְתַשְׁמִישׁ וְלֹא רָצוּ כִּי פָּחֲדוּ מֵהַמַּבּוּל שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים שֶׁיָּבֹא, אָמְרוּ: נֵלֵד לִמְאֵרָה, מָחָר בָּא הַמַּבּוּל וְשׁוֹטֵף הַכֹּל. אָמַר לָהֶן: לֹא יָבֹא עָלַי וְעַל זַרְעִי, כִּי אֲנִי זַךְ וְאֵין בִּי עָוֹן, וַאֲפִלּוּ הָיִיתִי הוֹרֵג אִישׁ אוֹ יֶלֶד יְכַפֵּר לִי ה', כָּל כָּךְ זְכֻיּוֹתַי רַבּוֹת, שֶׁהֲרֵי קַיִן הָרַג וְנִתְלָה לוֹ עַד שִׁבְעָה דּוֹרוֹת אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה חוֹטֵא קֹדֶם הַהֲרִיגָה, כְּמוֹ שֶׁרָאִינוּ בִּדְבַר הַקָּרְבָּן וְכֵן הָיָה חוֹטֵא בִּדְבָרִים אֲחֵרִים, וְאַף עַל פִּי כֵן תָּלָה לוֹ הָאֵל עַד שִׁבְעָה דּוֹרוֹת, כָּל שֶׁכֵּן לִי שֶׁאֲנִי זַכַּאי אִם יָבֹא לְיָדִי דָּבָר הַהֲרִיגָה כְּמוֹ שֶׁבָּא לְיָדוֹ שֶׁיִּתְלֶה לִי יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁתָּלָה לוֹ. וְזֶהוּ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה. וּמֵהֶם אָמְרוּ כִּי לֶמֶךְ הָיָה סוּמָא וְהָיָה צַיָּד, וְהָיָה מַנְהִיג אוֹתוֹ יֶלֶד לַשָּׂדֶה לָצוּד, וּכְשֶׁהַיֶּלֶד רָאָה חַיָּה הָיָה אוֹמֵר לוֹ: מְשֹׁךְ בְּקַשְׁתְּךָ לְמָקוֹם פְּלוֹנִי שֶׁרָאִיתִי בּוֹ חַיָּה, וְהָיָה מוֹשֵׁךְ. וְקַיִן, יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ כִּי הָאוֹת שָׂנַתָן לוֹ, שֶׁיָּצָא לוֹ קֶרֶן בְּמִצְחוֹ וְהָיָה נָע וָנָד בַּשָּׂדֶה, וּכְשֶׁרָאָה אוֹתוֹ הַיֶּלֶד מֵרָחוֹק חָשַׁב שֶׁהוּא חַיָּה מִפְּנֵי הַקֶּרֶן שֶׁהָיָה לוֹ וְאָמַר לְלֶמֶךְ: מְשֹׁךְ, וּמָשַׁךְ וּבָא לוֹ הַחֵץ בְּלִבּוֹ וּמֵת. כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ אֵלָיו אָמַר לוֹ הַיֶּלֶד: אָדָם הוּא שֶׁהָרַגְתָּ וּמִפְּנֵי הַקֶּרֶן שֶׁהָיָה בְּמִצְחוֹ חָשַׁבְתִּי שֶׁהוּא חַיָּה. אָמַר לֶמֶךְ: זֶהוּ קַיִן זְקֵנִי! לָקַח הַיֶּלֶד וַחֲבָטוֹ בַּקַּרְקַע וּמֵת. לְפִיכָךְ אָמַר **אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי**, כְּלוֹמַר: אַל תִּפְחֲדוּ אִם הָרַגְתִּי, כִּי קַיִן זְקֵנִי הָרַג בְּמֵזִיד וְנִתְלָה לוֹ שִׁבְעָה דּוֹרוֹת, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהָרַגְתִּי בְּשׁוֹגֵג שֶׁיִּתְלֶה לִי יוֹתֵר וְיוֹתֵר. וְעוֹד אָמְרוּ: רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי בָּעָא קַמֵּי רַבִּי יוֹחָנָן, אִם **אִישׁ** לָמָּה **יֶלֶד** וְאִם **יֶלֶד** לָמָּה **אִישׁ**? אָמַר לֵיהּ: **אִישׁ** לְעוּבְדִין וְ**יֶלֶד** לְשָׁנִים. וְיִתְּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד כִּי הָיוּ מִתְקוֹטְטוֹת שְׁתֵּי נָשָׁיו כִּי לֹא הָיָה מִנְהָג עַד לֶמֶךְ לָקַחַת שְׁתֵּי נָשִׁים וְהָיוּ מְקַנְאוֹת זוֹ בְּזוֹ, כִּי כֵן מִנְהַג שְׁתֵּי נָשִׁים לְאִישׁ אֶחָד, לְפִיכָךְ נִקְרְאוּ זוֹ לְזוֹ צָרוֹת, "וְכִעֲסַתָּה צָרָתָהּ" (שמואל א א:ו), שֶׁהָיוּ צָרוֹת זוֹ לְזוֹ, וְאָמַר לָהֶן לֶמֶךְ שֶׁרָאָה אוֹתָן מִתְקוֹטְטוֹת: עַתָּה אֶהֱרֹג אֶתְכֶן אִם תִּתְקוֹטְטוּ וְלֹא אֶפְחַד מֵהָעָנֶשׁ, כִּי אִם אֶהֱרֹג אִישׁ אוֹ יֶלֶד יַאֲרִיךְ לִי

הָאֵל, שֶׁהֲרֵי הֶאֱרִיךְ לְקַיִן וְקֵנִי, וְשִׁבְעָתַיִם יַאֲרִיךְ לִי שֶׁאֲנִי טוֹב מִמֶּנּוּ יוֹתֵר וְיוֹתֵר, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שִׁבְעָתַיִם וְשִׁבְעִים וְשִׁבְעָה, לְפִי שֶׁזָּכַר בְּקַיִן מִסְפַּר שִׁבְעָה זָכָרָם גַּם כֵּן שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה, וְשִׁבְעָתַיִם וְשִׁבְעָה, עֶשֶׂר שִׁבְעִים, כְּלוֹמַר עֶשֶׂר פְּעָמִים יַאֲרִיךְ לִי עָלָיו וְיוֹתֵר שִׁבְעָה. וּלְפֵרוּשֵׁנוּ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה כִּי שִׁבְעָתַיִם יָקֻם קַיִן, כִּי הַרְבֵּה נָקְמוֹת יִקַּח מִמִּי שֶׁיַּהַרְגֶנּוּ, יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ כֵּן: אִם אָמַר הָאֵל עַל מִי שֶׁיַּהֲרֹג קַיִן שֶׁיָּקֻם שִׁבְעָתַיִם אַף עַל גַּב שֶׁהָרַג, כָּל שֶׁכֵּן לִי שֶׁאֲנִי טוֹב מִמֶּנּוּ, וְאִם אֱהֹרֹג מִי שֶׁיַּכְעִיסֵנִי לֹא יַהַרְגֵנִי בַּעֲבוּר זֶה, וּמִי שֶׁיַּהַרְגֵנִי יִקְחוּ מִמֶּנּוּ נְקָמוֹת שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה. וּפְצַע שֶׁהִיא מַכָּה שֶׁהוֹצִיאָה דָּם זָכַר לְאִישׁ שֶׁלֹּא יָמוּת בְּחַבּוּרָה בְּרֹב, וְחַבּוּרָה שֶׁהִיא מַכָּה שֶׁאֵינָהּ מוֹצִיאָה דָּם, וּלְפִיכָךְ זָכַר חַבּוּרָה לְיֶלֶד שֶׁיָּמוּת בְּחַבּוּרָה פְּעָמִים. וְהָרָגְתִּי, כְּמוֹ אֱהֹרֹג כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, אִם אֱהֹרֹג, וְרַבִּים כָּמוֹהוּ; אוֹ פֵּרוּשׁוֹ: אִם יִפְצָעֵנִי אִישׁ הָיִיתִי הוֹרֵג אוֹתוֹ, אוֹ יֶלֶד אִם הָיָה עוֹשֶׂה בִּי חַבּוּרָה. וְיִהְיֶה לַפֵּירוּשׁ הָרִאשׁוֹן יו"ד **לְפִצְעִי** וְלִ**חַבֻּרָתִי** עַל הַפּוֹעֵל, וּלַפֵּירוּשׁ הַשֵּׁנִי עַל הַפָּעוּל, כְּמוֹ "וֵאלֹהִים מַלְכִּי מִקֶּדֶם" (תהלים עד:יב), עַל הַפָּעוּל.

נְשֵׁי לָמֶךְ. כְּמוֹ "וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה'" (שמות כד:א), "וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ" (בראשית ב:כ), "וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל" (שמואל א יב:יא).

פסוק כד

כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם. מְפֹרָשׁ הוּא בַּפָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו. וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי מִקֶּדֶם הָיְתָה אֱמוּנַת בְּנֵי אָדָם מֵהַשְׁגָּחַת הָאֵל בַּתַּחְתּוֹנִים גּוֹמֵל טוֹב לַטּוֹבִים וְרָעָה לָרָעִים, וּפְעָמִים מַאֲרִיךְ אַפּוֹ לְאֶחָד יוֹתֵר מֵאַחֵר.

פסוק כה

וַיֵּדַע אָדָם אֶת־אִשְׁתּוֹ. זֶה הָיָה אַחַר מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב לְמַטָּה (בראשית ה:ג), וּבְאוֹתָם מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה לֹא הוֹלִיד שֶׁלֹּא יָדְעָה מִפְּנֵי הָעֹנֶשׁ שֶׁגָּרְמָה לוֹ וּפֵרַשׁ מִמֶּנָּה מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה.

כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר. כִּי אָמְרָה שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר, לְפִיכָךְ קָרְאָה שְׁמוֹ **שֵׁת**. וְכֵן אָמַר הַמְתַרְגֵּם "אֲרֵי אֲמָרַת".

כִּי הָרָגוֹ קָיִן. וְלֹא נִשְׁאַר מִמֶּנּוּ זֶרַע, וְהִי שִׁלֵּם לִי זֶה תַּחְתָּיו שֶׁיִּשְׁאִיר זֶרַע, לְפִיכָךְ אָמַר "וּלְשֵׁת גַּם הוּא יֻלַּד בֵּן" (בראשית ד:כו), שֶׁהִשְׁאִיר זֶרַע; וּפֵרוּשׁ **גַּם** כְּמוֹ שֶׁהִיא יָלְדָה בֵּן

כֵּן הוֹלִיד בְּנָהּ בֵּן וְהָיָה זֶרַע קַיִן. וּמִזֶּרַע קַיִן לֹא סִפֵּר יוֹתֵר מִבְּנֵי לֶמֶךְ וְאֵילָךְ לְפִי שֶׁלֹּא קַיֵּם הַזֶּרַע, כִּי נִמְחוּ בַּמַּבּוּל, וְנֹחַ מִשֵּׁת הָיָה, כְּמוֹ שֶׁמְּסַפֵּר וְהוֹלֵךְ.

פסוק כו

וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יֻלַּד־בֵּן. אָמַר גַּם־הוּא, כִּי כְּמוֹ שֶׁהוֹלִיד אָדָם בֵּן טוֹב כִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ, גַּם שֵׁת הוֹלִיד בֵּן כִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ.

אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם ה'. יֵשׁ מְפָרְשִׁים הוּחַל לְשׁוֹן חִלּוּל, וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן תְּחִלָּה. וּבְתַרְגּוּם אוּנְקְלוֹס מָצָאנוּ שְׁתֵּי נֻסְחָאוֹת, יֵשׁ נֻסְחָא "בְּכֵן בְּיוֹמוֹהִי שְׂרִיאוּ בְּנֵי אֱנָשָׁא לְצַלָּאָה בִּשְׁמָא דַּה'", פֵּרֵשׁ הָעִנְיָן אָז הוּחַל, לְשׁוֹן תְּחִלָּה כִּי בְּיָמָיו הֵחֵלּוּ בְּנֵי אָדָם לִקְרֹא בְּשֵׁם ה', כְּלוֹמַר לְהִתְפַּלֵּל אֵלָיו בְּעֵת צָרָתָם וּלְהַסְפִּיק צָרְכֵיהֶם, כִּי עַד יְמֵי אֱנוֹשׁ לֹא הָיְתָה דַּעְתָּם שֶׁהַתְּפִלָּה מוֹעִילָה לָהֶם, כִּי מַה שֶּׁנִּגְזַר נִגְזַר וְאֵין לְהָשִׁיב. וּלְמַה שֶּׁרָאִינוּ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כג) וְכֵן דַּעַת רֹב בְּנֵי אָדָם, כִּי בִּימֵי אֱנוֹשׁ טָעוּ בְּנֵי אָדָם אַחַר עֲבוֹדָה זָרָה, יִהְיֶה הַפֵּרוּשׁ, כִּי אָז הֵחֵלּוּ בְּנֵי אָדָם לִקְרֹא לַכּוֹכָבִים וְלַמַּזָּלוֹת בְּשֵׁם ה' כְּלוֹמַר כִּי לָהֶם הָיוּ עוֹבְדִים וּמִתְפַּלְלִים, כִּי הָיְתָה דַּעְתָּם כִּי הֵם אֶמְצָעִים בֵּין הָאֵל וּבֵין שְׁאָר בְּרוּאָיו וּלְגַדְלוּתָם וּלְעָצְמָם הֵם רְאוּיִים לְעָבְדָם וְהֵם יַצְלִיחוּ מַעֲשֵׂה הָעוֹבֵד לָהֶם, כִּי הֵם מַנְהִיגֵי הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל, וְאִם הוּא לְשׁוֹן חִלּוּל יִהְיֶה הַפֵּרוּשׁ, כִּי הַקְּרִיאָה בְּשֵׁם ה' הוּחַל אָז וְשִׁתְּפוּ עִמּוֹ נִבְרְאֵי מַעְלָה הָעֲצוּמִים, וּמֵעֵת הַהִיא הִתְפַּשְׁטָה הָאֱמוּנָה הַהִיא גַּם חֶלְקֵי הָעֲבוֹדָה הַהִיא, יֵשׁ בָּחֳרוּ לָהֶם עֲבוֹדַת הַשֶּׁמֶשׁ, וְיֵשׁ בָּחֳרוּ עֲבוֹדַת הַיָּרֵחַ וְיֵשׁ כּוֹכָב פְּלוֹנִי וְיֵשׁ כּוֹכָב פְּלוֹנִי שֶׁהִתְפַּשְׁטָה הָאֱמוּנָה הַהִיא בַּהֲמוֹן הָעָרִים לַעֲבֹד צַלְמֵי עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן, לֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְרִיחוּן. וְתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "וּלְשֵׁת לְחוֹד הוּא אִתְיְלִיד בַּר וּקְרָא יָת שְׁמֵיהּ אֱנוֹשׁ בְּיוֹמוֹהִי הָא שָׂרוּ בְּנֵי אִינָשָׁא לְמִפְלַח פּוּלְחָנָא נוּכְרָאָה וּלְמַכְנָיָא יָתְהוֹן בְּשֵׁם מֵימְרָא דַּה'", וּבְאָמְרוֹ "לְחוֹד" כִּי הוּא לְבַדּוֹ נִתְקַיֵּם לוֹ הַזֶּרַע וְלֹא לְקַיִן וּלְהֶבֶל, אֲבָל תֵּימָה הוּא אֵיךְ עָשָׂה מִן הָרִבּוּי מִעוּט. (ובבראשית רבה כג) "**וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ**, בָּעוֹן קוֹמֵי אַבָּא כֹּהֵן בַּרְדְּלָא אָדָם שֵׁת אֱנוֹשׁ וְשָׁתִיק? אָמַר לָהֶן עַד כָּאן בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת מִכָּאן וָאֵילָךְ נִתְקַלְקְלוּ הַדּוֹרוֹת וְנִבְרְאוּ קִינְטוֹרִין".

פרק ה

פסוק א

זֶה סֵפֶר. עִנְיַן חֶשְׁבּוֹן, כִּי הוּא סוֹפֵר שְׁנֵי הַתּוֹלְדוֹת מֵאָדָם וְעַד נֹחַ, וְהֵחֵל מִבְּרִיאַת אָדָם, וְלֹא זָכַר קַיִן וְהֶבֶל, כִּי הֶבֶל לֹא הָיָה לוֹ תּוֹלְדוֹת וְקַיִן אָבְדוּ תּוֹלְדוֹתָיו, וּמֵשֶׁת נִתְקַיֵּם הַמְּצִיאוּת. וְהֵחֵל וְאָמַר **בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ**, פֵּירוּשׁ בַּיּוֹם שֶׁבָּרָאוֹ בִּדְמוּת מַלְאָךְ בְּרָאוֹ, בַּנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁנִּתַּן בּוֹ אֶלָּא שֶׁיָּצָא מִמְּצוֹתָיו אַחַר כֵּן, כִּי זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וְהַנְּקֵבָה הֵסִיתָה אוֹתוֹ כַּהֶסָתַת הַנָּחָשׁ.

פסוק ב

וַיְבָרֶךְ אֹתָם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכִבְשֻׁהָ" (בראשית א:כח), וְאִם נָתַן לָהֶם כֹּחַ לִכְבֹּשׁ אֲחֵרִים, כָּל שֶׁכֵּן הָיָה לָהֶם לִכְבֹּשׁ אֶת עַצְמָם.

וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם. בְּיוֹם הִבָּרְאָם קָרָאָם אָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ" (בראשית א:כו), כִּי לְכָךְ בְּרָאָם שֶׁיִּהְיוּ אָדָם וְלֹא בְּהֵמָה וְעוֹף. וְהָאִשָּׁה נִקְרֵאת אָדָם כִּי עַל שְׁנֵיהֶם אָמַר "נַעֲשֶׂה אָדָם", כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּרְדּוּ" (בראשית א:כו), וּבַשֵּׁם הִבְדִּילָם מִשְּׁאָר הַחַיִּים אֲשֶׁר בָּאֲדָמָה, כִּי נִשְׁמַת הָאָדָם הִיא עֶלְיוֹנָה, אֶלָּא שֶׁבּוֹ חֵלֶק מֵאֲדָמָה, כִּי הַגּוּף נִבְרָא מֵאֲדָמָה. לְפִיכָךְ אִם יִמָּשֵׁךְ הָאָדָם אַחַר טֶבַע הָאֲדָמָה הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ כֻּלּוֹ מֵאֲדָמָה וּכְאִלּוּ אֵין בּוֹ חֵלֶק עֶלְיוֹנִי. לְפִיכָךְ לֹא זָכַר עַתָּה בְּסִפּוּר תּוֹלְדוֹתָיו קַיִן וְהֶבֶל, לְפִי שֶׁנִּמְחוּ זִכְרָם לְפִי שֶׁנִּמְשְׁכוּ אַחַר טֶבַע הָאֲדָמָה וְלֹא נִתְקַיֵּם הָעוֹלָם מֵהֶם.

פסוק ג

וַיְחִי אָדָם. וְאַחֲרֵי שֶׁחָיָה שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה הוֹלִיד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ, וּפֵרוּשׁוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ "בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ" (בראשית א:כו), כִּי אָדָם טוֹב וְשָׁלֵם הָיָה אַחַר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁ **בִּדְמוּתוֹ** עַל דְּמוּת אָדָם שֶׁהָיָה דּוֹמֶה לוֹ בְּצוּרָתוֹ; וּפֵרֵשׁ **כְּצַלְמוֹ**, בְּדַעְתּוֹ וְשִׂכְלוֹ, כִּי אָדָם אַף עַל פִּי שֶׁחָטָא בַּתְּחִלָּה אַחַר שֶׁשָּׁב בִּתְשׁוּבָה וְהִתְחָרֵט עַל חֶטְאוֹ הָיָה שָׁלֵם בְּשִׂכְלוֹ. וְאֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הֻשְׁלַם עַד תְּשִׁיעִית יָמָיו כְּאִלּוּ הָיָה נַעַר עַד אוֹתוֹ זְמַן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עַל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ "כִּי נַעַר בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת" (ישעיהו סה:כ), וְתוֹלְדוֹתָיו עַד אוֹתוֹ זְמַן הָיוּ כִּנְעָרִים בְּשֵׂכֶל, וְכַאֲשֶׁר הָיָה שָׁלֵם הוֹלִיד שָׁלֵם.

וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כד) כָּל אוֹתָם הַשָּׁנִים שֶׁהָיָה אָדָם בְּנִדּוּי הָיָה מוֹלִיד רוּחִין שֵׁדִין וְלִילִין, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּחְיוּ אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ", מִכָּלָל דְּעַד הַשְׁתָּא לָא בְּצַלְמֵיהּ אוֹלִיד. וְכָתַב הָרַב רַבֵּנוּ נִסִּים בְּשֵׁם רַב שְׁרִירָא זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרוּשׁ דָּבָר זֶה, דְּלַטְיֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאָדָם נָתַן בּוֹ אוֹת שֶׁלֹּא הָיוּ יְלָדָיו דּוֹמִין לוֹ וּכְמוֹ נָשִׁים שֶׁיּוֹלְדוֹת בְּרִיּוֹת מְשֻׁנּוֹת כְּאִלּוּ דְּאָמְרוּ רַבָּנָן (נדה כד) אָמַר רַבִּי יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל הַמַּפֶּלֶת דְּמוּת לִילִית אִמּוֹ טְמֵאָה לֵדָה, וָלָד הוּא אֶלָּא שֶׁהוּא בַּעַל כְּנָפַיִם, וּכְשֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן בְּקִלְקֻלָּה לֹא הָיָה מוֹלִיד אֶלָּא בְּרִיּוֹת מְשֻׁנּוֹת דְּמוּת שֵׁדִין וְלִילִין בְּכִעוּר פְּנֵיהֶם וְגַבֵּיהֶם, וְהֵם רוּחוֹת רָעוֹת, כְּדֶרֶךְ שֶׁהָיְתָה רוּחוֹ שֶׁל אָדָם רוּחַ רָעָה בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה מְקֻלָּל, יָצְאוּ מִמֶּנּוּ רוּחוֹת רָעוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן רָעָה וְאֵין בָּהֶן טוֹבָה, וְכֵן דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם לִקְרֹא לִמְכַעֲרֵי הַדְּמוּת וּלְאָנָשִׁים רָעִים שֵׁדִים וּכְשֶׁחִפֵּץ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהֵסִיר קִלְלָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן הוֹלִיד בָּנִים שֶׁדּוֹמִים לוֹ בְּמַרְאֶה נָאֶה וְרוּחַ טוֹבָה וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר "וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ".

פסוק ד

וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם. נִרְאֶה כִּי אֱלֶּה שֶׁזָּכַר מֵאָדָם עַד נֹחַ שֶׁחָיָה כָּל אֶחָד כָּךְ וְכָךְ שָׁנִים, אֵלּוּ הָיָה בְּצֶלֶם שֶׁנּוֹלְדוּ בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת, וּשְׁאָר הַבָּנִים וְהַבָּנוֹת שֶׁהוֹלִיד כָּל אֶחָד מֵהֶם לֹא הָיוּ בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת וְהִשְׁחִיתוּ מַעַלְלֵיהֶם, לְפִיכָךְ נִמְחוּ בַּמַּבּוּל. וַאֲרִיכוּת הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה שֶׁהָיָה לְכָל אֶחָד מֵהַנִּזְכָּרִים, אֶפְשָׁר כִּי כֵּן הָיָה לִשְׁמֹר הַבָּנִים וְהַבָּנוֹת שֶׁהוֹלִידוּ, וְאֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיָה אֶלָּא לְאֵלּוּ הַנִּזְכָּרִים לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ רוֹדְפִים אַחֲרֵי תַּאֲוַת הַגּוּף הַמְקַצֶּרֶת יְמֵי הָאָדָם. וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן שֶׁרָצָה הָאֵל בַּאֲרִיכוּת יְמֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם פְּנַאי לִלְמֹד הַחָכְמוֹת וְלִכְתֹּבָם עַל סֵפֶר שֶׁיִּלְמְדוּ הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם סִפְרֵיהֶם וְיִקְחוּ דִּבְרֵיהֶם בְּקַבָּלָה, כִּי אֵין פְּנַאי בְּשִׁבְעִים שָׁנָה שֶׁהֵם רֹב יְמֵי הָאָדָם מֵאַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁיּוּכַל אָדָם לִלְמֹד הַחָכְמוֹת אִם לֹא מָצְאוּ שָׁרְשֵׁי הַחָכְמוֹת כְּתוּבִים לַקַּדְמוֹנִים בְּסִפְרֵיהֶם וְקִבְּלוּ מֵהֶם דּוֹר אַחַר דּוֹר. וְכָתַב הָרַב הַגָּדוֹל רַבִּי מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (מורה נבוכים ב, מז) כִּי אֱלֶּה הַיְחִידִים הַנִּזְכָּרִים, הֵם לְבַדָּם שֶׁהֶאֱרִיכוּ יָמִים כָּל כָּךְ, וְכֵן כָּתַב בְּזֶה הַלָּשׁוֹן: "מַה שֶּׁנִּכְתַּב בַּתּוֹרָה מִמִּדַּת יְמֵי הָאֲנָשִׁים הָהֵם, אֲנִי אוֹמֵר שֶׁלֹּא חָיוּ הַיָּמִים הָהֵם אֶלָּא הָאִישׁ הַהוּא הַנִּזְכָּר לְבַדּוֹ, וְאָמְנָם שְׁאָר הָאֲנָשִׁים הָיוּ לָהֶם הַיָּמִים הַטִּבְעִיִּים הָאַחֲרוֹנִים, וְהָיָה

הַזְּרוּת בָּאִישׁ הַהוּא לְבַדּוֹ אִם לְסִבּוֹת רַבּוֹת בְּמִזּוֹנוֹ וְהַנְהָגָתוֹ אוֹ עַל דֶּרֶךְ הַמּוֹפֵת וְנוֹהֵג מִנְהָגוֹ".

פסוק ה

וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אָדָם. מַה שֶּׁכָּלַל כָּל יְמֵי אֱלֶה הַנִּזְכָּרִים אַחַר שֶׁפֵּרַט אוֹתָם, הוּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יִטְעֶה הַסּוֹפֵר, כִּי בִּהְיוֹת הַפְּרָט וְהַכְּלָל כְּתוּבִים הָאֶחָד יְצַדֵּק אֶת חֲבֵרוֹ, וְכֵן נִכְתַּב בְּמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּתּוֹרָה (במדבר א:מו, כו:נא).

פסוק כד

וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים. כְּמוֹ "אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבוֹתַי לְפָנָיו" (בראשית מח:טו), כְּלוֹמַר שָׂם כָּל חֶשְׁקוֹ בְּאַהֲבַת הָאֵל וְהִתְעַסֵּק בְּחָכְמוֹת וְהִכִּיר אֶת בּוֹרְאוֹ מִשֶּׁהִגִּיעַ לְחָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה, וְאַף עַל פִּי כֵן הִתְעַסֵּק עוֹד בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה; וְאוֹתָם שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁחָיָה אַחַר כֵּן שֶׁהֵחֵל לְהִתְעַסֵּק בְּחָכְמוֹת וּלְהִשְׁתַּדֵּל בָּהֶם, מִתְיַגֵּעַ בָּהֶם עַד שֶׁמָּאַס הַגּוּף, לְפִיכָךְ סִלְּקוֹ הָאֵל בַּחֲצִי יָמָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים**. אָמַר **וְאֵינֶנּוּ**, כִּי לֹא חָלָה וְלֹא כָּאַב בְּעֵת מִיתָתוֹ וְלֹא עָלָה בְּדַעַת בְּנֵי דוֹרוֹ שֶׁיָּמוּת בַּחֲצִי יָמָיו אֶלָּא יַאֲרִיךְ כְּמוֹ הָאֲחֵרִים הַדּוֹמִים לוֹ, וְלֹא הִרְגִּישׁוּ בּוֹ עַד שֶׁמֵּת, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וְאֵינֶנּוּ**. וְאָמַר **לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים**, כְּלוֹמַר לָקַח נַפְשׁוֹ וְהֶעֱלָה אוֹתָהּ אֶל הָעֶלְיוֹנִים, וְכֵן "אַחַר כָּבוֹד תִּקָּחֵנִי" (תהלים עג:כד), "כִּי יִקָּחֵנִי סֶלָה" (תהלים מט:טז), וְנֶפֶשׁ הָרְשָׁע לֹא יִקַּח אוֹתָהּ אֱלֹהִים אֶלָּא תֵּרֵד שְׁאוֹל. וְאֵין כֵּן (יחזקאל כד:טז) "הִנְנִי לֹקֵחַ אֶת־מַחְמַד עֵינֶיךָ בְּמַגֵּפָה", אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר הִנְנִי לֹקֵחַ שֶׁיְּדָמֶה שֶׁהָיְתָה טוֹבָה וַחֲסוּדָה, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהָיְתָה אֵשֶׁת נָבִיא, אַף עַל פִּי כֵן לֹא הָיְתָה שְׁלֵמָה, לְפִיכָךְ אָמַר בְּמַגֵּפָה, כִּי כְּאֵב אָנוּשׁ הָיָה לָהּ בְּעֵת הַמִּיתָה וְזֶהוּ מַגֵּפָה. וְכֵן "כִּי־יִגֹּף שׁוֹר אִישׁ אֶת־שׁוֹר רֵעֵהוּ וָמֵת" (שמות כא:לה), הִנֵּה כִּי הַמַּגֵּפָה הִיא מַכָּה אֲנוּשָׁה, אֲבָל הִיא מַכַּת פִּתְאֹם בְּלִי קְדִימַת חֹלִי. אֲבָל "וְרִקָּבוֹן לֹא תִגּוֹף" (משלי ג:כג) הִיא מַכָּה בְּלֹא מִיתָה אֲבָל הִיא מַכָּה אֲנוּשָׁה; אֲבָל הַשְּׁלֵמִים אֵין לָהֶם מַגֵּפָה בְּעֵת מִיתָתָם. וְדַעַת הַתַּרְגּוּם גַּם קְצָת חֲכָמִים (מסכת דרך ארץ) כִּי חֲנוֹךְ וְאֵלְיָהוּ הִכְנִיסָם הָאֵל חַיִּים בְּגַן עֵדֶן בְּנֶפֶשׁ וּבְבָשָׂר וְעוֹדָם שָׁם חַיִּים אוֹכְלִים מִפְּרִי הָעֵץ וְעוֹבְדִים אֶת ה' כְּמוֹ שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן קֹדֶם שֶׁחָטָא, וְיִהְיוּ שָׁם עַד יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ. יֵשׁ לִשְׁאֹל: כִּי בְּסִפּוּר אֱלֶה הַתּוֹלְדוֹת מֵאָדָם וְעַד נֹחַ אָמַר וַיָּמֹת, וּבְסִפּוּר תּוֹלְדוֹת נֹחַ לֹא אָמַר

כֵּן? וְאָמְרוּ: לְפִי שֶׁמֵּתוּ בַּמַּבּוּל אָמַר בְּאֵלֶּה וַיָּמֻת. וּלְדַעְתֵּנוּ, כִּי הַנִּזְכָּרִים הָיוּ צַדִּיקִים וְטוֹבִים, לֹא מֵת אֶחָד מֵהֶם בַּמַּבּוּל, אֶלָּא תּוֹלְדוֹתֵיהֶם שֶׁלֹּא הָיוּ טוֹבִים, וְכָל אֵלֶּה מֵתוּ קֹדֶם הַמַּבּוּל כְּמוֹ שֶׁנִּמְצָא בְּחֶשְׁבּוֹן יְמֵיהֶם. וְהַנָּכוֹן, לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁנוֹתֵיהֶם אֲרֻכִּים מְאֹד אָמַר בָּהֶם וַיָּמֻת, כְּלוֹמַר חָיוּ כָּל אֵלֶּה הַשָּׁנִים וְהוֹלִידוּ תּוֹלְדוֹת וְאַחַר מֵתוּ, אֲבָל בְּסִפּוּר הַתּוֹלְדוֹת מִנַּח וְעַד אַבְרָהָם לֹא הָיוּ כָּל כָּךְ מֻפְלָגִים בְּחַיֵּיהֶם, לֹא אָמַר בָּהֶם וַיָּמֻת.

פסוק כט

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כה) לֹא מִן הַשֵּׁם הוּא הַמִּדְרָשׁ וְלֹא מִן הַמִּדְרָשׁ הוּא הַשֵּׁם, לֹא הָיָה לוֹ לוֹמַר אֶלָּא נֹחַ זֶה יְנִיחֵנוּ אוֹ נַחֲמָן זֶה יְנַחֲמֵנוּ. אֱמֶת הוּא זֶה, אֶלָּא שֶׁהַמְנוֹחַ מִן הַצָּרָה הוּא הַנֶּחָמָה, וּקְרוֹבִים הֵם בָּעִנְיָן, וּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ לֹא יְדַקְדֵּק בָּזֶה בִּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת; כְּמוֹ שְׁמוּאֵל "כִּי מֵה' שְׁאִלְתִּיו" (שמואל א' א:כ) וּלְפִי הַמִּדְרָשׁ הָיָה שָׁאוּל, אֶלָּא שֶׁקָּרוֹב הוּא בָּעִנְיָן, גַּם בְּשֵׁם שְׁמוּאֵל נִכְלָל הָעִנְיָן יוֹתֵר שָׁלֵם, כִּי יֵשׁ בּוֹ שָׁאוּל מֵאֵל, וְכֵן יַעְבֵּץ מִן עֹצֶב, וְהַדּוֹמִים לוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה נָבִיא גָּדוֹל הָיָה לֶמֶךְ שֶׁאָמַר בְּלֵדַת בְּנוֹ **זֶה יְנַחֲמֵנוּ**, הֵיאַךְ יָדַע זֶה? אֶלָּא נָבִיא הָיָה; וּמָה הָיְתָה הַהֲנָחָה וְהַמְנוּחָה שֶׁעָשָׂה נֹחַ בָּעוֹלָם? אָמְרוּ, כִּי עַד שֶׁלֹּא בָּא נֹחַ בָּעוֹלָם לֹא הָיָה לָהֶם כְּלִי מַחֲרִישָׁה וְהָיוּ יְגֵעִים בִּידֵיהֶם בְּמַר וּפֶסֶל לַחָרֹשׁ וְלִזְרֹעַ, מִשֶּׁבָּא נֹחַ שֶׁהָיָה אִישׁ הָאֲדָמָה וְחִשֵּׁב בְּשִׂכְלוֹ לְהַקֵּל בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה תִּקֵּן כְּלֵי מַחֲרִישָׁה וְחָרַשׁ עִם הַשְּׁוָרִים וְהַחֲמוֹרִים וְלָמְדוּ בְּנֵי הָעוֹלָם מִמֶּנּוּ. הִנֵּה כִּי הוּא הֵקֵל בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וְזֶהוּ הַנֶּחָמָה וְהַהֲנָחָה, לְפִיכָךְ אָמַר **מִמַּעֲשֵׂנוּ**, וְהוּא עֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, כְּמוֹ "מִמַּעֲשֵׂהוּ מִן הַשָּׂדֶה" (שופטים יט:טז) וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל מְלָאכָה בִּכְלַל מַעֲשֶׂה, בָּרֹב הוּא נוֹפֵל עַל מַעֲשֵׂה הָאֲדָמָה. **וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ**, מִמַּה שֶּׁהָיִינוּ עֲצֵבִים וַעֲמֵלִים בְּיָדֵינוּ. **אֲשֶׁר אֵרְרָהּ ה'**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְאָדָם "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה" (בראשית ג:יז) וְאַף עַל פִּי כֵן אַחַר נֹחַ גַּם כֵּן עָבוֹדָתָהּ בְּעִצָּבוֹן אֶלָּא שֶׁהוּא הֵקֵל בְּחָכְמָתוֹ בֶּעָמָל וּבְעִצָּבוֹן. וּלְפִי דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט מַה שֶּׁאָמַר לֶמֶךְ **זֶה יְנַחֲמֵנוּ** לֹא אָמַר דֶּרֶךְ נְבוּאָה אֶלָּא קָרְאוֹ נֹחַ לְסִימָן וְדֶרֶךְ בְּרָכָה וּתְפִלָּה כְּמוֹ שֶׁקָּרְאָה רָחֵל בְּנָהּ יוֹסֵף לֵאמֹר "יֹסֵף ה' לִי בֵּן אַחֵר" (בראשית ל:כד), וְכָתַב מֹשֶׁה רַבֵּינוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה סִפּוּר

שֵׁמוֹת אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים מֵאָדָם וְעַד נֹחַ וּמִסְפַּר שְׁנוֹתֵיהֶם כְּדֵי לְקַיֵּם בְּיָדֵינוּ אֲנַחְנוּ נוֹחֲלֵי תוֹרָתוֹ חִדּוּשׁ הָעוֹלָם וְיֵדַע כָּל דּוֹר וָדוֹר וְמַן חִדּוּשׁ הָעוֹלָם מָתַי הָיָה.

פסוק לב

וַיְהִי נֹחַ בֶּן חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. לֹא יָדַעְנוּ לָמָּה אִחֵר כָּל כָּךְ לְהוֹלִיד, שֶׁהֲרֵי אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו הוֹלִידוּ בֶּן מֵאָה אוֹ פָּחוֹת אוֹ יוֹתֵר. וּמִן הַנִּרְאֶה כִּי הָרִאשׁוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, לֹא הָיוּ רוֹדְפִים הַתַּאֲווֹת וְלֹא הָיוּ נִזְקָקִים לְאִשָּׁה אֶלָּא בְּנֵי מֵאָה אוֹ פָּחוֹת אוֹ יוֹתֵר מְעַט, וְכַוָּנָתָם לְהַשְׁאִיר לָהֶם זֶרַע בִּלְבַד וְלֹא לְתַאֲוַת הַבָּשָׂר. וְהָיוּ יוֹדְעִים לְפִי טֶבַע דּוֹרוֹתָם וּלְיִשֵּׁר מַעֲשֵׂיהֶם שְׁיִחְיוּ שָׁנִים רַבּוֹת, וּכְשֶׁהָיוּ מַגִּיעִים לְמֵאָה אוֹ קָרוֹב הָיוּ נִזְקָקִים לְאִשָּׁה וְהָיוּ מוֹלִידִים, וְהָרִאשׁוֹן הָיָה דּוֹמֶה לָהֶם בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים, לְפִיכָךְ זָכָרָם הַכָּתוּב וּמִסְפַּר יְמֵיהֶם. וְנֹחַ, לְפִי שֶׁרָאָה דּוֹרוֹ רָע, לֹא הָיָה רוֹצֶה לִזָּקֵק לְאִשָּׁה שֶׁמָּא יוֹלִיד בָּנִים שֶׁיִּהְיוּ רָעִים כְּמוֹ שֶׁהָיָה דּוֹרוֹ רָע וְשֶׁקֶר, עַד שֶׁהָיָה בֶּן חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְנִזְקַק לְאִשָּׁה וְהוֹלִיד. אוּלַי נֶאֱמַר לוֹ בִּנְבוּאָה. וְהוֹלִיד שְׁלֹשָׁה בָּנִים שֶׁהָיוּ טוֹבִים, אֶלָּא שֶׁחָם לֹא הָיָה שָׁלֵם כְּאֶחָיו. וְלֹא הוֹלִיד נֹחַ בָּנוֹת. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כו) אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם רְשָׁעִים הֵם, אֵין רְצוֹנִי שֶׁיֹּאבְדוּ בְּנֵי נֹחַ בַּמַּיִם, וְאִם צַדִּיקִים הֵם, לֹא אַטְרִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁיַּעֲשֶׂה תֵּבוֹת הַרְבֵּה. וְכָבַשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַעְיָנוֹ וְלֹא הוֹלִיד עַד שֶׁהָיָה בֶּן חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וְרַבִּי נְחֶמְיָה אָמַר בְּשֵׁם רַבִּי אֶלִיעֶזֶר בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי: אֲפִלּוּ יֶפֶת שֶׁהָיָה גָּדוֹל, לְכְשֶׁיָּבֹא הַמַּבּוּל אֵינוֹ בֶּן מֵאָה שָׁנָה וְאֵינוֹ רָאוּי לְעָנְשִׁין.

וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת. דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כו) כִּי יֶפֶת הוּא הַגָּדוֹל, וְלָמְדוּ זֶה מִמַּה שֶׁאָמַר "וַיְהִי שֵׁם בֶּן־מֵאָה שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַרְפַּכְשָׁד שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל" (בראשית יא:י), וְאִם שֵׁם הָיָה גָּדוֹל הֲרֵי הָיָה לוֹ מֵאָה אַחַר הַמַּבּוּל, נַחְשׁוֹב, כִּי הַיֶּלֶד נוֹלַד בְּשָׁנָה אַחַת וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְנֹחַ, מִפְּנֵי יְמֵי הָעִבּוּר, כִּי כְּשֶׁהָיָה בֶּן חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה נִזְקַק לְאִשְׁתּוֹ וְנִתְעַבְּרָה, וְהַמַּבּוּל הָיָה בִּשְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת לְנֹחַ. וְהִנֵּה הָיָה שֵׁם בְּבֹא הַמַּבּוּל בֶּן מֵאָה פָּחוֹת שָׁנָה וְאַחַר הַמַּבּוּל הָיָה בֶּן מֵאָה, וְאֵיךְ אָמַר שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל? אֶלָּא יֶפֶת הָיָה הַגָּדוֹל, וְכֵן אָמַר "אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל" (בראשית י:כא). וְאַף עַל פִּי שֶׁרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ כָּךְ יֵשׁ לְתִמְהַּ, אֵיךְ כָּתַב בְּכָל מָקוֹם שֶׁזָּכַר שִׁלְשָׁתָן "שֵׁם חָם וְיֶפֶת" דְּמַשְׁמַע כִּי שֵׁם הָיָה הַגָּדוֹל וְיֶפֶת הַקָּטָן? וּמַה שֶּׁאָמַר

שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל רוֹצֶה לוֹמַר אַחַר תְּחִלַּת הַמַּבּוּל, וְהָיָה שֵׁם אָז בֶּן מֵאָה פָּחוֹת שָׁנָה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וּכְשֶׁעָבַר הַמַּבּוּל הָיָה בֶּן מֵאָה שָׁנָה, וְהָיָה שָׁנָה אַחַר הַמַּבּוּל וּתְחִלַּת הַשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה וּמָנָה אוֹתָהּ עַל שְׁנָתַיִם וְלֹא מָנָה עַל מֵאָה לְפִי שֶׁלֹּא שָׁלְמָה לָהּ.

פרק ו

פסוק א

וַיְהִי כִּי הֵחֵל הָאָדָם. מִין הָאָדָם.

וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם. אֵין צָרִךְ לוֹמַר זֶה כִּי אִי אֶפְשָׁר לָעוֹלָם בְּלֹא זְכָרִים וּבְלֹא נְקֵבוֹת, אֶלָּא הָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה עַל הַבָּנוֹת לְפִי שֶׁטָּעוּ אַחֲרֵיהֶם וְהֵן גָּרְמוּ הַשְׁחָתַת הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁמְּסַפֵּר וְהוֹלֵךְ.

פסוק ב

וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים. בְּנֵי הַשּׁוֹפְטִים וְהַגְּדוֹלִים וּמַנְהִיגֵי הַמְּדִינוֹת, כִּי הֵם נִקְרְאוּ אֱלֹהִים, כְּמוֹ "אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל" (שמות כב:כז) וְהַדּוֹמִים לוֹ. וְכֵן תַּרְגּוּם אֶנְקְלוֹס "בְּנֵי רַבְרְבַיָּא", וּדְרַשׁ עֻזִּא וַעֲזָאֵל רְחוֹק. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כו:ה) רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי מְקַלֵּל לְכָל מַאן דְּקָרֵא לְהוֹן בְּנֵי אֱלֹהִים, תָּנֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי כָּל פִּרְצָה שֶׁאֵינָהּ מִן הַגְּדוֹלִים אֵינָהּ פִּרְצָה; וְעוֹד אָמְרוּ לָמָּה קוֹרֵא אוֹתָם **בְּנֵי הָאֱלֹהִים**, רַבִּי חֲנִינָא וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ תַּרְוַיְהוּ אָמְרִין שֶׁהִרְבּוּ יָמִים בְּלֹא צַעַר וּבְלֹא יִסּוּרִין; רַב הוּנָא בְּשֵׁם רַבִּי יוֹסֵי אָמַר הִרְבּוּ יָמִים כְּדֵי לַעֲסֹק עַל הַתִּקּוּפוֹת וְעַל הַחֻשְׁבּוֹנוֹת וְעַל הַמַּזָּלוֹת, וְהוּא הַטַּעַם שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה בַּאֲרִיכוּת שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים הַנִּזְכָּרִים.

אֶת בְּנוֹת הָאָדָם. בְּנוֹת הֲמוֹן הָאָדָם הַחֲלוּשִׁים שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶן כֹּחַ לַעֲמֹד כְּנֶגְדָּם, וְכַאֲשֶׁר הָיוּ רוֹאִים בְּנֵי הַגְּדוֹלִים בְּנוֹת הָעֲנִיִּים שֶׁהָיוּ טֹבֹת רוֹצֶה לוֹמַר יְפוֹת תֹּאַר וּמַרְאֶה, הָיוּ עוֹשְׂקִים וְלוֹקְחִים אֵיזֶה שֶׁהֵם בּוֹחֲרִים מִכֹּל הַנָּשִׁים וְאוֹתָן שֶׁיִּשְׂרוּ בְעֵינֵיהֶם הֵן פְּנוּיוֹת אוֹ נְשׂוּאוֹת לְבַעַל, כִּי מִי שֶׁהָיָה גָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ עוֹשֵׂק אֶת חֲבֵרוֹ וְאֵין מַצִּיל מִיָּדָם, וְאָדָם נֶאֱמַר עַל הַפְּחוּתִים וְהַחֲלוּשִׁים שֶׁאָמַר "גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִישׁ" (תהלים מט:ג) בְּנֵי אָדָם, הַפְּחוּתִים, בְּנֵי אִישׁ, הַגְּדוֹלִים. וּבַסִּפְרֵי פֵּרְשׁוּ כֵּן אִם בְּנֵי הַדַּיָּנִים הָיוּ אוֹחֲזִים נָשִׁים מִן הַשְּׁוָקִים וּמְעַנִּים אוֹתָם קַל וָחֹמֶר לִשְׁאָר בְּנֵי אָדָם; וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא פֵּרֵשׁ **בְּנֵי הָאֱלֹהִים** שֶׁהָיוּ יוֹדְעִים דַּעַת עֶלְיוֹן וּבָחֲרוּ לָהֶם מִי שֶׁהָיְתָה מַעֲרֶכֶת הַשָּׁמַיִם

כָּל אַחַת נִמְשֶׁלֶת לְכָל אֶחָד וְהַתּוֹלְדוֹת כְּתוֹלֶדֶת עַל כֵּן יָצְאוּ מֵהֶם גִּבּוֹרִים, וְיִתָּכֵן שֶׁלְּקָחוּ גַּם הַנָּשִׁים בְּחָזְקָה.

כִּי טֹבֹת הֵנָּה. אָמַר רַבִּי יוּדָן: טֹבֹת כְּתִיב, שֶׁהָיוּ מְטַיְּבִין וּמְקַשְּׁטִין אוֹתָהּ שֶׁהִכְנִיסָה לַחֻפָּה, וְהָיָה הַגָּדוֹל נִכְנָס וּבוֹעֲלָהּ תְּחִלָּה, הַדָּא הוּא דִּכְתִיב כִּי טֹבֹת הֵנָּה, אֵלֶּה הַבְּתוּלוֹת.

וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים. אֵלּוּ נְשׂוּאֵי אִישִׁים.

מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ. זֶה זָכָר וּבְהֵמָה.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר לֹא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם. אָמַר בִּלְבּוֹ, אוֹ אָמַר לְנֹחַ, וּמִלַּת לֹא יָדוֹן פֵּרְשָׁהּ אָבִי אֲדוֹנִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה מִן "יְגֹרֶה מָדוֹן" (משלי טו:יח) רוֹצֶה לוֹמַר לֹא יִהְיֶה רוּחִי הָעֶלְיוֹנִי שֶׁנִּפַּחְתִּי בָּאָדָם לֹא יִהְיֶה בְּמְרִיבָה עוֹד לְעוֹלָם עִם הַגּוּף, כִּי הַגּוּף נִמְשָׁךְ לְתַאֲוֹת הַבְּהֵמוֹת וְזֶה בַּאֲשֶׁר הוּא בָּשָׂר וּבְתוֹלֶדֶת הַבָּשָׂר שְׁקוּעוֹת וּקְבוּעוֹת הַתַּאֲוֹת, אַאֲרִיךְ לָהֶם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אִם יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה וְאִם לָאו אֲכַלֶּה אוֹתָם מִן הָעוֹלָם. וְעוֹד פֵּרְשׁוּ בּוֹ מֵעִנְיַן "וַיָּשָׁב חֲרִבּוֹ אֶל נִדְנָהּ" (דברי הימים א כא:כז) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ תַּעַר הַחֶרֶב, וְהָיָה מִלַּת יָדוֹן רְאוּיָה לְהִדָּבֵק לְחֶסְרוֹן הַנּוּ"ן אֶלָּא שֶׁבָּא בָּהּ הַנָּח תְּמוּרַת הַדָּגֵשׁ כְּמוֹ שֶׁבָּא בְּמִלַּת "וַיָּזֵד יַעֲקֹב נָזִיד" (בראשית כה:כט) וּפֵרוּשׁ לֹא יִהְיֶה הָרוּחַ בְּתוֹךְ נִדְנוֹ שֶׁהוּא הַגּוּף אֶלָּא אוֹצִיא אוֹתָהּ מִמֶּנּוּ וַאֲכַלֶּה הָרוּחַ וְהַגּוּף, וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה כו) אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן רַבִּי יוֹסֵי אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינִי נוֹתֵן רוּחִי בְּשָׂעָה שֶׁאֲנִי נוֹתֵן מַתָּן שְׂכָרָן שֶׁל צַדִּיקִים. רַבִּי יַנַּאי וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ תַּרְוַיְהוֹן אָמְרִין אֵין גֵּיהִנֹּם לֶעָתִיד לָבֹא אֶלָּא יוֹם הוּא שֶׁמְּלַהֵט אֶת הָרְשָׁעִים. רַבִּי יְהוּדָה בֶּן רַבִּי אִלְעַאי אָמַר לֹא יוֹם וְלֹא גֵּיהִנֹּם אֶלָּא אֵשׁ הִיא שֶׁתְּהֵיֶה יוֹצֵאת מִגּוּפָן שֶׁל רְשָׁעִים וּמְלַהֶטְתָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לג:יא) "תַּהֲרוּ חֲשַׁשׁ תֵּלְדוּ קַשׁ רוּחֲכֶם אֵשׁ תֹּאכַלְכֶם" וְעוֹד כָּתַבְנוּ דָּבָר אֶחָד בְּעִנְיַן גֵּיהִנֹּם בְּפָסוּק "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בראשית א:לא). אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בֶּן רַבִּי אִלְעַאי **לֹא יָדוֹן רוּחִי**, אֵין הָרוּחוֹת הַלָּלוּ נִדּוֹנוֹת לְפָנַי לְעוֹלָם. רַבִּי הוּנָא בְּשֵׁם רַבִּי אַחָא אָמַר **לֹא יָדוֹן**, בְּשָׁעָה שֶׁאֲנִי מַחֲזִיר הָרוּחַ לְנִדְנָהּ אֵין אֲנִי מַחֲזִיר

רוּחוֹת אֵלּוּ לְנִדְנֵיהֶם. וְעוֹד אָמְרוּ (סנהדרין קח) דּוֹר הַמַּבּוּל אֵין חַיִּין לָעוֹלָם הַבָּא, וְאֵין נִדּוֹנִין שֶׁנֶּאֱמַר **לֹא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם**, לֹא רוּחַ וְלֹא דִּין.

בְּשַׁגַּם. הַשִּׁי"ן פְּתוּחָה כְּמוֹ "שַׁקַּמְתִּי דְּבוֹרָה" (שופטים ה:ז), וּפֵרוּשׁ כַּאֲשֶׁר גַּם הוּא בָּשָׂר, כְּלוֹמַר לָמָּה לֹא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם, לְפִי שֶׁגַּם הוּא בָּשָׂר כְּמוֹ הַבְּהֵמוֹת, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ עֶלְיוֹנָה, הִנֵּה גַּם הוּא בָּשָׂר וְהַבָּשָׂר מוֹשֵׁךְ הָרוּחַ אֶל תַּאֲוֹתָיו, לְפִיכָךְ אַאֲרִיךְ לָאָדָם הַזֶּה מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, אִם יָשׁוּב, טוֹב, אֲקַיֵּם אוֹתָם בָּעוֹלָם, וְאִם לָאו אֲכַלֶּה אוֹתָם מִן הָעוֹלָם, זֶה פֵּרוּשׁוֹ. **יָמָיו**. הַיָּמִים שֶׁאַאֲרִיךְ לוֹ, וְטַעַם **מֵאָה וְעֶשְׂרִים** לֹא יָדַעְנוּ אֶלָּא כָּךְ הָיָה רְצוֹן הַבּוֹרֵא.

פסוק ד

הַנְּפִלִים. הַפָּסוּק הַזֶּה טַעְמוֹ דָּבוּק לְמַעְלָה שֶׁאָמַר "מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ", וְאַחַר כֵּן סִפֵּר מַה שֶּׁאָמַר הָאֵל "לֹא אַאֲרִיךְ לָהֶם". **הַנְּפִלִים** הֵם הָעֲנָקִים וְיִקָּרְאוּ נְפִלִים וְאִם הֵם גְּבוֹהִים מְאֹד מִמִּדַּת שְׁאָר בְּנֵי אָדָם, וְהַטַּעַם שֶׁיִּפֹּל הָרוֹאֶה אוֹתָם מֵרֹב תִּמָּהוֹן וּבֶהָלָה, וְכֵן "וְאוּלָם הַר נוֹפֵל יִבּוֹל" (איוב יד:יח). אָמַר כִּי **בַּיָּמִים הָהֵם הָיוּ בָאָרֶץ** אֲנָשִׁים בַּעֲלֵי קוֹמָה יְתֵרָה מְאֹד, וְהַסִּבָּה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בַּאֲרִיכוּת יְמֵי הַנִּזְכָּרִים שֶׁהָיוּ יְחִידִים, כֵּן הָיוּ **הַנְּפִלִים** יְחִידִים בְּיִתְרוֹן מִדַּת גּוּפָם, וְהֵם נִקְרָאִים נְפִלִים וַעֲנָקִים.

וְגַם אַחֲרֵי כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל בְּנוֹת הָאָדָם. פֵּירוּשׁוֹ: וְגַם אַחֲרֵי כֵן שֶׁרַבּוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים וְהָיוּ בּוֹעֲלִים בְּנוֹת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּחֲרוּ לָהֶם, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהָיוּ בָּאָרֶץ נְפִילִים שֶׁהָיוּ רוֹאִים אוֹתָם יְפוֹת מַרְאֶה וּבַעֲלוֹת קוֹמָה; וְהַנְּפִילִים הָיוּ מִבְּנֵי הַגְּדוֹלִים וְכַאֲשֶׁר הָיוּ בּוֹעֲלִים כְּמוֹתָן הָיוּ הַנּוֹלָדִים מֵהֶן גַּם כֵּן כְּמוֹתָם בְּאֵיכוּת וְכַמּוּת. **וְהֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם**, כְּלוֹמַר שֶׁהֵם נִזְכָּרִים בְּפִי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם שֶׁהָיוּ אֵלֶּה הַגִּבּוֹרִים מִזְּמַן קַדְמוֹן, זֶהוּ **אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם**, שֶׁהָיָה לָהֶם שֵׁם בְּפִי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם. וְאַחֲרֵי הַמַּבּוּל רָאוּ הַנִּשְׁאָרִים כִּי רַע בְּעֵינֵי ה' רְדִיפַת הַתַּאֲוֹת וְהַנְהָגוֹת הַגּוּפוֹת לְהַנְאוֹת לְהַרְבּוֹת הַמִּשְׁגָּל וּלְהַגְדִּיל הַגּוּפוֹת בְּמִדָּתָן וּבַאֲרִיכוּת יְמֵיהֶם אִם הָיָה זֶה בְּהַנְהָגַת מִחְיָתָם, וְחָסְרוּ הַתַּאֲוֹת וְאוֹתָן הַנְהָגוֹת עַד שֶׁמָּעֲטוּ שְׁנוֹת בְּנֵי אָדָם אַחַר הַמַּבּוּל וְהָיוּ הֻלּוּךְ וְחָסוֹר, לְפִי שֶׁשָּׁב לָהֶם לְמִנְהָג וּלְטֶבַע הַנְהָגוֹת הָרִאשׁוֹנִים וּמָעֲטוּ הַיָּמִים וּמָעֲטוּ הַמִּדּוֹת הַגּוּפוֹת עַד שֶׁלֹּא נִשְׁאַר מֵהֶם גּוּף בַּזְּמַן שֶׁבָּאוּ יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ וְלֹא נִמְצְאוּ מֵהֶם

אֶלָּא יְלִידֵי הָעֲנָק בְּחֶבְרוֹן, וְאָמְרוּ (ילקוט יהושע רמז כג) וְלֹא הָיוּ אֶלָּא אַרְבָּעָה, וּבִימֵי דָּוִד יְלִידֵי הָרָפָה בְּגַת (דברי הימים א כ:ד), וְעַל עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נֶאֱמַר (יהושע יג:יב) "הוּא נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים", וְאֶפְשָׁר שֶׁאוֹתָן שֶׁנִּמְצְאוּ נָהֳגוּ בְּגוּפָם מִנְהַג הָרִאשׁוֹנִים שֶׁלִּפְנֵי הַמַּבּוּל, וְאֶפְשָׁר שֶׁהֶאֱרִיכוּ יָמִים כְּמוֹ שֶׁאָרְכוּ גוּפוֹתָם.

פסוק ה

וַיַּרְא ה'. כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ הַקֵּץ שֶׁנָּתַן לָהֶם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה רָאָה כִּי לֹא הֵיטִיבוּ מַעֲשֵׂיהֶם אֲבָל הֵרֵעוּ אוֹתָם וְכָל יוֹם הָיָה קָשֶׁה מֵחֲבֵרוֹ, זֶהוּ שֶׁאָמַר **רַק רַע כָּל־הַיּוֹם**. וּפֵרוּשׁ **וְכָל יֵצֶר**, מִשְּׁנֵי יְצָרִים שֶׁיֵּשׁ בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם אֶחָד טוֹב וְאֶחָד רַע, כֻּלּוֹ הָיָה לְרַע וְלֹא הָיָה טוֹב בָּהֶם. וְנִקְרֵאת תַּאֲוַת מַחֲשֶׁבֶת הַלֵּב, יֵצֶר, לְפִי שֶׁהַלֵּב יוֹצֵר וּפוֹעֵל בְּלִבּוֹ הָעִנְיָנִים הֵן לְטוֹב וְהֵן לְרַע לְהוֹצִיאָם לִידֵי מַעֲשֶׂה. וְטַעַם מַה שֶּׁהֶאֱרִיךְ הָאֵל לָהֶם מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אִם יָשׁוּבוּ, וְהוּא הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁלֹּא יָשׁוּבוּ, עָשָׂה כֵּן כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד אָדָם מִמִּדּוֹתָיו וְיַאֲרִיךְ אַפּוֹ לַחוֹטֵא וְלֹא יִנְקֹם מִמֶּנּוּ מִיָּד אַף עַל פִּי שֶׁהַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ אוּלַי יִתְחָרֵט בּוֹ וְיָשׁוּב. וְהִנֵּה הָאֵל בָּרָא עוֹלָמוֹ לִהְיוֹת טוֹב אוֹ כֻּלּוֹ אוֹ רֻבּוֹ, וְאִם כֻּלּוֹ רַע לֹא יוּכַל לַעֲמֹד כִּי לֹא יִבְחַר הָאֵל כִּי אִם בַּטּוֹב; וְהִנֵּה רָאָה דּוֹר הַמַּבּוּל כֻּלּוֹ רַע בִּזְנוּת וְחָמָס שֶׁמַּפְסִידִין סֵדֶר הָעוֹלָם וְהָיוּ מַעֲשֵׂיהֶם כְּנֶגֶד מַעֲשָׂיו, וְאָמַר לְהַשְׁחִית אֶת הָעוֹלָם הַשָּׁפֵל וּלְהַשְׁאִיר מִמֶּנּוּ הַטּוֹב שֶׁנִּמְצָא בּוֹ וְהָיָה שֶׁמֶץ מִמֶּנּוּ כְּדֵי לְקַיְּמוֹ לָעֲתִיד, וְהִשְׁאִיר בּוֹ נֹחַ שֶׁמָּצָא אוֹתוֹ טוֹב וְכֵן בָּנָיו עִם נְשׁוֹתֵיהֶן כְּדֵי לְקַיֵּם זֶרַע וְלֶמֶךְ אָבִיו כְּבָר מֵת חֲמֵשׁ שָׁנִים לִפְנֵי הַמַּבּוּל, וּמְתוּשֶׁלַח שָׁלְמוּ שְׁנוֹתָיו בְּבֹא הַמַּבּוּל וָמֵת, כִּי חֲמֵשׁ שָׁנִים חַי אַחַר לֶמֶךְ בְּנוֹ, הִנֵּה לֹא נִשְׁאַר צַדִּיק בָּעוֹלָם אֶלָּא נֹחַ וּבָנָיו.

פסוק ו

וַיִּנָּחֶם ה'. מַה שֶּׁאָמַר **וַיִּנָּחֶם**. דִּבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, כִּי עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת "לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחֵם" (שמואל א טו:כט), כִּי אֵין שִׁנּוּי חֵפֶץ בּוֹ יִתְבָּרַךְ וְיִתְעַלֶּה.

וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ. זֶה גַּם כֵּן דֶּרֶךְ מָשָׁל, כִּי אֵין לְפָנָיו עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת לֹא שִׂמְחָה וְלֹא עִצָּבוֹן וְלֹא יִשְׁתַּנֶּה מִמִּדָּה לְמִדָּה, וְהֶפֶךְ מִוַּיִּתְעַצֵּב "יִשְׂמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו" (תהלים קד:לא), וְהַכֹּל דֶּרֶךְ מָשָׁל. כִּי כְּמוֹ שֶׁהָאָדָם שָׂמֵחַ עַל הַדָּבָר הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו, וְיִתְעַצֵּב עַל הַדָּבָר רַע בְּעֵינָיו, כֵּן הָיָה הַסִּפּוּר עַל הָאֵל יִתְבָּרַךְ וְהוּא עַל דֶּרֶךְ הָעֲבָרָה, וְהַשִּׂמְחָה וְהָעִצָּבוֹן בָּאָדָם בַּלֵּב

לְפִיכָךְ אָמַר בָּרוּךְ מָשָׁל עַל הָאֵל יִתְבָּרַךְ **אֶל־לִבּוֹ**. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כז:ד) גּוֹי אֶחָד שָׁאַל אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, אָמַר לוֹ אֵין אַתֶּם אוֹמְרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד, אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ וְהַכְתִיב **וַיִּנָּחֶם וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ**? אָמַר לוֹ נוֹלַד לְךָ בֵּן זָכָר מִיָּמֶיךָ? אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ מָה עָשִׂיתָ, אָמַר לוֹ שִׂמַּחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי אֶת הַכֹּל, אָמַר לוֹ וַהֲלֹא הָיִיתָ יוֹדֵעַ שֶׁסּוֹפוֹ לָמוּת? אָמַר לוֹ בְּשִׁעַת חֶדְוָא וּבְשִׁעַת אֲבֵלָא אֲבֵלָא. אָמַר לוֹ כָּךְ מַעֲשֶׂה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי שִׁבְעָה יָמִים נִתְאַבֵּל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל עוֹלְמוֹ קֹדֶם שֶׁהֵבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים וּמֵי הַמַּבּוּל הָיוּ וְגוֹ'" (בראשית ז:י), וּמָה טַעַם **וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ** וְאֵין עֲצִיבָה אֶלָּא אֲבֵלוּת כְּמָה דְאַתְּ אוֹמֵר "כִּי נֶעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ" (שמואל ב יט:ג).

וּמַה שֶּׁאָמַר **בָּאָרֶץ**. כִּי יָדוּעַ הוּא כִּי בָּאָרֶץ עָשָׂה אֶת הָאָדָם, אֶלָּא רוֹצֶה לוֹמַר בָּאָרֶץ מְעֹרָב בְּתוֹלְדוֹת הָאָרֶץ נוֹטֶה אַחַר בִּנְיַן גּוּפוֹ שֶׁהוּא כֻּלּוֹ אַרְצִי, וְלֹא כֵן דְּמוּת אָדָם הָעֶלְיוֹנִי שֶׁהוּא בְּצֶלֶם אֱלֹהִים, לְפִיכָךְ לֹא נִחַם עַל נֹחַ וְעַל כַּיּוֹצֵא בּוֹ.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר ה'. אָמַר בְּלִבּוֹ, אוֹ אָמַר אֶל נֹחַ.

אֶמְחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי. "אֶת הָאָדָם" וְלֹא כָּל אָדָם, שֶׁהֲרֵי נִשְׁאַר נֹחַ וּבָנָיו. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כח): לָמָּה בְּמַיִם? אָמַר רַבִּי בְּרֶכְיָה: כְּלוּם בָּרָאתִי אֶת הָאָדָם אֶלָּא מִן הֶעָפָר? מִי מְמַחֶה אֶת הֶעָפָר? הֲלֹא הַמַּיִם. **מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה**. וּבִכְלַל בְּהֵמָה חַיָּה, **וָרֶמֶשׂ** הֵם קְטַנֵּי הַחַיִּים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וְלָמָּה נִמְחוּ הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת וְהָרֶמֶשׂ וְהָעוֹפוֹת? לְפִי שֶׁכֻּלָּם נִבְרְאוּ בִּשְׁבִיל הָאָדָם, וְאִם אֵין אָדָם מַה צָּרִךְ לָהֶם? וְעוֹד, כֵּיוָן שֶׁהָיוּ הַמַּיִם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה לֹא הָיוּ יְכוֹלִים לְהִנָּצֵל הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת אִם לֹא עַל יְדֵי מוֹפֵת, וְאֵין הַשְׁגָּחַת הָאֵל עֲלֵיהֶם אֶלָּא עַל הַמִּין, וְהַמִּין לֹא נִמְחָה, שֶׁהֲרֵי צִוָּה לְנֹחַ עַל קִיּוּמוֹ. וְאִם תֹּאמַר: לָמָּה הָיָה הַמַּבּוּל עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, יִהְיֶה בִּמְקוֹם מוֹשַׁב בְּנֵי אָדָם? אִם כֵּן הָיוּ בְּנֵי אָדָם נָסִים מִפְּנֵי הַמַּיִם לְמָקוֹם שֶׁלֹּא הָיוּ בּוֹ הַמַּיִם, לְפִיכָךְ כִּסָּה גַּם הֶהָרִים כְּדֵי שֶׁלֹּא יַעֲלוּ בְּנֵי אָדָם עַל הֶהָרִים הָרָמִים לְהִנָּצֵל שָׁם. וְיֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה כח) כִּי גַּם הַחַיּוֹת הַבְּהֵמוֹת וְהָעוֹפוֹת קִלְקְלוּ מִין בְּשֶׁאֵינוֹ מִינוֹ, וְהָאֵל בָּרָא אוֹתָם כָּל אֶחָד לְמִינוֹ, וְהִנֵּה עָשׂוּ כְּנֶגֶד מַעֲשֵׂה הָאֵל. וּמֵהֶם אָמְרוּ כְּטַעַם הָרִאשׁוֹן שֶׁכָּתַבְנוּ,

אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: כְּלוּם בָּרָאתִי בְּהֵמָה וְחַיָּה אֶלָּא בִּשְׁבִיל הָאָדָם, וְאִם אֵין אָדָם בְּהֵמָה לָמָּה?

פסוק ח

וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'. עָשָׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁבָּהֶם מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה', וְכֵן נֶאֱמַר בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמות לג:יז) "כִּי מָצָאתָ חֵן בְּעֵינָי". וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (כח:ט) אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כָּהֲנָא, "כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתִים, וְנֹחַ"? אַתְמְהָא, אֶלָּא אֲפִילּוּ נֹחַ שֶׁנִּשְׁתַּיֵּר מֵהֶם לֹא הָיָה כְּדַאי, אֶלָּא שֶׁ**מָּצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'**.

פסוק ט

אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ. תּוֹלְדֹת פְּרוּשׁוֹ הַקּוֹרוֹת שֶׁקָּרוּהוּ בִּדְבַר הַמַּבּוּל וְאַחֲרָיו, וְכֵן "אֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב" כִּי הַקּוֹרוֹת הֵם תּוֹלְדֹת הַיָּמִים, וְכֵן אָמַר "כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם" (משלי כז:א).

נֹחַ. שְׁלֹשָׁה בְּפָסוּק אֶחָד, וְהָיָה מַסְפִּיק בְּאֶחָד? אָמְרוּ כִּי הוּא דֶּרֶךְ צַחוּת לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְכֵן "יִשְׂרָאֵל" חֲמִשָּׁה בְּפָסוּק אֶחָד (במדבר ח:יט).

צַדִּיק. שֶׁהָיוּ מַעֲשָׂיו בְּצֶדֶק, הֵפֶךְ אַנְשֵׁי דוֹרוֹ שֶׁהָיוּ אַנְשֵׁי חָמָס.

תָּמִים. שָׁלֵם בְּלִי שׁוּם דֹּפִי; וּבַמִּדְרָשׁ שֶׁנּוֹלַד מָהוּל (תנחומא ה).

בְּדֹרֹתָיו. בְּאַנְשֵׁי דוֹרוֹ וּבַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחַר הַמַּבּוּל, כִּי נֹחַ הֶאֱרִיךְ יָמִים וְהַרְבֵּה דוֹרוֹת הִשִּׂיג בְּחַיָּיו, כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ הָיָה בֶּן חֲמִשִּׁים וּשְׁמֹנֶה כְּשֶׁמֵּת נֹחַ, וְהִסְתִּמָּן אַבְרָהָם אָבִינוּ הָיָה בֶּן נ"ח כַּאֲשֶׁר מֵת נֹחַ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (ותנחומא) **בְּדֹרֹתָיו**, בִּשְׁלֹשָׁה דוֹרוֹת, בְּדוֹר אֱנוֹשׁ, בְּדוֹר הַמַּבּוּל וּבְדוֹר הַפְּלָגָה.

אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ־נֹחַ. דָּבֵק הָיָה בּוֹ וְכָל דְּרָכָיו לִשְׁמוֹ, וְזֶה הָיָה כֹּחַ גָּדוֹל מִשֶּׁכָּלוֹ שֶׁהִתְגַּבֵּר עַל טִבְעוֹ, כִּי הוּא הָיָה בְּדוֹר רְשָׁעִים וְחַמָּסִים וְלֹא לָמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, וְלֹא הִתְבּוֹדֵד בַּעֲבוֹדַת הָאֵל אֶלָּא הוּא לְבַדּוֹ.

פסוק י

וַיּוֹלֶד נֹחַ. וּכְבָר הִזְכִּיר בָּנָיו שֶׁהוֹלִיד לְמַעְלָה, אֶלָּא זְכָרָם הֵנָּה אַחַר שֶׁאָמַר "הִתְהַלֵּךְ נֹחַ" לְהוֹרוֹת, כִּי כְּמוֹ שֶׁהִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדַת הָאֵל כֵּן לִמֵּד וְהִרְגִּיל אֶת בָּנָיו שֶׁהוֹלִיד לָסוּר מִדַּרְכֵי הָרְשָׁעִים וְלַעֲבֹד אֶת ה' וּלְדָבְקָה בּוֹ, שֶׁאִם לֹא הָיוּ כֵן לֹא הָיוּ נִצּוֹלִים מִן הַמַּבּוּל, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא הָיָה צַדִּיק, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסֵפֶר יְחֶזְקֵאל (יד:טז) "וְהָיוּ שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים

הָאֱלֹה בְּתוֹכָהּ נֹחַ דָּנִיֵּאל וְאִיּוֹב" וְאָמַר אִם בָּנִים וְאִם בָּנוֹת יַצִּילוּ, וְהָיָה נֹחַ נִצָּל עִם אִשְׁתּוֹ לְבַדָּהּ, וְהֵם הָיוּ מַשְׁאִירִים זֶרַע אַחַר הַמַּבּוּל.

פסוק יא

וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ. אַנְשֵׁי הָאָרֶץ, וְכֵן (שמות א:ז) "וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ" וְכָמוֹהוּ רַבִּים.
לִפְנֵי הָאֱלֹהִים. לְהוֹדִיעַ כִּי הוּא מַשְׁגִּיחַ בַּתַּחְתּוֹנִים דֶּרֶךְ כְּלָל וּפְעָמִים דֶּרֶךְ פְּרָט, וְהִנֵּה נִשְׁחַת הַמִּין, זֶהוּ **וַתִּמָּלֵא**, וְרָאָה הָאֵל וְאָמַר לְמְחוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לִפְנֵי הָאֱלֹהִים.

פסוק יב

כִּי הִשְׁחִית. וּפֵרוּשׁ **כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר**, בְּנֵי אָדָם, וְכֵן "וְיִבְרֵךְ כָּל בָּשָׂר" (תהלים קמה:כא), "יָבוֹא כָל בָּשָׂר" (ישעיה סו:כג), וְאִם כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה גַּם שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים בַּכְּלָל כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.
אֶת דַּרְכּוֹ. דֶּרֶךְ תּוֹלַדְתּוֹ, שֶׁהוּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ" (בראשית ב:כד), כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק יג

וְיֹאמַר **קֵץ כָּל־בָּשָׂר**. הִגִּיעַ קִצָּם לְכַלּוֹתָם מִן הָעוֹלָם, אוֹ הַקֵּץ שֶׁנָּתַתִּי לָהֶם כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ; וְהִנֵּה לֹא שָׁבוּ אֲבָל הִשְׁחִיתוּ מְאֹד יוֹתֵר.
בָּא לְפָנַי. פֵּרַשְׁנוּהָ הִגִּיעַ לְפָנַי, כְּמוֹ "כִּי עָלְתָה רָעָתָם לְפָנַי" (יונה א:ב), כְּלוֹמַר הַקֵּץ שֶׁהוּא גְּמוּל מַעֲשֶׂה הָרָע שֶׁבָּא לְפָנַי, הִגִּיעַ, וְהִנֵּה טַעַם בָּא, לְקֵץ וְלַמַּעֲשֶׂה הָרָע.
כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם. וְטַעַם מִפְּנֵיהֶם דָּבֵק עִם **בָּא לְפָנַי**, כְּלוֹמַר בָּא לְפָנַי מִפְּנֵי מַעֲשֶׂה הֶחָמָס שֶׁהִגְדִּיל לַעֲשׂוֹת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לא): בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחַ שֶׁל חָמָס, שֶׁהֲרֵי דּוֹר הַמַּבּוּל עָבְרוּ עַל הַכֹּל וְלֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל חָמָס.
מַשְׁחִיתָם. כֵּיוָן שֶׁהִשְׁחִיתוּ אֶת דַּרְכָּם עַל הָאָרֶץ שֶׁהִפְקַדְתִּים שֶׁיִּהְיוּ שׁוֹלְטִים עָלֶיהָ, הִנְנִי מַשְׁחִיתָם מִמֶּנָּה.
אֶת. כְּמוֹ מִן, וְכֵן "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר" (שמות ט:כט), "הֵם יָצְאוּ אֶת הָעִיר" (בראשית מד:ד) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, אוֹ פֵּרֵשׁ עִם הָאָרֶץ, כִּי כֵּיוָן שֶׁכִּסָּה הַמַּיִם הֲרֵי הִיא נִשְׁחֶתָה וְחָזְרָה לְתֹהוּ וָבֹהוּ; וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (בראשית רבה פרשה לא), כִּי שְׁלֹשָׁה טְפָחִים שֶׁל עֹמֶק הַמַּחֲרֵשָׁה נִמְחוּ וְנִטַּשְׁטְשָׁה.

פסוק יד

עֲשֵׂה לְךָ. לְצָרְכְּךָ, שֶׁתִּנָּצֵל בָּהּ מִמֵּי הַמַּבּוּל וּשְׁאָר הַחַיִּים עִמְּךָ.
גֹּפֶר. הוּא עֵץ קַל עַל פְּנֵי הַמַּיִם, וְתַרְגּוּם אוּנְקְלוֹס "קַדְרוֹם", וְהוּא מִמִּינֵי אֲרָזִים.
קִנִּים. מְדוֹרִים חֲלוּקִים כְּמוֹ קִנֵּי הָעוֹפוֹת, וְכֵן עוֹשִׂים בְּנֵי אָדָם לַיּוֹנִים קִנִּים רַבִּים חֲלוּקִים, וְכֵן צִוָּה הָאֵל לְנֹחַ שֶׁיַּעֲשֶׂה הַרְבֵּה מְדוֹרִים מְדוֹרִים שֶׁיָּדוּר כָּל מִין וּמִין בִּפְנֵי עַצְמוֹ.
וְכָפַרְתָּ. מֵעִנְיַן כֹּפֶר, וְהוּא הַזֶּפֶת, וְכֵן בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת סז) "זֶפֶת כּוֹפְרָא".
מִבַּיִת וּמִחוּץ. שֶׁאִם יִתְפָּרְקוּ מַה שֶּׁבַּחוּץ מִפְּנֵי חֹזֶק הַמַּיִם, עוֹמֵד מַה שֶּׁבִּפְנִים.

פסוק טו

וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ. הַמִּדָּה וְהַתְּכוּנָה שֶׁתַּעֲשֶׂה אוֹתָהּ זֶהוּ, וְ"זֶה", לְשׁוֹן זָכָר אוֹמֵר עַל הַשִּׁעוּר, וְצִוָּהוּ לַעֲשׂוֹת אֶת הַתֵּבָה הָרֹחַב שִׁשִּׁית הָאֹרֶךְ וְהַקּוֹמָה עֲשִׂירִית הָאֹרֶךְ, וּבְשִׁעוּר זֶה תַּעֲמֹד עַל הַמַּיִם בְּמִישׁוֹר וְלֹא תֵהָפֵךְ מִצַּד אֶל צַד. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה לא) לִמְּדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁאִם יַעֲשֶׂה אָדָם סְפִינָה יַעֲשֶׂה רָחְבָּהּ אֶחָד מִשִּׁשָּׁה בְּאָרְכָּהּ וְגָבְהָהּ אֶחָד מֵעֲשָׂרָה.

פסוק טז

צֹהַר. מִגְזֶרֶת צָהֳרַיִם, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיַּעֲשֶׂה עָלֶיהָ חַלּוֹן שֶׁיִּכָּנֵס מִמֶּנּוּ הָאוֹרָה לְאַחַר כְּלוֹת הַגֶּשֶׁם וְחֶסְרוֹן הַמַּיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה" (בראשית ח:ו). וְיֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאָמְרוּ כִּי אֶבֶן טוֹבָה הָיְתָה לוֹ שֶׁהָיְתָה מְאִירָה כַּצָּהֳרַיִם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **צֹהַר תַּעֲשֶׂה**, וּלְשׁוֹן **תַּעֲשֶׂה** הוּא כְּנֶגֶד זֶה הַפֵּרוּשׁ. וּבֶאֱמֶת הֵכִין נֹחַ שֶׁמָּן לַנֵּר בְּהַכִינוֹ כָּל צָרְכָיו, וְזֶה הַחַלּוֹן הָיָה לְמַעְלָה.
וְאֶל־אַמָּה תְּכַלֶּנָּה. שֶׁהָיְתָה מְשֻׁפַּעַת וְעוֹלָה עַד שֶׁלֹּא הָיָה לְמַעְלָה, בָּאֹרֶךְ וּבָרֹחַב, אֶלָּא אַמָּה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַגְּשָׁמִים שֶׁיּוֹרְדִים עַל הַתֵּבָה יוֹרְדִים מֵהֵרָה בְּלֹא עִכּוּב.
וּפֶתַח הַתֵּבָה. שֶׁנִּכְנְסוּ בּוֹ וְיָצְאוּ, וְסָתְמוּ אוֹתוֹ הַפֶּתַח אַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ וּפָתְחוּהוּ כְּשֶׁיָּצְאוּ.
תַּחְתִּיִּם. הַיּוֹ"ד הַכְּתוּבָה הִיא יוֹ"ד הַיַּחַס וְיוֹ"ד הָרַבִּים נָפְלָה מֵהַמִּכְתָּב כְּמוֹ "עֲבָדִים נָכְרִים", וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לא): תַּחְתִּיִּים לִזְבָלִים, שְׁנִיִּים לוֹ וּלְבָנָיו וְלִטְהוֹרִים, וְהָעֶלְיוֹנִים לִטְמֵאִים. וְיֵשׁ מְחַלְּקִים: תַּחְתִּיִּים לִטְמֵאִים, שְׁנִיִּים לוֹ וּלְבָנָיו

וְלִטְהוֹרִים, וְהָעֲלִיוֹנִים לִזְבָלִים. כֵּיצַד הָיָה עוֹשֶׂה? אֶלָּא כְּמִין קַטַרְקְטִין הָיָה לוֹ, וְהָיָה פּוֹתְחָן מִן הַצַּד.

פסוק יז

וַאֲנִי וְגוֹ' הַמַּבּוּל מַיִם. חָסֵר הַנִּסְמָךְ, הַמַּבּוּל מַבּוּל מַיִם, כְּמוֹ "הָאָרוֹן הַבְּרִית" (יהושע ג:טו) וְהַדּוֹמִים לוֹ. וּמַבּוּל עִקָּרוֹ מִנָּבוּל, וְכֵן "וְנִבְלֵי שָׁמַיִם מִי יַשְׁכִּיב" (איוב לח:לז) שֶׁפֵּרְשׁוּ גְּשָׁמֵי שָׁמַיִם, וְעִקַּר הַמִּלָּה עִנְיַן נְפִילָה, כְּמוֹ "נִבֶּלֶת עָלֶיהָ" (ישעיהו א:ל), לְפִי שֶׁנּוֹפְלִים מִן הַשָּׁמַיִם וְנִשְׁפָּכִים לָאָרֶץ, וּמַבּוּל שֵׁם תֹּאַר לַגֶּשֶׁם, וְגֶשֶׁם שֵׁם עֶצֶם, לְפִיכָךְ יוּכַל לוֹמַר מַבּוּל עַל כָּל דָּבָר שֶׁנּוֹפֵל מִן הַשָּׁמַיִם, כְּמוֹ הַשֶּׁלֶג וְהָאֵשׁ וְהַבָּרָד אִם יֵרֵד הָרֹב, לְפִיכָךְ אָמַר מַבּוּל מַיִם וְלֹא אָמַר גֶּשֶׁם מַיִם. **מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם**. וְאִם לֹא אָמַר **כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ** הָיִיתִי מֵבִין אֲפִלּוּ הַדָּגִים, לְפִיכָךְ פֵּרֵשׁ וְאָמַר **כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ**, וּפֵרוּשׁ בַּיַּבָּשָׁה, כִּי לֹא נִגְזְרָה גְּזֵרָה עַל הַדָּגִים שֶׁבַּיָּם, כִּי אֵינָם עִם בְּנֵי אָדָם בַּיַּבָּשָׁה, גַּם לֹא הִשְׁחִיתוּ אֶת דַּרְכָּם עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה.

פסוק יח

וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתָּךְ. בְּרִית שֶׁאֲנִי כּוֹרֵת עִמְּךָ שֶׁתִּנָּצֵל מִמֵּי הַמַּבּוּל אַתָּה וְכָל אֲשֶׁר עִמְּךָ, אֲקַיְּמֶנּוּ לְךָ.

וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה. שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ שֶׁתִּנָּצְלוּ בָּהּ מִמֵּי הַמַּבּוּל.

אַתָּה וּבָנֶיךָ. מִכָּאן רָמְזוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לא) שֶׁלֹּא שִׁמְּשׁוּ מִטּוֹתֵיהֶם נֹחַ וּבָנָיו בַּתֵּבָה, שֶׁהִפְרִידָם הַכָּתוּב בְּבִיאָתָם אֶל הַתֵּבָה, שֶׁאָמַר **אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי בָנֶיךָ**, וְכֵן הָיָה רָאוּי לוֹ שֶׁיָּחוּשׁ וְיִדְאַג עַל הַשְׁחָתַת הָעוֹלָם וְלֹא יִתְעַסֵּק בְּתַאֲוַת הַגּוּף אֶלָּא בְּמַאֲכָל כְּדֵי לְהַחֲיוֹת.

פסוק יט

וּמִכָּל־הָחַי מִכָּל־בָּשָׂר. מֵאֲשֶׁר בַּיַּבָּשָׁה.

שְׁנַיִם מִכֹּל. רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ זוּגִים, וְאַחַר כֵּן פֵּרֵשׁ הַזּוּגוֹת, וְאָמַר **זָכָר וּנְקֵבָה יִהְיוּ**.

תָּבִיא אֶל־הַתֵּבָה. אַחַר שֶׁיָּבֹאוּ מֵעַצְמָם לִפְנֵי הַתֵּבָה תַּכְנִיסֵם אַתָּה אֶל הַתֵּבָה. וְהֵיאַךְ יָבֹאוּ מֵעַצְמָם? שֶׁיָּעִיר הָאֵל אֶת רוּחָם שֶׁיָּבֹאוּ אֶל הַתֵּבָה, כְּמוֹ שֶׁיָּבֹאוּ בְּכֹחַ הַדִּמְיוֹן אֶל מָקוֹם הַמְּרֻעָה שֶׁיִּרְצוּ לֶאֱכֹל וְאֶל מָקוֹם מַיִם כְּשֶׁיִּרְצוּ לִשְׁתּוֹת.

לְהַחֲיֹת אִתָּךְ. שֶׁתַּזְמִין לָהֶם מַאֲכָלָם יוֹם בְּיוֹם.

פסוק כ

מֵהָעוֹף לְמִינֵהוּ. מִכָּל מִינֵי הָעוֹף.

וְכֵן **וּמִן־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ**. וּבִכְלָלָהּ הַחַיָּה, כִּי חַיָּה בִּכְלַל בְּהֵמָה וּבְהֵמָה בִּכְלַל חַיָּה.

יָבֹאוּ. מֵעַצְמָם יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לִפְנֵי הַתֵּבָה וְאַתָּה תַּכְנִיסֵם.

לְהַחֲיוֹת. פֵּרַשְׁנוּהוּ.

פסוק כא

וְאַתָּה קַח־לְךָ. כֵּיוָן שֶׁיָּבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹתָם, צָרִיךְ שֶׁתְּזַמֵּין מִכָּל־מַאֲכָל לְצָרְכָּךְ וּלְצָרְכָּם, וְהַמַּאֲכָל הוּא הַפֵּרוֹת וְהַזְּרָעִים וְהָעֲשָׂבִים, וְגַם הַחַיּוֹת הַטּוֹרְפוֹת יֹאכְלוּ גַּם כֵּן כְּמוֹ הָאֲחֵרִים, וְלֹא אָכְלוּ בָּשָׂר כְּמוֹ שֶׁלֹּא אָכְלוּ בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּפָסוּק "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ" (בראשית א:כה).

פסוק כב

וַיַּעַשׂ נֹחַ. עָשָׂה הַתֵּבָה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים, בְּאָרְכָּהּ בְּרָחְבָּהּ וּבְקוֹמָתָהּ, וּבַקִּנִּים, וּבַמַּאֲכָל שֶׁעָשָׂה לְתוֹכָהּ, כֵּן עָשָׂה הַכֹּל כְּמוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים.

פרק ז

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ. אָמַר לוֹ שֶׁיִּכָּנֵס לַתֵּבָה קֹדֶם בֹּא הַמַּבּוּל.

כִּי אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי. וְרָאוּי לְךָ שֶׁתִּמָּלֵט אַתָּה וְכָל בֵּיתְךָ מִן הַמַּבּוּל כְּדֵי לְיַשֵּׁב אֶת הָעוֹלָם.

פסוק ב

מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח לָךְ. כְּמוֹ שֶׁיָּבוֹאוּ לִפְנֵי הַתֵּבָה תַּכְנִיסֵם עִמָּךְ, וְזֶה לֹא אָמַר לוֹ מִתְּחִלָּה, אֶלָּא שֶׁיִּבְיאֵם אֶל הַתֵּבָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם זָכָר וּנְקֵבָה, וְעַתָּה אָמַר לוֹ שֶׁיְּבִיא מִן הַטְּהוֹרָה שִׁבְעָה שִׁבְעָה זוּגוֹת וּמִן הַטְּמֵאָה זוּג אֶחָד, וְהוּא אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ אוֹ שְׁנַיִם זוּגוֹת. וְהֵיאַךְ יָדַע נֹחַ הַטְּהוֹרָה וְשֶׁאֵינָהּ טְהוֹרָה? אֶפְשָׁר שֶׁהָאֵל אָמַר לוֹ סִימָנֵי טְהֵרָה כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה מֵהֶם קָרְבָּן בְּצֵאתוֹ מִן הַתֵּבָה, אוֹ נֹאמַר כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל שִׁבְעָה מִן הַטְּהוֹרָה וּבָאוּ אֶל הַתֵּבָה מֵעַצְמָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, אוֹתָם שֶׁרָאָה נֹחַ שֶׁבָּאוּ שִׁבְעָה שִׁבְעָה יָדַע שֶׁהֵם טְהוֹרִים, אֲבָל לֹא יַסְפִּיק זֶה הַפֵּרוּשׁ לְעוֹף שֶׁבָּאוּ שִׁבְעָה שִׁבְעָה בֵּין טְמֵאִים וּבֵין טְהוֹרִים, וְעַל כָּל פָּנִים צָרִיךְ לָנוּ לְפָרֵשׁ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָסַר לְנֹחַ סִימָנֵי טְהֵרָה

בֵּין בִּבְהֵמָה בֵּין בְּעוֹף, אֶלָּא אִם כֵּן נֹאמַר שֶׁלֹּא בָאוּ שִׁבְעָה אֶלָּא מֵהָעוֹף הַטָּהוֹר כְּמוֹ הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה, וּמַה שֶּׁאָמַר "גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה" (בראשית ז:ג) רוֹצֶה לוֹמַר שִׁבְעָה הַטָּהוֹר, וְסָמַךְ עַל מַה שֶּׁאָמַר **הַטְּהוֹרָה**, לְפִיכָךְ אָמַר גַּם. וּמַה שֶּׁאָמַר שֶׁבָּאוּ שִׁבְעָה שִׁבְעָה מִן הַטְּהוֹרִים וּשְׁנַיִם מִן הַטְּמֵאִים לֹא לַעֲשׂוֹת קָרְבָּן בְּצֵאת נֹחַ מִן הַתֵּבָה לְבַד, שֶׁאִם כֵּן דַּי לוֹ בְּפָחוֹת מִשִּׁבְעָה, כִּי לֹא רָאִינוּ שֶׁהִקְרִיב נֹחַ אֶלָּא פַּעַם אַחַת, וְאִם הִקְרִיב יוֹתֵר יוּכַל לְהַקְרִיב מִן הַנּוֹלָדִים מֵהֶם לְשָׁנָה אוֹ לִשְׁנָתַיִם אוֹ יוֹתֵר, אֶלָּא מַה שֶּׁרָצָה הָאֵל לְהַשְׁאִיר מִן הַטְּהוֹרָה שִׁבְעָה כְּדֵי שֶׁיֹּאכְלוּ מֵהֶם נֹחַ וּבָנָיו הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם, שֶׁהַרְבֵּה מִינֵי הַטְּהוֹרִים לְפִי שֶׁהָיָה רוֹצֶה לְהַתִּיר לוֹ בָּשָׂר לֶאֱכֹל מַה שֶּׁלֹּא הִתִּיר לְאָדָם שֶׁלְּפָנָיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא מָנַע מִמֶּנּוּ שׁוּם בָּשָׂר מֵהַטְּמֵאִים כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה" (בראשית ט:ג) עַד שֶׁמְּנָעָהּ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַקְּדוֹשִׁים, אַף עַל פִּי כֵן לְפִי הַטֶּבַע הַטְּהוֹרוֹת טוֹבוֹת יוֹתֵר לְמַאֲכַל בְּנֵי אָדָם מֵהַטְּמֵאוֹת, וּבָרֹב לֹא יֹאכְלוּ בְּנֵי אָדָם בִּשְׂאָר הָאֻמּוֹת הַטְּמֵאִים אֶלָּא מִפְּנֵי הָרָעָב, לְפִיכָךְ הָיָה צָרִיךְ לְהַשְׁאִיר בַּבְּהֵמוֹת הַטְּהוֹרוֹת יוֹתֵר מִן הַטְּמֵאוֹת כְּדֵי לֶאֱכֹל מֵהֶם וּלְחַיּוֹת זֶרַע, אַף עַל פִּי שֶׁהַכָּתוּב לֹא אָמַר אֶלָּא לְחַיּוֹת זֶרַע, לְפִי שֶׁהָעִקָּר הוּא לְחַיּוֹת כְּדֵי שֶׁיִּמְצְאוּ הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחַר נֹחַ וּבָנָיו סִפּוּקָם מֵהֶם. וְאֵין לִשְׁאֹל לָמָּה שִׁבְעָה וְלֹא שִׁשָּׁה וְלֹא שְׁמוֹנָה אוֹ יוֹתֵר, כִּי הָאֵל רָאָה בְּחָכְמָתוֹ כִּי שִׁבְעָה צָרִיךְ וְיִסְפִּיקוּ, וְיוֹתֵר לֹא תָּכִילֵם הַתֵּבָה.

וּפֵירוּשׁ **אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ**. זָכָר וּנְקֵבָה, וְאָמַר אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ בְּדֶרֶךְ הַשְּׁאֵלָה, וְכַאֲשֶׁר הַזּוּגוֹת שָׁווֹת בְּאֵיכוּת אַחַת, אָמַר "אִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ" (שמות כו:ג), וְכַאֲשֶׁר אֵינָם שָׁווֹת בְּאֵיכוּת אַחַת וּרְאוּיִם לְהִזְדַּוֵּג זֶה אֶת זֶה כְּמוֹ זָכָר וּנְקֵבָה, אָמַר אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר **וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהֹרָה הוּא** וְלֹא אָמַר טְמֵאָה? כֵּן הוּא הַדֶּרֶךְ בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים, וְכֵן "אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר" (דברים כג:יא), "כִּי לֹא טָהוֹר הוּא" (שמואל א כ:כו), "אֲשֶׁר לֹא טוֹב עָשָׂה" (יחזקאל יח:יח), "לֹא טוֹבָה הַשְּׁמוּעָה" (שמואל א ב:כד), "וּלְהַכְרִית גּוֹיִם לֹא מְעָט" (ישעיהו י:ז) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, פַּעַם יְדַבֵּר בִּמְקַיֵּם וּפַעַם בִּמְכַחֵשׁ וְהַכֹּל אֶחָד. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לא, פסחים ג) לָמְדוּ מִזֶּה שֶׁלֹּא יוֹצִיא אָדָם דָּבָר מְגֻנֶּה מִפִּיו, וְאָמְרוּ לְעוֹלָם יְסַפֵּר אָדָם בִּלְשׁוֹן כָּבוֹד.

פסוק ג

גַּם מֵעוֹף. פֵּרַשְׁנוּהוּ בַּפָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו. וּפֵרוּשׁ **עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ**, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בַּפָּסוּק "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ" (בראשית א:כה) כִּי מְקוֹמוֹתֵיהֶם חֲלוּקִים עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ.

פסוק ד

כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה. צִוָּהוּ שֶׁיִּכָּנֵס לַתֵּבָה שִׁבְעָה יָמִים קֹדֶם שֶׁיָּבִיא הַמַּבּוּל, לְהָכִין מוֹשַׁב הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת כָּל מִין וּמִין בְּקִנּוֹ, וּלְהַכְנִיס הַמַּאֲכָל כָּל מִין וּמִין בְּעוֹד שֶׁהַתֵּבָה פְּתוּחָה. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח) כִּי מְתוּשֶׁלַח מֵת בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן וְהֶאֱרִיךְ הָאֵל שִׁבְעַת יָמִים כְּדֵי שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בְּאֶבְלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח בְּאֵלֶּה שִׁבְעַת יָמִים, לְפִי שֶׁהָיָה צַדִּיק וְרָאוּי לְסָפְדוֹ, וְהָיָה מִנְהַג הַהֶסְפֵּד שִׁבְעַת יָמִים. וְאֶמֶת כִּי יְמֵי מְתוּשֶׁלַח שְׁלֹמוּ בְּבֹא הַמַּבּוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

אָנֹכִי מַמְטִיר. וְלֹא זָכַר הִבָּקַע הַתְּהוֹם, כִּי יָדוּעַ הוּא בִּרְבוֹת הַמָּטָר יִבָּקְעוּ הַמַּעְיָנוֹת שֶׁהָיוּ נִסְתָּרוֹת תַּחַת הָאָרֶץ טֶרֶם בֹּא הַמָּטָר, כִּי רִבּוּי הַגֶּשֶׁם יְלַחְלֵחַ הָאָרֶץ שֶׁהִיא יְבֵשָׁה וּקְבוּצָה וְעוֹמֶדֶת בִּפְנֵי מַעְיְנוֹת הַתְּהוֹם, וּכְשֶׁיְּבוֹא הַגֶּשֶׁם עָלֶיהָ יְלַחְלֵחַ הָאָרֶץ וְיַפְרִיד חֶלְקֶיהָ שֶׁהָיוּ קְבוּצִים וּמֵי הַמַּעְיְנוֹת הַנִּסְתָּרוֹת שֶׁהָיוּ נִכְבָּשִׁים תַּחַת הָאָרֶץ הַיְבֵשָׁה, יִבַּצְבֵּץ בְּהִתְלַחְלְחָהּ וְהִתְפָּרְדָהּ וְיִפָּשְׁטוּ עַל פְּנֵי הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁהָיָה בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה. וְלֹא הָיָה זֶה הֶפֶךְ הַטֶּבַע, שֶׁעָלוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר בְּטִבְעָם שֶׁיֵּרְדוּ וְלֹא יַעֲלוּ, כִּי בְּשׁוּבָם לְמַה שֶׁהָיוּ בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה שֶׁהָיוּ עַל פְּנֵי הָאָרֶץ יָשׁוּבוּ כְּטִבְעָם, כִּי בְּטִבְעָם הַמַּיִם מֵעַל לָאָרֶץ כִּי הֵם קַלִּים מֵהָאָרֶץ, וְכַאֲשֶׁר נִסְתְּרוּ תַּחַת הָאָרֶץ הָיָה הֶפֶךְ הַטֶּבַע בִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא שֶׁהוֹפֵךְ הַטְּבָעִים בְּעֵת שֶׁיִּרְצֶה. וְאַף עַל פִּי כִּי בְּשׁוּבָם לְטִבְעָם יַעֲלוּ שֶׁהֲרֵי הָיוּ תַּחַת הָאָרֶץ, אַף עַל פִּי כֵן בְּהִתְמַחֲאַת הָאָרֶץ מִפְּנֵי הַגֶּשֶׁם תֵּרֵד וְתִתְעָרֵב בַּמַּיִם וְהִנֵּה הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ מֵאֲלֵיהֶם וְיִתְפַּשְּׁטוּ, וְהַמַּיִם הַתַּחְתּוֹנִים דּוֹחֲקִים אֶת הָעֶלְיוֹנִים וְיִגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל הָאָרֶץ.

הַיְקוּם. הוּא כְּלָל לְכֹל אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מִבַּעֲלֵי חַיִּים, וְשָׁרְשׁוֹ קוּם וְהַיּוֹ"ד נוֹסֶפֶת כְּיוֹ"ד "רִיבָה ה' אֶת יְרִיבַי" (תהלים לה:א). וּבְאָמְרוֹ **כָּל הַיְקוּם**, רוֹצֶה לוֹמַר אֲשֶׁר בַּיַּבָּשָׁה שֶׁנִּשְׁאֲרוּ עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, לֹא הַדָּגִים וְלֹא אֲשֶׁר בַּתֵּבָה.

פסוק ה

וַיַּעַשׂ נֹחַ. שֶׁנִּכְנַס בַּתֵּבָה הוּא וּבֵיתוֹ, וְהִכְנִיס עִמּוֹ הַבְּהֵמָה הַחַיָּה הָרֶמֶשׂ וְהָעוֹף, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיָּבֹא נֹחַ וְגוֹ'" (בראשית ז:ז).

פסוק ו

וְנֹחַ בֶּן־שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. סִפֵּר בּוֹ כַּמָּה שָׁנִים הָיָה כְּשֶׁבָּא אֶל הַתֵּבָה מִפְּנֵי הַמַּבּוּל שֶׁהָיָה, וי"ו **וְהַמַּבּוּל** בְּמָקוֹם כַּאֲשֶׁר, כְּמוֹ "אִם לֹא יִשְׁבְּעוּ וְיָלִינוּ" (תהלים נט:טז) "וְשִׂפְתֵי רְנָנוֹת יְהַלֶּל פִּי" (תהלים סג:ו) וְרוֹצֶה לוֹמַר נֹחַ הָיָה בֶּן־שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה כַּאֲשֶׁר **הָיָה הַמַּבּוּל עַל־הָאָרֶץ**.

וְהַמַּבּוּל הָיָה. מַבּוּל מַיִם, וְהַמַּבּוּל שֶׁזָּכַר עוֹמֵד בִּמְקוֹם שְׁנַיִם.

פסוק ז

וַיָּבֹא נֹחַ וְגוֹ'. שִׁבְעָה יָמִים נִכְנַס קֹדֶם בֹּא הַמַּבּוּל, זֶהוּ.

מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל. וְנִכְנַס קֹדֶם שֶׁיָּבֹאוּ. וְלֹא יָדַעְנוּ טַעַם לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה לב) שֶׁאַף נֹחַ הָיָה מִקְּטַנֵּי אֱמוּנָה, שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב מֵעִיד עָלָיו שֶׁהָיָה צַדִּיק תָּמִים וְעָשָׂה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'.

פסוק ח

מִן־הַבְּהֵמָה. מִבֹּאָר הוּא.

פסוק ט

שְׁנַיִם שְׁנַיִם. זוּגוֹת, וְהַזּוּגוֹת הֵם זָכָר וּנְקֵבָה. **בָּאוּ אֶל־נֹחַ**, הֵם בָּאוּ מֵעַצְמָם אֶל־נֹחַ אֶל־הַתֵּבָה וְהוּא הִכְנִיסָם כַּאֲשֶׁר צִוָּה עֲלֵיהֶם.

פסוק י

וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים. לְסוֹף שִׁבְעָה שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל זְמַן "כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה" (בראשית ז:ד).

פסוק יא

בִּשְׁנַת וְגוֹ'. וּכְבָר זָכַר לְמַעְלָה וְאָמַר "וְנֹחַ בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ז:ו)? אֶלָּא לֹא זָכַר הַחֹדֶשׁ וְכַמָּה בַּחֹדֶשׁ, וּבָזֶה הַפָּסוּק זָכַר **בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי**, וְדָבָר זֶה מַחֲלֹקֶת בִּדְבָרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יא): רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר בְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם, בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי זֶה מַרְחֶשְׁוָן; רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר בְּנִיסָן נִבְרָא הָעוֹלָם, בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי זֶה אִיָּר. וְיוֹנָתָן הִכְרִיעַ כְּדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר שֶׁתִּרְגֵּם "בְּיֶרַח הָאֶתָנִים" (מלכים א ח:ב) "בְּיַרְחָא

דְּעַתִּיקְיָא קָרוּ לֵיהּ יַרְחָא קַדְמָאָה, וּכְעַן הוּא יַרְחָא שְׁבִיעָאָה". וְנִרְאֶה שֶׁהַקַּדְמוֹנִים, מִבְּרִיאַת הָעוֹלָם עַד הֵנָּה, הָיוּ קוֹרְאִים חֹדֶשׁ תִּשְׁרֵי חֹדֶשׁ רִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה כִּי בּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, וּמִשֶּׁיָּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם נִקְרָא לְיִשְׂרָאֵל נִיסָן חֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וְתִשְׁרֵי חֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי, כִּי כֵן כָּתוּב "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים" (שמות יב:ב), אַחַר שֶׁאָמַר "לָכֶם" נִרְאֶה כִּי לִשְׁאָר הָאֻמּוֹת לֹא הָיָה נִיסָן רֹאשׁ הַחֳדָשִׁים.

נִבְקְעוּ. הֵחֵלּוּ לְהִבָּקַע וְלָצֵאת, כִּי תְּחִלָּה יָרְדוּ גְּשָׁמִים לָרֹב בּוֹ בַּיּוֹם, וְאַחַר שֶׁהֵחֵלּוּ לָרֶדֶת הֵחֵלָּה הָאָרֶץ לְהִתְלַחְלֵחַ וּלְהִבָּקַע הַמַּעְיָנוֹת בּוֹ בַּיּוֹם, וְיוֹם יוֹם הָיָה מוֹסִיף הַלַּחְלוּחַ בָּאָרֶץ, וְיִצִיאַת הַמַּיִם עַל פְּנֵי הָאָרֶץ, עַד שֶׁשָּׁלְמוּ יְמֵי הַגֶּשֶׁם נִבְקְעוּ כָּל הַמַּעְיָנוֹת וְהַמַּיִם מִתְגַּבְּרִים לָצֵאת יוֹם יוֹם עַד חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם.

תְּהוֹם רַבָּה. לְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן "תְּהוֹם רוֹמְמָתְהוּ" (יחזקאל לא:ד), וְיֵשׁ לְשׁוֹן זָכָר "תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא" (תהלים מב:ח).

וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ. וְי"ו וַאֲרֻבֹּת, פֵּירוּשׁוֹ אַחַר, כְּלוֹמַר אַחַר שֶׁאֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם נִפְתָּחוּ הַמַּעְיָנוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה בְּפָסוּק "כִּי לְיָמִים"; וּכְמוֹ וְי"ו זֶה הוּא וְי"ו מִן "אַתָּה קָצַפְתָּ וְנֶחֱטָא" (ישעיהו סד:ד) אַחַר שֶׁחָטָאנוּ קָצַפְתָּ עָלֵינוּ, "וְהוּא נִרְדָּם וַיַּעַף" (שופטים ד:כא), "וַיֵּרֶד מֵעֲשׂוֹת הָעֹלָה" (ויקרא ט:כב), "יִגְבַּר יָמוּת וְיֶחְלָשׁ" (איוב יד:י), כַּאֲשֶׁר כָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר הַדִּקְדּוּק מִסֵּפֶר הַמִּכְלוֹל בְּשִׁמּוּשׁ הָאוֹתִיּוֹת. וְלָרֹב הַגְּשָׁמִים אָמַר אֲרֻבּוֹת כְּאִלּוּ נִפְתְּחוּ הַשָּׁמַיִם אֲרֻבּוֹת אֲרֻבּוֹת, וְכֵן אָמַר (מלכים ב ז:יט) "הִנֵּה ה' עֹשֶׂה אֲרֻבּוֹת בַּשָּׁמַיִם הֲיִהְיֶה הַדָּבָר הַזֶּה".

פסוק יב

וַיְהִי הַגֶּשֶׁם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָאֵל כֵּן הָיָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה.

פסוק יג

בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּשִׁבְעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ שֶׁזָּכַר, בּוֹ בַּיּוֹם נִכְנַס אֶל הַתֵּבָה; וְהִנֵּה אָמַר לְמַעְלָה כִּי בִּתְחִלַּת שִׁבְעָה נִכְנַס, וְאֵיךְ אָמַר עַתָּה כִּי בְּסוֹף שִׁבְעָה נִכְנַס שֶׁהוּא שִׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשְׁוָן? וְהַנִּרְאֶה מִזֶּה כִּי הוּא נִכְנַס בִּתְחִלַּת שִׁבְעָה כְּמוֹ שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל עִם כָּל בָּאֵי הַתֵּבָה, וְהֵחֵל לְתַקֵּן מוֹשָׁבוֹ וּמוֹשַׁב הַבָּאִים עִמּוֹ, וְאֵלֶּה שִׁבְעַת הַיָּמִים הָיוּ יוֹצְאִים וּבָאִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְהָעוֹף וְהָיוּ רוֹעִים בַּיַּבָּשָׁה סְמוּךְ לַתֵּבָה, וְהָיוּ בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ מִתְרַוְּחִים לָאֲוִיר הָעוֹלָם, כִּי דַּי לָהֶם שֶׁיִּסְּגְרוּ בַּתֵּבָה הַיָּמִים שֶׁיִּצְטָרְכוּ מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל,

וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁהָיָה שִׁבְעָה עָשָׂר בְּמַרְחֶשְׁוָן נִכְנַס קֹדֶם בֹּא הַגֶּשֶׁם, וְכֵיוָן שֶׁנִּכְנְסוּ כֻּלָּם וְסָגַר נֹחַ פֶּתַח הַתֵּבָה וְהַחַלּוֹן שֶׁעָשָׂה לְמַעְלָה, בָּאוּ מֵי הַמַּבּוּל בּוֹ בַּיּוֹם.

פסוק יד

הֵמָּה, **כֹּל צְפוֹר כָּל כָּנָף**. וְכָל הָעוֹף שֶׁאָמַר כָּלַל לְכָל חַי שֶׁיָּעוּף, וּפֵרַשׁ עוֹד וְאָמַר כֹּל צִפּוֹר, וְהוּא כְּלָל לְכָל הָעוֹפוֹת גְּדוֹלִים טְהוֹרִים וּטְמֵאִים, וּפֵרַשׁ עוֹד וְאָמַר כָּל כָּנָף, אֲפִלּוּ הָעוֹפוֹת הַקְּטַנִּים, כְּמוֹ מִינֵי הָאַרְבֶּה וְהַצְּרָעָה וְהַזְּבוּב וְהַדּוֹמָה לָהֶם, וּפֵרוּשׁ כָּל כָּנָף כָּל בַּעַל כָּנָף אוֹ הוּא שֵׁם תֹּאַר.

פסוק טו

וַיָּבֹאוּ, **שְׁנַיִם שְׁנַיִם**. זוּגוֹת, כְּמוֹ שֶׁבָּאוּ בִּבְיאָה רִאשׁוֹנָה כֵּן בָּאוּ בִּבְיאָה שְׁנִיָּה, לֹא נִפְקַד אֶחָד מֵהֶם וְלֹא הָלַךְ לוֹ אֶל הַמִּדְבָּר וְלֹא הִתְעָרֵב עִמָּהֶם אַחֵר.

פסוק טז

וְכַאֲשֶׁר **צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים**. לְהַעֲמִיד כָּל מִין וּמִין בְּקִנּוֹ.

וַיִּסְגֹּר **ה' בַּעֲדוֹ**. הֵגֵן בַּעֲדוֹ שֶׁלֹּא נִפְתַּח בַּתֵּבָה אֲפִלּוּ נֶקֶב אֶחָד בְּחֹזֶק הַגְּשָׁמִים הָרַבִּים שֶׁהָיוּ אַרְבָּעִים יוֹם.

פסוק יז

וַיְהִי הַמַּבּוּל **אַרְבָּעִים יוֹם**. יוֹם וְלַיְלָה, כְּמוֹ שֶׁזָּכַר, וּבְכָלַל יוֹם הַלַּיְלָה, כְּמוֹ "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר יוֹם אֶחָד" (בראשית א:ה) וְהַדּוֹמִים לוֹ.

וַיִּרְבּוּ **הַמַּיִם**. וְכַאֲשֶׁר רָבוּ הַמַּיִם שֶׁהָיוּ אַרְבָּעִים יוֹם וּמֵי הַמַּעְיָנוֹת שֶׁגָּבְרוּ גַּם כֵּן, הָיָה בָּהֶם כֹּחַ לִשְׂאֵת אֶת הַתֵּבָה שֶׁתִּהְיֶה צָפָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם, כִּי עַד שֶׁלֹּא גָּבְרוּ הַמַּיִם הָיְתָה כְּבֵדָה וְלֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לָרוּם מֵעַל הָאָרֶץ עַד שֶׁרָבוּ וְנָשְׂאוּ הַתֵּבָה וְצָפָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם.

פסוק יח

וַיִּגְבְּרוּ **הַמַּיִם**. זֶה הַפָּסוּק בָּא לְהוֹסִיף רִבּוּי הַמַּיִם, כִּי וַיִּגְבְּרוּ יוֹתֵר מִן וַיִּרְבּוּ, וְאָמַר אַחַר וַיִּרְבּוּ וַיִּגְבְּרוּ לְהוֹדִיעַ כִּי הַהִתְגַּבְּרוּת הָיְתָה בְּרִבּוּי לֹא בְּחֹזֶק בִּלְבַד, וּמִתְּחִלָּה נַעֲשָׂא אוֹתָהּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ כְּשֶׁגָּבְרוּ הַמַּיִם יוֹתֵר הוֹלִיכוּ אוֹתָהּ הֵנָּה וְהֵנָּה.

פסוק יט

וְהַמַּיִם **גָּבְרוּ**. גַּם זֶה בָּא לְהוֹסִיף יוֹתֵר, לְפִיכָךְ אָמַר **מְאֹד מְאֹד**. וְיֵשׁ הֵנָּה שְׁנֵי רִבּוּיִים, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וַיִּרְבּוּ" וְאָמַר "מְאֹד" עִם "וַיִּרְבּוּ", וּבַפָּסוּק הַזֶּה אָמַר **מְאֹד** עִם גָּבְרוּ,

וְהַהִתְגַּבְּרוּת יוֹתֵר מִן הָרִבּוּי, וְעוֹד אָמַר **מְאֹד מְאֹד**, לְהוֹסִיף יוֹתֵר הַתּוֹסֶפֶת שֶׁכִּסּוּ כָּל־הֶהָרִים הַגְּבֹהִים.

פסוק כ

חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה. פֵּרֵשׁ כַּמָּה גָּבְהוּ הַמַּיִם עַל הֶהָרִים, וְאָמַר עוֹד **וַיְכֻסּוּ הֶהָרִים**, רוֹצֶה לוֹמַר אֲפִלּוּ הַגְּבוֹהִים שֶׁבָּהֶם, כְּמוֹ **חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה**.

פסוק כא

וַיִּגְוַע וְגוֹ' וְכֹל הָאָדָם. אָמַר וְכֹל הָאָדָם בָּאַחֲרוֹנָה, כְּלוֹמַר אֲפִלּוּ אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ דַּעַת וְתַחְבּוּלָה לְהִשָּׁמֵר מֵהָרָע, וְהָיָה לָהֶם לְהֵעָלוֹת עַל הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים, לֹא הוֹעִילָה לָהֶם תַּחְבּוּלוֹתָם, כִּי חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מֵעַל הֶהָרִים גָּבְרוּ הַמַּיִם. וְאָמַר **וְכֹל** שֶׁאֲפִלּוּ הַנְּפִילִים שֶׁנִּשְׁגְּבוּ בֶּהָרִים הַגְּבוֹהִים כִּסּוּ הַמַּיִם וְטָבְעוּ בָּהֶם. וְהַגְּוִיעָה הִיא מִיתָה מְהֵרָה בְּלֹא שׁוּם אֲרִיכוּת, וְכֵן הוּא הַטּוֹבֵעַ בַּמַּיִם.

פסוק כב

כֹּל אֲשֶׁר נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו. שְׁנֵיהֶם סְמוּכִים נִשְׁמַת וְרוּחַ, כְּאִלּוּ אָמַר נִשְׁמַת חַיִּים וְרוּחַ חַיִּים, וְכֵן סָמוּךְ עַל סָמוּךְ "מִבְחַר וְטוֹב לְבָנוֹן" (יחזקאל לא:טז), "וְאֶת מִסְפַּר מִפְקַד הָעָם" (שמואל ב כד:ט), "נַהֲרֵי נַחֲלֵי דְבַשׁ וְחֶמְאָה" (איוב כ:יז) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְאָמַר נִשְׁמַת חַיִּים עַל הָאָדָם וְרוּחַ חַיִּים עַל שְׁאָרֵי בַּעֲלֵי חַיִּים, כִּי לֹא אָמַר נְשָׁמָה אֶלָּא עַל הָאָדָם.

בֶּחָרָבָה. אֶבֶל דָּגִים שֶׁבַּיָּם לֹא מֵתוּ, כִּי בַּמַּיִם הוּא גִּדּוּלָם, וְעוֹד כִּי אֵינָם עִם הָאָדָם בַּיַּבָּשָׁה שֶׁיָּמוּתוּ בַּעֲבוּרוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר בְּחֶרְבַּן הָאָרֶץ (הושע ד:ג) "וְגַם דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֵפוּ" וְעוֹד אָמַר "אָסֹף עוֹף הַשָּׁמַיִם וּדְגֵי הַיָּם" (צפניה א:ג) שָׁם נֶאֱמַר דֶּרֶךְ גּוּזְמָא, אוֹ אֲפִלּוּ הָיָה הַדָּבָר כְּמַשְׁמָעוֹ, שָׁם מְדַבֵּר בְּאֶרֶץ פְּרָטִית וְאִם מֵתוּ הַדָּגִים שֶׁבְּאוֹתוֹ הַיָּם הַסָּמוּךְ לְאוֹתָהּ הָאָרֶץ לֹא מֵתוּ בְּיָמִים אֲחֵרִים וְלֹא אָבַד הַמִּין הַהוּא, אֲבָל בַּמַּבּוּל שֶׁהָיָה חֻרְבַּן כָּל הָאָרֶץ אִם הָיוּ מֵתִים כָּל הַדָּגִים שֶׁהָיוּ בְּכָל הַיַּמִּים הִנֵּה אָבַד הַמִּין הַהוּא מִן הָעוֹלָם וְלֹא רָאָה הָאֵל יִתְבָּרַךְ לְהַשְׁחִית כָּל הָעוֹלָם וּלְהַחֲזִירוֹ לְתֹהוּ וָבֹהוּ, וְלֹא לִבְרֹא עוֹלָם חָדָשׁ שֶׁהֲרֵי הִשְׁאִיר מִכָּל מִין וּמִין וְאָמַר לְהַחֲיוֹתָם עִם נֹחַ בַּתֵּבָה, וְהַדָּגִים לֹא הָיָה לָהֶם דֶּרֶךְ לְהַחֲיוֹתָם וּלְהַשְׁאִיר מֵהֶם עִם נֹחַ בַּתֵּבָה כִּי לֹא יִחְיוּ כִּי אִם בַּמַּיִם. **וַיִּמַּח**, מִבִּנְיַן הַקַּל מִן

מָחָה בְּשֶׁקֶל "וַיִּשַּׁע ה'" (בראשית ד:ד) מִן שָׁעָה וְהוּא פֹּעַל יוֹצֵא; וּפֵרַשׁ כִּי הָאֵל מָחָה בְּמֵי הַמַּבּוּל אֶת כָּל הַיְקוּם.

פסוק כג

וַיִּמָּחוּ מִן־הָאָרֶץ. אָמַר וַיִּמָּחוּ אַחַר שֶׁאָמַר **וַיִּמַּח**, בַּעֲבוּר הָאָדָם, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁנִּמְחוּ מִכֹּל וְכֹל שֶׁלֹּא נִשְׁאַר בָּהֶם שׁוּם זֵכֶר וְשׁוּם בִּנְיָן שֶׁבָּנוּ שֶׁיֹּאמַר אַחַר הַמַּבּוּל זֶה הַבִּנְיָן בָּנָה פְּלוֹנִי אֲשֶׁר מֵת בַּמַּבּוּל, כִּי הַכֹּל נִמְחָה בְּמֵי הַמַּבּוּל, לֹא נִשְׁאַר אֶלָּא נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (סנהדרין קח): **וַיִּמַּח** בָּעוֹלָם הַזֶּה, **וַיִּמָּחוּ מִן־הָאָרֶץ** לָעוֹלָם הַבָּא.

פסוק כד

וַיִּגְבְּרוּ. סִפֵּר כַּמָּה הָיָה תַּגְבֻּרֶת הַמַּיִם, וְהָיוּ מֵאָה וַחֲמִשִּׁים יוֹם. וְכָל זֶה יָדַע מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ הַדְּבָרִים הַסְּפוּרִים, לֹא שֶׁיֵּדַע נֹחַ כַּמָּה יָמִים גָּבְרוּ הַמַּיִם וּמָסַר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים; אַף עַל פִּי שֶׁיָּדַע סַךְ הָאַרְבָּעִים שֶׁשָּׁלְמוּ יְמֵי הַגֶּשֶׁם אַף עַל פִּי שֶׁהֶאֱמִין בָּאֵל שֶׁאָמַר לוֹ "אָנֹכִי מַמְטִיר עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה" (בראשית ז:ד) וְהוּא הִרְגִּישׁ יוֹם שֶׁשָּׁלְמוּ יְמֵי הַגֶּשֶׁם כִּי בְּנָפְלָם עַל הַתֵּבָה בֶּאֱמֶת הָיָה מַרְגִּישׁ בָּהֶם; אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ לָנוּ לִשְׁאֹל אֵיךְ יָדַע מִסְפַּר הַיָּמִים וְהִנֵּה לֹא הָיָה לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה, וַאֲפִלּוּ הָיָה, הוּא לֹא רָאָה וְלֹא יָדַע בְּתוֹךְ הַתֵּבָה כִּי כֻּלָּהּ הָיְתָה סְגוּרָה וְאֵיךְ יָדַע אַרְבָּעִים יוֹם לְחִסָּרוֹן הַמַּיִם וְשִׁבְעַת יָמִים שְׁלִשָּׁה פְּעָמִים כְּשֶׁשִּׁלַּח הָעוֹרֵב וְהַיּוֹנָה? וְיֵשׁ לָנוּ לוֹמַר כִּי נֹחַ הָיָה חָכָם בְּעִנְיְנֵי הַתְּכוּנָה וְהַשָּׁעוּר וְהֵכִין לוֹ הַכֵּלִים לְשָׁעוֹת הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים בַּעֲלֵי הַמְּלָאכָה הַהִיא וְיוֹדְעִים בָּהֶם שָׁעוֹת הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה וַאֲפִילּוּ לֹא יִרְאוּ שֶׁמֶשׁ וְכוֹכָב. וּבֶאֱמֶת נֵרוֹת דּוֹלְקוֹת הָיוּ לוֹ בְּתוֹךְ הַתֵּבָה דּוֹלְקוֹת יוֹם וְלַיְלָה וּלְאוֹרָן הָיָה עוֹשֶׂה מַה שֶּׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת וּלְהַאֲכִיל הַחַיּוֹת וְהַבְּהֵמוֹת וְהָעוֹפוֹת. וְאֵלֶּה **חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם** הָיוּ אַחַר הָאַרְבָּעִים וְהִנֵּה שָׁלְמוּ הָאַרְבָּעִים בְּעֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה בְּכִסְלֵו כִּי מִשִּׁבְעָה עָשָׂר מַרְחֶשְׁוָן עַד עֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה בְּכִסְלֵו אַרְבָּעִים יוֹם, וּמֵאָה וַחֲמִשִּׁים יוֹם שָׁלְמוּ בְּאֶחָד בְּסִיוָן, כִּי מֵעֶשְׂרִים וְתִשְׁעָה בְּכִסְלֵו עַד אֶחָד בְּסִיוָן מֵאָה וַחֲמִשִּׁים יוֹם שֶׁהֵם חֲמִשָּׁה חֳדָשִׁים לְחָדְשֵׁי הַחַמָּה כָּל חֹדֶשׁ מִשְּׁלִשִּׁים יוֹם (עין ראש השנה יא ע"ב).

פרק ח

פסוק א

וַיִּזְכֹּר. אֵין שִׂכְחָה וְאֵין זִכָּרוֹן לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, כִּי לְשׁוֹן זִכָּרוֹן הוּא אַחַר הַשִּׁכְחָה, אֶלָּא דִּבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם לְהָבִין הַשּׁוֹמְעִים, וְכֵן "וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רִאשֹׁנִים" (ויקרא כו:מה), "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִית יַעֲקֹב" (שם) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְרָאָה כִּי דַי לָהֶם סִבּוֹל הַצַּעַר הַגָּדוֹל בַּתֵּבָה, וְרָאָה שֶׁלֹּא יַאֲרִיךְ לָהֶם עוֹד תַּגְבֻּרֶת הַמַּיִם אֶלָּא יַחְסְרוּ מִכָּאן וְאֵילָךְ כְּמוֹ שֶׁגָּבְרוּ.

וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל־הָאָרֶץ. רוֹצֶה לוֹמַר עַל הַמַּיִם שֶׁעַל פְּנֵי הָאָרֶץ הֶעֱבִיר רוּחַ, וְעָמַד הָרוּחַ בְּפְנֵי הַמַּיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְגַּבֵּר לְמַעְלָה וְנָחוּ הַמַּיִם מִלְּהִתְגַּבֵּר וְלַעֲלוֹת. וְכֵן "וַתֶּחְמַת הַמֶּלֶךְ שָׁכְכָה" (אסתר ז:י) – נָחָה, הֵפֵךְ "אִם תַּעֲלֶה חֲמַת הַמֶּלֶךְ" (שמואל ב יא:כ). וְכַאֲשֶׁר הִיא נָחָה הִיא כְּיוֹרֶדֶת, וְכָכָה הַמַּיִם כַּאֲשֶׁר נָחוּ יָרְדוּ בְּטִבְעָם, וְזֶהוּ **וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם**.

פסוק ב

וַיִּסָּכְרוּ. נִסְגְּרוּ מִלְּהִתְגַּבֵּר וְלַעֲלוֹת, וְהָאָרֶץ שָׁבָה לְהִתְיַבֵּשׁ מִפְּנֵי הָרוּחַ וְעָמְדָה בִּפְנֵי הַמַּיִם הַמִּתְגַּבְּרִים, אֲבָל לֹא נִסְגְּרוּ מִכֹּל וָכֹל, שֶׁהֲרֵי שָׁבוּ הַמַּיִם אֶל הַתְּהוֹם שֶׁיָּצְאוּ מִמֶּנּוּ בְּאוֹתָם הַדְּרָכִים שֶׁיָּצְאוּ וּכְמִנְיַן הַיָּמִים שֶׁיָּצְאוּ. וְאַף עַל פִּי שֶׁבִּיצִיאָתָם מָצְאוּ יוֹתֵר פְּתָחִים, כִּי הִתְמוֹטְטָה הָאָרֶץ, וְעַתָּה הֵחֵלָּה לְהִתְקַבֵּץ וְלִיבַּשׁ מְעַט מְעַט מִפְּנֵי הָרוּחַ שֶׁהֶעֱבִיר הָאֵל עַל הָאָרֶץ וּמֵעָטוּ פְּתָחֶיהָ, וְהָיָה לָהֶם לְהַאֲרִיךְ יְמֵי שׁוּבָם מִימֵי צֵאתָם? אַף עַל פִּי כֵן הַטֶּבַע עָזָרָם, כִּי בְּשׁוּבָם יָרְדוּ.

וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמָיִם. וּכְבָר נִסְגְּרוּ בְּסוֹף אַרְבָּעִים. וְהִנֵּה פָּסְקוּ הַמַּיִם בֵּין מִלְּמַעְלָה בֵּין מִלְּמַטָּה.

וַיִּכָּלֵא הַגָּשֶׁם. שֶׁאָפְלוּ גֶּשֶׁם מוּעָט לֹא יָרַד.

וַיִּסָּכְרוּ. בְּכ"ף כְּמוֹ בְּגִימ"ל, וְכֵן "כִּי יִסָּכֵר פִּי דוֹבְרֵי שָׁקֶר" (תהלים סג:יב).

פסוק ג

וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם... **הָלוֹךְ וָשׁוֹב**. מְעַט מְעַט, עַד שֶׁחָסְרוּ לְסוֹף מֵאָה וַחֲמִשִּׁים יוֹם כְּנֶגֶד הִתְגַּבְּרוּתָם שֶׁהָיְתָה חֲמִשִּׁים יוֹם יוֹם, וְאַרְבָּעִים יוֹם שֶׁהָיְתָה הַגֶּשֶׁם הֲרֵי שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת וְאַרְבָּעִים, וְעֶשְׂרִים וְאֶחָד יוֹם שֶׁל שְׁלִיחוּת הָעוֹרֵב וְהַיּוֹנָה הֲרֵי שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת שִׁשִּׁים

וְאֶחָד יוֹם, הֲרֵי שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ שֶׁהָיָה נֹחַ בַּתֵּבָה. וּתְחִלַּת חֶסְרוֹנָם בְּאֶחָד בְּסִיוָן כִּי בּוֹ שָׁלֵם הַהִתְגַּבְּרוּת וְכִיוָן שֶׁנָּחוּ הֵחֵלּוּ לַחְסוֹר.

פסוק ד

וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי. הוּא סִיוָן שֶׁהוּא שְׁבִיעִי לִירִידַת גְּשָׁמִים שֶׁהָיָה בְּכִסְלֵו. וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵחֵלּוּ בְּמַרְחֶשְׁוָן, מֻעָשְׂרִים וּשְׁמוֹנָה בְּכִסְלֵו שֶׁבּוֹ יָרְדוּ וּבוֹ פָּסְקוּ, וְנָחָה הַתֵּבָה בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בּוֹ **עַל הָרֵי אֲרָרָט**, אוּלַי הֵם הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים אוֹ הָיְתָה הַתֵּבָה אָז בְּאוֹתוֹ הַגְּבוּל, וְאַף עַל פִּי כֵן מֵהֶהָרִים הַגְּבוֹהִים הֵם, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיוּ גְּבוֹהִים מֵהֶם וְעַל כָּל פָּנִים יֵשׁ שְׁפָלִים מֵהֶם שֶׁהֲרֵי לֹא נִרְאוּ כֻּלָּם עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי.

פסוק ה

וְהַמַּיִם הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר. הָיוּ חוֹסְרִים הָלוֹךְ וְחָסוֹר, וְכֵן "וְהַחַיּוֹת רָצוֹא וָשׁוֹב" (יחזקאל א:יד).

עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי. לֹא אָמַר שֶׁבַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי חָסְרוּ כֻּלָּם, שֶׁלֹּא חָסְרוּ כֻּלָּם עַד שֶׁנִּרְאֵית הָאָרֶץ, וּבַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי לֹא נִרְאוּ אֶלָּא רָאשֵׁי הֶהָרִים, אֶלָּא פֵּרוּשׁוֹ הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד שֶׁבָּעֲשִׂירִי נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים, וּמִכָּאן וְאֵילָךְ גַּם כֵּן הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד שֶׁנִּרְאֲתָה הָאָרֶץ. וְרָאשֵׁי הֶהָרִים הֵם גְּבָעוֹת הֶהָרִים שֶׁהוּא הַמָּקוֹם הַגָּבוֹהַּ שֶׁבֶּהָרִים. וְהַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי הוּא אָב שֶׁהוּא עֲשִׂירִי לְמַרְחֶשְׁוָן שֶׁבּוֹ הֵחֵלּוּ הַגְּשָׁמִים לָרֶדֶת.

פסוק ו

וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם. מִשֶּׁהִתְחִילוּ לַחְסֹר הַמַּיִם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי פֵּרוּשׁוֹ מִשֶּׁנָּחָה הַתֵּבָה עַל הָרֵי אֲרָרָט, כִּי הֵיאַךְ יָדַע נֹחַ כְּשֶׁהֵחֵלּוּ הַמַּיִם לַחְסֹר? אֲבָל כְּשֶׁנָּחָה עַל הָרֵי אֲרָרָט יָדַע, שֶׁהִרְגִּישׁ שֶׁהַתֵּבָה נָחָה עַל דָּבָר קָשֶׁה, וְהִמְתִּין עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם לְמַעַן יֶחְסְרוּ עוֹד הַמַּיִם וְיִשְׁלַח אֶחָד מִן הָעוֹפוֹת לִרְאוֹת אִם יִמְצָא אִילָן מְגֻלֶּה עֲדַיִן.

אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה. הוּא הַצֹּהַר שֶׁאָמַר "צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה" (בראשית ו:טז), וְשָׁלַח מִשָּׁם אֶת הָעֹרֵב. יֵשׁ לִשְׁאֹל: אִם נֹחַ יָדַע יוֹם שֶׁפָּסְקוּ הַגְּשָׁמִים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, לָמָּה לֹא פָּתַח אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה מִיָּד אַחַר שֶׁאֵין גֶּשֶׁם יוֹרֵד? וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ כִּי עֲדַיִן פָּחַד נֹחַ כִּי בְּהִתְרוֹמֵם גַּלֵּי הַמַּיִם וּשְׁאוֹנָם יַגִּיעוּ הַמַּיִם לְמַעְלָה וְיִכָּנְסוּ בַּתֵּבָה דֶּרֶךְ הַחַלּוֹן, לְפִיכָךְ לֹא פָּתְחָה עַד שֶׁנָּחָה הַתֵּבָה עַל הֶהָרִים וְהִמְתִּין עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם, וְאָז יָדַע כִּי חָסְרוּ הַמַּיִם מִלְּהִתְרוֹמֵם וְלֹא פָּחַד שֶׁיִּכָּנְסוּ בַּתֵּבָה, וּפָתַח הַחַלּוֹן לִרְאוֹת וְלִשְׁלֹחַ הָעֹרֵב.

פסוק ז

וַיְשַׁלַּח אֶת־הָעֹרֵב. אָמַר: הָעוֹרֵב אוֹכֵל בְּשָׂר וְיִמְצָא נִבְלוֹת הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה, וְאִם יֶחְסְרוּ כָּל כָּךְ הַמַּיִם שֶׁיִּמְצָא נִבְלוֹת שֶׁהֵם מֻשְׁלָכִים בָּאָרֶץ, יָבִיא בְּפִיו שׂוּם בָּשָׂר וְנֵדַע כִּי חָסְרוּ הַמַּיִם. וְשִׁלְּחוֹ וְלֹא הֵבִיא דָּבָר בְּפִיו, וְרָאָהוּ יָצֹא יָצוֹא וָשׁוֹב, וְלֹא הִכִּיר מִמֶּנּוּ דָּבָר כִּי הָיָה נִכְנָס בְּקִנּוֹ, וְיוֹצֵא לִרְאוֹת אִם יִמְצָא מָקוֹם לְשָׁכְנוֹ וְשָׁב אֶל קִנּוֹ, וְזֶה עָשָׂה עַד־יִבְשֶׁת הַמַּיִם. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (סנהדרין קח) עַל דֶּרֶךְ הַמְּלִיצָה שֶׁלֹּא הָלַךְ מֵחֲשָׁד. וּבְרִאוֹת נֹחַ כִּי לֹא לָמַד מֵהָעוֹרֵב דָּבָר, שָׁלַח אֶת הַיּוֹנָה, כִּי הַיּוֹנָה יֵשׁ בָּהּ כֹּחַ הַדִּמְיוֹן לְהָשִׁיב שׁוֹלְחָהּ דָּבָר אַחַר שֶׁמּוֹלִיכִין אוֹתָהּ בְּאוֹתָהּ הַדֶּרֶךְ פַּעַם אוֹ שְׁתַּיִם, גַּם יֵשׁ בָּהּ טֶבַע תְּשׁוּבָה, לָשׁוּב אֶל קִנָּהּ. וְכֵן מִנְהַג הַמְּלָכִים לְגַדְּלָהּ בְּבֵיתָם וּלְשַׁלְּחָהּ בִּמְקוֹמוֹת הָרְחוֹקִים וְקוֹשְׁרִין כְּתָב בִּכְנָפֶיהָ, וְהִיא שָׁבָה אֶל שׁוֹלְחָהּ בִּכְתַב הַתְּשׁוּבָה שֶׁקּוֹשֵׁר אוֹתָהּ בִּכְנָפֶיהָ גַּם מִי שֶׁנִּשְׁתַּלְּחָה לָהֶם. וְלָכֵךְ פֵּרְשׁוּ הַגְּאוֹנִים מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּתַּלְמוּד (שבת מט) "מָה יוֹנָה כְּנָפֶיהָ מְגֻנּוֹת עָלֶיהָ", כְּלוֹמַר שֶׁאֵין שׁוֹחֲטִין אוֹתָהּ, כִּי בַּעֲבוּר שְׁלִיחוּתָם מְגַדְּלִים וּמַחֲיִים אוֹתָהּ, וְהִיא שָׁבָה אֶל שׁוֹלְחָהּ, וְזֶה תַּעֲשֶׂה כָּל הַפְּעָמִים שֶׁשּׁוֹלְחִים אוֹתָהּ. וְשָׁלַח נֹחַ אוֹתָהּ כִּי יָדַע שֶׁתָּבִיא לוֹ שׂוּם דָּבָר לְסִימָן אִם תִּמְצָא עָלֶה אוֹ גַּרְגִּיר. וְזֶה "וַתָּשָׁב אֵלָיו אֶל־הַתֵּבָה" (בראשית ח:ט), וְלֹא אָמַר "אֵלָיו", וְאָמַר "אֶל־הַתֵּבָה". "אֵלָיו" – לְהָשִׁיב שׁוֹלְחָהּ דָּבָר, כִּי לֹא מָצְאָה שׂוּם דָּבָר שֶׁתָּבִיא בְּפִיהָ לְסִימָן. וְאָמַר "אֶל־הַתֵּבָה" – שֶׁנָּחָה עַל גַּבֵּי הַתֵּבָה, כִּי לֹא רָצְתָה לְכָנֵס לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה מְבִיאָה שׂוּם דָּבָר לְסִימָן, וְלֹא נִכְנְסָה תּוֹךְ הַתֵּבָה כְּמוֹ הָעוֹרֵב. וְכֵיוָן שֶׁרָאָה נֹחַ כֵּן, שָׁלַח יָדוֹ בְּעַד הַחַלּוֹן וּלְקָחָהּ וֶהֱבִיאָהּ אֵלָיו. וּזְמַן שְׁלִיחוּת הָעוֹרֵב וּשְׁלִיחוּת הַיּוֹנָה בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה הָיוּ שִׁבְעַת יָמִים, וְדַע זֶה, לְפִי שֶׁאָמַר "וַיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים", כֵּיוָן שֶׁאָמַר "אֲחֵרִים" יָדַעְנוּ שֶׁהָרִאשׁוֹנִים גַּם כֵּן הָיוּ שִׁבְעָה.

פסוק י

וַיָּחֶל. שָׁרְשׁוֹ חו"ל, מִבִּנְיַן הִפְעִיל, וְכֵן מִשָּׁרְשׁוֹ וּמִבִּנְיָנוֹ "וַיָּחִילוּ עַד־בּוֹשׁ" (שופטים ג:כה).

פסוק יא

וַתָּבֹא לוֹ עֵת עֶרֶב. בּוֹ בַּיּוֹם שָׁבָה אֵלָיו לְעֵת עֶרֶב.

טָרָף. כֻּלּוֹ קָמוּץ, וְהוּא תֹּאַר בִּמְקוֹם פָּעוּל כְּמוֹ טָרוּף, כְּלוֹמַר שֶׁטָּרְפָה אוֹתוֹ הַיּוֹנָה מֵאֵילַן הַזַּיִת בְּפִיהָ לְהָבִיאוֹ אֶל נֹחַ, וּלְפִיכָךְ אָמַר לְשׁוֹן טָרָף כִּי הִכִּיר בּוֹ נֹחַ כִּי טָרְפַתּוּ וּשְׁבָרַתּוּ מֵהַזַּיִת לֹא שֶׁמְּצָאַתּוּ עַל פְּנֵי הַמַּיִם.

כִּי־קַלּוּ הַמַּיִם. מָעֲטוּ, כִּי הַדָּבָר הַמּוּעָט הוּא קַל מֵהַמְרֻבֶּה וְהַמְרֻבֶּה יִקָּרֵאוּ כָּבֵד, כְּמוֹ "יִכְבְּדוּ בָנָיו" (איוב יד:כא), "מִקְנֶה כָּבֵד" (שמות יב:לח), "בְּחַיִל כָּבֵד" (מלכים ב יח:יז) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְלָמָּה הֵבִיאָה זַיִת? אוּלַי מָצְאוּ רִאשׁוֹן לִמְקוֹם הַתֵּבָה, אוֹ לְפִי שֶׁהַזַּיִת נִמְצָא בְּעָלָיו כָּל הַשָּׁנָה. וּבַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה לג) אָמְרָה יוֹנָה: יִהְיוּ מְזוֹנוֹתַי מְרוּדוֹת כַּזַּיִת וּמְסוּרוֹת בְּיַד הָאֵל וְלֹא מְתוּקִים כִּדְבַשׁ וּמְסוּרִים בְּיַד בָּשָׂר וָדָם.

פסוק יב

וַיִּיָּחֶל עוֹד. מִבְּנְיַן נִפְעַל, שֶׁרְשׁוֹ יח"ל. וְאִלּוּ הָיָה מִבִּנְיַן הִתְפַּעֵל, הָיָה הַיּוּ"ד שֶׁהִיא פ"א הַפֹּעַל פְּתוּחָה, וְהִיא קְמוּצָה.

וְלֹא יָסְפָה שׁוּב אֵלָיו עוֹד. אָז יָדַע נֹחַ כִּי חָרְבוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה וְהַיּוֹנָה מָצְאָה מָנוֹחַ בָּאָרֶץ וּבָעֲצִים הָרַבֵּה, לְפִיכָךְ לֹא שָׁבָה אֵלָיו, וְזֶה הָיָה –

פסוק יג

בְּאַחַת וְשֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְנֹחַ כְּמוֹ שֶׁאָמַר. **בָּרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ**. וְהִנֵּה נִכְנְסָה שָׁנָה אַחַת וְשֵׁשׁ מֵאוֹת לְנֹחַ כֵּיוָן שֶׁנִּכְנַס תִּשְׁרֵי שֶׁהוּא רִאשׁוֹן, כִּי שְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת שִׁלְמָה לוֹ בְּשִׁלְשִׁים בֶּאֱלוּל וּבְאֶחָד בְּתִשְׁרֵי נִכְנַס בְּשָׁנָה אַחַת וְשֵׁשׁ מֵאוֹת, וּבְשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי שָׁלְמָה לוֹ שָׁנָה שֶׁהָיָה בַּתֵּבָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁחָרְבוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה הָיְתָה טִיט עֲדַיִן, כִּי הַפָּנִים חָרְבוּ וְתַחְתֵּיהֶם טִיט וְאֵינָהּ רְאוּיָה לְלֶכֶת עָלֶיהָ, לְפִיכָךְ לֹא צִוָּהוּ הָאֵל לָצֵאת כִּי יָדַע שֶׁהָאֵל יְצַוֵּהוּ לָצֵאת כְּמוֹ שֶׁצִּוָּהוּ לְכָנֵס.

פסוק יד

וּבַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יוֹם לַחֹדֶשׁ. הוּא מַרְחֶשְׁוָן. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לג) אִלּוּ עֲשָׂרָה יָמִים שֶׁיִּתֵּרָה שְׁנַת הַחַמָּה עַל שְׁנַת הַלְּבָנָה.

פסוק טז

צֵא מִן־הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתֶּךָ. חִבֵּר הַנָּשִׁים עִם הַזְּכָרִים לְהַתִּירָם בְּתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה וּכְמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה.

פסוק יז

כָּל־הַחַיָּה. כְּלָל וְאַחַר כָּךְ פֵּרַט, וּפֵירַשׁ כָּל־הַחַיָּה "כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה" כְּמוֹ שֶׁפֵּירַשְׁנוּ **מִכָּל־בָּשָׂר**, וְכֵן אוֹמֵר לְמַטָּה (בראשית ט:י) "וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם", וְכֵן אָמַר **בָּעוֹף**, וְכוּלָּם אָמַר בְּבֵי"ת לְפִי שֶׁדִּבֵּר עַל הַנֶּפֶשׁ **וּבַבְּהֵמָה** וְחַיַּת הַשָּׂדֶה בִּכְלָלָה. **הוֹצֵא**. כְּתִיב בְּוָי"ו בַּחֲלוּף הַיּוּ"ד. פֵּ"א הַפֹּעַל בְּוָי"ו נִסְתֶּרֶת כְּמִנְהָג בָּרוֹב, וּקְרִי בְּיוּ"ד נִרְאֵת כַּמִּשְׁפָּט. וְכֵן "הוֹשַׁר לְפָנַי דַּרְכֶּךָ" (תהלים ה:ט), "יַיְשִׁרוּ נָגְדֶּךָ" (משלי ד:כה). הוֹצֵא אוֹתָם אִתְּךָ כְּמוֹ שֶׁהִכְנִסְתָּם אִתָּךְ.

וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ. כְּמוֹ בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה, וְאָמַר לְשׁוֹן שְׁרִיצָה שֶׁהוּא רִבּוּי הַתּוֹלָדָה, מַה שֶּׁלֹּא אָמַר כֵּן בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה אֶלָּא בַּדָּגִים, לְפִי שֶׁהֵם רַבִּים מֵחַיּוֹת הַיַּבָּשָׁה, וְאָמַר פֹּה וְשָׁרְצוּ **וּפְרוּ וְרִבוּ**, לְפִי שֶׁהֵם מְעַטִּים הַיּוֹצְאִים מִן הַתֵּבָה אָמַר הָאֵל שֶׁיִּשְׁרְצוּ וְיִפְרוּ וְיִרְבּוּ לָרֹב, וּכְבָר פֵּרַשְׁנוּ כָּל אֵלֶּה הַלְּשׁוֹנוֹת בִּמְקוֹמוֹתָם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לד): **וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ** וְלֹא בַּתֵּבָה, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה.

פסוק יח

וַיֵּצֵא־נֹחַ. מַה שֶּׁהִפְרִידָם בְּסִפּוּר יְצִיאָתָם הַזְּכָרִים מֵהַנְּקֵבוֹת, אֶפְשָׁר שֶׁהַנְּקֵבוֹת יָרְאוּ לָצֵאת עַד שֶׁיָּצְאוּ תְּחִלָּה הַזְּכָרִים, כִּי עֲדַיִן פַּחַד הַמַּבּוּל עֲלֵיהֶם וְהֵן רַכּוֹת לֵבָב יוֹתֵר מֵהַזְּכָרִים.

פסוק יט

כָּל־הַחַיָּה. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ "כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה", וְאַחַר כָּךְ פֵּרַט **כָּל־הָרֶמֶשׂ וְכָל־הָעוֹף**, וְאָמַר אַחַר כֵּן **כֹּל רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ**, כְּלַל בּוֹ הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה.

לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם. לְמִינֵיהֶם, רוֹצֶה לוֹמַר כָּל מִין וּמִין בִּפְנֵי עַצְמוֹ.

פסוק כ

וַיִּבֶן נֹחַ. בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁיָּצְאוּ בּוֹ. אוֹ אֶפְשָׁר שֶׁיָּצָא בְּהָרֵי אֲרָרָט מְקוֹם שֶׁנָּחָה הַתֵּבָה, וְאֶפְשָׁר שֶׁנִּשְׁתַּרְבְּבָה הַתֵּבָה מֵעַל הָרֵי אֲרָרָט אֶל מָקוֹם שֶׁתַּחַת הֶהָרִים וְהָלְכָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם לְמָקוֹם אַחֵר, אוֹ אֲפִילוּ יָצָא שָׁם נֹחַ, בִּיבוֹשׁ הָאָרֶץ הָלַךְ לוֹ לְמָקוֹם אַחֵר לְשֶׁבֶת שָׁם וּבָנָה שָׁם מִזְבֵּחַ. וּבְמִדְרָשׁ (בראשית רבה לד) כִּי עַל מִזְבֵּחַ הַגָּדוֹל שֶׁבִּירוּשָׁלַיִם אָמַר וְשָׁם הִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן קָרְבָּנוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְתִיטַב לַה' מִשּׁוֹר פָּר מַקְרִן מַפְרִיס" (תהלים סט:לב).

וַיִּקַּח מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה. וְחַיָּה טְהוֹרָה בִּכְלָל, כִּי מִכֹּל הַטְּהוֹרִים הִקְרִיב, וְזֶה בְּטַעַם הוֹדָאָה לְאֵל שֶׁהִצִּילָם שֶׁלֹּא מֵתוּ בַּמַּבּוּל, אֲבָל הַטְּמֵאָה אֵינָהּ רְאוּיָה לְקָרְבָּן כִּי אַף לְמַאֲכַל אָדָם אֵינָהּ רְאוּיָה אֶלָּא מִתּוֹךְ הַדְּחָק כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, כָּל שֶׁכֵּן לְקָרְבַּן הָאֵל.
וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ. וְיֵשׁ מַחֲלֹקֶת בִּדְבָרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (זבחים קטז) אִם הִקְרִיב עוֹלוֹת לְבַד אוֹ גַּם שְׁלָמִים עִם הָעוֹלוֹת.

פסוק כא

וַיָּרַח ה'. דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם וְדֶרֶךְ מָשָׁל הוּא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים נ:יג) "הַאוֹכַל בְּשַׂר אַבִּירִים", וְרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁקִּבְּלָהּ בְּרָצוֹן וְעָרְבָה לוֹ, וְטַעַם הַקַּבָּלָה שֶׁהוֹרִיד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְאָכְלָה לְהוֹדִיעוֹ כִּי רָצָה בִּבְרִיאַת הַנּוֹתָרִים מִן הַמַּבּוּל וְשָׂמַח בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קד:לא) "יִשְׂמַח ה' בְּמַעֲשָׂיו", הֵפֶךְ מַה שֶּׁאָמַר בְּדוֹר הַמַּבּוּל (בראשית ו:ו) "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ", כִּי יָדַע כִּי לֹא יִהְיֶה בָּעוֹלָם עוֹד כְּמוֹ אוֹתוֹ הַדּוֹר.
הַנִּיחֹחַ. שֵׁם בְּשֶׁקֶל "נִיצוֹץ" (ישעיהו א:לא), וְטַעֲמוֹ שֶׁהֵנִיחַ כַּעַס הָאֵל בָּעוֹלָם.
וַיֹּאמֶר ה' אֶל לִבּוֹ. רָאָה בְּשִׂכְלוֹ שֶׁלֹּא יַשְׁחִית עוֹד אֶת הָאֲדָמָה כִּי לֹא יִהְיוּ עוֹד רָעִים רַבִּים, וְיִוָּסְרוּ מִדּוֹר הַמַּבּוּל שֶׁיִּהְיֶה קַבָּלָה בְּיָדָם דּוֹר אַחַר דּוֹר וְלֹא יִהְיוּ עוֹד רַבִּים רָעִים וְלֹא יַשְׁחִית הַכֹּל בַּעֲבוּר הַפְּרָט, וְאִם יִהְיֶה הַפְּרָט רַע כֻּלּוֹ, יַשְׁחִיתֵם כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בִּסְדוֹם.
בַּעֲבוּר הָאָדָם. כִּי יָסוּפוּ הָרְעִים בִּבְנֵי אָדָם וְתַעֲמֹד הָאֲדָמָה לַטּוֹבִים, וְאִם תִּשָּׁחֵת קְצָת הָאֲדָמָה עִם הָרְעִים כְּמוֹ אֶרֶץ סְדוֹם שֶׁנִּשְׁחֲתָה עִם אַנְשֶׁיהָ, אֵין בָּהּ הַשְׁחָתַת אֲדָמָה אִם מְעַט מִן הָאֲדָמָה תִּשָּׁחֵת כְּמוֹ עָרֵי הַכִּכָּר, וְיֵחָשְׁבוּ כְּמוֹ מְקוֹמוֹת הַנִּשְׁקָעִים הֵם וְאַנְשֵׁיהֶם.
כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו. קָרְאוֹ יֵצֶר לְפִי שֶׁנּוֹצַר עִמּוֹ, וְאָמַר מִנְּעָרָיו, כִּי יֵצֶר הָרָע הוּא בָּאָדָם קֹדֶם יֵצֶר הַטּוֹב, כִּי אֵין בּוֹ יֵצֶר טוֹב בְּפֹעַל עַד שֶׁיִּגְדַּל וְיִקָּנֵהוּ מְעַט מְעַט כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאִישׁ נָבוּב יִלָּבֵב וְעַיִר פֶּרֶא אָדָם יִוָּלֵד" (איוב יא:יב). פֶּרוּשׁ עַיִר פֶּרֶא, הוּא הָאָדָם שֶׁנּוֹלַד וְהוּא נָבוּב בְּלֹא לֵב כְּלוֹמַר בְּלֹא שֵׂכֶל וְאַחַר כָּךְ יִלָּבֵב כְּלוֹמַר קוֹנֶה לֵב מְעַט מְעַט, וְכֵיוָן שֶׁיֵּצֶר הָאָדָם רַע, כִּי כֵן רָאִיתִי בְּחָכְמָתִי לִבְרֹא אוֹתוֹ, כִּי כֵן צָרִיךְ לְפִי טֶבַע הַמְּצִיאוּת הוּא חוֹטֵא בְּרֹב אִם לֹא אֶחָד מִנִּי אֶלֶף, לְפִיכָךְ **לֹא אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי** בַּעֲבוּרוֹ **כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי**. וּבִדְבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (נדה ל) שָׁאַל אַנְטוֹנִינוּס

אֶת רַבִּי יֵצֶר הָרָע מֵאֵימָתַי נִיתָּן בָּאָדָם מִשְּׁעַת יְצִירָה אוֹ מִשְּׁעַת יְצִיאָה? אָמַר לוֹ מִשְּׁעַת יְצִירָה, אָמַר לוֹ לָאו שֶׁאִם כֵּן הָיָה בּוֹעֵט בְּמֵעֵי אִמּוֹ וְיוֹצֵא, אֶלָּא מִשְּׁעַת יְצִיאָה. אָמַר רַבִּי דָּבָר זֶה לְמִדַנִי אַנְטוֹנִינוּס וּמִקְרָא מְסַיְּעֵהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ" וְאוֹמֵר "**כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו**". אָמַר רַבִּי יוּדָן מִנְּעָרָיו כְּתִיב מִשָּׁעָה שֶׁהוּא נִנְעָר לָעוֹלָם. וּבְפָסוּק זֶה **לֹא אֹסַף** שְׁתֵּי פְּעָמִים, וְסָמְכוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבועות לו) כִּי לָאו לָאו שְׁבוּעָה שֶׁהֲרֵי כְּתִיב (ישעיהו נד:ט) "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי נֹחַ".

פסוק כב

עֹד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ. כָּתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם, בְּאָמְרוֹ כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ לְרַאוֹת כִּי יֵשׁ לָהּ קֵץ קָצוּב.

זֶרַע וְקָצִיר. חִלֵּק הַשָּׁנָה לִשְׁנֵי חֲלָקִים זֶרַע וְקָצִיר, וְאַחַר כֵּן לְאַרְבַּע תְּקוּפוֹת, קֹר וָחֹם, קַיִץ וָחֹרֶף. וְאָמַר **יוֹם וָלָיְלָה**, כִּי בְּאַרְבַּע הַתְּקוּפוֹת יֵחָלְקוּ הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה בְּשִׁעוּרָם בְּתוֹסֶפֶת הַיּוֹם וְחֶסְרוֹנוֹ וּבְתוֹסֶפֶת הַלַּיְלָה וְחֶסְרוֹנָהּ, וּבְהַשְׁוָאָתָם, הַכֹּל לְפִי הַתְּקוּפוֹת הָאַרְבָּעָה, וּבְכֻלָּם בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע שָׁעוֹת, וְהַחֶסְרוֹן וְהַתּוֹסֶפֶת לְפִי שִׁנּוּי הַמְּקוֹמוֹת וְהַתְּקוּפוֹת.

וְאָמַר **לֹא יִשְׁבֹּתוּ**. מְלַמֵּד שֶׁשָּׁבְתוּ בִּשְׁנַת הַמַּבּוּל, וָאֶמֶת כִּי זֶרַע וְקָצִיר שָׁבַת, וְכֵן קֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף שָׁבְתוּ לַמְקַבְּלִים, וְכֵן יוֹם וָלָיְלָה, כִּי לֹא הִבְדִּילוּ בֵּין יוֹם וְלַיְלָה בַּתֵּבָה, וְאֶפְשָׁר כִּי בְּאַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה שֶׁהָיָה הַגֶּשֶׁם לֹא הָיוּ הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים מְאִירִים, כִּי הָיוּ מְעֻנָּנִים כָּל אוֹתָם הַיָּמִים. וּבְדָרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לד) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן לֹא שִׁמְשׁוּ מַזָּלוֹת כָּל שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹנָתָן שִׁמְשׁוּ, אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיָה רִשּׁוּמָן נָכָר. רַבִּי אֶלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, רַבִּי אֶלְיֶעֱזֶר אוֹמֵר **לֹא יִשְׁבֹּתוּ**, לֹא שָׁבְתוּ, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר **לֹא יִשְׁבֹּתוּ** מִכָּאן שֶׁשָּׁבְתוּ. וְעוֹד בְּדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם) רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אָמַר מִשּׁוּם רַבִּי מֵאִיר וְכֵן הָיָה רַבִּי דּוֹסָא אוֹמֵר כִּדְבָרָיו, חֲצִי תִּשְׁרֵי וּמַרְחֶשְׁוָן וַחֲצִי כִּסְלֵו זֶרַע, חֲצִי כִּסְלֵו טֵבֵת וַחֲצִי שְׁבָט חֹרֶף, חֲצִי שְׁבָט אֲדָר וַחֲצִי נִיסָן קֹר, חֲצִי נִיסָן אִיָּר וַחֲצִי סִיוָן קָצִיר, חֲצִי סִיוָן תַּמּוּז וַחֲצִי אָב קַיִץ, חֲצִי אָב אֱלוּל וַחֲצִי תִּשְׁרֵי חֹם; רַבִּי יְהוּדָה הָיָה מוֹנֶה מִתִּשְׁרֵי וְרַבִּי שִׁמְעוֹן הָיָה מוֹנֶה מִמַּרְחֶשְׁוָן.

פרק ט

פסוק א

וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הָיוּ בְּרוּכִים בִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה, עַתָּה הָיָה לָהֶם כִּתְחִלַּת הַבְּרִיאָה כִּי נִתְחַדֵּשׁ הָעוֹלָם אַחַר שֶׁהָיָה תֹּהוּ וָבֹהוּ שֶׁהֲרֵי נִתְכַּסְּתָה הָאָרֶץ בַּמַּיִם. וְהַבְּרָכָה מַה שֶּׁאָמַר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם.
וַיֹּאמֶר לָהֶם. לִבְנָיו עַל יְדֵי נֹחַ, אוֹ גַּם בָּנָיו הָיוּ נְבִיאִים.

פסוק ב

וּמוֹרַאֲכֶם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּבְּרָכָה רֹאשׁוֹנָה "וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ" (בראשית א:כח).
וְחִתְּכֶם. שָׁרְשׁוֹ חת"ת, וְהָאֶחָד מִמֶּנּוּ, "הֶעָשׂוּי לִבְלִי חָת" (איוב מא:כה), כְּמוֹ פַּת, פִּתִּים, פִּתְּכֶם.
בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה. קְשַׁר תְּחִלָּה **וּמוֹרַאֲכֶם** עִם מִלַּת **עַל**, וְאַחַר כֵּן עִם בֵּי"ת הַשִּׁמּוּשׁ, וּשְׁנֵי הַקְּשָׁרִים נְכוֹנִים בַּלָּשׁוֹן, וְאָמַר בְּכָל חַיָּה שֶׁתִּרְמֹשׂ עַל הָאֲדָמָה.
וְכֵן **וּבְכָל־דְּגֵי הַיָּם**. שֶׁאֵינָם רוֹמְשֵׂי הָאֲדָמָה וְאֵינָם עִמָּכֶם בַּיַּבָּשָׁה, וְאַף־עַל־פִּי־כֵן בָּהֶם יִהְיֶה מוֹרַאֲכֶם כִּי **בְיֶדְכֶם נִתָּנוּ**. וְאַף־עַל־פִּי שֶׁזְּכַר **כָּל־חַיַּת הָאָרֶץ** וּבְהֵמָה וְחַיָּה בִּכְלָל, הוֹסִיף עוֹד **בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ** לְרַבּוֹת הַשְּׁרָצִים וְהָעַקְרַבִּים, כִּי כֻלָּם רוֹמְשִׂים עַל הָאֲדָמָה וְכֻלָּם בִּכְלָל, וְאָמַר **תִּרְמֹשׂ** נְקֵבָה, כִּי לְכֻלָּם יֵשׁ נֶפֶשׁ חַיָּה אֲפִלּוּ לִקְטַנֵּי קְטַנִּים, כִּי כֻלָּם מִתְנוֹעֲעִים וְאֵין תְּנוּעָה בְּלֹא נֶפֶשׁ.

פסוק ג

כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי. חָסֵר וי"ו הַשִּׁמּוּשׁ, כְּמוֹ "שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ" (חבקוק ג:יא), "רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן" (שמות א:ב) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, וּכְאִלּוּ אָמַר כָּל־רֶמֶשׂ וַאֲשֶׁר הוּא־חַי, וְכָל־רֶמֶשׂ הוּא כּוֹלֵל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְהָעוֹף, וְאָמַר אֲשֶׁר הוּא־חַי, עַל הַדָּגִים. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ בְּלֹא חֶסְרוֹן וי"ו, וְיִהְיֶה **רֶמֶשׂ** כְּלָל לַכֹּל כִּי גַּם הַדָּגִים רוֹמְשִׂים בַּמַּיִם כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת" (בראשית א:כא), וְאָמַר **אֲשֶׁר הוּא־חַי**, כְּאִלּוּ אָמַר כָּל־רֶמֶשׂ שֶׁהוּא נֶפֶשׁ חַיָּה. **כְּיֶרֶק עֵשֶׂב**. שֶׁנָּתַתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן, וּפְרִי עֵץ בִּכְלָל יֶרֶק עֵשֶׂב, כִּי כָּל צוֹמֵחַ נָתַן לְאָדָם לְאָכְלָה וּלְדוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם עַד הַמַּבּוּל, וְלֹא נָתַתִּי לָהֶם הַבָּשָׂר לֶאֱכֹל, אֲבָל לָכֶם נָתַתִּי, כְּמוֹ יֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהוּא מֻתָּר לָכֶם כֵּן יִהְיֶה מֻתָּר לָכֶם הַבָּשָׂר. וְיֶרֶק

עֵשָׂב פֵּרַשְׁתִּיו. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (סנהדרין נז.) **כְּיֶרֶק עֵשֶׂב** וְלֹא כְּיֶרֶק גִּנָּה, מִכָּאן שֶׁנֶּאֱסַר הַגֶּזֶל עַל בְּנֵי נֹחַ.

פסוק ד

אַךְ־בָּשָׂר. אַף עַל פִּי שֶׁנָּתַתִּי לָכֶם כָּל בָּשָׂר רֶמֶשׂ לֶאֱכֹל, לֹא תֹאכְלוּ אוֹתוֹ עִם נַפְשׁוֹ שֶׁהוּא דָמוֹ, כְּלוֹמַר כָּל זְמַן שֶׁהַבָּשָׂר עִם הַנֶּפֶשׁ וְהוּא בְּעוֹדוֹ חַי, אֶלָּא קֹדֶם תִּזְבָּחוּהוּ וְאַחַר כָּךְ תֹּאכְלוּהוּ, כִּי זֶה דֶּרֶךְ אַכְזָרִיּוּת לַחְתֹּךְ בָּשָׂר מִן הַחַי וּלְאָכְלוֹ. וְנִרְאֶה כִּי לְפִיכָךְ הִתִּיר הַבָּשָׂר לְנֹחַ, לְפִי שֶׁטָּרַח בַּבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבָרֶמֶשׂ וּבָעוֹף לְהַחֲיוֹת אוֹתָם בַּתֵּבָה, כִּי לְצֹרֶךְ הָאָדָם נִבְרְאוּ בֵּין לְמַלַּאכְתּוֹ בֵּין לַאֲכִילָתוֹ, אֶלָּא שֶׁלֹּא הֻתַּר לַהֲמִיתָם וּלְאָכְלָם עַד נֹחַ לְפִי שֶׁטָּרַח בָּהֶם.

פסוק ה

וְאַךְ אֶת־דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ. אַף עַל פִּי שֶׁהִתַּרְתִּי לָכֶם דַּם הַחַיָּה, לֹא הִתַּרְתִּי דִּמְכֶם לַחַיָּה, כִּי הַחַיָּה נָתַתִּי בִּרְשׁוּתְכֶם וְלֹא אֶתְכֶם בִּרְשׁוּת הַחַיָּה.
וּפֵרַשׁ **לְנַפְשֹׁתֵיכֶם**. שֶׁתִּהְיֶה הַמַּכָּה מַכַּת נֶפֶשׁ וְהֶרֶג, זֶה אֶדְרֹשׁ מִן הַחַיָּה, וְלֹא אִם יִהְיֶה בִּרְצוֹנִי לִנְקֹמָה כְּמוֹ הַנָּבִיא אֲשֶׁר בָּא אֶל בֵּית אֵל (מלכים א יג) וְהַנְּעָרִים אֲשֶׁר הִתְקַלְּסוּ בֶּאֱלִישָׁע הַנָּבִיא (מלכים ב ב), "וְהִשְׁלַחְתִּי בָכֶם אֶת חַיַּת הַשָּׂדֶה וְשִׁכְּלָה אֶתְכֶם" (ויקרא כו:כב). וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (בראשית רבה לד) אִם אָדָם יַהֲרֹג עַצְמוֹ שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ נֶעֱנֶשֶׁת לָעוֹלָם הַבָּא, וְאָמְרוּ יָכוֹל כְּשָׁאוּל? תַּלְמוּד לוֹמַר **אַךְ**. יָכוֹל כַּחֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה? תַּלְמוּד לוֹמַר **אַךְ**.
מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ. שֶׁיִּתְנַנֶּה בְּיַד חַיָּה אַחֶרֶת לְהָרְגָהּ אוֹ בְּיַד אָדָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין גְּמוּל וְעֹנֶשׁ לִשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים אֶלָּא לָאָדָם שֶׁהוּא בַעַל שֵׂכֶל, בְּעֵסֶק הָאָדָם יֵשׁ לָהֶם גְּמוּל וְעֹנֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הִנֵּה, **מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ**, וְנֶאֱמַר "וְשֹׁד בְּהֵמוֹת יְחִיתַן" (חבקוק ב:יז) וְנֶאֱמַר בִּגְמוּל "וְלֹא שָׁבַר אֶת־הַחֲמוֹר" (מלכים א יג:כח).
וּמִיַּד הָאָדָם. וְאַחַר כֵּן פֵּרַשׁ **מִיַּד אִישׁ אָחִיו**, כְּלוֹמַר אִם יַהֲרֹג אִישׁ אֶת אָחִיו אֶדְרֹשׁ נַפְשׁוֹ מֵהַהוֹרֵג בָּעוֹלָם הַזֶּה אוֹ בָּעוֹלָם הַבָּא.

פסוק ו

שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ. אֲנִי אֶדְרֹשׁ דַּם הֶהָרוּג אִם אֵין עֵדִים, אֲבָל אִם יֵשׁ עֵדִים, עַל הַשּׁוֹפְטִים לַהֲרֹג הַהוֹרֵג כְּמוֹ שֶׁיִּרְאוּ מִן הַדִּין, וְהוּ בָאָדָם, עַל יְדֵי הַדַּיָּנִים.

כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־הָאָדָם. כִּי הוּא נִכְבָּד מִכָּל הַנִּבְרָאִים הַשִּׁפָלִים עַד שֶׁהָאֵל בְּרָאוֹ בְּצַלְמוֹ בַּשֵּׂכֶל שֶׁנָּתַן בּוֹ, לְפִיכָךְ יֵשׁ לִשְׁאָר הַנִּבְרָאִים שֶׁיִּרְאוּ מִמֶּנּוּ, וְגַם אִישׁ אֶת אָחִיו שֶׁלֹּא יַשְׁחִית גּוּפוֹ וְצַלְמוֹ, כִּי אִם יַהַרְגֵהוּ הִנֵּה הִשְׁחִית מַעֲשֵׂה הָאֵל, הַנִּכְבָּד שֶׁבַּשְּׁפָלִים, וְהוּא עָשָׂה אוֹתוֹ בְּצַלְמוֹ וְהוּא הִשְׁחִיתוֹ, הִנֵּה עָשָׂה זֶה כְּנֶגֶד הָאֵל לְבַטֵּל מַעֲשָׂיו. וְאַף בַּפְּחוּתִים מִן הָאָדָם לֹא הָיָה רְשׁוּת לְאָדָם לְהַשְׁחִיתָם עַד שֶׁצִּוָּה הָאֵל לְנֹחַ, וְגַם בַּצּוֹמֵחַ שֶׁהוּא פָּחוּת מִן הַחַי הָיָה צָרִיךְ מִצְוַת הָאֵל לְהַתִּירָם לְאָדָם וּלְחַוָּה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב" (בראשית א:כט). וְכֵן צִוָּה הָאֵל לִשְׁפֹּךְ דַּם הָאָדָם לְחֶטְאוֹ, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה בְּתוֹרַת מֹשֶׁה, וְזֶה בָּרְאוּיִם לְעֹנֶשׁ מִיתָה לְפִי חֶטְאָם, כָּל חוֹטֵא כָּרְאוּי לוֹ, לְפִי שֶׁהוּא הִשְׁחִית צַלְמוֹ תְּחִלָּה בְּעָבְרוֹ מִצְוַת הָאֵל, וְהִנֵּה אֵין צֶלֶם אֱלֹהִים וְשֵׂכֶל לְעוֹבֵר, כִּי הַשֵּׂכֶל יִגְזֹר שֶׁיִּשְׁמֹר הָעֹבֶד מִצְוַת אֲדוֹנָיו גַּם שִׂכְלוֹ יִמְנַע אוֹתוֹ הַחֵטְא כָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁהוּא מִצְוַת הָאָדוֹן.

פסוק ז

וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לד) אָמַר, "וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ", אַחַר שֶׁמְּנָעָם מִשְׁפִּיכַת הַדָּם שֶׁהוּא חֻרְבַּן הָעוֹלָם הַזֶּה, הִזְהִיר בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה לְיִשּׁוּב הָעוֹלָם. **שִׁרְצוּ**. עִנְיַן הַשְׁרִיצָה הוּא רֹב הַהוֹלָדָה כְּמוֹ הַשֶּׁרָצִים שֶׁהֵם לָרֹב, וְכֵן "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ" (שמות א:ז), וּבְמָקוֹם שֶׁאָמַר בְּבִרְכַּת אָדָם "וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ" אָמַר הֵנָּה **שִׁרְצוּ בָאָרֶץ**, וְאָמַר עוֹד **וּרְבוּ בָהּ**, לְפִי שֶׁהַיּוֹצְאִים מִן הַתֵּבָה הָיוּ מְעַטִּים, נֹחַ וּבָנָיו לְבַד, כָּפַל עִנְיַן הַבְּרָכָה לָהֶם לְחַזֵּק הַדָּבָר כְּמִנְהָג.

פסוק ח

וַיֹּאמֶר אֶל־נֹחַ וְאֶל־בָּנָיו. אֶפְשָׁר שֶׁגַּם בָּנָיו הָיוּ נְבִיאִים, אוֹ אָמַר לְנֹחַ שֶׁיֹּאמַר לְבָנָיו כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. וְטַעַם **אִתּוֹ** שֶׁיֵּדְעוּ הוּא וְהֵם הַבְטָחַת הָאֵל לָהֶם וּלְכָל שְׁאָר הַנִּבְרָאִים בָּאָרֶץ.

פסוק ט

וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים. וי"ו וַאֲנִי מוֹסִיף עַל מַה שֶּׁאָמַר "וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ" (בראשית ט:ז), כְּלוֹמַר אַתֶּם תִּתְעַסְּקוּ בְּיִשּׁוּב הָעוֹלָם וַאֲנִי גַּם כֵּן אֲקַיְּמֶנּוּ שֶׁלֹּא יִכָּרֵת עוֹד יִשּׁוּבוֹ שֶׁל

עוֹלָם, וְהַבְּרִית וְהַשְּׁבוּעָה הֵם דְּבָרוֹ שֶׁהוּא קַיָּם לְעוֹלָם, "לֹא אִישׁ אֵל וְיכַזֵּב וּבֶן אָדָם וְיִתְנֶחָם" (במדבר כג:יט).

פסוק י

וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם. שֶׁהָיְתָה אִתְּכֶם בַּתֵּבָה, זֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ אַחֲרֵי כֵן **מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה**, כְּלוֹמַר מִכָּל הַמִּינִים שֶׁיָּצְאוּ מִן הַתֵּבָה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁיִּהְיֶה בְּרִיתִי עִמָּהֶם שֶׁלֹּא לְשַׁחֲתָם עוֹד; וְאָמַר עוֹד **לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ**, לְתוֹסֶפֶת בֵּאוּר. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לד) מְפָרֵשׁ, **לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ** בָּא לְהָבִיא תּוֹלְדוֹתֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאֶת־זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם" (בראשית ט:ט) גַּם כֵּן לְהַבְטִיחַ תּוֹלְדוֹת הַחַיּוֹת, וְאָמַר **וּלְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ** וּלְפֵרוּשׁ זֶה יִהְיֶה פֵּרוּשׁ **מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה** אֲנִי מֵקִים בְּרִיתִי וְיִהְיֶה קַיָּם לְעוֹלָם לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ.

פסוק יא

וַהֲקִמֹתִי. לְמַעְלָה אָמַר "הִנְנִי מֵקִים אֶת־בְּרִיתִי" (בראשית ט:ט) וְלֹא פֵּרֵשׁ עַל מָה הוּא הַבְּרִית, וְעַתָּה פֵּרֵשׁ שֶׁלֹּא **יִכָּרֵת כָּל־בָּשָׂר מִמֵּי הַמַּבּוּל**. וְאָמַר **כָּל־בָּשָׂר** כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר הַמַּבּוּל, אֲבָל קְצָת בָּשָׂר יִכָּרֵת פְּעָמִים מִמָּטָר סוֹחֵף כְּפִי הָעֹנֶשׁ וְהַגְּזֵרָה. **וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל**, גַּם הִבְטִיחָם שֶׁלֹּא יִהְיוּ גְּשָׁמִים רַבִּים עוֹד כְּמוֹ שֶׁהָיוּ. **לְשַׁחֵת הָאָרֶץ** כִּי אִם יִהְיוּ בְּלֹא סָפֵק יְשַׁחֲתוּ הָאָרֶץ.

פסוק יב

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. פֵּרַשׁ לְנֹחַ וּלְבָנָיו, זֶה הָאוֹת אֲנִי נוֹתֵן לָכֶם שֶׁלֹּא תִּפָּחֲדוּ מִמַּבּוּל מַיִם כְּשֶׁאַמְטִיר עַל הָאָרֶץ, וְזֶה הָאוֹת יִהְיֶה לְדֹרֹת עוֹלָם.

פסוק יג

אֶת־קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן. אָמַר קַשְׁתִּי עִם הַכִּנּוּי לְפִי שֶׁהוּא הָאוֹת שֶׁלּוֹ שֶׁנִּתַּן לְתוֹלְדוֹת הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר **בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ**; אוֹ אָמַר קַשְׁתִּי לְעִנְיַן שֶׁאָמַר בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל "כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת" (יחזקאל א:כח) וּלְעִנְיַן זֶה אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (לה) **אֶת־קַשְׁתִּי** דָּבָר הַמּוֹקֵשׁ לִי; וְהַקֶּשֶׁת הוּא כְּדִבְרֵי חַכְמֵי הַמָּחְקָר מִנְּצוֹץ הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁמִּלַּהַט כְּנֶגֶד הֶעָנָן אַחַר הַמָּטָר, וְתֵרָאֶה זֶה הַקֶּשֶׁת בַּגְּוָנִים הָהֵם וְעַתָּה אַחַר הַמַּבּוּל חִזֵּק הָאֵל אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לְלַהֵט יוֹתֵר בֶּעָנָן [כִּי נִרְאֶה יִהְיֶה לְעוֹלָם], כִּדְבְרֵי הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא שֶׁכָּתַב כֵּן בְּשֵׁם גְּאוֹן, וּכְשֶׁיִּרְאוּהָ בְּנֵי אָדָם יִזְכְּרוּ שֶׁהוּא אוֹת הַבְּרִית שֶׁנִּתַּן הָאֵל לָהֶם וְלֹא יִפָּחֲדוּ מֵהַמַּבּוּל.

נָתַתִּי. כְּמוֹ אֶתֵּן עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וְכֵן "נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה" (בראשית כג:יג). וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **נָתַתִּי** כְּמַשְׁמָעוֹ, כִּדְבְרֵי הַגָּאוֹן רַבִּי סַעַדְיָה, כְּלוֹמַר הַקֶּשֶׁת שֶׁנָּתַתִּי בַּטֶּבַע בֶּעָנָן יִהְיֶה לָכֶם לְאוֹת, כִּי לְעוֹלָם כְּשֶׁיִּכְלֶה הַגֶּשֶׁם תֵּרָאֶה הַקֶּשֶׁת, אֲבָל בִּימֵי הַמַּבּוּל לֹא נִרְאָתָה הַקֶּשֶׁת כִּי לֹא נִכְלָה הַגֶּשֶׁם כָּל אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה, וְהִבְטִיחָם הָאֵל כִּי לְעוֹלָם יִרְאוּ קֶשֶׁת בֶּעָנָן, וְזֶה יִהְיֶה לָכֶם אוֹת כִּי לֹא יִהְיֶה מַבּוּל לְשַׁחֵת הָאָרֶץ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם) **נָתַתִּי**, מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית לְפִי שֶׁאֵין כָּל חָדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, וְשָׁנָה וְשִׁלֵּשׁ עִנְיַן הַקֶּשֶׁת בָּעָנָן לְחַזֵּק הָאוֹת בְּלִבָּם.

פסוק יד

וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן. אֲנִי אֲעַנֵּן עַל יְדֵי סִבּוֹת אֶמְצָעִיּוֹת שֶׁצִּוִּיתִי.
בְּעַנְנִי. כָּל הַנּוּ"ן, וְרַבִּים מֵהַדָּגוּשׁ יָבוֹאוּ קַלִּים, וְאָמַר **עָנָן** אַחַר בְּעַנְנִי לְחַזֵּק הַפְּעֻלָּה כְּמוֹ "מְקַרְקֵר קִירִי" (ישעיהו כב:ה) "וַתְּשַׁרֵשׁ שָׁרָשֶׁיהָ" (תהלים פ:י) "וַיָּצָם דָּוִד צוֹם" (שמואל ב יב:טז) וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים.
וְנִרְאֲתָה. לִבְנֵי אָדָם.

פסוק טו

וְזָכַרְתִּי. דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, כִּי אֵין שִׂכְחָה לִפְנֵי כִּסֵּא כְּבוֹדוֹ, וְכֵן "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב" (ויקרא כו:מב), "לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם" (בראשית ט:טז), "וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר" (ויקרא כו:מב), וְהַדּוֹמִים לָהֶם, הַכֹּל הוּא דֶּרֶךְ מָשָׁל כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם.
וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם. כְּמוֹ "יִתֵּן מַיִם" (ויקרא יא:לח).
לְמַבּוּל. שֶׁיִּהְיֶה לָרֹב עַד שֶׁיִּקָּרֵא מַבּוּל, וּמִלַּת מַבּוּל פֵּרַשְׁנוּהָ.

פסוק טז

וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן. תִּהְיֶה בּוֹ לְאוֹת. **וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר**, עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְהֶחְכָּם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא פֵּרֵשׁ שֶׁהִיא תָּמִיד בֶּעָנָן בְּכֹחַ שֶׁלֹּא יִרְאֶה אוֹתָהּ אֶלָּא הָאֵל קֹדֶם צֵאתָם לַפֹּעַל.
בֵּין אֱלֹהִים. כְּאִלּוּ אָמַר "בֵּינִי", כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה, וְכֵן "וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל ה'" (שמות כד:א) וְהַדּוֹמִים לוֹ; וְאָמַר **אֱלֹהִים** שֶׁפֵּרוּשׁוֹ דַּיָּן וּמַנְהִיג, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי כְּשֶׁהָיָה הַדּוֹר רָע שֶׁרָאוּי לְדוּנָם בְּרִשְׁעָם וּלְהַשְׁחִיתָם אֶזְכֹּר הַבְּרִית וְאֶחְדַּל מִלְּהַשְׁחִיתָם.

פסוק יז

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. שִׁלֵּשׁ עוֹד הַמַּאֲמָר לְנֹחַ לְחַזֵּק לִבּוֹ וּלְהַבְטִיחוֹ הַבְטָחָה גְּמוּרָה בָּזֶה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה: שֵׁשׁ בְּרִיתוֹת הַכְּתוּבִים בָּאוּ כְּנֶגֶד שֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, וְאִם תֹּאמַר שִׁבְעָה? הָרִאשׁוֹן צָרִיךְ לְגוּפוֹ.

פסוק יח

וַיִּהְיוּ בְּנֵי־נֹחַ. רוֹצֶה לוֹמַר לוֹמַר, כְּשֶׁיָּצְאוּ מִן הַתֵּבָה לֹא הָיָה לָהֶם תּוֹלָדוֹת, וְאַחַר כֵּן הוֹלִידוּ, עַד שֶׁמֵּהֶם נָפְצָה כָּל הָאָרֶץ.

וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן. אָמַר זֶה לְעִנְיַן הַסִּפּוּר שֶׁרוֹצֶה לְסַפֵּר מֵעִנְיַן נֹחַ עַל דְּבַר הַיַּיִן.

פסוק יט

נָפְצָה. שָׁרְשׁוֹ נפ"ץ וְהוּא פֹּעַל עוֹמֵד, וְכֵן "כִּי נָפַץ הָעָם מֵעָלָיו" (שמואל א יג:יא), וְאָמַר **נָפְצָה** עַל מַה שֶּׁהָיָה אַחַר דּוֹר הַפְּלָגָה.

פסוק כ

וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה. כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה, כִּי נֹחַ הִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וְהִתְחַכֵּם בָּהּ, וְעַתָּה אַחַר הַמַּבּוּל הִתְחַכֵּם עוֹד לִנְטֹעַ הַגְּפָנִים רַבִּים יַחַד וְלַעֲשׂוֹת מִן הָעֲנָבִים יַיִן, כִּי עַד הֵנָּה לֹא הָיוּ שׁוֹתִים יַיִן אֶלָּא אוֹכְלִים הָעֲנָבִים כִּשְׁאָר הַפֵּרוֹת. וְנֹחַ הָיָה תְּחִלָּה לְנוֹטְעֵי כֶּרֶם. וּמַה שֶּׁאָמַר **וַיָּחֶל**... **וַיִּטַּע**, פֵּרוּשׁ וַיָּחֶל לְטַעַת וַיִּטַּע, כִּי עַל הַתְּכוּנָה הַמָּקוֹר דָּבֵק עִם לְשׁוֹן תְּחִלָּה, כְּמוֹ "אוֹתוֹ הֵחֵל לְבָנוֹת הַמִּזְבֵּחַ" (שמואל א יד:לה), "אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ" (דברים ב:כה), "הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבּוֹר בָּאָרֶץ" (בראשית י:ח). אוֹ פֵּרוּשׁוֹ, הֵחֵל בָּעֲבוֹדָה הַזֹּאת וְנָטַע כֶּרֶם כְּמוֹ וַיָּחֶל לִיטֹּעַ, "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה" (בראשית כח:י) לָלֶכֶת לְחָרָן וְהָלַךְ. וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לִשְׁנֵי הָעִנְיָנִים, הָאֶחָד לָמָּה כְּנַעַן וְזַרְעוֹ הָיוּ מְקֻלָּלִים כְּמוֹ שֶׁרָאִינוּ שֶׁהָיוּ הָאֻבּוֹת מוֹאֲסִים וּמַרְחִיקִים מְאֹד מִלְּהִתְחַתֵּן עִמָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה אַבְרָהָם אֶת עַבְדּוֹ, וְיִצְחָק וְרִבְקָה אֶת יַעֲקֹב, וְסִפֵּר בָּזֶה כִּי חָם הָיָה רַע בָּאַחֵרוֹנָה, כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה הַדִּבּוּר עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁאָמַר וְאֶל בָּנָיו כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וּכְנַעַן בְּנוֹ רַע מִמֶּנּוּ, לְפִיכָךְ אָמַר אֲבִי כְנָעַן. וְרָאָה הָאֵל כִּי זֶרַע כְּנַעַן עָתִיד לִהְיוֹת רַע, וְנָתַן בְּפִי נֹחַ לְקַלְּלוֹ כִּי נָבִיא הָיָה וְנִתְקַיְּמוּ קְלָלָתוֹ. וְעוֹד הָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהַזְהִיר עַל מִשְׁתֵּה הַיַּיִן וְשֶׁלֹּא לִשְׁגּוֹת בּוֹ, כִּי הוּא מַפְסִיד הַדַּעַת, כִּי אִם יִשְׁתֶּהוּ חַי וְיִשְׁתַּכֵּר מִמֶּנּוּ יִנְגֹּב הַמֹּחַ מִבִּלְבּוּל הַמַּחֲשָׁבָה וְיָבוֹא לִידֵי שִׁגָּעוֹן, וְכַמָּה הִפְלִיג שְׁלֹמֹה

בְּגָנוּתוֹ (משלי כג) וְכֵן הַנְּבִיאִים, לְפִיכָךְ בָּא סִפּוּר מִמֶּנּוּ בַּתּוֹרָה לְסַפֵּר בְּגָנוּתוֹ, כִּי הָרִאשׁוֹן שֶׁשָּׁתָה מִמֶּנּוּ נִשְׁתַּכֵּר בּוֹ וְנִשְׁתַּבְּשָׁה דַּעְתּוֹ עַד שֶׁנִּתְגַּלָּה עֶרְוָתוֹ וְהוּא לֹא יָדַע.

פסוק כא

וַיִּשְׁתְּ מִן־הַיַּיִן. שָׁתָה בְּלֹא מִדָּה עַד שֶׁנִּשְׁתַּכֵּר וְנִתְבַּזָּה.

וַיִּתְגַּל. מֵעַצְמוֹ.

בְּתוֹךְ אָהֳלֹה. בְּהֵ"א כָּתוּב, וְרַבִּים כָּמוֹהוּ הֵ"א בְּמִקּוֹם וָי"ו. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה לו) רֶמֶז לַעֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּקְרְאוּ אָהֳלָה שֶׁגָּלוּ עַל עִסְקֵי הַיַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר: "שִׁכּוֹרֵי אֶפְרַיִם" (ישעיהו כ"ח:א), וְנֶאֱמַר (עמוס ו:ו): "הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יָיִן".

פסוק כב

וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנָעַן. בָּזֶה הָיָה אֲבִי כְנָעַן שֶׁלֹּא כִּסָּה עֶרְוַת אָבִיו, וְהָיָה רַע אֲבִי רָע; וְעוֹד רָעָה אַחֶרֶת עָשָׂה שֶׁהָלַךְ וְהִגִּיד לְשְׁנֵי אֶחָיו כְּשׂוֹחֵק וּמְהַתֵּל בְּאָבִיו.

פסוק כג

וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת. כְּמוֹ "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן" (שמות ו:י), הָיוּ זְרִיזִים לִכְבוֹד אֲבִיהֶם לְכַסּוֹת עֶרְוָתוֹ, וְעוֹד עָשׂוּ בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יִרְאוּהוּ כְּלָל.

פסוק כד

וַיִּיקַץ. כִּי הַשִּׁכְרוּת תְּבַטֵּל הַרְגָּשׁוֹת הָאָדָם כְּמוֹ הַשֵּׁנָה, לְפִיכָךְ נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן הַקָּצָה וְהָעֵרָה.

וַיִּקַץ. (לפי המסורה בשני יודי"ן. עין) בְּיו"ד אֵיתָן לְבַד, וְיו"ד הַשֹּׁרֶשׁ נֶעֱלָמֶת.

אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן. אִם נֹאמַר כִּי עַל חָם אָמַר, יִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַקָּטָן, הַפָּחוּת, כִּי חָם לֹא הָיָה קָטָן בְּשָׁנִים לְפִי זִכְרוֹנָם בְּכָל מָקוֹם; וּמָה עָשָׂה לוֹ, שֶׁהָלַךְ וְהִגִּיד לְאֶחָיו וְלֹא כִּסָּה עֶרְוָתוֹ, וְאִם תֹּאמַר לָמָּה קִלֵּל כְּנַעַן? רָאָה בִּנְבוּאָה כִּי רַע יִהְיֶה הוּא וְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם, וְלֹא קִלֵּל חָם, לְפִי שֶׁהָאֵל בֵּרְכוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֶת בָּנָיו" (בראשית ט:א) וְלֹא רָאוּי לְקַלֵּל מַה שֶּׁהָאֵל בֵּרַךְ. וְכֵן פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לו:ז) וְכֵן אָמְרוּ, חָם חָטָא וּכְנַעַן נִתְקַלֵּל? אֶלָּא לְפִי שֶׁבֵּרְכוֹ הָאֵל, אָמַר, לֹא תָנוּחַ קְלָלָה בִּמְקוֹם בְּרָכָה. וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁאָמְרוּ, כִּי כְּנַעַן רָאָה תְּחִלָּה וְהִגִּיד לְחָם לְפִיכָךְ תְּלָה הַקִּלְקֻלָּה בַּמְקֻלְקָל. וּמֵהֶם אָמְרוּ כִּי כְּנַעַן סֵרְסוֹ **וּבְנוֹ הַקָּטָן** אָמַר עַל כְּנַעַן כִּי בֶּן בְּנוֹ יִקָּרֵא בְּנוֹ וְהוּא הָיָה הַקָּטָן מִבְּנֵי חָם.

פסוק כה

וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן. קִלֵּל כְּנַעַן עַל יְדֵי נְבוּאָה, כִּי נִתְקַיְּמָה בּוֹ קִלְלָתוֹ, וְהָאֲבוֹת הָיוּ נִזְהָרִים מִלְּהִתְחַתֵּן בִּכְנַעַן מִפְּנֵי שֶׁהָיָה מְקֻלָּל.

עֶבֶד עֲבָדִים. כִּי גַּם אֶחָיו יִהְיוּ עֲבָדִים, וְהוּא יִהְיֶה עֶבֶד לָהֶם, כָּל שֶׁכֵּן לִבְנֵי שֵׁם וָיֶפֶת.

פסוק כו

וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שֵׁם. אָמַר זֶה בְּדָרְךְ נְבוּאָה, וְזָכַר שֵׁם הַמְיֻחָד עִם שֵׁם כִּי רָאָה בְּזֶרַע שֵׁם יִהְיוּ עַם מְיֻחָד וְיִקָּרֵא אֱלֹהִים לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב" (שמות ג:ו), וְאָמַר עַל הָעָם בְּיִחוּד "אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות ה:א).

וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ. לְזֶרַע שֵׁם.

פסוק כז

יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת. מְתַרְגְּמִין: "יַרְחִיב". יַפְתְּ שָׁרְשׁוֹ פת"ה מִבִּנְיַן הַפְּעִיל בְּשֶׁקֶל "וּמְלָכִים יַרְדֶּה" (ישעיהו מא:ב). אָמַר, הָאֱלֹהִים יַרְחִיב אֶת גְּבוּלוֹ וּבִרְכָתוֹ, אַף עַל פִּי כֵן מִשְׁכַּן כְּבוֹדוֹ לֹא יִהְיֶה אֶלָּא בְּאָהֳלֵי־שֵׁם, וְהוּא רֶמֶז לְיִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מִזֶּרַע שֵׁם. וְשָׁכַן כְּבוֹד הָאֵל בֵּיניֵהֶם בַּמִּדְבָּר וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כט:מה) "וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", וְאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּנוּ (שמות לג:טז) "וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכֹּל הָעָם".

וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ. לִבְנֵי יֶפֶת גַּם כֵּן יִהְיֶה עֶבֶד.

פסוק כח

וַיְחִי־נֹחַ. כְּבָר כָּתַבְנוּ כִּי הַסִּפּוּר הַשָּׁנִים בְּאֵלֶּה הַנִּזְכָּרִים שְׁנוֹתֵיהֶם לְהוֹדִיעַ תְּחִלַּת חִדּוּשׁ הָעוֹלָם לְכָל דּוֹר וָדוֹר, כִּי הַמְסַפֵּר יוֹדֵעַ מִסִּפּוּר הַתּוֹרָה וּמִמִּסְפָּר הַנִּכְתָּב בַּנְּבִיאִים.

פרק י

פסוק א

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי־נֹחַ. שֵׁם חָם וָיֶפֶת, אֵלֶּה הָיוּ תּוֹלְדוֹתָם.

וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל. כְּבָר רָאִינוּ כִּי כְּשֶׁבָּאוּ אֶל הַתֵּבָה לֹא הָיוּ לָהֶם בָּנִים, וּמַה צָּרִךְ לִכְתֹּב וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל? אֶלָּא בָּא לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה וְלֹא הוֹלִידוּ בָּנִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוֹרָנוּ כְּבָר בְּאָמְרוֹ "צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ וּנְשֵׁי בָנֶיךָ" (בראשית ח:טז), יֵשׁ לִטְעוֹת שֶׁמָּא הָיוּ הַנּוֹלָדִים בִּכְלַל "בָּנֶיךָ", כִּי בְּבֹאָם

אֶל הַתֵּבָה בֵּאֵר יוֹתֵר, שֶׁאָמַר "בֹּא נֹחַ וְשֵׁם וְחָם וְיֶפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי בָנָיו אִתּוֹ" (בראשית ז:יג), לְפִיכָךְ אָמַר וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל לְבָאֵר הָעִנְיָן יוֹתֵר.

פסוק ב

בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר. פֵּרֵשׁ רַב סַעַדְיָה הוּא אֲבִי הָאֻמָּה הַנִּקְרָא אַלְתֶּרֶךְ.
וּמָשֶׁךְ. פֵּרֵשׁ יוֹסֵף בֶּן גּוֹרְיוֹן שֶׁהוּא תּוּשְׁכָּאנָא, שֶׁהֵם בֶּאֱמוּנַת הַנּוֹצְרִים הַיּוֹם וְרֹאשׁ אֱמוּנָתָם, כִּי רוֹמָה, הִיא בְּגִבּוּל תּוּשְׁכָּאנָא.
וְתִירָס. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא י) זֶהוּ פָּרַס.

פסוק ג

וּבְנֵי גֹמֶר אַשְׁכְּנַז. אָמְרוּ שֶׁהֵם אֵלֶּה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אַלְמַנְיָא.
וְרִיפַת. פֵּרֵשׁ רַב סַעַדְיָה שֶׁהֵם פְּרִיגָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ צָרְפַת, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים (א א:ו) דִּיפַת בְּדָלֶ"ת.

פסוק ד

וּבְנֵי יָוָן. הִנֵּה זָכַר קְצָת מִשְׁפְּחוֹת בְּנֵי יֶפֶת וְלֹא זָכַר כֻּלָּם, וְלֹא יָדַעְנוּ לָמָּה.
וְדָדָנִים. שְׁנֵי דָּלֶתְיֵ"ן, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים (א׳ א:ז) רוֹדָנִים בְּרֵי"שׁ רֵאשׁוֹנָה, וְשָׁם כְּתַבְנוּ טַעַם הַחִלּוּפִים. וְהַדָּלֶ"ת וְהָרֵי"שׁ קְרוֹבִים בַּמִּכְתָּב, לְפִיכָךְ טָעוּ הָרוֹאִים בַּכְּתָב הַשֵּׁם רֵאשׁוֹנָה, יֵשׁ קָרְאוּ בְּדָלֶ"ת וְיֵשׁ קָרְאוּ בְּרֵי"שׁ, וּמִשֶּׁה רַבֵּנוּ קְרָאוֹ בְּדָלֶ"ת, לְפִי שֶׁבַּאֲתָהוּ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְעֶזְרָא כָּתַב בְּרֵי"שׁ לְהוֹדִיעַ כִּי הֵם בַּכְּתוּבִים, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ קוֹרֵא בְּדָלֶ"ת וְיֵשׁ בְּרֵי"שׁ, וְכֵן רִיפַת וְדִיפַת. וְיוֹסֵף בֶּן גּוֹרְיוֹן כָּתַב כִּי הֵם אֲשֶׁר שָׁכְנוּ עַל נְהַר דּוֹנָו.

פסוק ה

מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ. אַחַר הִפָּרְדָם בָּחֲרוּ לָהֶם בְּנֵי יֶפֶת אִיִּים שֶׁשָּׁכְנוּ בָהֶם, וְאִיִּים הֵם מְחוֹזוֹת מְחֻלָּקוֹת זֶה מִזֶּה.
אִישׁ לִלְשׁוֹנוֹ. כִּי לֹא הָיוּ כֻלָּם בְּנֵי לָשׁוֹן אַחַת אַחַר הַפַּלָּגָה, וְכֵן לָשׁוֹן גּוֹי בִּפְנֵי עַצְמוֹ אַף עַל פִּי שֶׁכֻּלָּם בְּנֵי יֶפֶת, וְשִׁבְעִים הָיוּ בְּנֵי נֹחַ וְנֶחְלְקוּ לְשִׁבְעִים לָשׁוֹן.

פסוק ו

וּבְנֵי חָם. זָכַר חָם אַחַר יֶפֶת, וְאִם יֶפֶת הָיָה הַקָּטָן לְפִי זִכְרוֹנָם, מִפְּנֵי שֶׁיֶּפֶת הָיָה גָּדוֹל בְּמַעֲלָה מֵהֶם, וְאִם יֶפֶת הַגָּדוֹל בְּשָׁנִים רָאוּי גַּם כֵּן לְהַקְדִּימוֹ. וְהִזְכִּיר תּוֹלְדוֹת שֵׁם בָּאַחֲרוֹנָה, לְפִי שֶׁעָתִיד לְזַכֵּר עִנְיַן הָאֻמּוֹת שֶׁהֵם מִבְּנֵי שֵׁם וְהִדְבִּיקָם לָהֶם.

פסוק ז
וּדְדָן. פֵּרֵשׁ רַב סַעַדְיָה: אַלְתִּינְדִי.

פסוק ח
וְכוּשׁ יָלַד אֶת־נִמְרֹד. זָכַר לְבַדּוֹ מִפְּנֵי גְּבוּרָתוֹ וּמַלְכוּתוֹ. וּמַה שֶּׁזָּכַר **הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ**, אֵינוֹ אוֹמֵר כִּי לֹא הָיָה גִּבּוֹר לְפָנָיו וְלֹא בְּדוֹרוֹ אֶלָּא הוּא, כִּי זֶה לֹא יִתָּכֵן, וַהֲלֹא הַנְּפִילִים הָיוּ, וְעוֹד שֶׁמִּלַּת **הֵחֵל** אֵינוֹ נוֹפֵל בָּזֶה הָעִנְיָן, כִּי הֵחֵל רוֹצֶה לוֹמַר הֵחֵל לַעֲשׂוֹת מַעֲשֶׂה, אֶלָּא פֵּרֵשׁ **הֵחֵל** לְהַרְאוֹת גְּבוּרָתוֹ בְּאֻמָּה אַחַת אוֹ בְּאֻמּוֹת לְכָבְשָׁן תַּחְתָּיו וְלִהְיוֹת מֶלֶךְ עֲלֵיהֶם, כִּי עַד שֶׁקָּם הוּא לֹא הָיָה אָדָם שֶׁמְּלָאוֹ לִבּוֹ בִּגְבוּרָתוֹ לִמְשֹׁל עַל עַם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **בָּאָרֶץ**, וְזָכַר מַמְלַכְתּוֹ וְהֶעָרִים שֶׁכָּבַשׁ. וְעַד שֶׁקָּם הוּא לֹא הָיָה מֶלֶךְ אֶלָּא הָיוּ מִתְנַהֲגִים כָּל גּוֹי וְגוֹי עַל פִּי שׁוֹפְטִים וּמַנְהִיגִים, וְכָל זֶה הָיָה אַחַר הַפַּלָּגָה.

פסוק ט
הוּא הָיָה גִּבֹּר צַיִד לִפְנֵי ה'. אָמַר שֶׁהִתְגַּבֵּר גַּם כֵּן עַל הַחַיּוֹת רָעוֹת לָצוּד אוֹתָם בִּגְבוּרָתוֹ וְתַחְבּוּלוֹתָיו עַד שֶׁתָּמְהוּ בְּנֵי אָדָם עָלָיו אֵיךְ יָכוֹל עֲלֵיהֶם, עַד שֶׁהָיָה מָשָׁל בְּפִי הָאֲנָשִׁים, כִּי כְּשֶׁהָיוּ רוֹאִים בְּאוֹתוֹ זְמַן אוֹ בַּזְּמַנִּים הַבָּאִים אָדָם מִתְגַּבֵּר עַל הַחַיּוֹת רָעוֹת, הָיוּ אוֹמְרִים עָלָיו, זֶהוּ כְּנִמְרֹד. וּפֵרֵשׁ **לִפְנֵי ה'**, הוּא הַגְּדֹלַת הַגְּבוּרָה, כִּי כֵן מִנְהַג הַלָּשׁוֹן כְּשֶׁמְּגַדְּלִים הַדָּבָר סוֹמֵךְ אוֹתוֹ לָאֵל, כְּמוֹ "עִיר גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים" (יונה ג:ג) "כְּהָרְרֵי אֵל" (תהלים לו:ז) "וַעֲנָפֶיהָ אַרְזֵי אֵל" (תהלים פ:יא) "שַׁלְהֶבְתְּיָהּ" (שיר השירים ח:ו) "מֵאַפְלִיָּה" (ירמיהו ב:לא). וְיֵשׁ מְפָרֵשׁ (אבן עזרא) שֶׁהָיָה צָד הַחַיּוֹת וּמַקְרִיבָם לִפְנֵי ה', וְדַעַת אֲנָקְלוֹס נוֹטָה לְפֵרוּשֵׁנוּ שֶׁתִּרְגֵּם "גִּבֵּר תַּקִּיף".

פסוק י
וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל. וּמָלַךְ עָלֶיהָ וְאַחַר כָּךְ כָּבַשׁ אֶרֶךְ אַכַּד וְכַלְנֵה, שֶׁאַרְבַּעְתָּם בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר, אוֹ אַרְבַּעְתָּם כְּבָשָׁן בַּתְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ כָּבַשׁ מְדִינוֹת אֲחֵרוֹת שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ.

פסוק יא
מִן הָאָרֶץ הַהִיא. מֵאֶרֶץ שִׁנְעָר יָצָא אַשּׁוּר. וְלֹא זָכַר בּוֹ מִי הָיָה, אוּלַי מִבְּנֵי חָם לְפִי שֶׁזְּכָרוֹ עִם בְּנֵי חָם, אוֹ הָיָה בֶּן שֵׁם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר" (בראשית י:כב) וְזֶהוּ הַקָּטָן, וּמַה שֶּׁזְּכָרוֹ הִנֵּה עִם סִפּוּר בְּנֵי חָם, אוּלַי יָשַׁב אַשּׁוּר בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר אַחַר שֶׁגָּדַל וְהִתְגַּבֵּר עַל מֶלֶךְ הָאָרֶץ הַהִיא שֶׁהָיָה נִמְרֹד אוֹ אֶחָד מִבָּנָיו וְלָקַח הַמְּלוּכָה מִיָּדוֹ, כִּי מִן

הַדּוֹמֶה כִּי הוּא לָקַח הַמְּלוּכָה מִיַּד נִמְרֹד אוֹ מִיַּד זַרְעוֹ וּמָלַךְ עַל כָּל הָאָרֶץ, לְפִיכָךְ אָמַר **יָצָא**, יָצָא מֵאַרְצוֹ מִי שֶׁלָּקַח הַמְּלוּכָה מִיָּדוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה גִּבּוֹר, אוֹ מִיַּד זַרְעוֹ, וְנִקְרָא הָאָרֶץ אַשּׁוּר עַל שְׁמוֹ, כִּי מָצָאנוּ כִּי מֶלֶךְ אַשּׁוּר מָלַךְ עַל בָּבֶל וְעַל כָּל הָאָרֶץ הַהִיא. גַּם בְּנֵי חָם גֹּרְשׁוּ מִשָּׁם וְהָיְתָה לִבְנֵי כֶּשֶׂד שֶׁנִּקְרְאוּ כַּשְׂדִּים וְהֵם מִבְּנֵי שֵׁם. וְכָל הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ לַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְלֹא בְכֹחַ יִגְבַּר אִישׁ, וְנוֹטֵל מַלְכוּת הָאָרֶץ מִזֶּה וּנְתָנָהּ לָזֶה כַּאֲשֶׁר יָשָׂר בְּעֵינָיו כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּנְתַתִּיהָ לַאֲשֶׁר יָשָׁר בְּעֵינַי" (ירמיהו כז:ה) וְהַכֹּל לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם כִּי הוּא אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל. וְאֶפְשָׁר כִּי לְעִיר מְיֻחֶדֶת שֶׁבָּנָה אַשּׁוּר קָרָא שְׁמָהּ אַשּׁוּר כְּשֵׁמוֹ, אוֹ לְכָל הָאָרֶץ הַהִיא כִּי מָצָאנוּ "בֹּאָכָה אַשּׁוּרָה" (בראשית כה:יח), מֶלֶךְ אַשּׁוּר, מַלְכֵי אַשּׁוּר (מלכים ב יט:יא) לְפִיכָךְ יוּכַל לִהְיוֹת שֵׁם עִיר אוֹ שֵׁם הָאָרֶץ. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא י) תָּנֵי רַב יוֹסֵף: אַשּׁוּר, זֶה סְלִיק.

פסוק יב

וַיִּבֶן אֶת נִינְוֵה וְגוֹ' הִיא הָעִיר הַגְּדֹלָה. רֹב הַמְּפָרְשִׁים אָמְרוּ כִּי עַל נִינְוֵה אָמַר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עָלֶיהָ (יונה ג:ג) "גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים", וְהַנָּכוֹן כִּי עַל רֶסֶן אָמַר, כִּי עָלֶיהָ הָיָה הַסִּפּוּר. וְכָל הַסִּפּוּר הַזֶּה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁכָּבַשׁ אַשּׁוּר אֲרָצוֹת וּבָנָה עֲיָרוֹת גְּדוֹלוֹת וּמָלְכוּ עֲלֵיהֶם מַלְכֵי אַשּׁוּר, בִּזְמַן רַב לְקָחוּם מְיָדָם הַנִּקְרָאִים מַלְכֵי בָּבֶל, מְרֹדַךְ בַּלְאָדָן בֶּן בַּלְאָדָן וּנְבוּכַדְנֶאצַּר וּבָנָיו, וְאַחֲרֵי כֵן לְקָחוּ הַמְּלוּכָה מַלְכֵי פָּרַס, וְכֵן מִמֶּלֶךְ לְמֶלֶךְ, כֵּן הֵם כֵּן כָּל הָאֲרָצוֹת, כָּל הַיָּמִים לְהוֹדִיעַ כִּי לַה' הָאָרֶץ.

פסוק יג

וּמִצְרַיִם. לֹא יָדַעְנוּ לָמָּה קָרָא חָם שֵׁם בָּנוֹ זֶה מִצְרַיִם בְּיו"ד מֵ"ם הַשְּׁנִיּוֹת, מַה שֶּׁלֹּא מָצָאנוּ בְּכָל שֵׁמוֹת הַנִּזְכָּרִים הֵנָּה בִּבְנֵי נֹחַ וּבִבְנֵי בָנָיו, אֶלָּא בִּבְנֵי יָוָן כָּתִיב "כִּתִּים וְדוֹדָנִים" בְּיו"ד מֵ"ם הָרִבּוּי, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה לְעַנְיָן אֵרַע בְּעֵת מוֹלַדְתּוֹ, כִּי בַּזְּמַנִּים הָרִאשׁוֹנִים כָּל שֵׁמוֹת בְּנֵי אָדָם הָיוּ נִקְרָאִים לְעַנְיָן, וְכֵן מִצְרַיִם קָרָא לְבָנָיו בְּיו"ד מֵ"ם הָרִבּוּי, וְכָל זֶה לְעַנְיָן יָדוּעַ אֶצְלָם. וּבְדֶרֶשׁ (בראשית רבה לז) כָּל תּוֹלְדוֹת מִצְרַיִם יָ"ם, רַ"ל יו"ד מֵ"ם, כְּמוֹ שֶׁטָּבְעוּ בַּיָּם.

פסוק יד

אֲשֶׁר יָצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים. מִכַּסְלֻחִים, אוֹ מִשְּׁנֵיהֶם – מִכַּסְלֻחִים וּמִפַּתְרֻסִים שֶׁהִתְחַתְּנוּ יַחַד, וּמָצָאנוּ מִלַּת "שָׁם" נוֹפֶלֶת עַל הָאָדָם כְּמוֹ "מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל" (בראשית מט:כד).

כַּפְתֹרִים. תִּרְגֵּם רַב סַעַדְיָה "דַּמְיַאטְיִין", וְכַפְתּוֹר "דַּמְיַאטָא". וְזֶכֶר זֶה שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁפְּלִשְׁתִּים מִזֶּרַע מִצְרַיִם, אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיְתָה אֶרֶץ לֹא לָהֶם וְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הָיְתָה רְאוּיָה לָהֶם כִּי הִיא אֶרֶץ כְּנַעַן.

פסוק טו

וּכְנַעַן יָלַד. וְתוֹלְדוֹת פּוּט לֹא זָכַר כִּי אֵין צֹרֶךְ בְּסִפּוּר תּוֹלְדוֹתָיו.

וּמַה שֶּׁאָמַר **אֶת־צִידֹן בְּכֹרוֹ**. לֹא מָצָאתִי בּוֹ טַעַם נָכוֹן לָמָּה אָמַר בְּכֹרוֹ, מַה שֶּׁלֹּא זָכַר כֵּן בָּאֲחֵרִים, כִּי בָּרֹב הַנִּזְכָּר רִאשׁוֹן הוּא הַבָּכוֹר אֶלָּא אִם כֵּן זָכַר אֹתוֹ רִאשׁוֹן לְמַעֲלָתוֹ, כְּמוֹ "אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יֶפֶת" (בראשית ה:לב), וּלְדַעַת הַמְפָרֵשׁ כִּי יֶפֶת הָיָה גָּדוֹל בְּשָׁנִים. וְצִידוֹן שֶׁהָיָה גָּדוֹל בְּמַעֲלָה מֵאֶחָיו וְגַם בְּכוֹר הָיָה, וְלִשְׁתֵּי מַעֲלוֹת שֶׁהָיָה בּוֹ אָמַר בְּכֹרוֹ. וְכֵן אָמַר (בראשית כה:יג) "בְּכוֹר יִשְׁמָעֵאל נְבָיוֹת", וְהוּא הָיָה גַּם כֵּן גָּדוֹל בְּמַעֲלָה מֵאֶחָיו כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֲחוֹת נְבָיוֹת" (בראשית כח:ט).

פסוק טז

וְאֶת הַיְבוּסִי. כָּל אֵלֶּה זָכַר עִם יו"ד הַיִּחוּס, כִּי הַמִּשְׁפָּחוֹת הַיּוֹצְאוֹת מֵהֶם נִקְרְאוּ כֵן, לְפִיכָךְ בָּא עֲלֵיהֶם ה"א הַיְדִיעָה, כִּי לֹא תָבוֹא ה"א הַיְדִיעָה עַל שֵׁם אָדָם פְּרָטִי. וְהַפְּרִזִּי לֹא נִזְכַּר הֵנָּה, אוּלַי הוּא אֶחָד מִן הַנִּזְכָּרִים שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ, כִּי עֲשָׂרָה נֶאֱמַר לוֹ (בראשית טו:יט-כא) וְהִנֵּה נִזְכְּרוּ עֲשָׂרָה גַּם כֵּן, וְצִידוֹן אֵינוֹ מִן הַכְּלָל, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא סָמוּךְ לְאֶרֶץ כְּנַעַן, שֶׁהֲרֵי אָמַר יַעֲקֹב אָבִינוּ בִּבְרָכַת זְבוּלֻן "וְיַרְכָתוֹ עַד צִידֹן" (בראשית מט:יג), וְכֵן אָמַר "הִנֵּה גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן" (בראשית י:יט), וְהָאֵל נָתַן לְאַבְרָהָם אֶרֶץ כְּנַעַן לִגְבוּלוֹתֶיהָ. וְזָכַרְנוּ מִקְצָתָם כָּאן בְּשֵׁם אֶחָד וְשָׁם בְּשֵׁם אֶחָד, וְשָׁם נִזְכַּר הַכְּנַעֲנִי עִם הַפְּרִזִּי וְכָאן לֹא נִזְכַּר אֶלָּא כְּנַעַן אֲבִיהֶם. וּרְאֵה שֶׁאֶחָד מִן הַנִּזְכָּרִים הָיָה שְׁמוֹ גַּם כֵּן כְּנַעַן בְּשֵׁם אֲבִיו וְנִקְרֵאת מִשְׁפַּחְתּוֹ כְּנַעֲנִי, וְהַרְבֵּה נִמְצָאִים בַּמִּקְרָא אִישׁ אֶחָד בִּשְׁנֵי שֵׁמוֹת, וְנִקְרְאוּ כֻּלָּם גַּם כֵּן כְּנַעֲנִי דֶּרֶךְ כְּלָל לְפִי שֶׁכֻּלָּם בְּנֵי כְנַעַן.

פסוק יח

וְאַחַר נָפֹצוּ. אַחַר הַפְּלֻגָה.

מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי. אֵלֶּה הַנִּזְכָּרִים שֶׁהָיוּ בְּנֵי כְנַעַן נָפֹצוּ מִמְּקוֹמָם שֶׁהָיָה בַּמִּזְרָח עִם שְׁאָר הַמִּשְׁפָּחוֹת, וְנָפֹצוּ אֶל הָאָרֶץ הַנִּקְרֵאת אַחַר כֵּן "אֶרֶץ כְּנַעַן".

פסוק יט

וַיְהִי גְּבוּל. וְעַתָּה זָכַר גְּבוּלָהּ מִצִּידֹן עַד סְדֹם, וְלֹא זָכַר כָּל גְּבוּלוֹתֶיהָ, כִּי עָתִיד לְזָכְרָם בְּחַלּוּקַת הָאָרֶץ. וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי רְצוֹן הָאֵל הָיָה שֶׁיִּשְׁכְּנוּ מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי שָׁם עַד בֹּא קִצָּם, כִּי לְיִשְׂרָאֵל בְּחָרָהּ אֵל, אֶלָּא שֶׁיִּשְׁבוּהָ בְּנֵי כְנַעַן לְצֹרֶךְ יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ יִשְׂרָאֵל בְּבוֹאָם לֵישֵׁב הָאָרֶץ לִסַּע כְּרָמִים וְלִבְנוֹת בָּתִּים אֶלָּא יִמְצְאוּ אוֹתָהּ יִשְׂרָאֵל מְיֻשֶּׁבֶת מְלֵאָה כָּל טוּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּהַבְטָחָתוֹ לָהֶם (דברים ו:יא) "וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל טוּב אֲשֶׁר לֹא מִלֵּאתָ, וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא חָצַבְתָּ, כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא נָטָעְתָּ" וְאָמַר בְּשִׁירַת הָאֲזִינוּ (דברים לב:ח) "יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כְּלוֹמַר הֵצִיב גְּבוּלוֹת מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי שֶׁיִּהְיוּ נֶחֱלָקִים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כְּלוֹמַר לִשְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, כִּי לְכֻלָּם הָיָה דַּי בָּאָרֶץ הַהִיא, וְהָיָה רְצוֹן הָאֵל שֶׁיִּהְיוּ הַכְּנַעֲנִים קוֹדְמִים לְפִי שֶׁהֵם עֲבָדִים כְּמוֹ שֶׁקִּלֵּל נֹחַ, וְהָיוּ מְכִינִים הָאָרֶץ לְיִשְׂרָאֵל כְּעֶבֶד הַמֵּכִין לִפְנֵי אֲדֹנָיו.

פסוק כ

אֵלֶּה. מְבֹאָר.

פסוק כא

וּלְשֵׁם יֻלַּד. זָכַר שֵׁם בָּאַחֲרוֹנָה לְפִי שֶׁהָיָה עָתִיד לִזְכֹּר סִפּוּר עִנְיַן הָאָבוֹת שֶׁהָיוּ מִזַּרְעוֹ, סֵפֶר תּוֹלְדוֹת שֵׁם מֵאִישׁ לְאִישׁ עַד אַבְרָהָם אָבִינוּ.

וּמַה שֶּׁאָמַר **גַּם־הוּא**. אַל תַּחְשֹׁב לְפִי שֶׁלֹּא זָכַרְנוּ תּוֹלְדוֹתָיו בָּרִאשׁוֹנָה כְּמוֹ שֶׁנִּזְכַּר בְּכָל הַסִּפּוּרִים בָּרִאשׁוֹנָה, שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ תּוֹלֶדֶת, כִּי גַּם הוּא הָיָה לוֹ תּוֹלָדוֹת וְהוּא הָיָה אֲבִי כָּל־בְּנֵי־עֵבֶר שֶׁמִּמֶּנּוּ יָצְאוּ הָאָבוֹת, וְיוֹתֵר הָיוּ חֲשׁוּבִים תּוֹלְדוֹתָיו מִתּוֹלְדוֹת אָחִיו שֶׁהָיָה אֲבִי כָּל־בְּנֵי־עֵבֶר, וְהוּא הָיָה גַּם מְעֻלֶּה כְּאָחִיו שֶׁהָיָה אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל, כְּלוֹמַר אָחִיו הָיָה בְּמַעֲלָה, לֹא אֲחִי חָם שֶׁהָיָה פָּחוּת מֵאָחִיו וְתוֹלְדוֹתָיו גַּם כֵּן פְּחוּתִים מִתּוֹלְדוֹת אָחִיו. וְטַעַם **הַגָּדוֹל** עַל יֶפֶת אוֹ עַל שֵׁם, וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַגָּדוֹל בְּשָׁנִים, כִּי לְדַעְתִּי שֵׁם הָיָה גָּדוֹל

בְּשָׁנִים וּלְדַעַת רֹב הַמְפָרְשִׁים יֶפֶת הָיָה גָּדוֹל בְּשָׁנִים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ גַּם כֵּן גָּדוֹל בְּמַעֲלָה, וְיֹאמַר גַּם כֵּן עַל אֶחָד מִשְׁנֵיהֶם.

וּמַה שֶּׁאָמַר **יֶלֶד** וְלֹא אָמַר "יֻלְּדוּ", אָמַר כֵּן עַל דֶּרֶךְ כְּלָל, כְּמוֹ "וּלְעֵבֶר יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים" (בראשית י:כה).

פסוק כג

וּבְנֵי אֲרָם. הֵחֵל מֵהַקָּטָן לְפִי שֶׁנֶּמְצָא בּוֹ, וְלֹא זָכַר תּוֹלְדוֹת עֵילָם וְאַשּׁוּר וְלוּד, כִּי אֵין צָרֵךְ בְּזִכְרוֹנָם, וְזָכַר תּוֹלְדוֹת אֲרָם, אוּלַי תֵּרַח הִתְחַתֵּן עִם זֶרַע אֲרָם, לְפִיכָךְ קָרָא נָחוֹר שֵׁם בְּנוֹ הַבְּכוֹר עוּץ, וְכֵן בֶּן בְּנוֹ אֲרָם וּמַשׁ, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים "וּמֶשֶׁךְ" (דברי הימים א א:יז).

פסוק כה

וּלְעֵבֶר יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים. אָמַר יֻלַּד עַל דֶּרֶךְ כְּלָל, כְּמוֹ "וּלְשֵׁם יֻלַּד" (בראשית י:כא), "וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים" (בראשית מא:נ). וְלֹא נוּכַל לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ בָּנִים אֲחֵרִים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר עָלָיו (בראשית יא:טו) "וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת", אֶלָּא זָכַר אֵלֶּה לְבַדָּם עַל שֵׁם הַמְּאֹרָע שֶׁקָּרָא שְׁמוֹתָם.

קָרָא **שֵׁם הָאֶחָד פֶּלֶג**. הַטַּעַם **כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ**, כְּלוֹמַר כְּשֶׁנּוֹלַד הָיוּ מְכִינִים הַפְּלָגָה, לְפִיכָךְ קָרָא שְׁמוֹ פֶּלֶג.

וְשֵׁם אָחִיו יָקְטָן. וְלֹא זָכַר הַטַּעַם. וְאָמְרוּ כִּי מִמֶּנּוּ וְאֵילָךְ חָסְרוּ שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים מֵאֲשֶׁר הָיוּ בַּתְּחִלָּה, שֶׁהֲרֵי עֵבֶר הָיָה חַי אַרְבַּע מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וְאַרְבַּע שָׁנִים וּפֶלֶג בְּנוֹ מָאתַיִם וְתֵשַׁע שָׁנִים, הִנֵּה חָסְרוּ יוֹתֵר מִמֶּחֱצָה, וְכֵן הָיָה הַלּוֹךְ וְחָסוֹר, וְקָרָא לְפֶלֶג עַל שֵׁם הַפַּלָּגָה, וּלְיָקְטָן עַל שֵׁם קְטַנּוּת הַשָּׁנִים, וְיָדַע זֶה עֵבֶר בְּעֵת הִוָּלְדוֹ, כִּי נוֹלַד וְצוּרָתוֹ קְטַנָּה מֵהַנּוֹלָדִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו, וְיָדַע כִּי גַּם שְׁנוֹתָיו יִהְיוּ קְטַנִּים, כִּי הָרִאשׁוֹנִים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ הָיוּ מַאֲרִיכִים יָמִים וְהָיוּ גְּדוֹלֵי הַגּוּף, וְהַטַּעַם כָּתַבְנוּ, וְכֵיוָן שֶׁרָאָה עֵבֶר צוּרַת בְּנוֹ הַקְּטַנָּה יָדַע כִּי גַּם יָמָיו יִהְיוּ מְעַטִּים כְּנֶגֶד דּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לז) נָבִיא גָּדוֹל הָיָה עֵבֶר שֶׁקָּרָא אֶת שֵׁם בְּנוֹ פֶּלֶג בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְאִם תֹּאמַר בְּתְחִלַּת יָמָיו הָיָה, וַהֲלֹא יָקְטָן אָחִיו קָטָן מִמֶּנּוּ הָיָה וְהוֹלִיד כַּמָּה מִשְׁפָּחוֹת וְנִתְפַּלְּגוּ בְּאֶמְצַע יָמָיו, הֲוֵי לֹא בָּא הַכָּתוּב לִסְתֹּם אֶלָּא לְפָרֵשׁ, אֶלָּא וַדַּאי בְּסוֹף יָמָיו הָיָה.

פסוק כו
חֲצַרְמָוֶת. מִלָּה אַחַת.

פסוק כט
וְאֶת, וְאֶת, וְאֶת, כָּל אֵלֶּה בְּנֵי יָקְטָן. אָמַר כָּל לְפִי שֶׁאֵין בְּכָל הַנִּזְכָּרִים אָדָם שֶׁהָיָה לוֹ שִׁלְשָׁה עָשָׂר בָּנִים.

פסוק ל
וַיְהִי מוֹשָׁבָם. אַחַר הַפַּלָּגָה בֵּרְרוּ לָהֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר מִמֵּשָׁא עַד הַר הַקֶּדֶם, וְהוּא הַר הַמִּזְרָחִי, וְיָשְׁבוּ בְּזֹאת הָאָרֶץ. מִמֵּשָׁא, תִּרְגֵּם רַב סַעַדְיָה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה מֶכָּה שֶׁהוֹלְכִים הַיִּשְׁמְעֵאלִים לָחֹג שָׁם.

פסוק לב
וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם... **אַחַר הַמַּבּוּל**. וְהִנֵּה לֹא נִפְרְדוּ אֶלָּא אַחַר הַפַּלָּגָה, אֶלָּא פֵּרוּשׁוֹ: **אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת בְּנֵי נֹחַ** שֶׁנּוֹלְדוּ אַחַר הַמַּבּוּל נִפְרְדוּ בָּאָרֶץ כְּשֶׁנִּפְרְדוּ, וְהוּא אַחַר הַפַּלָּגָה.

פרק יא

פסוק א
וַיְהִי כָל־הָאָרֶץ. כָּל בְּנֵי הָאָרֶץ הָיוּ **שָׂפָה אֶחָת** כְּלוֹמַר לָשׁוֹן אֶחָד הָיוּ מְדַבְּרִים כֻּלָּם, וְהוּא לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ (בראשית ה:ד).
וּדְבָרִים אֲחָדִים. הַסְכָּמָה אַחַת הָיְתָה לָהֶם, וְכֵן (יהושע ט:ב) "וּלְהִלָּחֶם עִם יְהוֹשֻׁעַ פֶּה אֶחָד" רוֹצֶה לוֹמַר בְּהַסְכָּמָה אַחַת, וְהַסְכָּמָתָם הָיְתָה לָלֶכֶת בָּאָרֶץ וּלְבַקֵּשׁ לָהֶם מָקוֹם רָחָב יְדִים וְיִשְׁכְּנוּ שָׁם כֻּלָּם וְלֹא יָפוּצוּ הֵנָּה הֵנָּה בִּהְיוֹתָם לְעַם רָב. וְהָיָה זֶה שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְאַרְבָּעִים שָׁנִים אַחַר הַמַּבּוּל. בְּהַסְכָּמָתָם זֹאת בְּנִרְאֶה לֹא הָיוּ נֹחַ וּבָנָיו שֵׁם וְעֵבֶר וְיֶפֶת, כִּי חֲכָמִים וְצַדִּיקִים הָיוּ וְכֵן הָיוּ בֶּאֱמֶת חֲכָמִים רַבִּים בַּדּוֹר, כִּי הַחָכְמוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ חֻבְּרוּ בַּזְּמַנִּים הָהֵם עִם אֹרֶךְ שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים הַיְחִידִים הָהֵם וְסִפְרֵי הַחָכְמוֹת אֲשֶׁר חִבְּרוּ עַד הַמַּבּוּל הָיוּ בְּיַד נֹחַ וּבָנָיו. גַּם נֹחַ שֶׁהֶאֱרִיךְ יָמִים וְכֵן שֵׁם בְּנוֹ אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא חִבְּרוּ סְפָרִים בְּחָכְמוֹת, גַּם אַבְרָהָם אָבִינוּ הָיָה אָז בְּדוֹר הַפַּלָּגָה בֶּן אַרְבָּעִים וְחָמֵשׁ שָׁנִים, וּבֶאֱמֶת חָכָם גָּדוֹל הָיָה וּבֶן אַרְבָּעִים שָׁנִים הִכִּיר אֶת בּוֹרְאוֹ כִּדְבְרֵי קְצָת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה ל) וּלְדִבְרֵי קְצָתָם בֶּן שָׁלֹשׁ, וְלֹא הָיְתָה דַּעַת כָּל חַכְמֵי הַדּוֹר הַהוּא שֶׁהָאֵל בָּרָא הָאָרֶץ אֶלָּא לְיִשְׁבָּהּ כֻּלָּהּ אוֹ רֻבָּהּ, וְיָדְעוּ גַּם כֵּן כִּי בִּרְבוֹת בְּנֵי אָדָם לֹא

יְכִילֵם מָקוֹם אֶחָד כִּבְקִעַת בָּבֶל אוֹ גְּדוֹלָה מִמֶּנָּה, אִם כֵּן הַהַסְכָּמָה הַהִיא הָיְתָה בְּטֵלָה בְּעֵינֵי חֲכְמֵי הַדּוֹר הַהוּא, אֶלָּא שֶׁעַל כָּרְחָם נָטוּ אַחַר הָרֹב שֶׁלֹּא הָיוּ חֲכָמִים, לִבְנוֹת הָעִיר וְהַמִּגְדָּל. וּלְפִי שֶׁהָיוּ כֻּלָּם מְדַבְּרִים שָׂפָה אֶחָת הָיוּ יוֹתֵר קְרוֹבִים לִהְיוֹת בְּהַסְכָּמָה אַחַת, וּבְבראשית רבה (לח) לְשֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה נִתְכַּוְּנוּ, אָמְרוּ לֹא כָל הֵימֶנּוּ שֶׁיִּבְחַר לָנוּ אֶת הָעֶלְיוֹנִים בֹּאוּ וְנַעֲשֶׂה עִמּוֹ מִלְחָמָה.

זֶהוּ **וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמָיִם**. וְזֶה אֵינוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ, כִּי לֹא הָיוּ טִפְּשִׁים לַעֲשׂוֹת מִלְחָמָה מַמָּשׁ, אֶלָּא הַמִּלְחָמָה הַזֹּאת בָּאֱמוּנָה הָיְתָה לַעֲבֹד זוּלָתוֹ, וְכֵיוָן שֶׁנִּתְפַּזְּרוּ בָּטְלָה הַסְכָּמָתָם.

פסוק ב

וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם. מִמִּזְרָח, כִּי שָׁם הָיָה הַיִּשּׁוּב בַּתְּחִלָּה וְשָׁם נִבְרָא אָדָם, כִּי גַּן עֵדֶן מִזְּרָחִי הוּא, וְנֹחַ בְּצֵאתוֹ מִן הַתֵּבָה הָלַךְ לוֹ אֶל מְקוֹם יִשּׁוּבוֹ הָרִאשׁוֹן, אוֹ הַתֵּבָה הָיְתָה שָׁם בְּצֵאתוֹ מִמֶּנָּה, גַּם הָרֵי אֲרָרָט מִזְּרָחִים הֵם. וְהֵם בְּהַסְכָּמָתָם יָצְאוּ מֵאוֹתוֹ מִזְרָח, וּבָאוּ כְּלַפֵּי מַעֲרָב עַד בָּבֶל; וְהַבִּקְעָה הִיא מָקוֹם מִישׁוֹר בֵּין הֶהָרִים, יֵשׁ רָחָב וְיֵשׁ צַר, וְזֶה הַמִּישׁוֹר מָצְאוּ אוֹתוֹ רָחָב יָדַיִם וְהִסְכִּימוּ לָשֶׁבֶת שָׁם וַיֵּשְׁבוּ שָׁם, וְנִקְרָא הַמָּקוֹם הַהוּא **אֶרֶץ שִׁנְעָר**, וְהִיא הַנִּזְכֶּרֶת לְמַעְלָה, כִּי כְּבָר כָּתַבְנוּ כִּי הָעִנְיָן הַהוּא אַחַר הַפַּלָּגָה הָיָה. וְלֹא סִפֵּר הַכָּתוּב לָמָּה נִקְרָא **שִׁנְעָר**, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה לז) לְפִי שֶׁמֵּתֵי מֵי הַמַּבּוּל נִנְעֲרוּ שָׁם לְפִי שֶׁהִיא בִּקְעָה.

פסוק ג

הָבָה. זֹאת הַמִּלָּה הֶרְגֵּלָה עַל הָעֵצָה אוֹ עֵזֶר לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו, וְאֵינָהּ צְוּוִי מַמָּשׁ, אֶלָּא בְּעִנְיַן מָקוֹר אוֹ שֵׁם, לְפִיכָךְ תָּבֹא הַמִּלָּה גַּם לִנְקֵבָה גַּם לְרַבִּים.

נִלְבְּנָה לְבֵנִים. תּוֹסֶפֶת בֵּאוּר, כְּמוֹ "וַיִּצָּם דָּוִד צוֹם" (שמואל ב יב:טז), וְהַדּוֹמֶה לָהֶם, וְכֵן **נִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה**, וּבְאוֹתוֹ בִּקְעָה אֵין אֶבֶן, לְפִיכָךְ כָּל בִּנְיָנָם בִּלְבֵנִים, וְהַלְּבֵנִים עוֹשִׂים אוֹתָם מִן הַטִּיט וְאַחַר כֵּן שׂוֹרְפִים אוֹתָם בַּכִּבְשָׁן.

וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן. בָּא קֶמֶץ בְּזָקֵף קָטָן, וְכֵן "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת פֶּרֶץ" (רות ד:יח), "הוּא יִהְיֶה לִי עָבֶד" (בראשית מד:יז), וְהַדּוֹמֶה לָהֶם. וְהָיְתָה לָהֶם הַלְּבֵנָה לִבְנְיַן בִּמְקוֹם אֶבֶן, כִּי אֵין אֲבָנִים בְּבָבֶל.

וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמָר. הַחֵמָר הוּא טִיט מְגֻבָּל עָפָר בְּמַיִם, וְחֹמֶר הוּא הַמְגֻבָּל מִסִּיד וּמֵחוֹל בְּמַיִם, וְשָׁם לֹא הָיָה לָהֶם אֲבָנִים שֶׁיִּהוּ שׂוֹרְפִים לְסִיד, וְהָיָה לָהֶם לִבְנֵינִים הַחֵמָר בִּמְקוֹם הַחֹמֶר.

פסוק ד

הָבָה נִבְנֶה־לָּנוּ עִיר. הָעִיר לָשֶׁבֶת וְהַמִּגְדָּל לִהְיוֹת צוֹפִים מִשָּׁם לְמֶרְחָק לִרְאוֹת עִנְיַן מִקְנֵיהֶם וּבְהֶמְתָּם, וְגַם יִהְיֶה אוֹת לָרוֹעִים שֶׁיִּנָּהֲגוּ מִקְנֵיהֶם לִרְעוֹת בַּמִּדְבָּרוֹת רָחוֹק מֵהָעִיר וְיִהְיֶה לָהֶם הַמִּגְדָּל לְאוֹת וּלְסִימָן שֶׁיֵּדְעוּ לָשׁוּב אֶל הָעִיר.
וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמָיִם. רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה הַמִּגְדָּל גָּבוֹהַּ, כְּמוֹ "עָרִים גְּדֹלוֹת וּבְצוּרוֹת בַּשָּׁמָיִם" (דברים א:כח), רוֹצֶה לוֹמַר בְּגֹבַהּ הָאֲוִיר.
וְנַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם. כְּלוֹמַר, אִם יִהְיֶה לָנוּ מָקוֹם גָּבוֹהַּ בְּזֹאת הָעִיר יִהְיֶה לְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ שֵׁם, שֶׁאִם יֵצֵא חוּץ מִגְּבוּל הַזֹּאת יִזְכֹּר הָעִיר וְיָשׁוּב אֵלֶיהָ, אוֹ יִזְכֹּר אֶחָד לַחֲבֵרוֹ מֵהַיּוֹצְאִים וְיָשׁוּבוּ אֵלֶיהָ, כִּי אִם לֹא נַעֲשֶׂה כֵּן אוּלַי נָפוּץ עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ, שֶׁהַיּוֹצְאִים מֶמֶּנּוּ יִשְׁכְּחוּ הַחֶבְרָה וְיִשָּׁאֲרוּ שָׁם בִּמְקוֹם לֶכְתָּם, וְיֵשְׁבוּ שָׁם זֶה לְמִזְרָח וְזֶה לְמַעֲרָב, זֶה לְצָפוֹן וְזֶה לְדָרוֹם, וְחַבְרוּתֵינוּ תִּתְפַּזֵּר, נִהְיֶה נְפוּצִים הֵנָּה וָהֵנָּה.

פסוק ה

וַיֵּרֶד ה'. בְּהַשְׁגָּחַת הָאֵל בְּמַעֲשֵׂה הַשְּׁפָלִים יְכַנֶּה הַכָּתוּב בָּעִנְיָן הַזֶּה בִּלְשׁוֹן יְרִידָה, וְכֵן בָּעִנְיָן סְדוֹם, לְפִי שֶׁיְּרִידָה הִיא אֵצֶל כְּבוֹדוֹ לְהַשְׁגִּיחַ בַּתַּחְתּוֹנִים, אֶלָּא שֶׁכֵּן רָאָה הָאֵל יִתְבָּרַךְ בָּאָדָם מִפְּנֵי שִׁתּוּף הַשֵּׂכֶל אֲשֶׁר בּוֹ.
לִרְאֹת. וְכֵן אָמַר בְּעִנְיַן סְדוֹם "וְאֶרְאֶה" (בראשית יח:כא). וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם זֶה בְּעִנְיַן נְקָמָה, וְשֶׁל סְדוֹם בְּעִנְיַן דִּין, וּפֵרוּשׁ הִנֵּה כְּפִי מַשְׁמָעוֹ לְהַשְׁגִּיחַ בְּמַעֲשֵׂיהֶם וּבְמַחֲשַׁבְתָּם וּלְבַטְּלָם, וְעוֹד נִפָּרֵשֶׁנּוּ בְּעִנְיַן סְדוֹם.
אֲשֶׁר בָּנוּ. אֲשֶׁר הֵחֵלּוּ לִבְנוֹת.
בְּנֵי הָאָדָם. בֶּאֱמֶת בְּנֵי הָאָדָם שֶׁהוֹלְכִים אַחַר תַּאֲוַת לִבָּם וְלֹא יִפְנוּ לְמַעֲשֵׂה הָאֵל, כִּי הוּא רָאָה לְיַשּׁוּב הָאָרֶץ מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב וְהֵם חוֹשְׁבִים לֵישֵׁב בְּמָקוֹם אֶחָד מִן הָאָרֶץ לְבַד וּלְבַטֵּל רְצוֹן הָאֵל. וְהִנֵּה בְּעִנְיַן הַמַּבּוּל לֹא אָמַר לְשׁוֹן יְרִידָה אֶלָּא לְשׁוֹן רְאִיָּה "וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ" (בראשית ו:ה), לְפִי שֶׁעִנְיַן הַיְרִידָה הוּא בְּעִנְיַן הִשְׁתַּדְּלוּת לַחֲקֹר הַדָּבָר וּלְהַשְׁגִּיחַ עָלָיו, וְעִנְיַן הַמַּבּוּל הָיָה מְפֻרְסָם מְאֹד וְהָיָה בְּכָל הָעוֹלָם, וּדְבַר

סְדֹם לֹא הָיָה אֶלָּא בְּאַרְצָם וְלֹא הָיָה נוֹדָע לַכֹּל כִּי אִם בְּאַרְצָם וּבַאֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם, וְעַל הַכֹּל דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם.

פסוק ו

וַיֹּאמֶר ה'. לַמַּלְאָכִים.

הֵן עַם אֶחָד. שֶׁהַסְכָּמָה אַחַת לָהֶם, כְּמוֹ "וְהָיִינוּ לְעַם אֶחָד" (בראשית לד:טז).

וְשָׂפָה אַחַת. כִּי בָּזֶה הִתְקַיְּם בְּהַסְכָּמָתָם לְפִי שֶׁכֻּלָּם מְדַבְּרִים בְּשָׂפָה אַחַת.

וְלֹא יִבָּצֵר. וְלֹא יִמָּנַע מֵהֶם.

כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת. אִם לֹא נְבַטְּלֵם מִלַּעֲשׂוֹת. **יָזְמוּ**, עִנְיַן מַחֲשָׁבָה, וְיָזֹם וְזַעַם בְּעִנְיָן אֶחָד.

פסוק ז

הָבָה. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ מִלַּת הָבָה, וְאֵינוֹ אֶלָּא עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, כִּי אֵין הַיּוֹצֵר נוֹעָץ עִם הַנּוֹצָר, וְכֵן אָמַר הַנָּבִיא "אֶת מִי נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ" (ישעיהו מ:יד), וְכֵן אָמַר **נֵרְדָה וְנָבְלָה** כְּנֶגֶד הַמַּלְאָכִים שֶׁהֵם אֶמְצָעִים, וְהַכֹּל דֶּרֶךְ מָשָׁל.

וְנָבְלָה. הַנּוּ"ן לַמְדַבְּרִים בַּעֲדָם, אוֹ תִּהְיֶה הַנּוּ"ן לְנִפְעַל וְתִהְיֶה לְשׁוֹן נְקֵבָה, וְטַעֲמוֹ עַל **שְׂפָתָם**. וְלִשְׁתֵּי הַדֵּעוֹת תִּהְיֶה הַמִּלָּה קַלָּה וְדִינָהּ לְהִדָּגֵשׁ. **וְנָבְלָה** כִּי שָׁרְשׁוֹ בָּלַל, וְאִם נוּ"ן מְדַבְּרִים, אִם מִבִּנְיַן הַקַּל הַבֵּי"ת בְּחוֹלָם וְאִם מִבִּנְיַן הִפְעִיל הַבֵּי"ת בְּצֵרֵי.

אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ. שֶׁלֹּא יָבִינוּ, וְהִיא שְׁמִיעַת הַלֵּב, וְכֵן "אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ" (דברים כח:מט). וְהַדְּבָרִים לְפִי שֶׁיֵּצְאוּ בַּשָּׂפָה וּבַלָּשׁוֹן יִקָּרְאוּ שָׂפָה וְלָשׁוֹן.

פסוק ח

וַיָּפֶץ ה'. בְּמָה שֶׁבִּלְבֵּל לְשׁוֹנָם הֻפִּיצָם, כִּי כֵּיוָן שֶׁלֹּא הֵבִינוּ אִישׁ לְשׁוֹן חֲבֵרוֹ בָּטְלָה הַסְכָּמָתָם וְלֹא יָכְלוּ לִבְנוֹת, וְהָלְכוּ כָּל כַּת מֵהֶם שֶׁהָיוּ בְּלָשׁוֹן אֶחָד לְצַד אֶחָד, וְיָשְׁבוּ הָעוֹלָם מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבוֹאוֹ מְעַט מְעַט כְּמוֹ שֶׁהָיוּ הוֹלְכִים וְרַבִּים, וּבְרֹחַב הָאָרֶץ יָשְׁבוּ לְפִאַת צָפוֹן בְּרֹב, לְפִי שֶׁהַפֵּאָה הַהִיא מְמֻזֶּגֶת יוֹתֵר מִפֵּאַת דָּרוֹם, כִּי פְּאַת דָּרוֹם לְרֹב חֲמִימוּתָהּ אֵין יְכוֹלִים בְּנֵי אָדָם לָשֶׁבֶת בְּרֻבָּהּ אֶלָּא בִּמְעַט מִמֶּנָּה לְצַד קֻו הַשָּׁוֶה.

וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר. כָּל שֶׁכֵּן הַמִּגְדָּל, אֲבָל הָעִיר בָּנוּ אוֹתָהּ קְטַנָּה מִמַּה שֶׁהֵחֵלּוּ אוֹתָהּ, כִּי כַּת אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאֲרוּ שָׁם, אֲבָל חָדְלוּ לִבְנוֹתָהּ גְּדוֹלָה כְּמוֹ שֶׁהֵחֵלּוּ, וְאוֹתָהּ שֶׁבָּנוּ

קָרְאוּ שְׁמָהּ בָּבֶל, כִּי שָׁם בָּלַל ה' שִׂפַּת כָּל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם נָחְלְקוּ הַלְּשׁוֹנוֹת, בְּעוֹדָם שָׁם בְּיַחַד הָיוּ בְּטֵלִים וּמִתְעָרְבִים.

פסוק ט

וּמִשָּׁם הֱפִיצָם. הֵפִיץ רֻבָּם כִּי לְשִׁבְעִים לָשׁוֹן נֶחְלְקוּ, וְהַלָּשׁוֹן הָאֶחָד נִשְׁאַר שָׁם, וּלְפִי שֶׁשָּׁם הָיָה הַבִּלְבּוּל קוֹרֵא שֵׁם הָעִיר **בָּבֶל** וְהָיָה הַקּוֹרֵא מִי שֶׁהָיָה מֵהֶם וּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הָיָה מְדַבֵּר (וְהוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן) דְּבָבֶל וּבָלַל לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הוּא; וְהָיָה לוֹ לוֹמַר בַּלֵּל מִן בָּלַל, מַהוּ **בָּבֶל**? אֶלָּא שֶׁהַמִּלָּה מֻרְכֶּבֶת בִּשְׁתֵּי מִלִּים לְפָרֵשׁ בָּהּ יוֹתֵר הָעִנְיָן כִּי עִנְיָנָהּ בָּא בַּל, כְּלוֹמַר בָּא לָהֶם הַבִּלְבּוּל מִן הַשָּׁמַיִם, וּבַל הוּא שֵׁם בְּתַשְׁלוּמֵי בָּלַל, כְּמוֹ קַן מִן קָנַן, וְחַן מִן חָנַן, וְהַדּוֹמִים לָהֶם.
שְׂפַת כָּל־הָאָרֶץ. כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ שֶׁהָיָה שִׂפָּתָם נֶחֱלֶקֶת שָׁם הָיוּ בְּלוּלִים.
וּמִשָּׁם הֱפִיצָם. אַחַר שֶׁהָיוּ שִׂפָּה אַחַת הֱפִיצָם ה' כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק י

שֵׁם בְּנֵי אַחַר הַמַּבּוּל. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ זֶה בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית בְּפָסוּק "וַיְחִי נֹחַ" (בראשית ה:לב). וְאַף עַל פִּי שֶׁזָּכַר תּוֹלְדוֹת שֵׁם לְמַעְלָה עִם תּוֹלְדוֹת אָחָיו, שָׁנָה אוֹתָם לְסַדֵּר הַתּוֹלְדוֹת מִמֶּנּוּ עַד אַבְרָהָם אָבִינוּ, לְפִיכָךְ לֹא זָכַר מִבְּנֵי שֵׁם אֶלָּא **אַרְפַּכְשָׁד**, לְפִי שֶׁמִּתּוֹלְדוֹתָיו יָצָא אַבְרָהָם אָבִינוּ; וְהָיָה סִפּוּר **שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל**, כִּי בְּסִפּוּר **שֵׁם בֶּן מְאַת שָׁנָה** לֹא הָיִינוּ יוֹדְעִים מָתַי נוֹלַד אַרְפַּכְשָׁד, שֶׁהָיוּ נוֹלְדוּ תְּחִלָּה עֵילָם וְאַשּׁוּר, וּכְבָר כָּתַבְנוּ כִּי סִפּוּר שְׁנוֹת הַנִּזְכָּרִים מֵאָדָם וְעַד נֹחַ וּמִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם לָדַעַת מֵהֶם מִסְפַּר הַשָּׁנִים מִבְּרִיאַת עוֹלָם, וְהַכֹּל לְפָרְסֵם חִדּוּשׁ הָעוֹלָם.

פסוק כז

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת תֶּרַח. וּכְבָר זָכַרְנוּ בַּפָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו, וְלֹא הוֹסִיף אֶלָּא תּוֹלְדוֹת לוֹט, אֶלָּא בָּא לְזָכֹר הַקְּרוֹת שֶׁקָּרוּהוּ, כִּי גַּם הֵם נִקְרְאוּ תּוֹלְדוֹת, וְהֵחֵל בְּתוֹלְדוֹת הַבָּנִים, וּמַה שֶּׁקָּרוּהוּ, הוּא מוֹת בְּנוֹ בְּחַיָּיו, וְצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וּמוֹתוֹ בְּחָרָן.
וְהָרָן הוֹלִיד אֶת־לוֹט. וְלֹא זָכַר תּוֹלְדוֹת נָחוֹר כִּי לֹא הוֹלִיד אֶלָּא עַד אַחַר עֲקֵדַת יִצְחָק, וְזָכַר תּוֹלְדוֹת הָרָן לְפִי שֶׁיָּצָא לוֹט בְּנוֹ עִם אַבְרָהָם.

פסוק כח

וַיָּמָת הָרָן עַל־פְּנֵי תֶּרַח אָבִיו. בְּחַיָּיו. וְכֵן "וַיָּמָת נָדָב וַאֲבִיהוּא עַל־פְּנֵי אַהֲרֹן אֲבִיהֶם" (במדבר ג:ד).

וְאָמַר **בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ**. לְפִי שֶׁתֶּרַח אָבִיו לֹא מֵת בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ אֶלָּא בְּחָרָן. וְזֶה הָיְתָה הַסִּבָּה שֶׁיָּצָא לוֹט מִן הָאָרֶץ עִם תֶּרַח זְקֵנוֹ.

בְּאוּר כַּשְׂדִּים. שֶׁהַיּוֹם נִקְרָא אוּר כַּשְׂדִּים, כִּי בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן לֹא נוֹלַד כֶּשֶׂד שֶׁיִּקָּרְאוּ בָּנָיו כַּשְׂדִּים.

אוּר. פֵּירוּשׁוֹ בִּקְעָה אוֹ עֹמֶק, וְכֵן "עַל כֵּן בָּאֲרִים כַּבְּדוּ אֶת ה'" (ישעיה כד:טו). וְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לח:יג) בָּזֶה יָדוּעַ, שֶׁפֵּרְשׁוּ **אוּר**, אֵשׁ, וְאִם כֵּן נִקְרֵאת הָעִיר הַהִיא אוּר עַל שֵׁם הַנֵּס שֶׁנַּעֲשָׂה בָּהּ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁהִשְׁלִיכוּ נִמְרֹד לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְהִצִּילוֹ הָאֵל מִמֶּנּוּ.

פסוק כט

וַיִּקַּח אַבְרָם וְנָחוֹר. כְּמוֹ "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן" (שמות ז:י). וְזָכַר שֵׁם נְשׁוֹתֵיהֶם לִכְבוֹד אַבְרָם, וְכִי שִׁנָּה הָאֵל שֵׁם שָׂרַי לְשָׂרָה, וּמִמִּלְכָּה גַּם כֵּן הָיְתָה רִבְקָה שֶׁהָיְתָה אֵשֶׁת יִצְחָק.

בַּת־הָרָן אֲבִי־מִלְכָּה וַאֲבִי יִסְכָּה. אָמַר אֲבִי אַחַר שֶׁאָמַר בַּת, לְפִי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה "וְהָרָן הוֹלִיד אֶת־לוֹט" (בראשית יא:כז), דְּמֶה שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ זֶרַע אַחֵר, אָמַר כִּי הָיָה גַּם כֵּן אֲבִי־מִלְכָּה וַאֲבִי יִסְכָּה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ, כִּי **יִסְכָּה** זֶה שָׂרָה (סנהדרין סט), וְכֵן נִרְאֶה מִמַּה שֶׁאָמַר אַבְרָהָם "אֲחוֹתִי בַת־אָבִי" (בראשית כ:יב), אִם כֵּן **שָׂרַי** בַּת הָרָן הָיְתָה. אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ לִתְמֹהַּ לָמָּה אָמַר **בַּת־הָרָן** וְלֹא אָמַר בְּנוֹת הָרָן? אוּלַי הָיְתָה שָׂרַי בַּת בִּתּוֹ שֶׁל תֶּרַח, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא זָכַר לְתֶרַח בָּנוֹת אוּלַי הָיָה לוֹ.

פסוק ל

וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה. סִפֵּר כִּי שָׂרַי הָיְתָה עֲקָרָה וְלֹא יָלְדָה רַק עַל־יְדֵי נֵס שֶׁעָשָׂה הָאֵל עִם אַבְרָהָם נֵס בְּתוֹךְ נֵס, כִּי הָיְתָה עֲקָרָה וְיָלְדָה, וְעוֹד שֶׁהָיְתָה בַּת תִּשְׁעִים כְּשֶׁיָּלְדָה, אֲבָל מִלְּכָה אַף עַל פִּי שֶׁעָמְדָה יָמִים רַבִּים מִלֶּדֶת לֹא הָיְתָה עֲקָרָה וּרְאוּיָה לְבָנִים הָיְתָה אֶלָּא שֶׁעָמְדָה בַּעֲבוּר חֹלִי מִקְרִי לֹא טֶבַע.

אֵין לָהּ וָלָד. בְּעוֹדָהּ בְּאוּר כַּשְׂדִּים אֵין לָהּ, אֲבָל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה לָהּ, וְזֶה שֶׁאָמַר הָאֵל לְאַבְרָהָם כְּשֶׁאָמַר לוֹ "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וְגוֹ' וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב:א-ב), שָׁם אֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל. **וָלָד**, שֵׁם בְּפֶלֶס חָכָם.

פסוק לא

וַיִּקַּח תָּרַח. אַחַר שֶׁאָמַר הָאֵל לְאַבְרָם "לֶךְ לְךָ" (בראשית יב:א), וְאָמַר אַבְרָם לְתָרַח אָבִיו בְּשֵׁם הָאֵל, כִּי הָאֵל צִוָּהוּ לָצֵאת מִן הָאָרֶץ, נִתְרַצָּה לְדַבַּר בְּנוֹ וַיֵּצָא עִמּוֹ. וְאַחַר שֶׁנִּתְרַצָּה לָצֵאת תְּלָה עִקַּר הַמַּעֲשֶׂה בּוֹ כִּי הוּא הָאָב וְהַיּוֹצְאִים בָּנִים לוֹ. וְנָחוֹר לֹא רָצָה לָצֵאת מִן הָאָרֶץ הַהִיא. וְלָקַח תֶּרַח לוֹט עִמּוֹ לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ אָבִיו חַי וְהָיָה סָמוּךְ עָלָיו, וּלְקָחוֹ עִמּוֹ שֶׁיִּהְיֶה עִמּוֹ כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁם.

וַיֵּצְאוּ אִתָּם. כָּאן תָּלָה הַיְצִיאָה בְּאַבְרָם, כִּי הוּא הָיָה עִקָּר, כִּי לוֹ הָיָה הַצִּוּוּי (וּבֶאֱמֶת אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ), וְיָצְאוּ תֶּרַח וּבֶן בְּנוֹ וַעֲבָדֵיהֶם וְשִׁפְחוֹתֵיהֶם עִם אַבְרָם וְאִשְׁתּוֹ; וְזֶהוּ שֶׁאָמַר אִתָּם.

לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן. וְהִנֵּה הָאֵל לֹא אָמַר לְאַבְרָם שֶׁיֵּלֵךְ לְאֶרֶץ כְּנַעַן, אֶלָּא "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ" (בראשית יב:א), אֶלָּא שֶׁבְּצֵאת אַבְרָם מֵאוּר כַּשְׂדִּים וּמִן הָאָרֶץ הַהִיא שֶׁהִיא אֶרֶץ אָרָם, יִפְגַּע תְּחִלָּה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְיֵדַע אַבְרָם כִּי בִּהְיוֹתוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן יֹאמַר לוֹ הָאֵל אִם הִיא הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָמַר לוֹ אוֹ אַחֶרֶת.

וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. כִּי תֶּרַח אַף עַל פִּי שֶׁיָּצָא לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן, כְּשֶׁהִגִּיעַ לְחָרָן לֹא מָצָא בְּלִבּוֹ לָצֵאת מֵאַרְצוֹ לְגַמְרֵי וַיֵּשֶׁב בְּחָרָן שֶׁהִיא עַל הַסְּפָר וּקְרוֹבָה לְאֶרֶץ כְּנַעַן, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה קָרוֹב לְאַבְרָם, וַיֵּשֶׁב שָׁם עַד שֶׁמֵּת וְאַבְרָם הָלַךְ לוֹ לְאֶרֶץ כְּנַעַן בְּמִצְוַת הָאֵל עָלָיו. וּמַה שֶּׁאָמַר **אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ** אַחַר שֶׁאָמַר **וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ**, כִּי בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן יָצְאָה מִן הָאָרֶץ עִם בַּעְלָהּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל, לֹא שֶׁהִכְרִיחָהּ בַּעְלָהּ אֶלָּא בְּכָל לְבָבָהּ הָלְכָה אַחַר בַּעְלָהּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָדְעָה הָאָרֶץ הַהִיא הַטּוֹבָה הִיא אִם רָעָה, כִּי אֵשֶׁת אַבְרָם הָיְתָה בֶּאֱמוּנַת הָאֵל לְהַאֲמִין כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר לָהּ בְּשֵׁם הָאֵל וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ.

פסוק לב

וַיִּהְיוּ יְמֵי־תָרַח. הִנֵּה הָיוּ יְמֵי תֶּרַח מָאתַיִם וְחָמֵשׁ שָׁנָה, וּכְשֶׁנּוֹלַד אַבְרָם הָיָה בֶּן שִׁבְעִים שָׁנָה, הִנֵּה כְּשֶׁמֵּת תֶּרַח הָיָה אַבְרָם בֶּן מֵאָה שִׁלּוֹשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנִים. וּבְסֵדֶר עוֹלָם, אַבְרָהָם אָבִינוּ קָבַר תֶּרַח אָבִיו לִפְנֵי מִיתָתָהּ שֶׁל שָׂרָה שְׁתֵּי שָׁנִים, וְכֵן הָיָה, כִּי כְּשֶׁמֵּתָה שָׂרָה

הָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ בֶּן מֵאָה שִׁלּוֹשִׁים וְשֶׁבַע, כִּי עֶשֶׂר שָׁנִים הָיָה גָּדוֹל מִשָּׂרָה, הִנֵּה שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם מִיתַת שָׂרָה מֵת תֶּרַח.

וַיָּמָת תָּרַח בְּחָרָן. לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא הִנִּיחַ גִּלּוּלָיו וְלֹא יָצָא מִמְּקוֹמוֹ אֶלָּא לְאַהֲבַת בְּנוֹ, לֹא שֶׁשִּׁנָּה אֱמוּנָתוֹ וְיָצָא לְאַהֲבַת הָאֵל, שֶׁהֲרֵי נִתְעַכֵּב בְּחָרָן עַד שֶׁמֵּת שָׁם, וְאִלּוּ עָשָׂה תְּשׁוּבָה וְהִנִּיחַ גִּלּוּלָיו וְחָזַר לַעֲבוֹדַת הָאֵל וּלֶאֱמוּנָתוֹ, בְּאָבְדוֹ בְּנוֹ הָיָה נִכְנָס לְפִי דַּרְכּוֹ לְאֶרֶץ כְּנַעַן בְּמִצְוַת הָאֵל לְבָנוֹ וְלֹא הָיָה מִתְעַכֵּב בְּחָרָן; וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה נִשְׁמָר בִּשְׁאָר מִצְוֹוֹת בְּנֵי נֹחַ, כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ הָיָה מַדְרִיכוֹ בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה בְּכָל כֹּחוֹ, אֲבָל בַּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים אֲחֵרִים הָיוּ הַדּוֹרוֹת הָהֵם מְשֻׁקָּעִים בָּהּ וְלֹא הָיוּ יְכוֹלִים לִפְרֹד מִמֶּנָּה אֶלָּא בְּקֹשִׁי, וְאוֹתָהּ עֲבוֹדָה לֹא עָזַב תֶּרַח, וַהֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ הַנָּבִיא הֵעִיד עָלָיו וְאָמַר "בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֶּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וַאֲבִי נָחוֹר וַיַּעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (יהושע כד:ב), וְאִלּוּ הָיָה בַּעַל תְּשׁוּבָה לֹא אָמַר עָלָיו כֵּן. וְנוֹ"ן מֵחָרָן מְלֵפֶפֶת, וְדָרְשׁוּ בּוֹ לְהוֹדִיעַ כִּי בַּחָרוֹן אַף הָאֵל הֱמִיתוֹ שֶׁלֹּא עָשָׂה תְּשׁוּבָה. וְיֵשׁ דָּרַשׁ אַחֵר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, מִדִּכְתִיב "וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם" (בראשית טו:טו).

פרק יב

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם. "וַיֹּאמֶר", פֵּרוּשׁוֹ וּכְבָר אָמַר לוֹ קֹדֶם צֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וְעַל פִּיו יָצָא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים" (בראשית טו:ז). וְאֶפְשָׁר שֶׁבָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר פַּעַם אַחֶרֶת בְּחָרָן. וּמַה שֶּׁאָמַר **לְךָ לְךָ**, כֵּן הוּא מִנְהַג הַלָּשׁוֹן כְּמוֹ "וַיֵּלֶךְ לוֹ" (שמות יח:כז), "אֵלְכָה לִּי" (ירמיה ה:ה), "אָשׁוּבָה לִּי" (במדבר כב:לד), "קְחוּ לָכֶם" (בראשית מה:יט), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

מֵאַרְצְךָ. כִּי קָשֶׁה לְאָדָם לָצֵאת מֵאַרְצוֹ אֲשֶׁר גָּר שָׁם יָמִים רַבִּים, כָּל שֶׁכֵּן אִם נוֹלַד שָׁם, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וּמִמּוֹלַדְתְּךָ**, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיְּנִיחַ בֵּית אָבִיו וּמִשְׁפַּחְתּוֹ וְיֵלֵךְ לוֹ אֶל אֶרֶץ לֹא יָדַע תְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם, זֶהוּ שֶׁאָמַר **מִבֵּית אָבִיךָ**.

אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ. וְאִלּוּ אָמַר לוֹ אֶל אֶרֶץ כְּאַרְצְךָ טוֹבָה אוֹ טוֹבָה מִמֶּנָּה לֹא הָיָה כָּל כָּךְ קָשֶׁה, אֲבָל אָמַר אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ וְלֹא יָדַע הֲטוֹבָה הִיא אִם רָעָה, וְכָל זֶה

אָמַר לוֹ הָאֵל לְהוֹדִיעַ חִבָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁכָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים קָשִׁים לָאָדָם וְהַכֹּל קִבֵּל מֵאַהֲבָה לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל.

פסוק ב

וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל. אַף עַל פִּי שֶׁאִשְׁתְּךָ עֲקָרָה אֲנִי אַרְפְּאֶנָּה, וּבְזֹאת הָאָרֶץ תֵּלֵד.

וַאֲבָרֶכְךָ. אוֹסִיף טוֹבָתְךָ בְּעֹשֶׁר וּבְנָכָסִים וּבְכָבוֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב" (בראשית יג:ב).

וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ. שֶׁיִּהְיֶה שִׁמְךָ נוֹדָע בַּגּוֹיִם לְרֹב בִּרְכָתְךָ וּלְיֹשֶׁר מַעֲשֶׂיךָ וְהַצְלָחָתְךָ, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לוֹ בִּדְבַר אַרְבָּעָה הַמְּלָכִים שֶׁעָשָׂה לוֹ שֵׁם גָּדוֹל אָז, כִּי בְּמֵעַט אֲנָשִׁים נִצַּח אַרְבָּעָה מְלָכִים, וּבְנֵי חֵת אָמְרוּ לוֹ, "נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ" (בראשית כג:ו), וְכֵן אָמַר לְדָוִד "וְעָשִׂיתִי לְךָ שֵׁם כְּשֵׁם הַגְּדֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ" (דברי הימים א יז:ח) וְזֶהוּ מִטּוּבַת הָאֵל לָאָדָם.

וֶהְיֵה בְּרָכָה. כְּמוֹ וְתִהְיֶה, צִוּוּי בִּמְקוֹם תִּי"ו אֵיתָן, וְכֵן "עֲלֵה וּמֵת בָּהָר" (דברים לב:נ), "וְאִם בֵּין כּוֹכָבִים שִׂים קִנֶּךָ" (עובדיה א:ד) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. אָמַר לוֹ: כָּל כָּךְ תִּהְיֶה בִּרְכָתְךָ וְהַצְלָחָתְךָ גְּדוֹלָה עַד שֶׁתִּהְיֶה בְּרָכָה לַאֲחֵרִים, כִּי כְּשֶׁיְּבָרֵךְ אָדָם בְּנוֹ יֹאמַר לוֹ: הָאֵל יְבָרֶכְךָ כְּבִרְכַּת אַבְרָהָם.

פסוק ג

וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶךָ. בַּעֲלֵי בְרִיתְךָ וּמְבַקְשֵׁי טוֹבָתְךָ, כְּמוֹ עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא, וְזוּלָתָם שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ אֲנִי אֲבָרֵךְ אוֹתָם בְּגָלָלְךָ, וְיַכִּירוּ כִּי בְּאַהֲבָתָם אוֹתְךָ תִּרְבֶּה טוֹבָתָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּדִבַּר יוֹסֵף "וַיְבָרֶךְ ה' אֶת בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף" (בראשית לט:ה) וְנֶאֱמַר בְּיַעֲקֹב אָבִינוּ "נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי ה' בִּגְלָלֶךָ" (בראשית ל:כז).

וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר. בִּקְלָלָה לֹא אָמַר לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי מְעַטִּים יִהְיוּ הַמְקַלְלִים אוֹתוֹ וּמְבַקְשֵׁי רָעָתוֹ.

וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה. כָּל הַמִּשְׁפָּחוֹת שֶׁתָּגוּר בְּתוֹכָם, כְּמוֹ אֶרֶץ כְּנַעַן וְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וְאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֶשְׁלַח לָהֶם בְּרָכָה מִיּוֹם שֶׁתָּגוּר בֵּינֵיהֶם לִזְכוּתְךָ, כְּדֵי שֶׁיֹּאהֲבוּךָ וְיִנָּשְׂאוּךָ.

פסוק ד

וַיֵּלֶךְ אַבְרָם. וּבָא לוֹ עַד חָרָן וְהִנִּיחַ שָׁם אָבִיו וּבָא לוֹ לְאֶרֶץ כְּנַעַן.

כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו ה'. שֶׁלֹּא שָׁאַל וְלֹא נִסָּה, אֶלָּא הֶאֱמִין בּוֹ שֶׁיְקַיֵּם לוֹ מַה שֶּׁאָמַר לוֹ. **בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן**. וְהִנִּיחַ אָבִיו שָׁם. אוּלַי נִתְעַכֵּב שָׁם יָמִים לְפַּתּוֹתוֹ אוּלַי יֵלֵךְ עִמּוֹ וְלֹא רָצָה, וְהִנִּיחוֹ וְיָצָא, וְהָיָה בֶּן שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ שָׁנִים בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן.

פסוק ה

וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו. כִּי הָיָה נִשְׁמָע אֵלָיו וְהִנִּיחַ זְקֵנוֹ וְהָלַךְ לוֹ עִם אַבְרָם.
אֲשֶׁר רָכָשׁוּ. הוּא וְלוֹט, וְהָרְכוּשׁ כּוֹלֵל כֶּסֶף וּשְׁאָר הַמִּטַּלְטְלִים.
וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן. הָעֲבָדִים וְהַשְּׁפָחוֹת שֶׁקָּנוּ בְּחָרָן, וְיִהְיֶה **עָשׂוּ** כְּמוֹ "עֲשֹׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה" (דברים ח:יז). וְדַעַת אֶנְקְלוֹס עַל אוֹתָם הָאֲנָשִׁים שֶׁהֶחֱזִירוּ לֶאֱמוּנָה טוֹבָה, הִיא אֱמוּנַת אַבְרָהָם אָבִינוּ, כִּי לוֹט הָיָה מֵאֱמוּנָתוֹ, לְפִיכָךְ נִתְחַבֵּר עִמּוֹ, וְהוּא גַּם כֵּן הָיָה קוֹרֵא לָאֲנָשִׁים וּמַרְאֶה לָהֶם טְעָמִים שֶׁיַּאֲמִינוּ בַּה' וְיַעַבְדוּ אוֹתוֹ לְבַדּוֹ וְלֹא הַגִּלּוּלִים, לְפִיכָךְ אָמַר **אֲשֶׁר עָשׂוּ** וְלֹא אֲשֶׁר עָשָׂה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לט:יד) דָּרְשׁוּ **אֲשֶׁר עָשׂוּ** עַל אַבְרָהָם וְשָׂרִי, הוּא מְגַיֵּר אֶת הָאֲנָשִׁים וְהִיא הַנָּשִׁים.
אֲשֶׁר עָשׂוּ, כְּמוֹ "אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן" (שמואל א יב:ו), שֶׁגִּדְּלָם וְלִמְּדָם.
וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת וְגוֹ'. כֻּלָּם הָיָה לִבָּם נָכוֹן לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן עִם אַבְרָהָם, וְכֵן עָשׂוּ.

פסוק ו

עַד מְקוֹם שְׁכֶם. רוֹצֶה לוֹמַר עַד גְּבוּל שְׁכֶם, אוּלַי אֵלָּה הַמְּקוֹמוֹת שֶׁזָּכַר הֵם בְּהִכָּנֵס אָדָם לְאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֹאוֹ מֵחָרָן, וּבָא **עַד שְׁכֶם** וְיָשַׁב שָׁם, וְאַחַר כֵּן **עַד אֵלוֹן מוֹרֶה**. וּבְדָרַשׁ, כִּי רָאָה בִּנְבוּאָה כִּי בִּשְׁכֶם יִעָנוּ אֶת דִּינָה וּבְנֵי יַעֲקֹב יַעֲשׂוּ נְקָמָה בְּאַנְשֵׁי שְׁכֶם, וְהִתְפַּלֵּל שָׁם לָאֵל שֶׁיַּצִּילֵם מֵהָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְשָׁמַע הָאֵל תְּפִלָּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְהִי חִתַּת אֱלֹהִים וְגוֹ'" (בראשית לה:ה).
עַד אֵלוֹן מוֹרֶה. רָאָה שֶׁשָּׁם יְקַבְּלוּ יִשְׂרָאֵל עֲלֵיהֶם הַתּוֹרָה לְקַיְמָהּ בְּבָרוּךְ וְאָרוּר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֵצֶל אֵלוֹנֵי מוֹרֶה" (דברים יא:ל), וְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לָאֵל שֶׁיַּטֶּה לִבָּם לְטוֹבָה וְיקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם הַתּוֹרָה בִּשְׁבוּעָה.
אֵלוֹן וְאֵלוֹנֵי, מִישׁוֹר כְּתַרְגּוּמוֹ, **וּמוֹרֶה** שֵׁם אָדָם נִקְרָא הַמִּישׁוֹר הַהִיא עַל שְׁמוֹ.
וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ. כִּי אֵלֶּה הַמְּקוֹמוֹת הָיוּ לַכְּנַעֲנִי שֶׁהוּא מִשֶּׁבַע הָאֻמּוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בָּעֲרָבָה" (דברים יא:ל).

וּמַה שֶּׁאָמַר **אָז בָּאָרֶץ**. לְהוֹדִיעַ מַעֲשֵׂה הָאֵל וּרְצוֹנוֹ לְאוֹהֲבָיו, כִּי אַבְרָם הָיָה עוֹבֵר בָּאָרֶץ עִם מִקְנֶה רַב מְאֹד וְהָיוּ רוֹעִים בְּמִרְעֵה אֶרֶץ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה עוֹבֵר שָׁם, וּבַעֲלֵי מְקוֹמוֹת הַמִּרְעֶה לֹא הָיוּ אוֹמְרִים לוֹ דָּבָר, וְזֶה הָיָה דָּבָר גָּדוֹל וּמַעֲשֵׂה נֵס מֵאֵת הָאֵל, וְהִכִּיר אַבְרָם בָּזֶה כִּי הָיָה מְקַיֵּם לוֹ הָאֵל מַה שֶּׁיִּעֲדוֹ הָאֵל בִּבְרָכָה. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים (רש"י) כִּי אָמַר **אָז בָּאָרֶץ** לְהוֹדִיעַ כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הָיְתָה לוֹ הָאָרֶץ אֶלָּא לִבְנֵי שֵׁם, וְהֶעֱד לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה "וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם" (בראשית יד:יח) שֶׁאָמְרוּ שֶׁהוּא שֵׁם בֶּן נֹחַ, וְאִם כֵּן יְרוּשָׁלַיִם לֹא כָּבְשָׁה הַכְּנַעֲנִי עֲדַיִן.

פסוק ז

וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם. שָׁם בְּאֵלוֹן מוֹרֶה נִרְאָה אֵלָיו לְהוֹדִיעוֹ כִּי הִיא הָאָרֶץ שֶׁאָמַר לוֹ שֶׁיִּרְאֵהוּ.

לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן. אַף עַל פִּי שֶׁהוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מוֹלַדְתְּךָ לְהוֹשִׁיבְךָ בָּאָרֶץ הַזֹּאת, לֹא אָמַרְתִּי שֶׁאֶתְּנֶנָּה לְךָ מִיָּד וְאוֹרִישׁ הַגּוֹיִם מִפָּנֶיךָ, כִּי זֶה לֹא יִתָּכֵן, כִּי אַתָּה יָחִיד לֹא תוּכַל לֵישֵׁב הָאָרֶץ עַד שֶׁיִּהְיוּ בָּנֶיךָ רַבִּים וְהֵם יִרְשׁוּהָ. אֲבָל מֵעַתָּה תִּהְיֶה לְךָ מַתָּנָה שֶׁתַּעֲבֹר וְתֵלֵךְ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ עִם מִקְנְךָ וּרְכוּשְׁךָ הָרַב וְאֵין מִי שֶׁיֹּאמַר לְךָ דָּבָר. אֲבָל לְזַרְעֲךָ שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים אֶתְּנֶנָּה וְאוֹרִישׁ הַגּוֹיִם מִפָּנֵיהֶם, וַאֲפִלּוּ לָהֶם כְּשֶׁנִּכְנְסוּ לָאָרֶץ שֶׁהָיוּ שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וְאֶלֶף שֶׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים מִלְּבַד פְּקוּדֵי בְּנֵי לֵוִי, אָמַר "מְעַט מְעַט אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנָחַלְתָּ אֶת הָאָרֶץ" (שמות כג:ל).

וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. כְּטַעַם הוֹדָאָה לְאֵל שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו וּבִשְּׂרוֹ בָּאָרֶץ הַהִיא שֶׁהִיא טוֹבָה וּרְחָבָה זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ שֶׁיִּתְּנֶנָּה לְזַרְעוֹ.

פסוק ח

וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה. הֶעֱתִיק מִשָּׁם אָהֳלוֹ לָלֶכֶת אֶל הָהָר שֶׁהוּא מִמִּזְרָח לְבֵית אֵל שֶׁהָיָה עוֹבֵר בָּאָרֶץ לִרְאוֹתָהּ. **וַיֵּט אָהֳלָה**, נִתְעַכֵּב שָׁם עַד שֶׁבָּנָה שָׁם מִזְבֵּחַ וְקָרָא שָׁם בְּשֵׁם ה'. אָהֳלָה בְּה"א כְּמוֹ בְּוי"ו. **בֵּית־אֵל מִיָּם**, בֵּית אֵל הָיָה מִמַּעֲרַב הָהָר **וְהָעַי** לְמִזְרַח הָהָר, וּבְאוֹתוֹ הָהָר נָטָה אָהֳלָה וּבָנָה שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' וְשָׁם קָרָא בְּשֵׁם ה', כְּלוֹמַר קָרָא לְיוֹשְׁבֵי הָהָר הַהוּא שֶׁיָּבוֹאוּ אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בָּנָה לְשֵׁם ה' וְהֶרְאָה לָהֶם דְּבָרִים שֶׁל טַעַם כִּי לְאוֹתוֹ הָאֵל שֶׁבָּנָה מִזְבֵּחַ לִשְׁמוֹ רָאוּי לַעֲבֹד לוֹ לְבַדּוֹ לֹא לֵאלֹהִים שֶׁעוֹבְדִים הֵם וְהָיָה מֵשִׁיב רַבִּים מֵהֶם לֶאֱמוּנָתוֹ כִּי שְׁתֵּי פְּעָמִים קָרָא שָׁם בְּשֵׁם ה', אוּלַי הִכִּיר בָּאֲנָשִׁים

הָהֵם שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים לְתְשׁוּבָה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לט) שֶׁהִתְנַבֵּא כִּי שָׁם נָפְלוּ מִבָּנָיו עַל עָוֹן עָכָן וּבָנָה שָׁם מִזְבֵּחַ וְהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם.

פסוק ט

הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ. מִמָּקוֹם לְמָקוֹם.

הַנֶּגְבָּה. לְצַד דָּרוֹם שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (לט) כָּל מַסָּעָיו הָיוּ לְצַד דְּרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּבָּא כִּי שָׁם יִהְיֶה חֵלֶק יְהוּדָה לִדְרוֹם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהַר הַמּוֹרִיָּה בְּחֶלְקוֹ שֶׁעָתִיד לְהַעֲלוֹת בְּנוֹ.

פסוק י

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ. זֶה אֶחָד מִן הַנִּסְיוֹנוֹת שֶׁנִּסָּה הָאֵל אֶת אַבְרָהָם אָבִינוּ, וְעָמַד בְּכֻלָּן וְלֹא הִרְהֵר אַחַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֵאמֹר: אֶתְמוֹל אָמַר לִי "וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה" (בראשית יב:ג), וְהַיּוֹם רָעָב בָּאָרֶץ שֶׁאֲנִי שׁוֹכֵן בָּהּ עַד שֶׁאֶצְטָרֵךְ לָצֵאת מִמֶּנָּה לְמָקוֹם אַחֵר, אֶלָּא הַכֹּל הָיָה מְקַבֵּל מֵאַהֲבָה.

מִצְרַיְמָה. כִּי בְּרֹב בְּמִצְרַיִם שֹׂבַע וַאֲפִלּוּ יִהְיֶה רָעָב בִּשְׁאָר אֲרָצוֹת, לְפִי שֶׁאֵינָהּ שׁוֹתָה מִמֵּי מָטָר אֶלָּא מִמֵּי הַנָּהָר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִיא" (דברים יא:י), וְאַבְרָהָם לֹא הָיָה יָכוֹל לְסָבֵל הָרָעָב כִּי הָיוּ מִקְנֵהוּ רַב וְלֹא הָיוּ מוֹצְאִים מִרְעֶה, וְעוֹד כִּי נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ הָיוּ רַבִּים.

לָגוּר שָׁם. לֹא לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם, אֶלָּא לָגוּר שָׁם עַד שֶׁיַּעֲבֹר הָרָעָב מֵאֶרֶץ כְּנַעַן.

פסוק יא

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב. הִקְרִיב מַחֲנֵהוּ, כִּי הָיָה הוֹלֵךְ לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה וּלְרֶגֶל יַלְדֵי נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ. **הִקְרִיב**, פֹּעַל יוֹצֵא, וְכֵן "וּפַרְעֹה הִקְרִיב" (שמות יד:י), הִקְרִיב מַחֲנֵהוּ.

הִנֵּה־נָא יָדַעְתִּי. אַף עַל פִּי שֶׁפֵּרוּשׁ נָא, עַתָּה, לֹא רָצָה לוֹמַר שֶׁלֹּא יָדַע קֹדֶם לָכֵן, כִּי כֵן יָדַע מִקֹּדֶם מִיּוֹם דַּעְתּוֹ אוֹתָהּ, אֲבָל כֵּן הוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן, וְכֵן "הִנֵּה נָא אֲדֹנָי" (בראשית יט:ב), "הִנֵּה־נָא מָצָא עַבְדֶּךָ" (בראשית יט:יט) וְזוּלָתָם.

פסוק יב

וְהָיָה כִּי יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים. בְּנֵי מִצְרַיִם אֵינָם יָפִים כְּמוֹ בְּנֵי אֶרֶץ כְּנַעַן, אֲבָל הֵם כְּעוּרִים כִּי הֵם דְּרוֹמִיִּים וְהֵם שְׁטוּפִים בְּזִמָּה. לְפִיכָךְ כְּשֶׁהָיָה קָרוֹב לְמִצְרַיִם וְהָיָה בִּגְבוּלָהּ וְרָאָה אֲנָשֶׁיהָ כְּעוּרִים, הָיָה יָרֵא כְּשֶׁיִּרְאוּ אִשְׁתּוֹ שֶׁהִיא יְפַת תֹּאַר שֶׁיַּחְמְדוּ אוֹתָהּ, כִּי אִם הָיָה

יוֹדֵעַ זֶה מִתְּחִלָּה לֹא הָלַךְ לְמִצְרַיִם אֶלָּא הָיָה סוֹבֵל הָרָעָב וְלֹא שָׁיַּפְקִיר אֶת אִשְׁתּוֹ. וְלֹא יָרֵא שֶׁיֶּאֱנְסוּ אוֹתָהּ מִמֶּנּוּ וְיִשְׁכְּבוּ עִמָּהּ, כִּי אִם יַעֲשׂוּ זֶה פַּעַם אַחַת לֹא יַעֲשׂוּ פְּעָמִים רַבּוֹת שֶׁיִּשְׁכְּבוּ אוֹתָהּ לְעֵינָיו, כִּי זֶה יִהְיֶה חָמָס רַב וְחָמָס תָּמִידִי לֹא יִסְבְּלוּ אַנְשֵׁי הָעוֹלָם, אֲבָל לַהֲרֹג אוֹתוֹ אֵינוֹ אֶלָּא פַּעַם אַחַת וְאַחַר כָּךְ תִּהְיֶה מֻפְקֶרֶת לָהֶם בְּלֹא חָמָס, כִּי לֹא יִהְיֶה לָהּ בַּעַל, וּמִזֶּה פָּחַד אַבְרָהָם. וְלֹא סָמַךְ עַל הַבְטָחַת הָאֵל שֶׁהִבְטִיחוֹ, כִּי אָמַר שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא. וְכֵן פָּחַד יַעֲקֹב אָבִינוּ אַחַר הַבְטָחַת הָאֵל. וְכֵן רָאוּי לְכָל צַדִּיק שֶׁלֹּא יִסְמֹךְ בִּמְקוֹם סַכָּנָה עַל הַנֵּס וְיִשְׁמֹר עַצְמוֹ בְּכָל תַּחְבּוּלָה אֲשֶׁר יוּכַל, וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה "אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד" (משלי כח:יד). וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ט): מִנַּיִן שֶׁאֵין סוֹמְכִים עַל הַנֵּס? שֶׁנֶּאֱמַר "לֹא תְנַסּוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים ו:טז). וְכֵן רָאִינוּ שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא כְּשֶׁהָלַךְ בִּשְׁלִיחוּת הָאֵל וּפָחַד מִשָּׁאוּל, וְאָמַר "וְשָׁמַע שָׁאוּל וַהֲרָגָנִי" (שמואל א טז:ב), וְגַם הָאֵל שִׁבַּח פַּחְדוֹ וְלֹא אָמַר לוֹ אַל תִּפְחָד כִּי לֹא יַהַרְגֶךָּ, אֲבָל אָמַר לוֹ "עֶגְלַת בָּקָר תִּקַּח בְּיָדֶךָ" (שם), וְהוֹדָה לוֹ כִּי טוֹבָה הָיְתָה מַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁהָיָה מְפַחֵד. וְכֵן רָאוּי לְכָל צַדִּיק שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן וְלֹא יִבְטַח עַל הַנֵּס.

וְאוֹתָךְ יְחַיּוּ. יַעֲמִידוּךָ בַּחַיִּים שֶׁלֹּא יַהַרְגוּךָ לַהֲנָאָתָם שֶׁאִתְּךָ יִפְּתוּ תֹּאַר, וְכֵן "הַחִיִּיתֶם כָּל נְקֵבָה" (במדבר לא:טו) "וְאוֹתָהּ הֶחֱיֵיתָה" (במדבר כב:לג).

פסוק יג

אִמְרִי נָא. לְשׁוֹאֲלִים אוֹתָךְ.

לְמַעַן יִיטַב־לִי בַּעֲבוּרֵךְ. פֵּרוּשׁוֹ וְחָיְתָה **נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ**, בַּעֲבוּרֵךְ, פֵּירֵשׁ בַּעֲבוּר דְּבָרֵךְ שֶׁתֹּאמְרִי **אֲחֹתִי אָתְּ**, וְהַטּוֹבָה שֶׁלֹּא יַהַרְגוּ אוֹתוֹ, כִּי לֹא נִתְכַּוֵּן אַבְרָם שֶׁיַּעֲשׂוּ עִמּוֹ טוֹבָה אַחֶרֶת. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר "וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ" (בראשית יב:טז), הוּא לֹא נִתְכַּוֵּן לְכָךְ, חָלִילָה לוֹ שֶׁיִּתְכַּבֵּד בִּקְלוֹנָהּ כִּי קְלוֹנָהּ יִהְיֶה קְלוֹנוֹ, וְהַטּוֹבָה הַהִיא שֶׁהֵיטִיב לוֹ פַּרְעֹה לֹא יָשְׁרָה בְּעֵינָיו וְלֹא הָיָה מְקַבְּלָהּ לוּלֵי שֶׁהָיָה רָצוֹן בִּרְצוֹנוֹ וְהָיָה מִפַּחֵד מִמֶּנּוּ אִם יַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁלֹּא בִּרְצוֹנוֹ, שֶׁהֲרֵי מִמֶּלֶךְ סְדוֹם לֹא רָצָה לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מָמוֹן אַף עַל פִּי שֶׁהִצִּיל אֶת שָׁלוֹ (בראשית יד:כג), כִּי טוֹב עַיִן הָיָה וּמִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל, וּמָמוֹן רַב הָיָה לוֹ.

פסוק טו

וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אָמַר וַתֻּקַּח שֶׁמַּשְׁמָעוֹ בְּעַל כָּרְחָהּ, לְפִי שֶׁהָיְתָה אֵשֶׁת אִישׁ, לֹא כְּאֶסְתֵּר דִּכְתִיב בָּהּ "וַתִּלָּקַח אֶסְתֵּר" (אסתר ב:ח) שֶׁמַּשְׁמָעוֹ בִּרְצוֹנָהּ, לְפִי שֶׁהָיְתָה בְּרִצוֹנָהּ פְּנוּיָה וְהוֹלֶכֶת לְהִנָּשֵׂא לַמֶּלֶךְ.

פסוק טז

וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ. מִיָּד שֶׁלְּקָחָהּ הֵיטִיב לוֹ בַּעֲבוּרָהּ, לְפִי שֶׁאָמְרָה אָחִי הוּא, וּמַה הִיא הַטּוֹבָה? שֶׁשָּׁלַח לוֹ צֹאן וּבָקָר, וּלְהֲנָאָתוֹ הֵיטִיב עִמּוֹ פַּרְעֹה שֶׁהָיָה סָבוּר שֶׁתִּהְיֶה לוֹ לְאִשָּׁה, אֲבָל אַחַר כֵּן לֹא פִּיְּסוֹ וְלֹא בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, אֶלָּא שֶׁשִּׁלְּחוֹ מֵאַרְצוֹ, וְלֹא כֵן עָשָׂה אֲבִימֶלֶךְ (בראשית כ:יד).
וּפֵירוּשׁ **וַיְהִי־לוֹ**. מֵאֵת פַּרְעֹה שֶׁשָּׁלַח לוֹ.

פסוק יז

וַיְנַגַּע. בְּאוֹתָהּ הַלַּיְלָה, שֶׁלֹּא יוּכַל לָגַעַת בָּהּ.
וְאֶת־בֵּיתוֹ. אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, וְהֵם שָׂרָיו שֶׁהִלְוֹהוּ לוֹ וּלְקָחוּהָ לוֹ, אוֹ פֵּרוּשׁ: כָּל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ כִּי אֶצְבַּע אֱלֹהִים הוּא.
עַל־דְּבַר שָׂרַי. וְלֹא יֹאמְרוּ כִּי דֶּרֶךְ מִקְרֶה הָיָה. וְדֶרֶךְ דְּרָשׁ (תנחומא) כִּי הַמַּלְאָךְ הַמַּכֶּה אוֹתָם הָיָה אוֹמֵר זֶה **עַל־דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם**. וְדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי פַּרְעֹה פִּשְׁפֵּשׁ בְּדַעְתּוֹ לָמָּה הָיוּ אֵלֶּה הַנְּגָעִים וְחָשַׁב כִּי שָׁמָּא אֵשֶׁת אִישׁ הִיא וְשָׁאַל אֶת שָׂרַי שֶׁתֹּאמַר לוֹ הָאֱמֶת, וְאָמְרָה לוֹ כִּי בֶּאֱמֶת אֵשֶׁת אַבְרָם הִיא, אֲלָא מִפַּחְדָּהּ שֶׁלֹּא יַהַרְגוּהוּ בַּעֲבוּרָהּ אָמְרָה אָחִי הוּא, לְפִיכָךְ "וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם" (בראשית יב:יח).

פסוק יט

וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה. לֹא לְקַחְתִּי אֹתָהּ לִשְׁכַּב עִמָּהּ דֶּרֶךְ זְנוּת, אֶלָּא לִהְיוֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה.
הִנֵּה אִשְׁתְּךָ. הִנֵּה הִיא כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה, שֶׁלֹּא נָגַעְתִּי בָּהּ.
קַח וָלֵךְ. קָחֶנָּה וְלֵךְ, וְלֹא תֵּשֵׁב בָּעִיר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקָּחֶנָּה אֶחָד הָעָם מֵרֹב תַּאֲוָתָם אֵלֶיהָ, כִּי יָפָה הִיא מְאֹד. וְאַבְרָם לֹא חָשַׁשׁ לְהָשִׁיב תְּשׁוּבָה כְּמוֹ שֶׁהֵשִׁיב לַאֲבִימֶלֶךְ, כִּי לֹא הֶאֱרִיךְ פַּרְעֹה עִמּוֹ בִּדְבָרִים כְּמוֹ אֲבִימֶלֶךְ, אֶלָּא דְּחָקוֹ לָצֵאת מֵאַרְצוֹ.

פסוק כ

וַיְצַו. לְשָׁמְרוֹ וְלִשְׁמֹר אִשְׁתּוֹ שֶׁלֹּא יִגְּעוּ בָּהּ הַמִּצְרִים וְלֹא בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ.
וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ. עַד צֵאתוֹ מִגְּבוּל מִצְרַיִם.

פרק יג

פסוק א

וַיַּעַל וגו' וְכָל אֲשֶׁר לוֹ. שֶׁלֹּא נִפְקַד מִמֶּנּוּ דָּבָר. **וְלוֹט עִמּוֹ.** אַף עַל פִּי שֶׁהִשְׁבָּע בְּמִצְרַיִם לֹא רָצָה לְהִפָּרֵד מֵאַבְרָהָם.

פסוק ב

וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד. הוּא הָיָה כָּבֵד מִצַּד מִקְנֵהוּ וּרְכוּשׁוֹ שֶׁהָיָה רַב וְכָבֵד מְאֹד, וְכֵן "כְּאֵלָה נֹבֶלֶת עָלֶיהָ" (ישעיה א:ל) מִצַּד עָלֶיהָ שֶׁהֵם נוֹבְלִים יֵאָמַר עַל הָאֵלָה שֶׁהִיא נוֹבֶלֶת, וְכֵן "קְרוּעֵי בְגָדִים מְגֻלְחֵי זָקָן" (ירמיה מא:ה) וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק ג

וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו. מַסָּע אַחַר מַסָּע מִעַט, לְפִי שֶׁהָיָה כָּבֵד מְאֹד בְּמִקְנֶה, וְהָלַךְ דֶּרֶךְ הַדְּרוֹם, זֶהוּ פֵּרוּשׁ **מִנֶּגֶב**, כִּי מִצַּד נֶגֶב הָיוּ מַסָּעָיו, וְהָלַךְ עַד בֵּית אֵל עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אָהֳלֹה, וְהוּא הָהָר. **בַּתְּחִלָּה**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיֵּט אָהֳלֹה" (בראשית יב:ח).

פסוק ד

אֶל מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ. הוֹסִיף לְבָאֵר עוֹד לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא נָטָה אָהֳלָה בְּמָקוֹם אַחֵר בְּאוֹתוֹ הָהָר, אֶלָּא בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁעָשָׂה שָׁם הַמִּזְבֵּחַ בָּרִאשׁוֹנָה, וְכָל זֶה לְהוֹדִיעַ כִּי רָאוּי לָאָדָם לְקַבֵּעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ וּלְעָבוֹדָתוֹ אֶת ה'; כִּי יוֹתֵר לִבּוֹ נָכוֹן בַּמָּקוֹם שֶׁהוּא רָגִיל בּוֹ. **וַיִּקְרָא שָׁם**, פַּעַם אַחֶרֶת בְּשֵׁם ה'.

פסוק ה

וְגַם לְלוֹט. וְגַם לְרִבּוֹת עַל מַה שֶּׁאָמַר "וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד" (בראשית יג:ב).

הַהֹלֵךְ אֶת־אַבְרָם. לְהוֹדִיעַ כִּי בִּזְכוּת אַבְרָם הָיְתָה לוֹ הַטּוֹבָה הַהִיא, לְפִי שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ אִתּוֹ וְנִשְׁמַע אֵלָיו.

וְאֹהָלִים. לְהוֹדִיעַ כִּי מְטַלְטְלִים רַבִּים הָיוּ לוֹ וּבְנֵי בַּיִת רַבִּים וְהָיָה צָרִיךְ לְאֹהָלִים רַבִּים. וּמִלַּת וְאֹהָלִים בְּחוֹלָם הָאָלֶף, וְכֵן "אִישׁ לְאָהָלָיו" (שמואל א ד:י), "וְיִשָּׁשכָר בְּאָהָלֶיךָ" (דברים לג:יח), וְעַל דֶּרֶךְ מִשְׁקַל אֹהֶל הָיָה הָאָלֶף בְּקָמָץ חָטֵף כְּמוֹ מִן קֹדֶשׁ קֳדָשִׁים, מִן חֹדֶשׁ חֳדָשִׁים, וְכֵן בָּא "בָּאֳהָלִים תֵּשְׁבוּ" (ירמיה לה:ז), "הַשֹּׁכְנִי בָּאֳהָלִים" (שופטים ח:יא). אוּלַי זֶה שֶׁבָּא הָאָלֶף בְּחוֹלָם הוּא מִשְׁקַל גּוֹזָל, תּוֹלָע.

פסוק ו

וְלֹא נָשָׂא. בָּא אֶרֶץ בִּלְשׁוֹן זָכָר, וּכְמוֹהוּ "נְעָתַם אָרֶץ" (ישעיה ט:יח).
לָשֶׁבֶת יַחְדָּו. כִּי הָיָה צַר לָהֶם מָקוֹם הַמִּרְעֶה שָׁם לִרְעוֹת מִקְנֵיהֶם יַחַד עִם מִקְנֵה אַנְשֵׁי הָאָרֶץ, **כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב**, לְפִיכָךְ הָיָה רִיב בֵּין רוֹעֵיהֶם, אֵלֶּה אוֹמְרִים אֲנַחְנוּ נִרְעֶה מִקְנֵינוּ וְאֵלֶּה אוֹמְרִים אֲנַחְנוּ נִרְעֶה מִקְנֵינוּ, וְהָיָה הַמָּקוֹם צַר לָהֶם וְדוֹחֲקִים זֶה עִם זֶה.

פסוק ז

וְהַכְּנַעֲנִי. פֵּרַשְׁנוּהוּ, וְהוֹסִיף הִנֵּה **וְהַפְּרִזִּי**, כִּי גַּם הַפְּרִזִּי הָיָה יוֹשֵׁב בָּאָרֶץ הַזֹּאת שֶׁהָיָה שָׁם בֵּית אֵל וְהָעַי.

פסוק ח

בֵּינִי וּבֵינֶךָ. כִּי אִם יָרִיבוּ רוֹעֵינוּ, אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא נָרִיב אֲנַחְנוּ.

פסוק ט

הֲלֹא כָל־הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ. כְּמוֹ לְפָנַי, כִּי בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּהְיֶה לֹא יַהַרְגוּךָ אֲנָשֶׁיהָ וְלֹא יָרֵעוּ לְךָ, כִּי עֶזְרַת הָאֵל תִּהְיֶה עִמְּךָ בַּעֲבוּרִי וּבַעֲבוּר שֶׁהֲלַכְתָּ בִּדְרָכַי לְהַכִּיר הַבּוֹרֵא.
הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי. כִּי בַּעֲבוּרִי אַתָּה בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְאַתָּה רָאוּי לְהִפָּרֵד מֵעָלַי וְלֹא אֲנִי מֵעָלֶיךָ, כִּי אֲנִי הָעִקָּר וְאַתָּה טָפֵל לִי וְלִי הַבְּחִירָה, וְעוֹד אֲנִי אוֹמֵר לְךָ כִּי נַפְשִׁי רְחָבָה וְכָל שֶׁכֵּן לְאָחִי אֶתֵּן הַבְּחִירָה.
אִם־הַשְּׂמֹאל וְאֵימְנָה. אִם תִּרְצֶה אַתָּה לָלֶכֶת לִצְפוֹן הָאָרֶץ אֲנִי אֶהְיֶה לִדְרוֹם הָאָרֶץ בַּזֹּאת הַפֵּאָה שֶׁאֲנַחְנוּ בּוֹ הַיּוֹם, כִּי לִדְרוֹם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הֲלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה" (בראשית יב:ט), "וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב" (בראשית יג:ג).
וְאִם הַיָּמִין. וְאִם תִּרְצֶה אַתָּה לְהִשָּׁאֵר בָּזֶה שֶׁהוּא הַדָּרוֹם, אֲנִי אֶהְיֶה נִדְחֶה מִפָּנֶיךָ וְאֵלֵךְ לִצְפוֹן הָאָרֶץ.

פסוק י

וַיִּשָּׂא לוֹט אֶת עֵינָיו. מֵהָהָר שֶׁהָיָה שָׁם, כִּי בָהָר הָיוּ יוֹשְׁבִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית יב:ח). וְנָשָׂא מִשָּׁם אֶת עֵינָיו כִּי מָקוֹם גָּבוֹהַּ הָיָה לִרְאוֹת אֶת הָאָרֶץ לְפָנָיו, וְרָאָה אֶת כָּל כִּכַּר הַיַּרְדֵּן שֶׁהָיְתָה אֶרֶץ מִקְנֶה כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה, וְאָמַר **כֻּלָּהּ** אַחַר שֶׁאָמַר **כָּל** לְהַגְדִּיל הַדָּבָר, וְכֵן, "כָּל מַלְכֵי גוֹיִם כֻּלָּם" (ישעיהו יד:יח).

כִּכַּר. כְּתַרְגּוּמוֹ מִישׁוֹר, וְהַכִּכָּר הַזֶּה הָיָה סָמוּךְ לְאֶרֶץ סְדֹם וַעֲמֹרָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאֵת כָּל הַכִּכָּר" (בראשית יט:כה), וְהָיְתָה הָאָרֶץ טֶרֶם שֶׁנִּשְׁתַּנְּתָה כְּמוֹ גַן ה', וְהוּא גַּן עֵדֶן שֶׁהָיוּ אַרְבַּע הַנְּהָרוֹת מַשְׁקִין אוֹתוֹ, אוֹ כְּמוֹ **אֶרֶץ מִצְרַיִם** שֶׁהַנָּהָר מַשְׁקֶה אוֹתָהּ כֻּלָּהּ.
בֹּאֲכָה צֹעַר. הַהֵ"א כְּהֵ"א "הַנִּצֶּבֶת עִמָּךְ" (שמואל א א:כו) וְזוּלָתוֹ. וְהַכָּ"ף אֵינָנָּה נוֹסֶפֶת כַּאֲשֶׁר חָשְׁבוּ, וְכֵן כָּ"ף "כְּעָרְכְּךְ", "הָעֲרְכְּךְ" (ויקרא כז:ב), כִּי כָּ"ף בֹּאֲכָה לְנֹכַח הִיא, כְּכָל כָּ"ף הַנִּמְצָא וּכְנֶגֶד יוֹדֵעַ הַמָּקוֹם יְדַבֵּר, וְכֵן "עֶרְכְּךָ" כְּנֶגֶד הַכֹּהֵן יְדַבֵּר. וְאָמַר עַד צֹעַר הָיָה הַמָּקוֹם מַשְׁקֶה.

פסוק יא

וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט. אֶחָד מִן הַמְּקוֹמוֹת שֶׁהָיוּ בְּכָל הַכִּכָּר, כִּי כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר בְּכָל הַכִּכָּר טוֹבִים.
וַיִּסַּע לוֹט מִקֶּדֶם. כְּלַפֵּי מִזְרָח מֵהַמָּקוֹם שֶׁהָיָה בּוֹ, כִּי הַיַּרְדֵּן מִזְרָח לְאֶרֶץ כְּנַעַן, כְּלוֹמַר מַסָּעָיו הָיוּ מִצַּד מִזְרָח, וְכֵן "וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב וְעַד בֵּית אֵל" (בראשית יג:ג), כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וְזֶה טַעַם הַמַּ"ם.
וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו. וְלוֹט שֶׁהוּא הַנִּפְרָד מֵעַל אַבְרָם כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ "הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי" (בראשית יג:ט), וְאֵיךְ אָמַר אִישׁ מֵעַל אָחִיו? אֶלָּא אַחַר שֶׁנִּסַּע לוֹט הָיוּ נִפְרָדִים זֶה מִזֶּה, כִּי רָחוֹק הָיָה הַמָּקוֹם בֵּינֵיהֶם. כִּי בְּעוֹדָם יַחַד הָיוּ זֶה עַל זֶה דּוֹחֲקִים זֶה אֶת זֶה, וּכְשֶׁנִּסַּע לוֹט הִנִּיחַ כָּל אֶחָד נִפְרָד מֵעַל חֲבֵרוֹ. אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּאֵיזֶה מָקוֹם שֶׁנִּתְבַּחֵר, וְכֵן לוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר, זְמַן בָּזֶה וּזְמַן בָּזֶה, וְנָסַע מִמָּקוֹם לְמָקוֹם עַד שֶׁהִגִּיעַ בָּעִיר סְדוֹם וְשָׁם קָבַע מוֹשָׁבוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים לֹא חָשַׁשׁ עַל אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם, כִּי הַמָּקוֹם יָשַׁר בְּעֵינָיו, וְהוּא הָיָה כָּל כָּךְ חָזָק בָּאֱמוּנָה וּבְיֹשֶׁר שֶׁלֹּא לָמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם.

פסוק יב

וַיֶּאֱהַל עַד־סְדֹם. נָטָה אָהֳלוֹ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם עַד שֶׁהִגִּיעַ עַד סְדֹם.

פסוק יג

וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים. רָעִים לַשָּׁמַיִם וְרָעִים לַבְּרִיּוֹת, וְהַכֹּל הוּא לַה', כִּי עָבְרוּ עַל מִצְוֹתָיו שֶׁצִּוָּה לְאָדָם וּלְנֹחַ, וְהֵם שֶׁבַע מִצְוֹת כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וּבָהֶם עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִיא חֵטְא לַה', וּבָהֶם גֶּזֶל וַעֲרָיוֹת וּשְׁפִיכַת דָּמִים שֶׁהֵם חֵטְא וְרָעָה אִישׁ לַחֲבֵרוֹ, וְהַכֹּל הוּא חֵטְא לַה'

שֶׁעוֹבְרִים עַל מִצְוֹתָיו וּבוֹזִים דְּבָרָיו. וְאָמַר **מְאֹד**, כִּי פְּרוּצִים הָיוּ בָּהֶם, עוֹשִׂים הָרָעוֹת בְּפַרְהֶסְיָא וּרְגִילִים בָּהֶם.

פסוק יד

וַה' אָמַר אֶל אַבְרָם. בְּעוֹד שֶׁהָיָה לוֹט עִמּוֹ, שֶׁמָּא הָיָה סָבוּר אַבְרָם כִּי גַּם לְלוֹט יִהְיֶה חֵלֶק בָּאָרֶץ, כִּי קְרוֹבוֹ הָיָה וְעִמּוֹ יָצָא כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ "הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ" (בראשית יג:ט). עַתָּה אַחֲרֵי שֶׁנִּפְרַד לוֹט מֵעִמּוֹ אָמַר לוֹ: אַל תַּחְשֹׁב כִּי לְאַחֵר יִהְיֶה חֵלֶק בָּאָרֶץ, אֶלָּא לְךָ לְבַדְּךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה. וְאַל תַּחְשֹׁב כִּי לְלוֹט וּלְזַרְעוֹ יִהְיֶה חֵלֶק עִם בָּנֶיךָ בָּאָרֶץ, כִּי אָמַרְתָּ לוֹ "אִם הַשְּׂמֹאל וְאֵימְנָה, וְאִם הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה" (שם), אֶלָּא הַצָּפוֹן וְהַיָּמִין לְךָ וּלְזַרְעֲךָ יִהְיֶה וְכֵן הַמִּזְרָח וְהַמַּעֲרָב. וְהִקְדִּים הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם לְפִי דְּבָרָיו שֶׁאָמַר לְלוֹט, כִּי לוֹט בַּעֲבוּר שֶׁהוּא קְרוֹבְךָ אֶתֵּן לוֹ גַּם כֵּן יְרֻשָּׁה בְּמָקוֹם אַחֵר. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה" (דברים ב:ט).

פסוק טו

כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ. אַף עַל פִּי שֶׁהוּא לֹא הָיָה רוֹאֶה אוֹתָהּ כֻּלָּהּ, אָמַר לוֹ שֶׁיִּרְאֶה לְאַרְבַּע רוּחוֹתֶיהָ, וּכְמוֹ שֶׁהִיא כֻּלָּהּ עַל גְּבוּלוֹתֶיהָ כֵּן יִתְּנֶנָּה לוֹ, וְכֵן אָמַר לְמֹשֶׁה "וּרְאֵה אֶת־הָאָרֶץ" (דברים לב:מט), רְצוֹנוֹ לוֹמַר מִקְצָתָהּ, וַהֲרֵי הִיא כְּמוֹ שֶׁרָאָה אֶת כֻּלָּהּ. וְכֵן **אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה**, שֶׁאַתָּה רוֹאֶה מִקְצָתָהּ, לְךָ אֶתְּנֶנָּה כֻּלָּהּ, כְּלוֹמַר לְךָ אֶתְּנֶנָּה מֵעַתָּה כִּי הִיא מַתָּנָה לְךָ, אַף עַל פִּי שֶׁהִיא בִּרְשׁוּת הַגּוֹיִם לְךָ הִיא, וּמִמְּךָ יִירְשׁוּהָ בָּנֶיךָ וְיִנָּרְשׁוּ הַגּוֹיִם מִמֶּנָּה.

עַד עוֹלָם. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁיִּגְלוּ מִמֶּנָּה, סוֹפָם לַחֲזֹר אֵלֶיהָ.

פסוק טז

וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. עַל דֶּרֶךְ הַפְלָגָה, וְכֵן "כְּחוֹל הַיָּם, כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם" (בראשית כב:יז). וּבִדְרָשׁ הִמְשִׁילָם לְעָפָר וְהִמְשִׁילָם לְכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, בִּזְמַן שֶׁאֵין עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם יִהְיוּ כְּעָפָר לָדוּשׁ, וּבִזְמַן שֶׁעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם, כְּכוֹכָבִים לָרוּם.

גַּם־זַרְעֲךָ יִמָּנֶה. אִם יִהְיֶה זֶה יִהְיֶה זֶה, וְאִם לֹא לֹא, כְּלוֹמַר שֶׁזֶּה אִי אֶפְשָׁר גַּם זֶה כְּמוֹ כֵן, וְכֵן "הֲיַהֲפֹךְ כּוּשִׁי עוֹרוֹ וְגוֹ'" (ירמיה יג:כג) גַּם אַתֶּם תּוּכְלוּ לְהֵיטִיב.

פסוק יז
לְאָרְכָּהּ. מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב. **וּלְרָחְבָּהּ**. מִצָּפוֹן לְדָרוֹם.

פסוק יח
וַיֶּאֱהַל. הֶעְתִּיק מִשָּׁם אָהֳלוֹ וְנָטָה אָהֳלוֹ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם עַד שָׁבָא, **וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא**, וְאֵין זֶה אֵילוֹן מוֹרֶה, שֶׁזְּכַר לְמַעְלָה (בראשית יב:ו), כִּי אוֹתוֹ הָיָה מִישׁוֹר אַחַר וְשָׁם בַּעַל הַמָּקוֹם מוֹרֶה, וְזֶה הָיוּ מִישׁוֹרִים שְׁנַיִם אוֹ יוֹתֵר, הָיוּ לְאָדָם אֶחָד הַנִּקְרָא מַמְרֵא אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר.
אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן. בִּגְבוּל חֶבְרוֹן.
וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַה'. שֶׁהָיָה קוֹרֵא שָׁם לִבְנֵי אָדָם לְשֵׁם ה' אֶל מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בָּנָה, וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה קוֹבֵעַ שָׁם מָקוֹם הָיָה בּוֹנֶה מִזְבֵּחַ וְקוֹרֵא בְּשֵׁם ה'.

פרק יד

פסוק א
וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל. בְּאוֹתָם הַזְּמַנִּים שֶׁהָיוּ אֵלֶּה הַמְּלָכִים כָּל אֶחָד בִּמְקוֹמוֹ הָיוּ הַמִּלְחָמוֹת הָאֵלֶּה שֶׁהוֹלִךְ וּמְסַפֵּר, וְכֵן "וַיְהִי בִּימֵי אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ" (אסתר א:א), וְהַדּוֹמִים לוֹ. וְנִכְתַּב זֶה הַסִּפּוּר בַּתּוֹרָה לְהוֹדִיעַ יֹשֶׁר לְבַב אַבְרָם עִם הָאֵל בּוֹטְחוֹ בּוֹ בְּכָל לֵב, כִּי בְּמַעַט אֲנָשִׁים רָדַף אַחַר אַרְבָּעָה מְלָכִים, לְהוֹדִיעַ כִּי רָאוּי לָאָדָם לִמְסֹר עַצְמוֹ לְמָקוֹם סַכָּנָה לְהַצִּיל קְרוֹבוֹ כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם אָבִינוּ. **כְּדָרְלָעֹמֶר**, מִלֵּה חָדָא. **מֶלֶךְ גּוֹיִם**, מָקוֹם שֶׁשָּׁמוֹ גּוֹיִם, לְפִי שֶׁנִּתְיַשֵּׁב אוֹתוֹ הַמָּקוֹם מֵעַמִּים מְאֻסָּפִים מִזֶּה וּמִזֶּה.

פסוק ב
עָשׂוּ מִלְחָמָה. עַתָּה מְסַפֵּר הַמִּלְחָמָה שֶׁהָיְתָה בֵּינֵיהֶם בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים, לֹא הַמִּלְחָמוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶם עַד שֶׁהִכְנִיעוּ אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת חֲמִשָּׁה עַד שֶׁהָיוּ לָהֶם לַעֲבָדִים.

פסוק ג
כָּל אֵלֶּה. הָאַרְבָּעָה עִם חֲמִשָּׁה.
אֶל־עֵמֶק. כְּמוֹ בְּעֵמֶק, וְכֵן "אֶל הָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת הָעֵדֶת" (שמות כה:כב).
הַשִּׂדִּים. כְּתַרְגּוּמוֹ "חַקְלַיָּא", וְהַדָּגֵשׁ לְחֶסְרוֹן הַכֶּפֶל, כִּי בִּשְׁנֵי שָׂרָשִׁים נִמְצָא, שָׂדֶה וְשָׂדוֹת, מִן שָׂדֶה וְשָׂדַד, "יְשַׂדֵּד לוֹ יַעֲקֹב" (הושע י:יא).

הוּא יָם הַמֶּלַח. הָעֵמֶק הַהוּא הָיָה סָמוּךְ לְיָם הַמֶּלַח, אוֹ הוּא עַצְמוֹ נַעֲשָׂה אַחַר כֵּן יָם, וְהוּא הַנִּקְרָא הַיּוֹם יָם הַמֶּלַח וְהוּא גְּבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּגְּבוּלִים (במדבר לד:ג, יב).

פסוק ד

שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ. שֶׁהָיוּ לוֹ עֲבָדִים נוֹשְׂאֵי מִנְחָה.
וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה. פֵּרוּשׁ: וּבִשְׁנַת שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה.
מָרְדוּ. מָרְדוּ בּוֹ וְלֹא הֵבִיאוּ לוֹ מִנְחָה. וּכְדָרְלָעֹמֶר הָיָה רֹאשׁ לִשְׁלֹשָׁה הַמְּלָכִים.

פסוק ה

אֶת רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם. הִכּוּ אֶת הָעֲנָקִים שֶׁהָיוּ בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם; וְהַמָּקוֹם הַזֶּה הוּא בֵּין שְׁנֵי הָרִים גְּדוֹלִים וְלָכֵן נִקְרָא קַרְנַיִם. וּכְבָר זְכָרוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה. וְהַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה שֶׁזָּכַר הֵם קְרוֹבִים לְאֶרֶץ סְדֹם וַעֲמוֹרָה, אוּלַי הָיוּ בְּעֶזְרָתָם לְפִיכָךְ הִכּוּ אוֹתָם כְּדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ.

פסוק ו

וְאֶת־הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר. וְהִכּוּ אֶת הַחֹרִי בְּהַר שֶׁלָּהֶם וְהוּא הַר שֵׂעִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֵלֶּה בְנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי" (בראשית לו:כ). **בְּהַרְרָם**, שֵׁם, הַנִּפְרָד הָרָר בְּשֶׁקֶל אֶרֶץ גֶּפֶן, וְאִלּוּ הָיָה מָקוֹר מִן הַדָּגוּשׁ כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים קְצָת הַמְפָרְשִׁים (אבן עזרא) הָיְתָה הַהֵ"א קְמוּצָה וְהַנּוּן הִיא פְּתוּחָה, וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בְּטוּרַיָּא דְשֵׂעִיר". **אֵיל פָּארָן**, כְּתַרְגּוּם, "מֵישַׁר פָּארָן".

פסוק ז

וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ. אַחַר שֶׁפָּשְׁטוּ עַל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה עַד הַמִּדְבָּר, שָׁבוּ לָהֶם כְּלַפֵּי אֶרֶץ סְדֹם וּבָאוּ לָהֶם אֶל עֵין מִשְׁפָּט; יְדוּעַ הָיָה אָצְלָם לְמָה נִקְרָא כֵּן, כְּמוֹ שֶׁאָר הַמְּקוֹמוֹת שֶׁכָּלָם נִקְרְאוּ עַל עִנְיָן יָדוּעַ אֶצְלָם. וְיֵשׁ דָּרְשׁ שֶׁנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם שֶׁעֲתִידִין מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְהִשָּׁפֵט עַל מֵי אוֹתוֹ הָעַיִן, וְהֵם "מֵי מְרִיבָה" (במדבר כ:יג).
שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי. מִישׁוֹר גָּדוֹל שֶׁעָרִים בְּנוּיוֹת בּוֹ נִקְרָא שָׂדֶה, וְכֵן "שְׂדֵה אֱדוֹם" (בראשית לב:ג) וּ"שְׂדֵה מוֹאָב" (רות א:ו). וְאָמַר **הָעֲמָלֵקִי**, כִּי כְּשֶׁכָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זֶה כְּבָר נוֹלַד עֲמָלֵק וְרַבּוּ תּוֹלְדוֹתָיו, שֶׁהֲרֵי יָצָא עַל יִשְׂרָאֵל לְמִלְחָמָה בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם, וְלֹא נִקְרָא זֶה עַל שֵׁם סוֹפוֹ.

פסוק ח

וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה. אֵלֶּה הַחֲמִשָּׁה שֶׁיָּצְאוּ עָרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה, כִּי חָשְׁבוּ לְהִתְחַזֵּק עֲלֵיהֶם, אוּלַי נֶעֱזְרוּ בְּעַם אַחֵר, כִּי לְפִיכָךְ מָרְדוּ בָּהֶם. וְאֵלֶּה לֹא הָיוּ אֶלָּא אַרְבָּעָה הַנִּזְכָּרִים, לְפִיכָךְ חָזַר וְאָמַר "אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר" (בראשית יד:ט), כִּי כְּבָר אָמַר **אִתָּם**, מַה צָּרִיךְ לוֹמַר עוֹד "אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר"? אֶלָּא בָּא לוֹמַר כִּי אֵלֶּה הַחֲמִשָּׁה נֶעֱזְרוּ בְּעַם אַחֵר, וְאֵלֶּה לֹא הָיוּ אֶלָּא הָאַרְבָּעָה שֶׁזָּכַר, וְאַף עַל פִּי כֵן נִצְחוּם, כִּי מֵהֵ' הָיְתָה, כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה אַבְרָהָם שֵׁם בַּמִּלְחָמָה הַהִיא, כְּמוֹ שֶׁהִבְטִיחוֹ וְאָמַר לוֹ "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ" (בראשית יב:ב). וּכְדֵי לְהַרְאוֹת לָעוֹלָם צִדְקַת אַבְרָהָם וּבִטָּחוֹנוֹ בָּאֵל בְּכָל לֵב, כִּי הֵם נִצְּחוּ חֲמִשָּׁה מְלָכִים וְאַף עַל פִּי כֵן רָדַף הוּא אַחֲרֵיהֶם בְּמַעַט עָם, וְעָלָיו וְעַל כַּיּוֹצֵא בּוֹ נֶאֱמַר "וּבוֹטֵחַ בַּה' יְשֻׂגָּב" (משלי כט:כה). וּכְדֵי לְהַגְדִּיל הַמַּעֲשֶׂה עוֹד הוֹסִיף וְאָמַר "אַרְבָּעָה מְלָכִים אֵת הַחֲמִשָּׁה" (בראשית יד:ט).

פסוק י

בְּאֵרֹת. נִשְׁתַּנָּה בִּסְמִיכוּת, וְלֹא נִשְׁתַּנָּה בְּסָמוּךְ "אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם" (בראשית כו:יח, מלכים ב ג:יט).

חֵמָר. הוּא הַטִּיט.

וַיָּנֻסוּ מֶלֶךְ־סְדֹם. וּשְׁאָר הַמְּלָכִים נָסוּ אֶל הָהָר, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וְהַנִּשְׁאָרִים**, אוּלַי הָיוּ קַלִּים יוֹתֵר מֵאֵלֶּה הַשְּׁנַיִם שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם כֹּחַ לָנוּס אֶל הָהָר וְנָסוּ בָּעֵמֶק מַה שֶּׁיָּכְלוּ לָנוּס, וּבְנוּסָם נִבְהֲלִים לֹא נִשְׁמְרוּ מֵהַבֶּאֱרוֹת וְנָפְלוּ בָּהֶם וְלֹא מֵתוּ אֲבָל טָבְעוּ בַּטִּיט וְהוֹצִיאָם אַחֲרֵי כֵן. וְאוּלַי הָיְתָה הַסִּבָּה שֶׁלֹּא מֵתוּ שָׁם כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ בַּנֵּס שֶׁעָשָׂה הָאֵל לְאַבְרָהָם לְפִי שֶׁהָיָה אוֹהֲבוֹ. **הֵרָה**, כְּמוֹ אֶל הָהָר, כִּי הַהֵ"א הַנּוֹסֶפֶת בְּסוֹפָהּ מוֹרָה עַל לָמֶ"ד בִּתְחִלָּתָהּ כְּמוֹ בִּשְׁאָר הַשֵּׁמוֹת וּבָאָה הַהֵ"א בְּסָגוֹל כְּמוֹ סֶלָה.

פסוק יא

וַיִּקְחוּ אֶת כָּל רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה. כִּי עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא בִּגְבוּלָם וְשָׁם הָיְתָה הַמִּלְחָמָה, אֲבָל אַדְמָה וּצְבוֹיִם וּבֶלַע לֹא הָיוּ מֵאוֹתוֹ הַצַּד; וְלָקְחוּ אֶת כָּל רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה מֵהֶעָרִים הָאֵלֶּה וּבְנוֹתֵיהֶם, וְרֶכֶשׁ כּוֹלֵל הַמִּטַּלְטְלִים וְהַמִּקְנֶה.

וְאֶת־כָּל־אָכְלָם. שֶׁהָיוּ לָהֶם בַּבָּתִּים, וְאֶת הָעָם שָׁבוּ.

פסוק יב

וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה "וַיֶּאֱהַל עַד סְדֹם" (בראשית יג:יב), וַעֲדַיִן הָיָה יוֹשֵׁב שָׁם כַּאֲשֶׁר הָיְתָה הַמִּלְחָמָה הַזֹּאת.

פסוק יג

וַיָּבֹא הַפָּלִיט. אַחַר שֶׁנִּמְלַט מֵהַשִּׁבְי בָּא וְהִגִּיד לְאַבְרָם עַל בֶּן אָחִיו שֶׁנִּשְׁבָּה.
הָעִבְרִי. מִבְּנֵי בְנֵי עֵבֶר, וְכֻלָּם הִתְיַחְסוּ אֵלָיו, אֲבָל אַבְרָהָם וְזַרְעוֹ הִתְיַחֲדוּ בַּיַּחַס כִּי לָהֶם נִשְׁאַר לְשׁוֹן עֵבֶר, וְהָאֲחֵרִים מִבָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו אָחֲזוּ בְּיָדָם לְשׁוֹן אֲרַמִּי וְנִקְרְאוּ אֲרַמִּיִּים כְּמוֹ "לָבָן הָאֲרַמִּי" וְזוּלָתוֹ, וְזֶרַע אַבְרָהָם אֲשֶׁר לְיַעֲקֹב נִקְרְאוּ עִבְרִים.
וְהוּא שֹׁכֵן. כְּלוֹמַר הָיָה שׁוֹכֵן עִם אֵלֶּה הָאֲחִים וְהָיוּ בַּעֲלֵי בְרִיתוֹ וְעָזְרוּהוּ, וְהוּא הָיָה יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ אֶחָד מִן הָאֲחִים וְהוּא **מַמְרֵא**.

פסוק יד

כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו. קְרוֹבוֹ, וּבְנֵי אָחִים הֲרֵי הֵם כְּאַחִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ" (בראשית יג:ח).
וַיָּרֶק. נָתַן לָהֶם כְּלֵי מִלְחָמָה, וְהוּא יוֹצֵא לִשְׁלִישִׁי. "וְהָרֵק חֲנִית" (תהלים לה:ג), "וְהָרִיקוּ חַרְבוֹתָם" (יחזקאל כח:ז), יוֹצֵא לִשְׁנִי.
חֲנִיכָיו. שֵׁם תֹּאַר בְּשֶׁקֶל שִׁרְיָדָיו, פְּלִיטָיו, מְלֻמָּדָיו, הַנְּעָרִים שֶׁלִּמְּדָם בְּדֶרֶךְ הָאֱמֶת לַעֲבֹד אֶת ה'. מִן "חֲנֹךְ לַנַּעַר" (משלי כב:ו).
יְלִידֵי בֵיתוֹ. שֶׁנּוֹלְדוּ בְּבֵיתוֹ מֵהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן וּבְאֶרֶץ כְּנַעַן, וְהָיוּ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת. וּבְדֶרֶשׁ (בראשית רבה מג): אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ לָקַח עִמּוֹ, וְחֶשְׁבּוֹן אוֹתִיּוֹתָיו שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמוֹנָה עָשְׂרֵה. וְאִם כֵּן, מַה יִּהְיֶה **יְלִידֵי בֵיתוֹ**? אִם לֹא יִרְצֶה לוֹמַר: וִילִידֵי בֵיתוֹ.
וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן. עַל שֵׁם סוֹפוֹ, כִּי כְּשֶׁכָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זֶה לֹא נִקְרָא עָדַיִן כֵּן, אֶלָּא לֶשֶׁם הָיָה נִקְרָא, וּכְשֶׁכָּבְשׁוּהוּ בְּנֵי דָן קָרְאוּ לוֹ דָּן בְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם. וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה מָקוֹם אֶחָד נִקְרָא בְּאוֹתָם הַיָּמִים דָּן.

פסוק טו

וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה. כְּשֶׁנֶּחֱלַק עֲלֵיהֶם לַיְלָה, כְּלוֹמַר בַּחֲצִי הַלַּיְלָה לְהַשִּׁיגָם, וּבָא עֲלֵיהֶם פִּתְאֹם הוּא וַעֲבָדָיו שֶׁהֵם חֲנִיכָיו. וּמַה שֶּׁאָמַר **וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם** וְלֹא אָמַר "וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה", רוֹצֶה לוֹמַר כִּי הַלַּיְלָה נֶחְלַק עֲלֵיהֶם, כִּי עַד חֲצִי הַלַּיְלָה הָיוּ אֵלֶּה

הָאַרְבָּעָה מְלָכִים הוֹלְכִים בָּטַח, וּמֵחֲצִי הַלַּיְלָה וָאֵילָךְ הָיוּ נָסִים לְנַפְשָׁם כְּשֶׁבָּא עֲלֵיהֶם אַבְרָהָם וְהִשִּׂיג וְהִכָּה אוֹתָם, וְהַנָּסִים רָדָפָם עַד הַמָּקוֹם שֶׁנִּקְרָא חוֹבָה וְהוּא מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק, וְהָיָה מַכֶּה מַה שֶּׁהָיָה מַשִּׂיג וְהֵם נָסִים לְנַפְשָׁם וְהִנִּיחוּ כָּל הָרְכוּשׁ וְהָעָם. וְאַבְרָהָם שָׁב מֵחוֹבָה מִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם עוֹד וְהֵשִׁיב אֶת כָּל הָרְכוּשׁ.

פסוק טז

וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם. אֲשֶׁר שָׁבוּ הַכֹּל הֵשִׁיב לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא הֵמִיתוּ אִישׁ מֵהַשְּׁבִיָּה.

פסוק יז

אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה. הָיָה הַמָּקוֹם הַהוּא מְקוֹם מְרוּצַת הַסּוּסִים, לְפִי שֶׁהָיָה שָׁוֶה, לֹא עוֹלֶה וְלֹא יוֹרֵד. וְנִקְרָא **עֵמֶק הַמֶּלֶךְ**, לְפִי שֶׁהַמֶּלֶךְ וּפָרָשָׁיו הָיוּ מְנַסִּים שָׁם סוּסֵיהֶם לִמְרוּצָה. וְתַרְגּוּם אֶנְקְלוֹס **שָׁוֵה** – "מְפַנָּא", רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה פָּנוּי, לֹא הָיָה שָׁם אֲבָנִים וְלֹא עֵצִים וַעֲשָׂבִים. וְתַרְגֵּם **עֵמֶק הַמֶּלֶךְ** – "בֵּית רִיסָא דְמַלְכָּא", וְהָרִיס הוּא שְׁלֹשִׁים קָנִים בְּקָנֶה הַמִּדָּה, וְהַקָּנֶה שֵׁשׁ אַמּוֹת בְּאַמָּה בַּת שִׁשָּׁה טְפָחִים, וְכֵן הוּא שִׁעוּר מְרוּצַת הַסּוּסִים.

פסוק יח

וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם. הוּא יְרוּשָׁלַיִם, וְכֵן כָּתוּב "וַיְהִי בְשָׁלֵם סֻכּוֹ" (תהלים עו:ג), וְנִקְרְאוּ מַלְכֵי יְרוּשָׁלַיִם מַלְכֵי צֶדֶק מִן אֲדֹנִי צֶדֶק, וְכֵן כָּתוּב בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ "אֲדֹנִי צֶדֶק מֶלֶךְ יְרוּשָׁלָיִם" (יהושע י:א), כִּי יְרוּשָׁלַיִם הוּא מְקוֹם הַצֶּדֶק וְהַשָּׁלוֹם, לֹא יִסְבֹּל עָוֶל וְחָמָס וּמַעֲשֶׂה תּוֹעֵבָה זְמַן אָרֹךְ, לְפִיכָךְ מְקִיאָה הַחַטָּאִים הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְלֹא תָקִיא הָאָרֶץ אֶתְכֶם בְּטַמַּאֲכֶם אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם" (ויקרא יח:כח), וְאָמַר "אֱלֹהֵי נֵכַר הָאָרֶץ" (דברים לא:טז), כִּי הִיא כְּנֶגֶד קַו הַשָּׁוֶה וַאֲוִירָהּ מָזוּג, וְכֵן אָמַר "יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ כָּל הָאָרֶץ" (תהלים מח:ג), וְאָמְרוּ בְּדָרְשׁ (פרקי דרבי אליעזר כז, בראשית רבה נו, נדרים לב) כִּי **מַלְכִּי צֶדֶק** הוּא שֵׁם בֶּן נֹחַ.

הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן. לְפִי שֶׁהָיוּ בָּאִים מִן הַמִּלְחָמָה עֲיֵפִים, הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן.

וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן. לֹא לַכּוֹכָבִים וְלַמַּזָּלוֹת, אֶלָּא לְאֵל עֶלְיוֹן לְבַדּוֹ הוּא מְשֻׁרַת וְעוֹבֵד, כְּמוֹ אַבְרָהָם וְהַנְּלָוִים אֵלָיו.

פסוק יט

קֹנֵה. אֵינוֹ לְשׁוֹן קוֹנֶה מֵאַחֵר, אֶלָּא הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ אָמַר, עוֹשֶׂה אוֹ מַמְצִיא, וְכֵן "קָנִיתִי אִישׁ" (בראשית ד:א) כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי.

פסוק כ

וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן. שִׁנָּה בָּזֶה הַשֵּׁם לֵאמֹר אֵל עֶלְיוֹן, וְאַבְרָם גַּם כֵּן נִשְׁבַּע בָּזֶה הַשֵּׁם לְהוֹצִיא מִלֵּב הַשּׁוֹמְעִים אוֹתָם הָעוֹבְדִים לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וְכִי אֵין לַעֲבֹד אֶלָּא לַה' לְבַדּוֹ וְהוּא עֶלְיוֹן עַל כָּל הָעֶלְיוֹנִים וַאֲדוֹן הַתַּחְתּוֹנִים וְהָעֶלְיוֹנִים.

מִגֵּן צָרֶיךָ. מְסָרָם בְּיָדֶיךָ, וְכֵן "אֲמַגְּנָךְ יִשְׂרָאֵל" (הושע יא:ח). וְאָמַר **צָרֶיךָ** אַף עַל פִּי שֶׁהֵם לֹא הָיוּ בְּנֵי מִלְחַמְתּוֹ וְלֹא הָיָה לָהֶם דָּבָר עִמָּהֶם, כְּיוֹן שֶׁשָּׁבוּ בֶּן אָחִיו וּרְכוּשׁוֹ הָרֵי הֵם צָרָיו, כִּי אַבְרָם בַּעַל הַשֵּׁם הָיָה וְלוֹט הָיָה יָדוּעַ שֶׁהוּא בֶּן אָחִיו וְלֹא הִנִּיחוּהוּ לְאַהֲבַת אַבְרָם.

וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל. הַמְפָרְשִׁים פֵּרְשׁוּ, כִּי אַבְרָם נָתַן לְמַלְכִּי צֶדֶק מַעֲשֵׂר מֵהַמִּקְנֶה וְהָרְכוּשׁ אֲשֶׁר הִצִּיל לְפִי שֶׁהָיָה כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן; וַאֲדוֹנִי אָבִי זְכָרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרַשׁ כִּי מַלְכִּי צֶדֶק נָתַן לְאַבְרָהָם בִּשְׂכָרוֹ הַמַּעֲשֵׂר מִן הַדִּין, כִּי הַמֶּלֶךְ סְדֹם אָמַר לְאַבְרָם "תֶּן־לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכֻשׁ קַח־לָךְ" (בראשית יד:כא), וְאַבְרָהָם אָמַר "אִם־מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ־נַעַל" (בראשית יד:כג), אָמַר מַלְכִּי צֶדֶק לְאַבְרָהָם מִן הַדִּין תּוּכַל לָקַחַת הַמַּעֲשֵׂר מִן הַכֹּל וְלֹא תִקַּח דָּבָר מִמֶּלֶךְ סְדֹם כִּי שֶׁלְּךָ הוּא הַמַּעֲשֵׂר מִן הַדִּין, כִּי כָּל מַצִּיל מָמוֹן חֲבֵרוֹ הַמַּעֲשֵׂר הוּא שֶׁלּוֹ עַל שֶׁטָּרַח לְהַצִּילוֹ, וְנָכוֹן הוּא הַפֵּרוּשׁ, כִּי יֵשׁ לְתִמֹּהַּ לְדַעַת הַמְפָרְשִׁים אֵיךְ הָיָה נוֹתֵן אַבְרָם מִשֶּׁלּוֹ מֶלֶךְ סְדֹם לְמַלְכִּי צֶדֶק וְהוּא לֹא רָצָה לָקַחַת לְעַצְמוֹ וְיִתֵּן לַאֲחֵרִים, זֶה לֹא יִתָּכֵן.

פסוק כא

וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ־סְדֹם. לְפֵרוּשׁ אֲדֹנִי אָבִי זְכָרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרוּשׁוֹ, וּכְבָר אָמַר קֹדֶם שֶׁאָמַר מַלְכִּי צֶדֶק כִּי הַמַּעֲשֵׂר לְאַבְרָם.

פסוק כב

הֲרִמֹתִי יָדִי. הִנְנִי מֵרִים, וְכֵן "נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה", עִם הֲרָמַת יָד הוּא הַשְּׁבוּעָה, וְכֵן "וַיֵּרֶם יְמִינוֹ וּשְׂמֹאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשָּׁבַע" (דניאל יב:ז), וּפַעַם לֹא יִזָּכֵר הַשְּׁבוּעָה אֶלָּא הֲרָמַת יָד לְבַד, כְּמוֹ "אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת יָדִי" (שמות ו:ח).

פסוק כג

וְאִם־אֶקַּח. טַעַם הַוָּי"ו, רוֹצֶה לוֹמַר: אִם לָקַחְתִּי וְאִם אֶקַּח.

פסוק כד

בִּלְעָדַי. הַיּו"ד לָרַבִּים וְאֵינָנָּה לְכִנּוּי, וּבָאָה נִרְאֵית וּבְלֹא מֵ"ם כְּיו"ד, "וַחֲשׁוּפֵי שֵׁת" (ישעיהו כ:ד) "וְאֹרְגִים חוֹרֵי" (ישעיהו יט:ט) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי הַיּו"ד לְכִנּוּי, כְּלוֹמַר אַף בִּלְעָדַי לִקְחוּ וְהוּא מַה שֶּׁאָכְלוּ נְעָרַי. **הַנְּעָרִים**, הֵם חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ, וְהֵם לֹא יִהְיֶה לָהֶם אֶלָּא מַה שֶּׁאָכְלוּ. **וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים**, כִּי אֲנִי אֵין לִי רְשׁוּת לַעֲזֹב חֶלְקָם, כִּי הֵם טָרְחוּ בָּזֶה וְרָאוּי הוּא שֶׁיִּקְחוּ מֵהַשָּׁלָל אֲשֶׁר הִצִּילוּ חֶלְקָם הָרָאוּי לָהֶם כְּפִי הַמִּנְהָג וְהַחֹק.

פרק טו

פסוק א

בַּמַּחֲזֶה. אָמַר הִנֵּה בַּמַּחֲזֶה מַה שֶּׁלֹּא אָמַר בְּכָל דָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר עִמּוֹ עַד הֵנָּה, לְפִי שֶׁהֶרְאָהוּ בַּנְּבוּאָה הַזֹּאת מַעֲשֶׂה לֹא דִּבּוּר לְבַד, כְּמוֹ יְצִיאָתוֹ הַחוּצָה וּסְפִירַת הַכּוֹכָבִים וּדְבַר הַבְּתָרִים.

אַל־תִּירָא. כְּלוֹמַר אַל תִּירָא מֵהַמְּלָכִים אֲשֶׁר נִצַּחְתָּ שֶׁמָּא יָבֹאוּ אֲחֵרִים עָלֶיךָ אַל תִּירָא מֵהֶם, כִּי **אָנֹכִי מָגֵן לָךְ**, מֵהֶם וּמֵאֲחֵרִים שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהָרַע לָךְ; וְעַל הַבִּטָּחוֹן הַגָּדוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר בְּטַחְתָּ.

שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד. בָּזֶה וּבַבָּא, זֶהוּ הַרְבֵּה בָּעוֹלָם הַזֶּה וּמְאֹד לָעוֹלָם הַבָּא.

פסוק ב

אֲדֹנָי יֱהוִה. הָרִאשׁוֹן בְּאָלֶ"ף דָּלֶ"ת, שֵׁם הַתֹּאַר, וּבְיו"ד הֵ"א הוּא שֵׁם הָעֶצֶם, וּבָא הַתֹּאַר קֹדֶם לַשֵּׁם, כִּי הַתֹּאַר סָמוּךְ לוֹ, וְלֹא הוּא סָמוּךְ לַתֹּאַר, כִּי הוּא אֵינֶנּוּ מִתֹּאַר עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, וּכְשֶׁיָּבוֹא בּוֹ הַשֵּׁם קֹדֶם לַתֹּאַר הוּא עַל דֶּרֶךְ הַעֲבָרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, וּבִשְׁאָר הַמִּתֹּאָרִים יָבוֹא הַשֵּׁם קֹדֶם לַתֹּאַר בָּרֹב, כִּי קֹדֶם בָּא הָעֶצֶם וְאַחַר בָּא עָלָיו הַמִּקְרֶה שֶׁהוּא מִתֹּאַר בּוֹ, וְלֹא כֵן בָּאֵל יִתְבָּרַךְ.

מַה־תִּתֶּן־לִי. לֹא שְׁאָלוֹ עַל שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא כִּי יָדַע כִּי שָׂכָר טוֹב יִהְיֶה לַצַּדִּיקִים לְעוֹלָם הַנִּשְׁמוֹת שֶׁהוּא הָעוֹלָם הַבָּא, אֲבָל שְׁאָלוֹ עַל שְׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה, כִּי מַה תּוֹעִיל לוֹ כָּל הַטּוֹבָה הַהִיא וְהָעֹשֶׁר הַגָּדוֹל שֶׁנָּתַן לוֹ וּמָחָר יָמוּת וְיֹאכְלוּ זָרִים חֵילוֹ וְיִגִיעוֹ, כִּי לֹא הָיָה לוֹ בֵּן לְמִי יַנִּיחֶנּוּ.

עֲרִירִי. כְּתַרְגּוּם, וְאִם יִרְשֵׁנִי בֶּן בֵּיתִי מַה תִּהְיֶה תַּקָּנָתִי כִּי הוּא אֵינוֹ זַרְעִי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא עַבְדִּי וְעוֹשֶׂה מִצְוֹתַי לִרְצוֹנִי, וְאַתָּה אָמַרְתָּ לִי "לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה".

וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי. הַיּוֹצֵא וְנִכְנָס בְּבֵיתִי. **הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר**, וְהוּא יוֹרְשֵׁנִי אִם לֹא יִהְיֶה לִי בֵּן.

מֶשֶׁק. שֹׁרֶשׁ שְׁקַק, כְּשֹׁקֵל מֶכֶס מִן כָּסַס, וְעִנְיָנוֹ מִן שׁוּק, כְּלוֹמַר הוֹלֵךְ וּבָא, כְּמוֹ "דֹּב שׁוֹקֵק" (משלי כח:טו), וְהִנֵּה שְׁנֵי שָׁרָשִׁים בְּעִנְיָן אֶחָד.

דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר. אֶפְשָׁר כִּי חָסֵר יו"ד הַיְחוּס, רוֹצֶה לוֹמַר דַּמַּשְׂקִי, כְּמוֹ "שֵׁבֶט הַיְמִנִי" (במדבר כו:מד), וְכֵן תִּרְגֵּם אֲנְקְלוֹס "דַּמַּשְׂקָאָה"; אוֹ אֶפְשָׁר שֶׁהָיָה שְׁמוֹ דַּמֶּשֶׂק כְּשֶׁבָּא אֶל אַבְרָם, וְהוּא קָרָא אוֹתוֹ אֱלִיעֶזֶר לְשׁוֹן עִבְרִי הוּא, וּפַעַם קָרָא אוֹתוֹ בְּשֵׁם אֶחָד וּפַעַם בְּשֶׁנִּי הַשֵּׁמוֹת; וְרוֹצֶה לוֹמַר אִלּוּ הָיָה יוֹרְשִׁי אֶחָד מִבְּנֵי מִשְׁפַּחְתִּי לֹא הָיָה רַע כָּל כָּךְ, אֲלָא אִישׁ מִדַּמֶּשֶׂק יִירַשׁ אוֹתִי – זֶה רַע מְאֹד, לְפִיכָךְ שָׁנָה בַּדָּבָר עוֹד וְאָמַר.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע. וְאַתָּה אָמַרְתָּ לִי "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" וְ"שַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ" (בראשית יב:ב). וְכַאֲשֶׁר אָמַר אַבְרָם לְאֵל יִתְבָּרַךְ כָּל זֶה, לֹא שָׂחַשַׁב שֶׁיִּשַּׂקֵר לוֹ בְּהַבְטָחָתוֹ חָלִילָה, אֶלָּא חָשַׁב אַחַת מִשְּׁתַּיִם: אוֹ שֶׁחָטָא לְאֵל אַחַר הַבְטָחָתוֹ, שֶׁתֹּאבַד מִמֶּנּוּ הַהַבְטָחָה בְּעֹנֶשׁ הַחֵטְא, אוֹ שֶׁחָשַׁב כִּי הַזֶּרַע שֶׁאָמַר לוֹ יִהְיֶה אֶחָד מִבְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ שֶׁהוּא חָשׁוּב כְּזַרְעוֹ, וְכֵן "וְדֹבֵר שָׁלוֹם לְכָל זַרְעוֹ" (אסתר י:ג), שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר לְכָל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ אוֹ הַגָּדֵל עִמּוֹ. **וּבֶן בֵּיתִי**, שֶׁהוּא חָשׁוּב לוֹ כְּזַרְעוֹ כְּמוֹ אֱלִיעֶזֶר שֶׁהָיָה מוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ. לְפִיכָךְ אָמַר לוֹ הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע, כְּלוֹמַר: אִם לֹא יִהְיֶה מִגּוּפִי לֹא אֶחְשֹׁב מַתָּנָה זֹאת שֶׁנָּתַתָּ לִי לְטוֹבָה, וּמֵעֵת שֶׁהִבְטַחְתַּנִי לֹא נִפְקְדָה אִשְׁתִּי, וּמַה תִּקְוָתִי בָּעוֹלָם הַזֶּה שֶׁיִּהְיֶה בֶּן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי.

פסוק ד

וְהִנֵּה דְבַר ה'. הָיָה לוֹ דְּבַר ה' לַעֲנוֹתוֹ עַל אֲשֶׁר שָׁאַל, לֵאמֹר: **לֹא יִירָשְׁךָ זֶה**, בֶּן בֵּיתְךָ, כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ, וְלֹא תִטְעֶה בְּמַה שֶׁאָמַרְתִּי "לְךָ וּלְזַרְעֲךָ", כִּי לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא עַל זַרְעֲךָ מַמָּשׁ שֶׁיֵּצְאוּ מִמֵּעֶיךָ. וְכָל אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגּוּף נִקְרָא מֵעַיִם, וְכָאן כִּוֵּן עַל כְּלִי הַזֶּרַע, וְכֵן "וְיָצְאֲצָאֵי מֵעֶיךָ" (ישעיה מח:יט).

פסוק ה

וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה. בְּאָהֳלוֹ בָּאָה לוֹ הַנְּבוּאָה וְהוֹצִיאוֹ מֵאָהֳלוֹ בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה לַחוּץ לִרְאוֹת אֶת הַכּוֹכָבִים, וְכֵן "וַתָּבֵא אֹתִי יְרוּשָׁלַיְמָה בְּמַרְאוֹת אֱלֹהִים" (יחזקאל ח:ג). וּמִתְּחִלָּה אָמַר לוֹ שֶׁיִּהְיוּ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וְעַכְשָׁיו אָמַר לוֹ שֶׁיִּהְיוּ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, וְהַכֹּל דֶּרֶךְ הַפְלָגָה, כְּמוֹ שֶׁכְּתַבְנוּ, וְגַם כָּתַבְנוּ הַדְּרָשׁ. וְיֵשׁ לוֹמַר עוֹד שֶׁרָמַז לוֹ כִּי בְּסוֹף כְּשֶׁיִּהְיוּ יְמֵי הַמָּשִׁיחַ יִהְיוּ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם שֶׁלֹּא תִּשְׁלֹט בָּהֶם יַד אָדָם עוֹד, וְיִהְיוּ בְּאוֹרָם לְעוֹלָם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה: **וַיּוֹצֵא אֹתוֹ**, אָמַר לוֹ צֵא מֵאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ, אַבְרָם אֵינוֹ מוֹלִיד אַבְרָהָם מוֹלִיד, שָׂרַי אֵינָהּ יוֹלֶדֶת שָׂרָה יוֹלֶדֶת, רוֹצֶה לוֹמַר מֵעֵת שֶׁאֲשַׁנֶּה שְׁמְכֶם תּוֹלִידוּ. וְכֵן הָיָה.

פסוק ו

וְהֶאֱמִן בַּה'. מִתְּחִלָּה הָיָה גַּם כֵּן מַאֲמִין בַּה' אֶלָּא שֶׁהָיָה מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁאָמְרוּ; וְעַכְשָׁיו כְּשֶׁפֵּרֵשׁ לוֹ וְאָמַר לוֹ "מִמֵּעֶיךָ" וְהֶרְאָהוּ הַמָּשָׁל בְּעֵינָיו וְהֶרְאָה לוֹ הַכּוֹכָבִים בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, הֶאֱמִין בּוֹ הָאֱמוּנָה גְּמוּרָה בְּלֹא שׁוּם סָפֵק.

וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה. הָאֱמֶנָה הַגְּמוּרָה שֶׁהֶאֱמִין חֶשְׁבָּהּ לוֹ הָאֵל לִצְדָקָה וּלְיֹשֶׁר לֵבָב, כִּי הוּא וְאִשְׁתּוֹ הָיוּ הוֹלְכִים וּמַזְקִינִים וְהַהַבְטָחָה מִתְאַחֶרֶת. וְאַף עַל פִּי כֵן הֶאֱמִין.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר אֵלָיו. אָמַר לוֹ עוֹד לְחַזֵּק בְּלִבּוֹ הַהַבְטָחָה.

וְאָמַר לוֹ **אֲנִי ה'**. וְעַדַיִן לֹא זָכַר לוֹ שְׁמוֹ, וְלֹא זְכָרוֹ לוֹ לְהוֹדִיעַ אוֹתוֹ כִּי כְּבָר יוֹדֵעַ שְׁמוֹ מִיּוֹם דַּעְתּוֹ אוֹתוֹ, אֶלָּא זְכָרוֹ לוֹ לְקַיֵּם לוֹ הַבְטָחָתוֹ וּכְאִלּוּ אָמַר לוֹ "בִּי נִשְׁבַּעְתִּי".

אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ. וְלֹא לְחִנָּם הוֹצֵאתִיךָ אֶלָּא לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ, רָצָה לוֹמַר שֶׁיִּירָשׁוּהָ בָּנָיו וְתִהְיֶה הָאָרֶץ לְאַבְרָהָם כְּמוֹ הַיְרֻשָּׁה שֶׁיּוֹרִישֶׁנָּה אָדָם לְבָנָיו.

פסוק ח

בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה. פֵּרֵשׁ כִּי יִירָשׁוּהָ בָּנָיו, וְכֵן "אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי" (בראשית מח:כב). וּפֵרֵשׁ בַּמָּה אֵדַע, כִּי הוּא לֹא נִסְתַּפֵּק לוֹ אִם יִירָשׁוּהָ בָּנָיו שֶׁהֲרֵי אָמַר "וְהֶאֱמִן בַּה'" (בראשית טו:ו), אֶלָּא נִסְתַּפֵּק לוֹ אִם יִירָשׁוּהָ לְעוֹלָם כִּי אוּלַי יֶחֱטְאוּ וְיִגְלוּ מִמֶּנָּה, וְשָׁאַל בְּאֵיזֶה עִנְיָן יֵדַע הַיְרֻשָּׁה, אֵיךְ תִּהְיֶה שֶׁיַּרְאֶה לוֹ בִּנְבוּאָה כְּמוֹ שֶׁהֶרְאָה לוֹ עִנְיַן רִבּוּי זַרְעוֹ כַּכּוֹכָבִים.

פסוק ט

קְחָה לִי. פֵּרֵשׁ לְהַקְרִיבָם לְפָנָיו, וּבָהֶם אֶרְמֹז לְךָ עִנְיַן יְשִׁיבָתָם בְּאֶרֶץ יֶרֶשָׁתָם וְגָלוּתָם מִמֶּנָּה, וּבָהֶם אֶכְרֹת לְךָ בְּרִית שֶׁלֹּא תָמוּט, כִּי כְּרִיתַת הַבְּרִית הוּא בְּזֶה הַדֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הֶעֱגֶל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנַיִם וַיַּעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו" (ירמיה לד:יח), כִּי אָמַר הִנֵּה "וַיַּבְתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ" (בראשית טו:י).

וְזֶכֶר שְׁלֹשֶׁת הַמִּינִין מֵהַבְּהֵמָה שֶׁבָּהֶם יִכְשַׁר הַקְּרָבָן, וְרָמַז בָּזֶה שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּקְרִיבוּ הַקָּרְבָּנוֹת כָּרָאוּי לֹא יִגְלוּ מִן הָאָרֶץ, וְהַשָּׁלֹשׁ שֶׁזָּכַר בָּהֶם רָמַז לִשְׁלֹשָׁה גָּלֻיּוֹת שֶׁעָתִידִין בָּנָיו לְגָלוֹת מֵאַרְצָם, וְעַל זֶה נֶאֱמַר גַּם כֵּן, "וַתַּשְׁקֵמוֹ בִּדְמָעוֹת שְׁלִישׁ" (תהלים פ:ו).

וּבְאָמְרוֹ **עֶגְלָה**. רָמַז בּוֹ לְגָלוּת רִאשׁוֹן שֶׁהוּא גָּלוּת מִצְרַיִם, שֶׁנִּקְרָא עֶגְלָה כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "עֶגְלָה יְפֵיפִיָּה מִצְרָיִם" (ירמיה מו:כ), כִּי מֵאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁהוּא אַרְצָם גָּלוּ שָׁם, וּכְבָר הָיוּ בְּאַרְצָם מוֹשְׁלִים, לוּלֵי כִּי לֹא שָׁלֵם עָוֹן הָאֱמֹרִי.

וְעֵז וְאַיִל. אָמַר עַל גָּלוּת בָּבֶל וְרוֹמִי שֶׁאָנַחְנוּ בּוֹ הַיּוֹם שֶׁהוּא מַלְכוּת רְבִיעִית, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵצֵרוּ לָהֶם מַלְכוּת יָוָן לֹא הִגְלוּם מֵאַרְצָם, וּמִכָּל מָקוֹם בַּמָּשָׁל הֵם נִכְלָלִים, כִּי הֵם נִקְרָאִים עֵז בַּחֲלוֹם דָּנִיֵּאל, וּלְפִי שֶׁהֵם הָיוּ תְּחִלַּת רַעַת יִשְׂרָאֵל בְּבֵית שֵׁנִי נַעֲשָׂה הַמָּשָׁל בָּהֶם, וְהָרוֹמְיִים כְּלוּ וְהִגְלוּם. **וְאַיִל** הֵם מָדַי וּפָרַס, וּלְפִי שֶׁמָּלְכוּ בָּבֶל נִקְרָא מַלְכוּתָם אַיִל, וְהִנֵּה רָמַז מַלְכוּת בָּבֶל וּפָרַס, אַף עַל פִּי שֶׁשִּׁלְּחוּ גָּלוּתָם, מְלָכִים מֵהֶם הָאֱרִיכוּ גָּלוּתָם וְאִחֲרוּ בְּנְיַן הַבַּיִת וְהָעִיר; וְקָרָא הַשְּׁנַיִם נְקֵבוֹת וְהַשְּׁלִישִׁי זָכָר כְּנֶגֶד הַטּוֹבָה שֶׁהֵטִיבוּ מָדַי וּפָרַס שֶׁנִּקְרְאוּ אַיִל לְיִשְׂרָאֵל, וְעוֹד שֶׁלֹּא נָתְנוּ הַכֹּחַ וְהַתִּפְאֶרֶת לְעַצְמָם אֶלָּא לָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס, "כָּל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים ב לו:כג), וּמֶלֶךְ אַשּׁוּר אָמַר, "בְּכֹחַ יָדִי עָשִׂיתִי" (ישעיהו י:יג), וְכֵן טִיטוּס חֻרְפָּ וְגִדֵּף. וּקְרָאוֹ זָכָר, כְּמוֹ שֶׁהַזָּכָר חָשׁוּב מֵהַנְּקֵבָה, וְהַשְּׁנַיִם הֵרֵעוּ לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא הֵטִיבוּ וְהִתְפָּאֲרוּ בְּמַלְכוּתָם לְעַצְמָם וְלֹא נָתְנוּ הַכֹּחַ וְהַתִּפְאֶרֶת לָאֵל, לְפִיכָךְ קָרָאם נְקֵבָה.

מְשֻׁלֶּשֶׁת, מְשֻׁלָּשׁ. כְּתַרְגּוּם "עֶגְלִין תְּלַת וְדִכְרִין תְּלָתָא", וְאִי אֶפְשָׁר לְפָרֵשׁ בְּנֵי שְׁלֹשׁ שָׁנִים.

וְתֹר וְגוֹזָל. וְלֹא יָדַעְנוּ מֵאֵיזֶה מִין מֵהָעוֹפוֹת הָיָה הַגּוֹזָל, כִּי כָּל קְטַנֵּי הָעוֹפוֹת יִקָּרְאוּ גּוֹזָל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר עַל בְּנֵי נָשֶׁר, "עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף" (דברים לב:יא), וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וּבַר יוֹנָה", וְכֵן הוּא הָאֱמֶת כִּי הוּא הַכָּשֵׁר לְקָרְבָּן וְהוּא הַנִּדְרָס וְאֵינוֹ דּוֹרֵס, וְכֵן הַתּוֹר,

וְיֵשׁ בֵּינֵיהֶם שִׁתּוּף בַּטֶּבַע, וְהַנְּקֻבָּה מֵהֶם לֹא תִזָּקֵק לְזָכָר אַחֵר מוֹת בַּעְלָהּ, וְכֵן יִשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת, שֶׁהָיְתָה כְּאַלְמָנָה בַּגָּלוּת מִיּוֹם שֶׁנִּפְרַד בַּעְלָהּ מִמֶּנָּה, וְהוּא חַי וְקַיָּם, לֹא עָבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים בַּגָּלוּת, וְאַף שֶׁאֹרֶךְ הַגָּלוּת כְּאִלּוּ אֵין תִּקְוָה, אַף עַל פִּי כֵן "אִם שָׁכַחְנוּ שֵׁם אֱלֹהֵינוּ וְנִפְרֹשׂ כַּפֵּינוּ לְאֵל זָר" (תהלים מד:כא). וְהַתּוֹר וְהַגּוֹזָל הָיָה מָשָׁל לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ דְּרוּסִים בְּרַגְלֵי הָאֻמּוֹת בְּפִשְׁעֵיהֶם בְּרֹב הַזְּמַנִּים עַד יָבוֹא מָשִׁיחַ, וְיִשְׂרָאֵל נִמְשָׁל לְיוֹנָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "עֵינַיִךְ יוֹנִים" (שיר השירים א:טו) וְנֶאֱמַר "יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי סֶלַע" (שיר השירים ב:יד), וְכֵן נִמְשְׁלוּ לְתוֹר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אַל תִּתֵּן לְחַיַּת נֶפֶשׁ תּוֹרֶךָ" (תהלים עד:יט).

פסוק י

וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ. מַה שֶּׁבָּתַר וּמַה שֶּׁלֹּא בָתַר הַכֹּל הָיָה בְּמִצְוַת הָאֵל, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא זָכַר זֶה, וְטַעַם הַכָּתוּב לְעִנְיַן הַבְּרִית שֶׁכָּרַת עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְרָמַז לוֹ בָּזֶה שֶׁכָּל הָאֻמּוֹת הָאֵלֶּה שֶׁהֵרֵעוּ לְיִשְׂרָאֵל כֻּלָּם יִהְיוּ מְחֻלָּקִים וּמְבֻתָּרִים, וְיִהְיוּ אֵלֶּה כְּנֶגֶד אֵלֶּה וְיִלָּחֲמוּ זוֹ בָּזוֹ עַד שֶׁיִּכְלוּ, וְכֵן יִהְיוּ מְחֻלָּקִים בְּתוֹרָתָם וּבֶאֱמוּנָתָם כִּי זֶה גּוֹרֵם הַשִּׁנְאָה וְהַתַּחֲרוּת אֲשֶׁר בֵּינֵיהֶם עַד אֲשֶׁר יִכְלוּ אִלּוּ אֶת אִלּוּ, וְלֹא יִהְיֶה כֵּן בְּיִשְׂרָאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה מְעַט זְמַן מִלְחָמָה בֵּין אֶפְרַיִם וִיהוּדָה תּוֹרָתָם וֶאֱמוּנָתָם לֹא נֶחְלְקָה, וְלִימוֹת הַמָּשִׁיחַ יִהְיוּ לַאֲחָדִים לֹא יִהְיֶה בֵּינֵיהֶם קִנְאָה וְתַחֲרוּת כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "אֶפְרַיִם לֹא יְקַנֵּא אֶת יְהוּדָה וִיהוּדָה לֹא יָצֵר אֶת אֶפְרָיִם" (ישעיהו יא:יג) לְפִיכָךְ אָמַר **וְאֶת הַצִּפּוֹר לֹא בָתָר**, וּבַצִּפּוֹר הוּא כּוֹלֵל הַתּוֹר וְהַגּוֹזָל, כִּי יִשְׂרָאֵל מְפֻזָּרִים בַּגָּלוּת בְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם, וְהֵם לְעַם אֶחָד דְּבֵקִים בְּתוֹרָתָם וּבֶאֱמוּנָתָם כֻּלָּם מִמִּזְרָח עַד מַעֲרָב, תּוֹרָה אַחַת לָהֶם, לֹא שִׁנּוּ דָּתָם בְּמֵצַר הַגָּלוּת וְהַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת הָעוֹבְרוֹת עֲלֵיהֶם תָּמִיד.

פסוק יא

וַיֵּרֶד הָעַיִט. הָעַיִט הוּא שֵׁם לְעוֹפוֹת הַדּוֹרְסִים.

הַפְּגָרִים. הֵם הַפְּגָרִים הַשְּׁלֻמִּים, כִּי לֹא אָמַר עַל הַבְּתָרִים אֶלָּא **עַל־הַפְּגָרִים** וְהֵם הַשְּׁלֻמִּים, שֶׁהֵם הַתּוֹר וְהַגּוֹזָל, כִּי לֹא יֵאָמֵר פֶּגֶר, גּוּף וּגְוִיָּה, אֶלָּא עַל הַשָּׁלֵם כְּמוֹ, "כְּפֶגֶר מוּבָס" (ישעיה יד:יט) "פְּגָרִים מֵתִים" (ישעיה כו:יט) "גְּוִיַּת שָׁאוּל" (שמואל א לא:יב). וְרָאָה שֶׁהָיוּ יוֹרְדִים הַדּוֹרְסִים עַל הַתּוֹר וְהַגּוֹזָל לְאָכְלָם וּלְכַלּוֹתָם, וְאַבְרָם הָיָה מְנַשֵּׁב

אוֹתָם וּמַפְרִיחָם מֵעֲלֵיהֶם, רָמָז לוֹ בָּזֶה כִּי בְּכָל דּוֹר וָדוֹר אֻמּוֹת הָעוֹלָם עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵינוּ וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילֵנוּ מִיָּדָם בִּזְכוּת אַבְרָהָם כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר, "וְאַף גַּם זֹאת וְגוֹ' לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים וְגוֹ'" (ויקרא כו:מד) וְנֶאֱמַר "וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רִאשֹׁנִים" (ויקרא כו:מה).

פסוק יב

וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא. זֶה מוֹכִיחַ כִּי הַכֹּל הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, שֶׁהֲרֵי הַכֹּל מַרְאֶה אֶחָד הָיָה וּבְעֵת אַחַת הָיְתָה, וְהוֹצִיא אוֹתוֹ חוּצָה לִסְפֹּר הַכּוֹכָבִים מְלַמֵּד שֶׁהָיָה לַיְלָה, וְאַחַר כָּךְ אָמַר וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבֹא מְלַמֵּד שֶׁהָיָה יוֹם וּבְסוֹף הַיּוֹם שֶׁהָיָה הַיּוֹם לָעֶרֶב, וְאָמַר וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבֹא, שֶׁמַּתְחִיל לָבֹא וְלִהְיוֹת עֶרֶב, וְרָמַז לוֹ בָּזֶה גָּלוּת רִאשׁוֹן שֶׁהוּא גָּלוּת מִצְרַיִם, וְזֶהוּ הָעֶרֶב הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהָאוֹר הוֹלֵךְ וּמַחְשִׁיךְ.

וְתַרְדֵּמָה נֹפֶלֶת. מִכֹּחַ הַנְּבוּאָה בָּאָה הַתַּרְדֵּמָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּנִיֵּאל "וּבְדַבְּרוֹ עִמִּי נִרְדַּמְתִּי עַל פָּנַי אַרְצָה" (דניאל ח:יח), וְאָמַר כִּי אַחַר הַתַּרְדֵּמָה נָפְלָה עָלָיו אֵימָה חֲשֵׁכָה, וְכֵן אָמַר דָּנִיֵּאל "וּבְבֹאוֹ נִבְעַתִּי" (דניאל ח:יז), כִּי כֵן הוּא דֶּרֶךְ הַנְּבוּאָה פְּעָמִים. וּלְאַבְרָם בִּתְחִלַּת הַנְּבוּאָה לֹא הָיָה לוֹ כָּל זֶה, כִּי בַּתְּחִלָּה אָמַר לוֹ בְּשׂוֹרָה טוֹבָה, אֲבָל עַתָּה כְּשֶׁבָּא לֵאמֹר לוֹ צָרַת הַגָּלוּת שֶׁיִּהְיֶה לְבָנָיו הִפִּיל עָלָיו תַּרְדֵּמָה וְאֵימָה וַחֲשֵׁכָה גְּדוֹלָה, רָמָז לוֹ עַל הַצָּרוֹת שֶׁיִּהְיוּ קָשׁוֹת.

אֵימָה חֲשֵׁכָה. כְּמוֹ אֵימָה וַחֲשֵׁכָה, וְכֵן "שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ" (חבקוק ג:יא), "רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן" (שמות א:ב), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק יג

בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם. לֹא שֶׁהָיָה וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם, כְּלוֹמַר לֹא יִירַשׁ זַרְעֲךָ הָאָרֶץ הַזֹּאת, אֲבָל יִהְיוּ גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם עַד תַּשְׁלוּם אַרְבַּע מֵאוֹת, מִיּוֹם שֶׁיִּהְיֶה לוֹ זֶרַע, כִּי כֵן אָמַר לוֹ **כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ**, וְעוֹד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה מֵהַיּוֹם, וְכֵן הָיוּ בְּמִצְרַיִם עַד שֶׁשָּׁלְמוּ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנִים מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק וּשְׁלוֹשִׁים שָׁנָה מִיּוֹם שֶׁנִּרְאָה לְאַבְרָם בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים עַד שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק. וְהִנֵּה אֵין אָנוּ מוֹצְאִים אֶלָּא עֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ, כִּי הַמַּרְאֶה הַזֹּאת בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיְתָה, וְאַבְרָם הָיָה בֶּן שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן וְהָיָה בֶּן מֵאָה כְּשֶׁנּוֹלַד יִצְחָק, אֶלָּא נֹאמַר כִּי הֶחָמֵשׁ שָׁנִים הַחֲסֵרִים הָיוּ מְשֻׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים לֶךְ לְךָ, אֲבָל לֹא אָמַר לוֹ כַּמָּה יִהְיוּ בְּמִצְרַיִם וְכַמָּה יִהְיוּ יְמֵי הַשִּׁעְבּוּד, אֲבָל רַז"ל פֵּרְשׁוּ (בראשית רבה

צא) כִּי מְאתַיִם וְעֶשֶׂר שָׁנִים הָיוּ בְּמִצְרַיִם כְּמִנְיַן "וְרִדוּ" שֶׁאָמַר יַעֲקֹב לְבָנָיו "וְרִדוּ שָׁמָּה" (בראשית מב:ב). וְכֵן הָיָה, כִּי יִצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה הָיָה בְּלֶדֶת יַעֲקֹב וְיַעֲקֹב כְּשֶׁיָּרַד לְמִצְרַיִם בֶּן מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים הֲרֵי מֵאָה וְתִשְׁעִים וּמָאתַיִם וְעֶשֶׂר הֲרֵי אַרְבַּע מֵאוֹת מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק. וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה הָיוּ בְּמִצְרַיִם, שֶׁהֲרֵי קְהָת הָיָה מִבָּאֵי מִצְרַיִם וְכָל שְׁנוֹתָיו מֵאָה שִׁלְשִׁים וְשָׁלוֹשׁ וּשְׁנֵי חַיֵּי עַמְרָם בְּנוֹ מֵאָה שְׁלֹשִׁים וְשֶׁבַע וּמֹשֶׁה בֶּן שְׁמוֹנִים בְּדַבְּרוֹ אֶל פַּרְעֹה וְאָז יָצְאוּ מִמִּצְרַיִם הִנֵּה בֵּין כֻּלָּם אֵינָם אֶלָּא שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים, כָּל שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לְחַסֵּר מֵהֶם שְׁנֵי קְהָת כְּשֶׁנִּכְנַס לְמִצְרַיִם וְהַשָּׁנִים שֶׁהָיָה לוֹ עַד שֶׁנּוֹלַד עַמְרָם, וְהַשָּׁנִים שֶׁהָיוּ לְעַמְרָם עַד שֶׁנּוֹלַד לוֹ מֹשֶׁה, וּמִכָּל זֶה יֶחְסְרוּ הַרְבֵּה מִשְּׁלוֹשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, אֵין לְךָ לוֹמַר אֶלָּא כְּמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ **וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה** וּתְחִלָּתָם מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, אֲבָל לֹא פֵּרַשׁ כָּל יְמֵי הָעִנּוּי. וְכֻלָּם גֵּרִים הָיוּ, כִּי יִצְחָק גָּר בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וְיַעֲקֹב גָּר בַּאֲרָם וְאַחַר כֵּן גָּר בְּמִצְרַיִם עִם בָּנָיו.

וּפֵרַשׁ **וַעֲבָדוּם**. וְעָבְדוּ בָּם, כְּלוֹמַר הַמִּצְרִים יַעַבְדוּ בְּיִשְׂרָאֵל. וְכֵן **וְעִנּוּ אֹתָם**, וּבָא הַלָּשׁוֹן עַל הַנַּעֲבָד עִם יְחוּס הַבַּיִת, כְּמוֹ "לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבֹדַת עָבֶד" (ויקרא כה:לט), "לְבִלְתִּי עָבְד בָּם" (ירמיה לד:י). וְכֵן תִּרְגּוּם אֶנְקְלוֹס "וְיִשְׁתַּעְבְּדוּן בְּהוֹן", אוֹ פֵּרוּשׁוֹ בְּלֹא חֶסְרוֹן בֵּי"ת הַשִּׁמּוּשׁ וְיִהְיֶה לְשׁוֹן הֶעָבוֹדָה עַל הָעוֹבֵד, כְּלוֹמַר יִשְׁרָאֵל יַעַבְדוּ הַמִּצְרִים, וְהַמִּצְרִים יְעַנּוּ אוֹתָם בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה.

פסוק יד

וְגַם אֶת־הַגּוֹי... **דָּן אָנֹכִי**. אֲנִי אֶשְׁפֹּט אוֹתָם אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי גָּזַרְתִּי אוֹתָם לִהְיוֹת לָהֶם לַעֲבָדִים, הֵם עָשׂוּ יוֹתֵר מִדַּאי, כְּמוֹ שֶׁאָמַר עַל בָּבֶל, "אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לָרָעָה" (זכריה א:טו), וְאָמַר, "קָצַפְתִּי עַל עַמִּי חִלַּלְתִּי נַחֲלָתִי וָאֶתְּנֵם בְּיָדֶךָ לֹא שַׂמְתָּ לָהֶם רַחֲמִים עַל זָקֵן הִכְבַּדְתָּ עָלֶיךָ מְאֹד" (ישעיה מז:ו). וְהָעֲבוֹדָה הַזֹּאת וְהָעִנּוּי הָיָה עֹנֶשׁ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁחָטְאוּ בְּמִצְרַיִם כְּמוֹ שֶׁאָמַר בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל "וָאֹמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ וּבְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם אַל תִּטַּמָּאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (יחזקאל כ:ז), "וַיַּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ אֵלַי אִישׁ אֶת שִׁקּוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזָבוּ וָאֹמַר לִשְׁפֹּךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת אַפִּי בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרָיִם" (יחזקאל כ:ח), וְאוֹמֵר

"וְאַעַשׂ לְמַעַן שְׁמִי הַגָּדוֹל לְבִלְתִּי הֵחֵל וְגוֹ'" (יחזקאל כ:ט). הִנֵּה כִּי נִתְחַיְּבוּ כְּלָיָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים, לוּלֵי שֶׁהָאֵל עָשָׂה עִמָּהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְחֻלָּל שֶׁהֲרֵי אָמַר לְאַבְרָהָם לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְכֵן אָמַר לְמֹשֶׁה, "אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם וְגוֹ'" (שמות ו:ח), וְזֶה הָיָה נוֹדָע, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר נוֹדַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (יחזקאל כ:ט), כִּי שָׁלַח לָהֶם נְבִיאִים קֹדֶם מֹשֶׁה כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ מֹשֶׁה, "שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח" (שמות ד:יג), וְכֵן אוֹמֵר זֶה בְּפָרָשַׁת יְחֶזְקֵאל זֹאת.

פסוק טו

וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם. תָּמוּת בְּשָׁלוֹם שֶׁלֹּא תִרְאֶינָה עֵינֶיךָ בְּכָל הַצָּרוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר תִּקְרֶינָה לְבָנֶיךָ. וּמַה שֶּׁאָמַר **אֶל אֲבֹתֶיךָ**, כֵּן הוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן בְּכִנּוּי הַמִּיתָה, וְכֵן "וְהֵאָסֵף אֶל עַמָּיךָ" (דברים לב:נ) "וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו" (בראשית מט:לג) כְּלוֹמַר שֶׁהוּא בָּא וְנֶאֱסָף אֶל אֲבוֹתָיו. וְיֵשׁ דֶּרֶשׁ שֶׁמּוֹכִיחַ מִזֶּה שֶׁעָשָׂה תֶּרַח תְּשׁוּבָה (בראשית רבה לח) וְהִנֵּה מָצָאנוּ שֶׁאָמַר לְיֹאשִׁיָּהוּ, "הִנְנִי אוֹסִפְךָ אֶל אֲבֹתֶיךָ" (דברי הימים ב לד:כח) וְאָמוֹן מֵת בְּרִשְׁעוֹ.

תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה. שֶׁתִּרְאֶה לְךָ בָּנִים וּבְנֵי בָנִים. וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה, הַדּוֹר הָרְבִיעִי מִבָּאֵי מִצְרַיִם שֶׁהוּא מִקֶּדֶם הַגָּלוּת יָשׁוּבוּ הֵנָּה בְּאַרְצָם וְיִירָשׁוּהָ. וְכֵן הָיָה, כִּי קְהָת הָיָה מִבָּאֵי מִצְרַיִם וּבְנֵי אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה שֶׁהֵם דּוֹר רְבִיעִי הָיוּ מִבָּאֵי הָאָרֶץ.

פסוק טז

כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־הֵנָּה. עֹנֶשׁ עָוֹן הָאֱמֹרִי לֹא הִגִּיעַ עֲדַיִן זְמַנּוֹ שֶׁיִּקָּבְלוּ עָנְשָׁם, כִּי הָאֵל יִתְבָּרַךְ יַאֲרִיךְ אַפּוֹ לָרְשָׁעִים, וּלְכֹל יֵשׁ זְמַן קָצוּב, יֵשׁ שֶׁמַּעֲנִישׁוֹ מִיָּד וְיֵשׁ שֶׁמַּאֲרִיךְ לוֹ זְמַן רַב, וְהַכֹּל לְפִי חָכְמָתוֹ. וְאוֹמֵר כִּי **הָאֱמֹרִי** לֹא נִגְמַר עֲדַיִן זְמַן עָנְשָׁם, וְעֹנֶשׁ הָעָוֹן יִקָּרֵא עָוֹן, וְכֵן "גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא" (בראשית ד:יג), וְעֹנֶשׁ הַחַטָּאת חַטָּאת, כְּמוֹ "זֹאת תִּהְיֶה חַטַּאת מִצְרַיִם" (זכריה יד:יט). וְזָכַר **הָאֱמֹרִי** לְפִי שֶׁהָיָה הֶחָזָק שֶׁבְּשִׁבְעָה גּוֹיִם, וְכֵן אָמַר "וְאָנֹכִי הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֱמֹרִי מִפְּנֵיכֶם אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ" (עמוס ב:ט).

פסוק יז

וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה. מִלְּעֵיל, לְפִי שֶׁהוּא פֹּעַל עָבָר.

וַעֲלָטָה. הוּא הַחֹשֶׁךְ הֶחָזָק, וְרָמַז בָּזֶה לִשְׁאָר הַגָּלֻיּוֹת שֶׁיְּצָרְפוּ בָהֶם יִשְׂרָאֵל צָרוּף אַחַר צָרוּף, זֶהוּ שֶׁבָּאָה הַשֶּׁמֶשׁ וְאֵין לְהּ אוֹר כְּלָל, וְאַף אוֹר הַכּוֹכָבִים לֹא נִרְאֶה, וְהֶעֱלָטָה רָמַז לְצָרוֹת הַגָּלֻיּוֹת שֶׁיִּהְיוּ כְּפוּלוֹת.

וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ. עָשָׁן שֵׁם תֹּאַר בְּשֶׁקֶל חָכָם סָכָל. אָמַר שֶׁרָאָה תַּנּוּר שֶׁהָיָה עָשָׁן, כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה מַעֲלֶה עָשָׁנוֹ בְּתוֹךְ הָעֲלָטָה, זֶהוּ רָמַז לְאַף ה' שֶׁיֵּעָשֶׂה בְּיִשְׂרָאֵל בְּאֹרֶךְ הַגָּלוּת הַזֶּה הָאַחֲרוֹן עִם צָרוֹת גְּדוֹלוֹת, וְכֵן אָמַר דָּוִד לְאֹרֶךְ זֶה הַגָּלוּת, "עַד מָתַי עָשַׁנְתָּ בִּתְפִלַּת עַמֶּךָ" (תהלים פ:ה).

וְלַפִּיד אֵשׁ. רוֹצֶה לוֹמַר וְרָאָה לַפִּיד אֵשׁ **אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה**, וְהֵם אוֹתָם בְּתָרִים אֲשֶׁר בָּתַר, וְרָמַז בּוֹ לִשְׁנֵי דְּבָרִים: רָמַז בּוֹ לִכְרִיתַת הַבְּרִית כְּמוֹ שֶׁעוֹבְרִים בַּעֲלֵי הַבְּרִית בֵּין הַגְּזָרִים וְהַבְּתָרִים אֲשֶׁר נִתְּחוּ לִשְׁנַיִם וְיַעַבְרוּ בֵּין בְּתָרָיו, כֵּן שְׁאַל הָאֵל בִּמְקוֹם כְּבוֹדוֹ לַפִּיד אֵשׁ שֶׁיַּעֲבֹר בֵּין הַבְּתָרִים לְקַיֵּם הַבְּרִית עִם אַבְרָהָם. זֶהוּ שֶׁאָמַר אַחֲרָיו: "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית" (בראשית טו:יח). רָמַז לוֹ בָּזֶה כִּי כָּל עוֹד שֶׁיִּהְיוּ הַצָּרוֹת תְּקֵפוֹת וּתְכוּפוֹת יִזְכֹּר לָהֶם הָאֵל בְּרִית אַבְרָם שֶׁלֹּא לְכַלּוֹתָם. וְרָמַז גַּם כֵּן בְּלַפִּיד אֵשׁ שֶׁיִּכְלוּ הָאֻמּוֹת הָאֵלֶּה שֶׁיִּשְׂרָאֵל גּוֹלִים בֵּינֵיהֶם שֶׁהָיוּ הַבְּהֵמוֹת הַשְּׁלֹשָׁה לְמָשָׁל לָהֶם, אָמַר שֶׁיַּעֲבֹר אֵשׁ ה' בֵּינֵיהֶם וִיכַלֶּה אוֹתָם כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּגוֹג וּמָגוֹג לֶעָתִיד (יחזקאל לח:כב) "אֵשׁ וְגָפְרִית אַמְטִיר עָלָיו וְעַל אֲגַפָּיו".

פסוק יח

בַּיּוֹם הַהוּא. בְּאוֹתָהּ הַמַּרְאָה כָּרַת עִמּוֹ בְּרִית לָתֵת לְזַרְעוֹ אֶת הָאָרֶץ כֻּלָּהּ, וְרָמַז לוֹ בָּזֶה שֶׁיִּירְשׁוּ אוֹתָהּ כֻּלָּהּ לְסִבַּת הַגָּלוּת הַזֶּה, כִּי אָמַר לוֹ שֶׁיִּתֵּן לְזַרְעוֹ עֶשֶׂר אֻמּוֹת שֶׁזָּכַר וּבִירֻשָּׁה רִאשׁוֹנָה לֹא יָרְשׁוּ אֶלָּא אֶרֶץ שֶׁבַע אֻמּוֹת וְקֵינִי וּקְנִזִּי וְקַדְמֹנִי לֹא יָרְשׁוּ עֲדַיִן, מְלַמֵּד שֶׁהַמַּאֲמָר הַזֶּה לֶעָתִיד הוּא.

נָתַתִּי. כְּבָר נָתַתִּי לָהֶם בִּדְבָרִי שֶׁהוּא קַיָּם.

עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבועות ז:ב): אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּאַרְבַּע נְהָרוֹת גְּדוֹל מִמֶּנּוּ, קְרָאוֹ גָּדוֹל לְפִי שֶׁהוּא מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּמָשָׁל: "עֶבֶד מֶלֶךְ מֶלֶךְ".

פסוק יט
אֶת הַקֵּינִי. קָרְאוּ עַל שֵׁם הָעִיר שֶׁיָּשְׁבוּ בָּהּ תְּחִלָּה, כִּי שֵׁם הָעִיר הָיָה קַיִן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְחֹבֵר הַקֵּינִי נִפְרָד מִקַּיִן" (שופטים ד:יא). אוּלַי הַבּוֹנֶה אוֹתָהּ הָיָה שְׁמוֹ קַיִן וְקָרָא הָעִיר עַל שְׁמוֹ, כְּמוֹ "כְּשֵׁם בְּנוֹ חָנוֹךְ" (בראשית ד:יז), "כְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם" (יהושע יט:מז), שֹׁמְרוֹן עַל שֵׁם שֶׁמֶר אֲדֹנֵי הָהָר. וְהַמִּשְׁפָּחָה הַהִיא נִקְרֵאת קֵינִי, קֵינִים, וְנִתְחַתְּנוּ עִם שֵׁבֶט יְהוּדָה עִם מִשְׁפָּחוֹת רֵכָב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הֵמָּה הַקֵּינִים הַבָּאִים מֵחֲמַת אֲבִי בֵית רֵכָב" (דברי הימים א ב:נה). וְאֶפְשָׁר כִּי זֶה **הַקֵּינִי** הַנִּזְכָּר הֵנָּה הָיָה אַחֵר, אֶלָּא שֶׁאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "יָת שַׁלְמָאֵי", כְּמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם "וַיַּרְא אֶת הַקֵּינִי" (במדבר כד:כא).

פסוק כ
וְאֶת הַחִתִּי. וְלֹא זָכַר הַחִוִּי, אוּלַי הוּא **הָרְפָאִים** שֶׁזָּכַר.

פסוק כא
וְאֶת הָאֱמֹרִי וְאֶת הַכְּנַעֲנִי. וְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים בִּכְלַל הַכְּנַעֲנִי, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ: "לַכְּנַעֲנִי תֵּחָשֵׁב" (יהושע יג:ג).

פרק טז

פסוק א
וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה" (בראשית יא:ל), רוֹצֶה לוֹמַר כֵּיוָן שֶׁרָאֲתָה שָׂרַי שֶׁלֹּא יָלְדָה לְאַבְרָהָם, וְהוּא בֶּן שְׁמוֹנִים וְחָמֵשׁ וְהִיא בַּת שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ, חָשְׁבָה כִּי אֵין לָהּ תִּקְוָה עוֹד. אָמְרָה: הִנֵּה כִּי הָאֵל אָמַר לְאַבְרָהָם שֶׁיִּתֵּן לוֹ זֶרַע שֶׁיִּירַשׁ אֶת הָאָרֶץ, וּמִמֶּנִּי לֹא יִהְיֶה הַזֶּרַע עוֹד, כִּי אֲנִי זְקֵנָה, וְהַבֵּן שֶׁיִּהְיֶה לוֹ מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת יִהְיֶה לוֹ. טוֹב לִי שֶׁאֶתֵּן לוֹ שִׁפְחָתִי לְאִשָּׁה, אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה וְיִהְיֶה לִי כִּבְנִי, וְטוֹב לִי מִשֶּׁיִּהְיֶה לוֹ בֵּן מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת.
וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית. כִּי אִלּוּ הָיְתָה כְּנַעֲנִית לֹא הָיְתָה לְקֹחַ לְאַמָּתוֹ. וְזָכַר שְׁמָהּ לִכְבוֹד אַבְרָהָם.

פסוק ב
עֲצָרַנִי ה' מִלֶּדֶת. כֵּיוָן שֶׁעַד כֹּה עֲצָרַנִי מִלֶּדֶת לְךָ, אֵין לִי תִּקְוָה עוֹד שֶׁיִּהְיֶה לְךָ מִמֶּנִּי כִּי אֲנִי זְקֵנָה.

אִבָּנֶה. הַבֵּן נִקְרָא בֵּן, לְפִי שֶׁהוּא בִּנְיַן הָאָב וְהָאֵם. אָמְרָה: אִם יִהְיֶה לְךָ מִשִּׁפְחָתִי בֵּן, אֶחְשֹׁב אוֹתוֹ כְּאִלּוּ הוּא בְּנִי וְיִהְיֶה לִי כְּבֵן.

וַיִּשְׁמַע אַבְרָם. לוֹמַר שֶׁיָּשַׂר בְּעֵינָיו הַדָּבָר, וְלֹא הִמְתִּין בָּזֶה לְדַבֵּר הָאֵל כִּי חָשַׁב כִּי אַחַר שֶׁשָּׂרָה כָּלְתָה מִלֶּדֶת, מַה שֶּׁיֵּעָדוֹ הָאֵל לָתֵת לוֹ זֶרַע, מֵהָגָר יִהְיֶה, וְאַחַר שֶׁיָּשַׂר הַדָּבָר בְּעֵינֵי שָׂרַי יָשַׂר גַּם בְּעֵינָיו, וְאַבְרָהָם לֹא הִתְפַּלֵּל עַל שָׂרָה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה יִצְחָק, אוֹ הִתְפַּלֵּל וְלֹא נַעֲנָה, כִּי רָצָה הָאֵל לְהַרְאוֹת בָּהּ נִפְלְאוֹתָיו לְאַהֲבַת אַבְרָהָם שֶׁתֵּלֵד בַּת תִּשְׁעִים.

פסוק ג

מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים. אָמַר כִּי מִשֶּׁיָּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִמְתִּינָה עוֹד עֶשֶׂר שָׁנִים, כִּי חָשְׁבָה כִּי שָׁם יִתֵּן לְאַבְרָהָם בֵּן מִמֶּנָּה, כִּי כֵן אָמַר לוֹ "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ" (בראשית יב:א), וְאַחַר כֵּן "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב:ב), כֵּיוָן שֶׁשְּׁהָתָה עֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה אָמְרָה כְּבָר זָקְנָה אֲנִי, עוֹד אֵין תִּקְוָה שֶׁיִּהְיֶה לוֹ בֵּן מִמֶּנִּי, אֶתֵּן לוֹ שִׁפְחָתִי. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות סד) נָשָׂא אִשָּׁה וְשָׁהָה עִמָּהּ עֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה אֵינוֹ רַשַּׁאי לְבַטֵּל וְיוֹצִיאָהּ וְיִתֵּן כְּתֻבָּה שֶׁמָּא לֹא זָכָה לִבְנוֹת מִמֶּנָּה; וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה לַדָּבָר זָכָר לַדָּבָר **"מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים לְשֶׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן"** לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין יְשִׁיבַת חוּצָה לָאָרֶץ עוֹלָה לוֹ מִן הַמִּנְיָן, וְזֶה לְטַעַם שֶׁזְּכָרְנוּ.

פסוק ד

וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ. חָשְׁבָה כִּי מֵאַחַר שֶׁזֶּרַע אַבְרָהָם יִהְיֶה מִמֶּנָּה, כִּי הִיא תִּהְיֶה גְּבִירָה, וְלֹא הָיְתָה חוֹשֶׁשֶׁת לְמִצְווֹת שָׂרַי גְּבִרְתָּהּ לַאֲשֶׁר תְּצַוֶּה.

פסוק ה

חֲמָסִי עָלֶיךָ. הַחֲמָס שֶׁאֲנִי לוֹקַחַת מִשִּׁפְחָתִי, עָלֶיךָ הוּא, כִּי אֲנִי לְטוֹבָתְךָ נִתְכַּוַּנְתִּי שֶׁנִּתַּתִּיהָ לְךָ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לְךָ זֶרַע מִמֶּנָּה, וְעַתָּה נִקַּלּוֹתִי בְּעֵינֶיהָ וְאַתָּה לֹא תָחוּשׁ וְלֹא תְיַסֵּר אוֹתָהּ, וַאֲנִי לִכְבוֹדְךָ אֵינִי רוֹצָה לְרַדּוֹתָהּ.

יִשְׁפֹּט ה'. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה טז:): כָּל הַמּוֹסֵר דִּין עַל חֲבֵרוֹ הוּא נֶעֱנָשׁ תְּחִלָּה, דִּכְתִיב "וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ" (בראשית כג:ב), וְזֶה אָמְרוּ בְּדְבָרִים שֶׁאֵין לִקְרֹא חָמָס עֲלֵיהֶם כְּגוֹן זֶה, כִּי אַבְרָהָם אֶפְלוּ הָיָה יוֹדֵעַ זֶה בֶּאֱמֶת הָיָה מְיַסְּרָהּ וְלֹא קִבְּלָהּ, כִּי רָחוֹק הוּא שֶׁיִּשְׁתֹּק אַבְרָהָם לְקִלּוֹן שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, כָּל שֶׁכֵּן מִשִּׁפְחָתָהּ, וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּשֵּׂאת לוֹ לְאִשָּׁה.

וּבֵינֶיךָ. מָלֵא יו"ד בֵּין הַנּוּ"ן וְהַכָּ"ף, כִּי כֵן תִּבְא מִלַּת בֵּין פְּעָמִים בְּלֹא רִבּוּי וּפְעָמִים בְּיו"ד הָרִבּוּי, וְכֵן "בֵּינֵיכֶם וּבֵינוֹ" (יהושע ג:ד). וְיֵשׁ בּוֹ דְּרָשׁ (בראשית רבה מה) כִּי שָׂרָה נָתְנָה עֵינֶיהָ בַּהֲרוֹנָהּ וְהִפִּילָה מֵאוֹתוֹ הַהֶרְיוֹן, אִם כֵּן אֵינוֹ מִן הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה מָלֵא אֶלָּא חָסֵר.

פסוק ו

שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ. אַף עַל פִּי שֶׁשְּׁכְבָה בְּחֵיקִי, שִׁפְחָתֵךְ הִיא כְּבַתְּחִלָּה, וְיֵשׁ לָךְ רְשׁוּת עָלֶיהָ לְרַדּוֹתָהּ אִם תַּעֲשֶׂה אֵלַיִךְ דָּבָר שֶׁלֹּא כַהֹגֶן, כִּי הִיא שִׁפְחָתֵךְ וּרְשׁוּתָהּ בְּיָדֵךְ, וְלֹא תְקַבֵּל מִמֶּנִּי כְּמוֹ שֶׁתְּקַבֵּל מִמֵּךְ, וְהִנְנִי מוֹחֵל לָךְ כְּבוֹדִי.

וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי. עָשְׂתָה עִמָּהּ יוֹתֵר מִדַּאי וְעַבְדָה בָּהּ בְּפֶרֶךְ, אֶפְשָׁר שֶׁהָיְתָה מַכָּה אוֹתָהּ וּמְקַלֶּלֶת אוֹתָהּ וְלֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לִסְבֹּל וּבָרְחָה מִפָּנֶיהָ. וְלֹא נָהֲגָה שָׂרָה בָּזֶה לְמִדַּת מוּסָר וְלֹא לְמִדַּת חֲסִידוּת, לֹא מוּסָר כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאַבְרָהָם מוֹחֵל לָהּ עַל כְּבוֹדוֹ, וְאָמַר לָהּ **עֲשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ** הָיָה רָאוּי לָהּ לִמְשֹׁךְ אֶת יָדָהּ לִכְבוֹדוֹ וְלֹא לְעַנּוֹתָהּ; וְלֹא מִדַּת חֲסִידוּת וְנֶפֶשׁ טוֹבָה כִּי אֵין רָאוּי לְאָדָם לַעֲשׂוֹת כָּל יְכָלְתּוֹ בְּמַה שֶּׁתַּחַת יָדוֹ, וְאָמַר הֶחָכָם מָה נָאוָה הַמְּחִילָה בְּעֵת הַיְכֹלֶת, וּמַה שֶּׁעָשְׂתָה שָׂרַי לֹא הָיָה טוֹב בְּעֵינֵי הָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַמַּלְאָךְ אֶל הָגָר "כִּי שָׁמַע ה' אֶל עָנְיֵךְ" (בראשית טז:יא) וְהֵשִׁיב לָהּ בְּרָכָה תַּחַת עָנְיָהּ. וְאַבְרָם לֹא מָנַע שָׂרַי מִלְּעַנּוֹתָהּ, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה רַע בְּעֵינָיו, מִשּׁוּם שָׁלוֹם בַּיִת. וְכֵן זֶה הַסִּפּוּר נִכְתַּב בַּתּוֹרָה לִקְנוֹת אָדָם מִמֶּנּוּ הַמִּדּוֹת טוֹבוֹת וּלְהַרְחִיק הָרָעוֹת.

פסוק ז

עַל עֵין הַמָּיִם. אַחַר שֶׁאָמַר עַל־עֵין הַמַּיִם אָמַר **עַל־הָעַיִן**. לְפָרֵשׁ, כְּלוֹמַר עַל אֵיזֶה עַיִן מְצָאָהּ מַלְאַךְ ה', עַל־הָעַיִן שֶׁהִיא בְּדֶרֶךְ שׁוּר, כְּלוֹמַר שֶׁהָיְתָה שָׁבָה לְמִצְרַיִם אֶרֶץ מוֹלַדְתָּהּ, כִּי שׁוּר עַל פְּנֵי מִצְרָיִם.

פסוק ח

וַיֹּאמַר. בָּא פַּתָּח עִם הָרְבִיעִי כְּמוֹ בְּהֶפְסֵק, כִּי יֵשׁ לָרְבִיעִי בְּמִקּוֹמוֹת מִנְהַג הַהֶפְסֵק, וּלְפִי שֶׁעִנְיָנוֹ בְּעַצְמוֹ בָּא כֵן, כִּי אֵינוֹ דָּבֵק עִם הַבָּא אַחֲרָיו אֶלָּא עִם שֶׁזָּכַר, וְכֵן כָּל וַיֹּאמַר.

הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי. נִקְרְאָה בִּשְׁמָהּ וְתֵאָרָהּ, כְּלוֹמַר הֲרֵי אַתְּ שִׁפְחַת שָׂרַי הֵיאָךְ אַתְּ הֵנָּה.

אֵי מִזֶּה בָּאת. כְּלוֹמַר הַמָּקוֹם שֶׁבָּאת מִמֶּנּוּ אֵי הוּא? וְאָנָה תִּרְצִי לָלֶכֶת?

בֹּרַחַת. בְּפַתָּח הָרֵי"שׁ בְּסוֹף פָּסוּק שֶׁלֹּא כְמִנְהָג.

פסוק ט

וַיֹּאמֶר. אָמַר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים "וַיֹּאמֶר", כֵּן הוּא מִנְהַג הַכָּתוּב בְּמָקוֹמוֹת, וּבָא כֵּן לְחַזֵּק הַמַּאֲמָר, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ רַבִּים בְּסֵפֶר מִכְלוֹל בְּחֶלֶק הַדִּקְדּוּק מִמֶּנּוּ. וְיִתָּכֵן לְפִי מַה שֶׁאָמַר לָהּ שְׁלֹשָׁה עִנְיָנִים, אָמַר "וַיֹּאמֶר" עַל כָּל עִנְיָן וְעִנְיָן. וְיֵשׁ דָּרֹשׁ כִּי שְׁלֹשָׁה מַלְאָכִים שָׁלַח לָהּ הָאֵל זֶה אַחַר זֶה, וְאָמְרוּ: וּמָה לִשְׁפְחוֹת הָאָבוֹת נִגְלָה הַמַּלְאָךְ שָׁלוֹשׁ וְאַרְבַּע פְּעָמִים וְלָנוּ אֲפִילוּ אַחַת לֹא (בראשית רבה מה).

וְהִתְעַנִּי. סִבַּל הָעִנּוּי שֶׁתְּעַנֵּךְ, כִּי לְטוֹב לָךְ יִהְיֶה שֶׁתֵּשֵׁב עִם אַבְרָהָם, כִּי בִּזְכוּתוֹ יִהְיֶה זַרְעֵךְ רַב מְאֹד.

פסוק י

הַרְבָּה אַרְבֶּה. הַמַּלְאָךְ הוּא שְׁלִיחַ הָאֵל וּמְדַבֵּר בִּשְׁמוֹ הַדְּבָרִים כְּאִלּוּ הוּא אֱמָרָם.

וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב. דֶּרֶךְ גּוּזְמָא וְהַפְלָגָה.

פסוק יא

הִנָּךְ הָרָה. אָמַר לָהּ זֶה לִפְתִיחַת הַדְּבָרִים, כִּי כְּבָר יָדְעָה הִיא כִּי הָרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה" (בראשית טז:ד), וְהַבְּשׂוֹרָה שֶׁבִּשְׂרָהּ הִיא **וְיֹלַדְתְּ בֵּן**. **וְיֹלַדְתְּ**, אָמְרוּ שֶׁהִיא מֻרְכֶּבֶת מִן וְיָלַדְתְּ שֶׁהוּא פֹּעַל עָבָר וּמִן וְיוֹלֶדֶת שֶׁהוּא בֵּינוֹנִי, וְטַעַם הַהַרְכָּבָה כִּי וְיָלַדְתְּ שֶׁהוּא פֹּעַל עָבָר מוֹסֶכֶ לֶעָתִיד מִפְּנֵי הַוָּי"ו, לְפִי שֶׁהוּא עָתִיד, כִּי עֲדַיִן לֹא יָלְדָה, וְהִרְכִּיב עִמָּהּ יוֹלֶדֶת, כִּי אָמַר לָהּ כְּמוֹ שֶׁאַתְּ יוֹדַעַת שֶׁאַתְּ הָרָה כֵּן תֵּדְעִי בֶּאֱמֶת שֶׁתֵּלְדִי בֵּן כְּאִלּוּ אַתְּ יוֹלֶדֶת אוֹתוֹ עַתָּה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי הַמִּלָּה מִפֹּעַל הַדּוֹמֶה לַמֻּרְבָּע.

וְקָרָאת שְׁמוֹ. הַתְּי"ו לְנֹכַח הַנְּקֵבָה הַנִּמְצֵאת, "וְקָרָאת אֶתְכֶם" (דברים לא:כט) הַתְּי"ו לְנֶקֵבָה כְּמוֹ הֵ"א וְקָרְאָה.

אֶל עָנְיֵךְ. אֶל אֲשֶׁר צָעֲקָתְּ מִתּוֹךְ עָנְיֵךְ. וְהֻצְרַכְנוּ לְפָרוּשׁ הַזֶּה לְפִי שֶׁאָמַר **שָׁמַע** וְלֹא אָמַר רָאָה. וְיִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ "צְלוֹתֵיךְ", וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ **עָנְיֵךְ**, צַעֲקָתֵךְ, כְּמוֹ "וַיַּעַן אִיּוֹב" הָרִאשׁוֹן (איוב ג:ב), "וְעָנָה אִיִּים בְּאַלְמְנוֹתָיו" (ישעיה יג:כב), "וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ" (דברים כו:ה), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק יב

וְהוּא יִהְיֶה. הוּא וְזַרְעוֹ.

פֶּרֶא אָדָם. אָדָם מִדְבָּר כְּפֶרֶא, כִּי רֻבָּם שׁוֹכְנִים בָּאֳהָלִים בַּמִּדְבָּרוֹת; וְכֵן אָמַר "כַּעֲרָבִי בַּמִּדְבָּר" (ירמיה ג:ב), וְהָעֲרָבִיִּים הֵם יִשְׁמְעֵאלִים.

יָדוֹ בַכֹּל. לְפִי שֶׁהָיָה מִדְבָּרִי יִהְיֶה שְׁלוּחַ יָד בְּכָל שְׁכֵנָיו וְגַם שְׁכֵנָיו בּוֹ. וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יִבְרַח מִפְּנֵיהֶם אֶלָּא יִשְׁכּוֹן עַל פְּנֵיהֶם, וְכֵן אָמַר (בראשית כה:יח) "עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל", וּשְׁכֵנָיו הֵם אֶחָיו.

פסוק יג

וַתִּקְרָא. קָרְאָה אוֹתוֹ אֵל רֳאִי, שֶׁאָמְרָה כְּנֶגְדּוֹ אַחַר הִפָּרֵד שֶׁנִּפְרַד מִמֶּנָּה אַתָּה אֵל רֳאִי, כִּי מִתְּחִלָּה הָיְתָה חוֹשֶׁבֶת שֶׁהוּא אָדָם, שֶׁלֹּא הָיְתָה חוֹשֶׁבֶת שֶׁיּוֹכַל אָדָם לִרְאוֹת מַלְאָךְ כְּמוֹ שֶׁאָמַר מָנוֹחַ, "מוֹת נָמוּת כִּי אֱלֹהִים רָאִינוּ" (שופטים יג:כב). וְכֵיוָן שֶׁרָאָתָה שֶׁנִּפְרַד מִמֶּנּוּ כְּרֶגַע וְלֹא רָאָתָה אוֹתוֹ עוֹד, יָדְעָה שֶׁהוּא מַלְאָךְ וְאָמְרָה מַלְאַךְ הָרְאוּת רָאִיתִי, כְּלוֹמַר מַלְאָךְ שֶׁיּוֹכַל אָדָם לִרְאוֹתוֹ. **רֳאִי** בְּשֶׁקֶל "עֳנִי" (איכה ג:א), "דֳּמִי" (תהלים פג:ב), "צֳרִי" (בראשית מג:יא).

כִּי אָמְרָה. אָמְרָה בִּלְבָבָהּ, בָּזֶה אֲנִי מַכֶּרֶת וְיוֹדַעַת שֶׁהוּא מַלְאָךְ, כִּי אָדָם מִשֶּׁנִּפְרַד מֵאֲחֵר רוֹאֵהוּ אַחֲרָיו כְּפִי הַשָּׂגַת עֵינוֹ, אֲבָל אֲנִי לֹא רָאִיתִי אֶפְלוּ הֶלֶם, בְּמָקוֹמִי לֹא רָאִיתִי אַחֲרָיו כְּשֶׁנִּפְרַד מִמֶּנִּי זֶה שֶׁרָאִיתִי, כְּלוֹמַר זֶה שֶׁנִּגְלָה אֵלַי, וַאֲנִי רָאִיתִי אוֹתוֹ וּכְרֶגַע נִכְסָה מִמֶּנִּי בִּמְקוֹמִי, אֵין זֶה כִּי אִם מַלְאָךְ.

רֳאִי. רוֹאֶה אוֹתִי.

פסוק יד

עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר. קָרָא הַקּוֹרֵא לְאוֹתוֹ הַבְּאֵר שֶׁנִּגְלָה עָלָיו הַמַּלְאָךְ לְהָגֵר בְּאֵר לַחַי רֹאִי, לְטַעַם שֶׁאָמְרָה הָגַר "אַתָּה אֵל רֳאִי" (בראשית טז:יג). הַמַּלְאָךְ הוּא חַי לְעוֹלָם, לְפִיכָךְ אָמַר **לַחַי**, וְהַבְּאֵר הַזֶּה הוּא הָעַיִן שֶׁזָּכַר לְמַעְלָה.

הִנֵּה בֵּין־קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד. נָתַן סִימָן לַבְּאֵר הַזֶּה אָנָה הוּא, לְפִי שֶׁכְּשֶׁיִּרְאֶה אָדָם אוֹתוֹ יִתֵּן שֶׁבַח לַמָּקוֹם שֶׁבָּחַר בַּצַּדִּיקִים, כִּי לְאַהֲבָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שָׁלַח מַלְאָךְ אֲפִלּוּ לְשִׁפְחָתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיְתָה הוֹלֶכֶת בִּשְׁלִיחוּתוֹ. **וּבָרֶד** הוּא שׁוּר שֶׁזָּכַר לְמַעְלָה, וּשְׁנֵי שֵׁמוֹת הָיוּ לוֹ לְפִיכָךְ זָכַר אֶת שְׁנֵיהֶם, וְכֵן אוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם שְׁנֵיהֶם "חַגְרָא".

פסוק טו

וַיִּקְרָא אַבְרָם. אַף עַל פִּי שֶׁהַמַּלְאָךְ אָמַר לְהָגָר שֶׁהִיא תִּקְרָא אוֹתוֹ יִשְׁמָעֵאל, אָמְרָה הִיא לְאַבְרָהָם; וְהִיא קָרְאָה אוֹתוֹ יִשְׁמָעֵאל, וְאַבְרָהָם גַּם כֵּן קָרָאוֹ כָּךְ כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה הִיא לוֹ בְּשֵׁם הַמַּלְאָךְ. וְכֵן רָאִינוּ בְּשֵׁת שֶׁאָדָם וְחַוָּה קָרְאוּ אוֹתוֹ שֵׁת, וְרָאִינוּ שֶׁהָאָב קוֹרֵא בְּשֵׁם אֶחָד וְהָאֵם בְּשֵׁם אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר שֶׁקָּרְאָה רָחֵל שֵׁם בְּנָהּ הַקָּטָן "בֶּן אוֹנִי" וְאָבִיו קָרָא לוֹ "בִּנְיָמִין" (בראשית לה:יח).

פסוק טז

וְאַבְרָם. זָכַר שְׁנוֹתָיו לְהוֹדִיעַ כִּי בְּאוֹתָהּ שָׁנָה שֶׁנִּתְּנָה שָׂרַי הָגָר לְאַבְרָם הָרְתָה וְיָלְדָה, כִּי לֹא שָׁהֲתָה לְהִתְעַבֵּר וְלָלֶדֶת כְּדֵי לְשַׂמֵּחַ לֵב אַבְרָם מְהֵרָה בַּבֵּן הַזֶּה, כִּי אַבְרָם הָיָה בֶּן שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ כְּשֶׁיָּצָא מֵחָרָן וְעֶשֶׂר שָׁנִים שֶׁיָּשַׁב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הֲרֵי שְׁמוֹנִים וְחָמֵשׁ, וּבְסוֹף שָׁנָה עֲשִׂירִית נִתְּנָה אוֹתָהּ לוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "מִקֵּץ", כְּמוֹ "מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה" (דברים טו:א) וְהַשְּׁבִיעִית מַשְׁמֶטֶת בְּסוֹפָהּ, הִנֵּה כִּי בִּתְחִלַּת שְׁנַת שְׁמוֹנִים וְשֵׁשׁ לְאַבְרָם נִתְּנָה אוֹתָהּ לוֹ וְהָרְתָה וְיָלְדָה בְּאוֹתָהּ שָׁנָה.

פרק יז

פסוק א

וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה. אַחַר עוֹד שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה מִלְּצַוּוֹתוֹ עַל הַמִּילָה, כְּדֵי שֶׁיִּזְקַן יוֹתֵר וְיַגִּיעַ עַד מֵאָה וְיִהְיֶה הַנֵּס יוֹתֵר גָּדוֹל שֶׁיּוֹלִיד וְהוּא בֶּן מֵאָה, וּלְהַרְאוֹת אַהֲבַת אַבְרָם לָאֵל לַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יְצַוֵּהוּ, שֶׁצִּוָּהוּ לָמוּל בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְהוּא זָקֵן בֶּן תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה, וְכֹחוֹ תָּשַׁשׁ, וְצִוָּהוּ לָמוּל קֹדֶם לֶדֶת יִצְחָק כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה יִצְחָק מִזֶּרַע כָּשֵׁר יוֹתֵר עַל יְדֵי מִצְוַת הָאֵל שֶׁנַּעֲשָׂה בָּאֵבָר הַהוּא וּלְהַגְדִּיל הַפֶּלֶא, כִּי הַמִּילָה מְחַלֶּשֶׁת הָאֵבָר, וְהָיָה נֵס עַל נֵס שֶׁיּוֹלִיד בֶּן מֵאָה, וְעוֹד שֶׁיִּהְיֶה אֵבָרוֹ חָלוּשׁ יוֹתֵר מִשֶּׁהָיָה קֹדֶם הַמִּילָה.

אֲנִי־אֵל שַׁדָּי. פֵּרַשׁ: חָזָק, מְנַצֵּחַ, וְכֵן אוֹמֵר "כְּקוֹל מַיִם רַבִּים כְּקוֹל שַׁדַּי בְּלֶכְתָּם" (יחזקאל א:כד), "כְּקוֹל אֵל שַׁדַּי בְּדַבְּרוֹ" (יחזקאל י:ה). רוֹצֶה לוֹמַר לוֹ: אַף עַל פִּי שֶׁאִשְׁתְּךָ עֲקָרָה וּזְקֵנָה וְאֵינָהּ רְאוּיָה לֵילֵד, וְאַף כִּי אַתָּה זָקֵן וְחָלוּשׁ כֹּחַךְ כִּי בֶּן תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע אַתָּה, וְאַף עַל פִּי שֶׁתַּחֲלִישׁ כֹּחַ הַזֶּרַע עוֹד, אֲנִי מְנַצֵּחַ הַכֹּל, כִּי אֲנִי־אֵל שַׁדַּי,

וְהַטֶּבַע וְהַתּוֹלָדָה מִיָּדִי הוּא וּבְיָדִי לַעֲשׂוֹת וּלְשַׁנּוֹת כַּאֲשֶׁר אֶרְצֶה. וְכֵן אָמַר "וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם וְגוֹ' בְּאֵל שַׁדָּי" (שמות ו:ג), כִּי שְׁלֶשְׁתָּם הָיוּ נְשֵׁיהֶם עֲקָרוֹת וְנִפְקְדוּ בְּרָצוֹן הָאֵל, כִּי שָׁמַע אֵל תְּפִלַּת הַצַּדִּיקִים וְשִׁנָּה טֶבַע נְשֵׁיהֶם וְיָלָדוּ. וְשַׁדַּי שֵׁם תֹּאַר, רָאוּי בְּתַשְׁלוּמוֹ שַׁדְּדַי בְּפִלֵּס "מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרָיי" (משלי כח:כג).

הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי. כְּתַרְגּוּמוֹ "פְּלַח קֳדָמַי", פֵּרוּשׁ: עֲבֹד לְפָנַי עֲבוֹדָה אֲשֶׁר אֲצַוְּךָ, וְכֵן "אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבוֹתַי לְפָנָיו" (בראשית מח:טו), "אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו" (בראשית כד:מ), עִנְיַן כֻּלָּם עֲבוֹדַת הָאֵל בַּלֵּב וּבַמַּעֲשֶׂה, וְשׁוֹרֶשׁ הָעֲבוֹדָה הִיא בַּלֵּב, וְכֵן אָמַר חִזְקִיָּהוּ "אֲשֶׁר הִתְהַלְּכְתִּי לְפָנֶיךָ בֶּאֱמֶת וּבְלֵבָב שָׁלֵם" (מלכים ב כ:ג), זֶהוּ אָמַר עַל עֲבוֹדַת הַלֵּב, וְאַחַר כָּךְ אָמַר עַל הַמַּעֲשֶׂה, "וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי". וְעַתָּה צִוָּה הָאֵל אֶת אַבְרָם שֶׁיּוֹסִיף לוֹ עוֹד עֲבוֹדָה בְּגוּפוֹ. כִּי בְּלִבּוֹ הָיָה שָׁלֵם, וְכֵן בְּמַעֲשֶׂה וְתִקּוּן הַמִּדּוֹת וְכָל אֲשֶׁר הַשֵּׂכֶל מוֹרֶה אוֹתוֹ, אֲבָל עֲבוֹדַת הַגּוּף הַזֹּאת אֲשֶׁר צִוָּהוּ לֹא הָיָה הַשֵּׂכֶל מוֹרֶה בָּזֶה, אֶלָּא רָצָה בּוֹ הָאֵל לִהְיוֹת לוֹ לְאוֹת בֵּינוֹ וּבֵין הָאֵל, לִהְיוֹת זֶרַע אַבְרָהָם הַמְכֻנִּין עַם מְיֻחָד וְיִהְיוּ בִּבְשָׂרוֹ אוֹת מְיֻחָד. וְאוּלַי אֻמּוֹת הָעוֹלָם אֵינָם עוֹשִׂים אֶת הַמִּצְוָה כִּי לֹא נִצְטַוּוּ בָּהּ אֶלָּא זֶרַע אַבְרָהָם הַמְיֻחָד וְהוּא יִצְחָק וְזַרְעוֹ הַמְיֻחָד גַּם כֵּן שֶׁהוּא זֶרַע יַעֲקֹב, לְפִיכָךְ צִוָּהוּ בָּהּ הָאֵל קֹדֶם שֶׁיּוֹלִיד יִצְחָק וְקֹדֶם שֶׁיִּזְרַע. וְהַנִּכְנָסִים מֵהָאֻמּוֹת בִּבְרִית אַבְרָהָם וּבְתוֹרַת הָאֵל הֲרֵי הֵם נֶחְשָׁבִים זֶרַע אַבְרָהָם וַהֲרֵי הֵם מִכְּלַל "הֲמוֹן גּוֹיִם" שֶׁאַבְרָהָם אָב לָהֶם.

וֶהְיֵה תָמִים. וּבָזֶה תִּהְיֶה שָׁלֵם שֶׁתִּהְיֶה אוֹת בִּבְשָׂרְךָ לִשְׁמִי, וְיִהְיֶה גַּם כֵּן כְּרִיתַת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינְךָ, כִּי בְּדָם הוּא כָּל כְּרִיתַת בְּרִית. וּבִסְתָם אָמַר לוֹ, וְלֹא פֵּרַשׁ לוֹ הַבְּרִית עַד בַּסּוֹף שֶׁאָמַר לוֹ "זֹאת בְּרִיתִי" (בראשית יז:י), אֶלָּא אָמַר לוֹ דְּבָרִים שֶׁהֵבִין בַּסּוֹף לָמָּה אָמַר. וְהֵבִין בַּסּוֹף מִלְּשׁוֹן **תָּמִים** שְׁנֵי דְבָרִים: הָאֶחָד כְּמוֹ שֶׁפֵּרְשָׁנוּ, וְהַשֵּׁנִי שֶׁאָמַר לוֹ אַף עַל פִּי שֶׁחָסֵר מִבְּשָׂרְךָ בַּבְּרִית הַזֹּאת לֹא תִהְיֶה חָסֵר בַּעֲבוּר זֶה, אֲבָל תִּהְיֶה תָּמִים יוֹתֵר, כִּי לֹא יֶחְסַר מִמְּךָ אֵבֶר מֵאֲבָרֶיךָ אֶלָּא מְעַט בָּשָׂר מִן הָאֵבֶר. וּבְחֶסְרוֹן הַהוּא תִּהְיֶה תָּמִים שֶׁיִּהְיֶה הַחֶסְרוֹן לְאוֹת לְךָ בֵּינְךָ וּבֵין הָאֵל. וְאִלּוּ נוֹלַד כֵּן לֹא יִהְיֶה נֵכֶר שֶׁיִּהְיֶה לְאוֹת, לְפִיכָךְ הַנּוֹלָד מָהוּל צָרִיךְ לְהַטִּיף מִמֶּנּוּ דַּם בְּרִית (יבמות עא) שֶׁיַּחְתֹּךְ מְעַט מִן הַבָּשָׂר הַהוּא לְאוֹת וְלִבְרִית.

פסוק ב

וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ. שֶׁלֹּא תַחְשֹׁב כִּי בַּעֲבוּר זֶה יֶחְסַר זַרְעֲךָ וְזֶרַע זַרְעֲךָ, שֶׁיִּהְיֶה הָאֵבֶר חָלוּשׁ בַּעֲבוּר זֶה לְהוֹצִיא זֶרַע, כִּי אַרְבֶּה אוֹתְךָ וְאֶת זַרְעֲךָ בִּמְאֹד מְאֹד, וְהַכֹּפֶל לְרַבּוֹת הָרִבּוּי, כִּי מְאֹד הִיא לְשׁוֹן רִבּוּי.

פסוק ג

וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו. הִשְׁתַּחֲוָה וְהוֹדָה לָאֵל עַל אֲשֶׁר אָמַר לוֹ שֶׁיִּתֵּן בְּרִיתוֹ בֵּינוֹ וּבֵינוֹ, שֶׁזֶּה יִהְיֶה קִיּוּם הָאַהֲבָה אֲשֶׁר אָהַב.

וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר. דִּבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים הַדְּבָרִים לֵאמֹר אוֹתָם לִבְנֵי בֵיתוֹ כְּשֶׁיָּבֹא לְמוֹלָם.

פסוק ד

אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ. אֲנִי כְּמוֹ שֶׁאֲנִי אָמַרְתִּי לְךָ "אֵל שַׁדַּי" (בראשית יז:א) וְהָיִיתָ בָּטוּחַ בְּמַה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ; וַאֲנִי הִנֵּה בְּרִיתִי אִתְּךָ מֵעַתָּה וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם, כִּי לֹא תִהְיֶה אַב לְגוֹי אֶחָד לְבַד, אֶלָּא לַהֲמוֹן גּוֹיִם שֶׁהֲרֵי יָצְאוּ מִמֶּנּוּ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה וְכָל אֶחָד מֵהֶם יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל.

הֲמוֹן. עִנְיָנוֹ רִבּוּי, וּלְאוֹת זֶה אֶשְׁנֶה אֶת שִׁמְךָ וְאוֹסִיף בּוֹ הַהֵ"א וְיִהְיֶה בְּהִתְחַבְּרוֹ עִם הַמֵּ"ם עִנְיַן הֲמוֹן.

פסוק ה

וְלֹא יִקָּרֵא עוֹד אֶת שִׁמְךָ. בָּאָה מִלַּת "אֶת" אַחַר הַנִּפְעָל לְתוֹסֶפֶת בֵּיאוּר, וְכֵן "יֵחָלֵק אֶת הָאָרֶץ" (במדבר כו:נה) "וְלֹא יָמֵס אֶת לְבַב אֶחָיו" (דברים כ:ח). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מד, ראש השנה טז) שִׁנּוּי הַשֵּׁם קוֹרֵעַ גְּזַר דִּינוֹ שֶׁל אָדָם, מִנָּלָן מֵאַבְרָהָם וְשָׂרָה.

וְאָמַר **וְלֹא יִקָּרֵא**. רוֹצֶה לוֹמַר בְּפִי הָאֲנָשִׁים בְּדוֹרְךָ וּבְדוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרֶיךָ, כִּי תֹּאמַר לַאֲשֶׁר עִמְּךָ כִּי הָאֱלֹהִים שִׁנָּה אֶת שִׁמְךָ וְקָרָא שִׁמְךָ **אַבְרָהָם**, וְהֵם יֹאמְרוּ לַאֲחֵרִים וַאֲחֵרִים לַאֲחֵרִים עַד שֶׁיִּהְיֶה נִקְבָּע שִׁמְךָ **אַבְרָהָם**, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִזְכֹּר הַנֵּס וְהַפֶּלֶא שֶׁעָשִׂיתִי עִמְּךָ בְּפִי כָּל הַדּוֹרוֹת.

פסוק ו

וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ... וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה, כָּל אֶחָד מֵהֶם יִהְיֶה לְגוֹי. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ עַל זֶרַע יַעֲקֹב, שֶׁהוּא יַעֲקֹב וְזַרְעוֹ לְבַד אָמַר. וּפֵרַשׁ **גּוֹיִם** כְּתַרְגּוּמוֹ "לְשַׁבְטִין".

וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ. גַּם כֵּן כְּתַרְגּוּמוֹ: "וּמַלְכִין דְּשַׁלִּיטִין בְּעַמְמַיָּא".

פסוק ז

וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי... וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ. עַל זֶרַע יַעֲקֹב אָמַר כְּמוֹ שֶׁאָמַר **לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ**, וּלְזֶרַע יַעֲקֹב הָיָה זֶה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם" (ויקרא כו:יב).

פסוק ח

וְכֵן אָמַר **וְנָתַתִּי וְגוֹ' אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ**. הַמְקוֹמוֹת שֶׁאַתָּה גָּר בָּהֶם, וְלֹא אוֹתָם לְבַד אֶלָּא כָּל אֶרֶץ כְּנַעַן.

לַאֲחֻזַּת עוֹלָם. אַף עַל פִּי שֶׁיִּגְלוּ מִמֶּנָּה זְמַן, אֲחֻזַּת עוֹלָם תִּהְיֶה לָהֶם וְיָשׁוּבוּ אֵלֶיהָ, וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים.

פסוק ט

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם. אַחַר שֶׁאָמַר "וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם" (בראשית יז:ה) לֹא כָּתַב מֹשֶׁה אֶלָּא אַבְרָהָם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יג ע"א, בראשית רבה מו:ח) כָּל הָאוֹמֵר לְאַבְרָהָם אַבְרָם עוֹבֵר בְּלָאו שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא יִקָּרֵא", וְעוֹבֵר בַּעֲשֵׂה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם" (בראשית יז:ה). וְהִקְשׁוּ וַהֲלֹא אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה קָרְאוּ שְׁמוֹ אַבְרָם, שֶׁנֶּאֱמַר "אַתָּה הוּא ה' אֱלֹהִים אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ בְּאַבְרָם" (נחמיה ט:ז)? שְׁנִיָּה הִיא: עַד שֶׁהָיָה אַבְרָם בָּחָרְתָּ בּוֹ; וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵינָם דֶּרֶךְ אַזְהָרָה.

וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי. כִּי בִּתְנַאי זֶה אֶהְיֶה לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ, וְאֶתֵּן לָהֶם אֶת הָאָרֶץ, שֶׁתִּשְׁמֹר אַתָּה וְהֵם אֶת בְּרִיתִי זֹאת, כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר אֵלֶיךָ, וְאַתָּה תִּצְוֶה בָּהּ אֶת בָּנֶיךָ וְאֶת בֵּיתְךָ אַחֲרֶיךָ.

פסוק י

זֹאת בְּרִיתִי. כְּמוֹ שֶׁאֲנִי אֲקַיֵּם אוֹתָהּ כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַהֲקִמֹתִי" (בראשית יז:ז), כֵּן תִּשְׁמְרוּ אוֹתָהּ אַתֶּם, וְאָמַר לְשׁוֹן רַבִּים כְּנֶגֶד אַבְרָהָם וְזַרְעוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ" (בראשית יז:ט), וְהַבְּרִית הַזֹּאת תִּהְיֶה בֵּינִי לְבֵינֵיכֶם.

וְאָמַר **בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם**. כְּנֶגֶד אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, כִּי יַעֲקֹב הָיָה בְּיָמָיו, כִּי בֶּן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה יַעֲקֹב כְּשֶׁמֵּת אַבְרָהָם.

וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ. זֶרַע יַעֲקֹב.

הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר. אָמַר לָכֶם, הוּא וְזַרְעוֹ. וְאַחַר שֶׁאָמַר כָּל־זָכָר הֵבִין עַל אֵיזֶה אֵבֶר אָמַר, מָקוֹם שֶׁנִּכְּר בֵּין זְכָרוּת לִנְקֵבוּת. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (שבת קלז) כִּי אָמַר **לָכֶם** כְּנֶגֶד בֵּית דִּין, שֶׁאִם אֵין לַיְלוֹד אָב אוֹ שֶׁאֵינוֹ עִמּוֹ חַיָּבִים בֵּית דִּין לְמוֹלוֹ.

הִמּוֹל. מָקוֹר מִבִּנְיַן נִפְעַל. כְּלוֹמַר יִהְיֶה נִמּוֹל לָכֶם כָּל זָכָר; שָׁרְשׁוֹ נמ"ל, וְהוּא בְּשֶׁקֶל "כְּהִנָּדֵךְ עָשָׁן" (תהלים סח:ג), וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁמְּלַת כְּהִנָּדֵךְ שֵׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתִּי בְּסֵפֶר מִכְלָל, יִהְיֶה גַּם כֵּן הִמּוֹל שֵׁם בְּתוֹסֶפֶת ה"א וּבְתַשְׁלוּמוֹ הִנָּמֵל בְּשֶׁקֶל בְּהִנָּדֵךְ, אוֹ שָׁרְשׁוֹ מול בְּשֶׁקֶל גֹּרֶן.

פסוק יא

וּנְמַלְתֶּם. זֶהוּ מִצְוַת עֲשֵׂה בֵּין לָאָב שֶׁיָּמוּל אֶת בְּנוֹ בֵּין לַבֵּן שֶׁיָּמוּל אֶת עַצְמוֹ, כְּשֶׁיָּבוֹא לְבַר מִצְוָה אִם לֹא מָל אוֹתוֹ אָבִיו וְלֹא בֵּית דִּין.

וְהָיָה לְאוֹת. בְּרִיתִי שֶׁכָּרַתִּי עִם אַבְרָהָם וְעִם זַרְעוֹ אַחֲרָיו, שֶׁיִּהְיוּ לִי לְעָם וַאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים וְיַעֲשׂוּ מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתָם וַאֲנִי אֲבָרֵכֵם וְאַשְׁמְרֵם, וְזֶה יִהְיֶה לָכֶם לְאוֹת וּלְזִכָּרוֹן כְּמוֹ מִצְוַת צִיצִית וּתְפִלִּין וְהַדּוֹמִים לָהֶם לְפִי שֶׁהֵם לְזִכָּרוֹן, אֲבָל זֶה הָאוֹת הוּא חָזָק שֶׁבְּכֻלָּם שֶׁהוּא בְּגוּף הָאָדָם שֶׁלֹּא יִהְיֶה זוֹלָתוֹ, וּלְפִיכָךְ צִוָּהוּ הָאֵל בְּאוֹתוֹ אֵבֶר לְפִי שֶׁרֹב הָעֲבֵרוֹת יַעֲשֶׂה עַל יְדֵי אוֹתוֹ הָאֵבֶר לְפִי שֶׁהוּא רֹאשׁ הַתַּאֲווֹת הַבְּהֵמִיּוֹת, וּכְשֶׁיָּבוֹא הָאָדָם לַעֲשׂוֹת עֲבֵרָה בְּתַשְׁמִישׁ אוֹתוֹ הָאֵבֶר יִהְיֶה רוֹאֶה אוֹתוֹ הָאוֹת אֲשֶׁר בּוֹ וְיִזְכֹּר מַה שֶּׁצִּוָּהוּ הָאֵל וְיִמָּנַע מֵעֲשׂוֹת הָעֲבֵרָה הַהִיא, וְלֹא יִהְיֶה כַּבְּהֵמָה לִבְעֹל כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא אֶלָּא בְּמֶתֶר לוֹ וּלְהַשְׁאִיר זֶרַע וְלִרְפוּאָה.

פסוק יב

וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים. מִבִּנְיַן נִפְעַל, שָׁרְשׁוֹ מו"ל, וּפֵרוּשׁוֹ יִהְיֶה נִמּוֹל עַל יְדֵי אָבִיו.

כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם. זֶהוּ עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
יְלִיד בָּיִת. שֶׁנּוֹלַד בְּבֵיתוֹ וּבְמִשְׁפַּחְתּוֹ.
מִקְנַת־כֶּסֶף. שֶׁקָּנָאוֹ מִשֶּׁנּוֹלַד קֹדֶם שְׁמֹנָה יָמוֹל לִשְׁמֹנָה, אֲבָל אִם קָנָאוֹ לְאַחַר שְׁמֹנָה יָמוֹל בְּיוֹמוֹ שֶׁכְּבָר עָבַר הַזְּמַן וְאֵין לוֹ עוֹד לְהַמְתִּין לִשְׁמֹנָה. וְכֵן בְּנֵי בֵּית אַבְרָהָם נִמּוֹלוּ כֻּלָּם בְּיוֹם אֶחָד כִּי לֹא הָיָה בָּהֶם יָלִיד בַּיִת קֹדֶם שְׁמֹנָה וְלֹא מִקְנַת־כֶּסֶף, כֵּן הוּא לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (שבת קלה) מִדִּכְתִיב "הִמּוֹל יִמּוֹל" (בראשית יז:יג) נִרְאֶה כִּי שְׁנֵי זְמַנִּים יֵשׁ לְמִילַת עֲבָדִים, וְאָמְרוּ יֵשׁ **יְלִיד בָּיִת** שֶׁנִּמּוֹל לְאַחַר שְׁמֹנָה וְיֵשׁ **מִקְנַת־כֶּסֶף** שֶׁנִּמּוֹל לִשְׁמֹנָה, הָא כֵּיצַד? לָקַח שִׁפְחָה וְעוּבָּרָה זֶהוּ **מִקְנַת־כֶּסֶף** שֶׁנִּמּוֹל לְאַחַר הַטְּבִילָה, יָלְדָה אַחַר כָּךְ, זֶהוּ **מִקְנַת־כֶּסֶף** שֶׁנִּמּוֹל לִשְׁמֹנָה. לָקַח שִׁפְחָה לְעוּבָּרָה אוֹ שֶׁלָּקַח שִׁפְחָה עַל מְנָת שֶׁלֹּא לְהַטְבִּילָהּ זֶה **יְלִיד בָּיִת** שֶׁנִּמּוֹל לְאֶחָד.

פסוק יג

הִמֹּל יִמּוֹל. זֶהוּ שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם שֶׁיָּמוּלוּ בְּנֵי בֵיתוֹ עִמּוֹ, כִּי כְּבָר אָמַר לְזַרְעוֹ בַּפָּסוּק שֶׁלְּפָנֵי זֶה. וְאָמַר לוֹ שֶׁיָּמוּלוּ בְּנֵי בֵיתוֹ עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁלִּמְּדָם דֶּרֶךְ ה' כֵּן יַעֲשׂוּ זוֹ הַמִּצְוָה שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל, כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ בְּבֵיתוֹ שְׁתֵּי אֻמּוֹנוֹת וְלֹא שְׁנֵי גּוֹיִם, שֶׁיִּהְיוּ מִקְצָתָם מוּלִים וּמִקְצָתָם אֵינָם מוּלִים.
בִּבְשַׂרְכֶם. וְהָעֲבָדִים יְלִיד בַּיִת וּמִקְנַת כֶּסֶף בִּכְלָל, כִּי שֻׁלְּהֵם הֵם.

פסוק יד

וְעָרֵל זָכָר. מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי לָהֶם הַמִּצְוָה וְהָעֹנֶשׁ, וּבְנֵי בַיִת שֶׁצִּוָּה לְמוֹל לֹא צִוָּה לָהֶם, אֲבָל הַמִּצְוָה לְאַבְרָהָם וּלְזַרְעוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ בְּבַיִת אֶחָד שְׁתֵּי אֻמּוֹנוֹת וְיִהְיֶה לְעַם אֶחָד שָׁוִים בָּאֱמוּנָה וּבַמַּעֲשֶׂה, וְאִם לֹא יִרְצֶה אוֹתוֹ בֶּן בַּיִת לָמוּל יִמְכְּרֶנּוּ הַיִּשְׂרְאֵלִי אֲדֹנָיו וְלֹא יַשְׁהֶנּוּ בְּבֵיתוֹ עֶרֶל יוֹתֵר מִשְּׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ כְּמוֹ שֶׁקִּבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות מח).
וְהִזְכִּיר בְּאֹם שֶׁיִּהְיֶה עֶרֶל שֶׁלֹּא **יִמּוֹל אֶת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִיא**. וְהוּא שֶׁהִגִּיעַ לַמִּצְוָה וְלֹא מָל אוֹתוֹ אָבִיו, אִם אֵינוֹ מָל אֶת עַצְמוֹ חַיָּב כָּרֵת, אֲבָל אָבִיו אֵינוֹ חַיָּב כָּרֵת עָלָיו, אֲבָל עָבַר מִצְוַת עֲשֵׂה.
יִמּוֹל. זֶה שֶׁרְשׁוֹ נָמַל מִבִּנְיַן הַקַּל, מִן "וּנְמַלְתֶּם". **וְהַכָּרֵת** פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מועד קטן כח) שֶׁיָּמוּת בַּחֲצִי יָמָיו.

בְּרִיתִי הַפֵּר. הַבְּרִית שֶׁהָיָה בֵּינִי וּבֵין אַבְרָהָם הָיָה גַּם כֵּן בֵּינִי לְבֵינוֹ, כִּי זֶרַע אַבְרָהָם הוּא, וְהוּא בִּטֵּל אוֹתוֹ.

פסוק טו

לֹא תִקָּרֵא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי. כִּי הָאִישׁ הוּא הַקּוֹרֵא לְאִשְׁתּוֹ בִּשְׁמָהּ וְלֹא הָאִשָּׁה לְאִישָׁהּ, אֶלָּא דֶּרֶךְ כָּבוֹד בִּלְשׁוֹן אַדְנוּת קוֹרֵאת לוֹ לֹא בִּשְׁמוֹ, כִּי כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַעֲלָה עַל אַחֵר אֵין רָאוּי לַאֲשֶׁר לְמַטָּה הֵימֶנּוּ לִקְרֹא בִּשְׁמוֹ, כְּמוֹ אָבִיו אוֹ רַבּוֹ אוֹ אֲדֹנָיו. וְכֵן אָמַר עַל יָרָבְעָם "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר הֵרִים יָד בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר בָּנָה אֶת הַמִּלּוֹא" (מלכים א יא:כז), קָרָא אוֹתוֹ מוֹרֵד בַּמֶּלֶךְ לְפִי שֶׁקָּרָא שְׁלֹמֹה בִּשְׁמוֹ, וְאָמַר "שְׁלֹמֹה בָּנָה" וְלֹא אָמַר "אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ". וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קט) הַקּוֹרֵא לְרַבּוֹ בִּשְׁמוֹ גּוֹרֵם לַשְּׁכִינָה שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִיִּשְׂרָאֵל. וְכֵן הָאִשָּׁה לְבַעְלָהּ כִּי אֲדֹנֶיהָ הוּא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהוּא יִמְשָׁל בָּךְ" (בראשית ג:טז), וְכֵן אָמְרָה שָׂרָה "וַאדֹנִי זָקֵן" (בראשית ח:יב) וְלֹא אָמְרָה "וְאַבְרָהָם זָקֵן", וְאַבְרָהָם אָמַר "וְאִם שָׂרָה" (בראשית יז:יז). וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב דֶּרֶךְ סִפּוּר (שופטים יט:כו) "פִּתַח בֵּית הָאִישׁ אֲשֶׁר אֲדֹנָיהָ שָׁם", לְפִיכָךְ אָמַר לְאַבְרָהָם לֹא תִקָּרֵא אֶת שְׁמָהּ שָׂרָי וְלֹא אָמַר כֵּן לְשָׂרָה עַל אַבְרָהָם, אֶלָּא אָמַר "וְלֹא יִקָּרֵא", רוֹצֶה לוֹמַר בְּפִי הָאֲנָשִׁים הַקּוֹרְאִים בִּשְׁמוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יג) כִּי הַקּוֹרֵא לְשָׂרָה שָׂרַי אֵינוֹ עוֹבֵר בְּלָאו וַעֲשֵׂה, כִּי אַבְרָהָם הוּא שֶׁנִּצְטַוָּה עָלֶיהָ וְלֹא אַחֵר, שֶׁנֶּאֱמַר **לֹא תִקָּרֵא**.

כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ. רוֹצֶה לוֹמַר יִהְיֶה שְׁמָהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם" (בראשית יז:ה), וְאַחַר שֶׁתִּקָּרֵא אוֹתָהּ אַתָּה שָׂרָה כֵּן יִקְרְאוּ לָהּ הַקּוֹרְאִים. וְשִׁנּוּי שְׁמָהּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בְּאַבְרָהָם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מז): מִתְּחִלָּה שָׂרַי לְאֻמָּתָהּ, לְבַסּוֹף שָׂרָה לְכָל הָעוֹלָם.

פסוק טז

וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ. שֶׁאֶתֵּן לָהּ עֶדְנָה וְאֶשְׁיב לָהּ מְקוֹרָהּ וְדֶרֶךְ נָשִׁים, וְעוֹד פֶּלֶא אַחֵר יוֹתֵר גָּדוֹל אֶעֱשֶׂה עִמָּהּ שֶׁתֵּלֵד, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וְגַם נָתַתִּי**, כְּמוֹ "נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה" (בראשית כג:יג). **וּבֵרַכְתִּיהָ**. בְּזֶרַע רַב שֶׁיֵּצֵא מִזַּרְעָהּ. **וְהָיְתָה לְגוֹיִם**, אָמַר עַל עֵשָׂו וְיַעֲקֹב אוֹ עַל יַעֲקֹב לְבַדּוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן **מַלְכֵי עַמִּים**, כְּתַרְגּוּמוֹ; וּכְמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה (בראשית יז:ו).

פסוק יז

וַיִּפֹּל. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה, דֶּרֶךְ הוֹדָיָה וְהִשְׁתַּחֲוָיָה עַל מַה שֶּׁאָמַר לוֹ מֵעִנְיַן שָׂרָה.
וַיִּצְחָק. שָׂמַח בְּלִבּוֹ, כְּתַרְגּוּמוֹ "וְחָדֵי", לֹא דֶּרֶךְ לַעַג וּשְׂחוֹק.
הַלְבֶן מֵאָה־שָׁנָה. כִּי כְּשֶׁיִּהְיֶה לוֹ הַבֵּן יִהְיֶה בֶּן מֵאָה שָׁנָה אֲפִלּוּ תִּתְעַבֵּר אִשְׁתּוֹ מֵעַתָּה, כִּי בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע הָיָה. וְכֵן תִּהְיֶה שָׂרָה בַּת תִּשְׁעִים כְּשֶׁתֵּלֵד. וְהַתְמִיהָה שֶׁתָּמַהּ לֹא לְפִי שֶׁלֹּא הֶאֱמִין כִּי כְּבָר אָמַר "וְהֶאֱמִן בַּה'" (בראשית טו:ו), אֶלָּא כְּאָדָם הַתָּמֵהַּ וְאוֹמֵר דָּבָר גָּדוֹל הוּא זֶה אִם יֵעָשֶׂה עִמִּי הָאֵל זֶה, וְאָמַר **וְאִם־שָׂרָה** כִּי זֶה יִהְיֶה יוֹתֵר תָּמוּהַּ בְּעֵינֵי הָעוֹלָם שֶׁזְּקֵנָה בַּת תִּשְׁעִים תֵּלֵד, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה בְּטִבְעָהּ.

פסוק יח

לוּ יִשְׁמָעֵאל. כְּלוֹמַר דַּי בְּמַה שֶּׁנָּתַתָּ לִי, וְהוּא יִחְיֶה, רוֹצֶה לוֹמַר חַיִּים טוֹבִים בִּבְרָכָה וּבִפְרִיָה, וְכֵן קִיַּמְתָּ דְּבָרְךָ עִמִּי שֶׁאָמַרְתָּ "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית יב:ז) וְיִשְׁמָעֵאל הוּא זַרְעִי.

פסוק יט

אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ. לֹא יִהְיֶה זֶה לְבַד, אֶלָּא גַּם שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן. **וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק**, עַל שֵׁם שֶׁצָּחַקְתָּ.
לִבְרִית עוֹלָם. זֶה לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו.

פסוק כ

וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ. שֶׁבֵּרַכְתִּי אוֹתוֹ לְהַפְרוֹתוֹ וּלְהַרְבּוֹתוֹ וְלֹתֵת לוֹ גְּדֻלָּה, עַד כִּי **שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִים** יִהְיוּ מִבָּנָיו כְּמוֹ מִיִּצְחָק; וּכְבָר **בֵּרַכְתִּי אוֹתוֹ**, עַל יְדֵי מַלְאָךְ שֶׁנִּגְלָה לְהָגָר, "וְאֶת יִשְׁמָעֵאל אֲבָרֶךָּ", אֲבָל בְּרִיתִי שֶׁכָּרַתִּי אִתְּךָ עִם יִצְחָק אֲקַיְּמֶנּוּ.

פסוק כא

לַמּוֹעֵד הַזֶּה. לִזְמַן הַזֶּה, וְלֹא יָדַעְנוּ בְּאֵיזֶה זְמַן הָיְתָה נְבוּאָה זֹאת.
וּבְאָמְרוֹ **בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת**. אוֹמֵר שֶׁהַזְּמַן אֲשֶׁר בֵּין הַנְּבוּאָה וְהַלֵּידָה הָיְתָה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי אָמַר כִּי בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת תֵּלֵד בָּזֶה הַזְּמַן, אֲבָל זְמַן הַהֵרָיוֹן לֹא אָמַר, וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יא ע"א) כִּי בְּפֶסַח נוֹלַד יִצְחָק וְאָמְרוּ כִּי בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה נִפְקְדָה שָׂרָה.

פסוק כב

וַיְכַל. עַד הֵנָּה כְּלָה לְדַבֵּר אִתּוֹ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם, וּלְפִי שֶׁהָיְתָה נְבוּאָה זוֹ גְּדוֹלָה אָמַר כֵּן.

וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם. נִסְתַּלֵּק כְּבוֹדוֹ הַנִּרְאֶה לוֹ בְּזֹאת הַנְּבוּאָה. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מז): מִכָּאן שֶׁהָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה. וּמַה טּוֹב דָּבָר זֶה לַמְּבִינוֹ.

פסוק כג

וַיִּקַּח. מִיָּד כֵּיוָן שֶׁנִּסְתַּלֵּק הַכָּבוֹד נִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי הַמִּילָה לַעֲשׂוֹת מִיָּד מִצְוֹת הָאֵל עָלָיו, וְקוֹדֶם מָל אוֹתָם כֻּלָּם וְאַחַר כֵּן מָל אֶת עַצְמוֹ, שֶׁאִם הָיָה מָל אֶת עַצְמוֹ תְּחִלָּה הָיָה כֹּחוֹ תָּשֵׁשׁ וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְמוֹלָם בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם.

כָּל־זָכָר. בֵּין גְּדוֹלִים בֵּין קְטַנִּים.

וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם. מִילָה וּפְרִיעָה, וְכֵן אָמְרוּ (בראשית רבה) פָּרַע אַבְרָהָם אָבִינוּ אֶת מִילָתוֹ.

בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁצִּוָּהוּ הָאֵל.

פסוק כד

וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע שָׁנָה. כִּי כְּשֶׁבָּאָה לוֹ נְבוּאָה הַזֹּאת הָיָה בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע כְּמוֹ שֶׁאָמַר, וּבְסוֹף תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע לְלֵידָתוֹ הָיָה אָז, וּכְשֶׁנִּמּוֹל הָיָה עֲדַיִן בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע שָׁנָה כִּי לֹא נִכְנַס לִשְׁנַת מֵאָה, וְאָמַר זֶה לְחַזֵּק הַדָּבָר כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה שֶׁנִּצְטַוָּה עַל הַמִּילָה נִמּוֹל.

בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ. אִם נֹאמַר שֶׁהוּא מִבְנְיַן נִפְעַל, יֵשׁ לִשְׁאֹל אֵיךְ בָּא פְּעֻלָּה אַחֲרָיו כִּי בִּנְיַן נִפְעַל אֵינוֹ יוֹצֵא, וְאֵיךְ אָמַר בְּשַׂר עָרְלָתוֹ אַחַר בְּהִמֹּלוֹ, וְאִם הָיָה אוֹמֵר בְּהִמֹּלוֹ לְבַדּוֹ אוֹ בְּהִמֹּל בְּשַׂר עָרְלָתוֹ בְּלֹא וי"ו אָז טוֹב, וְיֵשׁ לוֹמַר כִּי פֵּרֵשׁ בְּהִמֹּלוֹ מִצַּד בְּשַׂר עָרְלָתוֹ שֶׁנִּמּוֹל יֵאָמֵר גַּם כֵּן עָלָיו נִמּוֹל וְיֵאָמֵר בְּהִמֹּלוֹ, וְכֵן "כְּאֵלָה נֹבֶלֶת עָלֶיהָ" (ישעיה א:ל) כִּי נֹבֶלֶת פֹּעַל עוֹמֵד, וְהָאֵלָה אֵינָהּ נֹבֶלֶת אֶלָּא עָלֶיהָ נוֹבְלִים וְנִקְרֵאת הִיא נֹבֶלֶת מִצַּד עָלֶיהָ שֶׁהֵם נוֹבְלִים, וְכֵן יֵאָמֵר עַל אַבְרָהָם שֶׁהוּא נִמּוֹל מִצַּד בְּשַׂר עָרְלָתוֹ שֶׁנִּמּוֹל כְּמוֹ שֶׁאָמַר נִמּוֹל אַבְרָהָם, וְעַל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה "קְרוּעֵי בְגָדִים" (שמואל ב יג:לא) קְרוּעֵי מִצַּד בִּגְדֵיהֶם שֶׁהָיוּ קְרוּעִים כִּי הָאֲנָשִׁים לֹא הָיוּ קְרוּעִים אֶלָּא בִּגְדֵיהֶם הֵם שֶׁהָיוּ קְרוּעִים, וְכֵן "קְרוּעַ כֻּתָּנְתּוֹ" (שמואל ב טו:לב) קְרוּעַ מִצַּד כֻּתָּנְתּוֹ שֶׁהָיָה קְרוּעַ, וְכֵן "מְגֻלָּחֵי זְקָן" (ירמיה מא:ה) מְגֻלָּחִים מִצַּד זְקָנָם שֶׁהָיָה מְגֻלָּח.

פסוק כה

וְיִשְׁמָעֵאל בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה. כֵּיוָן שֶׁזָּכַר שְׁנוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם זָכַר גַּם כֵּן שְׁנוֹתָיו שֶׁל יִשְׁמָעֵאל לְכָבוֹדוֹ, כִּי יָדוּעַ הָיָה מִמַּה שֶׁזָּכַר שֶׁיִּשְׁמָעֵאל הָיָה בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שֶׁהֲרֵי בֶּן שְׁמוֹנִים וְשֵׁשׁ שָׁנָה הָיָה אַבְרָהָם כְּשֶׁנּוֹלַד יִשְׁמָעֵאל וּבְיוֹם הַמִּילָה הָיָה אַבְרָהָם בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע, הִנֵּה כִּי בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה יִשְׁמָעֵאל. גַּם יֵשׁ בּוֹ סֶמֶךְ כִּי בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה נִכְנָס אָדָם לְמִצְוָה וּמֵהַיּוֹם הַהוּא וָמַעְלָה הוּא בֶּן מִצְוָה וְחַיָּב בְּכָל הַמִּצְוֹות, וְאִם לֹא מָל אוֹתוֹ אָבִיו עַד שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה חַיָּב הוּא לָמוּל אֶת עַצְמוֹ.

בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ. זֶה יוֹתֵר מְבֹאָר מִן הָרִאשׁוֹן שֶׁכָּתַב אֵת, רוֹצֶה לוֹמַר נִמּוֹל מִבְּשַׂר עָרְלָתוֹ, וְאֵת כְּמוֹ מִן, וְכֵן "הֵם יָצְאוּ אֶת הָעִיר" (בראשית מד:ד), "חָלָה אֶת רַגְלָיו" (מלכים א טו:כג). וְיֵשׁ בּוֹ דְּרָשׁ (בראשית רבה מז) כִּי אַבְרָהָם שֶׁנִּתְמַעֵט בְּשָׂרוֹ עַל יְדֵי תַּשְׁמִישׁ לֹא הָיָה צָרִיךְ פְּרִיעָה אֶלָּא חִתּוּךְ בָּשָׂר לְבַד, וְהַפְּרִיעָה נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, לְפִיכָךְ לֹא נֶאֱמַר בּוֹ אֵת, אֲבָל יִשְׁמָעֵאל שֶׁהָיָה יֶלֶד הָיָה צָרִיךְ לִפְרוֹעַ אֶת הַמִּילָה לְפִיכָךְ נֶאֱמַר בּוֹ אֵת. וְזֶה הַדְּרָשׁ חוֹלֵק עַל מִי שֶׁאָמַר שֶׁלֹּא נִתְּנָה מִצְוַת פְּרִיעָה לְאַבְרָהָם אָבִינוּ, וְכֵן נִרְאֶה שֶׁנִּתְּנָה לוֹ מִצְוַת פְּרִיעָה, וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קלז) מָל וְלֹא פָרַע כְּאִלּוּ לֹא מָל, כִּי הוּא הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּצְטַוָּה בַּמִּצְוָה הַזֹּאת וּבֶאֱמֶת בִּשְׁלֵמוּתָהּ נִצְטַוָּה בָּהּ.

פסוק כו

בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה. כְּבָר אָמַרְנוּ כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה מָל אַבְרָהָם יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְכָל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, אֲבָל עַצְמוֹ לֹא אָמַר מָתַי נִמּוֹל אִם הַיּוֹם אוֹ מָחָרָתוֹ, לְפִיכָךְ אָמַר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם, בָּא לְהוֹדִיעַ זְרִיזוּתוֹ לְמִצְוֹת הָאֵל, כִּי בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁנִּמּוֹל יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְכָל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ נִמּוֹל גַּם כֵּן הוּא, וְאַחַר שֶׁמָּל אוֹתָם כֻּלָּם מָל אֶת עַצְמוֹ, וּפֵרוּשׁוֹ **נִמּוֹל** עַל יְדֵי עַצְמוֹ, וְכֵן "וַעֲמָשָׂא לֹא נִשְׁמָר" (שמואל ב כ:י) שֶׁהוּא לֹא שָׁמַר אֶת עַצְמוֹ.

פסוק כז

נִמֹּלוּ אִתּוֹ. עַל יַד אַבְרָהָם נִמֹּלוּ. נִמֹּלוּ, שָׁרְשָׁם נמ"ל.

פרק יח

פסוק א

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא. בַּמָּקוֹם שֶׁהָיָה שׁוֹכֵן כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה, "וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי" (בראשית יד:יג), לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא נָסַע מִשָּׁם לִשְׁכֹּן בְּמָקוֹם אַחֵר כִּי שָׁם הָיוּ בַּעֲלֵי בְרִיתוֹ, וְרָאוּי לָאָדָם לִשְׁכֹּן אֵצֶל אוֹהֲבָיו כְּמוֹ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה "טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק" (משלי כז:י). וְנִגְלָה אֵלָיו הָאֵל שָׁם אַחַר שֶׁמָּל לְהוֹדִיעַ דְּבַר סְדוֹם, לְפִי שֶׁאַבְרָהָם הָיָה גָּדוֹל שֶׁבָּעוֹלָם בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר וְרָצָה לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט בְּקִצָּת יִשּׁוּב מִן הָעוֹלָם וְלֹא רָצָה לַעֲשׂוֹת מִבְּלִי יְדִיעָתוֹ, וּלְהוֹדִיעַ כִּי הוּא מַשְׁגִּיחַ בַּתַּחְתּוֹנִים לְהֵיטִיב וּלְהָרַע לְפִי מַעֲשֵׂיהֶם; וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא יָדַע זֶה מִשִּׂכְלוֹ הוֹדִיעוֹ כְּדֵי שֶׁיּוֹדִיעַ אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו כְּמוֹ שֶׁאָמַר. וְעוֹד כְּדֵי לְהוֹדִיעוֹ מִשְׁפָּטוֹ בָּרְשָׁעִים אֵיךְ הוּא, וְאֵיךְ הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם לָרְשָׁעִים. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי כָּל סִפּוּר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה עַד "וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקֹמוֹ" (בראשית יח:לג), הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה וְהַכֹּל הָיָה מַרְאֶה אַחַת, וְאָמַר כִּי כְּשֶׁבָּאָה אֵלָיו נְבוּאָה זֹאת, הָיָה יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל.

וְטַעַם הִזְכִּירוֹ **כְּחֹם הַיּוֹם**. רוֹצֶה לוֹמַר כִּי נִרְדָּם הָיָה לַחֲמִימוּת הַשֶּׁמֶשׁ וְרָאָה הַמַּרְאֶה הַזֹּאת וְהוּא נִרְדָּם, וְקוֹדֶם שֶׁדִּבֵּר עִמּוֹ בִּדְבַר סְדוֹם הֶרְאָהוּ בִּנְבוּאָה שְׁלֹשָׁה מַלְאָכִים, הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם בְּשֵׁשׁ שֶׁתֵּלֵד שָׂרָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמַר לוֹ הָאֵל כְּשֶׁצִּוָּהוּ עַל הַמִּילָה, שָׁב לְבַשְּׂרוֹ עַל יְדֵי שָׁלִיחַ לְחַזֵּק הַדָּבָר בְּלִבּוֹ, וְעוֹד כְּדֵי שֶׁתְּהֵא שָׂרָה שׁוֹמַעַת מִפִּי הַמַּלְאָךְ. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַדָּבָר הַזֶּה כֻּלּוֹ הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, פְּעָמִים יִשְׁמַע קוֹל הַדִּבּוּר מִי שֶׁהוּא עִם הַנָּבִיא כְּמוֹ שֶׁרָאִינוּ בְּמַרְאוֹת דָּנִיֵּאל, שֶׁאָמַר "וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ עִמִּי לֹא רָאוּ אֶת הַמַּרְאָה אֲבָל חֲרָדָה גְּדוֹלָה נָפְלָה עֲלֵיהֶם וַיִּבְרְחוּ בְּהֶחָבֵא" (דניאל י:ז), נִרְאֶה מִזֶּה כִּי קוֹל הַמַּלְאָךְ שָׁמְעוּ וּלְפִיכָךְ חָרְדוּ לְאוֹתוֹ קוֹל. וְהַנְּבוּאָה הַזֹּאת הָיְתָה **פֶּתַח הָאֹהֶל** וְשָׁמְעָה שָׂרָה שֶׁהָיְתָה בָּאֹהֶל. וּמַה שֶּׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה יָדוּעַ (בבא מציעא פו) שֶׁהָיָה מְבַקֵּר מַכַּת מִילָתוֹ וְהָיָה מַתִּיר וְאוֹסֵר תַּחְבּוֹשֶׁת הַמַּכָּה לְחֹם הַשֶּׁמֶשׁ. וּפֵרְשׁוּ **וַיֵּרָא אֵלָיו** שֶׁבָּא לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה.

פסוק ב

וַיִּשָּׂא עֵינָיו. תְּחִלַּת מַה שֶּׁרָאָה בַּמַּרְאֶה אַחַר שֶׁנִּרְדַּם הוּא שֶׁנָּשָׂא עֵינָיו וְרָאָה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים. **נִצָּבִים עָלָיו**. פֵּרֵשׁ: סְמוּכִים לוֹ, עוֹמְדִים לְתוֹעַלְתּוֹ אוֹ לִמְצוֹתוֹ, כְּמוֹ "וַיֹּאמֶר שָׁאוּל לַעֲבָדָיו הַנִּצָּבִים עָלָיו" (שמואל א כב:ז), וְכֵן "מֵהִתְיַצֵּב עַל אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ" (זכריה ד:ה), וְאֵינוֹ כֵּן "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כח:יג). וְאֵלֶּה הַשְּׁלֹשָׁה הָיוּ נִצָּבִים לְתוֹעֶלֶת אַבְרָהָם וּבַעֲבוּרוֹ בָּאוּ, וְהִכִּיר זֶה אַבְרָהָם שֶׁרָאָה אוֹתָם נִצָּבִים וְלֹא הוֹלְכִים אֶלָּא כִּמְקַוִּים לוֹ שֶׁיִּקְרָאֵם, וְהוּא רָאָה וְהֵבִין זֶה וַיָּרָץ לִקְרָאתָם, לְפִיכָךְ אָמַר **וַיַּרְא** פַּעַם אַחֶרֶת. **מִפֶּתַח הָאֹהֶל**. שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב שָׁם. כֵּן רָאָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה שֶׁקָּם וְרָץ לִקְרָאתָם.

וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה. כִּי נִדְמוּ לוֹ אֲנָשִׁים גְּדוֹלִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי אַבְרָהָם שֶׁהָיָה כֹּחוֹ יָפֶה בַּנְּבוּאָה נִדְמוּ לוֹ כַּאֲנָשִׁים (בראשית רבה נ:ב), פֵּרוּשׁ שֶׁהָיָה כָּל כָּךְ כֹּחוֹ יָפֶה וְרָגִיל בָּהּ עַד שֶׁלֹּא הָיָה מַרְאוֹת הַמַּלְאָכִים נוֹרָא בְּעֵינָיו אֶלָּא כְּמוֹ רְאִיַּת הָאֲנָשִׁים, לוֹט שֶׁהָיָה כֹּחוֹ רַע נִדְמוּ לוֹ כְּמַלְאָכִים, פֵּרוּשׁ כִּי לוֹט לֹא הָיָה רָגִיל בַּנְּבוּאָה וּלְמַרְאֵהֶם שֶׁהָיָה נוֹרָא נִדְמוּ לוֹ כְּמַלְאָכִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה אֵשֶׁת מָנוֹחַ "וּמַרְאֵהוּ כְּמַרְאֵה מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים נוֹרָא מְאֹד" (שופטים יג:ו). הִנֵּה לָמַדְנוּ מִדִּבְרֵיהֶם כִּי כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה.

פסוק ג

וַיֹּאמַר אֲדֹנָי. מַחֲלֹקֶת בֵּין רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁזֶּה אֲדֹנָי חֹל (שבועות לה), וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהוּא קֹדֶשׁ. וְאִם הוּא חֹל אָמַר לַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם, כְּפִי מַה שֶּׁנִּרְאָה לוֹ בְּשִׂכְלוֹ מִתּוֹךְ הַמַּרְאֶה, כִּי יָדוּעַ כִּי יֵשׁ בַּמַּלְאָכִים אֶחָד גָּדוֹל בְּמַעֲלַת הַשֵּׂכֶל מֵחֲבֵרוֹ עַד שֶׁהָאֶחָד עַל חֲבֵרוֹ, וּבָזֶה יִפֹּל בָּהֶם הַמִּנְיָן וְהַגָּדוֹל מְצַוֶּה לְמִי שֶׁלְּמַטָּה מִמֶּנּוּ בַּמַּעֲלָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמַרְאַת דָּנִיֵּאל (דניאל ח:יז): "וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר גַּבְרִיאֵל הָבֵן לְהַלָּז אֶת הַמַּרְאֶה". וְאַף עַל פִּי שֶׁבָּאוּ לוֹ כַּאֲנָשִׁים שֶׁהֲרֵי הֵכִין לָהֶם מַאֲכָל בַּמַּרְאֶה וְאָמַר "יֻקַּח נָא מְעַט מַיִם וְגוֹ'" (בראשית יח:ד), אָמַר לְאֶחָד אֲדֹנָי בְּקָמָץ וְלֹא אָמַר אֲדֹנָי בְּחִירִיק כְּמִנְהָג לְיַחִיד, אָמַר כֵּן לְגָדֵל וּלְרוֹמְמוּת. וְהִנֵּה מָצָאנוּ גַּם כֵּן בִּגְדְעוֹן שֶׁאָמַר "אֲדֹנָי בַּמֶּה אוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל" (שופטים ו:טו) בְּקָמָץ וַעֲדַיִן לֹא יָדַע שֶׁהוּא מַלְאָךְ. וְהָאוֹמְרִים מֵרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי הוּא קֹדֶשׁ פֵּרְשׁוּ כִּי לַה' אָמַר אֲשֶׁר נִגְלָה אֵלָיו וְאָמַר לוֹ שֶׁלֹּא יַעֲבֹר

מֵעָלָיו וְשֶׁיַּמְתִּין לוֹ עַד שֶׁיַּכְנִיס הָאוֹרְחִים, וְלָמְדוּ מִזֶּה כִּי גְּדוֹלָה הַכְנָסַת אוֹרְחִים יוֹתֵר מֵהַקְבָּלַת פְּנֵי שְׁכִינָה.

אַל־נָא תַעֲבֹר. נָא עִנְיַן בַּקָּשָׁה וְתַחֲנָה, כְּמוֹ בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ לֹא תַעֲבֹר וְתַשָּׁה דְּרָכְךָ מֵעָלַי אַתָּה וַחֲבֶרֶיךָ עַד שֶׁתִּסְעֲדוּ אֶצְלִי, וְנִכְתַּב כָּל הַסִּפּוּר הַזֶּה כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד אָדָם לְהִתְנַהֵג עִם הַבְּרִיּוֹת בִּצְדָקָה וּבְחֶסֶד, וּגְמִילַת חֶסֶד הוּא לְהַכְנִיס אָדָם אוֹרְחִים בְּבֵיתוֹ וּלְכַבְּדָם וְלַעֲשׂוֹת לָהֶם צָרְכֵיהֶם בִּרְחִיצַת הָרַגְלַיִם וּבַמִּשְׁתֶּה וּבַמִּטָּה אִם יָלִינוּ בְּבֵיתוֹ.

פסוק ד

יֻקַּח־נָא מְעַט־מַיִם. אָמַר מְעַט לְמַעֵט נְדִיבוּתוֹ בְּפִיו מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר. עַל הַמַּיִם אָמַר יֻקַּח, רוֹצֶה לוֹמַר עַל יְדֵי אֶחָד מִן הָעֲבָדִים, אֲבָל עַל הַפַּת אָמַר "וְאֶקְחָה פַּת לֶחֶם" (בראשית יח:ה) – הוּא בְּעַצְמוֹ.

וְרַחֲצוּ. צִוּוּי, כִּי הָרִי"שׁ פְּתוּחָה, וְאִלּוּ הָיָה עָבָר מוּסָב לְעָתִיד מִפְּנֵי הַוָּי"ו הָיְתָה הָרִי"שׁ קְמוּצָה, כְּמוֹ "וְרָחֲצוּ מִמֶּנּוּ" (שמות מ:לא), וְרָצָה לוֹמַר אַתֶּם תִּרְחֲצוּ רַגְלֵיכֶם עַל יְדֵי אֶחָד מֵהַנְּעָרִים. **וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ**. לְצֵל הָעֵץ, כִּי כְּחֹם הַיּוֹם הָיָה כְּמוֹ שֶׁרָאָה בַּמַּרְאָה, לְפִיכָךְ אָמַר לָהֶם שֶׁיִּשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ לַצֵּל עַד שֶׁיָּכִין מָה.

פסוק ה

וְאֶקְחָה פַּת לָחֶם. מִכָּאן שֶׁהַצַּדִּיקִים אוֹמְרִים מְעַט וְעוֹשִׂים הַרְבֵּה, וְכֵן רָאוּי לַעֲשׂוֹת. לְפִיכָךְ נִכְתַּב זֶה הַסִּפּוּר כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד אָדָם מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ אֶרֶץ, כִּי הִנֵּה אַבְרָהָם אָמַר פַּת לֶחֶם שֶׁפֵּרוּשׁוֹ חֲתִיכַת לֶחֶם וְלֹא אָמַר "לֶחֶם" כְּמוֹ שֶׁאָמַר "מְעַט מַיִם" (בראשית יח:ד) כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם. צִוּוּי יוֹצֵא לִשְׁלִישִׁי, וּכְמוֹ "סַעֲדוּ לִבְּכֶם בְּמְעַט לֶחֶם". "וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד" (תהלים קד:טו) יוֹצֵא לְשֶׁנִּי. **אַחַר תַּעֲבֹרוּ**, אִם תִּרְצוּ לַעֲבֹר, אַחַר שֶׁתֹּאכְלוּ תַּעֲבֹרוּ.

כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם. כִּי עַל כֵּן שֶׁעֲבַרְתֶּם, כְּלוֹמַר כֵּיוָן שֶׁעֲבַרְתֶּם עָלַי לֹא יִתָּכֵן שֶׁלֹּא תֹּאכְלוּ עִמִּי. וְכֵן "כִּי עַל כֵּן בָּאתֶם" (בראשית יט:ח), שֶׁבָּאוּ, וְכֵן "כִּי עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְנִי" (בראשית לח:כו), שֶׁלֹּא נְתַתִּיהָ.

כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ. פַּת לֶחֶם לְבַד וְלֹא תַּטְרִיחַ עַצְמְךָ לְדָבָר אַחֵר.

פסוק ו

שְׁלֹשׁ סְאִים. לַעֲשׂוֹת חַלּוֹת לֶחֶם שֶׁל סְאָה לְכָל אֶחָד דֶּרֶךְ כָּבוֹד.
קֶמַח סֹלֶת. קֶמַח שֶׁיַּעֲשֶׂה סֹלֶת לַעֲגוֹת, לְפִי שֶׁהֵם לֶחֶם רָקִיק כְּדֵי שֶׁיֵּאָפֶה מְהֵרָה.

פסוק ז

וְאֶל־הַבָּקָר רָץ. כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וַיְמַהֵר**, לְהוֹדִיעַ זְרִיזוּתוֹ וְשִׂמְחָתוֹ בְּאוֹרְחִים וּלְהַאֲכִילָם מֵיטַב הַמַּאֲכָלִים כְּמוֹ שֶׁאָמַר סֹלֶת, וְכֵן אָמַר **רַךְ וְטוֹב**. וְכֵן רָאוּי לַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד מִמִּדּוֹת אַבְרָהָם וּלְפִיכָךְ נִכְתַּב הַסִּפּוּר הַזֶּה.
בֶּן־בָּקָר. זָכָר וְקָטָן, וְהָיָה רַךְ, וְהָיָה גַּם כֵּן טוֹב, רוֹצֶה לוֹמַר שָׁמֵן, וְכֵן "וְנִשְׁבַּע לָהֶם וְנִהְיֶה טוֹבִים" (ירמיה מד:יז).
אֶל הַנַּעַר. אֶל הַמְשָׁרֵת. וּבְדָרָשׁ זֶה יִשְׁמָעֵאל (בראשית רבה סח).
לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ. לְתַקְּנוֹ וּלְבַשְּׁלוֹ.

פסוק ח

וַיִּקַּח. הוּא בְּעַצְמוֹ. וְכֵן **וַיִּתֵּן**.
וְנָתַן לִפְנֵיהֶם **חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן־הַבָּקָר**, שֶׁיֹּאכְלוּ מֵאֵיזֶה שֶׁיִּרְצוּ אוֹ מֵהַכֹּל. וְלֹא הָיָה צָרִיךְ לִזְכֹּר לַלֶּחֶם, כִּי יָדוּעַ הוּא כִּי הַלֶּחֶם הָיָה מֵבִיא לִפְנֵיהֶם תְּחִלָּה, כִּי לְפָחוּת שֶׁבָּאוֹרְחִים יִתְּנוּ לֶחֶם לְפָנָיו, כָּל שֶׁכֵּן לְאֵלֶּה שֶׁנִּרְאוּ לוֹ כַּאֲנָשִׁים נִכְבָּדִים; וְעוֹד שֶׁהֲרֵי הֵכִין הַלֶּחֶם, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר "וַעֲשִׂי עֻגוֹת" (בראשית יח:ו), אֶלָּא זָכַר הַדְּבָרִים שֶׁהֵבִיא לִפְנֵיהֶם לְלַפְּתָן, וְגַם כֵּן לֹא זָכַר יַיִן.
אֲשֶׁר עָשָׂה. אֲשֶׁר תִּקֵּן עַל יְדֵי הַנַּעַר.
וְהוּא עֹמֵד. כְּתַרְגּוּמוֹ.
עֲלֵיהֶם. לִפְנֵיהֶם, כְּמוֹ "נִצָּבִים עָלָיו" (בראשית לז:ז). וְכֵן "עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ" (ישעיה ו:ב).
וַיֹּאכֵלוּ. כֵּן נִרְאָה לוֹ, הַכֹּל בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה.

פסוק ט

וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו. נָקוּד עַל אי"ו, וְאֵין לָנוּ טַעַם בַּנְּקֻדּוֹת אֶלָּא מַה שֶּׁנִּמְצָא מֵהֶם בַּדְּרָשׁוֹת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה תַּנְיָא רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר (בראשית רבה מח, במדבר רבה שם) כָּל מָקוֹם שֶׁהַכְּתָב רַבָּה עַל הַנְּקֻדָּה אַתָּה דּוֹרֵשׁ אֶת הַכְּתָב, נְקֻדָּה רַבָּה עַל הַכְּתָב אַתָּה דּוֹרֵשׁ אֶת הַנְּקֻדָּה. רוֹצֶה לוֹמַר כָּאן שֶׁמֶשׁ לְשָׂרָה שָׁאֲלוּ אַיֵּה אַבְרָהָם,

לְמַדְנוּ שֶׁשּׂוֹאֵל אָדָם בְּאַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ לְאִישׁ עַל הָאִשָּׁה וְלָאִשָּׁה עַל הָאִישׁ. וְעוֹד אָמְרוּ יוֹדְעִין מַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת שָׂרָה אִמֵּנוּ הֵיכָן הָיְתָה, אֶלָּא לְהוֹדִיעַ שֶׁצְּנוּעָה הָיְתָה כְּדֵי לְחַבְּבָהּ עַל בַּעְלָהּ. רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָא אָמַר כְּדֵי לְשַׁגֵּר לָהּ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה.

אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ. שְׁאֵלוּ עָלֶיהָ לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה עִמָּהֶם בַּמָּקוֹם שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים מִפְּנֵי צְנִיעוּתָהּ. וְלָמַדְנוּ בְּסִפּוּר הַזֶּה כִּי לֹא נָאֶה לַנָּשִׁים הַצְּנוּעוֹת לְהִתְרָאוֹת בִּפְנֵי הָאוֹרְחִים. וּלְפִי שֶׁהָיוּ רוֹצִים לְבַשְּׂרָהּ שְׁאֵלוּ עָלֶיהָ.

הִנֵּה בָאֹהֶל. הִנֵּה הִיא בָּאֹהֶל, כְּדֶרֶךְ הַצְּנוּעוֹת.

פסוק י

וַיֹּאמֶר. הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם, וְהוּא שֶׁאָמַר לוֹ אַבְרָהָם "אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ" (בראשית יח:ג), וְהוּא שֶׁבָּא לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה. וְאָמַר **שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ**; וְהַשֵּׁנִי, בָּא לְהַשְׁחִית אֶת סְדוֹם, וְהַשְּׁלִישִׁי בָּא לְהַצִּיל אֶת לוֹט, כִּי אֵין מַלְאָךְ אֶחָד עוֹשֶׂה שְׁתֵּי שְׁלִיחוּת כְּאֶחָד.

כָּעֵת חַיָּה. כָּעֵת הַזֹּאת שְׁתִּהְיֶה שָׂרָה חַיָּה, כְּלוֹמַר יוֹלֶדֶת, וְכֵן מָצָאנוּ בַּמִּשְׁנָה שֶׁאָמְרוּ לַיּוֹלֶדֶת חַיָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ "וְהַחַיָּה תִּנָּעוֹל אֶת הַסַּנְדָּל" (יומא עו). וּלְדַעַת הַמְתַרְגֵּם שֶׁתִּרְגֵּם "בְּעִדָּן דְּאַתְוֹן קַיְמִין", עַל הָעֵת אָמַר חַיָּה, שֶׁתִּהְיֶה לָהֶם הָעֵת עֵת חַיָּה, כְּלוֹמַר שֶׁתִּהְיוּ אַתֶּם חַיִּים וְתָלָה הַחַיּוּת בַּזְּמַן לְהִתְמַדַּת הַחַיִּים בּוֹ, וְהִתְשׁוּבָה שֶׁאָשׁוּב אֵלֶיךָ שֶׁתִּהְיֶה לַזְּמַן הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל "לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת" (בראשית יז:כא) וְלֹא נִכְתַּב בַּתּוֹרָה תְּשׁוּבַת הַמַּלְאָךְ אֶל אַבְרָהָם לַזְּמַן שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק.

וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל. וְהִיא הָיְתָה בָּאֹהֶל, אֶלָּא כְּשֶׁשָּׁמְעָה שֶׁהָיוּ מְדַבְּרִים עָלֶיהָ בָּאָה עַד פֶּתַח הָאֹהֶל לִשְׁמֹעַ הַדְּבָרִים, וְהֵם לֹא הָיוּ רוֹאִים אוֹתָהּ כִּי אֲחוֹרֵיהֶם הָיָה אֶל פֶּתַח הָאֹהֶל, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וְהוּא אַחֲרָיו**, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי הָאֹהֶל הָיָה אַחֲרֵי הַמַּלְאָךְ הַמְדַבֵּר.

פסוק יא

וְאַבְרָהָם. נִכְתַּב זֶה הַפָּסוּק לְתֵת טַעַם לְמָה צָחֲקָה שָׂרָה.

בָּאִים בַּיָּמִים. מִנְהַג הַכָּתוּב לוֹמַר הַלָּשׁוֹן הַזֶּה עַל הָאָדָם שֶׁגִּבְרָה וְכָבְדָה עָלָיו הַזִּקְנָה, וְאָמַר עָלָיו שֶׁהוּא בָּא בַּיָּמִים הַיְדוּעִים שֶׁהֵם דֶּרֶךְ כָּל הָאָרֶץ וְהֵם יְמֵי כְּמִדַּת הַנֶּפֶשׁ מֵהַגּוּף.

אֹרַח כַּנָּשִׁים. הַמְנָהָג שֶׁהוּא לִשְׁאָר הַנָּשִׁים עַד שֶׁיָּבֹאוּ לִימֵי הַזִּקְנָה, וְהוּא הַנִּדּוּת, וְאָמַר בָּזֶה הַלָּשׁוֹן עַל דֶּרֶךְ כְּבוֹד, וְכֵן אָמְרָה רָחֵל, "כִּי דֶרֶךְ נָשִׁים לִי" (בראשית לא:לה). וּבִימֵי

הַזְּקֵנָה מִפְּנֵי הַיֹּבֶשׁ יִפְסֹק הַדָּם וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁתִּתְעַבֵּר, כִּי הֶעָבַר נִהְיָה מִדַּם הַוֶּסֶת, וְאִם אֵין דָּם אֵין וָלָד. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: כָּל אִשָּׁה שֶׁדָּמֶיהָ מְרֻבִּין בָּנֶיהָ מְרֻבִּין (כתובות י). וְהָיְתָה מִשְׁפָּחָה אַחַת יְדוּעָה בְּאוֹתָם הַדּוֹרוֹת שֶׁהָיוּ קוֹרִין לָהּ דּוֹרְקָטִי, מִשְׁפָּחָה שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם לֹא דַּם נִדָּה וְלֹא דַּם בְּתוּלִים, לְפִיכָךְ הָיוּ קוֹרִין לָהּ דּוֹרְקָטִי, רוֹצֶה לוֹמַר דּוֹר קָטוּעַ, שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם בָּנִים מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם דָּמִים.

פסוק יב

וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ. בִּלְבָּהּ צָחֲקָה וְלֶעָגָה לִדְבְרֵי הַמַּלְאָךְ, כִּי הִיא לֹא חָשְׁבָה שֶׁהוּא מַלְאָךְ אֶלָּא נָבִיא שֶׁבָּא לְבַשְּׂרָהּ, וְלֶעָגָה לִדְבָרָיו.

לֵאמֹר. חָשְׁבָה בְּלִבָּהּ לֵאמֹר זֶה הָעִנְיָן. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא צָחֲקָה בְּפִיהָ מִפְּנֵי הַצְּנִיעוּת וְהַמּוֹסָר אֶלָּא **בְּקִרְבָּהּ**.

וַתֹּתְמַהּ וְאָמְרָה: **אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה־לִּי עֶדְנָה**. אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁתִּהְיֶה לִי עֶדְנָה וַאֲנִי בָּלָה, וְעוֹד שֶׁאֲדֹנִי זָקֵן; וְהָעֶדְנָה הִיא עִדּוּן הַבָּשָׂר לִהְיוֹתוֹ רַךְ וְטוֹב וְיָשׁוּב לְלַחוּתוֹ וְיִתְפַּשְּׁטוּ קְמָטֵי הָעוֹר; וְהַמַּלְאָךְ יָדַע כִּי צָחֲקָה וְאָמַר לְאַבְרָהָם.

פסוק יג

וַיֹּאמֶר ה'. הַמַּלְאָךְ נִקְרָא בְּשֵׁם אֲדֹנָיו, וְכֵן בִּדְבַר גִּדְעוֹן "וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ" (שופטים ו:טז).

הַאַף אָמְנָם. הֲגַם בֶּאֱמֶת יִהְיֶה זֶה הַפֶּלֶא שֶׁאֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הֵשִׁיב בְּאֵלֶּה הַמִּלּוֹת אוֹ הַתֵּבוֹת שֶׁאָמְרָה הִיא, הֵשִׁיב הָעִנְיָן שֶׁחָשְׁבָה לֵאמֹר, כִּי הַכָּתוּב שׁוֹמֵר הַטַּעֲמִים וְאֵינוֹ שׁוֹמֵר הַמִּלִּים, וְלֹא חָשַׁשׁ לְהָשִׁיב "וַאדֹנִי זָקֵן", כִּי הַפֶּלֶא הַגָּדוֹל יִהְיֶה בָּהּ כִּי הַזְּקֵנָה לֹא תֵלֵד אַחַר שֶׁנִּפְסְקוּ דָּמֶיהָ, וְיֵשׁ זְקֵנִים מוֹלִידִים.

פסוק יד

הֲיִפָּלֵא. הַדְּבָרִים הַנִּרְאִים נִפְלָאוּ בְּעֵינֵי הָאֲנָשִׁים, וְנִפְלָא וְנִכְסֶה מֵהֶם אֵיךְ יוּכַל לִהְיוֹת, אֲבָל מֵה' לֹא יִפָּלֵא דָּבָר, כִּי כָּל דָּבָר יוּכַל לַעֲשׂוֹת בַּנִּבְרָאִים וּלְהַפֵּךְ הַטֶּבַע כְּשֶׁיִּרְצֶה, כִּי לֹא יִפָּלֵא מִמֶּנּוּ דָּבָר.

פסוק טו

וַתְּכַחֵשׁ... כִּי יָרֵאָה. לְפִי שֶׁיִּרְאָה כִּחֲשָׁה בְּמַה שֶׁחָשְׁבָה וְאָמְרָה **לֹא צָחַקְתִּי**.

וַיֹּאמֶר לֹא. לֹא כְּמוֹ שֶׁאַתְּ אוֹמֶרֶת, כִּי בֶּאֱמֶת צָחָקְתְּ.

פסוק טז

וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם. מִבֵּית אַבְרָהָם.

וַיַּשְׁקִפוּ. מַגְמַת פְּנֵיהֶם הָיְתָה עַל־פְּנֵי סְדֹם; וּלְשׁוֹן הַשְׁקָפָה יָבוֹא פְּעָמִים בִּלְשׁוֹן הִפְעִיל וּפְעָמִים בִּלְשׁוֹן נִפְעַל, לְפִי שֶׁהַמַּשְׁקִיף הוּא נִשְׁקָף לַאֲחֵרִים שֶׁרוֹאִים אוֹתוֹ, לְפִיכָךְ לֹא יִשְׁתַּמֵּשׁ אָדָם בִּלְשׁוֹן נִפְעַל לְפִי שֶׁרוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה, אֲבָל לְמִי שֶׁרוֹאֶה וְנִרְאֶה בָּזֶה וּבָזֶה בְּאֵיזֶה מֵהֶם שֶׁיִּרְצֶה.

וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם. לְלַוּוֹתָם, כִּי כֵן דֶּרֶךְ אָדָם לְלַוּוֹת אוֹרֵחַ הַבָּא אֵלָיו כְּשֶׁיִּפְרֵד מִמֶּנּוּ, לְפִיכָךְ נִכְתַּב שֶׁיִּלְמַד אָדָם מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ אֶרֶץ, וּפֵרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי שִׁעוּר הַלְוָיָה הוּא מִיל (סוטה מו).

פסוק יז

וַה' אָמָר. הָאֵל הַנִּגְלָה אֵלָיו בַּתְּחִלָּה לְהוֹדִיעוֹ עִנְיַן סְדוֹם, הוֹדִיעֵהוּ, אַחַר שֶׁהֶרְאָהוּ עִנְיַן הַמַּלְאָכִים, בְּמַרְאָה הַהִיא בְּעַצְמָהּ דְּבַר סְדוֹם.

פסוק יח

וְאָמַר הַטַּעַם לָמָּה הוֹדִיעֵהוּ, כִּי אָמַר "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם וְגוֹ'" (בראשית יח:יז), וְאֵיךְ יִתְּכֵן שֶׁאֲכַסֶּה אֶת זֶה מִמֶּנּוּ; וְהִנֵּה **הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם**, וְרֹב הָעוֹלָם יִתְיַשֵּׁב מִזַּרְעוֹ וְאֵיךְ אֲכַסֶּה מִמֶּנּוּ מַה שֶּׁאֲנִי עוֹשֶׂה בָּעוֹלָם. וְעוֹד **וְנִבְרְכוּ בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ**, וְאַחַר שֶׁבִּזְכוּתוֹ הֵם עוֹמְדִים הִנֵּה הוּא עִקַּר הָעוֹלָם וְדִין הוּא שֶׁאוֹדִיעֵנּוּ, וְעוֹד כִּי יְדַעְתִּיו שֶׁהוּא יָרֵא מִמֶּנִּי וְאוֹהֵב אוֹתִי וְיָדַעְתִּי שֶׁיְּהִיוּ בָּנָיו כָּמוֹהוּ, וְאוֹדִיעֵנּוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו שֶׁיִּשְׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט כִּי יֹאמַר לָהֶם: שִׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' וְיִיטַב לָכֶם וְאִם לֹא תִּשְׁמְרוּ יַעֲשֶׂה עִמָּכֶם בְּהֵפֶךְ וְכָל אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלַי לַעֲשׂוֹת טוֹבָה לִי וּלְזַרְעִי אַחֲרַי לֹא יַעֲשֶׂה אִם לֹא תִּשְׁמְרוּ דַּרְכּוֹ, וְשֶׁמָּא תֹּאמְרוּ מִקְרֶה הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָנוּ רוֹאִים מְקוֹמוֹת נִשְׁקָעִים מִפְּנֵי הָרַעַשׁ, הִנֵּה הוּא אָמַר אֵלַי קֹדֶם שֶׁיַּשְׁחִיתֵם שִׁיַּשְׁחִית סְדֹם וַעֲמֹרָה בַּעֲבוּר מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים.

פסוק יט

וְאָמַר **וְאֶת־בֵּיתוֹ** אַחַר שֶׁאָמַר **וְאֶת־בָּנָיו**. רוֹצֶה לוֹמַר בְּנֵי בֵיתוֹ שֶׁאֵינָם בָּנָיו, לְהוֹדִיעַ כִּי חַיָּב אָדָם לְהַדְרִיךְ בְּנֵי בֵיתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם בָּנָיו בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה וּלְהַכְרִיחָם בָּזֶה אַחַר שֶׁהֵם בְּנֵי בֵיתוֹ וּמִשְׁרָתָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד הַמֶּלֶךְ (תהלים קא:ו-ז) "עֵינַי בְּנֶאֱמְנֵי אָרֶץ

לְשֶׁבֶת עִמָּדִי הֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ תָּמִים הוּא יְשָׁרְתֵנִי. לֹא יֵשֵׁב בְּקֶרֶב בֵּיתִי עֹשֵׂה רְמִיָּה", וְנֶאֱמַר עַל הָרְשָׁע "מוֹשֵׁל מַקְשִׁיב עַל דְּבַר שָׁקֶר כָּל מְשָׁרְתָיו רְשָׁעִים" (משלי כט:יב).
עַל־אַבְרָהָם. רוֹצֶה לוֹמַר וְעַל זַרְעוֹ אַחֲרָיו.

פסוק כ

וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקַת סְדֹם וגו'. רוֹצֶה לוֹמַר בָּאתִי לְהוֹדִיעֲךָ זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי־רָבָּה וְכֵן שְׁאָר אֶרֶץ חֲמֻשֶּׁת הַמְּלָכִים, כִּי כֻלָּהּ נִשְׁחָתָה בְּחַטָּאתָם, וְהִיא בִּכְלַל אֶרֶץ הַכִּכָּר שֶׁזָּכַר לְמַטָּה, וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, "סְדֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה וּצְבֹיִים" (דברים כט:כב), וְכֵן אָמַר הַנָּבִיא, "אֵיךְ אֶתֶּנְךָ כְּאַדְמָה אֲשִׂימְךָ כִּצְבֹיִים" (הושע יא:ח). אֲבָל זָכַר **סְדֹם וַעֲמֹרָה** כִּי הֵם רָאשֵׁי הַמַּמְלָכוֹת הָאֵלֶּה וּסְדֹם הָיְתָה אֵם לְכֻלָּם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּיֶחֱזְקֵאל "סְדֹם וּבְנוֹתֶיהָ" (יחזקאל טז:נג).
וּפֵרֵשׁ **זַעֲקַת**. שֶׁהָיוּ זוֹעֲקִים הָעֲשׁוּקִים, בֵּין מֵהֶם בֵּין מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת שֶׁבָּאִים אוֹ עוֹבְרִים שָׁם, זוֹעֲקִים חָמָס מֵרֹב הָעֲשׁוּקִים; אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים תּוֹעֵבוֹת אֲחֵרוֹת, לֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל הֶחָמָס, כִּי לֹא יִסְבֹּל הָאֵל הֶחָמָס לְאֹרֶךְ זְמַן, כִּי הוּא הֶפְסֵד יִשּׁוּב הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁרָאִינוּ גַּם כֵּן בְּאַנְשֵׁי דּוֹר הַמַּבּוּל.
וְחַטָּאתָם. כְּחָמָס, כְּלוֹמַר כִּי זַעֲקָתָם אֵינָהּ כְּחָמָס. כִּי חַטָּאם כָּבְדָה מְאֹד, "יֵד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה" זֶה שֶׁאוֹמֵר בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (יחזקאל טז:מט), הוּא בְּכִלַּל הַזְּעָקָה כִּי הָעֲנִיִּים הֵם זוֹעֲקִים וְיִרְעַב וְאֵין לָהֶם פּוֹרֵשׂ.

פסוק כא

אֵרְדָה־נָּא וְאֶרְאֶה. עִנְיַן הַיְרִידָה בָּאֵל יִתְבָּרַךְ פֵּרַשְׁנוּ בְּפָסוּק "וַיֵּרֶד ה' לִרְאֹת אֶת הָעִיר" (בראשית יא:ה). וְאָמַר **וְאֶרְאֶה** כְּמוֹ שֶׁאָמַר "סַר לִרְאוֹת" (שמות ג:ד), אַף עַל פִּי שֶׁהַכֹּל גָּלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, נִכְתַּב זֶה לְלַמֵּד לִבְנֵי אָדָם שֶׁלֹּא יְמַהֲרוּ בְּמִשְׁפָּטָם, שֶׁהֲרֵי הָאֵל אָמַר "לִרְאוֹת", וְאָמַר **וְאֶרְאֶה**, וְעִנְיַן הָרְאִיָּה לְהִתְבּוֹנֵן בְּמַעֲשֶׂה הַהוּא אִם יֵשׁ דֶּרֶךְ לְפָטְרָם מִן הָעֹנֶשׁ, כְּאָדָם שֶׁנּוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בְּדִין. וּבָזֶה הַלָּשׁוֹן פָּתַח לְאַבְרָהָם דֶּרֶךְ, שֶׁאָמַר **וְאֶרְאֶה**, כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנֵן אַבְרָהָם וְיִרְאֶה אִם יִמְצָא לָהֶם לִיפָּטֵר, וּכְדֵי לְלַמְּדוֹ מִשְׁפַּט הָאֵל, לְפִיכָךְ אָמַר "וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם" (בראשית יח:כג).
וּלְפִיכָךְ אָמַר **הַכְּצַעֲקָתָהּ**. אִם כְּצַעֲקָה הַבָּא אֵלַי עָשׂוּ אָז הֵם חַיָּבִים כָּלָה, כְּלוֹמַר לַעֲשׂוֹתָם כְּלִיָּה אִם הֵם עָשׂוּ כְּמוֹ אוֹתָהּ הַצְּעָקָה. וְאִם לֹא, פֵּרַשׁ וְאִם אֵינָם חַיָּבִים כְּלִיָּה

לְפִי מַה שֶּׁעָשׂוּ הַכֹּל אֲדָעָה, וְאֶרְצֶה שֶׁיִּתְבּוֹנֵן אַבְרָהָם בָּזֶה וְיִשְׁאָלֵנִי וְיִחְקֹר מִשְׁפָּטַי כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד וְיַלְמֵּד. **הַכְּצַעֲקָתָהּ** בְּמַפִּיק הֵ"א, רוֹצֶה לוֹמַר צַעֲקַת סְדֹם כִּי הִיא אֵם לְכָל הָעָרִים, וְיֵשׁ דָּרְשׁ כִּי עַל רִיבָה אַחַת שֶׁהָרְגוּהָ בִּשְׁבִיל שֶׁנָּתְנָה פַּת לְעָנִי (סנהדרין קט:).

פסוק כב

וַיִּפְנוּ מִשָּׁם. כָּךְ רָאָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, כִּי הָלַךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם כְּשֵׁעוּר הַלְּוָיָה, וְנִפְטְרוּ מִמֶּנּוּ, וְנִסְתַּלֵּק אוֹתוֹ שֶׁבָּא לְבַשֵּׂר שָׂרָה, וְהָלְכוּ הַשְּׁנַיִם לִסְדֹם.
וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד. אָמַר כִּי מַרְאֵה הַנְּבוּאָה לֹא נִגְמְרָה עֲדַיִן כִּי עוֹדֶנּוּ בָּהּ.

פסוק כג

וַיִּגַּשׁ. אֵינוֹ נִגִּישַׁת מָקוֹם אֶלָּא שֶׁנִּגַּשׁ לְמִשְׁפָּט וְשָׁאַל בִּדְבַר הַמִּשְׁפָּט לְפָנֵי הָאֵל הֵיאַךְ חַיָּבִים כְּלָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "עֲשׂוֹ כָּלָה" (בראשית יח:כא). **הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע**. אָמַר: הֲגַם זֶה מִמִּשְׁפַּט הָרְשָׁעִים שֶׁתְּכַלֶּה עִמָּהֶם הַצַּדִּיקִים הַשּׁוֹכְנִים עִמָּהֶם? וְאוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם **הַאַף** עִנְיַן אַף וְחֵימָה. רוֹצֶה לוֹמַר: אִם מִפְּנֵי הַכַּעַס שֶׁאַתָּה כּוֹעֵס עַל הָרְשָׁעִים תְּכַלֶּה הַצַּדִּיקִים עִמָּהֶם?

פסוק כד

אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ בְּתוֹךְ הָעִיר בְּתוֹךְ סְדֹם, כְּמוֹ שֶׁהָיָה הַמַּעֲנֶה "אִם אֶמְצָא בִסְדֹם" (בראשית יח:כו), וְאִם בִּסְדֹם שֶׁהִיא גְּדוֹלָה יִמָּצְאוּ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא יִמָּצְאוּ צַדִּיקִים גַּם כֵּן בִּשְׁאָר הֶעָרִים, אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ בְּתוֹךְ כָּל עִיר וְעִיר מֵעָרֵי הַמְּלוּכָה, וְיִסְלַח לְכָל הַמָּקוֹם לְכָל הָעִיר וּבְנוֹתֶיהָ, וְהַמַּעֲנֶה "אִם אֶמְצָא בִסְדֹם" וְהוּא הַדִּין לְכָל אַחַת מֵהֶעָרִים הָאֲחֵרוֹת, אֶלָּא זָכַר סְדֹם לְפִי שֶׁסְּדֹם הִיא אֵם לְכֻלָּם, וּלְפִי שֶׁהָיָה לוֹט בְּתוֹכָהּ יָדַע כִּי לֵב אַבְרָהָם עָלֶיהָ יוֹתֵר מִן הַשְּׁאָר בַּעֲבוּר לוֹט, וּשְׁנֵי הַפֵּרוּשִׁים יוֹצְאִים לְעִנְיָן אֶחָד. וְזָכַר חֲמִשִּׁים לְפִי שֶׁהוּא חֲצִי הַמַּעֲלָה הַשְּׁנִיָּה בַּמִּסְפָּר וּבָא לוֹ עַד עֲשָׂרָה שֶׁהִיא הַמַּעֲלָה הָרִאשׁוֹנָה וְאֵין לִפְחֹת לְמַטָּה מִמֶּנּוּ.
וְלֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם. לֹא אָמַר לְאַנְשֵׁי הַמָּקוֹם, כִּי הָרְשָׁעִים דִּין הוּא שֶׁיִּלְקוּ אִישׁ אִישׁ לְפִי עֲוֹנוֹ, אֲבָל לְהַשְׁחִית הַמָּקוֹם כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כָּלָה" (בראשית יח:כא), דִּין הוּא אִם יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר שֶׁיִּשָּׂא לַמָּקוֹם וְלֹא יַשְׁחִיתֵנוּ מִכֹּל וָכֹל, כִּי בְּדוֹר הַמַּבּוּל לֹא הָיָה אֶלָּא נֹחַ בְּכָל הַדּוֹר הַהוּא שֶׁהָיָה צַדִּיק, לְפִיכָךְ נִשְׁחַת כָּל הָאָרֶץ וְהוּא נִצַּל, אֲבָל אִם יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר שֶׁיִּשָּׂא לַמָּקוֹם וְיִכְלוּ הָרְשָׁעִים וְהַיְשׁוּב יִתְקַיֵּם

בְּאוֹתָם הַצַּדִּיקִים אַחַר כְּלוֹת הָרְשָׁעִים. וּמַה שֶּׁאָמַר "וַאֲבַקֵּשׁ מֵהֶם אִישׁ גֹּדֶר גָּדֵר וְעֹמֵד בַּפֶּרֶץ לְפָנַי בְּעַד הָאָרֶץ לְבִלְתִּי שַׁחֲתָהּ" (יחזקאל כב:ל), אוֹתָהּ הַשְּׁחָתָה אֵינָהּ הַשְּׁחָתָה גְּמוּרָה לַעֲשׂוֹתָהּ כָּלָה, אֶלָּא לְהַשְׁחִית יוֹשְׁבֶיהָ מִמֶּנָּה וְהַיְשׁוּב יְשָׁאֵר, וְעַד שֶׁיִּהְיֶה אוֹתוֹ הָאִישׁ צַדִּיק גָּמוּר כְּמוֹ שֶׁאָמַר "גֹּדֶר גָּדֵר וְעֹמֵד בַּפֶּרֶץ" (שם), שֶׁיִּהְיֶה בּוֹ כֹּחַ לְהַצִּיל עַל הָאֲחֵרִים מֵרֹב צִדְקָתוֹ וּמַחֲזִירָם לְמוּטָב כַּאֲשֶׁר יוּכַל, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה הֶחְמָס גּוֹבֵר בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם, כִּי עִם רֹב הֶחָמָס לֹא יַעֲמֹד הַיְשׁוּב. אֲבָל אִם שְׁאָר עֲוֹנוֹת גּוֹבְרִים, אֵינוֹ דִּין הָאֵל לְהַשְׁחִית הַמָּקוֹם, אֶלָּא לִשְׁפֹּט הָרְשָׁעִים בַּחֶרֶב וּבָרָעָב אוֹ לְהַגְלוֹתָם מִן הָאָרֶץ, וּבָזֶה יִלְקוּ מְעַט הַצַּדִּיקִים בִּכְלַל רֹב הָרְשָׁעִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִכְרַתִּי מִמְּךָ צַדִּיק וְרָשָׁע" (יחזקאל כא:ח), וְאוֹמֵר "כִּי עַד צֶדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט" (תהלים צד:טו), וְאוֹמֵר "נָתְנוּ אֶת נִבְלַת עֲבָדֶיךָ וְגוֹ'" (תהלים עט:ב). וּמַה שֶּׁאָמַר "וּבַקְּשׁוּ בִרְחוֹבוֹתֶיהָ אִישׁ אִם יֵשׁ מְבַקֵּשׁ אֱמוּנָה וְאֹסֵלַח לָהּ" (ירמיה ה:א), הָיוּ בָהֶם צַדִּיקִים בְּעַצְמָם, אֲבָל לְהָשִׁיב אֲחֵרִים מֵעָוֹן וְשֶׁיֵּלְכוּ בַּחוּצוֹת וּבָרְחוֹבוֹת לְהָשִׁיבָם מֵעָוֹן לֹא הָיוּ בָהֶם, כִּי הָיוּ יְרֵאִים לְנַפְשׁוֹתָם פֶּן יֵהָרְגוּ, וְלֹא הָיוּ מוֹסְרִים נַפְשָׁם כְּדֵי לְהָשִׁיב הַפּוֹשְׁעִים. אִם כֵּן אֵין כֹּחַ בְּצִדְקָתָם לְסִלֹּחַ לָעִיר בַּעֲבוּרָם, אֶלָּא מֵהֶם יֵלְכוּ עִם הָרְשָׁעִים וּמֵהֶם יִנָּצְלוּ לְעַצְמָם, הַכֹּל לְפִי צִדְקָתָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהָיוּ שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בְּתוֹכָם נֹחַ דָּנִיֵּאל וְאִיּוֹב" (יחזקאל יד:יד), "הֵמָּה בְצִדְקָתָם יְנַצְּלוּ נַפְשָׁם", וְאוֹמֵר "וְאִם בָּנִים וּבָנוֹת יַצִּילוּ" (יחזקאל יד:טז).

פסוק כה

חָלִלָה לְךָ. נִמְנָע הוּא הַדָּבָר אֵצֶל כְּבוֹדְךָ לְהָמִית צַדִּיק עִם־רָשָׁע.

כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע. צַדִּיק עִם רָשָׁע, בְּהִתְחַבֵּר שְׁנֵי כָּפְיי"ן הַדְּמוּי הוּא לְקַצֵּר הָעִנְיָן, רוֹצֶה לוֹמַר זֶה כָּזֶה וְזֶה כָּזֶה, וְכֵן "כְּמוֹךָ כְּפַרְעֹה" (בראשית מד:יח), "כָּעָם כַּכֹּהֵן" (ישעיה כד:ב).

הֲשֹׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ. וְאִם כָּל הָאָרֶץ אַתָּה שׁוֹפֵט וְתַעֲמִידֵנָּה בְּמִשְׁפָּט, לֹא תַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט בְּמָקוֹם מִמֶּנָּה, זֶה לֹא יִתָּכֵן; וְאִם תָּמִית הַצַּדִּיק עִם־הָרָשָׁע זֶה לֹא יִהְיֶה מִשְׁפָּט, אִם כֵּן תּוֹדִיעַ לָמָּה תַּעֲשֶׂה כָּלָה בָּאָרֶץ הַזֹּאת.

פסוק כו

וְנָשָׂאתִי לְכָל־הַמָּקוֹם. עָרִים וּבְנוֹתֵיהֶם, וְלֹא אַשְׁחִיתֵם.

פסוק כז
הוֹאַלְתִּי. רְצִיתִי לְדַבֵּר עוֹד אֶל ה'. **וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר**, וְאַף עַל פִּי שֶׁאָנֹכִי עָפָר וְאֵפֶר לְדַבֵּר כְּנֶגֶד כְּבוֹדוֹ וְדִבּוּרוֹ וּכְנֶגֶד מִשְׁפָּטוֹ, לֹא בָאתִי אֶלָּא לְלַמֵּד וְלַדַּעַת מִשְׁפָּטוֹ אֵיךְ הוּא.

פסוק כח
אוּלַי יַחְסְרוּן. אִם יַחְסְרוּן מִן הַחֲמִשִּׁים חֲמִשָּׁה. **הֲתַשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה**. אִם בַּעֲבוּר הַחֲמִשָּׁה שֶׁיַּחְסְרוּ תַּשְׁחִית הָאָרֶץ וְלֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה צַדִּיקִים אִם יִהְיוּ בָּהּ?

פסוק כט
לֹא אֶעֱשֶׂה. כָּלָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אַשְׁחִית", כִּי הָעִנְיָן אֶחָד. וּבְאַרְבָּעִים וּשְׁלֹשִׁים כָּתַב **לֹא אֶעֱשֶׂה** וְהַשְׁאָר "לֹא אַשְׁחִית", וְהַסִּימָן עַיִ"ן "אֶעֱשֶׂה" שֶׁהוּא שִׁבְעִים וְכֵן סַךְ אַרְבָּעִים וּשְׁלֹשִׁים.

פסוק ל
אַל נָא יִחַר. בַּעֲבוּר יִרְאָתוֹ שֶׁלֹּא יִכְבַּד רֹב חִקּוּרוֹ הַמִּשְׁפָּט לִפְנֵי הָאֵל, אָמַר אַל נָא יִחַר לַאדֹנָי, וּלְקַצֵּר דְּבָרָיו הֵשִׁיב הַחֲמִשִּׁיּוֹת לַעֲשִׂירִיּוֹת.

פסוק לא
וַיֹּאמֶר. מְבֹאָר הוּא.

פסוק לב
אַךְ־הַפַּעַם. כִּי אֵין לִי טַעֲנָה עוֹד וּזְכוּת לְלַמֵּד עֲלֵיהֶם אִם לֹא יִמָּצְאוּ בָּהּ עֲשָׂרָה צַדִּיקִים, וְדִין שֶׁתַּשְׁחִית הַמָּקוֹם כֻּלּוֹ. וְלֹא זָכַר לוֹ לוֹט שֶׁצִּילֶנּוּ, כִּי חָשַׁב שֶׁיִּכְלֶה בִּכְלַל הָרְשָׁעִים כְּיָוֹן שֶׁנִּשְׁתַּקַּע וְיָשַׁב אָצְלָם, וְלֹא הָיָה לוֹ דֶּרֶךְ לְהִנָּצֵל אִם לֹא יֵצֵא מִן הָעִיר. גַּם לֹא יָדַע אִם הוּא צַדִּיק אוֹ לָמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם.

פסוק לג
וַיֵּלֶךְ ה'. וְנִסְתַּלֵּק כְּבוֹדוֹ מֵעָלָיו, וְנִרְאָה לוֹ מִתּוֹךְ הַמַּרְאָה שֶׁשָּׁב לִמְקוֹמוֹ, בַּמָּקוֹם שֶׁבָּאָה אֵלָיו הַנְּבוּאָה, וְאַחַר שֶׁכָּלְתָה הַמַּרְאָה מָצָא עַצְמוֹ בְּבֵיתוֹ בַּמָּקוֹם שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב שָׁם.

פרק יט

פסוק א

וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים. הֵם שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים שֶׁזָּכַר. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה נ): לָמָּה קוֹרֵא אוֹתָם אֲנָשִׁים אֵצֶל אַבְרָהָם וּמַלְאָכִים אֵצֶל לוֹט? וְאָמְרוּ, אַבְרָהָם שֶׁכֹּחוֹ יָפֶה וְכוּ', וּכְמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ וּפֵרַשְׁנוּ לְמַעְלָה.

וַיַּרְא לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם. לְמַד הָאַכְסַנְיָא מֵאַבְרָהָם אָבִינוּ.

פסוק ב

הִנֶּה נָּא. סְגוֹל מִפְּנֵי דָּגוּשׁ הַנּוּן.

אֲדֹנַי. בְּפַתָּח, לְשׁוֹן חֹל, כִּי סָבוּר הָיָה שֶׁהֵם אֲנָשִׁים גְּדוֹלִים וּמַרְאֵיהֶם נוֹרָא, עַד שֶׁנִּרְאוּ לוֹ מִתְחִלָּה מַלְאָכִים, וְאִם הוּא בְּמַרְאֶה הוּא כְּמַשְׁמָעוֹ.

וְלִינוּ. לִינָה הָיוּ צְרִיכִים, כִּי בָּעֶרֶב בָּאוּ.

וְרַחֲצוּ. הָרַי"שׁ פְּתוּחָה כִּי הוּא צִוּוּי, וּפֵרוּשׁוֹ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בְּאַבְרָהָם, וּרְחִיצַת רַגְלַיִם הוּא שֶׁמְּמַנִּים לָאֹרֵחַ תְּחִלָּה, וְלֹא אָמַר לָהֶם עַל הָאֲכִילָה וְהַשְׁכִּיבָה.

וְהִשְׁכַּמְתֶּם. וְאִם תִּרְצוּ תַּשְׁכִּימוּ וּתְלֵכוּ לְדַרְכְּכֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהֶם אַבְרָהָם "אַחַר תַּעֲבֹרוּ" (בראשית יח:ה).

וַיֹּאמְרוּ לֹא. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אֵין מְסָרְבִין לְגָדוֹל (בבא מציעא פז), שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ לְאַבְרָהָם "כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ" (בראשית יח:ה).

כִּי בָרְחוֹב נָלִין. בִּרְחוֹב הָעִיר, וְלֹא נִתְאַכְסֵן אֵצֶל אָדָם מִן הָעִיר.

פסוק ג

וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד. הִרְבָּה לָהֶם דְּבָרִים וּתְחִנּוֹת עַד שֶׁנָּטוּ אֵלָיו וּבָאוּ עִמּוֹ אֶל בֵּיתוֹ. וְאוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְתַקֵּיף בְּהוֹן", כְּלוֹמַר הֶחֱזִיק בָּם עַד שֶׁפָּרוּ אֵלָיו אֶל בֵּיתוֹ.

וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה. לְפִי שֶׁהָיָה לַיְלָה לֹא הָיָה לוֹ פְּנַאי לִזְבֹּחַ וּלְתַקֵּן מַאֲכָלִים, אֶלָּא עָשָׂה לָהֶם מִשְׁתֶּה וְאָפָה לָהֶם מַצּוֹת שֶׁלֹּא יַמְתִּינוּ עַד שֶׁיִּתְחַמֵּץ הַבָּצֵק, וּמַה שֶּׁיָּכוֹל לְתַקֵּן בְּמְהֵרָה תִּקֵּן, וְזֶהוּ מִדֶּרֶךְ אֶרֶץ לְהָכִין לָאוֹרֵחַ הַבָּא מַה שֶּׁיּוּכַל לְהָכִין בְּמְהֵרָה, כִּי הוּא עֵיֵף וְצָרִיךְ לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, לְפִיכָךְ נִכְתַּב הַסִּפּוּר הַזֶּה.

וַיֹּאכֵלוּ. אִם בְּמַרְאֶה כְּמַשְׁמָעוֹ, וְאִם בְּהַקִּיץ וּבְמוּרְגָּשׁ נִדְמֶה לוֹ שֶׁאָכְלוּ וְשָׁתוּ, שֶׁשָּׁב הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה הַמֻּרְכָּב פְּשׁוּט, כָּל דָּבָר לִיסוֹדוֹ הָרִאשׁוֹן, וְזֶהוּ כְּמַעֲשֵׂה נֵס.

פסוק ד

וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם. אָמַר אַנְשֵׁי סְדֹם אַחַר שֶׁאָמַר אַנְשֵׁי הָעִיר, וְיָדוּעַ הָיָה כִּי הָעִיר שֶׁבָּאוּ אֵלֶיהָ סְדֹם הוּא? אֶלָּא רוֹצֶה לוֹמַר: הֵרָאוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם כִּי אַנְשֵׁי סְדֹם הָיוּ, שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם "וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַה' מְאֹד" (בראשית יג:יג).

מִנַּעַר וְעַד־זָקֵן. הַזְּקֵנִים הָיוּ רָעִים כְּמוֹ הַנְּעָרִים וְהַבַּחוּרִים, וְכֻלָּם בָּאוּ בֵּית לוֹט. **מִקָּצֶה**. הָעִיר, כִּי בְּרֹב רִשְׁעָתָם פָּסְקוּ דֶּרֶךְ מִמְּקוֹמָם שֶׁלֹּא הָיָה אוֹרֵחַ עוֹבֵר עֲלֵיהֶם, וְעַכְשָׁו שֶׁבָּאוּ אֵלֶיהָ הָיָה חִדּוּשׁ אֶצְלָם וְהָיָה רַע בְּעֵינֵיהֶם, עַד שֶׁנִּתְקַבְּצוּ כָּל הָעִיר לְהָרַע לָהֶם. וְזֶה מִן הַתֵּמָה הַגָּדוֹל לְרֹב רִשְׁעָתָם עַד הֵיכָן הִגִּיעַ רָעָתָם, וְנִכְתַּב כָּל זֶה כְּדֵי שֶׁיַּצְדִּיקוּ עֲלֵיהֶם בְּנֵי הָעוֹלָם אֶת הַדִּין.

פסוק ה

וְנֵדְעָה אֹתָם. מִי הֵם וְאֵיךְ לֹא יָרְאוּ לָבוֹא לְעִירֵנוּ אֲנָשִׁים זְכָרִים, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאָמְרוּ לְהָרְגָם כְּמוֹ "וְנֵדְעָה" דְּפִלֶּגֶשׁ בְּגִבְעָה (שופטים יט:כב) וּכְמוֹ שֶׁאָמַר הָאִישׁ בְּסַפְּרוֹ הַמַּעֲשֶׂה, "אוֹתִי דִּמּוּ לְהָרֹג" (שופטים כ:ה). וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים יְדִיעַת מִשְׁכַּב זָכוּר.

פסוק ו

סָגַר אַחֲרָיו. סָגַר הַסּוֹגֵר שֶׁהָיָה בִּפְנִים, אוֹ לוֹט סָגַר מִבַּחוּץ.

פסוק ז

אַל־נָא. בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם אַל תָּרֵעוּ לָאֱלֹהַּ הָאֲנָשִׁים, כִּי **אַחַי** וּשְׁכֵנַי אַתֶּם וְלִכְבוֹדִי הַנִּיחוּ אוֹתָם.

פסוק ח

הִנֵּה נָא. פֵּרוּשׁ: עַתָּה, כְּלוֹמַר הִנֵּה עַתָּה לְהַעֲבִיר יִצְרֵיכֶם שֶׁהוּא לְהָמִית הָאֲנָשִׁים, הִנֵּה אֶמְסֹר לָכֶם שְׁתֵּי בְנוֹתַי וְהַעֲבִירוּ יִצְרֵיכֶם בָּהֶן וְתַעֲנוּ אוֹתָן כִּי עֲדַיִן **לֹא יָדְעוּ אִישׁ**, אוֹ תַּהַרְגוּן, זֶהוּ שֶׁאָמַר **כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם**. **אַל תַּעֲשׂוּ דָבָר**. אַל תַּעֲשׂוּ דָּבָר רָע. **כִּי עַל כֵּן בָּאוּ**. כִּי עַל כֵּן שֶׁבָּאוּ לָלוּן בְּצֵל קֹרָתִי, תָּחוּסוּ לְכְבוֹדִי כִּי טוֹב לִי שֶׁתַּעֲנוּ אֶת בְּנוֹתַי אוֹ תַּהַרְגֵן אִם תִּרְצוּ מִשֶּׁתַּעֲשׂוּ דָּבָר רָע לָאֱלֹהַּ הָאֲנָשִׁים.

פסוק ט

גָּשׁ־הָלְאָה. גֻּשׁ לְךָ לְמָקוֹם אַחֵר מִמֶּנּוּ וְהָלְאָה, כְּלוֹמַר סוּר מֵעָלֵינוּ.
מֵהֶם. יוֹתֵר מִשֶּׁנָּרַע לָהֶם.

וַיִּפְצְרוּ. הִרְבּוּ לְדַבֵּר בּוֹ דְּבָרִים רָעִים מְאֹד. וְאוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וּתְקִיפוּ", רוֹצֶה לוֹמַר הֶחֱזִיקוּ בּוֹ לַהֲסִירוֹ מִלִּפְנֵי הַפֶּתַח כְּדֵי שֶׁיִּכָּנְסוּ.
וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדֶּלֶת. כִּי סָגוּר הָיָה.

פסוק יא

וְאֶת־הָאֲנָשִׁים. הַמַּלְאָכִים הִכּוּ אַנְשֵׁי סְדֹם שֶׁהָיוּ בְּפֶתַח הַבַּיִת.
בַּסַּנְוֵרִים. פֵּרֵשׁ בְּעִוָּרוֹן, וְהִיא מִלַּת נוֹטָרִיקוֹן סָנֵי רְאִיָּה.

פסוק יב

עַד מִי לְךָ פֹּה. כְּמוֹ מִי לְךָ עוֹד פֹּה.
וּבָנֶיךָ. בְּנֵי בְנוֹתֶיךָ, כִּי לֹא הָיוּ לוֹ בָּנִים, וְאִם הָיוּ לוֹ הָיוּ עִמּוֹ בַּבַּיִת, וְאִם הָיוּ בָּעִיר הָיָה אֹמֵר כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר אֶל חֲתָנָיו לֹקְחֵי בְנֹתָיו" (בראשית יט:יד), אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיוּ לוֹ בָּנִים.
וְכֹל אֲשֶׁר לְךָ בָּעִיר. בְּהֵמוֹת אוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וּבְגָדִים.
הוֹצֵא מִן־הַמָּקוֹם. לֹא מִן הָעִיר לְבַד, כִּי גַּם מִן הַמָּקוֹם כֻּלּוֹ.

פסוק יג

כִּי נָדְלָה צַעֲקָתָם. צַעֲקַת הָעֲשׁוּקִים הַצּוֹעֲקִים עֲלֵיהֶם, כִּי הַכְּנוּי יָבוֹא עִם הַפּוֹעֵל וְעִם הַפָּעוּל, כְּמוֹ "וְשִׂמַּחְתִּים בְּבֵית תְּפִלָּתִי" (ישעיה נו:ז) עִם הַפָּעוּל, "שָׂמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ" (ישעיה לח:ה) עִם הַפּוֹעֵל.
לְשַׁחֲתָהּ. לְשַׁחֵת הָעִיר, כִּי הָעִיר בִּכְלַל **הַמָּקוֹם** שֶׁזָּכַר.

פסוק יד

לִקְחֵי בְנֹתָיו. שֶׁהָיוּ לִקְחֵי בְנֹתָיו שֶׁלְּקָחוּם כְּבָר, וְלֹא אָמַר שֶׁדִּבֵּר אֶל בְּנוֹתָיו, כִּי הַנָּשִׁים נִמְשָׁכוּ אַחַר דַּעַת בַּעֲלֵיהֶן.

פסוק טו

וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה. וּכְעֵת עֲלֹה הַשַּׁחַר.
וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים. דָּחֲקוּ בּוֹ, כָּאן קָרָאם מַלְאָכִים לְפִי שֶׁעָשׂוּ מַעֲשֵׂה מַלְאָכִים לְהַצִּיל לוֹט וּלְשַׁחֵת כָּל הַמָּקוֹם. **הִנְּמָצְאֹת**. אִתְּךָ בַּבַּיִת.

פסוק טז

וַיִּתְמַהְמָהּ. עַדַיִן הָיָה מִתְמַהְמֵהַּ, כְּאִלּוּ הָיָה חָס עַל מָמוֹנוֹ שֶׁהָיָה מַנִּיחוֹ, לְפִיכָךְ הִתְעַכְּבוּ עַד שֶׁעָלָה הַשַּׁחַר, וְלֹא הִנִּיחוּ לָקַחַת בְּיָדוֹ מְאוּמָה, אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ לוֹ "וְכָל אֲשֶׁר לְךָ" (בראשית יט:יב).

וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד־אִשְׁתּוֹ. לְהַמְלִיט עַל נַפְשָׁם. וְכָאן קָרָאם אֲנָשִׁים לְפִי שֶׁעָשׂוּ מַעֲשֶׂה אֲנָשִׁים לְהַחֲזִיק בְּיָדָם כְּאִלּוּ הָיוּ גּוּף.

בְּחֶמְלַת ה' עָלָיו. בַּעֲבוּר אַבְרָהָם מִהֲרוּ לְהוֹצִיאוֹ וּלְהַצִּילוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהִגִּיעַ עֵת הַהֶפֵּכָה.

וַיּוֹצִאֻהוּ וַיַּנִּחֻהוּ. הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּבְנוֹתָיו.

פסוק יז

וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם. בְּעוֹד שֶׁהָיוּ מוֹצִיאִים אוֹתוֹ הָיוּ מוֹדִיעִים אוֹתוֹ לְמַהֵר וּלְהִמָּלֵט.

וַיֹּאמֶר. הַמַּלְאָךְ שֶׁבָּא לְהַצִּילוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד.

אַל־תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ. אָמְרוּ לוֹ זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְעַכֵּב בְּהַבִּיטוֹ אַחֲרָיו לִרְאוֹת אִם נֶהֶפְכָה הָעִיר, לְפִיכָךְ הִזְהִירוּהוּ בָּזֶה.

בְּכָל־הַכִּכָּר. כִּי כָּל עָרֵי הַכִּכָּר נֶהֶפְכוּ.

פֶּן־תִּסָּפֶה. עִמָּהֶם אִם תַּעֲמֹד, כִּי אֵין לָנוּ לְהַצִּילְךָ מִתּוֹךְ הַהֶפֵּכָה אַחַר שֶׁתְּחֵל הַהֶפֵּכָה, כִּי בְּרֶגַע נֶהֶפְכוּ כָּל הֶעָרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הַהֶפֵּכָה כְּמוֹ רָגַע" (איכה ד:ו).

פסוק יח

אַל־נָא. בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם שֶׁלֹּא תַצְרִיכוּנִי לַעֲלוֹת הָהָרָה, כִּי לֹא אוּכַל לְמַהֵר פְּעָמַי כָּל כָּךְ.

אֲדֹנָי. לְשׁוֹן חֹל וְנִקְמָץ מִפְּנֵי הַהֶפְסֵק, וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בְּבָעוּ כְעַן רְבוֹנַי". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (שבועות לה) כָּל אֲדֹנָי הַכְּתוּבִים בְּאַבְרָהָם קֹדֶשׁ, הַכְּתוּבִים בְּלוֹט חֹל חוּץ מִזֶּה שֶׁהוּא קֹדֶשׁ, שֶׁהֲרֵי אָמַר לוֹ לְהַחֲיוֹת אֶת נַפְשׁוֹ מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לְהָמִית וּלְהַחֲיוֹת. וְדִבְרֵיהֶם תֵּמַהּ. שֶׁהֲרֵי אָמַר **וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם** לְשׁוֹן רַבִּים, וְהַמַּלְאָךְ גַּם כֵּן יֵשׁ בְּיָדוֹ לְהָמִית וּלְהַחֲיוֹת בִּשְׁלִיחוּת הָאֵל, וַאֲפִלּוּ הַנְּבִיאִים כְּמוֹ אֵלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע.

פסוק יט

הִנֵּה נָא מָצָא עַבְדְּךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ. לְאוֹתוֹ שֶׁאָמַר לוֹ **הִמָּלֵט עַל נַפְשֶׁךָ** אָמַר, שֶׁבָּא לְהַצִּילוֹ. וְהָאֱמֶת כִּי שְׁנֵיהֶם הָיוּ בְּהַצָּלָה וּבְהַשְׁחָתָה, אֶלָּא שֶׁזֶּה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר הָיָה גָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ,

שֶׁהֲרֵי הוּא שֶׁהָיָה מִשְׁתַּדֵּל לְהַצִּילוֹ אָמַר "לְבִלְתִּי הָפְכִּי אֶת הָעִיר" (בראשית יט:כא), וְאָמַר "כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר" (בראשית יט:כב).

תִּדְבָּקֵנִי. פַּתָּח הַקּוּ"ף בִּמְקוֹם צֵרֵי.

פסוק כ

הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה. קְרוֹבָה לָנוּס שָׁמָּה.

וְהִיא מִצְעָר. עִיר קְטַנָּה הִיא וּמְעַט אֲנָשִׁים בָּהּ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵם רְשָׁעִים מְעַטִּים הֵם. וּבַעֲבוּרוֹ הִצִּילָם מִן הַהֲפֵכָה.

וּתְחִי נַפְשִׁי. עִמָּהֶם.

אִמָּלְטָה נָּא. מִלְּרַע, הַטַּעַם בַּטֵּי"ת. "אִמָּלְטָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת אַחַי" (שמואל א כ:כט), מִלְּעֵיל, הַטַּעַם בַּמֵּ"ם.

הֲלֹא מִצְעָר הִיא. שֶׁב הוּא פַּעַם אַחַת לִזְכֹּר קְטָנוּתָהּ כְּמִתְחַנֵּן אֵלָיו לְהַצִּילָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (שבת י:) **מִצְעָר**, מִזְּעֵר, כִּי מִקְרוֹב נִתְיַשְּׁבָה וְאֵין עֲוֹנוֹתֶיהָ מְרֻבִּין. וְאָמְרוּ (שם) יְשִׁיבָתָהּ שֶׁל צֹעַר לֹא הָיְתָה אֶלָּא חֲמִשִּׁים וְאַחַת שָׁנָה כְּחֶשְׁבּוֹן נָא בְּגִימַטְרִיָּה.

פסוק כא

וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ. נִרְאֶה מִזֶּה כִּי כְּשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹלֵחַ מַלְאָךְ, נוֹתֵן לָהֶם רְשׁוּת לְהוֹסִיף אוֹ לִגְרֹעַ מְעַט מִשְּׁלִיחוּתָם, כְּפִי אֲשֶׁר יִרְאוּ וְיָבִינוּ, כִּי בַּעֲלֵי שֵׂכֶל הֵם.

פסוק כב

כִּי לֹא אוּכַל. כִּי כֵן צִוִּיתִי שֶׁלֹּא לַהֲפֹךְ עַד שֶׁתִּנָּצֵל.

קָרָא. הַקּוֹרֵא שֵׁם הָעִיר צוֹעַר, כִּי בֶּלַע הָיָה שְׁמָהּ מִתְּחִלָּה.

פסוק כג

הַשֶּׁמֶשׁ... וְלוֹט בָּא צֹעַרָה. וְכֵיוָן שֶׁבָּא לְצֹעַר הִמְטִיר הַמַּלְאָךְ בִּשְׁלִיחוּת הָאֵל.

פסוק כד

וַה'. הַמַּלְאָךְ נִקְרָא בְּשֵׁם אֲדֹנָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ (בראשית יח:ג).

מֵאֵת ה'. מֵאֵת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, זֶהוּ **מִן הַשָּׁמַיִם**, וּפֵרֵשׁ מִן הָאֲוִיר הַגָּבֹהַּ.

פסוק כה

וַיַּהֲפֹךְ. הָפַךְ אוֹתָם מִטּוֹבָה לְרָעָה, וּמִתְּחִלָּה הָיְתָה אֶרֶץ מִקְנֶה, "כֻּלָּהּ מַשְׁקֶה" (בראשית יג:י) "מִקּוֹם סַפִּיר אֲבָנֶיהָ וְעַפְרֹת זָהָב לוֹ, אֶרֶץ מִמֶּנָּה יֵצֵא לֶחֶם וְתַחְתֶּיהָ נֶהְפַּךְ כְּמוֹ אֵשׁ" (איוב כח:ה-ו) שֶׁהִמְטִיר בָּהּ אֵל גָּפְרִית וָאֵשׁ וְשָׂרַף וְהִפִּיל כָּל הֶעָרִים וּמַה שֶּׁבָּהֶם אָדָם וּבְהֵמָה וְצֶמַח הָאֲדָמָה, וְהָיְתָה שְׂרֵפָה כָּל הָאָרֶץ שֶׁלֹּא צָמְחָה עוֹד – זֶהוּ הַהֲפֵכָה, וְגַם אֲוִירָהּ נִשְׂרַף שֶׁלֹּא פָּרַח עָלֶיהָ עוֹף כְּמוֹ שֶׁאָמַר "נָתִיב לֹא יְדָעוֹ עַיִט וְלֹא שְׁזָפַתּוּ עֵין אַיָּה, לֹא הִדְרִיכוּהוּ בְּנֵי שָׁחַץ לֹא עָדָה עָלָיו שָׁחַל" (איוב כח:ז-ח).

פסוק כו

וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו. אִשְׁתּוֹ שֶׁהָיְתָה מֵאַחֲרֵי לוֹט הִבִּיטָה אַחֲרֶיהָ, כִּי הָיְתָה קְטַנַּת אֱמוּנָה וְהִבִּיטָה אִם נֶהֱפְכָה הָעִיר וְאִם לֹא, וְאַף עַל פִּי שֶׁשָּׁמְעָה אַזְהָרַת הַמַּלְאָךְ לְלוֹט. וְנִכְתַּב זֶה הַפְּסוּק אַחַר "וַיַּהֲפֹךְ" (בראשית יט:כה), כִּי כָּל יוֹשְׁבֵי הֶעָרִים כֵּן הָיוּ מִקְצָתָם נְצִיב מֶלַח וּמִקְצָתָם נְצִיב גְּפְרִית, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכַּר מֶלַח בַּהַמְטָרָה, עִם הַגָּפְרִית הָיָה מֶלַח, כִּי כֵן אָמַר הַכָּתוּב "גָּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָּל אַרְצָהּ" (דברים כט:כב), וְאָמַר "כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם וְגוֹ'".

נְצִיב מֶלַח. כְּמוֹ תֵּל מֶלַח. וְאָמַר **נְצִיב** לוֹמַר כִּי כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה נִצָּבָה עוֹמֶדֶת כְּשֶׁהִבִּיטָה אַחֲרֶיהָ, כֵּן שָׁבָה מֶלַח בְּקוֹמָתָהּ.

פסוק כז

אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי ה'" (בראשית יח:כב), וְהוּא הַמָּקוֹם שֶׁנִּפְרְדוּ מִמֶּנּוּ הַמַּלְאָכִים בַּמַּרְאֶה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה סָמְכוּ לָזֶה כִּי אַבְרָהָם תִּקֵּן תְּפִלַּת שַׁחֲרִית דִּכְתִיב **וַיַּשְׁכֵּם** וְאֵין עֲמִידָה אֶלָּא תְּפִלָּה, דִּכְתִיב "וַיַּעֲמֹד פִּינְחָס וַיְפַלֵּל" (תהלים קו:ל), וּפֵרֵשׁ שֶׁלִּמֵּד לִבְנֵי אָדָם שֶׁרְאוּי לָאָדָם לְהִתְפַּלֵּל בְּשַׁחֲרִית וּלְהוֹדוֹת לָאֵל עַל הָאוֹר וּלְהִתְפַּלֵּל קֹדֶם שֶׁיֵּצֵא לַעֲסָקָיו, וְעוֹד סָמְכוּ לָזֶה שֶׁרְאוּי לָאָדָם לְקַבֵּעַ מָקוֹם לִתְפִלָּתוֹ שֶׁנֶּאֱמַר, **אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם**.

פסוק כח

קִיטֹר הָאָרֶץ. עָשָׁן מֵהַשְּׂרֵפָה שֶׁנִּשְׂרְפָה הָאָרֶץ.

הַכִּבְשָׁן. הוּא שֶׁשּׂוֹרְפִין בּוֹ הָאֲבָנִים לְסִיד, אוֹ שֶׁמְּבַשְּׁלִין בּוֹ כְּלֵי חֶרֶס.

פסוק כט

וַיְהִי בְּשַׁחֵת. אָמַר זֶה אַחַר שֶׁאָמַר "וַיְשַׁכֵּם וַיְשַׁקֵּף" (בראשית יט:כז-כח) לְהוֹדִיעַ כִּי בִּזְכוּת אַבְרָהָם הִצִּיל הָאֵל אֶת לוֹט, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה צַדִּיק לֹא הָיָה כָּל כָּךְ צַדִּיק שֶׁיִּנָּצֵל בִּזְכוּתוֹ, אִם לֹא הָיָה זְכוּת אַבְרָהָם. וְעַתָּה כְּשֶׁהָיָה מַשְׁקִיף עַל פְּנֵי סְדֹם וַעֲמֹרָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפֹּל לִבּוֹ עָלָיו עָבוּר לוֹט בֶּן אָחִיו הוֹדִיעוֹ ה' שֶׁיִּנָּצֵל.

מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה. קֹדֶם שֶׁבָּא הַהֲפֵכָה.

בַּהֲפֹךְ אֶת־עָרֵי. בְּעֵת שֶׁרָצָה לַהֲפֹךְ, שֶׁהֲרֵי אָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ "כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר עַד־בֹּאֲךָ שָׁמָּה" (בראשית יט:כב).

פסוק ל

וַיַּעַל. אַחַר שֶׁהָיָה לוֹ פְּנַאי וּכְבָר נִשְׁחַת מַה שֶּׁהָיָה לְהִשָּׁחֵת, יָצָא מִצּוֹעַר לְפִי שֶׁהָיוּ רְשָׁעִים וְיָרֵא שֶׁמָּא עָדַיִן תִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה'.

וְעָלָה מִשָּׁם **וַיֵּשֶׁב בָּהָר**. הוּא הָהָר שֶׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ "הָהָרָה הִמָּלֵט פֶּן תִּסָּפֶה" (בראשית יט:יז).

וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה. שֶׁהָיְתָה בָּהָר.

פסוק לא

וַתֹּאמֶר... אָבִינוּ זָקֵן. וְאֵין תִּקְוָה עוֹד שֶׁיִּקַּח אִשָּׁה וְיִהְיוּ לוֹ בָּנִים, וְאִם אֲנַחְנוּ נָמוּת בְּלֹא זֶרַע, הִנֵּה לֹא יִשְׁאִיר זֵכֶר מֵאָבִינוּ. וְאִם תֹּאמְרִי נִקַּח לָנוּ בְּעָלִים וְיִהְיֶה לָנוּ זֶרַע, לֹא נִמְצָא.

וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ. רֹב הַמְפָרְשִׁים פֵּרְשׁוּ, כִּי חָשְׁבוּ כִּי כָּל הָאָרֶץ כִּסְדוֹם וַעֲמוֹרָה שֶׁלֹּא נִשְׁאַר אִישׁ וְאִשָּׁה בָּאָרֶץ, וְזֶהוּ רָחוֹק, שֶׁהֲרֵי יָצְאוּ הֵם מִצּוֹעַר שֶׁלֹּא נֶהֶפְכָה, וְכֵן יֵשׁ לָהֶם לַחְשֹׁב כִּי שְׁאָר הָאָרֶץ גַּם כֵּן לֹא נֶהֶפְכָה, גַּם שָׁמְעוּ מֵאֲבִיהֶן כִּי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה מֵרָעַת יוֹשְׁבֶיהָ נֶהֶפְכָה; וְטוֹב הוּא מַה שֶּׁשָּׁמַעְתִּי בְּשֵׁם יוֹסֵף קָרָא כִּי אָמְרָה הַבְּכִירָה לֹא נִמְצָא בָּאָדָם שֶׁיִּרְצֶה לְקַחַת אוֹתָנוּ לְנָשִׁים, כִּי יֹאמְרוּ מֵאַנְשֵׁי הַהֲפֵכָה הֵן וְאֵין רָאוּי לְהִתְחַבֵּר עִמָּהֶן.

פסוק לב

לְכָה. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ כִּי מִלַּת לְכָה, לְכוּ, הָבָה, הֵן עִנְיָן הַהַסְכָּמָה וְהָעֵזֶר אִישׁ מֵחֲבֵרוֹ, לְפִיכָךְ לֹא יִשְׁמְרוּ בָּהֶן יָחִיד וְרַבִּים זָכָר וּנְקֵבָה, כִּי הֵם כְּעִנְיָן שֵׁם.

נַשְׁקֶה אֶת אָבִינוּ יַיִן. כְּלוֹמַר עַד שֶׁיִּשְׁתַּכֵּר וְלֹא יֵדַע מַה לַּעֲשׂוֹת וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ, כִּי בִּידִיעָה לֹא שָׁכַב עִם בְּנוֹתָיו, חְלִילָה לְתַרְבּוּת אָבִינוּ שֶׁיַּעֲשֶׂה דְּבַר נְבָלָה. וְהוֹדִיעֵנוּ בְּסִפּוּר הַזֶּה כִּי אֲפִלּוּ אוֹתָם שֶׁאֵינָם בְּנֵי תוֹרָה יַרְחִיקוּ בְּאֵלֶּה הַתּוֹעֵבוֹת, אַף כִּי בְּנֵי תוֹרָה שֶׁרָאוּי לָהֶם שֶׁיַּרְחִיקוּם. וְכָל הַסִּפּוּר הַזֶּה נִכְתַּב כְּדֵי לְהוֹדִיעַ תּוֹלְדוֹת עַמּוֹן וּמוֹאָב, כִּי מִבְּנֵי לוֹט הָיוּ שְׁתֵּי הָאֻמּוֹת הָאֵלֶּה, וְהָאֵל נָתַן לָהֶם אֶרֶץ נַחֲלָה לְאַהֲבַת אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁהָיָה לוֹט בֶּן אָחִיו וּמֵרִבִּית בֵּיתוֹ, וּמָנַע אֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יָצוּרוּ אוֹתָם וְלֹא יִתְגָּרוּ בָּם מִלְחָמָה, כִּי לֹא נָתַן מֵאַרְצָם עַד מִדְרַךְ כַּף רָגֶל, כִּי לִבְנֵי לוֹט נָתַן אוֹתָהּ יְרֻשָּׁה. **וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע**. כִּי מִי שֶׁלֹּא יַשְׁאִיר זֶרַע הֲרֵי הוּא מֵת אִם לֹא יַשְׁאִיר אַחֲרָיו דָּבָר שֶׁיִּזָּכֵר שְׁמוֹ בּוֹ.

פסוק לג

וַתַּשְׁקֶיןָ... בַּלַּיְלָה הוּא. בְּחֶסְרוֹן ה"א הַיְדִיעָה מִן הַתֹּאַר, וְכֵן "נֹהֲגִים אֶת הָעֶגְלָה חָדָשָׁה" (שמואל ב ו:ג), "אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד" (במדבר כח:ד), "הָרֹאשׁ אֶחָד" (שמואל א יג:יז), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

וְלֹא יָדַע. אֲפִלּוּ בְּקוּמָהּ מֵאֶצְלוֹ לֹא הִרְגִּישׁ בָּהּ מֵרֹב שִׁכְרוּתוֹ. וְכָתַב זֶה לְהוֹדִיעַ שֶׁאִם הִרְגִּישׁ בְּקוּמָהּ הָיָה מְרִיב עִמָּהֶן אֵיךְ הִתְעוֹרְרוּ לַעֲשׂוֹת תּוֹעֵבָה כָּזֹאת. **וּבְקוּמָהּ**, נָקוּד וְי"ו. וְיֵשׁ דּוֹרֵשׁ (בראשית רבה נא, הוריות י): **בְּשָׁכְבָהּ** לֹא יָדַע, הָא **בְּקוּמָהּ** יָדַע, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִזְהַר לֵיל שֵׁנִי מִלְּהִשְׁתַּכֵּר.

פסוק לד

אָמֶשׁ. הַלַּיְלָה שֶׁעָבְרָה נִקְרֵאת אֶמֶשׁ.

פסוק לה

וּבְקֻמָהּ. חָסֵר וְי"ו.

פסוק לו

וַתַּהֲרֶיןָ. מֵאוֹתָהּ בִּיאָה הָרוּ, לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא יָסְפוּ עוֹד לִשְׁכַּב עִמּוֹ, כִּי לֹא נִתְכַּוְּנוּ אֶלָּא לְהַשְׁאִיר זֶרַע.

פסוק לז

מוֹאָב. כְּלוֹמַר מֵאָב הָיָה לִי בֵּן זֶה.

אֲבִי מוֹאָב. אֲבִי הַגּוֹי שֶׁנִּקְרָא מוֹאָב עַד הַיּוֹם.

פסוק לח

בֶּן־עַמִּי. כְּלוֹמַר מִמִּשְׁפַּחְתִּי הָיָה לִי זֶה הַבֵּן, וְזֹאת הָיְתָה צְנוּעָה יוֹתֵר מִן הַבְּכִירָה שֶׁלֹּא גִּלְּתָה מִן אָבִיהָ. **בְּנֵי־עַמּוֹן**, הָעָם נִקְרָא בְּנֵי עַמּוֹן.

פרק כ

פסוק א

וַיִּסַּע מִשָּׁם. מֵאֲלוֹנֵי מַמְרֵא, שֶׁהָיָה שׁוֹכֵן שָׁם, וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב לְמָה נָסַע מִשָּׁם כִּי מִפְּנֵי רָעָב לֹא נָסַע מִשָּׁם כִּי לֹא הָיָה רָעָב בָּאָרֶץ בִּימֵי אַבְרָהָם אֶלָּא פַּעַם אַחַת כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּיִצְחָק "וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם" (בראשית כו:א), מַשְׁמָע שֶׁלֹּא הָיָה רָעָב אַחֵר בָּאָרֶץ בִּימֵי אַבְרָהָם אֶלָּא אוֹתוֹ הָרִאשׁוֹן. וְאוּלַי נָסַע מִשָּׁם לְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כְּדֵי לִשְׁכֹּן בְּכָל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֵל פַּעַם בָּזֶה וּפַעַם בָּזֶה כְּדֵי שֶׁיַּחֲזִיק בְּכֻלָּהּ, כִּי אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים בִּכְלַל הָאָרֶץ שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּמַה שֶּׁפֵּרַשׁ לוֹ הָאֵל הָאֱמוּת שֶׁנָּתַן לוֹ, וְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים בִּכְלַל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הִיא וּמִנַּחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה, וְזֶה שֶׁאָמַר **אַרְצָה הַנֶּגֶב** כִּי נַחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה לִדְרוֹם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיְתָה.

וַיֵּשֶׁב בֵּין־קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר. וּפֵרֵשׁ בְּאֵיזֶה מָקוֹם אַחַר כֵּן, כִּי גֵּר בִּגְרָר שֶׁהוּא בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר, כִּי **וַיֵּשֶׁב וַיָּגָר** עִנְיָן אֶחָד הוּא, וְכֵן אָמַר "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו" (בראשית לז:א) וּמִנְהַג הַלָּשׁוֹן כִּי בִּכְפוֹל הָעִנְיָן יְשַׁנֶּה הַמִּלִּים. וְאֶפְשָׁר כִּי מִתְּחִלָּה יָשַׁב לוֹ בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת הָאֲחֵרִים בְּאֵר לַחַי אוֹ זוּלָתוֹ, וְאַחַר כֵּן בָּא לִגְרָר, כִּי בְּאֵר לַחַי בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד" (בראשית טז:יד) כִּי בָּרֶד הוּא שׁוּר.

פסוק ב

וַיֹּאמֶר אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ. בַּעֲבוּר שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, אָמַר לַשּׁוֹאֲלִים אוֹתוֹ עָלֶיהָ **אֲחֹתִי הִוא**; וְכֵן לַאֲבִימֶלֶךְ שֶׁשְּׁאָלוּהוּ עָלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הֲלֹא הוּא אָמַר לִי" (בראשית כ:ה). אוֹ יִהְיֶה **אֶל** בְּמָקוֹם "עַל", כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּפֹּל אֶת הַפְּלִשְׁתִּי אֶל מִצְחוֹ" (שמואל א יז:מט), "אֶל הֶהָרִים לֹא אָכָל" (יחזקאל יח:ו) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְאָמַר זֶה בְּבֹא לִגְרָר כִּי מִן הַדּוֹמָה שֶׁשָּׁמַע כִּי הָיוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם רָעִים, וְכֵן אָמַר "כִּי אֵין יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה" (בראשית כ:יא) וְכֵן אָמַר יִצְחָק בְּבֹאוֹ לִגְרָר וְלֹא אָמַר כֵּן בִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים. הִנֵּה כִּי הָיוּ מַחֲזִיקִים אַנְשֵׁי גְּרָר בְּרָעִים. וְהָעִנְיָן לְהַפְקִיר אִשְׁתּוֹ מִבְּלִי לַעֲמֹד בְּנִסָּיוֹן הֲרִיגַת עַצְמוֹ

פֵּרַשְׁנוּ לְמַעְלָה בְּדִבַּר שָׂרָה עִם פַּרְעֹה. וּמִן הַתְּמָה אֵיךְ הָיְתָה שָׂרָה כָּל כָּךְ יָפָה עַדַיִן עַד שֶׁהָיוּ חוֹמְדִים אוֹתָהּ לִרְבּ יָפְיָהּ וְהִיא בַּת תִּשְׁעִים, וְנֹאמַר כִּי שָׁבָה לְעֶדְנָתָהּ וּלְדֶרֶךְ נָשִׁים כְּדֵי שֶׁתִּתְעַבֵּר, כִּי אַחַר הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אָמַר "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה" (בראשית כא:א).

וַיִּשְׁלַח. אַחַר שֶׁשָּׁמַע מִיָּפְיָהּ הֶבִיאָהּ לוֹ וְלָקַח אוֹתָהּ לִהְיוֹת לוֹ לְאִשָּׁה.

פסוק ג

וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה. וְכֵן נֶאֱמַר בְּלָבָן, כִּי לִכְבוֹד הַצַּדִּיקִים יָבוֹא לָאֲנָשִׁים מֵאֲמוֹת חֲלוֹם שֶׁל נְבוּאָה, אֲבָל פַּרְעֹה לֹא הָיָה רָאוּי לַחֲלוֹם שֶׁל נְבוּאָה אֲפִילּוּ בַּעֲבוּר הַצַּדִּיקִים אֶלָּא הָיוּ שְׁלוּחִין מֵאֵת הָאֵל. הוּא שֶׁאָמַר אֱלִיהוּא, "כִּי בְאַחַת יְדַבֵּר אֵל וּבִשְׁתַּיִם וְלֹא יְשׁוּרֶנָּה בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיְלָה בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים בִּתְנוּמוֹת עַלֵי מִשְׁכָּב אָז יִגְלֶה אׇזֶן אֲנָשִׁים וּבְמוֹסָרָם יַחְתֹּם" (איוב לג:יד-טז) וְאֵלּוּ הֵן הַשְּׁתַּיִם הַחֲלוֹם וְהַיְסוּרִים.

וְהִיא בְּעֻלַת בָּעַל. וְהִיא אֲסוּרָה לְךָ, כִּי אָדָם הָרִאשׁוֹן נִצְטַוָּה עַל אֵשֶׁת אִישׁ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, שֶׁהֲרֵי אָמַר "וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ" (בראשית ב:כד). וּפֵרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין נח) וְלֹא בְּאֵשֶׁת חֲבֵרוֹ; וְכֵן נִרְאֶה כִּי חָמוּר הָיָה אִסּוּר אֵשֶׁת אִישׁ עַל בְּנֵי נֹחַ שֶׁהֲרֵי הָיוּ מַתְרִים אֶת עַצְמָם לַהֲרֹג אִישׁ וְלֹא לִשְׁכַּב אֶת אִשְׁתּוֹ וְאַף עַל פִּי שֶׁשְּׁנֵיהֶם אֲסוּרִים עֲלֵיהֶם. וְדִקְדְּקוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אַחַר הַקַּבָּלָה (סנהדרין נז) מִדִּכְתִיב **בְּעֻלַת בָּעַל** וְלֹא כָּתִיב אֵשֶׁת אִישׁ כִּי אֵינָהּ אֲסוּרָה אֵשֶׁת אִישׁ עֲלֵיהֶם עַד שֶׁתִּבָּעֵל לַבַּעַל תְּחִלָּה, אֲבָל הָאֲרוּסָה אֵין חַיָּבִין עָלֶיהָ אֶלָּא עַד שֶׁתִּבָּעֵל לוֹ.

פסוק ד

וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ. כִּי נִמְנְעָה מִמֶּנּוּ הַתַּאֲוָה בִּרְצוֹן הָאֵל, הוּא שֶׁאָמַר "עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיךְ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ" (בראשית כ:ו).

הֲגוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג. אִם תַּהֲרֹגֵנִי כְּאִלּוּ נֶהֱרַג עִמִּי, כִּי אֲנִי מֶלֶךְ מַנְהִיג אוֹתָם בְּמִשְׁפָּט, וְאִם אֵינֶנִּי כְּאִלּוּ הֵם מֵתִים; זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדוֹלָה" (בראשית כ:ט). וְעוֹד שֶׁאֲנִי צַדִּיק כִּי בְּחֶזְקַת פְּנוּיָה לְקַחְתִּיהָ וְאֵין עָלַי מִשְׁפַּט מָוֶת.

פסוק ה

הֲלֹא הוּא אָמַר לִי. כְּשֶׁשְּׁאַלְתִּיו עָלֶיהָ, כִּי לֹא סָמַכְתִּי עַל שְׁאֵלוֹת עֲבָדַי.

וְהִיא־גַם־הִיא. כְּשֶׁשְּׁאַלְתִּיהָ אַחַר שֶׁלְּקַחְתִּיהָ אָמְרָה **אָחִי הוּא**, אִם כֵּן מַה עָוֹן יֵשׁ בִּי.

בְּתָם־לְבָבִי. כִּי לֹא הָיָה לִבִּי לְרָעָה, וְאִם חָשַׁבְתִּי שֶׁהִיא אֵשֶׁת אִישׁ אֲפִלּוּ לִבִּי לֹא הָיָה עָלֶיהָ.

וּבְנִקְיֹן כַּפַּי. כְּשֶׁלְּקַחְתִּיהָ לֹא לְקַחְתִּיהָ אֶלָּא דֶּרֶךְ כָּבוֹד.

פסוק ו

יָדַעְתִּי כִּי בְתָם לְבָבְךָ. וְלֹא אָמַר "וּבְנִקְיוֹן כַּפֶּיךָ", כִּי הַדָּבָר גָּלוּי אֶל הַלֵּב לֹא יֵדַע כִּי אִם הָאֵל.

מֵחָטוֹ־לִי. כִּי לָאֵל הָיָה גָּלוּי הַחֵטְא אִם עָבַר מִצְוָתָיו, וְהוּא צִוָּה לִבְנֵי נֹחַ עַל אֵשֶׁת אִישׁ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וַאֲפִלּוּ לֹא צִוָּה עָלֶיהָ בִּפְרָט, הַשֵּׂכֶל מוֹרֶה עָלֶיהָ, וּמִי שָׁנָתַן שֵׂכֶל בָּאָדָם כְּאִלּוּ צִוָּהוּ עַל כָּל דָּבָר רָע, וְהֶחָמָס שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם לַחֲבֵרוֹ הוּא כְּנֶגֶד הַשֵּׂכֶל וְהוּא מַפְסִיד סִדּוּר הָעוֹלָם וְיִשּׁוּבוֹ, וְאִם חָמוֹס מָמוֹנוֹ הוּא רָע, כָּל שֶׁכֵּן אִם חָמוֹס גּוּפוֹ, וְאִשְׁתּוֹ הִיא כְּגוּפוֹ כִּי הָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד.

מַחֲטוֹ. הַוּי"ו בִּמְקוֹם הָאָל"ף לְמ"ד הַפּוֹעַל.

עַל־כֵּן לֹא־נְתַתִּיךָ. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ שֶׁמָּנַע מִמֶּנּוּ הַתַּאֲוָה, וְטוֹבָה גְּדוֹלָה עָשָׂה עִמּוֹ כְּשֶׁמָּנְעוֹ בְּזֶה הַדֶּרֶךְ. וְעָשָׂה זֶה לְפִי שֶׁהִכִּיר בּוֹ כִּי **בְּתָם־לְבָבוֹ עָשָׂה** וְלֹא רָצָה שֶׁיִּהְיֶה פּוֹשֵׁעַ בְּאֵשֶׁת הַנָּבִיא. וְאַף עַל פִּי שֶׁעָשָׂה זֶה לִכְבוֹד אַבְרָהָם וְשָׂרָה, הָיָה יָכוֹל לִשְׁמֹר שָׂרָה בְּעִנְיָן אַחֵר שֶׁיִּנָּגַע אֲבִימֶלֶךְ כְּמוֹ שֶׁנִּגַּע פַּרְעֹה, אֶלָּא לְפִי שֶׁיֵּדַע תֹּם לֵב אֲבִימֶלֶךְ שָׁמַר שָׂרָה בְּזֶה הַדֶּרֶךְ, וְלֹא הָיָה לֵב פַּרְעֹה כֵּן, וּלְפִיכָךְ מָנְעוֹ בְּנְגָעִים גְּדוֹלִים שֶׁנִּגְּעוּ וְאֶת בֵּיתוֹ. וּמַה שֶּׁעָשָׂה לַאֲבִימֶלֶךְ וּלְבֵיתוֹ לֹא הָיָה רַע, כִּי אֵין מְנִיעַת הַתַּאֲוָה רַק לִשְׁעָתָהּ, וְכֵן מְנִיעַת הַלֵּדָה בְּאִשְׁתּוֹ וּבַאֲמָהוֹתָיו, וְלֹא הָיָה רַע רַק לִשְׁעָתָהּ, וּמַה שֶּׁלָּקוּ נְשֵׁי בֵיתוֹ כְּדֵי שֶׁיֵּדְעוּ הַכֹּל כִּי אֱצְבַּע אֱלֹהִים הִיא וְלֹא מִקְרֶה.

לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ. אֲפִלּוּ נְגִיעָה בִּלֹא תַשְׁמִישׁ, כְּמוֹ לְנַשֵּׁק וּלְחַבֵּק, כִּי מֵהַכֹּל מָנַעְתִּי מִמְּךָ תַּאֲוַת הָאִשָּׁה כְּדֵי שֶׁלֹּא תִהְיֶה פּוֹשַׁעַ בְּאֵשֶׁת הַנָּבִיא שׁוּם פֶּשַׁע בָּעוֹלָם שֶׁלֹּא תֵּעָנֵשׁ עָלֶיהָ.

פסוק ז

כִּי נָבִיא הוּא. וְקָרוֹב הוּא אֵלַי, וְגַם אֲנִי קָרוֹב אֵלָיו לִשְׁמֹעַ תְּפִלָּתוֹ, וַאֲנִי לֹא אֶסְלַח לְךָ אַף עַל פִּי שֶׁתָּשִׁיב אֶת אִשְׁתּוֹ עַד שֶׁיִּתְפַּלֵּל הוּא עָלֶיךָ, וְצָרִיךְ שֶׁתְּפַיְּסֶהוּ כְּדֵי שֶׁיִּתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ, וְעַל יְדֵי תְּפִלָּתוֹ אֶסְלַח לְךָ וְאֶרְפָּאֲךָ מֵאֲשֶׁר הִכִּיתִיךָ. כִּי אַתָּה צָרִיךְ סְלִיחָה אַף עַל פִּי שֶׁעָשִׂיתָ בְּתֹם לְבָבְךָ, כִּי אֲפִלּוּ לֹא הָיְתָה אִשְׁתּוֹ אֶלָּא אֲחוֹתוֹ, דָּבָר רַע הוּא לָקַחַת

אִשָּׁה שֶׁלֹּא מִדַּעְתָּהּ וַאֲפִלּוּ הִיא פְּנוּיָה, כִּי עִשָּׁק הוּא, כָּל שֶׁכֵּן אִם הִיא אֲחוֹת אָדָם צַדִּיק שֶׁמַּעֲבִיר עַל רְצוֹנוֹ וּרְצוֹנָהּ, וְרָאוּי לְהֵעָנֵשׁ אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה.

וָחָיָה. כְּמוֹ "וְתִחְיֶה", וְכֵן "וְהָיָה בְּרָכָה" (בראשית יב:ג), וּפֵרוּשׁוֹ "וְתֵרָפֵא", כְּמוֹ "עַד חֲיוֹתָם" (יהושע ה:ח), "וַיִּמְרְחוּ עַל הַשְּׁחִין וַיֶּחִי" (ישעיה לח:כא).

וְכָל אֲשֶׁר לָךְ. כִּי כֻלָּם הִסְכִּימוּ עִמָּךְ, אֵין אוֹמֵר הָשֵׁב.

פסוק ח

וַיַּשְׁכֵּם. לֹא הִמְתִּין לְעֵת קוּם הַמְּלָכִים מִשְּׁנָתָם, כִּי לִבּוֹ חָרֵד עַל חֲלוֹמוֹ, כִּי אָמַר לוֹ שֶׁצָּרִיךְ סְלִיחָה וּתְפִלַּת הַנָּבִיא אַף עַל פִּי שֶׁיָּשִׁיב אֶת אִשְׁתּוֹ.

וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד. עֲבָדָיו שֶׁהָיוּ מַסְכִּימִים בְּלִקְיחַת הָאִשָּׁה וְהִלְּלוּ אוֹתָהּ לוֹ כְּדֵי שֶׁיִּקָּחֶנָּה.

פסוק ט

וַיִּקְרָא. כְּדֵי לִשְׁמֹעַ אֶת טַעֲנָתוֹ וּכְדֵי לְפַיְּסוֹ עַד שֶׁיִּמְחֹל לוֹ וְיִתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ.

מָה־עָשִׂיתָ לָּנוּ. שֶׁאָמַרְתָּ אֲחוֹתִי הִיא וְשַׁמְתָּ אוֹתִי וְאֶת עֲבָדַי בְּמִכְשׁוֹל גָּדוֹל.

וּמָה־חָטָאתִי לָךְ. קֹדֶם זֶה שֶׁשִּׁלַּמְתָּ לִי רָעָה כָּזֹאת לְהַכְשִׁילֵנִי וּלְעָנְשֵׁנִי מִיתָה.

וְהֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־מַמְלַכְתִּי. כִּי אִלּוּ הָיִיתִי אֲנִי נֶאֱבָד גַּם מַמְלַכְתִּי הָיְתָה אוֹבֶדֶת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הֲגוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג" (בראשית כ:ד).

אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ. אֵינָם רְאוּיִים לְהֵעָשׂוֹת לְאָדָם כָּמוֹךָ לְהָבִיא בְּנֵי אָדָם לִידֵי מִכְשׁוֹל עָוֹן.

פסוק י

וַיֹּאמֶר וגו'. אַחַר שֶׁתִּפְּסוֹהוּ בַּאֲשֶׁר עָשָׂה כִּי לֹא כַדִּין עָשָׂה, שָׁאַל לוֹ שֶׁיֹּאמַר לוֹ מִפְּנֵי מָה עָשָׂה זֶה, מָה רָאָה, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְאָדָם כָּמוֹהוּ לַעֲשׂוֹת דָּבָר זֶה בְּלֹא טַעַם.

פסוק יא

רַק אֵין־יִרְאַת אֱלֹהִים. וְטַעַם מִלַּת "רַק" רוֹצֶה לוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁהָאָרֶץ טוֹבָה, רַק זֶה הַדָּבָר הָרַע בָּהּ, כִּי אֵינָם יְרֵאִים הָאֵל, וַיַּהַרְגוּנִי בַּעֲבוּר שֶׁתִּהְיֶה לָהֶם אִשְׁתִּי מֻפְקֶרֶת.

פסוק יב

וְגַם אָמְנָה. כְּמוֹ בֶּאֱמֶת, וְכֵן "אָמְנָה אָנֹכִי חָטָאתִי" (יהושע ז:כ), וְכֵן עִנְיָנוֹ עִם הַמֵּ"ם אָמְנָם; אָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי אָמַרְתִּי הַדָּבָר מִפַּחַד לְאַנְשֵׁי הַמָּקוֹם, לֹא כִּזַּבְתִּי בָּזֶה, כִּי אַחֲוָה יֵשׁ לִי עִמָּהּ, כִּי בַּת אָחִי הִיא, וּבַת אָחִי הִיא בַּת אָבִי, כִּי בְּנֵי בָנִים הֲרֵי הֵן כְּבָנִים.

אַךְ לֹא בַת־אָמִי. כִּי הָרָן הָיָה לְתֶרַח מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת, וְאִם הָיְתָה בַּת אִמּוֹ גַּם כֵּן בָּזֶה הַדֶּרֶךְ לֹא הָיָה לוֹקֵחַ אוֹתָהּ, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לָמְדוּ מִכָּאן (סנהדרין נח) כִּי בְּנֵי נֹחַ אֵין לָהֶם אַחְוָה מִצַּד הָאָב כִּי אִם מִצַּד הָאֵם, וְאַבְרָהָם הָיָה יָכוֹל לָקַחַת אֲחוֹתוֹ בַּת אָבִיו מַמָּשׁ וּבִלְבַד שֶׁלֹּא תִּהְיֶה בַּת אִמּוֹ, כִּי בַּת אֵם הִיא הַוַּדַּאִית.

פסוק יג

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ. הִתְעוּ עִנְּנוֹ הִגְלוּ, כִּי הַגּוֹלֶה מִמְּקוֹמוֹ תּוֹעֶה מִמְּקוֹמוֹ בַּדְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא יָדָעָם וְלֹא הֻרְגַּל בָּהֶם.

אֱלֹהִים. קֹדֶשׁ; וְאָמַר **הִתְעוּ** לְשׁוֹן רַבִּים כְּנֶגֶד הַשּׁוֹמְעִים שֶׁקּוֹרְאִים אֱלֹהֵיהֶם בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וְאַף עַל פִּי כֵן מָצָאנוּ אֱלֹהִים קֹדֶשׁ שֶׁיְּדַבְּרוּ בּוֹ לְשׁוֹן רַבִּים, כְּמוֹ "אֱלוֹהַ עֹשַׂי" (איוב לה:י), "יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו" (תהלים קמט:ב), "אֱלֹהִים קְדֹשִׁים הוּא" (יהושע כד:יט).

מִבֵּית אָבִי. מִבֵּית אַחַי וּמִמִּשְׁפַּחְתִּי, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וְגוֹ'" (בראשית יב:א).

וְאֹמַר לָהּ. לְפִי שֶׁהָיִינוּ בָּאִים בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה אֲשֶׁר לֹא יָדַעְנוּ תְּמוֹל שִׁלְשֹׁם, הִזְהַרְתִּי אוֹתָהּ בָּזֶה מִפַּחְדִּי לְאַנְשֵׁי הָאָרֶץ.

אֶל כָּל־הַמָּקוֹם. וְהוּא לֹא הָיָה אוֹמֵר זֶה בְּכָל מָקוֹם, וְלֹא רָאִינוּ זֶה אֶלָּא בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת, אֶלָּא אָמַר לָהּ הוּא אֶל כָּל־מָקוֹם שֶׁנִּצְטָרֵךְ לוֹמַר דָּבָר זֶה, שֶׁנִּשְׁמַע שֶׁיִּהְיוּ אֲנָשִׁים רָעִים וְעוֹבֵר שָׁם דֶּרֶךְ עֲרַאי, כִּי בְּמָקוֹם שֶׁהָיָה גָּר שָׁם דֶּרֶךְ קֶבַע הָיוּ מַכִּירִים אוֹתוֹ וּמְכַבְּדִים אוֹתוֹ מְאֹד, כְּמוֹ עָנֵר וְאֶחְיוֹ שֶׁהָיוּ בַּעֲלֵי בְרִיתוֹ, וְאָמְרוּ לוֹ בְּנֵי חֵת "נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ" (בראשית כג:ו).

אִמְרִי־לִי. בַּעֲבוּרִי, כְּמוֹ "וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ" (בראשית כו:ז), וְזוּלָתוֹ רַבִּים.

פסוק יד

וַיִּקַּח. פִּיְּסוֹ בִּדְבָרִים וּבְמָמוֹן וּבִקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיִּמְחוֹל לוֹ וְיִתְפַּלֵּל בַּעֲדוֹ, וְגַם אָמַר לוֹ שֶׁיֵּשֵׁב בְּאַרְצוֹ בְּאֵיזֶה מָקוֹם שֶׁיִּרְצֶה כִּי הוּא יְצַוֶּה עָלָיו שֶׁלֹּא יִגְּעוּ בּוֹ וּבְאִשְׁתּוֹ.

פסוק טז

אֶלֶף כֶּסֶף. מִלְּבַד הַצֹּאן וְהַבָּקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת שֶׁנָּתַתִּי לוֹ, נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף שֶׁיַּלְבִּישֵׁךְ בָּהֶם בְּגָדִים נָאִים.

וְכֵן **לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ**. יַלְבִּישׁ בָּהֶם, כְּלוֹמַר הַשְׁפָּחוֹת וּבְנֵי בֵּית הָעוֹמְדִים לְשָׁמְשֵׁךְ, כִּי לִכְבוֹדֵךְ נְתַתִּים לוֹ.

לְאָחִיךְ. לְמִי שֶׁנִּקְרָא אָחִיךְ עַד הֵנָּה.

כְּסוּת עֵינַיִם. לָךְ יִקְנֶה בָּהֶן כְּסוּת נָאָה שֶׁיִּהְיֶה בַּעַל גְּוָנִים רַבִּים, כִּי הַגָּוֶן יִקָּרֵא עַיִן כְּמוֹ "וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר יא:ז), "כְּעֵין תַּרְשִׁישׁ" (יחזקאל א:טז). אוֹ פֵּרֵשׁ שֶׁתִּהְיֶה הָרִקְמָה שֶׁל הַכְּסוּת עֲשׂוּיָה עֵינַיִם.

וְאֵת כֹּל וְנֹכָחַת. וְהַכָּתוּב אוֹמֵר כִּי עִם כָּל זֶה שֶׁקָּרָה לְשָׂרָה עִם פַּרְעֹה וְעִם אֲבִימֶלֶךְ נוֹכְחָה וְנוֹסְרָה שָׂרָה מִכָּאן וְאֵילָךְ שֶׁלֹּא אָמְרָה עוֹד "אָחִי הוּא" (בראשית כ:יג). וְאִלּוּ הָיְתָה מִלַּת **וְנֹכָחַת** דִּבְרֵי אֲבִימֶלֶךְ לְשָׂרָה, הָיְתָה הַתֵּי"ו דְּגוּשָׁה, וְהַנּוּ הִיא רָפָה, וְהִיא בְּמָקוֹם הֵ"א הַנִּקְבָּה הַנִּסְתֶּרֶת, כְּמוֹ "וְנִשְׁכַּחַת צֹר" (ישעיה כג:טו).

פסוק יז

וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת־אֲבִימֶלֶךְ. שֶׁחָזְרָה לוֹ הַתַּאֲוָה כָּרִאשׁוֹנָה.

וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו וַיֵּלֵדוּ. שֶׁהִגִּיעַ לִזְמַן הַלֵּדָה וְלֹא יָכְלוּ לָלֶדֶת, וְאַף עַל פִּי שֶׁתַּאֲרִיךְ הַלֵּדָה לְשָׁאָר נָשִׁים הַיּוֹשְׁבוֹת עַל הַמַּשְׁבֵּר יוֹם אוֹ יוֹמַיִם אוֹ יוֹתֵר לִפְעָמִים, הִנֵּה אֲחָזוּם חִיל בְּיוֹם שֶׁנִּלְקְחָה שָׂרָה וְלֹא יָכְלוּ לָלֶדֶת כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה וְכֵן יוֹם הַמָּחֳרָת עַד אַחַר תְּפִלַּת אַבְרָהָם. וְיָדוּעַ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה אָדָם רְפוּאָה לְאִשָּׁה הַיּוֹשֶׁבֶת עַל הַמַּשְׁבֵּר וְאֵין בֵּית הַמֶּלֶךְ חָסֵר רוֹפְאִים בָּקִיאִים, וּבֶאֱמֶת נִסּוּ בָּהֶם הַדְּבָרִים הַמּוֹעִילִים וְלֹא הוֹעִילוּ לָהֶן. אָז יָדְעוּ כִּי אֱצְבַּע אֱלֹהִים הִיא.

וּמִלַּת **וַיֵּלֵדוּ**. שָׁבָה לְאִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו אוֹ גַּם לַאֲבִימֶלֶךְ, וְעִנְיָנוֹ הוֹצָאַת זֶרַע. וְאֲנַקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְאִתְרְוָחוּ", וְאֶפְשָׁר כִּי דַּעְתּוֹ עַל הַלֵּדָה, וְאָמַר "וְאִתְרְוָחוּ" וְלֹא אָמַר "וְיוֹלִידוּ" בַּעֲבוּר הָעֹצֶר שֶׁהָיָה לָהֶם מִלֶּדֶת, אוֹ הָיָה דַּעְתּוֹ כְּדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צב) שֶׁאָמְרוּ כִּי עֲצִירַת הַנְּקֵבִים הָיְתָה בָּהֶם שֶׁלֹּא הָיוּ יְכוֹלִים לְהִפָּנוֹת לֹא לִגְדוֹלִים וְלֹא לְקַטַנִּים.

פסוק יח

כִּי עָצֹר וגו'. בְּנָשִׁים אוֹ גַּם בִּבְהֵמוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם), וְכֵן אָמְרוּ אֲפִלּוּ תַּרְנְגֹלֶת לֹא הִפִּילָה בֵּיצָתָהּ.

פרק כא

פסוק א

וַה' פָּקַד אֶת־שָׂרָה. כַּאֲשֶׁר אָמַר, שֶׁהָרְתָה וְיָלְדָה לַמּוֹעֵד הַהוּא כַּאֲשֶׁר אָמַר, וּלְפִי שֶׁהָיְתָה פֶּלֶא שָׁנָה הָעִנְיָן וְשִׁלֵּשׁ. וּמִנְהַג הַכָּתוּב בְּכָל הָעִנְיָן וְשִׁנָּה הַמִּלּוֹת, וְכֵן אָמַר תְּחִלָּה פָּקַד וְאַחַר כֵּן **כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר**.

פסוק ב

וַתַּהַר. לְפִי שֶׁלֹּא זָכַר הַהֵרָיוֹן תְּחִלָּה, אָמַר כְּאֶחָד וַתַּהַר וַתֵּלֶד, וְכֵן "וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן" (בראשית ד:א).

לְאַבְרָהָם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה" (בראשית יז:כא), וְכֵן דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן כְּמוֹ "וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָהָם בֵּן" (בראשית טז:טו), וְזוּלָתָם רַבִּים. כִּי הָאִשָּׁה כְּמוֹ הָאֲדָמָה שֶׁנּוֹתֶנֶת פְּרִי לְבַעֲלֶיהָ אַחַר שֶׁזֹּרְעָה, וְהַיְלוֹד נִקְרָא עַל שֵׁם אָבִיו.

לִזְקֻנָיו. אָמַר זֶה לְמָה שֶׁצָּחֲקָה הִיא וְאָמְרָה "וַאדֹנִי זָקֵן" (בראשית יח:יב), וְעוֹד אָמַר **לִזְקֻנָיו**, כִּי הִיא שָׁבָה לְעִדּוּן הַבָּשָׂר וּלְדֶרֶךְ הַנָּשִׁים וְאַבְרָהָם עָמַד בִּזְקֻנָיו וְהוֹלִיד. יֵשׁ מִלּוֹת בְּלָשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ בִּלְשׁוֹן רַבִּים לְעוֹלָם וְלֹא יִפָּרְדוּ, כְּמוֹ נְעוּרִים, זְקֻנִים, בְּתוּלִים.

אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ. כְּמוֹ עִמּוֹ, וְכֵן "וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ" (שמות כה:כב).

פסוק ג

וַיִּקְרָא. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל "וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק" (בראשית יז:יט).

פסוק ד

וַיָּמָל... כַּאֲשֶׁר צִוָּה וְגוֹ'. שֶׁאָמַר לוֹ "וּבֶן שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל זָכָר" (בראשית יז:יב), וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ מִלַּת **אֹתוֹ**, אֹתוֹ וְלֹא אִשָּׁה, מִכָּאן שֶׁאֵין הָאִשָּׁה מְצֻוָּה לָמוּל אֶת בְּנָהּ (קידושין כט).

פסוק ה

בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ. זֶה לְתוֹסֶפֶת בֵּאֵר לוֹמַר אֵת אַחַר בְּהִוָּלֶד שֶׁהוּא נִפְעַל, וְכֵן "יֶחֱלַק אֶת הָאָרֶץ" (במדבר כו:נה) "וְלֹא יָמֵס אֶת לְבַב אֶחָיו" (דברים כ:ח). וְלָמָּה נֶאֱמַר זֶה הַפָּסוּק וַהֲרֵי יָדַעְנוּ כִּי בֶּן מֵאָה שָׁנָה הָיָה, שֶׁהֲרֵי הָיָה בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע כְּשֶׁנִּצְטַוָּה עַל הַמִּילָה וְאָמַר לוֹ "אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת" (בראשית יז:כא),

וְאֶפְשָׁר כִּי בָּא לְהוֹדִיעַ כִּי בֶּן מֵאָה שְׁלֵמִים הָיָה כְּשֶׁנּוֹלַד לוֹ יִצְחָק וּבְסוֹף תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע נֶאֱמְרָה לוֹ הַנְּבוּאָה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְהַפָּסוּק הַזֶּה נִכְתַּב לְהוֹדִיעַ יְמֵי הַהֵרָיוֹן.

פסוק ו

וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק. אָמְרָה בֶּאֱמֶת קָרָא אֹתוֹ יִצְחָק, כִּי צְחוֹק דָּבָר הוּא לִי שֶׁאֲנִי יָלַדְתִּי וַאֲנִי זְקֵנָה, וְכָל הַשֹּׁמֵעַ שֶׁיָּלַדְתִּי יִצְחַק בַּעֲבוּרִי כְּמוֹ שֶׁיִּצְחַק אָדָם לְדָבָר הַתְּמֵהּ.

פסוק ז

וַתֹּאמֶר. אָמְרָה עוֹד לְרֹב הַתְּמַהּ.

מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם. מִי הָיָה מְדַבֵּר לְאַבְרָהָם שֶׁהֵינִיקָה בָּנִים שָׂרָה, דָּבָר חָדָשׁ כָּזֶה מִי הוּא מִלֵּל, לוּלֵי כִּי הָאֵל עָשָׂה עִמּוֹ פֶּלֶא שֶׁיָּלְדָתּוֹ לוֹ בֵּן לִזְקֻנָיו.

וּמַה שֶּׁאָמְרָה **בָּנִים**. כִּי אִם מֵנִיקָה, אַחֲרֵי כֵּן תֵּנִיק בָּנִים אֲחֵרִים אִם תִּרְצֶה; וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בבא מציעא פז ע"ב, בראשית רבה נג) כִּי הַנָּשִׁים לֹא הָיוּ מַאֲמִינוֹת שֶׁיָּלְדָה, וְהָיוּ אוֹמְרוֹת אֲסוּפֵי הָיָה, וְהֵן מְבִיאוֹת אֶת בְּנֵיהֶן וּמֵנִיקָה אוֹתָן.

פסוק ח

וַיִּגְדַּל וַיִּגָּמַל. נִשְׁלְמָה יוֹנַקְתּוֹ, וְהוּא לְעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה חֹדֶשׁ מִשֶּׁנּוֹלַד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ס), כִּי כֵּן דֶּרֶךְ הַתִּינוֹק לִינֹק.

מִשְׁתֶּה גָּדוֹל. אֶפְשָׁר כִּי כֵּן הָיָה מִנְהָגָם, אוֹ עָשָׂהוּ אַבְרָהָם אָבִינוּ זֶה לְיִצְחָק מִשִּׂמְחָתוֹ בּוֹ, וּמֻשָּׁנִשְׁלְמָה יוֹנֶקֶת הַוָּלָד מַתְחִיל לְדַבֵּר וְרָאוּי לְחַנְּכוֹ בָּאוֹתִיּוֹת, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בֶּן שָׁלֹשׁ שָׁנִים לְאוֹתִיּוֹת.

פסוק ט

מְצַחֵק. כְּאִלּוּ מַלְעִיג עַל יִצְחָק שֶׁנּוֹלַד מֵהַזְקֵנִים.

פסוק י

גָּרֵשׁ הָאָמָה. כִּי לֹא יִתָּכֵן לְגָרֵשׁ הַבֵּן מִבֹּלְתִּי הָאֵם, כִּי הִיא לֹא תִשָּׁאֵר אַחֲרָיו.

כִּי לֹא יִירַשׁ. כִּי הוּא סָבוּר לִהְיוֹת שָׁוֶה עִם בְּנִי בַּיְרֻשָּׁה, לְפִי שֶׁהוּא בְּנֶךָ, לְפִיכָךְ הוּא מְצַחֵק וּמַלְעִיג עַל בְּנִי.

וְהוֹסִיפָה וְאָמְרָה **עִם־יִצְחָק**. כְּאִלּוּ אָמְרָה לוֹ: הֲלֹא אָמַר לְךָ הָאֵל "וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה" (בראשית יז:כא).

פסוק יא

וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בֶּן הָאָמָה, בְּנוֹ הָיָה וְהָיָה אוֹהֵב אוֹתוֹ כִּי הָיָה בְּכוֹרוֹ, וְהָיָה מְרַחֵם עָלָיו כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים. וּבְדֶרֶךְ טוֹבָה הָיָה הוֹלֵךְ, כִּי הוּא גָּדַל עִמּוֹ וְלִמְּדֵהוּ דֶּרֶךְ ה', כִּי אֲפִלּוּ לַאֲחֵרִים הָיָה מְלַמֵּד וּמַדְרִיךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, כָּל שֶׁכֵּן לִבְנוֹ, וְהָיָה רַע בְּעֵינָיו שֶׁיְּגָרְשֵׁהוּ מִבֵּיתוֹ, וְלֹא נָעַר בְּאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי שְׁלוֹם הַבַּיִת, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בִּדְבַר הָגָר, וְהָיָה מִצְטַעֵר עַל הַדָּבָר, וְהָיָה סוֹבֵל מְרִיבַת אִשְׁתּוֹ עַד שֶׁבָּא אֵלָיו הַדִּבּוּר.

פסוק יב

עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ. כִּי יָדַע כִּי גַּם עַל הָאָמָה רַע בְּעֵינָיו שֶׁשִּׂמְּשָׂה אוֹתוֹ כַּמָּה שָׁנִים, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיָה לוֹ מִמֶּנָּה בֵּן. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא אָמַר אֶלָּא עַל אוֹדוֹת בְּנוֹ, זָכַר בְּנוֹ כִּי הוּא הֶעְקֵר וְעָלָיו הָיָה מְרִיב עִם שָׂרָה, לֹא עַל הָאָמָה, אֲבָל הָאֵל שֶׁיָּדַע אֶת לְבָבוֹ אָמַר עַל־אֲמָתֶךָ.

כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר. בַּדָּבָר הַזֶּה, כִּי הִיא אוֹמֶרֶת אֱמֶת, כִּי לֹא יִירַשׁ עִם יִצְחָק. **כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע**. כִּי מַה שֶּׁאָמַרְתִּי "לְךָ וּלְזַרְעֲךָ" (בראשית יז:ח), לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא עַל יִצְחָק, כִּי הוּא הַזֶּרַע הַמְיֻחָד לְךָ.

פסוק יג

וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה. אַל תִּדְאַג עָלָיו אִם יֵצֵא מִבֵּיתְךָ, כִּי **לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ**, לְפִי שֶׁהוּא **זַרְעֲךָ**.

פסוק יד

וַיַּשְׁכֵּם. לַעֲשׂוֹת מִצְוַת הָאֵל.

וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֵמַת מָיִם. נָתַן לָהֶם מָזוֹן לְיוֹם אוֹ לְיוֹמַיִם, כִּי לֹא תוּכַל עוֹד שְׂאֵת, וְגַם מַיִם נָתַן לָהּ, כִּי דַּרְכָּהּ הָיָה דֶּרֶךְ מִדְבָּר לְשׁוּב אֶל מִצְרַיִם אוֹ קָרוֹב לָהּ אֶל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתָּהּ כִּי מִצְרִית הָיְתָה, וְגַם כֶּסֶף וְזָהָב נָתַן לָהּ אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא סִפֵּר הַכָּתוּב כִּי לֹא שִׁלְּחָהּ וְאֶת הַנַּעַר רֵיקָם. **שָׂם עַל שִׁכְמָהּ**. הַלֶּחֶם וְהַחֵמֶת שָׂם עַל שִׁכְמָהּ.

וְאֶת־הַיֶּלֶד. שֶׁיֵּלֵךְ לְפָנֶיהָ, כִּי בֶּן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה הָיָה, וּכְשֶׁיִּיעַף תִּשָּׂאֵנוּ עַל שִׁכְמָהּ אוֹ בְּחֵיקָהּ.

וַיִּשַׁלְּחֶהָ. מִבֵּיתוֹ, אוֹ לִוְּתָה אוֹתָהּ עַד חוּץ לָעִיר.

וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע. כִּי לֹא יָדְעָה הַדֶּרֶךְ מִשֶּׁנִּכְנְסָה בַּמִּדְבָּר.

פסוק טו

וַיִּכְלוּ. וְהִנֵּה נִכְפְּלוּ צָרוֹתֶיהָ, וְנִכְתַּב כָּל זֶה לְלַמֵּד שֶׁלֹּא יִבָּהֵל אָדָם לְצָרוֹת אִם יִבֹּאֻהוּ וְיִבְטַח בָּאֵל שֶׁיְּשִׁישׁ הָאַחֲרִית לְטוֹב. וְנִכְתַּב גַּם כֵּן לְהוֹדִיעַ מַה עוֹשָׂה הָאֵל לְאֹהֲבֵי שְׁמוֹ, כִּי לְשִׁפְחַת אַבְרָהָם נִגְלָה הַמַּלְאָךְ פְּעָמַיִם וְעָשָׂה עִמָּהּ וְעִם בְּנָהּ פֶּלֶא.

וַתַּשְׁלֵךְ אֶת־הַיֶּלֶד. הִשְׁלִיכַתּוּ מֵחֵיקָהּ שֶׁהָיְתָה נוֹשֵׂאת אוֹתוֹ, כִּי הָיָה עָיֵף מֵהַדֶּרֶךְ וּמֵהַצָּמָא.

פסוק טז

וַתֵּלֶךְ. אַחַר שֶׁהִשְׁלִיכַתּוּ, הָלְכָה וְיָשְׁבָה לָהּ רָחוֹק מִמֶּנּוּ.

הַרְחֵק. מָקוֹר בִּמְקוֹם עָבָר, כְּלוֹמַר הִרְחִיקָה עַצְמָהּ מִמֶּנּוּ כְּשִׁעוּר **כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת**, וְלֹא יוֹתֵר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְכַּסֶּה מֵעֵינֶהָ מִכָּל וָכֹל.

כִּמְטַחֲוֵי. שָׁרְשׁוֹ טָחָה, וְהוּא בָּנוּי עַל דֶּרֶךְ פֹּעַל הַדָּגוּשׁ. וְהַבֵּינוֹנִיִּים מְטַחֶה מְטַחִים, וּבְסָמוּךְ מְטַחֲוֵי, פֵּרֵשׁ כְּשִׁעוּר מַה שֶּׁמּוֹשְׁכִים קַשְׁתָּם מוֹרֵי חִצִּים, רוֹצֶה לוֹמַר כְּשִׁעוּר הֲלִיכַת הַחֵץ, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה **מְטַחֲוֵי** שָׁם.

פסוק יז

וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנַּעַר. כִּי גַּם הוּא נָשָׂא אֶת קוֹלוֹ וּבָכָה.

מִן־הַשָּׁמַיִם. שָׁמְעָה קוֹלוֹ וְלֹא רָאַתְהוּ, כְּמוֹ בִּבְאֵר לַחַי שֶׁרָאַתְהוּ, לְפִיכָךְ אָמַר מִן־הַשָּׁמַיִם. **אֶל־קוֹל הַנַּעַר.** קַדְמָאָה "אֶת", תִּנְיָנָא "אֶל", וְסִימָנָהּ ת"ל.

בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם. בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁהִשְׁלַכְתְּ אוֹתוֹ, כִּי חִשַּׁבְתְּ שֶׁיָּמוּת שָׁם שָׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹלוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ מִזֶּה (ראש השנה טז) שֶׁאֵין דָּנִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא לְפִי מַעֲשָׂיו שֶׁבְּאוֹתָהּ שָׁעָה, שֶׁנֶּאֱמַר **בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם**, אִם צַדִּיק הוּא אַף עַל פִּי שֶׁסּוֹפוֹ לִהְיוֹת רָשָׁע דָּן אוֹתוֹ כְּצַדִּיקוֹ. וּבַהַגָּדָה (בראשית רבה נג) אָמְרוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: מִי שֶׁבָּנָיו עֲתִידִין לְהָמִית בָּנֶיךָ בְּצָמָא אַתָּה מַעֲלֶה לוֹ בְּאֵר מַיִם לְהַחֲיוֹתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "מַשִּׁא בַּעֲרַב לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם" (ישעיה כא:יד) כְּשֶׁהָיוּ חֵיל נְבוּכַדְנֶאצַּר מוֹלִיכִים אֶת יִשְׂרָאֵל בַּגּוֹלָה וְהָיוּ קְרוֹבִים לָמוּת בְּצָמָא וְהָיוּ עוֹבְרִים עַל בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל שֶׁנֶּאֱמַר "יֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא" (ישעיה כא:יד) וּמְבַקְּשִׁים מֵהֶם שֶׁיַּשְׁקוּם מַיִם וְהָיוּ מוֹלִיכִים לָהֶם נוֹדוֹת רֵקִים נְפוּחִים וְהָיוּ סְבוּרִים שֶׁהֵם מְלֵאִים מַיִם וּפָתְחוּ לָהֶם, וְהָרוּחַ נִכְנַס בְּמֵעֵיהֶם וְהֵם מֵתִים (מדרש איכה נב).

פסוק יח

קוּמִי וְהַחֲזִיקִי אֶת־יָדֵךְ בּוֹ. אַל תִּרְפִּי יָדֵךְ מִמֶּנּוּ, כִּי לֹא יָמוּת בְּצָמָא, כִּי עוֹד לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ.

פסוק יט

וַיִּפְקַח. אֶפְשָׁר שֶׁהָיָה הַבְּאֵר שָׁם וְהָיָה מְכֻסֶּה בֵּין הַשִּׂיחִים, אוֹ הָיָה רָחוֹק מִמֶּנָּה. כְּמוֹ **וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא**. וֵאלֹהִים הֵיטִיב רְאוֹתָהּ לְפִי שָׁעָה לִרְאוֹתוֹ, אוֹ לֹא הָיָה שָׁם, אֲבָל בָּקַע אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ בְּאוֹתוֹ מָקוֹם וְיָצְאוּ מַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים טו:יט). **וַתַּשְׁקְ אֶת־הַנָּעַר**. וּכְבָר הִשְׁקְתָה אוֹתוֹ וְשָׁתְתָה הִיא וְאַחַר כֵּן מִלְּאָה אֶת הַחֵמֶת מַיִם לְהוֹלִיךְ עִמָּהּ. וּכְמוֹ וַי"ו זֶה רַבִּים, כְּמוֹ "הֵן אַתָּה קָצַפְתָּ וַנֶּחֱטָא" (ישעיה סד:ד), "וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ" (שמות יד:כא), "וַיֵּרֶם תּוֹלָעִים וַיִּבְאַשׁ" (שמות טז:כ), וְכֵן רַבִּים, וּפֵרוּשׁוֹ כִּי שָׁאֲבָה מַיִם מִן הַבְּאֵר בַּחֵמֶת וְהִשְׁקְתָה אֶת הַנַּעַר.

פסוק כ

וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנַּעַר. שֶׁהִצְלִיחוֹ בְּמַעֲשִׂים רַבִּים.

וַיִּגְדָּל. בְּעֹשֶׁר וּבִנְכָסִים. **וְנַעַר** מְתֻרְגָּם "רַבְיָא".

וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר. וְאַחַר כֵּן פֵּרַשׁ בְּמִדְבַּר פָּארָן.

וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת. יֵשׁ לְפָרֵשׁ רֹבֶה נַעַר, מִתַּרְגּוּם נַעַר "רַבְיָא", וְקַשָּׁת תֹּאַר בְּפֶלֶס "נַגָּב" "סַלָּח", רוֹצֶה לוֹמַר עוֹשֶׂה הַקְּשָׁתוֹת. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ רֹבֶה כְּמוֹ יוֹרֶה, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה יוֹרֶה בַּקֶּשֶׁת, וְהָיָה רֹבֶה שֶׁבָּא בְּרֵישׁ וּבְבֵית מִבַּעֲלֵי הַכֶּפֶל "וַיְמָרְרוּהוּ וְרֹבּוּ" (בראשית מט:כג), "הַשְׁמִיעוּ אֶל בָּבֶל רַבִּים" (ירמיהו נ:כט), "סָבּוּ עָלַי רַבָּיו" (איוב טז:יג), וְיִהְיֶה חָסֵר בֵּית הַשִּׁמּוּשׁ כְּאִלּוּ אָמַר רֹבֶה בַּקֶּשֶׁת, וְיִהְיֶה קֶשֶׁת שֵׁם בְּשֶׁקֶל שַׁבָּת. וְנִכְתַּב הַסְּפוּר הַזֶּה כִּי בָּנָיו שֶׁהָיוּ קַשָּׁתִים מִמֶּנּוּ לָמְדוּ, לְפִיכָךְ נֶאֱמַר "יָדוֹ בַכֹּל", כִּי מֵרֹב גְּבוּרָתָם וִידִיעָתָם בְּמִלְחֶמֶת הַקֶּשֶׁת הֵם פּוֹשְׁטִים יְדֵיהֶם בַּכֹּל. וְכֵן רָאִינוּ בְּנֵי קֵדָר שֶׁהָיוּ מִבָּנָיו שֶׁהָיוּ גִּבּוֹרִים יוֹדְעִים בַּקְּשָׁתוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּשְׁאָר מִסְפַּר קֶשֶׁת גִּבּוֹרֵי בְנֵי קֵדָר יִמְעָטוּ" (ישעיהו כא:יז). וְרָאוּי לְאָדָם לִלְמֹד מְלֶאכֶת אָבִיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּחִירָם "וְאָבִיו אִישׁ צֹרִי וְכוּ'". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טז:) מִכָּאן שֶׁחַיָּב אָדָם לִלְמֹד מְלֶאכֶת אָבִיו. וְאָמְרוּ בְּנֵי יַעֲקֹב "רְעֵה צֹאן עֲבָדֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲבוֹתֵינוּ" (בראשית מז:ג).

פסוק כא

וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ. לָקְחָה לוֹ לְאִשָּׁה מִמִּשְׁפַּחְתָּהּ, כִּי רָאָתָה כִּי נִפְרָד מִמִּשְׁפַּחַת אָבִיו, וְכֵן רָאוּי לְאָדָם לְהִדָּבֵק בְּמִשְׁפַּחְתּוֹ וְתִהְיֶה אַהֲבָתוֹ לְאִשְׁתּוֹ יוֹתֵר חֲזָקָה וְיֵצֵא הַזֶּרַע מֵהֶם יוֹתֵר נָכוֹן.

פסוק כב

וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא. בָּעֵת שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק אוֹ שֶׁנִּגְמַל וְעוֹדֶנּוּ בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, בִּגְרָר, זֶהוּ שֶׁאָמַר, **וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ**, וְלֹא אָמַר "וַיֵּלֶךְ אֲבִימֶלֶךְ אֶל אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ"; וְכֵיוָן שֶׁרָאוּ שֶׁנּוֹלַד לוֹ בֵּן לְעֵת זִקְנוּתוֹ וְאִשְׁתּוֹ זְקֵנָה כְּמוֹ שֶׁשָּׁמְעוּ וְרָאוּ אוֹתָהּ יָלְדָה, תָּמְהוּ עַל הַדָּבָר, וְאַחַר שֶׁאֵרַע לוֹ לַאֲבִימֶלֶךְ דְּבַר שָׂרָה וְרָאוּהוּ כֵּן מַצְלִיחַ בְּכָל מַעֲשָׂיו, רָצָה שֶׁיִּהְיֶה בַּעַל בְּרִיתוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר **וּפִיכֹל שַׂר צְבָאוֹ**, כִּי בַּעֲצָתוֹ אָמַר לְאַבְרָהָם מַה שֶּׁאָמַר.

פסוק כג

אִם־תִּשְׁקֹר לִי. עִנְיָנוֹ אוּלַי, כִּי "אִם" וְ"אוּלַי", עִנְיָנָם קָרוֹב; אוּלַי תִּשְׁקֹר לִי אַהֲבָתְךָ הַיּוֹם אוֹ מָחָר אַתָּה אוֹ בָּנֶיךָ אוֹ בְּנֵי בָנֶיךָ. **לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי**, לְפִיכָךְ שָׁאַלְתִּי מִמְּךָ שְׁבוּעָה, כִּי יָדַעְתִּי כִּי אַחַר הַשְּׁבוּעָה לֹא תִּשְׁקֹר, גַּם בָּנֶיךָ וּבְנֵי בָנֶיךָ יִרְאוּ מִשְּׁבוּעָתְךָ וְיִשְׁמְרוּהָ. **לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי**. שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה דוֹרוֹת, נִין הוּא הַבֵּן, נֶכֶד הוּא בֶּן הַבֵּן, וְכֵן אָמַר "וְהִכְרַתִּי לְבֶבֶל שֵׁם וּשְׁאָר נִין וָנֶכֶד" (ישעיה יד:כב).
כַּחֶסֶד אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי. שֶׁנָּתַתִּי אַרְצִי לְפָנֶיךָ לָשֶׁבֶת כַּאֲשֶׁר תִּרְצֶה וְכִבַּדְתִּיךָ.
וְעִם הָאָרֶץ אֲשֶׁר גַּרְתָּה בָּהּ. כְּלוֹמַר עִם יוֹשְׁבֶיהָ אַחֲרַי, תַּעֲשֶׂה גַּם כֵּן חֶסֶד וְטוֹבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ, כִּי מָצָאתָ בָּהּ וּבַאֲנָשֶׁיהָ רְצוֹנְךָ.

פסוק כד

אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ. וְתִשָּׁבַע גַּם אַתָּה כְּמוֹ כֵן. **אִשָּׁבֵעַ** הָאָל"ף בְּחִירִיק, וְרֹב אָל"ף אֵיתָ"ן בְּנִפְעַל בְּסֶגוֹל, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְעָרֵב עִם יו"ד אֵיתָן בַּקְּרִיאָה.

פסוק כה

וְהוֹכַח אַבְרָהָם. וְכֵיוָן שֶׁבָּאוּ שְׁנֵיהֶם בִּבְרִית וּבִשְׁבוּעָה, טָעַן עָלָיו עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ לוֹ עֲבָדָיו שֶׁגָּזְלוּ מִמֶּנּוּ הַבְּאֵר שֶׁחָפַר בִּגְבוּל בְּאֵר שָׁבַע. וּבְאֵר שֶׁבַע סָמוּךְ לְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וְחָפַר שָׁם אַבְרָהָם בְּאֵר כִּי הוּא מֵהַגְּבוּל בְּאֵר שֶׁבַע, וְעַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ גְּזָלוּהוּ מִמֶּנּוּ כִּי מִגְּבוּל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הִיא. וְעַל הַטַּעֲנָה שֶׁטָּעַן אַבְרָהָם לַאֲבִימֶלֶךְ בָּזֶה, הָלְכוּ אַבְרָהָם וַאֲבִימֶלֶךְ

מִגְּרָר לִרְאוֹת שָׁם אֶת הַבְּאֵר הַהִיא אִם הִיא מִגְּבוּל בְּאֵר שֶׁבַע אוֹ מִגְּבוּל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וְשָׁם הָיוּ רוֹעֵי מִקְנֵה אַבְרָהָם, וּלְפִיכָךְ חָפַר שָׁם הַבְּאֵר לְהַשְׁקוֹת מִמֶּנּוּ מִקְנֵהוּ. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין כָּתוּב בָּהּ כֵּן, נִרְאֶה כִּי הָלְכוּ שָׁם מִפְּנֵי הַטַּעֲנָה שֶׁטָּעַן עָלָיו אַבְרָהָם.

פסוק כו

וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי. מֵאַחַר שֶׁלֹּא הִגַּדְתָּ אַתָּה לִי הַדָּבָר, אִם כֵּן אֵין עָלַי אָשָׁם.

פסוק כז

וַיִּקַּח. מָצָאנוּ שֶׁהָיָה לִקֵּחַ שָׁם צֹאן וּבָקָר, וְנָתַן לַאֲבִימֶלֶךְ לְקִיּוּם הַבְּרִית, וְעִם אוֹתָהּ הַמַּתָּנָה וְהַשְּׁבוּעָה כָּרְתוּ הַבְּרִית בֵּין שְׁנֵיהֶם לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם.

פסוק כח

וַיַּצֵּב. מֵהַצֹּאן וְהַבָּקָר שֶׁנָּתַן לוֹ לָקַח שֶׁבַע כְּבָשׂוֹת וְהֵצִיב אוֹתָן לְבַדָּהֶן, וְלָקַח שֶׁבַע, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן הַמִּסְפָּר הַזֶּה וּלְשׁוֹן הַשְּׁבוּעָה אֶחָד, וּלְפִי שֶׁיִּהְיֶה עֵדוּת עַל **שֶׁבַע כִּבְשֹׂת** וְעַל הַשְּׁבוּעָה כְּאֶחָד לְדוֹרוֹת הַבָּאִים, כִּי בְּשֶׁבַע כְּבָשׂוֹת וְהַשְּׁבוּעָה כָּרְתוּ בְּרִית, לְפִיכָךְ קָרָא הַמָּקוֹם בְּאֵר שָׁבַע.

פסוק ל

תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה. תִּהְיֶה לִי הַמְּקֻנָה הַזֹּאת שֶׁאֲנִי נוֹתֵן לְעֵדָה.

פסוק לא

עַל־כֵּן וגו' כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם. חָסֵר וי"ו הַשִּׁמּוּשׁ כְּמוֹ "שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ" (חבקוק ג:יא), "רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן" (שמות א:ב), וְהַדּוֹמִים לָהֶם, רוֹצֶה לוֹמַר, עַל כֵּן עַל שֶׁבַע כְּבָשׂוֹת, וְכִי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם עַל שְׁנֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה קָרְאוּ לַמָּקוֹם הַהוּא שֶׁבַע, וְנִשְׁתַּתֵּף "בְּאֵר" עִם "שֶׁבַע" עַל הַבְּאֵר שֶׁחָפַר שָׁם אַבְרָהָם. וְזֶה הָיָה אוֹת גָּדוֹל לִירֹשׁ אֶת הָאָרֶץ שֶׁהָיָה מְקֻבָּל כָּל מַה שֶׁהָיָה אוֹמֵר וְקוֹרֵא שֵׁם לַמָּקוֹם, וְהָיָה כֵּן.

פסוק לב

וַיָּקָם אֲבִימֶלֶךְ. וְאַבְרָהָם נִשְׁאַר שָׁם עִם צֹאנוֹ יוֹם אוֹ יוֹמַיִם אוֹ יוֹתֵר, וְאַחַר כָּךְ שָׁב אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים אֶל בֵּיתוֹ לְגְרָר.

פסוק לג

וַיִּטַּע אֶשֶׁל. נָטַע שָׁם נְטִיעָה סָמוּךְ לַבְּאֵר שֶׁתִּהְיֶה לוֹ לְעֵדוּת כִּי נִשְׁאֲרָה הַבְּאֵר לוֹ בְּלֹא מַחֲלֹקֶת. **אֶשֶׁל**, לְשׁוֹן נְטִיעָה, וְכֵן "תַּחַת הָאֶשֶׁל בָּרָמָה" (שמואל א כב:ו). וּבְדִבְרֵי

רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ביצה כז) "דְּתַלְיָא בַּאֲשֶׁלֵי רַבְרְבֵי", פֵּרוּשׁ אִילָנוֹת גְּדוֹלוֹת, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ נוֹטָרִיקוֹן אֲכִילָה שְׁתִיָּה לְוָיָה, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהִנְהִיג אַנְשֵׁי בְּאֵר שֶׁבַע לְהַכְנִיס אוֹרְחִים וְשֶׁחַיָּב אָדָם לַעֲשׂוֹת לָאוֹרֵחַ הַבָּא עָלָיו שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, אֲכִילָה שְׁתִיָּה לְוָיָה.

וַיִּקְרָא שָׁם. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ; וּלְפִי מַה שֶׁקָּרָה לוֹ עִם אֲבִימֶלֶךְ בְּדָבָר אִשְׁתּוֹ, וּבְדָבָר הַבְּאֵר אָסַף אֶת הַבָּנִים שָׁם וְקָרָא לָהֶם **בְּשֵׁם ה'** שֶׁיְחַזִּיקוּ בֶּאֱמוּנָתוֹ מֵעֲבֹד זוּלָתוֹ, כִּי נִלְחַם מִלְחֲמוֹתוֹ; עַד שֶׁאֲבִימֶלֶךְ שֶׁהוּא מֶלֶךְ בָּא אֵלַי וּבִקֵּשׁ אֹהֲבָתִי וּבְרִיתִי וְהֶחֱזִיר לִי זֹאת הַבְּאֵר אֲשֶׁר גָּזְלוּ מִמֶּנִּי עֲבָדָיו, וּבָזֶה תּוּכְלוּ לְהַכִּיר כִּי הוּא אֵל עוֹלָם, וְאֵין זוּלָתוֹ וְעוֹשֶׂה בִּיצוּרָיו כִּרְצוֹנוֹ כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בְּפַרְעֹה וּבַאֲבִימֶלֶךְ בַּעֲבוּרִי, מִכָּל זֶה תַּכִּירוּ כִּי הוּא אֵל עוֹלָם וְיָכוֹל עַל הַכֹּל.

פסוק לד

יָמִים רַבִּים. עָמַד שָׁם יָמִים רַבִּים, כִּי הָיָה לוֹ בְּרִית עִם אֲבִימֶלֶךְ וְלֹא הָיָה מְפַחֵד מֵאָדָם. וּבְרֹב אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הִיא אֶרֶץ שֶׁבַע, כְּמוֹ שֶׁרָאִינוּ בַּשּׁוּנַמִּית שֶׁיָּשְׁבָה שָׁם מִפְּנֵי הָרָעָב שֶׁבַע שָׁנִים.

פרק כב

פסוק א

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. אַחַר מַה שֶׁקָּרָה לְאַבְרָהָם עִם אֲבִימֶלֶךְ וְאָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וּבָא לוֹ לִבְאֵר שֶׁבַע לָגוּר שָׁם, הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה שֶׁנִּסָּה אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם בִּדְבַר בְּנוֹ יְחִידוֹ. וְעִנְיַן הַנִּסָּיוֹן קָשֶׁה מְאֹד לְסַפְּרוֹ עַל הָאֵל, כִּי הוּא חוֹקֵר לֵב וּמֵבִין כְּלָיוֹת וְיֹדֵעַ כִּי אַבְרָהָם יַעֲשֶׂה מִצְוָתוֹ, וְאִם לְהוֹדִיעַ לִבְנֵי עוֹלָם, הִנֵּה לֹא הָיָה שָׁם בְּעֵת הָעֲקֵדָה אֶלָּא אַבְרָהָם וּבְנוֹ יִצְחָק, כִּי אֲפִלּוּ נְעָרָיו שֶׁהָלְכוּ עִמּוֹ לֹא יָדְעוּ בָּזֶה הַדָּבָר, וּמִי הוֹדִיעַ דָּבָר זֶה לָעוֹלָם, וַאֲפִלּוּ הָיָה הוּא מְסַפֵּר מִי מַאֲמִין לוֹ. וְהָאֱמֶת כִּי הַנִּסָּיוֹן הַזֶּה לְהַרְאוֹת לִבְנֵי עוֹלָם אַהֲבַת אַבְרָהָם הַשְּׁלֵמָה, וְלֹא נַעֲשָׂה לְאוֹתָם הַדּוֹרוֹת אֶלָּא לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים הַמַּאֲמִינִים בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּינוּ מִפִּי הָאֵל וּבְסִפּוּרֶיהָ, שֶׁיִּרְאוּ עַד הֵיכָן הִגִּיעַ אַהֲבַת אַבְרָהָם לָאֵל, וְיִלְמְדוּ מִמֶּנָּה לְאַהֲבָה אֶת ה' בְּכָל לְבָבָם וּבְכָל נַפְשָׁם. כִּי אַבְרָהָם הָיָה אוֹהֵב אֶת יִצְחָק יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹ, כִּי הוּא הָיָה זָקֵן, וְאִם יָמוּת הוּא, יָמוּת בְּטִבְעוֹ בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן

וּשְׁבַע יָמִים, אֲבָל בְּנוֹ הָיָה נַעַר וַעֲדַיִן לֹא הָיָה לוֹ אִשָּׁה וּבָנִים וְלֹא נֶהֱנָה מִן הָעוֹלָם, וְאִם יָמוּת הוּא יִהְיֶה הַדָּבָר קָשֶׁה לְאַבְרָהָם מְאֹד. וְעוֹד שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן זְקֵנִים, וּכְשֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל שֶׁיַּעֲלֵהוּ שָׁם לְעוֹלָה, הָיְתָה כָּל אַהֲבָה וְהַחִבָּה כְּאַיִן בְּעֵינָיו, וְלֹא שָׂאַל וְלֹא נִסָּה, "הֲלֹא אָמַרְתָּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל עֲשֵׂה כָּךְ, מִיָּד הִשְׁכִּים וּמֵהֵר לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל, וְלֹא חָשַׁב שׁוּם אַהֲבָה כְּנֶגֶד אַהֲבָתוֹ. וּבֶאֱמֶת קוֹדֶם שֶׁנִּכְתְּבָה הַתּוֹרָה וְסִפּוּרֶיהָ הָיָה הַדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה מָסוּר לְזֶרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, כִּי יִצְחָק מָסַר לְיַעֲקֹב וְיַעֲקֹב לְבָנָיו, וְאַחַר שֶׁנִּכְתְּבָה הַתּוֹרָה לְבְנֵי יַעֲקֹב נִתְפָּרְסֵם הַדָּבָר בָּעוֹלָם, יֵשׁ מַאֲמִינִים וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם מַאֲמִינִים. וְהַיּוֹם כַּמָּה שָׁנִים מִיּוֹם שֶׁבָּטְלָה עֲבוֹדַת הַצְּלָמִים וְהָאֱלִילִים, מַאֲמִינִים רֹב הָעוֹלָם בְּתוֹרַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ וּבְסִפּוּרֶיהָ, אֶלָּא שֶׁחוֹלְקִים עָלֵינוּ עַל הַמְּצִוּוֹת, שֶׁאוֹמְרִים כִּי דֶּרֶךְ מָשָׁל נֶאֶמְרוּ. וּבְהַאֲמִין רֹב בְּנֵי הָעוֹלָם הַסִּפּוּר הַגָּדוֹל הַזֶּה, הוּא עֵדוּת גְּדוֹלָה עַל אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁהָיָה אוֹהֵב הָאֵל אַהֲבָה שְׁלֵמָה וְתַמָּה, וְרָאוּי לָאָדָם לִלְמֹד הֵימֶנּוּ דֶּרֶךְ אַהֲבָתוֹ.

וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם. בְּמַרְאַת הַלַּיְלָה אָמַר לוֹ, שֶׁהֲרֵי אָמַר "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר" (בראשית כב:ג).

פסוק ב

קַח־נָא... אֶת־יְחִידְךָ. אַף עַל פִּי שֶׁהוּא יְחִידְךָ וְאָהַבְתָּ אוֹתוֹ מְאֹד שֶׁנּוֹלַד לְךָ מֵאִשְׁתְּךָ בִּימֵי זְקֻנֵיכֶם, וְזֶהוּ **יִצְחָק**, אַף עַל פִּי שֶׁהַדָּבָר קָשֶׁה עָלֶיךָ שֶׁהוּא בִּנְךָ יְחִידְךָ, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהוּא אָהוּב שֶׁהוּא בֶּן זְקֵנִים.

וְלֶךְ־לְךָ. כְּמִנְהַג הַלָּשׁוֹן, כְּמוֹ "לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ" (בראשית יב:א), "אֵלְכָה־לִּי" (ירמיהו ה:ה), "וַיֵּלֶךְ לוֹ" (שמות יח:כז), "אָשׁוּבָה־לִּי" (במדבר כב:לד), "קְחוּ לָכֶם" (בראשית מה:יט), וְהַדּוֹמֶה לָהֶם.

אֶל־אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה. יְרוּשָׁלַיִם וּגְבוּלָהּ נִקְרֵאת אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה, וְעַל שֵׁם זֶה נִקְרָא הָהָר שֶׁהָיָה שָׁם גֹּרֶן אָרְנָה הַיְבוּסִי הַר הַמֹּרִיָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לִבְנוֹת בֵּית ה' בִּירוּשָׁלַיִם בְּהַר הַמֹּרִיָּה" (דברי הימים ב ג:א), וְלֹא מָצָאנוּ בַּכָּתוּב לָמָּה נִקְרָא כֵּן. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה נה) נִקְרָא כֵּן, לְפִי שֶׁמִּשָּׁם יָצְאָה הוֹרָאָה לָעוֹלָם, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם ,לְאַרְעָא פֻּלְחָנָא".

עַל אַחַד הֶהָרִים. וְלֹא אָמַר לוֹ עָדַיִן עַל אֵיזֶה הַר אָמַר, אֶלָּא אָמַר לוֹ **אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ" (בראשית יב:א). וְכֵן זֶה לְהַגְדִּיל סִפּוּר אַהֲבַת אַבְרָהָם אָבִינוּ לָאֵל; לֹא שָׁאַל וְלֹא נִסָּה, לָמָּה לֹא אָמַר, וְלָמָּה אָמַר לְהַעֲלוֹתוֹ בְּמָקוֹם רָחוֹק שְׁלֹשָׁה יָמִים, וְלֹא אָמַר לוֹ לְהַעֲלוֹתוֹ מִיָּד שָׁם בְּמְקוֹמוֹ. וְזֶה הָיָה לִשְׁתֵּי סִבּוֹת, הָאֶחָד לְהַגְדִּיל אַהֲבַת אַבְרָהָם, כִּי אִלּוּ אָמַר לוֹ הָאֵל הַעֲלֵהוּ עַתָּה בִּמְקוֹמְךָ, הָיָה הַדָּבָר פִּתְאֹם וְנִבְהָל לַדָּבָר וְלֹא הִתְבּוֹנֵן בּוֹ וְעָשָׂה מִצְוַת הָאֵל פִּתְאֹם כְּמוֹ שֶׁצִּוָּהוּ, אֲבָל בְּהַאֲרִיכוֹ לוֹ זְמַן הַעֲלוֹתוֹ עַד שְׁלֹשָׁה יָמִים וְהָיָה לוֹ שָׁעוֹת לְהִתְבּוֹנֵן בַּדָּבָר וְעִם כָּל זֶה מְהֵר לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל, זֶה הָיָה דָּבָר גָּדוֹל. וְהַסִּבָּה הַשֵּׁנִית שֶׁהוֹרוּהוּ מְקוֹם הַנִּבְחָר שֶׁיִּבְנוּ בָּנָיו בֵּית לַה' וּמִזְבֵּחַ לְהַעֲלוֹת עָלָיו עוֹלוֹת וּזְבָחִים וְלַחֲנֹךְ הַמָּקוֹם הַהוּא בְּנֶפֶשׁ הַנִּבְחָר וְהָאָהוּב, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִשְׁלַם הַדָּבָר וְלֹא נִשְׁחַט הֲרֵי הָיָה לִרְצוֹן לִפְנֵי הָאֵל כְּאִלּוּ נַעֲשָׂה, וְהִנֵּה הוּעֲלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ נֶעֱקָד כַּשֶּׂה.

פסוק ג

וַיַּשְׁכֵּם. הִשְׁכִּים לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל, וְלֹא הוֹדִיעַ לְשָׂרָה, אוּלַי תַּעֲשֶׂה רָעָה לְעַצְמָהּ לְאַהֲבָתָהּ אֶת יִצְחָק.

וְאֶת שְׁנֵי נְעָרָיו. הָרְגִילִים לְלֶכֶת עִמּוֹ לְשַׁמְּשׁוֹ. וּבְדָרַשׁ (פרקי דרבי אליעזר לא) אֱלִיעֶזֶר וְיִשְׁמָעֵאל. **וַיְבַקַּע**, לָשׁוּם עַל הַחֲמוֹר לְהוֹלִיךְ עִמָּהֶם, וְחָשְׁבוּ הַנְּעָרִים, כִּי כְּדֵי לְבַשֵּׁל בָּהֶם בְּמָקוֹם שֶׁיָּלִינוּ עֲשָׂה, אוּלַי לֹא יִמְצְאוּ עֵצִים.

אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַר־לוֹ. אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה, כִּי הָהָר לֹא יָדַע עָדַיִן.

פסוק ד

בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא. הַוָּי"ו הִיא נוֹסֶפֶת כְּמוֹ וָוִין רַבִּים בַּמִּקְרָא שֶׁהֵם כָּמוֹהָ, כְּמוֹ "וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה" (בראשית לו:כד) וְהַדּוֹמִים לוֹ, כְּאִלּוּ אָמַר "בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי נָשָׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו". וְאֶפְשָׁר לְפָרְשׁוֹ שֶׁהוּא דָּבוּק עִם הַפָּסוּק שֶׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ, כְּאִלּוּ אָמַר "וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי", כְּלוֹמַר כִּי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאתוֹ מִבֵּיתוֹ הִגִּיעַ שָׁם קָרוֹב לוֹ, וְנָשָׂא אֶת עֵינָיו כְּנֶגֶד הַמָּקוֹם שֶׁהוּא יְרוּשָׁלַיִם, מִשֶּׁנִּכְנַס בִּגְבוּלָהּ רָאָה אוֹתָהּ מֵרָחוֹק, אֲבָל הָהָר לֹא יָדַע עָדַיִן עַד שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל. וּבְדָרַשׁ (בראשית רבה נו) **וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם** שֶׁאָמַר עַל הַר הַמֹּרִיָּה, וְכֵן אָמְרוּ, **וַיַּרְא**, מָה רָאָה, עַמּוּד אֵשׁ עַל הָהָר, אָמַר לוֹ, יִצְחָק בְּנִי, רוֹאֶה אַתָּה מְאוּמָה עַל אַחַת הֶהָרִים? אָמַר לוֹ רוֹאֶה אֲנִי כְּמוֹ אֵשׁ, אָמַר

לְיִשְׁמָעֵאל וְאֶלִיעֶזֶר נְעָרָיו רוֹאִים אֹתָם מְאוּמָה עַל אַחַת הֶהָרִים אָמְרוּ לוֹ לֹא, אָמַר לָהֶם הוֹאִיל וְאֵין אַתֶּם רוֹאִים מְאוּמָה וְהַחֲמוֹר אֵינוֹ רוֹאֶה מְאוּמָה, שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר, עַם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר.

פסוק ה

וְנִשְׁתַּחֲוֶה. וְהֵבִינוּ הַנְּעָרִים כִּי יַעֲשׂוּ זֶבַח עִם הַהִשְׁתַּחֲוָיָה, כִּי הוֹלִיכוּ עִמָּהֶם עֵצִים וְאֵשׁ, כִּי בָּרֹב מִי שֶׁיֵּלֵךְ לְמָקוֹם לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁם יָבִיא זֶבַח, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בִּדְבַר אֶלְקָנָה, "לְהִשְׁתַּחֲוֹת וְלִזְבֹּחַ לַה'" (שמואל א א:ג).

פסוק ו

וַיִּקַּח. וְלֹא לָקַח עִמּוֹ הַחֲמוֹר כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשְׁבוּ הַנְּעָרִים כִּי לְמָקוֹם רָחוֹק הָיוּ הוֹלְכִים, גַּם לֹא יִהְיֶה מִי שֶׁיִּשְׁמֹר הַחֲמוֹר שָׁם בְּעוֹדָם עוֹשִׂים הַמַּעֲשֶׂה. וְגַם כֵּן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּנֵס הַחֲמוֹר לְמָקוֹם קְדֻשָּׁה כָּזֶה.

פסוק ז

הִנֶּנִי. בְּדָגֵשׁ עִם הַנּוּ"ן הַשְּׁנִיָּה.

פסוק ח

אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי. עָנָה לוֹ מַעֲנֶה שֶׁיּוּכַל אָדָם לְהָבִינוֹ לִשְׁנֵי פָּנִים, הָאֶחָד, שֶׁיִּהְיֶה **בְּנִי**, תְּשׁוּבַת הַקְּרִיאָה, כְּמוֹ "הִנֶּנִי בְּנִי", כְּלוֹמַר בְּנִי, **אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׂה**, רוֹצֶה לוֹמַר הוּא יוֹדֵעַ מִי יִהְיֶה הַשֶּׂה וְהוּא יַזְמִינֶנּוּ לָנוּ, וְהַשֵּׁנִי **אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה**, וּמִי הוּא הַשֶּׂה, **בְּנִי** הוּא. וְיִצְחָק הֵבִין כִּי הוּא יִהְיֶה הַשֶּׂה, לְפִיכָךְ אָמַר **וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו**. כְּלוֹמַר בְּלֵב אֶחָד, כִּי קִבֵּל הַבֵּן מֵאַהֲבָה לִמְסֹר נַפְשׁוֹ לָאֵל וּלְהַקְרִיבוֹ לְפָנָיו.

פסוק ט

וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם. הוּא הַר הַמֹּרִיָּה.

אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים. וּבְבוֹאָם יַחְדָּיו אָמַר לוֹ וְהֶרְאָהוּ בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה. וּבְדֶרֶשׁ (בראשית רבה נו:ב) שֶׁרָאָה עָנָן קָשׁוּר עָלָיו אוֹ עַמּוּד אֵשׁ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה. וּלְדַעַת הַדֶּרֶשׁ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ **אֲשֶׁר אָמַר לוֹ**, כְּשֶׁהֶרְאָה לוֹ אֶת הֶעָנָן אוֹ הָעַמּוּד וְזֶהוּ הָאֲמִירָה.

וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים. עֲרָכָם עַל הָאֵשׁ לְהַדְלִיקָם.

וַיַּעֲקֹד אֶת־יִצְחָק. עָקְדוֹ בְּיָדוֹ וּבְרַגְלָיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יִבְעָט, וְאַף עַל פִּי שֶׁבִּרְצוֹנוֹ הָיָה וּבִרְצוֹנוֹ נֶעֱקַד, פְּחַד שֶׁלֹּא תִגְבַּר עָלָיו הָרוּחַ הַכּוֹעֶסֶת, וְאָמַר לְאָבִיו שֶׁיַּעֲקְדֶנּוּ יָפֶה.

פסוק י

לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ. לְשָׁחֳטוֹ תְּחִלָּה עַל הַמִּזְבֵּחַ וְאַחַר כֵּן תֹּאכְלֶהוּ הָאֵשׁ כְּדֶרֶךְ הַזֶּבַח.

פסוק יא

וַיִּקְרָא וְגוֹ' מִן הַשָּׁמַיִם. כְּלוֹמַר שָׁמַע הַקּוֹל וְלֹא רָאָה מַרְאֶה.
אַבְרָהָם אַבְרָהָם. כָּפַל לוֹ הַשֵּׁם כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמַע מַהֵר וְיִמָּנַע מִלְּשָׁחֲטוֹ.

פסוק יב

וְאַל־תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה. כָּפַל לוֹ הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְרֹב הָאַזְהָרָה.
כִּי עַתָּה יָדַעְתִּי. אִם נְפַרֵשׁ כְּמוֹ הוֹדַעְתִּי עַל עִנְיָן שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בִּדְבַר הַנְּסָיוֹן, הִנֵּה לֹא מָצָאנוּ פֹּעַל יָדַע מִן הַקַּל יוֹצֵא, וּלְפִי דַּעְתִּי פֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ "יְדַעְתִּיךָ בְּשֵׁם" (שמות לג:יב) וּפֵרוּשׁוֹ כִּי שָׂב הַחֵלֶק כֹּל, וְדַי בָּזֶה לַמְבִינִים, כִּי אֵין לָבֶאֱרוֹ יוֹתֵר מִזֶּה.
כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה. הַיִּרְאָה הַזֹּאת הִיא אַהֲבָה, כִּי לֹא הָיְתָה יִרְאַת גּוּפוֹ אֶלָּא יִרְאַת נַפְשׁוֹ שֶׁלֹּא תֹּאבַד, שֶׁהָיָה מוֹסֵר נֶפֶשׁ בְּנוֹ, שֶׁהָיָה אוֹהֵב יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹ, תַּחַת נַפְשׁוֹ שֶׁלֹּא תֹּאבַד מֵהָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁהִיא הָאַהֲבָה לָאֵל וְהַדְּבֵקוּת בּוֹ.

פסוק יג

וַיִּשָּׂא. נָשָׂא עֵינָיו אִם יִרְאֶה שׁוּם בְּהֵמָה טְהוֹרָה קָרוֹב אוֹ רָחוֹק, כְּדֵי שֶׁיַּעֲלֶהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ.
וַיַּרְא וְהִנֵּה־אַיִל אַחַר נֶאֱחַז. אַחַר שֶׁנֶּאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו, וְזֶה הָיָה לוֹ הַזְמָנָה מֵאֵת הָאֵל דֶּרֶךְ נֵס, שֶׁאַיִל זֶה נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ נִפְרָד מִשְׁאָר הַצֹּאן וְלֹא הִרְגִּישׁ עָלָיו הָרוֹעֶה, וְזֶה מַאֲמַר חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים נד) אַף אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק, וְאִם מָצָא אַבְרָהָם אֶת הָרוֹעֶה נָתַן לוֹ מְחִיר הָאַיִל, כִּי לֹא הֶעֱלָה עוֹלָה לַה' חִנָּם.

פסוק יד

ה' יִרְאֶה. עַל שֵׁם שֶׁאָמַר "אֱלֹהִים יִרְאֶה לוֹ הַשֶּׂה" (בראשית כב:ח).
אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם. זֶה הַיּוֹם יִסַּפֵּר בָּהָר כְּשֶׁיֵּרָאֶה ה' בּוֹ, שֶׁיִּבָּנֶה בּוֹ מִזְבֵּחַ וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, יֵאָמֵר אָז וְיִסַּפֵּר הַיּוֹם הַזֶּה שֶׁהֶעֱלִיתִי בְּנִי יִצְחָק לְעוֹלָה, כִּי זֶה נֶאֱמַר לוֹ בִּנְבוּאָה לָמָּה בָּחַר הָהָר הַהוּא, כִּי עֲתִידִים בָּנָיו לְהַקְרִיב שָׁם קָרְבָּנוֹת.

פסוק טו
וַיִּקְרָא. קָרָא לוֹ שֵׁנִית לְבַשְּׂרוֹ בַּגְּמוּל הַזֶּה שֶׁיִּגְמֹל אֶת בָּנָיו עֵקֶב הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֲשֶׁר עָשָׂה.

פסוק טז
וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי. הוֹסִיף לוֹ בַּבְּרָכָה הַזֹּאת הַשְּׁבוּעָה, וְהַשְּׁבוּעָה כְּמוֹ אִם אָמַר "חַי אֲנִי", כְּלוֹמַר בְּעַצְמִי נִשְׁבַּעְתִּי שֶׁאֲנִי חַי וְקַיָּם לְעוֹלָם, כֵּן תִּהְיֶה שְׁבוּעָתִי קַיֶּמֶת. וְאַף עַל פִּי שֶׁדִּבְּרוֹ לְבַד קַיָּם, הוֹסִיף בִּשְׁבוּעָה, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁיֵּחָטְאוּ בָּנָיו לֹא יִשְׁבְּתוּ מִהְיוֹת גּוֹי גָּדוֹל לְפָנָיו. וְעוֹד הוֹסִיף שֶׁלֹּא אָמַר לוֹ עֲדַיִן –

פסוק יז
וְיָרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו. וּפֵרוּשׁ שַׁעַר אֹיְבָיו: אֶרֶץ אֹיְבָיו, בַּעֲבוּר שֶׁהוּא חֹזֶק הָאָרֶץ בְּכְנִיסָתָהּ, כִּי הָאָרֶץ הַחֲזָקָה סְבִיבוֹתֶיהָ הָרִים וְיַמִּים, וּמִשֶּׁנִּכְנְסוּ הָאוֹיְבִים וְעָבְרוּ אוֹתָם הַשְּׁעָרִים כָּל הָאָרֶץ נִכְבֶּשֶׁת לִפְנֵיהֶם, לְפִיכָךְ אָמַר: "נִפְתְּחוּ שַׁעֲרֵי אַרְצֵךְ" (נחום ג:יג), וְלָכֵן נִקְרֵאת כָּל הָאָרֶץ שַׁעַר.
וְאָמַר לוֹ **כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל**. כְּאֶחָד לְהַחֲזִיק הַדָּבָר, כִּי כָּל כֶּפֶל הוּא לְחַזֵּק הַדָּבָר, וְעַד עַתָּה לֹא אָמַר לוֹ כֵּן אֶלָּא פַּעַם אַחַת "כַּעֲפַר הָאָרֶץ" (בראשית יג:טז) וּפַעַם אַחֶרֶת "כְּכוֹכְבִים" (בראשית טו:ה) וְעוֹד הוֹסִיף לוֹ **וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ**.
וְיָרַשׁ. בְּיו"ד הָאֵיתָן לְבַד, וְיו"ד הַשֹּׁרֶשׁ נֶעֱלְמָה מֵהַמִּכְתָּב.
כִּי בָרַךְ. מְבֹאָר הוּא.

פסוק יח
וְהִתְבָּרְכוּ. פֵּרוּשׁוֹ אֵינוֹ כְּמוֹ "וְנִבְרְכוּ" (בראשית יב:ג). כִּי פֵּרַשְׁנוּ שֶׁהֵם יְסַבְּבוּ הַבְּרָכָה לְעַצְמָם בִּתְפִלָּתָם וְיֹאמְרוּ: הָאֵל יְבָרְכֵנוּ כְּמוֹ שֶׁבֵּרַךְ זֶרַע אַבְרָהָם, רוֹצֶה לוֹמַר כָּל כָּךְ יִהְיֶה זַרְעֲךָ מְבֹרָךְ עַד שֶׁכָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ יִתְלוּ בִּרְכָתָם בְּזַרְעֲךָ.
עֵקֶב. פֵּרוּשׁוֹ שָׂכָר, וְהוּא מֵעִנְיַן עֵקֶב, כְּמוֹ שֶׁהָעֵקֶב סוֹף הַגּוּף, כֵּן הַשָּׂכָר סוֹף, כִּי בִּשְׂכַר הַמַּעֲשֶׂה יָבוֹא הַשָּׂכָר בַּסּוֹף.
אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְקֹלִי. בָּזֶה וּבְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ.

פסוק יט
וַיָּשָׁב אַבְרָהָם. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר כִּי יִצְחָק הָיָה עִמּוֹ, אֶלָּא זָכַר אַבְרָהָם שֶׁהוּא הָעִקָּר.
וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע. וְלֹא פֵּרֵשׁ כַּמָּה יָשַׁב שָׁם, כִּי בְּחֶבְרוֹן מֵתָה שָׂרָה.

פסוק כ

וַיְהִי. אַחֲרֵי עֲקֵדַת יִצְחָק.

גַּם־הִיא. כְּמוֹ שֶׁיִּלְּדָה לְךָ שָׂרָה, כֵּן יָלְדָה מִלְכָּה לְנָחוֹר אֵלֶּה הַבָּנִים; יִדְּמֶה שֶׁעַמְדָה מִלֶּדֶת כְּמוֹ שָׂרָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיְתָה עֲקָרָה כָּמוֹהָ, לְפִיכָךְ בִּשְּׂרוּ אַבְרָהָם בְּבָנִים שֶׁנּוֹלְדוּ לְאָחִיו מִמִּלְכָּה. וְנִכְתַּב הַסִּפּוּר הַזֶּה בְּתוֹלְדוֹת נָחוֹר מֵאִשְׁתּוֹ מִלְכָּה וּמִפִּלַגְשׁוֹ רְאוּמָה לִכְבוֹד אַבְרָהָם אָבִינוּ וּלְסַפֵּר בִּכְלַל תּוֹלְדוֹת רִבְקָה.

פסוק כא

אֶת עוּץ בְּכֹרוֹ. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ "אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ" (בראשית י:טו).

אֲבִי אֲרָם. אוּלַי הָיָה אֲרָם בַּעַל הַשֵּׁם, לְפִיכָךְ יָחַס הָאָב אֵלָיו, וְכֵן "אֲבִי כָּל בְּנֵי עֵבֶר" (בראשית י:כא), וְכָמוֹהֶם רַבִּים בְּדִבְרֵי הַיָּמִים, וּלְשֶׁבַח יָבוֹא לָרֹב, כְּמוֹ "אֲבִי כְנַעַן" (בראשית ט:יח). וּכְבָר כָּתַבְנוּ בְּתוֹלְדֹת בְּנֵי שֵׁם עִנְיַן אֲרָם וְעוּץ הַנִּזְכָּרִים שָׁם.

פסוק כב

וְאֶת כָּשֶׂד. וּמִמֶּנּוּ יָצָא הַגּוֹי הַנִּקְרָא כַּשְׂדִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ (בראשית יא:כח).

פסוק כג

וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת־רִבְקָה. וְלֹא זָכַר לָבָן כִּי עִקַּר הַסִּפּוּר עַל רִבְקָה הָיָה.

פסוק כד

וּפִילַגְשׁוֹ... וַתֵּלֶד גַּם־הִיא. פֵּרַשׁ "וַתֵּלֶד לוֹ גַּם־הִיא", וְאַחַר שֶׁאָמַר וּפִילַגְשׁוֹ בְּוי"ו הַכְנוּי וְאָמַר גַּם כְּאִלּוּ אָמַר לוֹ.

פרק כג

פסוק א

וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְגוֹ'. אָמַר שְׁלֹשָׁה פְּעָמִים שָׁנָה שָׁנִים אַף עַל פִּי שֶׁיִּסְפִּיק בְּאֶחָד, וְכֵן נֶאֱמַר בְּאַבְרָהָם "מֵאָה שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים" (בראשית כה:ז) וְכֵן אָמַר בִּשְׁמֶעֱאל (בראשית כה:יז), וְאָמְרוּ כִּי זֶה דֶּרֶךְ צַחוּת בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְנֶאֱמַר עִם הַחֶשְׁבּוֹן הַגָּדוֹל שָׁנָה דֶּרֶךְ כְּלָל וְעִם הַחֶשְׁבּוֹן הַקָּטָן שָׁנִים דֶּרֶךְ פְּרָט. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה נח) בְּחַיֵּי שָׂרָה, בַּת מֵאָה כְּבַת עֶשְׂרִים לְחֵטְא, בַּת עֶשְׂרִים כְּבַת שֶׁבַע לְיִפְי. וּמִתְּחִלָּה לֹא זָכַר שָׁנָה לְפִיכָךְ אָמַר בַּסּוֹף **שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה**. וּבְאַבְרָהָם וּבְיִשְׁמָעֵאל שֶׁאָמַר מִתְּחִלָּה "שְׁנֵי חַיַּי", לֹא אָמַר בְּסוֹף דָּבָר. וְאֶפְשָׁר כִּי בְּכֻלָּם תּוֹסֶפֶת שְׁנֵי לְהוֹדִיעַ

כִּי שָׁלְמוּ שְׁנוֹתֵיהֶם מִיּוֹם לְיוֹם, כִּי כֵן עוֹשֶׂה הָאֵל עִם הַצַּדִּיקִים כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יג).

פסוק ב

וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע. כִּי שָׁם הָיוּ מֹשָׁיְצְאוּ מִבְּאֵר שָׁבַע.

בְּקִרְיַת אַרְבַּע. אַרְבַּע הוּא שֵׁם אִישׁ נִקְרָא כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ אַרְבַּע עֲנָקִים הוּא וּשְׁלֹשֶׁת בָּנָיו, וְכֵן אָמַר בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ (יהושע כא:יא) "אֶת קִרְיַת אַרְבַּע אֲבִי הָעֲנָק", וּשְׁלֹשָׁה בָּנָיו הָיוּ אֲחִימַן שֵׁשַׁי וְתַלְמַי. וְהָעִיר הַזֹּאת שְׁמָהּ **חֶבְרוֹן** וְהָיְתָה לְאַרְבַּע וּלְבָנָיו.

וַיָּבֹא אַבְרָהָם. בָּא מִן הַחוּץ כִּי לֹא הָיָה עִמָּהּ בַּבַּיִת בְּעֵת מִיתָתָהּ, אוֹ בָּא מִמָּקוֹם אַחֵר כִּי לֹא הָיָה בְּחֶבְרוֹן בַּשָּׁעָה שֶׁמֵּתָה.

לִסְפֹּד. בְּדִבְרֵי הֶסְפֵּד וְקִינוֹת.

וְלִבְכֹּתָהּ. עָלֶיהָ, וְכֵן בָּא הַלָּשׁוֹן הַזֶּה בְּלֹא קֶשֶׁר "עַל", כְּמוֹ "וְאֶבְכֶּה בַצּוֹם נַפְשִׁי" (תהלים סט:יא), כְּאִלּוּ אָמַר עַל נַפְשִׁי, וְכֵן "וַיֵּבְךְּ אֹתוֹ אָבִיו" (בראשית לז:לה).

פסוק ג

וַיָּקָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ. לְצָרְכֵי הַמֵּת. וְאָמַר **מֵתוֹ**, וְאִם הִיא אִשָּׁה, כִּי עַל הַגּוּף הַמֵּת אָמַר.

וַיְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי־חֵת. בְּנֵי חֵת הָיוּ אַנְשֵׁי הָעִיר, וְחֵת הָיָה בֶּן כְּנַעַן, וַאֲסָפָם אַבְרָהָם לְמָקוֹם אֶחָד וְדִבֶּר עִמָּהֶם.

פסוק ד

גֵּר וְתוֹשָׁב. גֵּר אָנֹכִי כִּי יָמִים רַבִּים יָשַׁבְתִּי בֵּינֵיכֶם וְדַעְתִּי לְשֶׁבֶת עִמָּכֶם, לְפִיכָךְ אֲנִי מְבַקֵּשׁ מִכֶּם שֶׁתִּתְּנוּ לִי מָקוֹם בְּאַרְצְכֶם שֶׁיִּהְיֶה לִי אֲחֻזָּה וְלִבְנֵי אַחֲרַי, וְאָנֹכִי מְבַקֵּשׁ מִכֶּם עַתָּה אֶלָּא אֲחֻזַּת קֶבֶר.

וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי. כְּלוֹמַר אֶסְיְרֵנוּ מִלְּפָנַי וְאֶקְבְּרֶנּוּ.

פסוק ה

וַיַּעֲנוּ. הִסְכִּימוּ בֵּינֵיהֶם שֶׁיַּעֲנוּהוּ וְיֹאמְרוּ לוֹ זֶה.

פסוק ו

שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי. הַמְדַבֵּר עַל פִּי כֻּלָּם אָמַר לוֹ זֶה, לְפִיכָךְ אָמַר לוֹ בִּלְשׁוֹן יָחִיד. וְאָמַר מִלּוֹת אֲחֵרוֹת בִּלְשׁוֹן רַבִּים לְפִי שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן רַבִּים.

נְשִׂיא אֱלֹהִים. שֶׁאֱלֹהִים נְשָׂאֲךָ וַאֲנַחְנוּ חוֹשְׁבִים אוֹתְךָ כֵּן בְּתוֹכֵנוּ.

בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ. כִּי הָיָה לָהֶם מְעָרוֹת לִקְבֹּר מֵתֵיהֶם שָׁם, וְכָל מִשְׁפָּחָה לְבַדָּהּ הָיְתָה לָהּ מְעָרָה קוֹבְרִים שָׁם כַּמָּה מֵתִים כָּל אֶחָד בַּאֲרוֹנוֹ, וְכָל הַמְּעָרָה הַהִיא תִּקָּרֵא קֶבֶר, וְכֵן הַמִּנְהָג עֲדַיִן בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים. וְהָיָה דַּעְתָּם שֶׁיִּשְׁאַל מֵהֶם שֶׁיִּתֵּן אֶחָד מֵהֶם לוֹ מָקוֹם בְּקִבְרוֹ לִקְבֹּר אֶת מֵתוֹ, לָכֵן אָמְרוּ **אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת־קִבְרוֹ**. וְלֹא כֵן שָׁאַל הוּא, אֶלָּא שֶׁתִּהְיֶה לוֹ אֲחֻזָּה יְדוּעָה לוֹ וּלְמִשְׁפַּחְתּוֹ לִקְבֹּר שָׁם מֵתֵיהֶם, לֹא שֶׁיִּקְבֹּר מֵתוֹ בְּקֶבֶר אֲחֵרִים. **לֹא יִכְלֶה**. לֹא יִמְנַע, וְכֵן "אֲשֶׁר כִּלִּיתָנִי הַיּוֹם מִבּוֹא בְדָמִים" (שמואל א כה:לג).

פסוק ז

וַיָּקָם וַיִּשְׁתַּחוּ. קָם עַל רַגְלָיו וְכָפַף לָהֶם רֹאשׁ דֶּרֶךְ הוֹדָאָה וְשֶׁבַח עַל הַדָּבָר הַטּוֹב שֶׁעָנוּ לוֹ, וְהוֹדִיעָם מָה הָיָה דַּעְתּוֹ לְבַקֵּשׁ מֵהֶם.

פסוק ח

אֶת נַפְשְׁכֶם. בִּרְצוֹנְכֶם, כְּמוֹ "אַל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרָי" (תהלים כז:יב).
וּפִגְעוּ־לִי. הִתְחַנְּנוּ בַּעֲבוּרִי.

פסוק ט

וְיִתֶּן־לִי אֶת־מְעָרַת. לֹא שָׁאַל מִמֶּנּוּ אֶלָּא הַמְּעָרָה, לֹא הַשָּׂדֶה.
הַמַּכְפֵּלָה. שֵׁם בְּשֶׁקֶל מִשְׁטַמָּה, וְאִלּוּ הָיָה תֹּאַר הָיָה מְעָרָה בְּהֵ"א. וּבְפֵרוּשׁ הַמִּלָּה נֶחְלְקוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עירובין נג): יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָיְתָה מְעָרָה עַל גַּב מְעָרָה, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מְעָרָה לִפְנִים מְעָרָה. אוֹ נֹאמַר כִּי מַכְפֵּלָה תֹּאַר לַמָּקוֹם הַהוּא, כִּי כָּל הַמָּקוֹם נִקְרָא מַכְפֵּלָה עַל שֵׁם הַמְּעָרָה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר שָׁם, לְפִיכָךְ אָמַר הַשָּׂדֶה גַּם הַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ.
בְּכֶסֶף מָלֵא. שֶׁהָיָה מַטְבֵּעַ כֶּסֶף מָלֵא בְּמִשְׁקָלוֹ, לֹא יֶחְסַר דָּבָר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר **עֹבֵר לַסֹּחֵר**.

פסוק י

בְּאָזְנֵי בְנֵי חֵת. בְּקוֹל רָם שֶׁיִּשְׁמְעוּ כֻּלָּם. וְקַדְּמַאי **בְּאָזְנֵי** בַּתְרַאי "לְעֵינֵי בְנֵי חֵת". וְסִימָנְךָ "כִּי אֹזֶן שֹׁמַעַת וַתְּאַשְּׁרֵנִי עַיִן רָאָתָה וַתְּעִידֵנִי" (איוב כט:יא).
לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר עִירוֹ. עִם כָּל בָּאֵי שַׁעַר עִירוֹ, כִּי נֶאֶסְפוּ שָׁם גְּדוֹלִים וּפְחוּתִים, בָּאֵי שַׁעַר, שֶׁבָּאִים וְיוֹצְאִים בַּשַּׁעַר, רוֹצֶה לוֹמַר כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר. וּפַעַם יֹאמַר **בָּאֵי** וּפַעַם יֹאמַר "יֹצְאֵי שַׁעַר עִירוֹ" (בראשית לד:כד) וְעִנְיָן אֶחָד רוֹצֶה לוֹמַר כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר, וְעַל דֶּרֶךְ הַקִּצּוּר

יֹאמַר בָּאֵי לְבַד אוֹ יוֹצְאֵי לְבַד, וּפַעַם יֹאמַר שְׁנֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "וְעָמַדְתִּי בְשַׁעַר בְּנֵי הָעָם אֲשֶׁר יָבֹאוּ בוֹ מַלְכֵי יְהוּדָה וַאֲשֶׁר יֵצְאוּ בוֹ" (ירמיה יז:יט).

פסוק יא

לֹא אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי. לֹא כְמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר שֶׁאֶתְּנֶנָּה לְךָ בְּכֶסֶף מָלֵא, אֶלָּא בְּחִנָּם אֶתְּנֶנָּה לְךָ, וְלֹא הַמְּעָרָה לְבַד כַּאֲשֶׁר שְׁאַלְתָּ, אֶלָּא גַּם הַשָּׂדֶה אֶתֵּן לְךָ.

נָתַתִּי. מֵעַתָּה נְתַתִּיהָ לְךָ.

לְעֵינֵי בְנֵי־עַמִּי. שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם עֵדִים בֵּינִי וּבֵינְךָ.

פסוק יב

וַיִּשְׁתַּחוּ. לְעֶפְרוֹן הִשְׁתַּחֲוָה לִפְנֵי כֻלָּם.

פסוק יג

אַךְ אִם־אַתָּה. אֲבָל, הַלְוַאי שֶׁתִּשְׁמָעֵנִי.

נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה. מֵעַתָּה, וְעַתָּה אֶתֵּן הַכֶּסֶף וְקַחֵנוּ מִמֶּנִּי וּבָזֶה תַּעֲשֶׂה לִּי טוֹבָה.

וְאֶקְבְּרָה. כִּי אֵין צָרִיךְ עִכּוּב.

פסוק טו

בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה־הִוא. אִם תִּתֵּן אוֹ לֹא תִּתֵּן, וְאֶת־מֵתְךָ לֹא תִתְעַכֵּב בַּעֲבוּר זֶה מִלְּקְבּוֹר.

פסוק טז

עֹבֵר לַסֹּחֵר. כֶּסֶף מָלֵא בְּמִשְׁקָלוֹ, כְּמוֹ שֶׁנּוֹשְׂאִים וְנוֹתְנִים בּוֹ הַסּוֹחֲרִים, כִּי הֵם מְדַקְדְּקִים בְּמִשְׁקַל הַכֶּסֶף.

פסוק יז

וַיָּקָם. קָם לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה, וְכֵן "וְקָם לוֹ" (ויקרא כז:יט), כְּלוֹמַר נִתְקַיֵּם בְּיָדוֹ.

אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא. הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה הָיוּ לִפְנֵי הָעִיר, וְהָעִיר נִקְרֵאת מַמְרֵא וְנִקְרֵאת חֶבְרוֹן כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "עַל פְּנֵי מַמְרֵא הִיא חֶבְרוֹן" (בראשית כג:יט).

פסוק יח

לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת. לְעֵינֵיהֶם שָׁקַל הַכֶּסֶף לְעֶפְרוֹן, וּלְעֵינֵיהֶם מָכַר לוֹ עֶפְרוֹן, וְעָשָׂה לוֹ סֵפֶר מִקְנָה.

לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר עִירוֹ. עִם כָּל בָּאֵי שַׁעַר עִירוֹ שֶׁהָיוּ שָׁם בְּעֵת הַמִּקְנָה. וְקַדְמָאָה **לְכֹל** וּבַתְרָאָה **בְּכֹל**, וְחַד פֶּסֶק סִימָן "לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכָל עֲבֹדָתוֹ" (שמות כז:יט).

פסוק יט

אֶל מְעָרַת. כְּמוֹ בְּמְעָרַת, וְכֵן "וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת" (שמות כה:כא) כְּמוֹ בָּאָרֹן.

פסוק כ

מֵאֵת בְּנֵי־חֵת. כִּי בְּהַסְכָּמָתָם וּבִרְצוֹנָם נָתַן לוֹ עֶפְרוֹן הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה, כִּי טוֹב הָיָה בְּעֵינֵי כֻלָּם שֶׁתִּהְיֶה לְאַבְרָהָם אֲחֻזָּה בֵּינֵיהֶם.

פרק כד

פסוק א

וְאַבְרָהָם זָקֵן. פֹּעַל עָבָר אוֹ תֹּאַר.

בָּא בַּיָּמִים. בַּיָּמִים שֶׁהֵם הַשְׁלֵמַת יְמֵי אָדָם בָּעוֹלָם, וְרָצָה לְהַשִּׂיא אִשָּׁה לְבְנוֹ יִצְחָק בְּחַיָּיו.

בַּכֹּל. לֹא חָסֵר דָּבָר וְלֹא הָיָה לוֹ דָּבָר צָרִךְ בָּעוֹלָם הַזֶּה אֶלָּא לְהַשִּׂיא אִשָּׁה לְבְנוֹ יִצְחָק הָרְאוּי לוֹ.

פסוק ב

זְקַן בֵּיתוֹ. סָמוּךְ מִן זָקֵן, כְּמוֹ מִן כָּבֵד "כִּבַּד פֶּה" (שמות ד:י), וְעִנְיָנוֹ שֶׁגָּדַל בְּבֵיתוֹ עַד שֶׁזָּקֵן, אוֹ פֵּירוּשׁוֹ זָקֵן מִכָּל בֵּיתוֹ. וְאָמַר זֶה לְפִי שֶׁהָיָה נֶאֱמָן לוֹ. וְעוֹד שֶׁהָיָה מוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ, וְלוֹ הָיְתָה רְאוּיָה הַמְּצָוָה וְהַשְׁלִיחוּת הַזֶּה.

שִׂים־נָא יָדְךָ. אָמְרוּ כִּי מִנְהָג הָיָה בְּאוֹתוֹ הַיָּמִים לְאָדָם שֶׁמְּצַוֶּה אַחֵר, שֶׁמְּשִׂים יָדוֹ תַּחַת יֶרְכוֹ לְקַיֵּם הַדָּבָר, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַיָּד בִּרְשׁוּתוֹ תַּחַת יֶרְכוֹ כֵּן יִהְיֶה הוּא בִּרְשׁוּתוֹ לְקַיֵּם דָּבָר, וְהָיָה מִנְהָג זֶה חָזָק בֵּינֵיהֶם לְקַיֵּם כָּל דָּבָר כְּמוֹ בְּרִית שְׁכוּרַת אָדָם עִם חֲבֵרוֹ. וְכֵן אָמַר יַעֲקֹב אָבִינוּ לְיוֹסֵף כְּשֶׁרָצָה לְצַוּוֹתוֹ עַל קְבוּרָתוֹ (בראשית מז:כט). וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים שֶׁהִשְׁבִּיעוֹ בְּמִצְוַת מִילָה, וְאִם כֵּן הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְאַשְׁבִּיעֲךָ בְּמִצְוָה זוֹ", וְהוּא אָמַר "וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" (בראשית כד:ג).

פסוק ג

וְאַשְׁבִּיעֲךָ. בִּשְׁבוּעָה שֶׁהִשְׁבִּיעוֹ. **וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ**, כְּלוֹמַר שֶׁהוּא שׁוֹפֵט גַּם הַתַּחְתּוֹנִים וּמַשְׁגִּיחַ בָּהֶם. וְלֹא תַחְשֹׁב כִּי אִם תַּעֲבֹר עַל הַשְּׁבוּעָה שֶׁלֹּא יִפְקֹד עֲוֹנְךָ, כִּי כֵן יַעֲשֶׂה כִּי הוּא אֱלֹהֵי הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁהוּא אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם; אֲבָל כְּשֶׁדִּבֵּר עַל עַצְמוֹ "וְאֵל ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" לֹא הֻצְרַךְ לוֹמַר וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ, כִּי הוּא הָיָה יוֹדֵעַ זֶה בְּעַצְמוֹ. וּבְבֵרֵאשִׁית

רַבָּה (נט) אָמַר רַבִּי פִּינְחָס: עַד שֶׁלֹּא הוֹדַעְתִּיו לִבְרִיּוֹתָיו אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם, וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ מְשֻׁהוֹדַעְתִּיו לִבְרִיּוֹתָיו.

מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי. כִּי זֶרַע כְּנַעַן אָרוּר וְזֶרְעוֹ בָּרוּךְ, וְלֹא יִתְעָרֵב זֶרַע בָּרוּךְ בְּאָרוּר.

יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ. תִּנְיָנָא "יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ" (בראשית כד:לו), וְסִימָן "בְּקֶרֶב הָאָרֶץ" (בראשית מח:טז).

פסוק ד

כִּי אֶל אַרְצִי. וְהוּא אֲרַם נַהֲרַיִם.

וְאֶל־מוֹלַדְתִּי. הָעִיר שֶׁנּוֹלַדְתִּי וְהִיא אוּר כַּשְׂדִּים; רוֹצֶה לוֹמַר כִּי שָׁם יִמָּצֵא מִשְׁפַּחְתּוֹ, וְעַל רִבְקָה רָמַז לוֹ כִּי הֻגַּד לוֹ שֶׁנּוֹלְדָה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה אָמַר רַבִּי יִצְחָק: **כִּי אֶל־אַרְצִי** הַיִינוּ דְּאָמְרִי אִינְשֵׁי חִטִּין דְּקַרְתָּךְ זוֹנִין מִנְּהוֹן זֶרַע.

פסוק ה

הֲהָשֵׁב אָשִׁיב. אוּלַי בְּשׁוּבִי לֹא אֶמְצָאֶךָּ חַי, אֲמֹר לִי אִם אָשִׁיב אֶת בִּנְךָ שָׁמָּה אִם הִיא לֹא תֹאבֶה לָבֹא אַחֲרַי, וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּצְחָק לֹא הָיָה שָׁם יִקָּרֵא הֲשָׁבָה כְּנֶגֶד אַבְרָהָם שֶׁהָיָה שָׁם וְיָצָא מִשָּׁם.

פסוק ו

הִשָּׁמֶר לְךָ. כִּי לֹא רָצָה אַבְרָהָם שֶׁיֵּצֵא מֵחֲזָקָתוֹ מִן הָאָרֶץ שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל וּלְזַרְעוֹ.

פֶּן־תָּשִׁיב. שֶׁלֹּא תָּשִׁיב, וְכֵן "פֶּן תְּמוּתוּן" (בראשית ג:ג) שֶׁלֹּא תְּמוּתוּן.

פסוק ז

אֲשֶׁר לְקָחַנִי. כֵּיוָן שֶׁלְּקָחַנִי מִבֵּיתִי לָתֵת לְזַרְעִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת, לֹא יִרְצֶה שֶׁיָּשׁוּב בְּנִי שָׁמָּה.

הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ. לְהַצְלִיחֲךָ שֶׁתִּקַּח מִשָּׁם אִשָּׁה לִבְנִי.

וַאֲשֶׁר דִּבֶּר־לִי. קֹדֶם שֶׁיָּצָאתִי מִשָּׁם.

וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לִי. בַּעֲקֵדַת יִצְחָק.

פסוק ח

וְאִם לֹא. מִבֹּאֹר.

פסוק ט

וַיָּשֶׂם. מִבֹּאֹר.

פסוק י

וְכָל טוּב. רֹב טוּב, כְּמוֹ "וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה" (בראשית מא:נז) וְהַדּוֹמִים לוֹ רַבִּים; רוֹצֶה לוֹמַר מִכֶּסֶף וְזָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת כְּדֵי לְהַרְאוֹתָם עֹשֶׁר אַבְרָהָם כְּדֵי שֶׁיִּטֶּה לֵב קְרוֹבָיו לָתֵת אִשָּׁה לְיִצְחָק. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (בראשית רבה נט) **וְכָל טוּב** שְׁטַר מַתָּנָה שֶׁנָּתַן אַבְרָהָם כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק הֵבִיא בְּיָדוֹ לְהַרְאוֹת לָהֶם.

אֶל־אֲרַם נַהֲרַיִם. שֶׁהָיוּ שְׁתֵּי נְהָרוֹת עוֹבְרִים עָלֶיהָ.

אֶל־עִיר נָחוֹר. הוּא אוּר כַּשְׂדִּים, כִּי שָׁם נִשְׁאַר כְּשֶׁיָּצָא תֶּרַח מִשָּׁם עִם אַבְרָהָם בְּנוֹ.

פסוק יא

וַיַּבְרֵךְ הַגְּמַלִּים. הִרְבִּיצָם עַל בִּרְכֵּיהֶם שֶׁיָּנוּחוּ וּכְדֵי לְהַשְׁקוֹתָם, וּבֵין כָּךְ הִתְפַּלֵּל לָאֵל שֶׁיְּזַמִּין לוֹ כְּפִי מַה שֶּׁצָּרִיךְ.

אֶל־בְּאֵר הַמָּיִם. סָמוּךְ לִבְאֵר הַמַּיִם.

פסוק יב

הַקְרֵה־נָא לְפָנַי. זַמֵּן לְפָנַי כְּפִי שֶׁאוֹמֵר, וְיִהְיֶה לִי לְסִימָן כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי.

פסוק יד

וְהָיָה. עַל הַעָנְיָן נֶאֱמַר, וְכֵן "כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה" (דברים כב:כג).

אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ. וְהִנֵּה הוּא לֹא יֹאמַר לְחֻגֶּרֶת וּלְסוּמָא. אֲבָל אֶפְשָׁר שֶׁהָיְתָה שִׂפְחָה אוֹ מְמֻזֶּרֶת אוֹ לֹא הָיְתָה מִמִּשְׁפַּחַת אַבְרָהָם, וְעַל זֶה הִתְפַּלֵּל וְאָמַר: **הַקְרֵה נָא לְפָנַי**.

אֹתָהּ הוֹכַחְתָּ. כִּי אוֹתָהּ זִמַּנְתָּ לְיִצְחָק וְאוֹתָהּ אָקַח לוֹ לְאִשָּׁה.

וּבָהּ אֵדָע. אִם תִּהְיֶה טוֹבָה וּבַת טוֹבִים וּמִמִּשְׁפַּחְתּוֹ, אָז אֵדַע כִּי־עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם־אֲדֹנִי.

פסוק טו

וַיְהִי הוּא. וְהִנֵּה נִזְדַּמֵּן לוֹ כַּאֲשֶׁר שָׁאַל, מִמִּשְׁפַּחַת אַבְרָהָם בַּת בֶּן אָחִיו, וְשֶׁהָיְתָה הַנַּעֲרָה טוֹבָה וּבְתוּלָה.

טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר. עוֹד הַדָּבָר בְּפִיו אוֹ בְּלִבּוֹ, וְכֵן "טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה" (ישעיה סה:כד).

פסוק טז

וְהַנַּעֲרָ... וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ. אֲפִילּוּ שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ.

וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתַּעַל. שֶׁשָּׁאֲבָה מִן הָעַיִן מְלֹא כַדָּהּ וְהַמַּיִם הָיוּ קְרוֹבִים לִשְׁטֹחַ הָאָרֶץ, לְפִיכָךְ קְרָאָהּ עַיִן וּבְאֵר. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה ס) שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לְקִרְאָתָהּ לְפִי שֶׁאָמַר

וַתְּמַלֵּא וְלֹא אָמַר "וַתִּשְׁאַב". וְהִנֵּה בִּדְבַר הַגָּר אוֹמֵר "וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת הַחֵמֶת מָיִם" (בראשית כא:יט).

פסוק יז

וַיָּרָץ. לְפִי שֶׁרָאָה אוֹתָהּ יָפָה, וְעַל שְׁאֵלוֹתָיו סָמַךְ עַל הָאֵל.

הַגְמִיאִינִי נָא. כְּמוֹ הַשְׁקִינִי.

פסוק יח

שְׁתֵה אֲדֹנִי. לְהוֹדִיעַ כִּי הָיְתָה בַּת מוּסָר, שֶׁלֹּא הָיְתָה יוֹדַעַת מִי הוּא וְקָרְאַתּוּ אֲדֹנִי, וּבְזְרִיזוּת מִהֲרָה לְהַשְׁקוֹתוֹ וַתַּשְׁקֵהוּ מְיֻדָּהּ.

פסוק יט

עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתֹּת. אֲבָל אִם כִּלּוּ לִשְׁתּוֹת אָז אֶחְדַּל, כְּלוֹמַר אֶשְׁאַב לָהֶם, עַד אִם כִּלּוּ לִשְׁתּוֹת, אוֹ יִהְיֶה "אִם" בִּמְקוֹם "אֲשֶׁר", עַד אֲשֶׁר יְכַלּוּ לִשְׁתּוֹת.

פסוק כ

וַתְּעַר כַּדָּהּ. וַתָּרֶק אֶל הַשֹּׁקֶת, מָקוֹם שֶׁמַּשְׁקִים בּוֹ הַבְּהֵמוֹת.

פסוק כא

וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֵה לָהּ. הָיָה תָּמֵהּ לָהּ שֶׁרָאָה אוֹתָהּ עוֹשָׂה בְּזְרִיזוּת, וְהָיָה מַחֲרִישׁ לָהּ עֲדַיִן שֶׁלֹּא לִשְׁאֹל אוֹתָהּ בַּת מִי הִיא עַד אֲשֶׁר יְכַלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת.

הַהִצְלִיחַ. אִם הִיא בַּת טוֹבִים וּמִמִּשְׁפַּחַת אַבְרָהָם אִם לֹא.

פסוק כב

וַיִּקַּח. לְתִתָּהּ לָהּ אַחַר שֶׁשָּׁאֲלָהּ בַּת מִי הִיא, וְאִם הִיא מִמִּשְׁפַּחַת אַבְרָהָם יִתֵּן לָהּ; וְכֵן הָיָה בְּסִפּוּר הַדְּבָרִים, כִּי קֹדֶם שָׁאֲלָהּ וְאַחַר כֵּן נָתַן לָהּ.

בֶּקַע. חֲצִי שֶׁקֶל, וּנְתָנוֹ עַל אַפָּהּ כְּמוֹ שֶׁסִּפֵּר (בראשית כד:מז), וְכֵן נָתַן שְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ.

עֲשָׂרָה זָהָב. כְּתַרְגּוּמוֹ.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר. בָּא לָהּ בְּטַעֲנָה לִשְׁאוֹל אוֹתָהּ בַּת מִי הִיא.

וּשְׁאָלָהּ **הֲיֵשׁ מָקוֹם לָלִין**, לָלִין כְּמוֹ לְהָלִין. **לָלִין**. בְּיו"ד שֶׁהוּא מִבִּנְיַן הִפְעִיל, לָלוּן בְּוָי"ו שֶׁהוּא מִבִּנְיַן הַקַּל אֶחָד הוּא אֶל הָעִנְיָן, כִּי גַּם בִּנְיַן הִפְעִיל עוֹמֵד בְּזֶה הַשֹּׁרֶשׁ, וְהַשְׁאָלָה וְהַמַּעֲנֶה אֶחָד הוּא כִּי עַל לִינַת הָאֲנָשִׁים וְהַגְּמַלִּים שָׁאֲלָהּ, כִּי אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁיָּלִינוּ אֵלֶּה

בְּלֹא אֱלֹהָ; וַעֲלֵיהֶם עָנְתָה לוֹ. וְיוּכַל לוֹמַר הָאוֹמֵר, כִּי **לָלִין** פֹּעַל יוֹצֵא, כְּמוֹ "עָרוֹם יָלִינוּ מִבְּלִי לְבוּשׁ" (איוב כד:ז), רוֹצֶה לוֹמַר כִּי מָקוֹם לְהָלִין הַגְּמַלִּים שָׁאֲלָה וְהִיא עָנְתָה לוֹ לָלוּן, כִּי גַּם לָהֶם יֵשׁ מָקוֹם בְּבֵית אָבִיהָ לָלוּן.

פסוק כד

וַתֹּאמֶר. עַל הַשְּׁאֵלָה הָרִאשׁוֹנָה הֵשִׁיבַתְהוּ; וּמִלְּבָד וְנָחוֹר הָיוּ יְדוּעִים, לְפִיכָךְ אָמְרָה לוֹ כָּל זֶה.

פסוק כה

וַתֹּאמֶר. הֵשִׁיבַתְהוּ עַל הַשְּׁאֵלָה הַשְּׁנִיָּה וְאָמְרָה לוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁשְּׁאָלָהּ, לְהוֹדִיעַ כִּי רְחַבַת לֵב הָיְתָה שֶׁאָמְרָה לוֹ **גַּם תֶּבֶן וְגוֹ'**.

וּמִסְפּוֹא. כְּלָל לְמַאֲכַל הַבְּהֵמוֹת זוּלַת תֶּבֶן, וְהוּא הַשְּׁעוֹרָה וְשִׁבֹּלֶת שׁוּעָל.

גַּם גַּם. וּמַה שֶּׁאָמַר גַּם, כֵּן הוּא מִנְהַג הַלָּשׁוֹן כְּמוֹ "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אַתָּה גַּם טַפֵּנוּ" (בראשית מג:ח), וְכָל אֶחָד לְרַבּוֹת עַל חֲבֵרוֹ.

פסוק כו

וַיִּקֹּד וַיִּשְׁתַּחוּ. הַהִשְׁתַּחֲוָיָה יוֹתֵר מִקִּידָה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: קִידָה עַל אַפַּיִם, הִשְׁתַּחֲוָיָה זוֹ פִּישׁוּט יָדַיִם וְרַגְלַיִם. וְהוֹדָה לָאֵל שֶׁהִצְלִיחַ דַּרְכּוֹ.

פסוק כז

חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ. כִּי הָרוֹדֵף אַחַר הַטּוֹב דִּין הוּא שֶׁיְּזַמִּין לוֹ הָאֵל הַטּוֹב, זֶהוּ אֱמֶת, וְחֶסֶד הוּא יִתְרוֹן הַטּוֹב, וְזֶהוּ שֶׁהִזְמִין לוֹ אִשָּׁה מִבֵּית אָבִיו.

אנכי בדרך, ולא ידעתי אנה אלין ונחני ה' בית אחי אדני, כי נחור אביו ומלכה בת אחיו ולפיכך אמר אחי לשון רבים, ובספור דבריו בת אחי לשון יחיד, והענין אחד. הראשון בצרי החית והאחרון בחירק והסימן אחי וראש, ואחר שהודה לאל על שהצלי' השם דרכו נתן לה הנזמים והצמידי':

אָנֹכִי בַּדָּרֶךְ. וְלֹא יָדַעְתִּי אָנָה אָלִין, **וְנָחַנִי ה' בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי**, כִּי נָחוֹר אֲבִיו וּמִלְכָּה בַּת אָחִיו, וְלָפִיכָךְ אָמַר אֲחֵי לְשׁוֹן רַבִּים, וּבְסִפּוּר דְּבָרָיו "בַּת אָחִי" (בראשית כד:מח) לְשׁוֹן יָחִיד, וְהָעִנְיָן אֶחָד. הָרִאשׁוֹן בְּצֵרֵי הַחֵי"ת וְהָאַחֲרוֹן בְּחִירִיק, וְהַסִּימָן "אֲחִי וְרֹאשׁ" (בראשית מו:כא), וְאַחַר שֶׁהוֹדָה לָאֵל עַל שֶׁהִצְלִיחַ הַשֵּׁם דַּרְכּוֹ נָתַן לָהּ הַנְּזָמִים וְהַצְּמִידִים.

פסוק כח

וַתָּרָץ. רָצָה לַבַּיִת בְּשִׂמְחָה, וְאָמַר **לְבֵית אִמָּהּ**, כִּי הַבַּת עִם הָאֵם סְפוּרֶיהָ וְדִבּוּרֶיהָ, לֹא עִם הָאָב.

כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה. כְּעִנְיַן הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, פְּחוֹת מֵהֶם אוֹ יוֹתֵר מֵהֶם אוֹ שִׁנּוּי מִלּוֹת, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַמְסַפֵּר.

פסוק כט

וּלְרִבְקָה אָח. לְפִי שֶׁלֹּא כָתַב אוֹתוֹ בְּסִפּוּר תּוֹלְדוֹת נָחוֹר אָמַר כֵּן.

פסוק ל

וַיְהִי כִּרְאֹת. לְהוֹדִיעַ כִּי צַר עַיִן הָיָה לָבָן בַּאֲחוֹתוֹ, כִּי כְּשֶׁרָאָה הַנֶּזֶם וְהַצְּמִדִים אָז רָץ לְהַכְנִיסוֹ לְבֵיתוֹ.

וּכְשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי אָחֹתוֹ. נִרְאֶה כִּי הָאִישׁ דִּבֵּר אֵלֶיהָ עִנְיַן בָּאוּ הָעִיר לְקַחַת אִשָּׁה לְבֶן אָדֹנָיו. זֶהוּ שֶׁאָמְרָה **כֹּה־דִבֶּר אֵלַי הָאִישׁ**.

עַל הַגְּמַלִּים. כְּמוֹ "וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים" (שמות לה:כב). עָמַד וּמְצָפָּה שֶׁתִּשּׂוּב אֵלָיו הַנַּעֲרָה אוֹ אָבִיהָ אוֹ אָחִיהָ לְהַכְנִיסוֹ לְבֵיתוֹ.

פסוק לא

בּא בְּרוּךְ ה'. שֶׁבֵּרַךְ אוֹתְךָ בְּעֹשֶׁר כַּאֲשֶׁר אֲנִי רוֹאֶה.

פִּנִּיתִי הַבַּיִת. לְךָ וּלְאַנָּשֶׁיךָ, וּפִנִּיתִי גַּם מָקוֹם לַגְּמַלִּים.

פסוק לב

וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים. פָּתַח הַגְּמַלִּים מֵאֲסוּרֵיהֶם כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּפַתְּחִין הַבְּהֵמוֹת מֵהַדֶּרֶךְ. וּבַדֶּרֶשׁ (בראשית רבה ס) שֶׁפָּתַח זְמָמָם שֶׁהָיָה בְּפִיהֶם בַּדֶּרֶךְ כְּדֵי שֶׁלֹּא לֶאֱכֹל מִן הַגָּזֵל.

וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם): **וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא**. אָמַר רַבִּי אַחָא: יָפָה שִׂיחַת עַבְדֵי בָּתֵּי אָבוֹת מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים, שֶׁפָּרָשָׁתוֹ שֶׁל אֱלִיעֶזֶר שְׁנַיִם וּשְׁלֹשָׁה דַּפִּין וְהוּא אוֹמְרָהּ וְשׁוֹנָהּ, וְהַשֶּׁרֶץ מִגּוּפֵי תּוֹרָה וְאֵין דָּמוֹ מְטַמֵּא כִּבְשָׂרוֹ אֶלָּא מֵרִבּוּי הַמִּקְרָא. **וּמִים לִרְחֹץ**, אָמַר רַבִּי: יָפָה רְחִיצַת עַבְדֵי בָּתֵּי אָבוֹת מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים, שֶׁאֲפִלּוּ רְחִיצַת עַבְדֵי בָּתֵּי אָבוֹת הֶצְרֵךְ לִכְתֹּב, וְהַשֶּׁרֶץ מִגּוּפֵי תּוֹרָה וְאֵין דָּמוֹ מְטַמֵּא כִּבְשָׂרוֹ אֶלָּא מֵרִבּוּי הַמִּקְרָא.

פסוק לג

וַיִּישָׂם. כְּתִיב, וְכֵן "וַיְיִשֵׂם בָּאָרוֹן" (בראשית נ:כו), שׁוֹרֶשׁ יָשָׂם; וּקְרִי **וַיּוּשַׂם** מִבִּנְיַן הֻפְעַל, הוּשַׂם לְפָנָיו לֶאֱכֹל עַל יַד נַעֲרֵי הַבַּיִת.

וַיֹּאמֶר דַּבֵּר. לָבָן אוֹ בְּתוּאֵל.

פסוק לד

עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צב) הַיְינוּ דְּאָמְרִי אִינָשֵׁי מִילְתָא דְּאִית בָּךְ קַדִּים אָמְרָה. אָמַר תְּחִלָּה אַל תַּחְשְׁבוּ כִּי כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה שֶׁאַתֶּם רוֹאִים לִי שֶׁלִּי הוּא, כִּי עֶבֶד אַבְרָהָם אֲחִיכֶם אָנֹכִי.

פסוק לה

וַה' בֵּרַךְ אֶת אֲדֹנִי. רוֹצֶה לוֹמַר: כָּל כָּךְ בֵּרְכוֹ עַד שֶׁעַבְדּוֹ הוֹלֵךְ בְּכָבוֹד גָּדוֹל כַּאֲשֶׁר אַתֶּם רוֹאִים.

פסוק לו

וַתֵּלֶד. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בֵּן מֵאִשָּׁה אַחֶרֶת, לְאַהֲבָתוֹ אֶת שָׂרָה שֶׁהִיא קְרוֹבָתוֹ, וּלְאַהֲבָתוֹ אֶת יִצְחָק שֶׁהוּא בֶּן זְקוּנִים נָתַן לוֹ אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְהִנֵּה יֵשׁ לְיִצְחָק עֹשֶׁר וְכָבוֹד גָּדוֹל.

פסוק לז

וַיַּשְׁבִּעֵנִי. וְאִם תֹּאמְרוּ לָמָּה בָּאתִי עַד הֵנָּה לָקַחַת לוֹ אִשָּׁה, אֲדֹנִי הִשְׁבִּיעַנִי, כִּי הוּא הָיָה מוֹצֵא אִשָּׁה לִבְנוֹ מִגְּדוֹלֵי הָאָרֶץ הַהִיא אֲבָל לֹא רָצָה אֶלָּא מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ.

פסוק לט

אֻלַי לֹא־תֵלֵךְ. חָסֵר וי"ו. וְיֵשׁ בּוֹ דְּרָשׁ (בראשית רבה נט) כִּי אֱלִיעֶזֶר נָתַן עֵינָיו בּוֹ שֶׁיִּקָּחֶהוּ לְעַצְמוֹ וְיִתֵּן לוֹ בִּתּוֹ אִם לֹא־תֵלֵךְ הָאִשָּׁה, לְפִיכָךְ פִּתַּח לָהֶם בְּלֹא־תֵלֵךְ. וְהָאֱמֶת כִּי הוּא סִדֵּר לָהֶם הַדְּבָרִים כֻּלָּם כַּאֲשֶׁר הָיוּ, וְלֹא נוֹכַל לָתֵת טַעַם לְכָל הַחֲסֵרִים וְהַמְּלֵאִים כִּי רַבּוּ, וְהִנֵּה הוּא סִפֵּר לָהֶם כָּל הַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ לוֹ עִם אֲדֹנָיו וְהַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ לוֹ עִם רִבְקָה, וְכִי הָאֵל זִמֵּן לוֹ הָעִנְיָן כַּאֲשֶׁר אָמַר אַבְרָהָם כִּי הָאֵל יַצְלִיחַ דַּרְכּוֹ וְכֵן הָיָה כַּאֲשֶׁר שָׁאַל הוּא מֵאֵת הָאֵל כֵּן זִמֵּן לוֹ הָאֵל, וְכָל זֶה לְהַרְאוֹתָם כִּי הָאֵל אוֹהֵב אַבְרָהָם וְעוֹשֶׂה רְצוֹנוֹ וְלֹא יוּכְלוּ לִמְנֹעַ הַנַּעֲרָה מִמֶּנּוּ כִּי מֵה' יָצָא הַדָּבָר. וּבִשְׁנוֹת הַדְּבָרִים הָאֵלּוּ יֵשׁ בָּהֶם שִׁנּוּי מִלּוֹת אֲבָל הַטַּעַם אֶחָד, כִּי כֵן מִנְהַג הַכָּתוּב בִּשְׁנוֹת הַדְּבָרִים שׁוֹמֵר הַטְּעָמִים אֲבָל

לֹא הַמִּלּוֹת; כִּי גַּם בַּעֲשָׂרָה דִּבְּרִים שֶׁהֵם עִקְּרֵי הַתּוֹרָה כְּשֶׁשָּׁנָה אוֹתָם בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה שִׁנָּה בָּהֶם הַמִּלִּים אֲבָל הַטַּעַם אֶחָד. וְהַפְּסוּקִים הָאֵלֶּה מְבֹאָרִים עַד "וְעַתָּה" (דברים ה:כב).

פסוק מט

חֶסֶד וֶאֱמֶת. אֱמֶת שֶׁאַתֶּם חַיָּבִים בִּכְבוֹד בְּנֵי מִשְׁפַּחְתְּכֶם, כָּל שֶׁכֵּן אַבְרָהָם שֶׁהוּא גְּדוֹל מִשְׁפַּחְתְּכֶם, אִם שְׁאַל בִּתְּכֶם מֵאִתְּכֶם לִבְנוֹ, שֶׁאַתֶּם חַיָּבִים לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ. וְחֶסֶד יִהְיֶה אִם תִּשְׁלָחוּהָ לוֹ לְאֶרֶץ אַחֶרֶת.

וְאֶפְנֶה עַל־יָמִין אוֹ עַל־שְׂמֹאל. אוֹ גְּדוֹלָה מִכֶּם אוֹ פְּחוּתָה מִכֶּם אֶקַּח לִבְנוֹ אִשָּׁה בָּאָרֶץ הַזֹּאת, אַחַר שֶׁהוּא אֵינוֹ רוֹצֶה אִשָּׁה מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי.

פסוק נ

וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל. הִקְדִּים לָבָן לִבְתוּאֵל כִּי בְתוּאֵל הָיָה זָקֵן וְדִבְרֵי הַבַּיִת מוּטָלִים עַל לָבָן.

מֵה' יָצָא הַדָּבָר. כְּיָוֹן שֶׁנִּזְדַּמֵּן לְךָ הַדָּבָר כַּאֲשֶׁר אַתָּה מְסַפֵּר, אֵין בְּיָדֵינוּ לְדַבֵּר אֵלֶיךָ אֵין אוֹ הֵן, וְאִם נֹאמַר לֹא הוּא רַע וְאֵין בְּיָדֵינוּ; וְאִם נֹאמַר הֵן הוּא טוֹב וְאֵין בְּיָדֵינוּ, כִּי בְּיַד הָאֵל הוּא שֶׁהִצְלִיחַ דַּרְכֶּיךָ עַד עַתָּה.

פסוק נא

הִנֵּה... כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'. כִּי הוּא זִמֵּן לְךָ כַּאֲשֶׁר שְׁאַלְתָּ.

פסוק נב

אַרְצָה. בְּפִשּׁוּט יָדַיִם וְרַגְלַיִם.

פסוק נג

וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד. כְּיָוֹן שֶׁנִּתְּנוּהָ לוֹ, נָתַן לָהּ עוֹד כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים.

וּמִגְדָּנֹת. זֹאת הַמִּלָּה כּוֹלֶלֶת כָּל דָּבָר מְשֻׁבָּח שֶׁבְּפֵרוֹת כֵּלִים וּבְגָדִים.

לְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ. כִּי הֵם הָיוּ עִקַּר הַבַּיִת, כִּי בְתוּאֵל זָקֵן הָיָה. וּבַדְּרָשׁ (בראשית רבה ס:יב) כִּי הָיָה בְּלִבּוֹ לְעַכֵּב וּבָא הַמַּלְאָךְ וֶהֱמִיתוֹ.

פסוק נד

וַיֹּאכְלוּ. מִבֹּאֹר הוּא.

פסוק נה

וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ. סִפּוּר הַפְּעֻלָּה עַל הַדָּבֵק בָּהּ, וְכֵן "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן" (במדבר יב:א), "וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר וּמָרְדֳּכַי" (אסתר ט:כט).

יָמִים אוֹ עָשׂוֹר. שָׁנָה אוֹ עֲשָׂרָה חֳדָשִׁים, וְכֵן "יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלָּתוֹ" (ויקרא כה:כט). וּמִכָּאן סָמְכוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ (כתובות נז) נוֹתְנִין לַבְּתוּלָה שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ מִשֶּׁתְּבָעָהּ הַבַּעַל, לְפַרְנֵס אֶת עַצְמָהּ.

וְעָשׂוֹר. תֹּאַר הַכּוֹלֵל כָּל הַמִּסְפָּר, וְאֵין כֵּן "בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ" (ויקרא כג:כז), כִּי הוּא תֹּאַר לַיּוֹם הָעֲשִׂירִי מִן הַחֹדֶשׁ.

פסוק נו

וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם. כֵּיוָן שֶׁהִצְלִיחַ ה' דַּרְכִּי וּבָאוּ דְּבָרַי עַל נָכוֹן. **אַל תְּאַחֲרוּ אֹתִי** לְעַכֵּב הַנַּעֲרָה אֲפִילוּ יוֹם אֶחָד, כִּי אִם תְּאַחֲרוּהָ תְּאַחֲרוּנִי. **שַׁלְּחוּנִי**. עִם הַנַּעֲרָה, **וְאֵלְכָה לַאדֹנִי**. כַּאֲשֶׁר צִוּנִי לְהָבִיא לוֹ אִשָּׁה לִבְנוֹ, וְאֵיךְ אֵלֵךְ זוֹלָתָהּ.

פסוק נז

נִקְרָא לַנַּעֲרָה. שֶׁתָּבוֹא הֵנָּה לְפָנֶיךָ, כִּי אִם נְדַבֵּר אִתָּהּ שֶׁלֹּא בְּפָנֶיךָ, שֶׁמָּא תַּחְשׁוֹד שֶׁנִּמְנָעְנָה מִלֶּכֶת אִתְּךָ מֵעַתָּה.

וְנִשְׁאֲלָה אֶת פִּיהָ. נִשְׁאֲלָה מַה תֹּאמַר אִם תִּרְצֶה לָלֶכֶת מֵעַתָּה, כִּי מִן הַנִּרְאֶה שֶׁעַל הַנִּשּׂוּאִים שְׁאָלוּהָ כְּשֶׁאָמְרוּ "הֵנָּה רִבְקָה לְפָנֶיךָ קַח וָלֵךְ" (בראשית כד:נא), כִּי אֵין מַשִּׂיאִין אֶת הָאִשָּׁה שֶׁלֹּא מִדַּעְתָּהּ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין מא): אָסוּר לְאָדָם שֶׁיְּקַדֵּשׁ אֶת בִּתּוֹ כְּשֶׁהִיא קְטַנָּה עַד שֶׁתִּגְדַּל וְתֹאמַר פְּלוֹנִי אֲנִי רוֹצָה.

אֶת פִּיהָ. כְּמוֹ "וְאֶת פִּי ה' לֹא שָׁאָלוּ" (יהושע ט:יד).

פסוק נט

וַיְשַׁלְּחוּ. לָבָן וּקְרוֹבָיו, זֶהוּ שֶׁאָמַר **אֲחֹתָם**, וְלֹא אֲחוֹתוֹ, וַיְשַׁלְּחוּ אוֹתָהּ עַד כְּדֵי שִׁעוּר לְוָיָה.

וְאֶת־מֵנִקְתָּהּ. וְלֹא זָכַר הַנַּעֲרוֹת שֶׁהָלְכוּ אִתָּהּ, כִּי הַמֵּנֶקֶת הַנִּכְבֶּדֶת שֶׁבָּהֶן. וּלְעִנְיַן הַלְוָיָה זָכַר **רִבְקָה וּמֵנִקְתָּהּ וְהָעֶבֶד וַאֲנָשָׁיו** כִּי הֵם רְאוּיִים לִלְוָיָה וְכָבוֹד, אֲבָל לְעִנְיַן הָרְכִיבָה זָכַר הַנְּעָרוֹת וְהַמֵּנֶקֶת בִּכְלָל שֶׁגַּם הִיא נַעֲרָה לַעֲמֹד לְפָנֶיהָ אֶלָּא שֶׁהִיא הַנִּכְבֶּדֶת שֶׁבַּנְּעָרוֹת.

פסוק ס

וַיְבָרְכוּ. כְּשֶׁהִגִּיעוּ לִמְקוֹם הַלְוָיָה וְרָצוּ לְהִפָּרֵד מִמֶּנָּה בֵּרְכוּהָ כְּמִנְהַג הָעוֹלָם.

חַיִּי. הַהֵ"א בִּשְׁוָא וּפַתָּח.

לְאַלְפֵי רְבָבָה. אֲלָפִים שֶׁיַּגִּיעוּ לִרְבָבָה שֶׁהוּא עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים וְיוֹתֵר, אֶלָּא שֶׁרְבָבָה הוּא הַחֶשְׁבּוֹן גָּדוֹל.

וְיִירַשׁ זַרְעֲךָ. נִזְדַּמְּנָה לָהֶם הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרַךְ הַמַּלְאָךְ אֶת אַבְרָהָם בְּיוֹם הָעֲקֵדָה (בראשית כב:יז).

אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית כב:יז).

פסוק סא

וַתָּקָם. אַחַר שֶׁלִּוּוּ אוֹתָהּ וְנִפְרְדוּ מִמֶּנָּה קָמָה וְרָכְבָה, כִּי אֵין דֶּרֶךְ לִרְכֹּב כָּל זְמַן הַלְוָיָה שֶׁיִּרְכַּב הָרוֹכֵב וְיֵלְכוּ הַמְלַוִּים בְּרַגְלִים, זֶה אֵינוֹ דֶּרֶךְ אֶרֶץ. וּבַסִּפּוּר לִמְּדָנוּ הַכָּתוּב דֶּרֶךְ אֶרֶץ, כִּי לֹא רָכְבָה עַד שֶׁנִּפְרְדוּ מִמֶּנָּה הַמְלַוִּים.

אַחֲרֵי הָאִישׁ. כִּי הוּא יוֹדֵעַ הַדֶּרֶךְ.

וַיִּקַּח אֶת־רִבְקָה. לְקָחָהּ עִמּוֹ לְצִדּוֹ שֶׁלֹּא תִּפָּרֵד מִמֶּנּוּ כַּף רֶגֶל, וְזֶהוּ לְאַהֲבָתָהּ וּלְכְבוֹדָהּ.

פסוק סב

וְיִצְחָק בָּא. עַתָּה סִפֵּר כִּי פָּגַע בָּהֶם יִצְחָק בַּדֶּרֶךְ מִקְרֶה טָרֶם בֹּאָם הָעִיר, כְּמוֹ שֶׁהַמַּעֲשֶׂה כֻּלּוֹ הָיָה בְּדֶרֶךְ מִקְרֶה בִּרְצוֹן הָאֵל לְהוֹדִיעַ כִּי מֵטִיב הָאֵל לַטּוֹבִים וְהֵם לֹא יַרְגִּישׁוּ בַּטּוֹב הַהוּא עַד בֹּא לָהֶם.

בָּא מִבּוֹא. פֵּרַשׁ: יִצְחָק בָּא מִבִּיאָתוֹ.

בְּאֵר לַחַי רֹאִי. לֹא שָׁהָיָה יוֹשֵׁב שָׁם, כִּי בְּחֶבְרוֹן הָיָה יוֹשֵׁב עִם אָבִיו, וְהוּא אֶרֶץ הַנֶּגֶב, וְהָיָה לוֹ לְיִצְחָק מְקֻנֶה אוֹ שׁוּם עֵסֶק בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁנִּקְרָא בְּאֵר לַחַי רֹאִי, וְיָשַׁב שָׁם בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם. וּפֵרַשׁ **מִבּוֹא**, מִבּוֹאוֹ שֶׁהָיָה רָגִיל לָלֶכֶת שָׁם, מִשָּׁם הָיָה בָּא לָשׁוּב לְחֶבְרוֹן אֶל אָבִיו. וּבְצֵאתוֹ מִבְּאֵר לַחַי רֹאִי נִכְנָס לָלוּן בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר בֵּין לַחַי רֹאִי וּבֵין חֶבְרוֹן.

פסוק סג

וַיֵּצֵא יִצְחָק. מִן הָעִיר אֲשֶׁר נִכְנַס לָלוּן שָׁם, יָצָא בְּדֶרֶךְ מִקְרֶה לְאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ שֶׁהָיְתָה רִבְקָה בָּאָה בּוֹ.

וְהוּא יָצָא **לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה**. כְּלוֹמַר לְטַיֵּל בֵּין הַשִּׂיחִים.

לִפְנוֹת עָרֶב. לְעֵת שֶׁפּוֹנָה הַשֶּׁמֶשׁ, וְהוּא לְעֵת עֶרֶב שֶׁדֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם לָצֵאת לְטַיֵּל בֵּין הַשִּׂיחִים. וְהִנֵּה הוּא הוֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה וְנָשָׂא עֵינָיו אֶל הַדֶּרֶךְ וְרָאָה גְּמַלִּים בָּאִים, וְיָצָא מִן הַשָּׂדֶה אֶל הַדֶּרֶךְ לִקְרָאתָם לִרְאוֹת אִם הוּא הָעֲבֶד. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרָה רִבְקָה "לִקְרָאתֵנוּ"

(בראשית כד:סה), וְחָשְׁבָה בְּלִבָּהּ שֶׁמָּא יִצְחָק הָיָה כֵּיוָן שֶׁבָּא לִקְרָאתָם, וְשָׁאֲלָה לָעֶבֶד מִי הוּא.

פסוק סד

וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל. כֵּיוָן שֶׁרָאֲתָה אוֹתוֹ וְאָמַר לָהּ הָעֶבֶד שֶׁהוּא יִצְחָק, הִשְׁמִיטָה עַצְמָהּ מֵעַל הַגָּמָל וְנָפְלָה לָאָרֶץ, וְלָקְחָה צְעִיפָהּ וְכִסְּתָה בּוֹ פָּנֶיהָ, וְאַחַר כֵּן עָמְדָה. וּבַסִּפּוּר הַזֶּה לְמָדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ צְנִיעוּת, שֶׁרָאוּי לְאִשָּׁה לָבוֹשׁ מֵאָרוּסָהּ וְשֶׁלֹּא תִתְרָאֶה אֵלָיו עַד שֶׁתִּנָּשֵׂא לוֹ.

פסוק סה

וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד. קוֹדֶם שֶׁנָּפְלָה מֵעַל הַגָּמָל שָׁאֲלָה לָעֶבֶד וְאָמְרָה לוֹ מִי הוּא, וְכִי הָיְתָה שׁוֹאֶלֶת עַל כָּל עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁרָאֲתָה אוֹתוֹ שֶׁיָּצָא מִן הַשָּׂדֶה וּבָא לִקְרָאתָם חָשְׁשָׁה שֶׁהוּא יִצְחָק אוֹ אֶחָד מִבְּנֵי בֵיתוֹ, לְפִיכָךְ אָמְרָה **הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ**, כְּלוֹמַר כִּי עַד עַתָּה הָיָה בַּשָּׂדֶה וּבְרָאוֹתוֹ אוֹתָנוּ יָצָא מִן הַשָּׂדֶה וּבָא לִקְרָאתֵנוּ.

פסוק סו

וַיְסַפֵּר. הָעִנְיָנִים כֻּלָּם, מַה דִּבֶּר וּמַה עָשָׂה וְאֵיךְ בָּא לוֹ הָעִנְיָן עַל נָכוֹן, הַכֹּל סִפֵּר לוֹ בַּדֶּרֶךְ עַד בּוֹאָם אֶל הָעִיר. וְאֶפְשָׁר שֶׁבְּאוֹתוֹ הַיּוֹם נִכְנְסוּ לְחֻבְרוֹן אוֹ לְמַחֲרָתוֹ.

פסוק סז

וַיְבִאֶהָ. כְּשֶׁבָּאוּ לְחֻבְרוֹן הִכְנִיסָהּ בְּאֹהֶל שָׂרָה אִמּוֹ שֶׁיִּהְיֶה לָהּ לְאֹהֶל כְּמוֹ שֶׁהָיָה לְשָׂרָה, כִּי כֵן הָיָה מִנְהָג בַּיָּמִים הָהֵם לְהָיוֹת אֹהֶל לָאִישׁ בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְלָאִשָּׁה בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וּכְשֶׁהָיוּ שׁוֹכְבִים יַחַד בָּא הָאִישׁ אֶל אֹהֶל הָאִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה לֵאָה "אֵלַי תָּבוֹא" (בראשית ל:טז), כְּלוֹמַר אֶל אָהֳלִי. וְכֵן מָצָאנוּ כְּשֶׁחִפֵּשׂ לָבָן אַחַר הַתְּרָפִים אָמַר "וַיָּבֹא בְאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה וְגוֹ'" (בראשית לא:לג).

הָאֹהֱלָה שָׂרָה. כְּמוֹ "הָאָרֶץ כְּנַעַן" (במדבר לד:ב), "הָאָרוֹן הַבְּרִית" (יהושע ג:יד).

וַיִּקַּח אֶת־רִבְקָה. לְקָחָהּ בְּנִשּׂוּאִין כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם, בְּחֻפָּה וּבְמִשְׁתֶּה.

וְאַחַר כֵּן **וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה**. שֶׁרָאָה בָּהּ דְּבָרִים טוֹבִים וּצְנִיעוּת כְּמוֹ שֶׁהָיָה בְּאִמּוֹ, לְפִיכָךְ **וַיֶּאֱהָבֶהָ**, כִּי סִפּוּר וַיֶּאֱהָבֶהָ לְאַהֲבָה יִתֵּרָה בָּהּ, כִּי רֹב בְּנֵי אָדָם אוֹהֲבִים נְשׁוֹתֵיהֶם, אֶלָּא הוֹדִיעַ כִּי אַהֲבָה אַהֲבָה יִתֵּרָה לִדְבָרִים טוֹבִים שֶׁנִּמְצְאוּ בָּהּ.

וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ**. אַחֲרֵי שֶׁהָיָה מִתְאַבֵּל עַל אִמּוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה כְּבָר שָׁלֹשׁ שָׁנִים שֶׁמֵּתָה כְּשֶׁלָּקַח רִבְקָה, עֲדַיִן הָיָה מִתְאַבֵּל עָלֶיהָ וּמִתְנַחֵם בְּרִבְקָה שֶׁהָיְתָה טוֹבָה כְּאִמּוֹ.

פרק כה

פסוק א

וַיֹּסֶף אַבְרָהָם. הוֹסִיף לְקַחַת עוֹד אִשָּׁה כִּי כְּבָר הָיוּ לוֹ שְׁתַּיִם וְעוֹד הוֹסִיף וְלָקַח הַשְּׁלִישִׁית כְּדֵי לְשַׁמְּשׁוֹ לְעֵת זִקְנוּתוֹ, וּלְהוֹלִיד גַּם כֵּן לְהַרְבּוֹת זַרְעוֹ בָּעוֹלָם, וְלֹא הִקְפִּיד בָּזוֹ מֵאֵיזֶה עַם וּמֵאֵיזֶה מִשְׁפָּחָה תִּהְיֶה כֵּיוָן שֶׁזַּרְעוֹ הַמְיֻחָד שֶׁהוּא יִצְחָק הָיָה מֵאִשָּׁה שֶׁהָיְתָה מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ, וְהִשִּׂיא לְיִצְחָק גַּם כֵּן אִשָּׁה מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וְלֹא חָשַׁשׁ עַל שְׁאָר הַבָּנִים מֵאֵיזֶה עַם יִהְיוּ. אֲבָל וַדַּאי אִשָּׁה כְּשֵׁרָה בִּקֵּשׁ לוֹ שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מֵרַע רוּחַ בְּזִקְנוּתוֹ וְשָׁמַר גַּם כֵּן שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, כִּי הָגָר מִצְּרִית הָיְתָה וְלֹא כְּנַעֲנִית, וְהָגָר הָיְתָה אִשָּׁה לְאַבְרָהָם כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לוֹ לְאִשָּׁה" (בראשית טז:ג), וּקְטוּרָה גַּם כֵּן הָיְתָה לוֹ לְאִשָּׁה כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וַיִּקַּח אִשָּׁה**. וּמִלְּבַד אֵלּוּ הָיוּ לוֹ פִּילַגְשִׁים וּמֵהֶם בָּנִים וְלֹא זָכַר אֶלָּא בְּנֵי הַנָּשִׁים, וְהַנָּשִׁים הָיוּ בְּנִשּׂוּאִין בְּחֻפָּה וּבְמִשְׁתֶּה וְהַפִּילַגְשִׁים בְּיִחוּד לְבַד שֶׁהָיוּ מְיֻחָדוֹת לוֹ לְמִשְׁכָּבוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִשָּׁה בִּכְתֻבָּה וּבְקִדּוּשִׁין, פִּילֶגֶשׁ בְּלֹא כְתֻבָּה וּבְלֹא קִדּוּשִׁין. וְהֵם אָמְרוּ (בראשית רבה סא) קְטוּרָה זוֹ הָגָר וְאָמְרוּ כִּי לֹא הָיְתָה לְאַבְרָהָם אֶלָּא פִּילֶגֶשׁ אַחַת וְהִיא הָגָר, וְדָרְשׁוּ זֶה בַּעֲבוּר שֶׁמָּצְאוּ "הַפִּילַגְשִׁם" (בראשית כה:ו) חָסֵר יו"ד. וַאֲנַחְנוּ מְצָאנוּהוּ מָלֵא בְּיו"ד בְּכָל הַסְּפָרִים הַמְדֻיָּקִים.

פסוק ג

וְיָקְשָׁן. בְּמִקְצָתָם זָכַר לְבָנִים בָּנִים, וְעוֹד לִדְדָן שֶׁהָיָה בֶּן הַבֵּן זָכַר בָּנָיו, וּלְמִקְצָתָם לֹא זָכַר בָּנִים כְּלָל, אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא הָיוּ לָהֶם אוֹ הָיוּ לָהֶם וּמֵתוּ. וְאָמַר "כָּל אֵלֶּה בְּנֵי קְטוּרָה" (בראשית כה:ד), בָּנִים וּבְנֵי בָנִים שֶׁזָּכַר, כָּל אֵלֶּה אָמַר אוֹתָם לְפִי שֶׁהָיוּ רַבִּים כִּי שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה הָיוּ בֵּין בָּנִים וּבְנֵי בָנִים, וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא זָכַר כָּל הַנּוֹלָדִים מִבְּנֵי הַבָּנִים וְאֵין לַדָּבָר סוֹף, אֶלָּא מִן הַדּוֹמֶה כִּי זָכַר בְּנֵי קְטוּרָה שֶׁהָיוּ שִׁשָּׁה וְזָכַר מִבְּנֵי בָנֶיהָ כָּל אֲשֶׁר הָיוּ בְּחַיֶּיהָ וְכֵן יָכוֹל שֶׁהָיוּ בִּימֵי אַבְרָהָם, כִּי מִשֶּׁנִּשָּׂא יִצְחָק אִשָּׁה אִם מִיָּד לָקַח אַבְרָהָם אִשָּׁה נוֹתְרוּ מִשְּׁנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה וְהָיָה יָכוֹל לִרְאוֹת מִקְּטוּרָה בָּנִים וּבְנֵי בָנִים.

אַשּׁוּרִים וּלְטוּשִׁים וּלְאֻמִּים. אֵלֶּה שְׁלֹשָׁה בָּנִים הָיוּ לוֹ, וְלֹא יָדַעְנוּ לָמָּה קָרָא שְׁמָם בְּיוֹ"ד מֵ"ם הָרִבּוּי, אוּלַי הָיָה זֶה לְעִנְיָן יָדוּעַ אֶצְלָם, וְכֵן מִצְרַיִם קָרָא לְבָנָיו בְּיוֹ"ד מֵ"ם הָרִבּוּי, וּלְדַעַת אֶנְקְלוֹס לֹא הָיוּ אֵלֶּה שְׁמוֹתָם, שֶׁתִּרְגֵּם "לְמַשְׁרַיִן וּלְשַׁכּוּנִין וּלְנַגְוָון".

פסוק ה

וַיִּתֵּן. חִלֵּק נְכָסָיו בְּחַיָּיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבֹאוּ לִידֵי מַחֲלֹקֶת בִּירֻשָּׁה אַחַר מוֹתוֹ, וְנָתַן כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק, וְעָשָׂה אוֹתוֹ יוֹרֵשׁ כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ הָאֵל "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כא:יב).

פסוק ו

וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים. לֹא הָיוּ פִּילַגְשָׁיו שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים מֵהֶם, אֶלָּא פִּילַגְשֵׁי בֵּיתוֹ הָיוּ מֵעֲבָדָיו בְּנֵי בֵיתוֹ, וְאוֹתָם הַבָּנִים הָיוּ יְלִידֵי בֵיתוֹ וְנִמְלוֹ עִמּוֹ וְאוֹחֲזִים דַּרְכּוֹ וְנָתַן לָהֶם מַתָּנֹת מִכֶּסֶף וְזָהָב וּמִקְנֶה כְּפִי מַה שֶּׁרָאוּי, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁנָּתַן לְיִשְׁמָעֵאל וְלִבְנֵי קְטוּרָה אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא זָכַר אוֹתָם, כִּי אַחַר שֶׁלִּילִידֵי בֵיתוֹ נָתַן כָּל שֶׁכֵּן לִבָנָיו.

מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ עָלָיו לְטֹרַח וְלֹא יָרִיבוּ עִמּוֹ עַל דְּבַר הַיְרֻשָּׁה.

קֶדְמָה, אֶל־אֶרֶץ קֶדֶם. אוֹמֵר שֶׁשִּׁלְחָם כִּלַּפֵּי מִזְרָח, וּפֵרֵשׁ אַחַר כֵּן לְאֵיזוֹ אֶרֶץ מֵאַרְצוֹת הַמִּזְרָח שִׁלָּחָם, וְאָמַר אֶל־אֶרֶץ קֶדֶם וְהִיא חָרָן וְאוּר כַּשְׂדִּים, וְאוֹתָן גְּלִילוֹת שֶׁנִּקְרָאוֹת בִּסְתָם אֶרֶץ קֶדֶם וְאֶרֶץ בְּנֵי קֶדֶם, וְאוֹתָהּ הָאֶרֶץ הָיְתָה לְמִשְׁפַּחַת אַבְרָהָם לְפִיכָךְ שִׁלָּחָם לִשְׁכֹּן שָׁם כִּי לְאַהֲבָתוֹ יְקָרְבוּם אַנְשֵׁי מִשְׁפַּחְתּוֹ.

פסוק ז

אֲשֶׁר־חָי. פֹּעַל עָבָר, שֶׁרָשׁוֹ חי"י אוֹ חי"ה.

פסוק ח

וַיִּגְוַע וַיָּמָת. גְּוִיעָה מִיתָה קַלָּה שֶׁאֵינָהּ בַּאֲרִיכוּת חֹלִי.

בְּשֵׂיבָה טוֹבָה. שֶׁרָאָה לוֹ בָּנִים וּבְנֵי בָנִים, וְהָיָה בְּטוֹבָה וּבְכָבוֹד כָּל יְמֵי חַיָּיו. וּבִרְשׁ (בבא בתרא טז) שֶׁעָשָׂה יִשְׁמָעֵאל תְּשׁוּבָה בְּחַיָּיו.

זָקֵן וְשָׂבֵעַ. שְׂבַע יָמִים.

וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו. אֶל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ שֶׁמֵּתוּ וְאָסַף אֲלֵיהֶם, וְזֶה הַלָּשׁוֹן נָהוּג בַּמִּקְרָא יִהְיוּ הָאָבוֹת צַדִּיקִים אוֹ רְשָׁעִים.

פסוק ט

וַיִּקְבְּרוּ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו. כִּי הָיוּ גְּדוֹלִים וְנִכְבָּדִים מֵהַשְּׁאָר וְהָיוּ אֲהוּבִים לוֹ, לְפִיכָךְ הִתְעַסְּקוּ בּוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ שָׁם בְּנֵי קְטוּרָה. אוֹ אֶפְשָׁר שֶׁשִּׁלְּחָם בְּחַיָּיו כְּמוֹ שֶׁשִּׁלַּח בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים.

אֶל מְעָרַת, אֶל שְׂדֵה. כְּלוֹמַר בְּמְעָרַת בַּשָּׂדֶה, וְכֵן "וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדוּת" (שמות כה:כא) כְּמוֹ וּבָאָרוֹן; וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים.

עַל־פְּנֵי מַמְרֵא. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית כג:יז).

פסוק י

הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר־קָנָה. בְּכָל מָקוֹם שֶׁזָּכַר הַקִּבּוּרָה בָּזֶה הַמְּעָרָה זָכַר הַמִּקְנָה, לְהוֹדִיעַ חִבָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁלֹּא מָצָא מָקוֹם לִקְבּוּרָה עַד שֶׁקָּנָה אוֹתוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא הִרְהֵר אַחַר הָאֵל שֶׁאָמַר לוֹ "כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית יג:טו).

מֵאֵת בְּנֵי־חֵת. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית כג:כ).

קֻבַּר אַבְרָהָם וְשָׂרָה. כְּבָר כָּתַבְנוּ כִּי זֶכֶר הַפְּעֻלָּה עַל הַדָּבֵק בּוֹ (בראשית כד:נה).

פסוק יא

וַיְבָרֶךְ. הִצְלִיחוֹ בְּמַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁהִצְלִיחַ אָבִיו.

עִם־בְּאֵר לַחַי רֹאִי. כְּמוֹ בִּבְאֵר, וְכֵן "וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבֶךָ" (דברים ח:ה) כְּמוֹ בִּלְבָבֶךָ, "תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם שְׁכֶם" (בראשית לה:ד), כְּמוֹ בִּשְׁכֶם, וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק יב

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִשְׁמָעֵאל. זָכַר תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל לִכְבוֹד אַבְרָהָם לְפִי שֶׁהָיָה בְּכוֹרוֹ, לְהוֹדִיעַ כִּי הָיוּ לוֹ שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָאֵל לְאַבְרָהָם.

וְסִפּוּר **אֲשֶׁר יָלְדָה הָגָר**. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בֶּן הַשִּׁפְחָה, אַבְרָהָם אֲהֵבוֹ לְפִי שֶׁהָיָה בְּכוֹרוֹ וּבֵרְכוֹ הָאֵל בַּעֲבוּרוֹ, וְהִצְלִיחוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת הַנַּעַר וַיִּגְדָּל" (בראשית כא:כ) וְהוֹלִיד שְׁנֵים עָשָׂר נְשִׂיאִים.

פסוק יג

לְתוֹלְדֹתָם. כְּסֵדֶר תּוֹלְדוֹתָם כְּמוֹ שֶׁנּוֹלְדוּ זִכְרָם, וְהַבְּכוֹר הָיָה נְבָיוֹת.

פסוק טז

אֵלֶּה הֵם. כְּלַל אַחַר הַפְּרָט, וְכֵן מִנְהַג הַכָּתוּב בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים, וְהִיא תּוֹסֶפֶת בֵּיאוּר.

וְאֵלֶּה שְׁמֹתָם. לְהוֹדִיעַ כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁיִּשְׁמַע אָדָם אוֹ עַם נִקְרָאִים בְּזֶה הַשֵּׁם, יֵדַע כִּי מִבְּנֵי יִשְׁמָעֵאל הֵם.

בְּחַצְרֵיהֶם וּבְטִירֹתָם. בְּמָקוֹם שֶׁנִּפְלָה נַחֲלָתָם הָיוּ שָׁם בִּגְדוּלָה וּבְכָבוֹד, יוֹשְׁבִים בְּחַצְרֵיהֶם וּבְטִירֹתָם, וְהַחֲצֵרִים הֵם עָרֵי הַפְּרָזוֹת, וְהַטִּירוֹת הֵם הַכְּרַכִּים וְהַמִּבְצָרִים.

שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם לְאֻמֹּתָם. לְמִשְׁפְּחוֹתָם, כָּל אֶחָד מִן הַנִּזְכָּרִים הָיָה נָשִׂיא וְרֹאשׁ לְמִשְׁפָּחָה גְּדוֹלָה שֶׁיָּצְאָה מִמֶּנּוּ וְהָיְתָה אוֹתָהּ הַמִּשְׁפָּחָה נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ, כְּמוֹ שֶׁמָּצָאנוּ "וְיטוּר נָפִישׁ" בְּמִלְחֶמֶת הַגְּרִיאִים (דברי הימים א ה:יט), וְכֵן קֶדֶר דּוּמָה וּמַשָּׂא וְתֵימָא כֻּלָּם נִזְכָּרִים בַּנְּבִיאִים אֻמָּה בִּפְנֵי עַצְמָהּ.

פסוק יז

וְאֵלֶּה שְׁנֵי. זָכַר שְׁנוֹתָיו לִכְבוֹד אַבְרָהָם כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יז) לֹא נִזְכְּרוּ שְׁנוֹתָיו אֶלָּא לְיַחֵס בָּהֶם שְׁנוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב.

פסוק יח

וַיִּשְׁכְּנוּ. אֵלֶּה בָּנָיו הַנִּזְכָּרִים וְתוֹלְדוֹתָם שָׁכְנוּ מֵחֲוִילָה עַד־שׁוּר, כִּי שָׁם נָפְלָה לָהֶם נַחֲלָתָם.

עַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו נָפָל. כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַמַּלְאָךְ לְהָגָר "וְעַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו יִשְׁכֹּן" (בראשית טז:יב), וְשָׁם פֵּרַשְׁנוּהוּ. **וְנָפָל** פֵּרוּשׁוֹ שָׁכַן, כְּמוֹ "נֹפְלִים בָּעֵמֶק" (שופטים ז:יב).

פסוק יט

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק. זָכַר תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל וְנַחֲלָתָם דֶּרֶךְ קְצָרָה, וְעַתָּה בָּא לִזְכֹּר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק עִם הַקְּרוֹבוֹת שֶׁקְּרוּבָהּ בַּאֲרֻכָּה, וְתוֹלְדוֹתָיו, יַעֲקֹב וְעֵשָׂו וְתוֹלְדוֹתֵיהֶם.

אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־יִצְחָק. אָמְרוּ (בבא מציעא פז) כִּי קְלַסְתֵּר פָּנָיו שֶׁל יִצְחָק דּוֹמֶה לְאַבְרָהָם, עַד שֶׁהַכֹּל אוֹמְרִים אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־יִצְחָק, שֶׁלֹּא יֹאמַר אָדָם לְפִי שֶׁנּוֹלַד לְעֵת זִקְנַת אָבִיו וְאִמּוֹ כִּי אֲסוּפִי הוּא. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד שֶׁהָיָה יָשָׁר וְנֶאֱמָן וְהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה וְאוֹהֵב לַבְּרִיּוֹת כְּמוֹ אָבִיו עַד שֶׁהַכֹּל אוֹמְרִים אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־יִצְחָק.

פסוק כ

וַיְהִי וְגוֹ'. לְהוֹדִיעַ כִּי גַּם עִמּוֹ עָשָׂה הָאֵל טוֹבָה גְּדוֹלָה כִּי אִשְׁתּוֹ הָיְתָה עֲקָרָה וְלֹא הָיְתָה רְאוּיָה לָלֶדֶת כִּי אִם עַל יְדֵי נֵס, כִּי הוּא הָיָה בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה כְּשֶׁלָּקְחָהּ וְעָמְדָה עַד עֶשְׂרִים שֶׁלֹּא יָלְדָה, וְהָיְתָה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל לִהְיוֹת הָאִמָּהוֹת עֲקָרוֹת לְהַרְאוֹת לִבְנֵי

הָעוֹלָם שֶׁהָאֵל הָיָה אוֹהֵב אֶת אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְעָשָׂה עִמָּהֶם נֵס. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (יבמות סד) מְלַמֵּד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים.

מִפַּדַּן אֲרָם. מִשְּׁדֵה אֲרָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וַיִּעָתֵר לוֹ בָּרַח שְׂדֵה אֲרָם" (הושע יב:יג), וְכֵן נִקְרָא בִּלְשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל שְׂדֵה פַּדָּן. אוֹ יִהְיֶה פַּדָּן עִנְיָן זוּג מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צו) פַּדְנָא דְתוֹרֵי, שֶׁפִּרוּשׁוֹ זוּג שְׁוָרִים, וְהָיוּ שְׁתֵּי אֲרָצוֹת סְמוּכוֹת זוֹ לָזוֹ כָּל אַחַת שְׁמָהּ אֲרָם, אַחַת אֲרָם נַהֲרַיִם וְאַחַת אֲרָם צוֹבָה, לְפִיכָךְ הָיָה קוֹרֵא כָּל אַחַת בִּלְשׁוֹן זוּג. וְהָיוּ גַּם כֵּן אֲחֵרוֹת אֲרָם דַּמֶּשֶׂק וַאֲרָם בֵּית רְחֹב (שמואל ב י:ו), אֶלָּא שֶׁאֵלֶּה הָיוּ סְמוּכוֹת לְפִיכָךְ כִּנָּה אוֹתָן בִּלְשׁוֹן זוּג פַּדַּן אֲרָם, "פַּדֶּנָה אֲרָם" (בראשית כח:ב). וּפַדַּן אֲרָם כְּלָל לְאוּר כַּשְׂדִּים וּלְחָרָן וּלַעֲיָרוֹת אֲחֵרוֹת.

אֲחוֹת לָבָן. לְפִי שֶׁהָיָה בַּעַל שֵׁם, וְהוּא הָיָה עִקַּר הַבַּיִת כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

פסוק כא

וַיֶּעְתַּר יִצְחָק. הִרְבָּה בִּתְפִלָּה עַל אִשְׁתּוֹ שֶׁתִּלֵּד, לְפִי שֶׁהָיָה אוֹהֵב אוֹתָהּ אַהֲבָה יְתֵרָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וּמֵאַהֲבָתָהּ לֹא רָצָה לְקַחַת אִשָּׁה אַחֶרֶת עָלֶיהָ וְלֹא אַחַת מִנַּעֲרוֹתֶיהָ, לְפִיכָךְ הִרְבָּה מְאֹד בִּתְפִלָּה עַד שֶׁנֶּעְתַּר לוֹ הָאֵל.

לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ. לְעֻמַּת אִשְׁתּוֹ, כְּלוֹמַר בַּעֲבוּרָהּ, שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לָקַחַת אִשָּׁה אַחֶרֶת לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה, לְפִיכָךְ הִתְפַּלֵּל מְאֹד בַּעֲבוּרָהּ שֶׁיִּתֵּן לוֹ הָאֵל מִמֶּנָּה בֵּן. אוֹ פֵּרֵשׁ **לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ**, כִּי בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה הָיָה עוֹמֵד לְנֶכְחָהּ כְּדֵי שֶׁיְּכַוֵּן לִבּוֹ עָלֶיהָ.

פסוק כב

וַיִּתְרֹצְצוּ. כְּשֶׁנּוֹצְרוּ וְהִגִּיעוּ לִזְמַן הַתְּנוּעָה הָיוּ מִתְנוֹעֲעִים מְאֹד עַד שֶׁנִּדְמֶה לָהּ שֶׁהָיוּ רָצִים זֶה לְעֻמַּת זֶה.

וַתֹּאמֶר אִם־כֵּן. אַחַר שֶׁהִרְגִּישָׁה בְּעַצְמָהּ זֶה הַשִּׁנּוּי, תָּמְהָה בְּעַצְמָהּ וְשָׁאֲלָה לִשְׁאָר הַנָּשִׁים אִם יֵשׁ אִשָּׁה שֶׁיִּקְרֶה לָהּ כָּךְ, וְאָמְרוּ לָא, אָמְרָה **אִם־כֵּן לָמָּה זֶּה אָנֹכִי** מְשֻׁנָּה מִשְּׁאָר הַנָּשִׁים בָּזֶה.

וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה'. יֵשׁ בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה סג) שֶׁהָלְכָה לְבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל שֵׁם לִדְרֹשׁ אֶת ה' מֵאֵת שֵׁם מַהוּ הַדָּבָר הַזֶּה שֶׁקָּרָה לָהּ; וְיֵאָמֵן כִּי שֵׁם הָיָה חַי שֶׁהֲרֵי הָיָה אַחַר אַבְרָהָם אָבִינוּ שְׁלוֹשִׁים וְאַחַת שָׁנָה; וְאִם הוּא מַלְכִּי צֶדֶק הָיָה בִּירוּשָׁלַיִם, וְלָמָּה נֶאֱמַר שֶׁהִנִּיחָה אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁהָיְתָה עִמּוֹ וְהָיָה נָבִיא גָּדוֹל וְהָלְכָה

לִירוּשָׁלַיִם אֶל שֵׁם **לִדְרֹשׁ אֶת ה'**, כִּי אַבְרָהָם אֲבִינוּ חַי עַד שֶׁהָיוּ יַעֲקֹב וְעֵשָׂו בְּנֵי חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה.

וּמַה שֶּׁאָמַר וַתֵּלֶךְ **לִדְרֹשׁ אֶת ה'**. אוּלַי אַבְרָהָם הָיָה יוֹשֵׁב בְּבֵית אֶחָד עִם קְטוּרָה וּבָנֶיהָ.

פסוק כג

וַיֹּאמֶר ה' לָהּ. עַל־יְדֵי הַנָּבִיא, הָיָה אַבְרָהָם אוֹ שֵׁם.

שְׁנֵי גוֹיִים. בִּשְׁנֵי יוֹדִי"ן וּקְרֵי בָּוִי"ו יו"ד. וְדָרְשׁוּ (עבודה זרה יא) הַכָּתָב כְּמוֹ גֵּאִים, זֶהוּ רַבִּי וְאַנְטוֹנִינוּס, וְהַקְּרִי כְּמַשְׁמָעוֹ גּוֹיִם כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וּשְׁנֵי לְאֻמִּים**.

וְיִתָּכֵן שֶׁיֹּאמַר גַּם כֵּן **גּוֹיִים**. בִּשְׁנֵי יוֹדִי"ן בְּשֶׁקֶל אִיִּים, אֶלָּא שֶׁלֹּא מְצָאנוּהוּ בִּקְרֵי. וְהִנֵּה רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה נִשְׁתַּמְּשׁוּ בַּשֵּׁם בְּהַנָּעַת הַיו"ד עֵין הַפּוֹעַל וְאָמְרוּ (יבמות עו) אֲבָל בְּגִיּוּתָן לֵית בְּהוֹן. וְאָמְרוּ גִּיּוּת בְּשֶׁקֶל אַלְמָנוּת חַיּוֹת. וְאָמַר לָהּ הַנָּבִיא בְּשֵׁם ה' כִּי זֶה הַשִּׁנּוּי שֶׁמְּצָאָה בְּעַצְמָהּ סִימָן עַל שְׁנֵי עוּבָּרֶיהָ לְמַה שֶּׁעֲתִידִין לִהְיוֹת כִּי שְׁנֵי גוֹיִם יִהְיוּ, וְלֹא יִהְיוּ לְגוֹי אֶחָד כְּמוֹ שֶׁהֵם בְּרֹב הַנּוֹלָדִים מֵאָב אֶחָד וּמֵאֵם אַחַת, וְהַסִּימָן כִּי גַּם בַּבֶּטֶן רָצִים זֶה כְּנֶגֶד זֶה וְהוּא לְאוֹת כִּי כֵן יַעֲשׂוּ מִשִּׁוּלְדוּ וְיַעַמְדוּ עַל דַּעְתָּם יִהְיוּ לְעוֹלָם זֶה כְּנֶגֶד זֶה וְזֶה אוֹיֵב לָזֶה.

וּשְׁנֵי לְאֻמִּים. כְּבָר כָּתַבְנוּ כַּמָּה פְּעָמִים (בראשית כא:א) כִּי מִנְהַג הַכָּתוּב בְּכִפּוּל הָעִנְיָן שֶׁיִּשְׁנֶה הַמִּלּוֹת.

מִמֵּעַיִךְ יִפָּרֵדוּ. מִשֶּׁיֵּצְאוּ מִמֵּעַיִךְ יֵרָאֶה בָּהֶם שֶׁהֵם נִפְרָדִים זֶה מִזֶּה, שֶׁהָאֶחָד יָצָא אַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר וְהָאֶחָד כְּשֹׁאָר הַבָּנִים, וְכֵן יִהְיוּ נִפְרָדִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם כְּשֶׁיִּגְדְּלוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר כִּי זֶה יִהְיֶה אִישׁ צַיִד וְזֶה יִהְיֶה אִישׁ תָּם, וְכֵן יִהְיוּ נִפְרָדִים בְּלִבָּבוֹת כִּי זֶה יִשְׂנָא אֶת זֶה לְעוֹלָם.

וּלְאֹם מִלְאֹם יֶאֱמָץ. לְעוֹלָם לֹא יִהְיוּ שָׁוִים בִּיכֹלֶת, אֶלָּא הָאֶחָד יִגְבַּר עַל חֲבֵרוֹ לְעוֹלָם. לְמֶ"ד **מִלְאֹם** רָפָה וְדִינָהּ לְהִדָּגֵשׁ, וְכָמוֹהָ רַבִּים כְּמוֹ "מִבְצִיר אֲבִיעֶזֶר" (שופטים ח:ב), "מִגְבוֹרָתָם כּוֹשִׁים" (יחזקאל לב:ל), וַהֲדוֹמִים לָהֶם.

וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר. לֹא זָכַר עִמָּהֶם מִלַּת "אֶת" שֶׁהִיא מוֹרָה עַל הַפָּעוּל. וְהִנֵּה הַדָּבָר מְסֻפָּק וְלֹא בֵּאֵר מִי יַעֲבֹד אֶת חֲבֵרוֹ, הָרַב אֶת הַצָּעִיר אוֹ הַצָּעִיר אֶת הָרַב, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מְעַט בֵּאוּר, כִּי בְּרֹב הַפּוֹעֵל הוּא הָרִאשׁוֹן אֶלָּא בִּדְבָרִים שֶׁאֵין לְסַפֵּק בָּהֶם, כְּמוֹ "אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מָיִם" (איוב יד:יט), "מַיִם תִּבְעֶה אֵשׁ" (ישעיה סד:א), וְהָיָה זֶה שֶׁלֹּא הִתְבָּאֵר הָעִנְיָן

בַּנְּבוּאָה הַזֹּאת לְפִי שֶׁפְּעָמִים יַעֲבֹד רַב אֶת הַצָּעִיר, כְּמוֹ שֶׁהָיָה בִּימֵי דָּוִד, וּפְעָמִים יַעֲבֹד הַצָּעִיר אֶת הָרַב כְּמוֹ שֶׁהוּא הַיּוֹם, וּמֵעַט הַבֵּאוּר שֶׁיֵּשׁ בַּנְּבוּאָה זוֹ, כִּי רֹב הַיָּמִים הָרַב יַעֲבֹד אֶת הַצָּעִיר לְפִיכָךְ הָיָה הַפּוֹעֵל רִאשׁוֹן, וְכֵן יִהְיֶה אַחַר שׁוּב שְׁבִיתֵנוּ. **וְרַב** רוֹצֶה לוֹמַר הַגָּדוֹל בַּזְּמַן יְצִיאָתוֹ לָעוֹלָם וְאַף עַל פִּי שֶׁהַזְּמַן מוּעָט קָרָא אוֹתוֹ הַיּוֹצֵא רִאשׁוֹן רַב וְהַשֵּׁנִי הַיּוֹצֵא אַחֲרָיו צָעִיר, וְכֵן, "לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ" (איוב לב:ט) גְּדוֹלִים בְּשָׁנִים.

פסוק כד

וַיִּמָּלְאוּ יָמֶיהָ. יְמֵי הָעִבּוּר.

וְהִנֵּה תוֹמִם בְּבִטְנָהּ. וְהִנֵּה יָצְאוּ הַתְּאוֹמִים שֶׁהָיוּ בְּבִטְנָהּ. **וְתוֹמִם** חָסֵר אָלֶף הַשֹּׁרֶשׁ שֶׁהוּא עי"ן הַפֹּעַל, וְיֵשׁ בּוֹ דָּגֵשׁ, מִפְּנֵי שֶׁהָאֶחָד צַדִּיק וְהָאֶחָד רָשָׁע.

פסוק כה

אַדְמוֹנִי. וּבְרֹב הַנּוֹלָדִים יָצְאוּ אֲדֻמִּים, אֶלָּא רָצָה לוֹמַר אַדְמוֹנִי חָזָק בְּאַדְמִימוּת.

כֻּלּוֹ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר. הָיָה כֻּלּוֹ מָלֵא שֵׂעָר כְּמוֹ הָאַדֶּרֶת שֶׁהִיא בַּעֲלַת שֵׂעָר, שֶׁתְּלוּיִים בָּהּ תַּלְתַּלֵּי שֵׂעָר הַצֶּמֶר, כְּאוֹתָהּ שֶׁקּוֹרִין קַלְצָא, וְהָיָה בִּשְׁנֵי דְּבָרִים אֵלּוּ מְשֻׁנֶּה מִשְּׁאָר הַנּוֹלָדִים.

וַיִּקְרְאוּ. הָרוֹאִים אוֹתוֹ, לְפִי שֶׁרָאוּ זֶה מַעֲשֶׂה זָר קָרְאוּהוּ כֵּן. וְאֶפְשָׁר **וַיִּקְרְאוּ**, יִצְחָק וְרִבְקָה.

פסוק כו

וְיָדוֹ אֹחֶזֶת. זֶה הָיָה גַּם כֵּן סִימָן כִּי בָּאַחֲרוֹנָה יִשְׁלֹט בְּעֵשָׂו, כְּמוֹ שֶׁאָדָם שׁוֹלֵט בְּדָבָר שֶׁאוֹחֵז בְּיָדוֹ; וְעָקֵב הוּא סוֹף הַגּוּף.

וַיִּקְרָא. יִצְחָק קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב.

וְיִצְחָק בֶּן־שִׁשִּׁים שָׁנָה. לְהוֹדִיעַ כִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה עָמְדָה רִבְקָה מְלֻדֶּת.

פסוק כז

וַיִּגְדְּלוּ. מִשֶּׁגָּדְלוּ נִפְרְדוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם, זֶה נִתְעַסֵּק בְּמַעֲשֵׂה הָעוֹלָם וְזֶה נִתְעַסֵּק בַּחָכְמָה וְהָיָה הֶפְקֵרוֹ, כִּי זֶה יוֹצֵא הַשָּׂדֶה וְזֶה יֹשֵׁב אֹהָלִים.

וְאָמַר אֹהָלִים. לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי הָיָה לוֹמֵד עִם כָּל חָכָם שֶׁהָיָה מוֹצֵא, עִם זֶה וְעִם זֶה, כִּי כָּל חֻפְצוֹ הָיָה בָּזֶה, וְהָיָה תָּם מִבְּלִי שׁוּם מִרְמָה וְעָוֶל.

פסוק כח

וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת־עֵשָׂו. אֵין צָרִיךְ לוֹמַר כִּי יַעֲקֹב הָיָה אוֹהֵב, כִּי יוֹתֵר הָיָה אוֹהֵב יַעֲקֹב מֵעֵשָׂו, וְלֹא הָיָה אוֹהֵב עֵשָׂו אֶלָּא שֶׁהָיָה מֵבִיא צַיִד לְמַאֲכָלוֹ.
זֶהוּ שֶׁאָמַר **בְּפִיו**. וּבְשֵׂר הַצַּיִד הוּא מֻטְעָם, וְהוּא הָיָה זָקֵן יוֹתֵר מִשִּׁבְעִים שָׁנָה, כִּי לֹא הָיָה יוֹדֵעַ עֵשָׂו לָצוּד הַחַיּוֹת בְּקַשְׁתּוֹ וְתֶלְיוֹ אֶלָּא אִם הָיָה יוֹתֵר מֵעֶשֶׂר שָׁנִים.
וְרִבְקָה. הָיְתָה אוֹהֶבֶת אֶת **יַעֲקֹב** לְבַדּוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ חַיִּים וְעֵשָׂו בְּדֶרֶךְ מָוֶת, כִּי לֹא דַי שֶׁלֹּא הָיָה מִתְעַסֵּק בְּחָכְמָה וּבְדַרְכֵי אֱלֹהִים, אֲבָל בָּחַר לוֹ מְלָאכָה לְשׁוּם עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה בְּכָל יוֹם, וְהָיָה רַק פּוֹחֵז וּמְשֻׁלָּל. וְיִצְחָק, לְפִי שֶׁהָיָה זָקֵן וְיוֹשֵׁב בַּבַּיִת, הָיָה מִתְפַּתֶּה לְעֵשָׂו שֶׁהָיָה מֵבִיא לוֹ צַיִד וּמְתַקֵּן לוֹ מַאֲכָל בְּכָל יוֹם. וְזֶה הָיָה אַחַר שֶׁזָּקֵן יִצְחָק וּבָא בַּיָּמִים וְכָהוּ עֵינָיו, שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בַּבַּיִת וְלֹא הָיָה מִתְעַסֵּק בְּשׁוּם דָּבָר מֵעִסְקֵי הַבַּיִת, אֶלָּא שֶׁסִּפֵּר זֶה הָעִנְיָן בִּתְחִלַּת סִפּוּר גְּדוּלָם וְסִפּוּר מַעֲשֵׂיהֶם וּמַה שֶּׁקָּרָה לְעֵשָׂו עִם יַעֲקֹב בְּעִנְיַן נְזִיד עֲדָשִׁים, לְהוֹדִיעַ פַּחֲזוּתוֹ.

פסוק כט

וַיָּזֵד. מִשְׁפָּטוֹ עַל הַמִּנְהָג "וַיִּזַּד" (הַנָּח תְּמוּרַת הַדָּגֵשׁ) כִּי שָׁרְשׁוֹ נז"ד, אֶלָּא שֶׁלִּפְעָמִים יָבֹא הַנָּח מְקוֹם הַדָּגֵשׁ וְהַדָּגֵשׁ מְקוֹם הַנָּח, וּפֵרֵשׁ וַיְבַשֵּׁל נָזִיד, תַּבְשִׁיל. אָמַר, יוֹם אֶחָד הָיָה זֶה שֶׁבִּשֵּׁל יַעֲקֹב תַּבְשִׁיל וַיָּבֹא עֵשָׂו עָיֵף וּמָצָא תַּבְשִׁיל יַעֲקֹב מְתֻקָּן וּבְקֵשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיַּאֲכִילֵנוּ מִמֶּנּוּ, וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ מַעֲלַת יַעֲקֹב וּפְחִיזוּת עֵשָׂו וְקַלּוּת דַּעְתּוֹ, כִּי הָיָה גַּרְגְּרָן; וּמַעֲלַת יַעֲקֹב שֶׁלֹּא הָיָה אוֹהֵב תַּעֲנוּג הָעוֹלָם שֶׁבִּשֵּׁל לְעַצְמוֹ עֲדָשִׁים שֶׁאֵין תַּבְשִׁיל פָּחוּת מִמֶּנּוּ. וּמַה שֶּׁמָּנַע מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא נָתַן לוֹ אֶלָּא בִּמְכִירַת בְּכוֹרָתוֹ וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיָה אָחִיו גַּם זֶה מְמַעֲלָתוֹ וּמֵחָכְמָתוֹ שֶׁלֹּא לִתֵּן מִמַּה שֶּׁטָּרַח בּוֹ וְשֶׁהֵכִין לְעַצְמוֹ לְאִישׁ רַק וּפוֹחֵז וְאֵינוֹ חָפֵץ בְּדֶרֶךְ חַיִּים; וּמֵרֹב גַּרְגְּרָנוּתוֹ לֹא שָׂמַר עַד שֶׁיִּבַּשֵּׁל הוּא מִצִּדּוֹ וְיֹאכַל וְתָאֵב אֶל תַּבְשִׁיל הָעֲדָשִׁים שֶׁמָּצָא מְתֻקָּן, וּבָזֶה וּבַכַּיּוֹצֵא בָּזֶה אוֹמֵר, "נוֹתֵן לֶעָשִׁיר אַךְ לְמַחְסוֹר" (משלי כב:טז).

פסוק ל

הַלְעִיטֵנִי. כְּעִנְיַן הַאֲכִילֵנִי, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קנה:) "אֵין מְמָרְאִין אֶת הָעֲגָלִים אֲבָל מַלְעִיטִים אוֹתָן", וְכֵן אָמְרוּ (חולין נח:) שֶׁהַלְעָטָה חִלְּתִית.

מִן־הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה. הָעֲדָשִׁים הַקְּלוּפִים הֵם אֲדֻמִּים, וְכָפַל הַדִּבּוּר לְרֹב תַּאֲוָתוֹ אֲלֵיהֶן.

עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ אֱדוֹם, לְפִי שֶׁהִתְאַוָּה מְאֹד הָאָדֹם.

פסוק לא

מִכְרָה כַּיּוֹם. זוֹ הַכָּ"ף תִּקָּרֵא כַּף הָאֱמֶת, כְּמוֹ "כִּי אֹתוֹ כַּהַיּוֹם תִּמְצָאֵן" (שמואל א ט:יג), "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים" (במדבר יא:א), "לֵב רְשָׁעִים כִּמְעָט" (משלי י:כ), "כְּמַשִּׂיגֵי גְבוּל" (הושע ה:י), רוֹצֶה לוֹמַר מְכִירָה גְּמוּרָה תִּמְכְּרֶנָּה לִי הַיּוֹם. וְהַבְּכוֹרָה לְהַדְּרוֹ וּלְכַבְּדוֹ וְלָקוּם מִפָּנָיו לְפִי שֶׁהָיָה בְּכוֹר, וְהוּא לֹא הָיָה רָאוּי לְכָךְ, וְהָיָה קָשֶׁה בְּעֵינָיו לְכַבֵּד אָדָם כְּמוֹתוֹ, אֶלָּא שֶׁלֹּא יָכוֹל לְהִמָּנַע מִזֶּה מִפְּנֵי מִנְהַג הָעוֹלָם. וְאָמְרוּ כִּי כֵן הָיָה מִנְהָג לִהְיוֹת לוֹ מַעֲלָה וְיִתְרוֹן בִּירֻשַּׁת אָבִיו, כָּעִנְיָן שֶׁצִּוְּתָה הַתּוֹרָה עַל פִּי שְׁנַיִם, וְכָל זֶה מָכַר לוֹ. וְאַף עַל פִּי כֵן נֶעֱנַשׁ בָּזֶה לְפִי שֶׁעָשָׂה בָּזֶה כְּנֶגֶד מִנְהַג הָעוֹלָם, וְכִבְּדוֹ כָּבוֹד גָּדוֹל אַחַר כֵּן מִפַּחַד אֱלֹהִים.

פסוק לב

וַיֹּאמֶר. אוֹמֵר בְּלִבּוֹ אוֹ אוֹמֵר לְיַעֲקֹב. **לָמוּת**. שֶׁהָיָה מִסְתַּכֵּן בְּכָל יוֹם בְּצוֹדוֹ הַחַיּוֹת שֶׁמָּא יִטְרְפוּהוּ.

פסוק לג

הִשָּׁבְעָה. שֶׁמָּא אַחַר שֶׁתֹּאכַל תִּתְחָרֵט.

פסוק לד

וְיַעֲקֹב נָתַן לְעֵשָׂו. בְּמִחִיר הַבְּכֹרָה לֶחֶם וּנְזִיד עֲדָשִׁים, וְלֹא זָכַר שֶׁנָּתַן לוֹ יַיִן כִּי שָׁתָה מִיֵּין הַבַּיִת, אֲבָל לֶחֶם חָם שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב לְעַצְמוֹ לִשְׁעָתוֹ נָתַן לוֹ עִם נְזִיד עֲדָשִׁים שֶׁבִּשֵּׁל גַּם כֵּן לְעַצְמוֹ. וַאֲבִי אֲדֹנִי זְכֹרוֹנוֹ לִבְרָכָה כָּתַב כִּי מִחִיר כֶּסֶף נָתַן לוֹ עַל הַבְּכֹרָה, וּמַה שֶּׁנָּתַן לוֹ לֶחֶם וּנְזִיד עֲדָשִׁים שֶׁיֹּאכְלוּ שְׁנֵיהֶם עַל הַמְכִירָה כְּדֵי לְקַיְּמָהּ.

וַיֵּלֶךְ. שָׁב אֶל הַשָּׂדֶה לְצוּד עוֹד.

וַיִּבֶז. אֲפִלּוּ לְאַחַר שֶׁאָכַל וְשָׂתָה לֹא הִתְחָרֵט וּבָזָה אוֹתָהּ בְּלִבּוֹ.

פרק כו

פסוק א

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ. בְּאֶרֶץ כְּנַעַן.

מִלְּבַד הָרָעָב. לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיָה רָעָב אַחֵר מֵאָז וְעַד עַתָּה, וְלֹא יָצָא אַבְרָהָם מִן הָאָרֶץ אֶלָּא מִפְּנֵי הָרָעָב וּמִפְּנֵי הַמִּקְנֶה הָרַב שֶׁהָיָה לָהֶם.

וַיֵּלֶךְ יִצְחָק וְגוֹ'. לְפִי שֶׁהָיָה בְּרִית בֵּין אַבְרָהָם וּבֵין אֲבִימֶלֶךְ, וְאָמַר לוֹ "וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי" (בראשית כא:כג), הָלַךְ לָגוּר בְּאַרְצוֹ עַד עֲבוֹר הָרָעָב.

פסוק ב

וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וְגוֹ'. אוּלַי הָיָה בְּדַעְתּוֹ לָרֶדֶת מִצְרַיְמָה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אָבִיו מִפְּנֵי הָרָעָב, לְפִי שֶׁיֵּשׁ שָׁם שֹׂבַע גָּדוֹל מִשְּׁאָר הָאֲרָצוֹת לְפִי שֶׁהַנָּהָר מַשְׁקֶה אוֹתוֹ, לְפִיכָךְ נִגְלָה לוֹ הָאֵל וּמְנָעוֹ מֵרֶדֶת שָׁם, אַחַר שֶׁבְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים לֹא הָיָה רָעָב כְּמוֹ בָּאָרֶץ כְּנַעַן, טוֹב הוּא לוֹ שֶׁיָּגוּר שָׁם וְלֹא יֵלֵךְ לְאֶרֶץ מִצְרַיִם. וְאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים מֵאֶרֶץ כְּנַעַן הִיא כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית טו:כא), וְכֵן אוֹמֵר לוֹ זֶה הַטַּעַם: "כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל" (בראשית כו:ג).

וּמַה שֶּׁאָמַר **שְׁכֹן בָּאָרֶץ** וְאַחַר כֵּן אָמַר "גּוּר" (בראשית כו:ג), לְחַזֵּק לוֹ הַמִּצְוָה שֶׁלֹּא יֵצֵא מִן הָאָרֶץ לֹא עַתָּה וְלֹא לְעוֹלָם.

וְטַעַם **אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ**. כַּאֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְאָבִיךָ כֵּן אוֹמֵר אֵלֶיךָ שֶׁתִּשְׁכֹּן בָּאָרֶץ הַזֹּאת.

פסוק ג

גּוּר... לְךָ וּלְזַרְעֲךָ. פֵּרַשְׁתִּיו.

פסוק ד

וְנָתַתִּי לְזַרְעֲךָ. לָכֶם תִּהְיֶה מַתָּנָה גְּמוּרָה שֶׁיִּשְׁכְּנוּ וְיִגְרְשׁוּ הַגּוֹיִם מִמֶּנָּה. וּמַה שֶּׁאָמַר **לְזַרְעֲךָ**, עַל זֶרַע יַעֲקֹב, כִּי הוּא הַמְיֻחָד לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק.

פסוק ה

עֵקֶב אֲשֶׁר־שָׁמַע אַבְרָהָם. לְפִיכָךְ נָתַתִּי לוֹ הָאָרֶץ בִּשְׂכַר שֶׁשָּׁמַע בְּקוֹלִי לְכָל אֲשֶׁר צִוִּיתִיהוּ, אֲפִלּוּ לַעֲקֹד אֶת יְחִידוֹ.

מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי. כְּלַל לְכָל מִצְוֹת הַשֵּׂכֶל הַמְפֹרָסָמוֹת וְשֶׁאֵינָן מְפֹרָסָמוֹת. גַּם יֵשׁ בְּשֶׂבַע מִצְוֹת שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ שֶׁאֵין טַעֲמָם נִגְלֶה אֶלָּא לַחֲכָמִים, וְהֵם הַרְבָּעַת בְּהֵמָה וְהַרְכָּבַת אִילָן וְאֵבֶר מִן הַחַי, לְפִיכָךְ אָמַר **חֻקּוֹתַי**; וְאָמַר **מִצְוֹתַי** כְּלַל לְכָל מִצְוֹת הַשֵּׂכֶל בֵּין בֵּלֵב בֵּין בַּיָּד בֵּין בַּפֶּה, מִצְוֹת עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה סד) כִּי בֶן שָׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּיר אַבְרָהָם אֶת בּוֹרְאוֹ כְּמִנְיַן עֵקֶ"ב, וְיָמָיו הָיוּ קע"ה, הִנֵּה כָּל יָמָיו

חוּץ מִשָּׁלֹשׁ שָׁנִים הָיָה שׁוֹמֵר אֶת הַמִּצְוֹות. וְיֵשׁ דָּרָשׁ אַחֵר כִּי בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה הִכִּיר אַבְרָהָם אֶת בּוֹרְאוֹ, וְזֶה נִרְאֶה יוֹתֵר. וְאָמְרוּ (יומא כח) כִּי כָּל הַתּוֹרָה קַיֶּמֶת אַבְרָהָם וַאֲפִלּוּ עֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין, רוֹצֶה לוֹמַר זֶה מִפְּנֵי שֶׁאָמַר **מִשְׁמַרְתִּי**, וְעֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין הוּא מִשְׁמֶרֶת לְמֶלְאכֶת יוֹם טוֹב, כֵּן עָשָׂה הוּא דְּבָרִים יְתֵרִים לְמִשְׁמֶרֶת הַמִּצְוֹות.

פסוק ו
וַיֵּשֶׁב. קִבֵּל מִצְוַת הָאֵל שֶׁצִּוָּהוּ.

פסוק ז
וַיִּשְׁאֲלוּ... לְאִשְׁתּוֹ. בַּעֲבוּר אִשְׁתּוֹ שְׁאֲלוּ לוֹ, וְכֵן "אִמְרִי לִי" (בראשית כ:יג) וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים, וּכְבָר הֶאֱרַכְנוּ בְּפֵרוּשׁ הָעִנְיָן הַזֶּה (בראשית יב:יב).

פסוק ח
וַיְשַׂחֵק. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ שִׁמּוּשׁוֹ בְּפָסוּק "וַיִּשְׂחָקוּ עַל פְּנֵי סְדֹם" (בראשית יח:טז).

פסוק ט
אַךְ הִנֵּה אִשְׁתְּךָ. פֵּירוּשׁוֹ אֲבָל, וְכֵן "אַךְ אֶת שַׁבְּתוֹתַי תִּשְׁמֹרוּ" (שמות לא:יג), "אַךְ אִם יוֹם אוֹ יוֹמַיִם" (שמות כא:כא) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, כְּלוֹמַר אֵינֶנָּה אֲחוֹתְךָ כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתָּ כִּי אַתָּה מְצַחֵק עִמָּהּ וְאֵין אָדָם מְצַחֵק עִם אֲחוֹתוֹ.
וְאֵיךְ אָמַרְתָּ. וְלֹא הָיָה זֶה אֲבִימֶלֶךְ שֶׁהָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם, כִּי אִלּוּ הָיָה הוּא לֹא הָיָה שׁוֹאֲלוֹ אֵיךְ אָמַרְתָּ כִּי כְּבָר יָדַע בְּעִנְיַן שָׂרָה, אֲבָל מַלְכֵי אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הָיוּ נִקְרָאִים אֲבִימֶלֶךְ בָּרֹב, כְּמוֹ שֶׁרֹב מַלְכֵי מִצְרַיִם הָיוּ נִקְרָאִים פַּרְעֹה.

פסוק י
כִּמְעַט שָׁכַב. כְּלוֹמַר קָרוֹב הָיָה הַדָּבָר לִשְׁכַּב אַחַד מִן הָעָם אֶת אִשְׁתֶּךָ, אַחַר שֶׁאַתָּה אָמַרְתָּ כִּי אֲחוֹתְךָ הִיא, לֹא הָיוּ חוֹשְׁבִים עָוֹן בַּדָּבָר הַזֶּה, וְהָיִיתָ מֵבִיא עָלֵינוּ אָשָׁם בַּדָּבָר הַזֶּה כִּי כֻּלָּנוּ הָיֵינוּ לוֹקִים בַּעֲבוּרְךָ כִּי אַתָּה גָּדוֹל וְאָהוּב לָאֵל, וְכֵן "כִּמְעַט נָטָיוּ רַגְלָי" (תהלים עג:ב) קָרוֹב הָיִיתִי לִנְטוֹת רַגְלָי.

פסוק יא
וַיְצַו. כִּי אַחַר שֶׁנּוֹדַע לוֹ כִּי אִשְׁתּוֹ הִיא, הוֹדִיעַ לָעָם כִּי הִיא אִשְׁתּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגַּע בָּהּ אָדָם, וְכֵן הָיָה צָרִיךְ לְהַזְהִיר עַל יִצְחָק שֶׁלֹּא יִגַּע אָדָם בּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַהַרְגֵהוּ עַל דְּבַר אִשְׁתּוֹ.

פסוק יב
מֵאָה שְׁעָרִים. מֵאָה מִמַּה שֶׁשָּׁעָרוּ שֶׁיֵּצֵא מִמַּה שֶׁזָּרַע, מָצָא בְּמַה שֶׁאָסַף מֵאָה חֲלָקִים יוֹתֵר מִמַּה שֶׁשָּׁעָרוּ בְּנֵי אָדָם שֶׁיֵּצֵא מִן הַזֶּרַע הַהוּא.
וַיְבָרְכֵהוּ ה'. הִצְלִיחוֹ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדָיו.

פסוק יג
וַיִּגְדַּל. בְּעֹשֶׁר וּבִרְכוּשׁ רָב.
הָלוֹךְ. מָקוֹר. **וְגָדֵל**. תֹּאַר אוֹ מָקוֹר, וְכֵן "וּבָשֵׂל מְבֻשָּׁל" (שמות יב:ט), הָיָה הוֹלֵךְ וּמוֹסִיף בְּעֹשְׁרוֹ בְּכָל יוֹם וָיוֹם עַד כִּי־גָדַל מְאֹד.

פסוק יד
מִקְנֵה־צֹאן וּמִקְנֵה בָקָר. שְׁנֵיהֶם סְמוּכִים נְקוּדִים בְּצֵרֵי.
וַעֲבֻדָּה רַבָּה. הָיָה לוֹ עֲבוֹדָה גְּדוֹלָה בָּאֲדָמָה, כְּמוֹ "עֹבֵד אַדְמָתוֹ" (משלי יב:יא), "כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה" (בראשית ד:יא).
וַיְקַנְאוּ אֹתוֹ. קַל הַנּוּ"ן, קִנְאוּ בוֹ לְרֹב טוּבָתוֹ וְהַצְלָחָתוֹ.

פסוק טו
וְכָל הַבְּאֵרֹת. אַחֲרֵי שֶׁמֵּת אַבְרָהָם לֹא יָרְאוּ מִיִּצְחָק, וְגַם אֲבִימֶלֶךְ שֶׁהָיָה לוֹ בְּרִית עִם אַבְרָהָם וְהֵשִׁיב לוֹ הַבְּאֵרוֹת מֵת. וְלָמָּה סְתָמוּם? אָמְרוּ: שֶׁמָּא הַיּוֹם אוֹ מָחָר יִגְדַּל כֹּחַ יִצְחָק וְיִכָּלְתּוּ כְּאָבִיו וְיִקָּחֵם, לְפִיכָךְ סְתָמוּם, כִּי אָמְרוּ: גַּם לוֹ גַּם לָנוּ לֹא יִהְיֶה.

פסוק טז
כִּי עָצַמְתָּ. עָצַמְתָּ בְּעֹשֶׁר וְרֹב טוֹבָה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, רוֹצֶה לוֹמַר מֵאֶחָד מִמֶּנּוּ אוֹ מֵרַבִּים מִמֶּנּוּ, וְאוּלַי לְקִנְאַת פְּלִשְׁתִּים בְּךָ יֵרְעוּ עִמָּךְ, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי הִזְהַרְתִּי הָעָם עָלֶיךָ שֶׁלֹּא לִנְגֹּעַ בָּךְ. וַאֲדֹנִי אָבִי זְכָרוֹנוֹ לִבְרָכָה כָּתַב כִּי **מִמֶּנּוּ**, מִשֶּׁלָּנוּ, כְּלוֹמַר מִשֶּׁלָּנוּ גָּדַלְתָּ וְעָצַמְתָּ מְאֹד.

פסוק יז
נַחַל גְּרָר. נַחַל נִקְרָא הָעֵמֶק וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין שָׁם מַיִם, כְּמוֹ "וְהָעִיר אֲשֶׁר בַּנַּחַל" (דברים ב:לו), "יְמִין הָעִיר אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַנַּחַל" (שמואל ב כד:ה); וְזֶה נַחַל גְּרָר הָיָה שָׁם הָעִיר, וְחָנָה שָׁם יִצְחָק בְּנָסְעוֹ מִגְּרָר וַיֵּשֶׁב שָׁם, וְחָפַר שָׁם בְּאֵרוֹת לְצֹרֶךְ מִקְנֵהוּ שֶׁהָיָה רַב.

פסוק יח
וַיָּשָׁב יִצְחָק... אֲשֶׁר חָפְרוּ. עַבְדֵי אָבִיו.

כַּשֹּׁמֹת. לִהְיוֹת בְּחָזְקָתָן הָרִאשׁוֹנָה.

פסוק יט

וַיַּחְפְּרוּ. חָפְרוּ עוֹד מֵחָדָשׁ לְהַרְבּוֹת לָהֶם מַיִם לְצֹרֶךְ הַמִּקְנֶה.
וַיִּמְצְאוּ שָׁם וְגוֹ'. אַחַר שֶׁחָפְרוּ מָצְאוּ מִתַּחַת בְּאֵר חָפוּרָה מִקֶּדֶם, וְהָיוּ נוֹבְעִים בָּהּ מַיִם חַיִּים, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיִּמְצְאוּ בְּאֵר** וְלֹא אָמְרוּ "וַיִּמְצְאוּ מַיִם".

פסוק כ

לָנוּ הַמָּיִם. כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּדִבֵּר אַבְרָהָם עִם אֲבִימֶלֶךְ (בראשית כא:כה) כִּי הָיְתָה מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם אִם אוֹתָהּ הַבְּאֵר מִגְּבוּל גְּרָר אוֹ מִגְּבוּל בְּאֵר שָׁבַע, כֵּן עַתָּה מִטַּעַם הַזֶּה נָפְלָה מַחֲלֹקֶת בֵּין רוֹעֵי גְּרָר וּבֵין רוֹעֵי יִצְחָק.
וַיִּקְרָא שֵׁם־הַבְּאֵר עֵשֶׂק. קָרָא לָהּ שֵׁם לְפִי שֶׁהַיּוֹם אוֹ מָחָר כְּשֶׁיִּגְדַּל כֹּחוֹ עֲלֵיהֶם לֹא יוּכְלוּ לוֹמַר רֹעֵי גְּרָר כִּי לָנוּ הַבְּאֵר בְּלֹא שׁוּם עִרְעוּר, וְהִנֵּה הַשֵּׁם יוֹדִיעַ. וּלְשׁוֹן **עֵשֶׂק** וְהִתְעַשְּׁקוּ יָדוּעַ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא ט:) כְּאָמְרָם, "הַמּוֹכֵר אֶת הַשָּׂדֶה וְיָצְאוּ עָלֶיהָ עֲסִיקִין".

פסוק כא

שִׂטְנָה. כְּלוֹמַר לְשָׂטָן הֵם לָנוּ, כִּי בְּכָל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ חוֹפְרִים הֵם מְרִיבִים עִמָּנוּ.

פסוק כב

וַיַּעְתֵּק. הֶעֱתִיק כָּל חֲפִירָתוֹ מִשָּׁם וְרָחַק מִעַט מִגְּבוּלָם, בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְעָרְעֵר. **וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ**, כִּי הַדָּבָר הָיָה גָּלוּי וְאֵין בַּמָּקוֹם הַהוּא סָפֵק כִּי מִבְּאֵר שֶׁבַע הוּא וְלֹא מִגְּרָר, לְפִיכָךְ קָרָא שְׁמָהּ **רְחֹבוֹת** לְהוֹדִיעַ לַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם כִּי לֹא רָבוּ עָלֶיהָ, עַל הַבְּאֵר הַזֹּאת.
וּפָרִינוּ בָאָרֶץ. כִּי אֵין שָׂטָן וּמָרִיב, וְנִפְרֶה וְנִרְבֶּה בַּמָּקוֹם הַזֶּה.

פסוק כג

וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שָׁבַע. קָרוֹב הָיָה לְשָׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ. וּמַה שֶּׁאָמַר **וַיַּעַל**, כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הַמֻּחְזֶקֶת הָיְתָה גְּבוֹהָה מֵאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיַּעֲלוּ פְּלִשְׁתִּים" (שופטים טו:ט) "וַיֹּאמֶר שָׁאוּל נָרָדָה אַחֲרֵי פְּלִשְׁתִּים" (שמואל א יד:לו) וְכֵן בְּכָל מָקוֹם. וְכָל הַסְּפוּרִים הָאֵלֶּה בַּחֲפִירוֹת הַבְּאֵרוֹת וּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת לְהוֹדִיעַ, כִּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הַמֻּחְזֶקֶת הָיָה חוֹפֵר בְּאֵרוֹת כִּרְצוֹנוֹ וְאֵין מוֹחֶה בְּיָדוֹ, וְכֵן קָרָא שֵׁמוֹת כִּרְצוֹנוֹ, וְהָיוּ בְּנֵי הַמָּקוֹם קוֹרְאִין אוֹתָן כֵּן. וְכֵן אַבְרָהָם כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ. וְכָל זֶה הָיָה לָהֶם לְאוֹת וּלְסִימָן מַה שֶּׁיֵּעָדֵם הָאֵל

לָתֵת הָאָרֶץ לְזַרְעָם, אֲבָל פְּלִשְׁתִּים אַף עַל פִּי שֶׁהִיא מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לֹא הֶחֱזִקָה בְּיָדָם לְפִיכָךְ רָבוּ עִמָּהֶם עַל הַגְּבוּל, וְכָל זֶה לְהוֹדִיעָם שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מֻחְזֶקֶת בְּיָדָם כְּלָל אַף עַל פִּי שֶׁחִלְקוּהָ לֹא הֶחֱזִקָה בְּיָדָם עַד בָּאַחֲרוֹנָה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, כְּמוֹ אֶרֶץ שִׁלשָׁה גוֹיִם, אֶת הַקֵּינִי, אֶת הַקְּנִזִּי וְאֶת הַקַּדְמֹנִי.

פסוק כד

וַיֵּרָא. לְחַזֵּק אֶת לִבּוֹ שֶׁלֹּא יִירָא מֵאֲשֶׁר הֵרִיבוּ עִמּוֹ עַל חֲפִירַת הַבְּאֵרוֹת, וְהִבְטִיחוֹ שֶׁיְבָרְכֵהוּ וַיַּצְלִיחֵהוּ עַד שֶׁהַשּׂוֹטְנִים אוֹתוֹ יְבוֹאוּ לְפָנָיו לְהַשְׁלִים עִמּוֹ, לְפִיכָךְ כָּתוּב בְּסָמוּךְ דְּבַר אֲבִימֶלֶךְ שֶׁבָּא אֵלָיו.

בַּעֲבוּר אַבְרָהָם עַבְדִּי. כִּי בְּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתִיו שָׁמַע אֵלַי כְּעֶבֶד.

פסוק כה

וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'. כְּמוֹ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם עוֹשֶׂה.

וַיֶּט־שָׁם אָהֳלוֹ. בִּבְאֵר שֶׁבַע קֶבַע מָקוֹם לְשֶׁבֶת.

וַיִּכְרוּ שָׁם. כְּמוֹ שֶׁחָפַר שָׁם אַבְרָהָם, צִוָּה גַּם כֵּן יִצְחָק לַעֲבָדָיו שֶׁיִּכְרוּ שָׁם בְּאֵר, וּבְחָפְרָם הַבְּאֵר בָּא אֲבִימֶלֶךְ אֵלָיו, וּבְעוֹדוֹ שָׁם בָּאוּ עֲבָדָיו לְבַשְּׂרוֹ כִּי מָצְאוּ מָיִם, וְכָל זֶה לְהוֹדִיעַ שֶׁהָאֵל אֲהֵבוֹ וּמַצְלִיחוֹ בְּמַעֲשָׂיו וְיִרְאוּ מִמֶּנּוּ.

פסוק כו

וַאֲחֻזַּת מֵרֵעֵהוּ. שַׂר גָּדוֹל לַאֲבִימֶלֶךְ הָיָה שְׁמוֹ אֲחֻזַּת, וְהַמְסֹרָה עָלָיו "לֵית שׂוּם בַּר נָשׁ". וְאָמַר **מֵרֵעֵהוּ**, כְּמוֹ "רֵעֵה הַמֶּלֶךְ" (מלכים א ד:ה), וּמ"ם **מֵרֵעֵהוּ** מֵאוֹתִיּוֹת אִיתָּ"ן הַנּוֹסָפוֹת, וְכֵן "מֵרֵעֵהוּ אֲשֶׁר רָעָה לוֹ" (שופטים יד:כ). וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וְסִיעַת מְרָחֲמוֹהִי", רוֹצֶה לוֹמַר הוֹלֵךְ עִם חֲבוּרַת מֵרֵעֵהוּ, וּלְדַעְתּוֹ תִּהְיֶה מ"ם **מֵרֵעֵהוּ** מִ"ם הַשִּׁמּוּשׁ, וְיִהְיֶה רֵעֵהוּ כְּמוֹ רֵעָיו, וְכֵן "מָגֵן גִּבֹּרֵיהוּ" (נחום ב:ד) כְּמוֹ גִּבּוֹרָיו.

וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ. הוּא שֶׁהָיָה עִם אֲבִימֶלֶךְ שֶׁהָיָה עִם אַבְרָהָם.

פסוק כז

וַתְּשַׁלְּחוּנִי. כִּי אֲבִימֶלֶךְ בַּעֲצַת שָׂרָיו וּגְדוֹלָיו אָמַר לוֹ "לֵךְ מֵעִמָּנוּ" (בראשית כו:טז).

פסוק כח

רָאוֹ רָאִינוּ. בְּוַי"ו בְּמִקְוֹם הֵי"א לָמֶ"ד הַפֹּעַל, וְכֵן "וְרָאוּ רָאוֹ" (ישעיה ו:ט), "בָּכוֹ לֹא תִבְכּוּ" (ישעיה ל:יט), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ. כָּל אַנְשֵׁי אַרְצֵנוּ הִסְכִּימוּ שֶׁנִּשָּׁבֵע לְקַיֵּם בְּרִית עִמָּךְ, וְאַחַר כֵּן תְּהִי נָא הַשְּׁבוּעָה בֵּינֵנוּ וּבֵינֶךָ וְעִם הַשְּׁבוּעָה נִכְרְתָה בְּרִית עִמָּךְ.

פסוק כט

אִם־תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ. כִּי יָדְעוּ כִּי הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת עִמָּהֶם רָעָה, כִּי אַנְשֵׁי בְּאֵר שֶׁבַע הָיוּ עוֹזְרִים אוֹתוֹ לְכָל רְצוֹנוֹ, כִּי הָיָה נִשְׂיא אֱלֹהִים בְּתוֹכָם כְּמוֹ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁשָּׁכַן עִמָּהֶם גַּם כֵּן וְהָיוּ מִתְכַּבְּדִים בּוֹ. **כַּאֲשֶׁר לֹא נְגַעֲנוּךָ**, בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא נְגַעֲנוּךָ, כְּלוֹמַר אִם יִהְיֶה זֶה גְּמוּל מַה שֶּׁלֹּא נְגַעֲנוּךָ, **אִם־תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה** וַאֲנַחְנוּ לֹא עָשִׂינוּ עִמְּךָ רָעָה, כִּי יֵשׁ "אֲשֶׁר" שֶׁפֵּרוּשׁוֹ בַּעֲבוּר, כְּמוֹ "אֲשֶׁר עָשְׂתָה מִפְלֶצֶת לָאֲשֵׁרָה" (מלכים א טו:יג) בַּעֲבוּר שֶׁעָשְׂתָה.

וְכַאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק־טוֹב. לֹא שֶׁזָּכַר, עוֹמֵד בְּמָקוֹם שְׁנַיִם, כְּאִלּוּ אָמַר: וּבַעֲבוּר שֶׁלֹּא עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק־טוֹב. וּכְמוֹהוּ "תִּקְוֹת עֲנָיִים תֹּאבַד לָעַד" (תהלים ט:יט), וְלֹא תִּקְוֹת עֲנָיִים תֹּאבַד לָעַד, וְרַבִּים כָּמוֹהוּ.

אַתָּה עַתָּה בְּרוּךְ ה'. כִּי הָאֵל מַצְלִיחֲךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ וְתוּכַל לַעֲשׂוֹת לָנוּ רָעָה אִם תִּרְצֶה, אֲבָל לֹא תִּהְיֶה דֶּרֶךְ טוֹבָה, כִּי אֲנַחְנוּ לֹא עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק טוֹב וְלֹא גֵּרַשְׁנוּךָ מֵעִמָּנוּ דֶּרֶךְ קָלוֹן אֶלָּא דֶּרֶךְ כָּבוֹד, **שִׁלַּחֲנוּךָ בְּשָׁלוֹם**, וּבַעֲבוּר קִנְאַת פְּלִשְׁתִּים אָמְרוּ לְךָ מַה שֶּׁאָמְרוּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגְּעוּ בְךָ מֵרֹב קִנְאָתָם.

פסוק ל

וַיַּעַשׂ. לְקִיּוּם הָאַהֲבָה עָשָׂה לָהֶם מִשְׁתֶּה וְאָכְלוּ בְּיַחַד וְשָׁתוּ.

פסוק לא

וַיַּשְׁכִּימוּ... **וַיְשַׁלְּחֵם**. לְוָה אוֹתָם שִׁעוּר לְוָיָה.

פסוק לב

וַיְהִי בַּיּוֹם הַהוּא. קֹדֶם נָסְעָם מֵאִתּוֹ; וְהָיָה זֶה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ עוֹד בְּהַצְלָחָתוֹ וְיִירְאוּ מִמֶּנּוּ.

פסוק לג

וַיִּקְרָא אֹתָהּ שִׁבְעָה. עַל דְּבַר הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבְּעוּ, וְכֵן עָשָׂה אַבְרָהָם גַּם כֵּן לַבְּאֵר שֶׁחָפַר שָׁם (בראשית כא:לא), וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא קָרָא הוּא לַבְּאֵר שִׁבְעָה, לְכָל הַמָּקוֹם הַהוּא

קְרָא **בְּאֵר שֶׁבַע** עַל הַשִּׁבּוּעָה וְעַל שֶׁבַע כִּבְשׂוֹת הַצֹּאן, וּבִפְנֵי אֲבִימֶלֶךְ עָשָׂה זֶה אַבְרָהָם וְכֵן יִצְחָק.

וּמַה שֶּׁאָמַר **עַל־כֵּן שֵׁם־הָעִיר בְּאֵר שָׁבַע**, וְכֵן נִקְרֵאת בִּימֵי אַבְרָהָם כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב, עַל זֶה הַמַּעֲשֶׂה הָיָה יוֹתֵר קָבוּעַ וְנִזְכָּר שֵׁם הָעִיר, בַּעֲבוּר מַה שֶּׁהָיָה כָּאן שֶׁאֵרְעוּ שְׁנֵי דְּבָרִים כְּאֵלֶּה לְאָב וְלַבֵּן, וּבְעִנְיַן הַשִּׁבּוּעָה עִם אֲבִימֶלֶךְ יִהְיֶה נִזְכָּר יוֹתֵר בְּפִי הָאֲנָשִׁים כִּי שֵׁם הָעִיר בְּאֵר שֶׁבַע עַל דְּבַר הַשִּׁבּוּעָה.

פסוק לד

וַיְהִי עֵשָׂו וגו'. לֹא נָשָׂא אִשָּׁה עַד שֶׁהָיָה בֶּן אַרְבָּעִים כְּמוֹ אָבִיו, וְהָיָה מַרְאֶה אֶת עַצְמוֹ כְּדוֹמֶה לְאָבִיו, אֲבָל לֹא נִשְׁמַר מִבְּנוֹת כְּנַעַן כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אָבִיו, אֶלָּא אֲשֶׁר יָשְׁרוּ בְּעֵינָיו לָקַח לוֹ לְנָשִׁים וְלֹא מִדַּעַת אָבִיו, אֲבָל מִגְּדוֹלֵיהֶם לָקַח, כִּי אַחַר שֶׁמִּזְכִּיר שְׁמוֹתֵיהֶם נִרְאֶה כִּי בַּעֲלֵי הַשֵּׂם הָיוּ וְלִכְבוֹד יִצְחָק שֶׁהָיָה גָּדוֹל וְנִכְבָּד בְּעֵינֵיהֶם נָתְנִים לוֹ, וְלֹא עָשָׂה כֵּן יַעֲקֹב שֶׁלֹּא לָקַח אִשָּׁה אֶלָּא מִדַּעַת אָבִיו וְאִמּוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה.

פסוק לה

מֹרַת רוּחַ. מַכְעִיסוֹת וּמַמְרִירוֹת רוּחוֹ בְּמַעֲשֵׂיהֶן הָרָעִים, וְגַם בְּעֵסֶק הַבַּיִת הָיוּ עוֹשׂוֹת הֵפֶךְ רְצוֹנָם לְהַכְעִיסָם.

מֹרַת רוּחַ. שֵׁם, כְּמוֹ "מָרַת נַפְשׁוֹ" (משלי יד:י), שָׁרְשָׁם מר"ר, אֶלָּא שֶׁזֶּה הַמִּ"ם חוֹלָם וְזֶה הַמֵּ"ם בְּקָמֶץ חָטָף, אוֹ יִהְיֶה **מֹרַת רוּחַ** שָׁרְשׁוֹ מר"ה מֵעִנְיַן "מָרוּ וְעִצְּבוּ אֶת רוּחַ קָדְשׁוֹ" (ישעיה סג:י) שֶׁהוּא גַּם כֵּן עִנְיַן מְרִירוּת וְהַכְעָסָה, וְיִהְיֶה מֹרַת פּוֹעֶלֶת כְּמוֹ "חוֹלַת אַהֲבָה" (שיר השירים ב:ה) וּפְרוּשׁ כָּל אַחַת וְאַחַת הָיְתָה מוֹרָה רוּחוֹ; וּבָא הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ פַּחֲזוּתוֹ שֶׁל עֵשָׂו בְּקַחְתּוֹ נָשִׁים שֶׁהָיוּ מַכְעִיסֵי אָבִיו וְאִמּוֹ וְלֹא קְרָבָה בָּהֶן וְלֹא הוֹצִיאָם מִבֵּית אָבִיו.

פרק כז

פסוק א

וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק. פֹּעַל עָבַר, זָקֵן עַד שֶׁכָּהוּ עֵינָיו מֵרְאוֹת כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְיַעֲקֹב, וְכֵן הַזְּקֵנִים תִּכְהֶינָה עֵינֵיהֶם וְתִכְבַּדְנָה אָזְנֵיהֶם לְעֵת זִקְנוּתָם, אֶלָּא שֶׁמִּקְצָתָם תִּקְפֹּץ הַזִּקְנָה עֲלֵיהֶם יוֹתֵר מֵהֵרָה מִן הָאֲחֵרִים לְפִי טִבְעָם וּלְפִי הַנֶּהָגָם. וְיִצְחָק כֵּהוּ עֵינָיו קֹדֶם מוֹתוֹ עֶשְׂרִים

שְׁנָה אוֹ יוֹתֵר, וְהוּא חָשַׁב כְּשֶׁכָּהוּ עֵינָיו כִּי הוּא קָרוֹב לַמִּיתָה וְלֹא הָיָה, לְפִיכָךְ קָרָא לְעֵשָׂו בְּנוֹ לְבָרְכוֹ לִפְנֵי מוֹתוֹ. וְאוּלַי כֵּהוּת עֵינָיו קֹדֶם זְמַנּוֹ הָיָה מִיסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים, וְלָזֶה נִכְתַּב הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי הָאֵל מְיַסֵּר מִקְצָת הַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּפִי מַה שֶּׁרוֹאֶה בְּחָכְמָתוֹ. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (תנחומא) כִּי מֵעֲשַׂן קְטֹרֶת שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהָיוּ נְשֵׁי עֵשָׂו מְקַטְּרוֹת מִהֲרוּ עֵינָיו לִכְהוֹת.

פסוק ב

לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי. וְאוּלַי תִּהְיֶה מִיתָתִי פִּתְאֹם וְלֹא אוּכַל לְבָרֵךְ אוֹתָךְ.

פסוק ג

כֵּלְיֶךָ. שֶׁאַתָּה צָד בָּהֶם, וְהַפְּרָט, **תֶּלְיְךָ וְקַשְׁתֶּךָ**, אוֹ הָיוּ כֵּלִים אֲחֵרִים מִלְּבַד אֵלֶּה.
תֶּלְיְךָ. הוּא הָאַשְׁפָּה שֶׁתּוֹלִין אוֹתָהּ בָּאֲזוֹר, וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "סַיְפָךְ", וְהַסַּיִף גַּם כֵּן תְּלוּיָה בָּאֲזוֹר אוֹ חוֹגְרִים אוֹתוֹ.
וְצֵא הַשָּׂדֶה. כִּי לֹא הָיָה יוֹצֵא שָׁם בְּכָל יוֹם.
צָיְדָה. כְּתִיב בְּהֵ"א וּקְרֵי בְּלֹא הֵ"א, וְהַדָּרָשׁ יָדוּעַ כִּי נִכְתַּב הַהֵ"א לְרַמֹּז בָּהּ חָמֵשׁ הֲלָכוֹת שְׁחִיטָה.

פסוק ד

וַעֲשֵׂה לִי מַטְעַמִּים. לֹא הָיָה שׂוֹאֵל הַצַּיִד לְחֶסְרוֹן שֶׁהָיָה לוֹ מִמַּאֲכָל, כִּי עָשִׁיר גָּדוֹל הָיָה וּמְקֻנֶה רַב הָיָה לוֹ, אֶלָּא שֶׁהַזְּקֵנִים נַפְשָׁם קָצָה בָּהֶם וּמִתְאַוִּים הַמַּאֲכָלִים וּמְבַקְּשִׁים דָּבָר חָדָשׁ מוּטְעָם בְּמַאֲכָלָם, וּבְשַׂר הַצַּיִד הוּא מַאֲכָל חָדָשׁ שֶׁאֵינוֹ מְזֻדַּמֵּן תָּמִיד כִּבְשַׂר הַצֹּאן וְהַבָּקָר וְהָעוֹפוֹת הַגְּדֵלִים בַּבַּיִת, לְפִיכָךְ שְׁאַל יִצְחָק מֵעֵשָׂו בְּנוֹ לְהָבִיא צַיִד וְיִיטַב לִבּוֹ בּוֹ וִיבָרְכֶנּוּ, כִּי יָדַע כִּי צָרִיךְ הוּא לְבִרְכָתוֹ כִּי לֹא הָיָה אִישׁ הָגוּן וְטוֹב, אֲבָל יַעֲקֹב לֹא הָיָה צָרִיךְ לְבִרְכָה, כִּי יָדַע יִצְחָק כִּי בִּרְכַּת אַבְרָהָם לוֹ תִּהְיֶה וּבְרִית קִיּוּם הַזֶּרַע הַמְיֻחָד לְאַבְרָהָם, וּבָנָיו יִרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ; וְאַבְרָהָם גַּם כֵּן לֹא בֵּרַךְ אֶת יִצְחָק.

פסוק ה

וְרִבְקָה שֹׁמַעַת... בְּדַבֵּר יִצְחָק. וְרָאֲתָה כִּי הָלַךְ עֵשָׂו לַעֲשׂוֹת מִצְוַת אָבִיו וְאָמְרָה לְיַעֲקֹב, כִּי קִנְאָה בָּזֶה, וְהִיא לֹא יָדְעָה כִּי יַעֲקֹב יִהְיֶה מְבֹרָךְ אֲפִלּוּ לֹא יְבָרְכֶנּוּ אָבִיו. וְכֵן הָיְתָה דַּעַת אָבִיו כִּי יִצְחָק צַדִּיק הָיָה וְלֹא הָיָה גּוֹזֵל אֶת הַבְּרָכָה מֵיַעֲקֹב וְנוֹתְנָהּ לְעֵשָׂו בַּעֲבוּר תַּבְשִׁיל אֶחָד, חָלִילָה! אֲבָל רִבְקָה הָיְתָה לִבָּהּ הוֹמָה עָלֶיהָ עַל יַעֲקֹב לִרְאֹב אַהֲבָתָהּ אוֹתוֹ,

וַיְעָצָה לוֹ לַעֲשׂוֹת דְּבַר מִרְמָה כְּדֵי לְקַבֵּל הַבְּרָכָה מֵאָבִיו, וְלֹא הָיְתָה חוֹשֶׁבֶת לַעֲשׂוֹת עָוֹן בַּדָּבָר הַזֶּה.

פסוק ו

לֵאמֹר. הָיָה מְדַבֵּר עִמּוֹ, וְעִנְיַן הַדְּבָרִים וְסוֹפָם לֵאמֹר לוֹ זֶה.

פסוק ז

לִפְנֵי ה'. הוֹסִיפָה לוֹ לִפְנֵי ה' מַה שֶּׁלֹּא אָמַר הוּא, כְּדֵי לְהַכְנִיס בְּלִבּוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, דָּבָר גָּדוֹל הוּא בִּרְכַּת אָבִיו כִּי לִפְנֵי ה' תִּהְיֶה, כְּלוֹמַר בִּנְבוּאָה שֶׁתִּשְׁרֶה עָלָיו בְּעֵת הַבְּרָכָה יְבָרְכֵהוּ.

פסוק ח

וְעַתָּה. לֵךְ נָא אֶל הַצֹּאן, אֶל הַצֹּאן שֶׁהָיָה לָהֶם.

פסוק ט

טֹבִים. שְׁמֵנִים. וְכֵן "רַךְ וְטוֹב" (בראשית יח:ז), "שָׂבַע פְּרוֹת הַטֹּבוֹת" (בראשית מא:כו).

פסוק יא

אִישׁ שָׂעִר. כִּי כֻּלּוֹ הָיָה מְכֻסֶּה שֵׂעָר וַאֲפִלּוּ יָדָיו וְצַוָּארוֹ.

פסוק יב

כִּמְתַעְתֵּעַ. יֹאמַר: לְפִי שֶׁהוּא אֵינוֹ רוֹאֶה אֹתָהּ אֹתוֹ שֶׁאֲנִי עֹשֶׂה, וְאִם יְמוּשֵׁנִי וְיִמְצָאֵנִי חָלָק יֹאמַר לִי אֵיךְ שָׂחַקְתָּ בִּי וִיקַלְלֵנִי תַּחַת בִּרְכָתוֹ.
יְמֻשֵּׁנִי. שָׂרְשׁוֹ מש"ש, וְהַשִּׁי"ן דְּגוּשָׁה.
כִּמְתַעְתֵּעַ. שָׂרְשׁוֹ תע"ה וְנִכְפְּלוּ בּוֹ הַפֵּ"א וְהָעַי"ן, וְכֵן "מַעֲשֵׂה תַּעְתֻּעִים" (ירמיה י:טו) "וּמִתַּעְתְּעִים בִּנְבִיאָיו" (דברי הימים ב לו:טז).
וְהֵבֵאתִי. עָלַי, אֲנִי גּוֹרֵם לְהָבִיא עָלַי קְלָלָה.

פסוק יג

עָלַי קִלְלָתְךָ. אִם יְקַלֵּל, לֹא תָנוּחַ הַקְּלָלָה עָלֶיךָ כִּי אִם עָלַי, כִּי אֲנִי גָּרַמְתִּי לְךָ, אֲבָל אֲנִי רוֹצָה שֶׁתִּשְׁמַע קוֹלִי וְתֵלֵךְ עַל זֶה הַסָּפֵק.

פסוק טו

וַתִּקַּח רִבְקָה וְגוֹ' הַחֲמֻדֹת. בְּגָדִים חֲמוּדִים שֶׁהָיוּ לוֹ לְלָבְשָׁם בְּעֵת הַפְּנַאי, וּבְעֵת שִׁבְתּוֹ בֵּין הַגְּדוֹלִים הָיָה לוֹבְשָׁם לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת, וְהָיָה מֻשָּׂם בָּהֶם מֵעִשְׂבֵי הַשָּׂדֶה שֶׁרֵיחָן

טוֹב כְּדֵי שֶׁיִּקָּלְטוּ הָרֵיחַ, לְפִיכָךְ אָמַר "רֵיחַ בְּגָדָיו כְּרֵיחַ שָׂדֶה" (בראשית כז:כז), לְפִיכָךְ הִלְבִּישָׁה רִבְקָה אוֹתָם אֶת יַעֲקֹב הַנָּה.

פסוק טז

וְכֵן **הִלְבִּישָׁה עַל־יָדָיו**. מֵעוֹרוֹת הַגְּדָיִים וְעַל חֶלְקַת צַוָּארָיו, שֶׁיַּחְשֹׁב יִצְחָק שֶׁהוּא עֵשָׂו בְּמִשְׁמוּשׁ וּבְרֵיחַ בְּגָדִים.

פסוק יז

וַתִּתֵּן אֶת־הַמַּטְעַמִּים. וְלֹא זָכַר אֶת הַבָּשָׂר כִּי בִּכְלַל **מַטְעַמִּים** הַבָּשָׂר, כִּי הֵם עִקָּר לוֹ כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַעֲשֵׂה לִי מַטְעַמִּים" (בראשית כז:ד), שֶׁיִּהְיֶה הַתַּבְשִׁיל מְתֻבָּל בְּמִינֵי תְּבָלִים טוֹבִים.

וְאֶת־הַלֶּחֶם. כִּי עָשְׂתָה לוֹ לֶחֶם חָם.

פסוק יח

וַיָּבֹא. בַּחֶדֶר שֶׁהָיָה שׁוֹכֵב שָׁם, וּקְרָאוֹ **אָבִי**, כִּי הוּא לֹא הָיָה רוֹאֶה אוֹתוֹ.

הִנֶּנִּי. בְּדָגֵשׁ שְׁנֵי הַנּוּנִי"ן.

מִי אַתָּה. כִּי כֵּיוָן שֶׁדִּבֵּר וְאָמַר לוֹ **אָבִי**, נִסְתַּפֵּק בְּקוֹלוֹ, לְפִיכָךְ שְׁאָלוֹ מִי אַתָּה.

פסוק יט

אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ. יֵשׁ תְּמֵהִים אֵיךְ יַעֲקֹב שֶׁהָיָה צַדִּיק וְיָרֵא אֱלֹהִים דִּבֵּר שֶׁקֶר? וְאֵין זֶה תְּמֵהָה, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה יַעֲקֹב כִּי הוּא רָאוּי יוֹתֵר לְבִרְכָה מֵאָחִיו וְרוּחַ הַנְּבוּאָה שֶׁתִּשְׁרֶה עַל יִצְחָק לְבָרְכוֹ יוֹתֵר יִתְעַשֵּׂת הָאֱלֹהִים לְבִרְכָתוֹ מִבִּרְכַת אָחִיו, כִּי הוּא רָצוּי לָאֵל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, וְחִלּוּף הַדְּבָרִים בִּמְקוֹמוֹת כָּאֵלֶּה אֵינָם גְּנַאי וְחִלּוּל לַצַּדִּיק, שֶׁהֲרֵי רָאִינוּ כִּי הָאֵל אָמַר לִשְׁמוּאֵל "עֶגְלַת בָּקָר תִּקַּח בְּיָדֶךָ וְאָמַרְתָּ לִזְבֹּחַ לַה' בָּאתִי" (שמואל א טז:ב) וְכֵן אַבְרָהָם וְיִצְחָק אָמְרוּ עַל נְשׁוֹתֵיהֶם "אֲחֹתִי הִוא" (בראשית כ:ב; כו:ז) וְלֹא נִקְרְאוּ בַּעֲבוּר זֶה דּוֹבְרֵי שֶׁקֶר, כִּי מִירְאָה אָמְרוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ, וְכֵן יַעֲקֹב לְקַבֵּל בִּרְכַת אָבִיו, וְאִם שִׁנָּה דְּבָרוֹ לֹא הָיָה בַּעֲבוּר זֶה דּוֹבֵר שֶׁקֶר, וְעוֹד כִּי מְצֻוֹת אִמּוֹ הָיְתָה, וּכְתִיב "אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ" (ויקרא יט:ג) גַּם נְבוּאָה הָיְתָה, וְתִרְגֵּם אֲנְקְלוֹס "עֲלֵי קִלְלָתְךְ בְּנִי" (בראשית כז:יג), "עֲלַי אִתְאֲמַר בִּנְבוּאָה דְּלָא יְיהוֹן לְוָטַיָא עֲלָךְ בְּרִי".

קוּם־נָא שְׁבָה. כִּי הוּא הָיָה שׁוֹכֵב, וְאוֹמֵר לוֹ שֶׁיָּקוּם מִשְׁכִּיבָתוֹ וְיֵשֵׁב עַל מִטָּתוֹ לֶאֱכֹל.

וְאָכְלָה. צִוּוּי בְּתוֹסֶפֶת ה"א, וְהָאָלֶף חֲטוּפָה.

פסוק כ
וַיֹּאמֶר וְגוֹ'. מִפְּנֵי קוֹלוֹ הָיָה לִבּוֹ נוֹקְפוֹ, לְפִיכָךְ הָיָה חוֹקֵר אוֹתוֹ וְנָתַן דַּעְתּוֹ עַל מַה שֶּׁמְּהֵר לָבוֹא מִן הַשָּׂדֶה בְּצַיִד.
כִּי הִקְרָה ה' אֱלֹהֶיךָ. וּזְכוּתְךָ גָּרְמָה לִי, לְפִי שֶׁהִלַּכְתִּי לָצוּד לְצָרְכֶּךָ.

פסוק כא
וַאֲמַשֶּׁךָּ. כָּל הַשִּׁי"ן וְדִינָהּ לְהִדָּגֵשׁ כְּשִׁין "יְמַשֵּׁנִי" (בראשית כז:יב) וּכְשִׁין "וַיְמַשֵּׁהוּ" (בראשית כז:כב).

פסוק כב
וַיְגַשׁ וְגוֹ' וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו. לֹא מִשְּׁשֵׁהוּ בְּחֶלְקַת צַוָּארוֹ, כִּי אִם בְּיָדָיו וְדֵי לוֹ בָּהֶם.

פסוק כד
אַתָּה זֶה. דֶּרֶךְ שְׁאֵלָה אַף עַל פִּי שֶׁאֵין עִמּוֹ הַשְּׁאֵלָה, וְכֵן "אַתָּה אָמַרְתָּ אֲדֹנָיְהוּ יִמְלֹךְ אַחֲרָי" (מלכים א א:כד) וַאֲחֵרִים רַבִּים; וַעֲדַיִן שָׁאֲלוֹ מִפְּנֵי הַסָּפֵק שֶׁהָיָה לוֹ בַּקּוֹל וְכָל זֶה שֶׁלֹּא יְהֵא כִּמְהַתֵּל בְּעֵינֵי עֵשָׂו בְּנוֹ שֶׁאָמַר לְבָרְכוֹ, וְאִם הָיָה יַעֲקֹב בְּנוֹ וְאָהוּבוֹ לוֹ, לֹא הָיָה טוֹב בְּעֵינָיו שֶׁיִּהְיֶה מְהַתֵּל בְּעֵשָׂו, לְפִיכָךְ חָקַר אוֹתוֹ כַּמָּה פְּעָמִים.

פסוק כה
מְצֵיד בְּנִי. כְּאִלּוּ אָמַר מְצֵידְךָ, אֶלָּא כֵּן הוּא מִנְהַג הַלָּשׁוֹן, וְכֵן "יָקוּם אָבִי וְיֹאכַל מְצֵיד בְּנוֹ" (בראשית כז:לא).
וַיָּבֵא לוֹ יַיִן. לְשַׂמֵּחַ לִבּוֹ שֶׁיְּבָרְכֵהוּ בְּלֵב טוֹב, כִּי רֹב מַאֲכָלָם לֹא הָיָה עִם הַיַּיִן אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁזָּכַר מִשְׁתֶּה.

פסוק כו
וּשְׁקָה־לִּי. וְלֹא אָמַר "וְאֶשְׁקְךָ", וּלְעוֹלָם הַנְּשִׁיקָה תּוֹלָה בַּגָּדוֹל שֶׁנּוֹשֵׁק לַקָּטָן מִמֶּנּוּ, וְאִם הֵם שָׁוִים, כָּל אֶחָד לַחֲבֵרוֹ, כְּמוֹ "וַיִּשְּׁקוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ" (שמואל א כ:מא), אֶלָּא אָמַר כֵּן לְפִי שֶׁיִּצְחָק לֹא הָיָה רוֹאֶה יַעֲקֹב וְלֹא הָיָה יָכוֹל לִנְשֹׁק אֶלָּא מִשּׁוּשׁ, לְפִיכָךְ אָמַר לִבְנוֹ שֶׁיִּשָּׁקֵהוּ.

פסוק כז
וַיָּרַח אֶת־רֵיחַ בְּגָדָיו. בְּעוֹד שֶׁהָיָה נוֹשֵׁק לוֹ הֵרִיחַ רֵיחַ טוֹב מֵהַבְּגָדִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ שֶׁהָיָה לָהֶם רֵיחַ טוֹב מֵעִשְׂבֵי הַשָּׂדֶה הַטּוֹבִים, וּמֵרָחוֹק לֹא הָיָה מַרְגִּישׁ בְּרֵיחָם עַד שֶׁקָּרַב לוֹ וְנָשַׁק לוֹ.

וַיְבָרְכֵהוּ. אַחַר שֶׁאָמַר **רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה** בֵּרְכוֹ, אֶלָּא הִקְדִּימוֹ לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי שָׂמַח לִבּוֹ מִתּוֹךְ הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה וְרֵיחַ הַטּוֹב, וּמִתּוֹךְ כָּךְ שָׂרְתָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּבֵרְכוֹ.
רְאֵה. הַצִּוּוּי בָּזֶה אֵינוֹ לְאָדָם מְיֻחָד, אֶלָּא כֵּן דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן לוֹמַר לְשׁוֹן הַצִּוּוּי שֶׁלֹּא לְאָדָם מְיֻחָד אֶלָּא לְמִי שֶׁיִּהְיֶה, וְהוּא עַל דֶּרֶךְ מְלִיצָה. וְכֵן "אֱמֹר לַמֶּלֶךְ וְלַגְּבִירָה" (ירמיה יג:יח), "קוֹל אֹמֵר קְרָא" (ישעיה מ:ו), "חַזְקוּ יָדַיִם רָפוּת" (ישעיה לה:ג) וְהַדּוֹמִים לָהֶם.
אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ ה'. בֵּרְכוֹ לַשָּׂדֶה, כְּלוֹמַר שֶׁבֵּרְכוֹ ה' בַּעֲשָׂבִים טוֹבִים הַגְּדֵלִים בּוֹ כֵּן רֵיחַ בְּנִי, וְיִהְיֶה וְי"ו "וְיִתֶּן לְךָ" (בראשית כז:כח) לָזֶה הַפֵּירוּשׁ שֶׁהֵם תְּחִלַּת הַדְּבָרִים שֶׁלֹּא יָבֹאוּ לְהוֹסִיף עַל מַה שֶּׁאָמַר כְּוָי"ו "וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו" (בראשית כב:יג) וְהַדּוֹמִים לוֹ רַבִּים. אוֹ יִהְיֶה וְי"ו **בֵּרְכוֹ** כְּנוּי אֶל בְּנוֹ, אָמַר, **רְאֵה רֵיחַ בְּנִי**, כִּי רֵיחוֹ טוֹב, כְּרֵיחַ שָׂדֶה, כִּי בֵּרְכוֹ ה' וְנָתַן לוֹ רֵיחַ טוֹב, וּכְמוֹ שֶׁבֵּרְכוֹ עַד כֹּה יְבָרְכֵהוּ עוֹד "וְיִתֶּן לְךָ וְגוֹ'". וְלָזֶה הַפֵּירוּשׁ יִהְיֶה וְי"ו "וְיִתֶּן לְךָ" כִּשְׁאָר הַוָּוִי"ן לְתוֹסֶפֶת.

פסוק כח

וְיִתֶּן־לְךָ... מִטַּל הַשָּׁמַיִם. מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ לָהּ, וְלֹא זָכַר מָטָר כִּי הַטַּל כֻּלּוֹ לִבְרָכָה וְלֹא כֵן מָטָר, כִּי יֵשׁ מָטָר סוֹחֵף אוֹ שֶׁלֹּא בְּעִתּוֹ. וְהַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה לוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, וְכֵן לְעֵשָׂו.
וּמִשְׁמַנֵּי. מֵ"ם עוֹמֵד בִּמְקוֹם שְׁנַיִם, כְּאִלּוּ אָמַר "וּמִמִּשְׁמַנֵּי"; אוֹ יִהְיֶה טַעֲמוֹ בְּלֹא מֵ"ם הַשִּׁמּוּשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְעֵשָׂו: "הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ" (בראשית כז:לט).

פסוק כט

הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ. הֵם בְּנֵי עֵשָׂו, וְכֵן **בְּנֵי אִמֶּךָ**, וְכֵן הָיָה בִּימֵי דָּוִד וְכֵן יִהְיֶה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ.
אֹרְרֶיךָ אָרוּר. כָּל אֶחָד וְאֶחָד, וְכֵן **בָּרוּךְ**.

פסוק ל

מִצֵּידוֹ. כְּמוֹ מִצּוּדוֹ, שֵׁם בִּמְקוֹם מָקוֹר, וְכֵן "וּלְמַסַּע אֶת הַמַּחֲנוֹת" (במדבר י:ב) כְּמוֹ וּלְהַסִּיעַ אֶת הַמַּחֲנוֹת, "וּמִסְפַּר רֹבַע יִשְׂרָאֵל" (במדבר כג:י) כְּמוֹ וְלִסְפֹּר.

פסוק לא

וַיַּעַשׂ... וַיֹּאמֶר. מְבֹאָר הוּא.

פסוק לג

וַיֶּחֱרַד. הֶרְאָה חֲרָדָה גְּדוֹלָה בְּעַצְמוֹ בִּפְנֵי עֵשָׂו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב עָלָיו עֵשָׂו כִּי בְּכַוָּנָה עָשָׂה יִצְחָק מַה שֶּׁבֵּרַךְ אֶת יַעֲקֹב וְהֵתֵל בּוֹ.

מִי אֵפוֹא. פֵּרַשׁ: מִי הוּא וְאֵיפֹה הוּא.

וְאֹכַל מִכֹּל. מִכֹּל אֲשֶׁר הֵכִין מִמִּינֵי הַמַּטְעַמִּים.

בְּטֶרֶם תָּבוֹא. כִּי אִלּוּ לֹא אָכַלְתִּי מִכֹּל וְהָיִיתָ אַתָּה בָּא בְּתוֹךְ הַסְּעוּדָה, הָיִיתִי מַנִּיחַ שֶׁלּוֹ וְלוֹקֵחַ שֶׁלְּךָ וְהָיִיתִי מְבָרֵךְ אוֹתְךָ. אֲבָל עַתָּה אָכַלְתִּי מִכֹּל קֹדֶם שֶׁבָּאתָ, וּבֵרַכְתָּיו מְיֻד בְּעוֹד שֶׁלִּבִּי טוֹב.

גַּם־בָּרוּךְ יִהְיֶה. אַחַר שֶׁאֲנִי בֵּרַכְתִּיו עַתָּה אֲנִי מְקַיֵּם לוֹ הַבְּרָכָה, כִּי יָדַעְתִּי כִּי בְּנִי הוּא.

פסוק לד

גַּם־אָנִי. אַף אֲנִי בִּנְךָ כְּמוֹהוּ, בָּרְכֵנִי גַּם אָנִי. **אָנִי**. בְּקֶמֶץ שֶׁלֹּא בְּהֶפְסֵק, אֲבָל הוּא בְּהַעֲמָדַת טַעַם, וְכֵן "אִם אָנִי לֹא אֶעֱבֹר עָלֶיךָ" (בראשית לא:נב), "אַף אָנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהלים פט:כח).

פסוק לה

בְּמִרְמָה. שֶׁעָשָׂה יָדָיו שְׂעִירוֹת.

פסוק לו

וַיֹּאמֶר וגו'. כְּשֶׁשָּׁמַע כִּי בְּמִרְמָה בָּא, שֶׁעָשָׂה יָדָיו שְׂעִירוֹת, אָמַר: **הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב**, הֵהֵ"א לַאֲמִתַּת הַדָּבָר כְּהֵ"א "הֲרַצַחְתָּ" (מלכים א כא:יט), "הֲמִן הַסֶּלַע הַזֶּה" (במדבר כ:י) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. אָמַר: עַל נָכוֹן קָרָא הַקּוֹרֵא שְׁמוֹ **יַעֲקֹב**, כִּי יַעֲקֹב יֵשׁ בּוֹ שְׁנֵי עִנְיָנִים: מִן עָקֵב וּמֵרְמָה, כְּמוֹ "עָקֹב הַלֵּב" (ירמיה יז:ט), "כִּי כָל אָח עָקוֹב יַעְקֹב" (ירמיה ט:ג), וּשְׁנֵיהֶם הָיוּ בּוֹ.

וַיַּעְקְבֵנִי. רִמָּה אוֹתִי פְּעָמַיִם.

אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח. בִּנְזִיד עֲדָשִׁים, כְּשֶׁמְּצָאַנִי רָעֵב, וְאֵין לְךָ מִרְמָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ. **וְהִנֵּה עַתָּה** גַּם כֵּן **לָקַח בִּרְכָתִי** בְּמִרְמָה.

הֲלֹא־אָצַלְתָּ לִּי בְּרָכָה. לֹא הִנַּחְתָּ אֶצְלְךָ שׁוּם בְּרָכָה בַּעֲבוּרִי אֶלָּא הַכֹּל נָתַתָּ לוֹ, אֵיךְ הָיָה זֶה.

פסוק לז

וַיַּעַן וְגוֹ'. לְמָה שֶׁאָמַר "הֲלֹא אָצַלְתִּ לִי בְּרָכָה" (בראשית כז:לו) עָנָה הֵן **גְּבִיר**. **וְאֶת כָּל אֶחָיו**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לַאֲחֶיךָ" (בראשית כז:כט), וְהֵם בְּנֵי עֵשָׂו, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. **סְמַכְתִּיו**. לוֹ, שֶׁיִּהְיוּ סְמוּכִים לוֹ וּקְרוֹבִים לוֹ לְעוֹלָם, וְכֵן "רוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי" (תהלים נא:יד) שֶׁתִּהְיֶה סְמוּכָה וּקְרוֹבָה לוֹ, אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשָׁם סַעֲד וּמִשְׁעָן, וְיִהְיֶה חָסֵר בֵּי"ת הַשִּׁמּוּשׁ כְּאִלּוּ אָמַר וּבְדָגָן וּבְתִירוֹשׁ.
וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה. מַה בְּרָכָה נִשְׁאֶרֶה לְךָ אַחַר זֶה, וְכֵן "מַה לְּךָ אֵפוֹא" (ישעיה כב:טז).

פסוק לח

הַבְרָכָה אַחַת. אֵין לְךָ שֶׁתְּבָרְכֵנִי בְּעִנְיָן אַחֵר שֶׁלֹּא בֵּרַכְתָּ אוֹתוֹ.

פסוק לט

הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ. הָאָרֶץ שֶׁתִּירַשׁ אוֹתָהּ וְתֵשֵׁב בָּהּ תִּהְיֶה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, וְהוּא הַר שֵׂעִיר.
וּמִטַּל הַשָּׁמָיִם. כְּלוֹמַר שֶׁמִּתַּחַת תִּהְיֶה אַרְצְךָ שְׁמֵנָה, וּמֵעַל יִהְיֶה לְךָ מִטַּל הַשָּׁמַיִם; וְזֹאת הִיא הַבְּרָכָה שֶׁתַּסְפִּיק לִשְׁנֵיכֶם, שֶׁאַרְצוֹ תִּהְיֶה שְׁמֵנָה וְאַרְצְךָ גַּם כֵּן.

פסוק מ

וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה. זֹאת הַבְּרָכָה תִּהְיֶה מְיֻחֶדֶת לְךָ, שֶׁתִּחְיֶה עַל חַרְבְּךָ וְיִרְאוּךָ בַּעֲבוּר חַרְבְּךָ שֶׁתִּהְיֶה בַּעַל מִלְחָמָה.
וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד. וְגַם בָּזֶה בֵּרְכָה, כִּי טוֹב לוֹ שֶׁיַּעֲבֹד אָחִיו מִשֶּׁיַּעֲבֹד אֶת אֲחֵרִים.
וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד. כְּשֶׁהִגִּיעַ הָעֵת שֶׁתִּמְשֹׁל אַתָּה.
וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ. וְלֹא תַעֲבֶדְנוּ, וְזֶה יִהְיֶה בַּעֲוֹנוֹ.

פסוק מא

יְמֵי אֵבֶל אָבִי. כְּלוֹמַר שֶׁיָּמוּת אָבִי, כִּי קָרוֹב הוּא לָמִיתָה, וְנָאֱבַל עָלָיו וְאַחַר כֵּן אֶהֱרֹג יַעֲקֹב אָחִי, כִּי בְּחַיֵּי אָבִי לֹא אֶעֱשֶׂה כְּדֵי שֶׁלֹּא אַגְרִים לְאָבִי שִׂיבָה רָעָה.

פסוק מב

וַיֻּגַּד לְרִבְקָה. וְהֵיאַךְ הוּגַּד לָהּ, וְהוּא לֹא אָמַר אֶלָּא בְּלִבּוֹ? אֶפְשָׁר כִּי בִּנְבוּאָה נֶאֱמַר לָהּ כִּי נְבִיאָה הָיְתָה, כְּדִבְרֵי הַקַּבָּלָה, אוֹ אֶפְשָׁר, כִּי כְּמוֹ שֶׁחָשַׁב בְּלִבּוֹ כֵּן אָמַר בְּלֹא מִתְכַּוֵּן וְהוּגַּד לְרִבְקָה.

מִתְנַחֵם לְךָ. כְּאִלּוּ קִבֵּל תַּנְחוּמִין עַל מִיתָתְךָ, כִּי חוֹשֵׁב לְהָרְגֶךָּ, אוֹ מִתְנַחֵם עַל מִיתָתוֹ בַּעֲבוּרְךָ, אִם יוּכַל לְהָרְגְךָ אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ אִם יַהַרְגוּהוּ אַחֵר כָּךְ.

פסוק מג
חָרָנָה. כִּי שָׁמְעָה כִּי יָצָא מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָשֶׁבֶת בְּחָרָן.

פסוק מד
יָמִים אֲחָדִים. מְעַטִּים, וּלְפִי שֶׁהָאֶחָד הוּא תְּחִלַּת הַמִּסְפָּרִים וְהוּא הַמְּעַט שֶׁבַּמִּסְפָּרִים יְכֻנֶּה הַדָּבָר הַמּוּעָט בְּאֶחָד, וְכֵן "כְּיָמִים אֲחָדִים" (בראשית כט:כ).

פסוק מה
גַּם־שְׁנֵיכֶם. הָאֶחָד לְרִבּוֹת עַל חֲבֵרוֹ, וְכֵן "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אַתָּה" (בראשית מג:ח) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. כִּי אִם יַהַרְגוּךָ יֵהָרֵג גַּם הוּא, וְהִנֵּה **אֶשְׁכַּל שְׁנֵיכֶם** גַּם **יוֹם אֶחָד**, לָמָּה תִּגָּרֵם זֶה? כִּי אִם לֹא תִּבְרַח יִהְיֶה זֶה.

פסוק מו
מִפְּנֵי בְּנוֹת חֵת. וְהֵם נְשֵׁי עֵשָׂו, וְאִם כֵּן יַעֲשֶׂה יַעֲקֹב לָמָּה לִי חַיִּים, טוֹב לִי שֶׁאָמוּת, כִּי לֹא יוּכַל לִהְיוֹת יָמִים רַבִּים בְּלֹא אִשָּׁה וּכְבָר הוּא בֶּן אַרְבָּעִים וְיוֹתֵר, לְפִיכָךְ צָרִיךְ שֶׁתִּצְוֵהוּ לֵילֵךְ אֶל לָבָן אָחִיהָ וְיִנָּצֵל מֵחֶרֶב אָחִיו וּמִבְּנוֹת כְּנַעַן, כִּי שָׁם יִקַּח מִבְּנוֹת לָבָן אוֹ מִמִּשְׁפָּחוֹת אֲחֵרוֹת.

פרק כח

פסוק א
וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ. וְהַבְּרָכָה הָיָה מַה שֶּׁאָמַר "וְאֵל שַׁדַּי יְבָרֶךְ אוֹתְךָ" (בראשית כח:ג).

פסוק ב
קוּם. עִנְיַן זְרוּז, כְּלוֹמַר מֵעַתָּה תֵּלֵךְ.

פסוק ד
וְיִתֶּן־לְךָ אֶת־בִּרְכַּת אַבְרָהָם. שֶׁבֵּרְכוֹ הָאֵל, כִּי עָלֶיךָ וְעַל זַרְעֲךָ אָמַר, כִּי אַתָּה הַזֶּרַע הַמְיֻחָד לִי כְּמוֹ שֶׁהָיִיתִי אֲנִי לְאָבִי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹ בָּנִים אֲחֵרִים.

פסוק ה
וַיִּשְׁלַח. שִׁלְּחוֹ מֵאִתּוֹ לָלֶכֶת אֶל אֲשֶׁר צִוָּהוּ, וְכֵן עָשָׂה. **וַיֵּלֶךְ פַּדֶּנָה אֲרָם**, וְלָקַח עִמּוֹ כְּדֵי הוֹצָאָתוֹ עַד חָרָן, כִּי יָדַע אָבִיו וְאִמּוֹ כִּי כֵּיוָן שֶׁיִּהְיֶה עִם לָבָן לֹא יֶחְסַר כֹּל.

אֲחִי רִבְקָה. לְפִיכָךְ הָיְתָה לוֹ טַעֲנָה גְּדוֹלָה לָלֶכֶת אֵלָיו לִמְנוּסָה, כִּי אֲחִי אִמּוֹ הוּא. **אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו**, הִקְדִּים יַעֲקֹב לְעֵשָׂו בַּעֲבוּר כִּי אֵם יַעֲקֹב הָיְתָה בֶּאֱמֶת, כִּי הָיְתָה אוֹהֶבֶת אוֹתוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶׁהָיְתָה אוֹהֶבֶת עֵשָׂו, וּמֵחֲמָלָתָהּ עָלָיו שְׁלָחוֹ אֶל אָחִיהָ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה אֵם לְעֵשָׂו גַּם כֵּן, לֹא הָיְתָה אוֹהֶבֶת אוֹתוֹ כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב, וְזֶה הָיָה יָדוּעַ בְּפַדַּן אֲרָם לִקְרוֹבֶיהָ.

פסוק ו

וַיַּרְא. לְפִי שֶׁהָרְאִיָּה גְּדוֹלָה מִשְּׁאָר הָרְגָשׁוֹת, נִשְׁאֲלוֹת כֻּלָּם עָלֶיהָ, וְגַם רְאִית הַלֵּב מִן הָרְגָשׁוֹת.

לָקַחַת־לוֹ מִשָּׁם אִשָּׁה. כִּי לֹא הוֹצִיאוּ קוֹל שֶׁהָיָה בּוֹרֵחַ מִפְּנֵי עֵשָׂו, אֶלָּא לָקַחַת אִשָּׁה הָיָה מְשַׁלְּחוֹ אָבִיו שָׁם.

פסוק ח

וַיַּרְא עֵשָׂו. וְרָאָה גַּם כֵּן שֶׁיַּעֲקֹב שָׁמַע אֵלָיו בָּזֶה, רָאָה **כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן**, וְאַף עַל פִּי שֶׁקֹּדֶם זֶה יָדַע כִּי בֶּאֱמֶת כְּשֶׁלְּקָחַ עֵשָׂו מִבְּנוֹת חֵת לֹא יָשַׁר בְּעֵינֵי יִצְחָק וּמִחָה בּוֹ, אֶלָּא שֶׁלֹּא הִתְחַזֵּק בּוֹ לְבַטְּלוֹ לְפִי שֶׁיָּדַע כִּי עֵשָׂו אֵינוֹ זֶרַע הַמְיֻחָד לוֹ, אַךְ עַתָּה כְּשֶׁרָאָה עֵשָׂו כִּי רָעוֹת כָּל כָּךְ בְּעֵינָיו עַד שֶׁצִּוָּה לְיַעֲקֹב שֶׁלֹּא יִקַּח מֵהֶם אִשָּׁה וְהִטְרִיחוֹ בַּעֲבוּר זֶה לָלֶכֶת עַד פַּדַּן אֲרָם יָדַע בֶּאֱמֶת כִּי רָעוֹת בְּעֵינֵי אָבִיו, וְהָלַךְ אֶל יִשְׁמָעֵאל.

פסוק ט

אֲחוֹת נְבָיוֹת. כִּי הָיָה נְבָיוֹת בַּעַל הַשֵּׂם, וְכֵן "אֲחוֹת לָבָן" (בראשית כה:כ), "אֲחִי יָפֶת" (בראשית י:כא).

עַל נָשָׁיו. הַחִתִּיוֹת, לְקַח זוֹ לְמַעֲלָה וּלְיִתְרוֹן.

פסוק י

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב וְגוֹ' וַיֵּלֶךְ חָרָנָה. כֵּן הוּא מִנְהַג הַכָּתוּב לָקַחַת תְּחִלַּת הַדְּבָרִים וְסוֹפָם וּמַנִּיחַ אֶמְצָעִיתָם, וְכֵן "וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם" (בראשית כד:י) וְלֹא הָלַךְ בְּיוֹם אֶחָד, וְכֵן "צָמַח בְּלִי יַעֲשֶׂה קֶמַח" (הושע ח:ז) וְהִנִּיחַ הַפְּעָלוֹת הָאֶמְצָעִיוֹת, כִּי הוֹלֵךְ הַכָּתוּב בְּסִפּוּר אֶל הַכַּוָּנָה.

פסוק יא

וַיִּפְגַּע. בְּדַרְכּוֹ פָּגַע בָּעֲרָב בְּמָקוֹם אֶחָד שֶׁהָיָה בְּדֶרֶךְ יוֹם אֶחָד מִבְּאֵר שֶׁבַע. וְהָיָה עֶרֶב וְלָן שָׁם כִּי לֹא יָכֹל לָלֶכֶת יוֹתֵר בְּאוֹתוֹ יוֹם כִּי כְּבָר **בָּא הַשֶּׁמֶשׁ** בְּבֹאוֹ בַּמָּקוֹם. וְנִפְתְּחָה בֵּי"ת **בַּמָּקוֹם**, לְיִדִיעַת הַמָּקוֹם שֶׁהָיוּ שָׁנִים שָׁם הַבָּאִים מִבְּאֵר שֶׁבַע.
וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם. אַחַת מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם, כִּי לֹא נִכְנַס בָּעִיר לָלוּן בָּהּ אֶלָּא לָן חוּץ לָעִיר בַּשָּׂדֶה וְשָׁם אֶבֶן אַחַת מְרַאֲשׁוֹתָיו וַיִּשְׁכַּב שָׁם.

פסוק יב

וַיַּחֲלֹם. רַבּוּ הַדֵּעוֹת בְּפִתְרוֹן הַחֲלוֹם הַזֶּה בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה וּבְדִבְרֵי זוּלָתָם. יֵשׁ אוֹמְרִים מַעֲמַד הַר סִינַי הֶרְאָה לוֹ וּמִסְפֵּר אוֹתִיּוֹתָיו סָלְם כְּמִסְפַּר אוֹתִיּוֹת סִינַי.
מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה. בְּאוֹתוֹ מַעֲמָד הָיוּ יַחַד הָעֶלְיוֹנִים עִם הַתַּחְתּוֹנִים.
וּמַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ. הָעוֹלִים הֵם מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, וְהַיּוֹרְדִים הֵם הַמַּלְאָכִים הָעֶלְיוֹנִים.

פסוק יג

וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו. זֶהוּ שֶׁאָמַר, "וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי" (שמות יט:כ). וְיֵשׁ אוֹמְרִים דְּבַר הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁיֵּעָשׂוּ בָּנָיו הֶרְאָה לוֹ, וְהַסֶּלָם הוּא הַמִּזְבֵּחַ. **וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה**. זֶהוּ עֲשַׁן הַמַּעֲרָכָה שֶׁעוֹלֶה לַשָּׁמַיִם לְרָצוֹן רֵיחַ נִיחוֹחַ לַה'.
מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ. אֵלֶּה הַכֹּהֲנִים הַמַּקְרִיבִים הַקָּרְבָּנוֹת וּמַקְטִירִים קְטֹרֶת, וּמָצָאנוּ בְּדִבְרֵיהֶם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא) שֶׁהַסֶּלָם הָיוּ בּוֹ אַרְבַּע חֲוָקִים וְרֹחַב הַסּוֹלָם עוֹלָם וּשְׁלִישׁ עוֹלָם, וְהָיוּ אַרְבָּעָה מַלְאָכִים עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ, שְׁנַיִם עוֹלִים וּשְׁנַיִם יוֹרְדִים, וּכְשֶׁנִּתְחַבְּרוּ בְּחָוָק אֶחָד שְׁנַיִם הָעוֹלִים וּשְׁנַיִם הַיּוֹרְדִים הָיָה מָלֵא הַחָוָק מֵהֶם, וּמַלְאָךְ הוּא שְׁלִישׁ הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר, "וּגְוִיָּתוֹ כְּתַרְשִׁישׁ" (דניאל י:ו) וּגְמִירִי תַּרְשִׁישׁ הֲוֵי שְׁלִישׁוֹ שֶׁל עוֹלָם, הִנֵּה כִּי רֹחַב הַסֶּלָם עוֹלָם וּשְׁלִישׁ עוֹלָם, וְצָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בַּפִּתְרוֹן הַזֶּה, כִּי מַה נִכְבָּד הוּא, וְהֶרְאָה לָנוּ הָרַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה (מורה נבוכים ב:י) בָּזֶה הַפִּתְרוֹן כִּי הַנִּמְצָאִים שְׁלֹשָׁה וְהַשְּׁלִישִׁי הוּא הַמַּלְאָךְ, וְהֶחָוָקִים שֶׁהָיוּ אַרְבַּע הֵם אַרְבַּע כַּדּוּרִים, וְהָעוֹלִים וְהַיּוֹרְדִים רֶמֶז עַל הַמַּנְהִיגִים בְּרָצוֹן הָאֵל.
זֶהוּ מַה שֶּׁאָמַר **וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו**. וְיִהְיֶה טַעַם **עָלָיו** עַל הַסֶּלָם אוֹ עַל יַעֲקֹב, וְיִהְיֶה הַטַּעַם לְהַשְׁכִּילוֹ, וְטַעַם עוֹלִים תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִים לְפִי הִתְלַמְּדוּת הָאָדָם שֶׁהוּא מִמַּטָּה

לְמַעְלָה, וְהַהַנָּהָ הִיא מִלְמַעְלָה לְמַטָּה. סוֹף דָּבָר הַהַנָּהָ הַזֹּאת שֶׁהָיְתָה לְהַשְׂכִּיל אֶת יַעֲקֹב הַנָּהָגַת הָעוֹלָם הֱיאַךְ הִיא וְשֶׁהִיא עַל יְדֵי אֶמְצָעִים, וּלְפִי שֶׁהָיָה בּוֹרֵחַ הֶרְאָה לוֹ זֶה, וְכִי הַמַּנְהִיג הַגָּדוֹל יִמְשֹׁל בַּכֹּל וּמְשַׁנֶּה הַהַנָּהָגָה כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה לִשְׁעָתוֹ, וְהִבְטִיחוֹ לָתֵת הָאָרֶץ הַהִיא לוֹ וּלְזַרְעוֹ כִּי הוּא הַזֹּרֵעַ הַמְיֻחָד מֵאַבְרָהָם וּמִיִּצְחָק. לְפִיכָךְ אָמַר **אָבִיךָ**. כְּאִלּוּ הוּא אָבִיךָ וְלֹא אֲבִי הַבָּנִים הָאֲחֵרִים, כִּי יֶרֶשְׁתּוֹ לְךָ תִּהְיֶה, וְקוֹרֵא לַאֲבִי אָב אָב, וְכֵן "כְּדָוִד אֲבִיו" (מלכים ב טז:ב) שֶׁאָמַר עַל אָחָז, וְרַבִּים כָּכָה.

אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ. שֶׁאַתָּה שׁוֹכֵב בְּמָקוֹם מִמֶּנָּה, וְכֵן "כִּי כָל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה" (בראשית יג:טו). וּמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא) שֶׁקִּפְּלָהּ כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל תַּחְתָּיו, רוֹצֶה לוֹמַר כְּאִלּוּ קִפְּלָהּ כֻּלָּהּ תַּחְתָּיו, כֵּן יִחֲדָהּ לוֹ שֶׁתִּהְיֶה בִּרְשׁוּתוֹ כֻּלָּהּ, שֶׁתִּהְיֶה לְמַתָּנָה מֵעַתָּה וּבָנָיו יִרְשׁוּהָ וְיִשְׁכְּנוּ בָּהּ.

פסוק יד

וְהָיָה... **וּפָרַצְתָּ**. אַתָּה וְזַרְעֶךָ.

וְנִבְרְכוּ בְךָ. בַּעֲבוּרְךָ וּבַעֲבוּר זַרְעֲךָ יִהְיוּ כָּל הַמִּשְׁפָּחוֹת נִבְרָכוֹת, כִּי בְּמַה שֶׁיַּעֲשׂוּ מִצְווֹת הָאֵל וְיַכִּירוּ כִּי הוּא לְבַדּוֹ אֲדוֹן הָעוֹלָם הוּא קִיּוּם הָעוֹלָם וּבַעֲבוּרוֹ הָעוֹלָם עוֹמֵד.

פסוק טו

וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ. אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה בּוֹרֵחַ. **וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ**, בְּלֶכְתְּךָ וּבְשׁוּבְךָ. **כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם־עָשִׂיתִי**. אִם כֵּן לֹא יַעַזְבֵנוּ לְעוֹלָם, כִּי הַהַבְטָחָה לוֹ כָּל יָמָיו לְעוֹלָם וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו.

אֲשֶׁר אִם. כֶּפֶל עִנְיָן לְחַזֵּק הַדָּבָר, כִּי דַּי לוֹ בַּאֲשֶׁר אוֹ בְּאִם.

פסוק טז

אָכֵן יֵשׁ ה' וְגוֹ'. כִּי נִרְאָה הַמָּקוֹם הַזֶּה נִבְחָר וְהוּא מָקוֹם קִבּוּל שְׁכִינָה, כִּי פֹּה הֶרְאַנִי גְּדוֹלוֹת וְנִפְלָאוֹת בְּמַחֲזֵה הַסֶּלָם.

וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי. כִּי אִלּוּ יָדַעְתִּי הָיִיתִי נִזְהָר בְּעַצְמִי יוֹתֵר וְלֹא הָיִיתִי שׁוֹכֵב בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וְאֶפְשָׁר כִּי זֹאת הָיְתָה תְּחִלַּת נְבוּאָתוֹ, וְלָזֶה עוֹד הִכִּיר מַעֲלַת הַמָּקוֹם כִּי שָׁם נִגְלָה אֵלָיו תְּחִלָּה הָאֵל.

פסוק יז

וַיִּירָא וַיֹּאמַר. יָרֵא בְּעַצְמוֹ עַל אֲשֶׁר שָׁכַב שָׁם, אוּלַי לֹא הִתְנַהֵג בַּעֲנָוָה וּבְצִנְיעוּת בְּשָׁכְבוֹ שָׁם.

וַיֹּאמַר מַה־נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה. כִּי מַרְאֶה גְּדוֹלָה כָּזֹאת רָאִיתִי בּוֹ, מְאֹד נוֹרָא הַמָּקוֹם וְצָרִיךְ לִירָא מִמֶּנּוּ וְשֶׁיִּהְיֶה בּוֹ הָאָדָם בְּטָהֳרָה וּבְצִנְיעוּת, כִּי מָקוֹם קָדוֹשׁ הוּא.

אֵין זֶה כִּי אִם־בֵּית אֱלֹהִים. אֵין זֶה הַמָּקוֹם רָאוּי אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה בַּיִת מְקֻדָּשׁ לֵאלֹהִים לְהִתְפַּלֵּל בּוֹ וְלִזְבֹּחַ בּוֹ זְבָחִים לֵאלֹהִים, אוֹ פֵּירוּשׁוֹ לֹא רָאִיתִי הַמַּרְאֶה הַזֹּאת אֶלָּא כְּדֵי שֶׁאֶעֱשֶׂנּוּ בֵּית אֱלֹהִים.

וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם. עַל דֶּרֶךְ "וְתָבוֹא תְפִלָּתָם לִמְעוֹן קָדְשׁוֹ הַשָּׁמַיִם" (דברי הימים ב ל:כז).

פסוק יח

וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה. הֶצִיבָהּ עַל קוֹמָתָהּ.

וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל־רֹאשָׁהּ. כְּדֵי לְהַכִּירָהּ בְּשׁוּבוֹ דֶּרֶךְ שָׁם שֶׁיַּעֲשֶׂה שָׁם מִזְבֵּחַ וְיַקְרִיב עָלָיו, כִּי כֵּן הַשֶּׁמֶן לֹא יִמָּחֶה בְּמֵי מָטָר, אוֹ הָיָה יְצִיקַת הַשֶּׁמֶן לַעֲבוֹדָה כְּמוֹ נֶסֶךְ הַיַּיִן, וְכֵן עָשָׂה בְּשׁוּבוֹ בַּמַּצֵּבָה אֲשֶׁר הֵקִים אָמַר "וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָׁמֶן" (בראשית לה:יד).

וְכָל זֶה הָיָה לְאוֹת וּלְסִימָן שֶׁיִּירְשׁוּ בָּנָיו אֶת הָאָרֶץ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק, כִּי שְׁנֵיהֶם עָשׂוּ בָּאָרֶץ כִּרְצוֹנָם, כִּי הִנֵּה יַעֲקֹב לָקַח הָאֶבֶן הַהִיא וְשָׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה, וְאֵין מִי שֶׁלָּקַח אוֹתָהּ לְצָרְכּוֹ, וְלֹא אֲפִלּוּ בַּעַל הַשָּׂדֶה, וּכְמוֹ שֶׁהֵצִיבָהּ כֵּן מְצָאָהּ וּבָנָה שָׁם מִזְבֵּחַ בְּשׁוּבוֹ, כְּאָדָם הַבּוֹנֶה בְּשֶׁלּוֹ וְאֵין מוֹחֶה בַּעֲדוֹ. וְקָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל שֶׁהָיָה שְׁמוֹ לוּז בָּרִאשׁוֹנָה, וְהִסְכִּימוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם וְזוּלָתָם עַל יָדוֹ, וְכֵן לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּחֻפִּירַת הַבְּאֵרוֹת וּבִבְנוֹת הַמִּזְבְּחוֹת, כִּי שָׁם הָאֵל מוֹרָאָם וְאַהֲבָתָם בְּלֵב אַנְשֵׁי הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי וּלְנְבִיאַי אַל תָּרֵעוּ" (תהלים קה:טו).

פסוק כ

וַיִּדַּר נֶדֶר. נָדַר הַנֶּדֶר עַל תְּנַאי, וְלֹא הָיָה הַתְּנַאי לְפִי שֶׁהָיָה לִבּוֹ נוֹקְפוֹ בַּהַבְטָחָה שֶׁהִבְטִיחוֹ הָאֵל, כִּי יָדַע שֶׁהָאֵל יְקַיֵּם לוֹ הַבְטָחָתוֹ, אֶלָּא לֹא הָיָה הַתְּנַאי אֶלָּא מִפַּחְדּוֹ שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא, וְלֹא תִּהְיֶה הַהַבְטָחָה קַיֶּמֶת, וְלֹא יָשׁוּב אֶל בֵּית אָבִיו וְלֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁנָּדַר.

לֶחֶם לֶאֱכֹל. לֹא שֶׁאַל יִתְרוֹן, אֶלָּא צָרְכוֹ לְבַד כְּדֵי שֶׁיִּחְיֶה, וּמַיִם לֹא הָיָה צָרִיךְ לִשְׁאֹל כִּי בְּכָל מָקוֹם יִמְצָא אָדָם מַיִם לִשְׁתּוֹת בְּחִנָּם.

פסוק כא

וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם. בְּאִשָּׁה וּבָנִים, כִּי זוּלָתָם לֹא יִהְיֶה שָׁלוֹם לוֹ וְלֹא לְאָבִיו וְלֹא לְאִמּוֹ, כִּי הוּא לֹא יוּכַל לָקַחַת אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן.

וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים. רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה מִתְבּוֹדֵד לַעֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים וְלֹא יִתְעַסֵּק עוֹד בְּעִסְקֵי הָעוֹלָם כָּל יָמָיו, וְעוֹד נָדַר שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא שֶׁשָּׂם בּוֹ הָאֶבֶן מִצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית הָאֱלֹהִים, כְּלוֹמַר שֶׁיִּבְנֶה שָׁם בַּיִת וּמִזְבֵּחַ לָבוֹא שָׁם כָּל עוֹבֵד אֱלֹהִים וּלְהִתְפַּלֵּל וְלַעֲבֹד שָׁם לֵאלֹהִים וְלֹא לְזוּלָתוֹ, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים, שֶׁיְּצַוֶּה לְבָנָיו, כִּי בְּרִשְׁתָּם הָאָרֶץ יַעֲשׂוּ שָׁם בֵּית הָאֱלֹהִים. וְעוֹד נָדַר "וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ" (בראשית כח:כב), כְּלוֹמַר אֶתֵּן מַעֲשֵׂר מֵהָרְכוּשׁ וּמֵהַמְקֻנֶה שֶׁתִּתֵּן לִי וְאֶתְּנֶנּוּ לַאֲנָשִׁים שֶׁיְּצַטְרְכוּ מֵהַיִּרְאֵי אֱלֹהִים וְעוֹבְדִים אוֹתוֹ. וְאָמְרוּ (בראשית רבה ע) כִּי גַּם עַל הַבָּנִים אָמַר שֶׁיְּעַשֵּׂר, וְכֵן הָיָה לֵוִי הַמַּעֲשֵׂר שֶׁהָיָה מִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדַת הָאֵל יוֹתֵר מִשְּׁאָר אֶחָיו וְלָמַד יַעֲקֹב בְּהִתְבּוֹדְדוֹ וּמָסַר לוֹ סוֹדוֹת הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה.

וּמַה שֶּׁאָמַר **עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ**. כֵּן הוּא דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לַחֲזֹר הַמָּקוֹר עִם הַפֹּעַל לְחַזֵּק הַפְּעֻלּוֹת, כְּמוֹ "שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ" (דברים יא:יג), "שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן" (דברים יד:כב), וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות נ.) עָשׂוּ סָמֶךְ בָּזֶה הַפָּסוּק וְאָמְרוּ: הָרוֹצֶה לְבַזְבֵּז מִנְכָסָיו לִצְדָקָה אַל יְבַזְבֵּז יוֹתֵר מֵחֹמֶשׁ, שֶׁאָמַר **עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ**, וּשְׁנֵי עֲשִׂירִיּוֹת הוּא הַחֹמֶשׁ, וּמָנְעוּ מִזֶּה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ הוּא לַבְּרִיּוֹת.

פרק כט

פסוק א

וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו. כֵּיוָן שֶׁהִבְטִיחוֹ הָאֵל וְהֶרְאָהוּ הַמַּרְאֶה הַגָּדוֹל הַזֶּה, שָׂמַח וְנָשָׂא רַגְלָיו בְּקַלּוּת וְהָלַךְ שָׂמֵחַ וְטוֹב לֵב, כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה הוֹלֵךְ בְּרִפְיוֹן רַגְלַיִם כְּאָדָם הַבּוֹרֵחַ מִבֵּית אָבִיו עָצֵב, וְלֹא הָיָה בּוֹרֵחַ בְּחִפָּזוֹן כְּבוֹרֵחַ מֵחָרֶב, כִּי לֹא הָיָה מְפַחֵד מֵחֶרֶב אָחִיו כָּל זְמַן שֶׁהָיָה אָבִיו חַי.

וַיֵּלֶךְ אַרְצָה בְנֵי קֶדֶם. כִּי הָאָרֶץ מִזְרָחִית לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהָעִיר הַסְּמוּכָה לִסְפַר אֶרֶץ כְּנַעַן הוּא חָרָן כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, אֶלָּא כְּלַל וְאָמַר אַרְצָה בְנֵי קֶדֶם, שֶׁיָּצָא מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לְאֶרֶץ בְּנֵי קֶדֶם, וּבְהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְחָרָן רָאָה בְּאֵר אֶחָד בַּשָּׂדֶה.

פסוק ב

רֹבְצִים עָלֶיהָ. סְמוּךְ לָהּ, כְּמוֹ "וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה" (במדבר ב:כ), וְהַדּוֹמִים לוֹ רַבִּים.
וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה. לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם מַיִם אֲחֵרִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אַנְשֵׁי הָעִיר, שָׁמוּ אֶבֶן גְּדוֹלָה עַל פִּי הַבְּאֵר כְּדֵי שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהַשְׁקוֹת אֶלָּא בְּהְיוֹתָם יַחַד וְיַשְׁקוּ זֶה אַחַר זֶה, וְאִם יַשְׁקוּ זֶה לְבַדּוֹ וְזֶה לְבַדּוֹ יִשְׁאַב כָּל אֶחָד לְנַפְשׁוֹ וְהַנִּשְׁאָרִים בַּשֹּׁקֶת יֵלְכוּ לְבַטָּלָה וְיִשָּׁפֵךְ עַד שֶׁלֹּא יָבֹא הָאַחֵר, וַאֲפִלּוּ יִהְיוּ בַּשֹּׁקֶת לֹא יִשְׁתֶּה מֵהֶם הַבָּא אַחֲרֵי כֵן כֵּיוָן שֶׁעָמְדוּ שְׁאוּבִים שָׁעָה אוֹ שְׁתַּיִם, כִּי לֹא יִשְׁתּוּ הַצֹּאן לִרְצוֹנָם כֵּן אֶלָּא הַשְּׁאוּבִים לִשְׁעָתָם, לְפִיכָךְ שָׁמוּ אֶבֶן גְּדוֹלָה עַל פִּי הַבְּאֵר שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לַהַסִיעָהּ עַד שֶׁיִּהְיוּ יַחַד כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר.

פסוק ג

וְגָלְלוּ. הָרוֹעִים, רוֹעֵי הָעֲדָרִים.

פסוק ד

וַיֹּאמֶר לָהֶם. לְרוֹעֵי הָעֲדָרִים הַשְּׁלֹשָׁה שֶׁמָּצָא שָׁם.
אַחַי. כְּמוֹ "אַל נָא אַחַי תָּרֵעוּ" (בראשית יט:ח). כִּי יֹאמַר אָדָם לְאוֹהֲבָיו אוֹ לִשְׁכֵנָיו אַחַי אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ קָרוֹב אוֹ אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יְדָעוֹ, וְזֶה לְהַכְנֵס עִמּוֹ בְּאַהֲבָה וְרֵעוּת וְדִבְרֵי שָׁלוֹם.

פסוק ה

לָבָן בֶּן־נָחוֹר. זָכַר אֲבִי אָבִיו וְלֹא זָכַר אָבִיו, כִּי נָחוֹר הָיָה יָדוּעַ וּבַעַל הַשֵּׁם, וְנִכְבָּד יוֹתֵר מִבְּתוּאֵל, וְכֵן אָמַר לָבָן "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי נָחוֹר" (בראשית לא:נג).

פסוק ו

בָּאָה. מִלְּרַע, כִּי הוּא בֵּינוֹנִי.

פסוק ז

וַיֹּאמֶר... וַיֹּאמְרוּ. מְבֹאָר.

פסוק ט

וְרָחֵל בָּאָה. מִלְּעֵיל, כִּי הוּא פֹּעַל עָבָר. **כִּי רֹעָה הִיא**. מִנְהָגָם הָיָה לִהְיוֹת גַּם נָשִׁים רוֹעוֹת, וְכֵן בָּנוֹת יִתְרוֹ שֶׁהָיָה גָּדוֹל בְּמִדְיָן הָיוּ בְנוֹתָיו רוֹעוֹת.

פסוק י

וַיַּ֗גֶל אֶת־הָאֶ֙בֶן֙. עִם שִׁלְשָׁה הָרֹעִים שֶׁהָיוּ שָׁם אוֹ הוּא לְבַדּוֹ, וְהָיָה לוֹ זֶה מִבְּרֵכַת הָאֵל שֶׁנָּתַן לוֹ כֹּחַ יְתֵרָה.

פסוק יא

וַיִּשַּׁ֥ק. כְּיוֹן שֶׁרָאָתָה שֶׁעָשָׂה כָּל זֶה בַּעֲבוּרָהּ קִבְּלָה נְשִׁיקָתוֹ.

וַיִּבְךְּ. זוֹ הִיא בְּכִיָּה שֶׁל שִׂמְחָה וּמֵרֹב אַהֲבָה הֲמִית הַלֵּב.

פסוק יב

כִּ֥י אֲחִ֛י אָבִ֖יהָ הוּא֑. רוֹצֶה לוֹמַר בֶּן אֲחוֹת אָבִיהָ. **וְכִי֙ בֶּן־רִבְקָ֣ה הֽוּא**, שֶׁהָיָה יָדוּעַ לַכֹּל שֶׁנִּשֵּׂאת לְיִצְחָק.

פסוק יג

וַיְסַפֵּ֥ר לְלָבָ֖ן. עַל אֵיזֶה דָּבָר בָּרַח מִבֵּית אָבִיו, וְכִי בְּמִצְוַת אָבִיו וְאִמּוֹ בָּא, וְהֵם שְׁלָחוּהוּ אֵלָיו.

פסוק יד

אַ֥ךְ עַצְמִ֖י. פֵּרוּשׁ: בֶּאֱמֶת, וְכֵן "אַךְ טוֹב לְיִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים" (תהלים עג:א), "אַךְ עַמִּי הֵמָּה" (ישעיה סג:ח) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. אָמַר לוֹ: אַל תָּחוּשׁ אִם יָצָאתָ מִבֵּית אָבִיךָ, כִּי לֹא תֶחְסַר עִמִּי דָּבָר.

פסוק טו

הֲכִי־אָחִ֥י אַתָּ֖ה. כְּמוֹ "הֲכִי קָרֵא", כְּלוֹמַר: אַחַר שֶׁאָחִי אַתָּה, אֵינוֹ טוֹב שֶׁתַּעַבְדֵנִי חִנָּם בְּעַד בְּגָדִים וּמַחְיָתְךָ לְבַד, אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה לְךָ טוֹב עִמִּי וְתִגְדַּל בִּנְכָסִים אִתִּי.

פסוק טז

וּלְלָבָ֖ן. סִפֵּר זֶה בַּתְּחִלָּה בַּעֲבוּר מַה שֶּׁעָתִיד לְסַפֵּר בְּאַהֲבַת יַעֲקֹב אֶת רָחֵל, וְשֶׁעָבַד בַּעֲבוּרָהּ שֶׁבַע שָׁנִים, כִּי לֹא הָיָה עוֹבֵד מַה שֶּׁעָבַד בַּעֲבוּר לֵאָה אֶלָּא שֶׁרְמָּה לוֹ לָבָן.

פסוק יז

וְעֵינֵ֣י לֵאָ֔ה רַכּ֑וֹת. יְפַת תֹּאַר הָיְתָה, אֶלָּא שֶׁעֵינֶיהָ הָיוּ רַכּוֹת וְדוֹמְעוֹת.

אֲבָל רָחֵל הָיְתָה יְפַת־תֹּאַר וִיפַ֥ת מַרְאֶ֖ה. בְּלֹא שׁוּם מוּם. וְתֹאַר הוּא עַל צוּרַת הַפָּנִים וּשְׁאָר הָאֵבָרִים וְקוֹמוֹת הַגּוּף, וּמַרְאֶה עַל הַבָּשָׂר שֶׁהָיָה לָבָן וְאָדֹם וְהַשֵּׂעָר שָׁחֹר.

פסוק יח

אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים בְּרָחֵל. עַל מַה שֶׁשָּׁאַל לוֹ "מַה מַּשְׂכֻּרְתֶּךָ" (בראשית כט:טו) עָנָהוּ: זֹאת תִּהְיֶה מַשְׂכֻּרְתִּי מֵאִתְּךָ, לְבַד עֶרֶךְ בְּגָדִים וּמִחְיָתִי, שֶׁתִּתֵּן לִי אֶת **רָחֵל בִּתְּךָ הַקְּטַנָּה**, אַף עַל פִּי שֶׁזָּכַר רָחֵל אָמַר הַקְּטַנָּה וְשָׁנָה לוֹ הַיְדוּעַ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִטְעֶה בְּאַחֶרֶת. וְיֵשׁ לִשְׁאֹל: אַחַר שֶׁכַּוָּנַת הַצַּדִּיקִים לְאִשָּׁה לְזֶרַע, לָמָּה הָיוּ מַחֲזִירִים אַחַר אִשָּׁה יָפָה כֵּיוָן שֶׁאֵין כַּוָּנָתָם לְתַאֲוָה, וְיַעֲקֹב אָבִינוּ בָּחַר בְּרָחֵל לְפִי שֶׁהָיְתָה יָפָה מְאֹד וְעָבַד בָּהּ שֶׁבַע שָׁנִים וְהִתְרַעֵם בְּלָבָן אַחַר שֶׁנָּתַן לוֹ לֵאָה תְּמוּרָתָהּ לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה יָפָה כְּמוֹ רָחֵל? וְיֵשׁ לוֹמַר כִּי כַוָּנָתָם לְטוֹבָה, לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה יָפָה מְעוֹרֶרֶת הַתַּאֲוָה, וּכְדֵי לְהַרְבּוֹת בָּנִים הָיְתָה כַוָּנָתָם לְעוֹרֵר תַּאֲוָתָם, וְעוֹד כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַבָּנִים וְהַבָּנוֹת יְפֵי מַרְאֶה וְיִהְיוּ דּוֹמִים לָהֶם, וְעוֹד כִּי צוּרָה הַנָּאָה מְשַׂמַּחַת לֵב הָאָדָם, כָּל שֶׁכֵּן הַצּוּרָה שֶׁתִּהְיֶה לְפָנָיו תָּמִיד שֶׁתִּהְיֶה שִׂמְחָתוֹ בָּהּ תְּמִידִי, וְצָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם שָׂמֵחַ בְּעוֹלָמוֹ וּבְחֶלְקוֹ שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל, כִּי הָאֱלֹהִים מְעַנֶּה בְּשִׂמְחַת אָדָם וּמְזַמֵּין לַצַּדִּיק אִשָּׁה יָפָה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְאָבוֹת וְלִשְׁאָר הַצַּדִּיקִים שֶׁיִּהְיוּ שְׂמֵחִים בְּחֶלְקָם וּמוֹלִידִים בָּנִים כְּמוֹתָם.

פסוק יט

טוֹב תִּתִּי. לְהוֹדִיעַ כִּי הַדָּבֵק בְּמִשְׁפַּחְתּוֹ הוּא טוֹב.

שְׁבָה עִמָּדִי. בִּתְנַאי זֶה שֶׁאֲמַרְתָּ, וְאַחַר כֵּן אֶתְּנֶנָּה לָךְ.

פסוק כ

כְּיָמִים אֲחָדִים. מְעַטִּים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. אָמַר כָּל כָּךְ הָיָה אוֹהֵב אוֹתָהּ, כִּי אַחַר שֶׁעָבַד בַּעֲבוּרָהּ שֶׁבַע שָׁנִים הָיָה קַל בְּעֵינָיו כְּאִלּוּ עָבַד שִׁבְעָה יָמִים.

פסוק כב

וַיֶּאֱסֹף. לְהוֹדִיעַ כִּי מִנְהָג נָהוּג הָיָה מֵעוֹלָם, וְהוּא עֲדַיִן, לַעֲשׂוֹת מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה לְנִשּׂוּאִין, יַעֲשֶׂה הֶחָתָן אוֹ אֲבִי הֶחָתָן אוֹ הַכַּלָּה, וְכֵן סָמְכוּ חֲכָמִים סְעוּדַת נִשּׂוּאִין וְשִׁבְעַת יְמֵי שִׂמְחָה, שֶׁהֲרֵי אָמַר "מַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת" (בראשית כט:כז).

פסוק כג

וַיְהִי בָעֶרֶב. הוֹדִיעֵנוּ בְּסִפּוּר הַזֶּה שֶׁאֵין רְאוּי לְאָדָם לְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ לְאוֹר הַנֵּר, כָּל שֶׁכֵּן לְאוֹר הַיּוֹם, וְלֹא לְסַפֵּר עִם אִשְׁתּוֹ בִּשְׁעַת תַּשְׁמִישׁ, אֶלָּא בַּחֲשַׁאי וְלִהְיוֹת בִּצְנִיעוּת עִם אִשְׁתּוֹ, שֶׁהֲרֵי יַעֲקֹב לֹא הִכִּיר בָּהּ אֶלָּא עַד הַבֹּקֶר, לֹא בְּמַרְאֶה וְלֹא בְּקוֹל.

פסוק כד
וַיִּתֵּן אֶת־זִלְפָּה שִׁפְחָתוֹ. כְּשֶׁהִכְנִיסָהּ לַנִּשּׂוּאִין נָתַן לָהּ שִׁפְחָה לְשַׁמְּשָׁהּ וְלַעֲמֹד לְפָנֶיהָ.

פסוק כה
וַיְהִי בַבֹּקֶר וְהִנֵּה־הִיא לֵאָה. כִּי עַד הַבֹּקֶר לֹא הִכִּיר בָּהּ כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וְהַדָּרָשׁ שֶׁמָּסְרָה לָהּ רָחֵל סִימָנִים יָדוּעַ.

פסוק כו
לֹא־יֵעָשֶׂה כֵן בִּמְקוֹמֵנוּ. אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה לֹא שָׁאַלְתָּ אֶלָּא הַקְּטַנָּה, שֶׁיֵּרָאֶה כִּי בִּמְקוֹמְךָ אֵין קַפְּידִין, בִּמְקוֹמֵנוּ לֹא יִתָּכֵן לַעֲשׂוֹת כֵּן.

פסוק כז
מַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת. הַשְׁלֵם שְׁבוּעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה שֶׁל זֹאת, שֶׁל לֵאָה.
וְנִתְּנָה לְךָ. יִתָּכֵן שֶׁהַמִּלָּה מִבִּנְיַן נִפְעַל לִנְקֹבָה, אוֹ תִּהְיֶה מִבִּנְיַן הַקַּל וְהַנּוּ"ן לְמְדַבֵּר בְּדֶרֶךְ הַתִּפְאֶרֶת, כְּמוֹ "מָשְׁכֵנִי אַחֲרֶיךָ נָרוּצָה נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה" (שיר השירים א:ד) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, וְאַחַר שֶׁתִּשְׁלִים שְׁבוּעַת יְמֵי שִׂמְחָה לְלֵאָה אֶתֵּן לְךָ רָחֵל וְתַעֲשֶׂה שִׁבְעָה יְמֵי שִׂמְחָה אֲחֵרִים לָרָחֵל, וּמִכָּאן סָמְכוּ חֲכָמִים (בראשית רבה ע) שֶׁאֵין מְעָרְבִין שִׂמְחָה בְּשִׂמְחָה, אֶלָּא כָּל שִׂמְחָה תִּהְיֶה לְבַדָּהּ.

פסוק כח
וַיַּעַשׂ... וַיִּתֶּן־לוֹ. לָבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר.

פסוק ל
וַיָּבֹא גַּם אֶל־רָחֵל. כְּמוֹ שֶׁבָּא אֶל לֵאָה.
וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה. לְהוֹדִיעַ כִּי גַּם לֵאָה אָהַב, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא בָחַר בָּהּ מִתְּחִלָּה לְאִשָּׁה, כֵּיוָן שֶׁנִּשְׂאָהּ לוֹ אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה בְּכַוָּנָה, אֲהָבָהּ כְּמוֹ שֶׁאָדָם אוֹהֵב אִשְׁתּוֹ, אֲבָל יוֹתֵר אָהַב רָחֵל.

פסוק לא
וַיַּרְא ה' כִּי שְׂנוּאָה לֵאָה. לֹא הָיָה יַעֲקֹב שׂוֹנֵא אוֹתָהּ, אֶלָּא הָיָה אוֹהֵב אוֹתָהּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁהָיָה אוֹהֵב אֶת רָחֵל יוֹתֵר מִלֵּאָה קָרָא לֵאָה שְׂנוּאָה, כְּלוֹמַר כְּנֶגֶד אַהֲבָתָהּ שֶׁל רָחֵל הָיְתָה שְׂנוּאָה, וְכֵן "הָאַחַת אֲהוּבָה וְהָאַחַת שְׂנוּאָה" (דברים כא:טו). וּלְפִי שֶׁהָיְתָה עֲלוּבָה בְּעֵינֶיהָ שֶׁלֹּא הָיְתָה אֲהוּבָה כַּאֲחוֹתָהּ, רָאָה ה' בְּעָנְיָהּ וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ. וּבְאָמְרוֹ **וַיִּפְתַּח**. מְלַמֵּד שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה וְה' פָּתַח רַחְמָהּ.

וְרָחֵל עֲקָרָה. נִשְׁאֲרָה עֲקָרָה כְּמוֹ שֶׁהָיְתָה.

פסוק לב

וַיֶּאֱהַבֵנִי. כְּאָחוֹתִי, וּפַתַּ"ח הַבֵּי"ת בְּמָקוֹם צֵירֵ"י.

פסוק לג

וַתַּהַר עוֹד... כִּי שָׁמַע ה'. שָׁמַע לִתְפִלָּתִי וּתְחִנָּתִי.

פסוק לד

יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי. יִהְיֶה נִלְוֶה לְאַהֲבָתִי יוֹתֵר מֵאַהֲבַת אֶחוֹתִי כִּי יָלַדְתִּי לוֹ שְׁלֹשָׁה בָנִים, וְכֵן הַצַּדִּיקִים לְאִשָּׁה לְבָנִים הִיא.

עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ. יַעֲקֹב קָרָא שְׁמוֹ כְּמַאֲמַר לֵאָה, כִּי שָׂמַח בְּהִוָּלְדוֹ. וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן שֶׁרָאָה בְּנְבוּאָה כִּי בָנָיו יִהְיוּ עַבְדֵי ה' וּמוֹרֵי הַתּוֹרָה וְיִהְיוּ נִלְוִים אֶל ה', וַה' יִהְיֶה נַחֲלָתָם. וּמִמַּאֲמַר אִשְׁתּוֹ וּמִמָּה שֶׁרָאָה בִּנְבוּאָה קָרָא שְׁמוֹ **לֵוִי**. וּמַה שֶּׁמַּחֲזִיק זֶה הָעִנְיָן שֶׁלֹּא קָרָא יַעֲקֹב שֵׁם לְאֶחָד מִבָּנָיו אֶלָּא לָזֶה, וּבִנְיָמִין הוּא טַעַם אַחֵר כְּמוֹ שֶׁנִּכְתֹּב עוֹד.

פסוק לה

אוֹדֶה אֶת ה'. אֵין לִי אֶלָּא לְהוֹדוֹת וּלְשַׁבְּחוֹ שֶׁנָּתַן לִי יוֹתֵר מִמַּה שֶׁבִּקַּשְׁתִּי מִמֶּנּוּ.

וַתַּעֲמֹד מִלֶּדֶת. בְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק, וְזֶה הָיָה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל כְּדֵי שֶׁיֵּלְדוּ גַּם הַשְּׁפָחוֹת לְיַעֲקֹב.

פרק ל

פסוק א

וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחֹתָהּ. קִנְאָה בְּדָבָר שֶׁרָאֲתָה לַאֲחוֹתָהּ שֶׁיָּלְדָה אַרְבָּעָה בָנִים לְיַעֲקֹב וְהִיא לֹא יָלְדָה אֲפִלּוּ אֶחָד.

פסוק ב

אֲשֶׁר־מָנַע מִמֵּךְ. הוּא מָנַע מִמֵּךְ וְלֹא אָנִי, וּמִמֶּנּוּ תְּבַקְּשִׁי שֶׁיִּתֵּן לָךְ בָּנִים, כִּי אֲנִי נוֹתֵן לְךָ הָעוֹנָה שֶׁעָלַי לִתֵּת, וְאִם אַתְּ עֲקָרָה מֵהָאֵל תְּבַקְּשִׁי שֶׁיִּפְתַּח אֶת רַחְמֵךְ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לַאֲחוֹתֵךְ בְּבַקָּשָׁה מִמֶּנּוּ, וְהַמְנִיעָה הִיא מִלֶּתֶת הַהֵרָיוֹן בְּפִתּוּחַ הָרֶחֶם, לְפִיכָךְ **חָרָה אַף יַעֲקֹב** לְפִי שֶׁתְּלָתָה הַכֹּחַ בּוֹ וְלֹא בָּאֵל אֲשֶׁר לוֹ הַכֹּחַ וְהַיְכֹלֶת "עַד עֲקָרָה יָלְדָה שִׁבְעָה" (שמואל א ב:ה), וְהִיא אָמְרָה "הָבָה לִי בָנִים" (בראשית ל:א) אֲבָל אִם אָמְרָה בַּקֵּשׁ רַחֲמִים עָלַי, צָדְקָה בְּמַאֲמָרָהּ וְלֹא חָרָה אַפּוֹ בּוֹ.

פסוק ג

וַתֹּאמֶר. אַחַר שֶׁאֵין בְּיָדֵךְ לַעֲשׂוֹת בִּי דָּבָר וְהָאֵל מָנַע מִמֶּנִּי.
בֹּא אֶל אֲמָתִי וְתֵלֵד עַל־בִּרְכַּי. מַה שֶּׁתֵּלֵד יִהְיֶה עַל בִּרְכַּי וְאֶהְיֶה לוֹ לְאוֹמֶנֶת וְאֶחְשֹׁב שֶׁיִּהְיֶה בְּנִי כֵּיוָן שֶׁיִּהְיֶה מִשְׁפַּחְתִּי.
וְאִבָּנֶה גַּם־אָנֹכִי מִמֶּנָּה. גַּם, רוֹצֶה לוֹמַר כְּמוֹ אֲחוֹתִי, וְאִם לֹא מֵאִתִּי יִהְיֶה מִמֶּנָּה.

פסוק ד

וַתִּתֶּן לוֹ וְגוֹ' לְאִשָּׁה. יִחֲדָה לוֹ לְמִשְׁכָּבוֹ.

פסוק ה

וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב. זָכַר בְּאַרְבָּעָה בְּנֵי הַשִּׁפְחוֹת **לְיַעֲקֹב**, לְהוֹדִיעַ כִּי הֵם נֶחְשָׁבִים לְיַעֲקֹב כִּבְנֵי נָשָׁיו, וְכֵן הָיוּ בִּבְרָכָה וּבִירֻשָּׁה, גַּם הָיָה בָּהֶם רָאשִׁים וְשׁוֹפְטִים כְּמוֹ בִּבְנֵי הַנָּשִׁים.

פסוק ו

דָּנַנִי אֱלֹהִים. שָׁמַנִי בְּדִינוֹ עִם אֲחוֹתִי וְרָאָה כִּי גַּם אֲנִי רְאוּיָה לְבָנִים כָּמוֹהָ, וּלְפִי שֶׁזָּכְרָה הַדִּין זָכְרָה שֵׁם **אֱלֹהִים** שֶׁפֵּרוּשׁוֹ דַּיָּן.
וְגַם שָׁמַע בְּקֹלִי. שֶׁהִתְפַּלְלְתִּי לְפָנָיו עַל זֶה, וַאֲפִלּוּ לֹא הָיִיתִי רְאוּיָה לְכָךְ שָׁמַע בְּקוֹלִי.
וַיִּתֶּן־לִי בֵּן. כִּי אֲנִי חוֹשֶׁב אוֹתוֹ כְּמוֹ אִם הָיָה בְּנִי, כֵּיוָן שֶׁהוּא מִשְׁפַּחְתִּי.

פסוק ח

נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים. חִזּוּקִים גְּדוֹלִים נִתְחַזַּקְתִּי עִם אֲחוֹתִי, כְּאָדָם הַנִּתְפָּשׁ עִם חֲבֵרוֹ וּמִתְחַזֵּק עִמּוֹ לִרְאוֹת מִי יָכוֹל מֵחֲבֵרוֹ וּמִי יַפִּיל אֶת חֲבֵרוֹ, וּמְסִיעִים וּמְסַבְּבִים זֶה אֶת זֶה, לְפִיכָךְ אָמְרָה בָּזֶה הַלָּשׁוֹן כְּמוֹ הַפְּתִיל שֶׁהוּא מְדֻבָּק מִשְּׁנֵי חוּטִים וּכְשֶׁיִּכָּפֵל וְיִהְיֶה שָׁזוּר הוּא יוֹתֵר חָזָק.
וְאָמְרָה **אֱלֹהִים** לְהַגְדִּיל הַנַּפְתּוּלִים, כִּי כָּל דָּבָר שֶׁרוֹצֶה לְהַגְדִּיל סוֹמֵךְ אוֹתוֹ לַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ "עִיר גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים" (יונה ג:ג), "כְּהַרְרֵי אֵל" (תהלים לו:ז), "אַרְזֵי אֵל" (תהלים פ:יא).

פסוק ט

וַתֵּרֶא לַאָה. חָשְׁבָה כִּי לֹא תּוֹלִיד עוֹד וְנָתְנָה שִׁפְחָתָהּ לְיַעֲקֹב לְהַבָּנוֹת מִמֶּנָּה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ לָהּ בָּנִים רָצְתָה לְהַרְבּוֹת בָּנִים, כִּי כָּל כַּוָּנָתָם הָיְתָה לְהַרְבּוֹת בָּנִים.

פסוק יא

בָּגָד. כָּתוּב מִלָּה אַחַת בְּלֹא אָל"ף, וּפֵרוּשׁ בְּמַזָּל טוֹב בָּא זֶה, וּקְרִי שְׁתֵּי מִלּוֹת, רוֹצֶה לוֹמַר בָּא מָזָל, וְהָעִנְיָן אֶחָד. וְכֵן "הָעֹרְכִים לַגַּד שֻׁלְחָן" (ישעיה סה:יא) לְמַזָּל. וְאוֹמֵר רַבִּי מֹשֶׁה הַכֹּהֵן, כִּי הוּא כּוֹכַב צֶדֶק, כִּי כֵן נִקְרָא בִּלְשׁוֹן קֵדָר וְהוּא מַזָּל שֶׁיּוֹרֶה עַל כָּל דָּבָר טוֹב; וְאִם נִפְרַשׁ **גָּד** עִנְיַן גְּדוּד יִתְפָּרֵשׁ גַּם כֵּן עַל זֶה הַדֶּרֶךְ וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ **בָּא גָד**, גּוֹדֵד הַגְּדוּד, כְּלוֹמַר עִם זֶה הָיוּ לִי גְּדוּד בָּנִים.

פסוק יג

בְּאָשְׁרִי. מְקוֹר מִן הַקַּל, יֵאָמֵר כָּל הַבִּנְיָן מִמֶּנּוּ. אָמְרָה **בְּאָשְׁרִי** שֶׁאֲמַרְתִּי: **כִּי אַשְּׁרוּנִי בָנוֹת**, כִּי הַנָּשִׁים אוֹמְרוֹת עָלַי אַשְׁרֵי, שֶׁהָיָה לִי כַּמָּה בָּנִים בֵּין מִמֶּנִּי בֵּין מִשִּׁפְחָתִי.

פסוק יד

וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן. וּרְאוּבֵן הָיָה אָז כְּבֶן שֶׁבַע שָׁנִים וְיָצָא אֶל הַשָּׂדֶה בִּימֵי קְצִיר חִטִּים וּמָצָא דּוּדָאִים וּלְקָטָם וֶהֱבִיאָם אֶל לֵאָה אִמּוֹ, וְהַדּוּדָאִים הֵם עֵשֶׂב שֶׁשָּׁרְשָׁם הוּא מְצֻיָּר צִיּוּר טִבְעִי כִּדְמוּת אָדָם, אוּלַי שָׁמַע רְאוּבֵן מַה שֶּׁאוֹמְרִים הֶהָמוֹן כִּי הֵם מוֹעִילִים לְהֶרָיוֹן הָאִשָּׁה, וּלְפִי שֶׁעָמְדָה אִמּוֹ מִלֶּדֶת הֱבִיאָם אֵלֶיהָ; אֲבָל הַדָּבָר הַזֶּה אֵינוֹ אֱמֶת, כִּי אִלּוּ הָיָה כֵּן לָמָּה לֹא הָרְתָה רָחֵל שֶׁלְּקָחָה מֵהֶם, וְגַם לֵאָה לֹא הָרְתָה בְּסִבָּתָם שֶׁהֲרֵי אָמַר "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל לֵאָה" (בראשית ל:יז).
וַתֹּאמֶר רָחֵל. חָשְׁבָה כִּי דִּבְרֵי הֶהָמוֹן אֱמֶת.

פסוק טו

הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת־אִישִׁי. כִּי בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא הָיוּ בָנִים לְרָחֵל הָיָה יַעֲקֹב שׁוֹכֵב עִם רָחֵל כְּדֵי לְהָפִיס דַּעְתָּהּ.
אֶת אִישִׁי. כִּי אִישִׁי הוּא כְּמוֹ אִישֵׁךְ.
וְלָקַחַת. מָקוֹר, רוֹצֶה לוֹמַר "וְתִרְצִי לָקַחַת", וְאִלּוּ הָיָה כְּדִבְרֵי הַמְתַרְגֵּם שֶׁתִּרְגֵּם "וּתְסַבְּיִן" הָיְתָה הַתֵּי"ו דְּגוּשָׁה כַּמִּשְׁפָּט, כְּמוֹ "וְלָקַחְתְּ בְּיָדֵךְ" (מלכים א יד:ג).
לָכֵן. בַּעֲבוּר כֵּן.

פסוק טז

וַיָּבֹא יַעֲקֹב. כָּל הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי כָּל הָאֻמָּהוֹת כַּוָּנָתָם לְהוֹלִיד בָּנִים מִיַּעֲקֹב לְפִי שֶׁהָיָה צַדִּיק וְטוֹב, לֹא לַהֲנָאַת מִשְׁגָּל, וְרָחֵל כְּשֶׁלְּקָחָהּ יַעֲקֹב הָיָה עִמָּהּ תָּמִיד כִּי אָמַר אוּלַי בְּאַחַת הַפְּעָמִים תִּפָּקֵד וְתַהַר, וְכָל פַּעַם וּפַעַם הָיְתָה מִתְפַּלֶּלֶת לְאֵל שֶׁיִּתֵּן

לָהּ הֵרָיוֹן כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים" (בראשית ל:כב), וְכֵן לֵאָה כְּשֶׁבִּקְּשָׁה אוֹתוֹ מֵאֲחוֹתָהּ כְּדֵי שֶׁתֵּלֵד מִמֶּנּוּ הִתְפַּלְּלָה לָאֵל שֶׁיִּתֵּן לָהּ הֵרָיוֹן בְּאוֹתָהּ בִּיאָה כִּי עָמְדָה מִלֶּדֶת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל לֵאָה" (בראשית ל:יז). וּמַה שֶּׁיָּצְאָה לֵאָה לִקְרַאתוֹ מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר עָשְׂתָה זֹאת לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב לֹא יָדַע בַּדָּבָר וְהָיָה הוֹלֵךְ כְּדַרְכּוֹ לְבֵית רָחֵל וְלֹא הָיָה מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר שֶׁתּוֹצִיאֶנּוּ לֵאָה מִבֵּית אֲחוֹתָהּ אַחַר שֶׁנִּכְנַס שָׁם.

אֵלַי תָּבוֹא. אֶל אָהֳלִי, כִּי לְכָל אַחַת הָיְתָה אֹהֶל בִּפְנֵי עַצְמָהּ.

בַּלַּיְלָה הוּא. בִּידִיעַת הַמִּתְאָר וְחֶסְרוֹן יְדִיעַת הַתֹּאַר, וְכֵן "אֶת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד" (במדבר כח:ד), "אֶת הָעֲגָלָה חֲדָשָׁה" (שמואל ב ו:ג), וְרַבִּים כָּמוֹהֶם.

פסוק יז

בֶּן חֲמִישִׁי. בְּאָמְרוֹ בֵּן חֲמִישִׁי וי"בֶן שִׁשִּׁי" (בראשית ל:יט), לְהוֹדִיעַ כִּי בְּצִדְקָתָהּ וּבִתְפִלָּתָהּ יָצְאוּ חֲצִי שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל מִמֶּנָּה.

פסוק יח

נָתַן שְׂכָרִי. לְפִי שֶׁעָמְדָה מִלֶּדֶת וְנָתְנָה בִּמְקוֹמָהּ שִׁפְחָתָהּ, חָשְׁבָה שֶׁקִּבְּלָה בָּזֶה שָׂכָר מֵאֵת הָאֵל, לְפִיכָךְ קָרְאָה שֵׁם הַבֵּן הַזֶּה **יִשָּׂשכָר**, כְּלוֹמַר יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתִי.

פסוק כ

זְבָדַנִי. עִנְיָנוֹ לְפִי מְקוֹמוֹ: נָתַן לִי אֱלֹהִים מַתָּן טוֹב; וּמַה שֶּׁאָמַר **אוֹתִי** אַחַר שֶׁאָמַר זְבָדַנִי, כְּפֶל הַכְּנוּיִ הוּא לְתוֹסֶפֶת בֵּאוּר. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ **אוֹתִי** כְּמוֹ מִמֶּנִּי, כְּמוֹ "הֵם יָצְאוּ אֶת הָעִיר" (בראשית מד:ג) וְזוּלָתוֹ, כְּלוֹמַר מִמֶּנִּי עַצְמִי נָתַן לִי מַתָּן טוֹב שֶׁלֹּא הָיָה זֶרַע בַּעֲלִי בִּי לְבַטָּלָה וְנָתַן לִי בֵּן הֵרָיוֹן וְיָלַדְתִּי בֵּן, הִנֵּה כִּי הַמַּתָּן הָיָה מִמֶּנִּי וּבִי אֶלָּא שֶׁרְצוֹנוֹ הָיָה מְשֻׁתָּף בּוֹ.

הַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי. שֶׁאֲהֶיֶה בֵּית זְבוּלוֹ וּמְגוּרוֹ וְיִהְיֶה עִמִּי יוֹתֵר תָּמִיד מִמַּה שֶּׁהָיָה וְיוֹסִיף בִּי אַהֲבָה, **כִּי יָלַדְתִּי לוֹ שִׁשָּׁה בָנִים**, וְעַל שֵׁם זְבוּל קָרְאָה אוֹתוֹ **זְבֻלוּן**.

פסוק כא

וְאַחַר יָלְדָה בַּת. נִרְאֶה כִּי דִּינָה תְּאוֹמָה הָיְתָה עִם זְבוּלוֹן, לְפִיכָךְ אָמַר וְאַחַר יָלְדָה בַּת, וְלֹא אָמַר "וַתֵּלֶד עוֹד". וְלֹא זָכַר לָמָּה קָרָא שְׁמָהּ **דִּינָה**, וְיֵשׁ דְּרָשׁ (ברכות ס) שֶׁדָּנָה לֵאָה בְּעַצְמָהּ וְאָמְרָה: אִם זֶה זָכָר לֹא תִּהְיֶה רָחֵל אֲחוֹתִי כְּאַחַת הַשִּׁפָּחוֹת, וְהִתְפַּלְּלָה וְנֶהֶפְכָה לִנְקֵבָה.

פסוק כב
וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים. אַחַר שֶׁנִּרְאָה כְּנִשְׁכַּחַת, שֶׁכֵּיָן יָלְדוּ וְהִיא לֹא יָלְדָה, רָאָה הָאֵל בְּעֶלְבּוֹנָהּ וּפְקָדָהּ.
וַיִּשְׁמַע. אֶל כָּל הַתְּפִלּוֹת שֶׁהִתְפַּלְּלָה, וְהִגִּיעַ עַתָּה הָעֵת שֶׁנַּעֲתָר הָאֵל לִתְפִלָּתָהּ.

פסוק כג
אָסַף אֱלֹהִים. עַל דֶּרֶךְ "אָסְפוּ נָגְהָם" (יואל ד:טו), אוֹ יִהְיֶה לְשׁוֹן כְּלָיָה כְּמוֹ "וְאָסַפְתָּ נַפְשֶׁךָ" (שופטים יח:כה), "פֶּן אֹסִפְךָ עִמּוֹ" (שמואל א טו:ו).

פסוק כד
בֵּן אַחֵר. לְפָחוֹת יִהְיֶה לִי בֵּן אַחֵר אִם לֹא יִהְיֶה לִי בֵּן יוֹתֵר.

פסוק כה
וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל. כֵּיוָן שֶׁיָּלְדָה רָחֵל שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה, אָמַר יַעֲקֹב אֵין לוֹ טַעֲנָה לְלָבָן שֶׁיְּעַכְּבֵנִי עוֹד, כִּי כְבָר יָלְדוּ בָּנוֹתָיו וְשִׁפְחוֹתָיו שֶׁנִּתַּן לִי. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בבא בתרא קכג) כֵּיוָן שֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף בָּטַח מֵרַעְתּוֹ שֶׁל עֵשָׂו, כִּי נֶאֱמַר לוֹ בִּנְבוּאָה כִּי זֶרַע שֶׁל עֵשָׂו עָתִיד לִיפֹּל בְּיַד זַרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף, לְפִיכָךְ רָצָה לָלֶכֶת אֶל אַרְצוֹ.
שַׁלְּחֵנִי. כְּלוֹמַר תֵּן לִי רְשׁוּת לָלֶכֶת.

פסוק כו
תְּנָה. כִּי בְּבֵיתְךָ וּבִרְשׁוּתְךָ כָּל אֲשֶׁר לִי.
אֲשֶׁר עָבַדְתִּי. כְּלוֹמַר לֹא תוּכַל לְעַכְּבָם לִי כִּי עֲבַדְתִּיךָ בָּהֶן, וְאוֹלִיךְ אוֹתָם אֶל אַרְצִי.
בָּהֶן. שֹׁב אֶל **נָשַׁי**.

פסוק כז
נִחַשְׁתִּי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּלוֹמַר יְשִׁיבָתְךָ עִמִּי הָיְתָה לִי נַחַשׁ וְסִימָן טוֹב וְאֶרְצֶה שֶׁתֵּשֵׁב עִמִּי עוֹד.

פסוק כח
נָקְבָה. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן "אֲשֶׁר פִּי ה' יְקֻבָּנוּ" (ישעיה סב:ב), "נִקְבֵי רֵאשִׁית הַגּוֹיִם" (עמוס ו:ג), כְּלוֹמַר: כָּל מַה שֶּׁתִּפְרֹשׁ עָלַי שְׂאֶתֶן בִּשְׂכָרְךָ אֶתֵּן.

פסוק כט
וְאַתָּה אַשֶּׁר־יָדַעְתָּ. פֵּרוּשׁוֹ כִּי מְעַט, כְּלוֹמַר אַתָּה יָדַעְתָּ כִּי עֲבַדְתִּיךָ בֶּאֱמוּנָה, וְיָדַעְתָּ כִּי אֲשֶׁר הָיָה מִקְנְךָ אִתִּי, וֵאלֹהִים שָׁלַח בְּרָכָה בְּמִקְנְךָ.

פסוק ל

לְרַגְלִי. בִּשְׁבִילִי, רוֹצֶה לוֹמַר מִזְּמַן שֶׁהַלַכְתִּי בַּעֲבוּרְךָ, נִתְבָּרַכְתָּ, כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים בְּנֵי אָדָם, "רֶגֶל טוֹבָה לִפְלוֹנִי".

מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם־אָנֹכִי לְבֵיתִי. כְּלוֹמַר מָתַי אֶטְרַח לְצָרְכֵי בֵּיתִי כְּמוֹ שֶׁטָּרַחְתִּי בַּעֲבוּרְךָ.

וְרַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה פֵּרֵשׁ: עַד עַתָּה אֵין עוֹשִׂין לְצָרְכֵי בֵּיתִי אֶלָּא בָּנַי, מָתַי אֶעֱשֶׂה גַּם אָנֹכִי.

פסוק לא

וַיֹּאמֶר מָה אֶתֶּן־לָךְ. כְּלוֹמַר, אֲנִי מְבַקֵּשׁ מִמְּךָ שֶׁתֵּשֵׁב עוֹד עִמִּי, וְעַתָּה אֱמֹר מָה אֶתֶּן־לְךָ בִּשְׂכָרְךָ.

לֹא־תִתֶּן־לִי מְאוּמָה. לֹא תִתֵּן לִי שׂוּם דָּבָר קָצוּב בִּשְׂכָרִי, אֶלָּא יִהְיֶה שְׂכָרִי דֶּרֶךְ מִקְרֶה וְטוֹבַת הָאֵל כְּמוֹ שֶׁיַּזְמִין לִי, וּבָזֶה **אֲשׁוּבָה אֶרְעֶה צֹאנְךָ אֶשְׁמֹר** כְּמוֹ שֶׁעָשִׂיתִי.

פסוק לב

אֶעֱבֹר. פֵּרַשׁ: אֶעֱבֹר עִמְּךָ.

הָסֵר. מָקוֹר, אוֹ פֵּרַשׁ הָסֵר אַתָּה מִשָּׁם שֶׁלֹּא תֹּאמַר הַיּוֹם אוֹ מָחָר שֶׁנִּשְׁאַר שָׁם שׂוּם נָקֹד וְטָלוּא שֶׁיּוֹלִידוּ דְּמוּתָן.

כָּל־שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא. מִן הַתְּיָשִׁים שֶׁהֵם זְכָרִים, וְכֵן מִן הָעִזִּים הַנְּקֵבוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וְטָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים**, וְהַתְּיָשִׁים לֹא זְכָרָם בְּמִפְרָשׁ כִּי כֵן הֵבִינוּ כָּל אֶחָד מֵהֶם, וּבְסִפּוּר הַמַּעֲשֶׂה זְכָרָם בְּפֵרוּשׁ. וּמַה שֶּׁאָמַר **שֶׂה** לְפִי שֶׁהוּא כּוֹלֵל זָכָר וּנְקֵבָה, כְּמוֹ "בֵּין שֶׂה בְּרִיָּה בֵּין שֶׂה רָזָה" (יחזקאל לד:כ), "שׁוֹר אוֹ שֶׂה אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ" (ויקרא כב:כח). **חוּם**. אֲבָל חוּם לֹא יִהְיֶה רֻבָּם שְׁחוֹרוֹת.

נָקֹד. בִּשְׁחוֹרוֹת אוֹ בִּצְהֻבּוֹת שֶׁבָּהֶם נְקֻדּוֹת לְבָנוֹת.

וְטָלוּא. הוּא שֶׁכְּתָמִיהֶם רְחָבִים כְּמוֹ "מְטֻלָּאוֹת" (יהושע ט:ה), וְכֵן בִּדְבָרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קיד) "טְלַאי עַל גַּבֵּי טְלַאי".

חוּם. שָׁחֹר. וְכֵן אָמַר בִּלְשׁוֹן עֲרַבִי בְּמִי שֶׁהוּא שָׁחֹר הָרֹאשׁ וְהַגָּרוֹן מִן הַצֹּאן, יֹאמְרוּ לוֹ חוּם.

וְהָיָה שְׂכָרִי. כְּאֵלֶּה יִהְיֶה שְׂכָרִי, כְּמוֹ שֶׁיּוֹלִידוּ מִכָּאן וֶאֵילָךְ הַצֹּאן.

פסוק לג

וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי. כִּי בְּצֶדֶק הִנְהַגְתִּי עִמְּךָ וְאֶתְנַהֵג, וְצִדְקָתִי תֵּעִיד בִּי שֶׁיּוֹלִידוּ הַצֹּאן רַבִּים כָּאֵלֶּה וְיִהְיוּ לְחֶלְקִי, וְכֹל שֶׁתִּמְצָא בְּחֶלְקִי שֶׁאַפְרִיד מִצֹּאנְךָ וְתִמְצָא שֶׁאֵינוֹ כָּאֵלֶּה

תֹּאמַר כִּי **גָנוֹב הוּא אִתִּי**. וּמִלַּת **לְפָנֶיךָ** דְּבוּקָה עִם **וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי**, כְּלוֹמַר אַתָּה תִּרְאֶה שֶׁתָּעִיד בִּי צִדְקָתִי כְּשֶׁתִּבּוֹא אֵלַי עַל שְׂכָרִי לִרְאוֹת מַה הוּא.

פסוק לד

וַיֹּאמֶר לָבָן הֵן. טוֹב הוּא, אֲנִי רוֹצֶה בָּזֶה הַשָּׂכָר אֲשֶׁר פֵּרַשְׁתָּ. **לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ**, הַלְוַאי שֶׁתִּהְיֶה כִּדְבָרְךָ שֶׁלֹּא תַּחֲזֹר בְּךָ, כִּי חָשַׁב בְּלִבּוֹ כְּיָוֹן שֶׁהַמּוֹלִידִים לֹא הָיוּ כֵּן, הַנּוֹלָדִים נָקֹד וְטָלוּא וְחוּם לֹא יִהְיוּ אֶלָּא מְעַטִּים.

פסוק לה

וַיָּסַר. לָבָן הֵסִירָם מִן הַצֹּאן כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ יַעֲקֹב.

הָעֲקֻדִּים. זָכָר עֲקֻדִּים בִּמְקוֹם נְקֻדִּים, כִּי עֲקֻדִּים הֵם נְקֻדִּים, אֶלָּא שֶׁעֲקֻדִּים רוֹצֶה לוֹמַר נְקֻדּוֹת הַיָּד וְהָרֶגֶל לְבַד, מֵעִנְיַן "וַיַּעֲקֹד אֶת יִצְחָק" (בראשית כב:ט), כִּי כְּשֶׁרוֹצִים לִגְזֹז הַצֹּאן קוֹשְׁרִים אוֹתָם בַּיָּד וּבָרֶגֶל, וּנְקֻדִּים כּוֹלֵל נְקֻדּוֹת כָּל הַגּוּף. וּבָא לְהוֹדִיעַ בְּאָמְרוֹ **עֲקֻדִּים**, כִּי לָבָן דִּקְדֵּק בַּהֲסָרַת הַנְּקֻדִּים, כִּי אֲפִלּוּ אוֹתָן שֶׁלֹּא הָיוּ נְקֻדָּתָם אֶלָּא בָּרַגְלַיִם לְבַד הֵסִיר לָבָן מִן הַצֹּאן, אֵין צָרִיךְ לוֹמַר אוֹתָם שֶׁנְּקֻדָּתָם בְּכָל הַגּוּף. וְאַחַר כָּךְ כָּלַל וְאָמַר **כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ**, כָּל מִי שֶׁיִּהְיֶה שׁוּם לַבְנוּנִית בּוֹ, בֵּין מְעַט בֵּין הַרְבֵּה. וְלָבָן יִהְיֶה תֹּאַר כַּחֲבֵרָיו, וּפֵרוּשׁוֹ כָּל מִי שֶׁהָיָה צֶמֶר לָבָן בּוֹ, רוֹצֶה לוֹמַר בְּחֵלֶק מִמֶּנּוּ, וְיֶחְסַר הַמְתֹאָר, כְּמוֹ "כְּעֵדֶר הַקְּצוּבוֹת" (שיר השירים ד:ב) וְהַדּוֹמִים לוֹ.

וַיִּתֵּן בְּיַד־בָּנָיו. לָבָן נָתַן אוֹתָם שֶׁהֵסִיר בְּיַד בָּנָיו לִרְעוֹתָם.

פסוק לו

וַיָּשֶׂם. צִוָּה לָבָן אֶת בָּנָיו לִרְעוֹת אֶת צֹאנוֹ שֶׁהָיוּ הָעֲקֻדִּים וְהַטְּלָאִים רָחוֹק שְׁלֹשֶׁת יָמִים מִמָּקוֹם שֶׁהָיָה רוֹעֶה יַעֲקֹב, וְיַעֲקֹב הָיָה רֹעֶה הַנּוֹתָרוֹת בַּמָּקוֹם שֶׁהָיָה רָגִיל לִרְעוֹת, וְעָשָׂה זֶה לָבָן מִירְאָתוֹ שֶׁמָּא יֵלְכוּ מִן הַנְּקֻדִּים אֲשֶׁר בְּיַד בָּנָיו אֶל הַצֹּאן שֶׁהָיָה רוֹעֶה יַעֲקֹב וְיִתְעָרְבוּ עִמָּהֶם וְיֹאמַר יַעֲקֹב כִּי שֶׁלּוֹ הֵם.

פסוק לז

וַיִּקַּח וְגוֹ'. לֹא עָשָׂה יַעֲקֹב זֶה בַּשָּׁנָה רִאשׁוֹנָה אֶלָּא מִמֶּנָּה וָאֵילָךְ, וְהַמַּקְלוֹת לֹא הָיָה מֵשִׂים לְצֹאן לָבָן, כִּי אִם לְחֶלְקוֹ הַמַּגִּיעוֹ מִן הַנּוֹלָדִים בַּשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהֵם עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּטְלוּאִים, וּלְאוֹתָם שֶׁהָיוּ שֶׁלּוֹ הָיָה מֵשִׂים הַמַּקְלוֹת כְּדֵי שֶׁלֹּא יוֹלִידוּ אֶלָּא כְּדִמּוּת הַפְּצָלוֹת, שֶׁאִם הָיוּ מוֹלִידִים צֹאן יַעֲקֹב עִזִּים שֶׁלֹּא הָיוּ נְקֻדִּים וּטְלָאִים יַחְשְׁדֵנוּ לָבָן כִּי

גְּנָבָם יַעֲקֹב מֵהַצֹּאן שֶׁלּוֹ. כֵּן פֵּרֵשׁ אֲדֹנִי אָבִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, כִּי רַבִּים תְּמֵהִים עַל יַעֲקֹב אֲבִינוּ שֶׁהָיָה צַדִּיק אֵיךְ הָיָה עוֹשֶׂה דְּבַר רְמָאוּת בְּצֹאן לָבָן לְהַרְבּוֹת חֶלְקוֹ.

לִבְנָה. הוּא עֵץ שֶׁגִּזְרָתוֹ לָבָן, וְלָקַח אוֹתוֹ כְּדֵי לְפַצֵּל הַפְּצָלוֹת בְּעוֹדוֹ **לַח**, וְכֵן לָקַח מַקְלוֹת **לוּז וְעַרְמוֹן** לַחִים, כִּי אִלּוּ יִהְיֶה מַחְשׁוֹפָם לָבָן יוֹתֵר מֵאֲחֵרִים, וְכַאֲשֶׁר הָיָה מֵסִיר הַקְּלִפּוֹת נִשְׁאֲרוּ מְקוֹמוֹתֵיהֶם חֲשׁוּפוֹת וְהֵם לְבָנוֹת, וְהַפְּצוּל הוּא הַסָּרַת הַקְּלִפָּה. **וְלוּז וְעַרְמוֹן** יְדוּעִים.

פסוק לח

וַיַּצֵּג אֶת־הַמַּקְלוֹת. הֶעֱמִידָם בְּשִׁקְתוֹת הַמַּיִם בִּשְׁעַת שֶׁבָּא לְהַשְׁקוֹת הַצֹּאן. זֶהוּ שֶׁאָמַר **אֲשֶׁר תָּבֹאן הַצֹּאן** פֵּרוּשׁ: כַּאֲשֶׁר תָּבֹאן. וְכֵן "אֲשֶׁר רְאִיתֶם" (שמות יד:יג) כַּאֲשֶׁר רְאִיתֶם, "תֹּאכַל מַצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתִךְ" (שמות לד:יח) כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךְ.

לִנְכַּח הַצֹּאן. הֶעֱמִידָם לִנְכַּח הַצֹּאן.

וַיֵּחַמְנָה. כִּי דֶּרֶךְ הַצֹּאן לְהִתְחַמֵּם בְּבֹאָן לִשְׁתּוֹת.

וּפֵירוּשׁ **בָּרָהָטִים**. תַּרְגּוּם "וַיָּרָץ" – "וּרְהַט", וּפֵרוּשׁ: מָקוֹם מְרוּצַת מַיִם בִּבְרֵכוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ לְהַשְׁקוֹת שָׁם הַבְּהֵמוֹת. וּמִלַּת **וַיֵּחַמְנָה**, בָּאָה בְּסִימָן אֶחָד מִשְּׁנֵי סִימָנֵי הַנְּקֵבוֹת, וְכֵן "וַיִּשְׁרְנָה הַפָּרוֹת" (שמואל א ו:יב).

פסוק לט

וַיֶּחֱמוּ. עַל הַזְּכָרִים אָמַר, וְכֵן הַנְּקֵבוֹת כְּאֶחָד מִתְחַמְּמִים.

אֶל־הַמַּקְלוֹת. כְּנֶגֶד הַמַּקְלוֹת.

וַתֵּלַדְן הַצֹּאן. כִּי כֹּחַ הַדִּמְיוֹן בַּמֹּחַ וְהַזֶּרַע תְּחִלָּתוֹ מֵהַמֹּחַ, לְפִיכָךְ יָלְדוּ לְפִי הַדִּמְיוֹן.

פסוק מ

וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד יַעֲקֹב. הִפְרִידָם מִן הַתְּיָשִׁים, וְהֶעֱנִין שֶׁלֹּא הָיָה מַשְׁקֶה אוֹתָם עִמָּהֶם כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצְאוּ עֲקֻדִּים, כִּי אוֹתָם לֹא הָיוּ לְיַעֲקֹב, אֶלָּא הַשְּׁחוֹרִים מִן הַכְּשָׂבִים הָיוּ לוֹ, לְפִיכָךְ הָיָה מַשְׁקֶה אוֹתָם לִבְדָּם הַכְּשָׂבִים וְהָרְחֵלוֹת, וְלָאוֹתָם לֹא הָיָה מֵשִׂים מַקְלוֹת כִּי לֹא הָיָה לוֹ מַקְלוֹת שְׁחוֹרוֹת, אֶלָּא אִם כֵּן הָיָה צוֹבֵעַ אוֹתָם, וְאִם הָיָה עוֹשֶׂה כֵּן הָיָה נָכָר הַדָּבָר וְנוֹדָע כִּי בַּמִּדְבָּר לֹא הָיָה יָכוֹל לְצָבְעָם. אֶלָּא הָיָה נוֹתֵן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד, פְּנֵי הָעִזִּים וְהַתְּיָשִׁים מִצֹּאן יַעֲקֹב נָתַן אוֹתָם בְּשָׁעָה שֶׁהָיוּ שׁוֹתִים כְּנֶגֶד הָעָקֹד וְהַטָּלוּא אֲשֶׁר הָיוּ בְּצֹאן לָבָן מִלְּבַד הַמַּקְלוֹת שֶׁהָיוּ כְּנֶגְדָּם, וְכֵן הָיָה נוֹתֵן פְּנֵי הַכְּשָׂבִים וְהָרְחֵלוֹת

בְּשָׁעָה שֶׁהָיוּ שׁוֹתִים כְּנֶגֶד כָּל חוּם שֶׁהָיָה בְּצֹאן לָבָן כְּדֵי שֶׁיּוֹלִידוּ כְּמוֹתָן; וְזָכַר **עָקֹד** וּבְכִלְלוֹ נָקֹד וְטָלוּא.

וַיָּשֶׂת לוֹ עֲדָרִים לְבַדּוֹ. מֵהַנּוֹלָדִים לוֹ בְּכָל שָׁנָה שָׂת לוֹ עֲדָרִים לְבַדּוֹ, כִּי רַבּוּ הַנּוֹלָדִים, וְנָתַן אוֹתָם בְּיַד רוֹעִים וְלֹא רָעָה אוֹתָם עִם צֹאן לָבָן, כִּי לָבָן הָיָה עֵינוֹ רָעָה, וּכְשֶׁהָיָה בָּא לְבַקֵּר אֶת צֹאנוֹ וְהָיָה רוֹאֶה בַּצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים אוֹ טְלוּאִים כְּמוֹ שֶׁהָיָה תְּנָאוֹ, וּבְכָל שָׁנָה שֶׁהָיָה מַחֲלִיף מַשְׂכּוּרְתּוֹ וְהָיָה רוֹאֶה חֶלְקוֹ שֶׁל יַעֲקֹב רַב מִשֶּׁלּוֹ, הָיָה מֵרִיב עִמּוֹ לְקַנְאָתוֹ בּוֹ.

עַל־צֹאן לָבָן. כְּמוֹ עִם צֹאן, וְכֵן "וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים" (שמות לה:כב).

פסוק מא

וְהָיָה בְּכָל יַחֵם. בְּכָל עֵת שֶׁהָיוּ מִתְחַמְּמוֹת וְהוּא עֵת חִבּוּרָן, וְכֵן הוּא הַתַּרְגּוּם "בְּכָל עִדָּן דְּמִתְיַחֲמָן".

וְיַחֵם. מָקוֹר, וּבַעֲבוּר הִדָּבְקוֹ לְמִלַּת **בְּכָל** נֶאֱמַר שֶׁהוּא בִּמְקוֹם שָׁם, וְאִם נֶאֱמַר שֶׁהוּא חָסֵר עֵת, וּכְמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ הוּא מָקוֹר בְּמִשְׁפָּט. הַצֹּאן מוֹלִידוֹת פַּעֲמַיִם בַּשָּׁנָה וְעַתָּה מְסַפֵּר בְּאֵיזֶה מִן הַלֵּידוֹת הָיָה מֵשִׂים יַעֲקֹב אֶת הַמַּקְלוֹת, וְאָמַר כִּי בַּלֵּידָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהִיא הַמְּעֻטָּה הָיָה מֵשִׂים יַעֲקֹב אֶת הַמַּקְלוֹת לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה לָבָן מַקְפִּיד בְּאוֹתָהּ לֵידָה לָבֹא לְבַקֵּר אֶת צֹאנוֹ לְפִי שֶׁהִיא מְעֻטָּה, אֲבָל בַּלֵּידָה שְׁנִיָּה שֶׁהִיא מְרֻבָּה לֹא הָיָה מֵשִׂים הַמַּקְלוֹת לְפִי שֶׁהָיָה בָּא לָבָן בְּאוֹתָהּ לֵידָה לְבַקֵּר אֶת צֹאנוֹ, אִם הָיָה מוֹצֵא דְּבַר הַמַּקְלוֹת הָיָה מֵרִיב עִמּוֹ וְגוֹזֵל מִמֶּנּוּ אֶת שֶׁלּוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה מוֹצִיא אוֹתוֹ רַמַּאי, וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב לֹא הָיָה מֵשִׂים הַמַּקְלוֹת אֶלָּא בְּשֶׁלּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְתִּי בְּשֵׁם אָבִי אֲדֹנִי זְכֵרוֹנוֹ לִבְרָכָה, אַף עַל פִּי כֵן הָיָה אוֹמֵר לָבָן, כְּשֵׁם שֶׁמֵּשִׂים בְּשֶׁלּוֹ כָּךְ מֵשִׂים בְּשֶׁלִּי.

וּפֵרֵשׁ **הַמְקֻשָּׁרוֹת**. הַקְּשׁוּרִים. וְכֵן **וּבְהַעֲטִיף** וְהָעֲטוּפִים, כְּמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס. וַאֲדֹנִי אָבִי פֵּרֵשׁ, כִּי שָׁנָה אַחַת הָיָה זֶה הַתְּנַאי בֵּינֵיהֶם, שֶׁהָיוּ הַנּוֹלָדִים בְּלֵדָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל יַעֲקֹב וְהַנּוֹלָדִים בְּלֵדָה שְׁנִיָּה שֶׁל לָבָן.

לְיַחְמֵנָּה בַּמַּקְלוֹת. לְיַחֵם אוֹתָן בְּעִנְיַן הַמַּקְלוֹת כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. וְהַהֵ"א **לְיַחְמֵנָּה** נוֹסֶפֶת, כְּהֵ"א "אֹתְכָה" (שמות כט:לה), וּבָאָה הַנּו"ן דְּגוּשָׁה שֶׁלֹּא כְּמִנְהָג, כְּמוֹ הַנּו"ן "עֵינִי תִרְאֶינָּה בָּהּ" (מיכה ז:ז) וְכֵן נו"ן "תְּעַגֶּינָה לְעֵינֵיהֶם" (יחזקאל ד:יב), וְהַמִּנְהָג לִהְיוֹת דְּגוּשָׁה, וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה וּבָזֶה פָּנִים אֲחֵרִים כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלוֹל בְּחֵלֶק

הַדִּקְדּוּק מִמֶּנּוּ. וְהָיָה כָּל הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי הַשְׁגָּחַת הָאֵל לַצַּדִּיק לְהַצִּילוֹ מִיַּד רָשָׁע שֶׁלֹּא יוּכַל לוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "צוֹפָה רָשָׁע לַצַּדִּיק וְגוֹ' ה' לֹא יַעַזְבֶנּוּ בְיָדוֹ" (תהלים לז:לב-לג).

פסוק מג

וַיִּפְרֹץ. עִנְיַן רִבּוּי הַמָּמוֹן, וְכֵן "וּפָרַצְתָּ יָמָּה" (בראשית כח:יד), כְּאִלּוּ הִרְכּוּשׁ פּוֹרֵץ הַגְּדֵר, כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יְכִילֶנּוּ מָקוֹם מֵרֹב, וְזֶה עַל דֶּרֶךְ הַהַפְלָגָה.

וְעוֹד אָמַר **מְאֹד מְאֹד**. לְהַגְדִּיל הָרִבּוּי.

צֹאן רַבּוֹת. אָמַר רַבּוֹת עַל הַנְּקֵבוֹת, כִּי מֵהֶן יִהְיֶה הָרִבּוּי, וְזָכָר אֶחָד יִהְיֶה לְכַמָּה נְקֵבוֹת; וְלֹא זָכַר הַבָּקָר, כִּי מְלַאכְתּוֹ הָיָה בַּצֹּאן וּבָהֶם הָיָה מִתְעַסֵּק, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹ בָּקָר.

פרק לא

פסוק א

וַיִּשְׁמַע אֶת־דִּבְרֵי בְנֵי־לָבָן לֵאמֹר. אִישׁ לְאָחִיו הָיָה אוֹמֵר אֵלֶּה הַדְּבָרִים, וְכֵן הָיוּ אוֹמְרִים לַאֲבִיהֶם לִפְנֵי בָּנָיו שֶׁל יַעֲקֹב.

פסוק ב

וַיַּרְא אֶת פְּנֵי לָבָן. בְּפָנָיו הִכִּיר כִּי **אֵינֶנּוּ עִמּוֹ** בְּלִבּוֹ **כִּתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם**, כִּי רָאָה פָּנָיו זוֹעֲפִים, וּבְעוֹדֶנּוּ חוֹשֵׁב בְּמַה שֶׁהָיָה שׁוֹמֵעַ וְרוֹאֶה בָּא אֵלָיו דִּבֵּר אֱלֹהִים בַּחֲלוֹם.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר ה'. כִּי הַמַּלְאָךְ נִקְרָא בְּשֵׁם אֲדֹנָיו, וְאָמַר דִּבְרֵי שְׁלִיחוּתוֹ בִּלְשׁוֹן אֲדֹנָיו כְּאִלּוּ הוּא מְדַבֵּר.

פסוק ד

וַיִּשְׁלַח... **הַשָּׂדֶה אֶל־צֹאנוֹ**. שֶׁיָּבֹאוּ אֵלָיו אֶל הַשָּׂדֶה בַּמָּקוֹם שֶׁהָיָה רוֹעֶה שָׁם צֹאנוֹ.

פסוק ה

וֵאלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי. הוּא שׁוֹנֵא אוֹתִי מִקִּנְאָתוֹ כִּי רְכוּשִׁי רַב, וְלֹא מִשֶּׁלּוֹ, אֶלָּא כִּי אֱלֹהֵי אָבִי הָיָה עִמָּדִי וְהִצִּילַנִי דַּרְכִּי.

פסוק ו

וְאַתֵּנָה יְדַעְתֶּן. אֲנִי עֲבַדְתִּיהוּ בֶּאֱמוּנָה, וְהָיָה הוֹלֵךְ עִמִּי בְּעִקְפוֹן.

בְּכָל־כֹּחִי. כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְגוֹ'" (בראשית לא:מ).

פסוק ז

וַאֲבִיכֶן הֵתָל בִּי. בָּא הַשֹּׁרֶשׁ הַזֶּה מִבִּנְיַן הַדָּגוּשׁ וְהוּא קַל, וּבָא דָּגֵשׁ "וַיְהַתֵּל בָּהֶם אֱלִיָּהוּ" (מלכים א יח:כז).

עֲשֶׂרֶת מֹנִים. פְּעָמִים, וְאָמַר עֲשֶׂרֶת לְפִי שֶׁהוּא סוֹף אֲחָדִים וְרֹאשׁ הָעֲשָׂרִיּוֹת, לְפִיכָךְ בָּא לְשׁוֹן רִבּוּי הַמִּסְפָּר בְּזֶה הַשֵּׁם בִּסְתָם, וְרוֹצֶה לוֹמַר פְּעָמִים רַבּוֹת, וְכֵן "וְאָפוּ עֶשֶׂר נָשִׁים" (ויקרא כו:כו) וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְאָדוֹנִי אָבִי זְכָרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ עֲשֶׂרֶת דַּוְקָא, כִּי שֵׁשׁ שָׁנִים עָבַד בְּצֹאנוֹ, שָׁנָה הָרִאשׁוֹנָה רָאָה בְּלֵידָה כִּי הָיָה חֶלְקוֹ שֶׁל יַעֲקֹב רַב, **וְהֶחֱלִיף מַשְׂכֻּרְתּוֹ**, וּמִכָּאן וְאֵילַךְ בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה שְׁנֵי פְּעָמִים, כִּי שְׁנֵי פְּעָמִים יוֹלְדוֹת הַצֹּאן בְּכָל שָׁנָה הֵרֵי בְּאַרְבַּע שָׁנִים שְׁמוֹנָה פְּעָמִים, וּבָרִאשׁוֹנָה פַּעַם אַחַת וּבָאַחֲרוֹנָה פַּעַם אַחַת הֵרֵי עֲשָׂרָה.

פסוק ח

כָּל־הַצֹּאן. רֹב הַצֹּאן, כְּמוֹ "וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה" (בראשית מא:נה) וְהַדּוֹמִים לוֹ.

פסוק ט

וַיַּצֵּל. עִנְיַן הֶסָּרָה וּשְׁלִילָה, לְפִי שֶׁהוּא גּוֹזֵל אוֹתִי וּמַחֲלִיף מַשְׂכּוּרְתִּי, לְפִיכָךְ הָיָה מֵאֵת הָאֵל וְהָיוּ יוֹלְדוֹת רֹב הַצֹּאן כְּמַשְׂכּוּרְתִּי, וְכֵן הֶרְאַנִי הָאֵל בַּחֲלוֹם לְהוֹדִיעֵנִי כִּי מֵאִתּוֹ נִהְיָה הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא דֶּרֶךְ מִקְרֶה, כִּי הָאֵל מַשְׂגִּיחַ בִּירֵאָיו לְהַצִּילָם מִיָּד עוֹשְׁקֵיהֶם וּלְהֵיטִיב לָהֶם.

פסוק י

הָעַתֻּדִים. הֵם הַתְּיָשִׁים.

וּבְרֻדִּים. זְכָרוֹ בִּמְקוֹם טְלָאִים. וְאָמַר **בְּרֻדִּים** כִּי לְבָנוּתָם הָיָה כְּמוֹ הַבָּרָד.

פסוק יג

אָנֹכִי הָאֵל בֵּית־אֵל. חָסֵר הַנִּסְמָךְ, רוֹצֶה לוֹמַר הָאֵל אֵל בֵּית־אֵל, כְּמוֹ "הָאָרוֹן הַבְּרִית" (יהושע ג:יד), וְעִנְיַן אֵל בֵּית־אֵל, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁנִּגְלֵיתִי לְךָ בְּבֵית־אֵל.

אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִי. כְּבָר כָּתַבְתִּי כִּי הַמַּלְאָךְ יְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן אֲדֹנָיו כְּאִלּוּ הוּא מְדַבֵּר, כִּי יַעֲקֹב לֹא נָדַר לַמַּלְאָךְ אֶלָּא לָאֵל.

פסוק יד

וַתַּעַן רָחֵל וְלֵאָה. כְּמוֹ "וַיִּבְא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן" (שמות י:ג), וְרָחֵל הָיְתָה רְאשׁוֹנָה לְמַעֲנָה כִּי הָיְתָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב מְאֹד כְּמוֹ שֶׁהוּא הָיָה אוֹהֵב אוֹתָהּ.

פסוק טו
גַּם־אָכוֹל אָת־כַּסְפֵּנוּ. כַּסְפֵּנוּ הָרָאוּי לְתֵת לָנוּ לְהִנָּשֵׂא לְבַעַל. וּמַה שֶּׁאָמְרוּ **וַיֹּאכַל גַּם־אָכוֹל** אֲכִילָה אַחַר אֲכִילָה, כִּי אָכַל מַה שֶּׁרָאוּי לָתֵת לָנוּ וְאָכַל מִשְׁכּוֹרְתְּךָ וִיגִיעֲךָ שֶׁהָיָה לָנוּ וּלְבָנֵינוּ.

פסוק יז
וַיָּקָם וַיִּשָּׂא. נִשָּׂאם וְהִרְכִּיבָם עַל הַגְּמַלִּים.

פסוק יח
וַיְנַהֵג אֶת כָּל מִקְנֵהוּ... מִקְנֵה קִנְיָנוֹ. מַה שֶּׁזָּכַר תְּחִלָּה הוּא מִקְנֵה מִרְעִיתוֹ, וְזֶהוּ מִקְנֶה שֶׁקָּנָה, וּמִקְנֵה סְמוּךְ כִּי הוּא נָקוּד בְּצֵרֵי.

פסוק יט
וְלָבָן הָלַךְ לִגְזֹז אֶת־צֹאנוֹ. וְהָיָה הַמָּקוֹם רָחוֹק שִׁלְשֶׁת יָמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיָּשֶׂם דֶּרֶךְ שִׁלְשֶׁת יָמִים בֵּינוֹ וּבֵין יַעֲקֹב" (בראשית ל:לו), לְפִיכָךְ לֹא יָדַע לָבָן עַד יוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וְלָבָן לֹא הָיָה בְּבֵיתוֹ וְגַם בָּנָיו לֹא הָיוּ שָׁם כִּי הָיוּ רוֹעִים צֹאן אֲבִיהֶם, לְפִיכָךְ לָקְחָה רָחֵל אֶת **הַתְּרָפִים**, כִּי לֹא הָיָה אָדָם בַּבַּיִת שֶׁיִּמְנָעֶנָּה.
וְהַתְּרָפִים. הֵם כְּלִי הַנְּחֹשֶׁת שֶׁרוֹאִין בּוֹ שָׁעוֹת הַיּוֹם וְיִרְאוּ בּוֹ אֶת הָעֲתִידוֹת וּפְעָמִים רַבּוֹת יְכַזֵּב, וְכֵן אָמַר "כִּי הַתְּרָפִים דִּבְּרוּ אָוֶן" (זכריה י:ב). וְנִקְרְאוּ בִּלְשׁוֹן רַבִּים לְפִי שֶׁהוּא עָשׂוּי לוּחוֹת לוּחוֹת. וְהֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא כָּתַב כִּי הַתְּרָפִים עֲשׂוּיִם עַל צוּרַת בֶּן אָדָם וְהִיא עֲשׂוּיָה לְקַבֵּל כֹּחַ עֶלְיוֹנִים, וְנִנְבָּה אוֹתָם רָחֵל כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה בָּהֶם אֲבִיהָ אָנָה הָלְכוּ; וְיַעֲקֹב לֹא יָדַע בָּזֶה הַדָּבָר כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְלֹא יָדַע יַעֲקֹב" (בראשית לא:לב), כִּי אִם הָיָה יוֹדֵעַ לֹא הָיָה מַנִּיחַ אוֹתָהּ לָקַחַת מִבֵּית אֲבִיהָ דָּבָר שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ, כָּל שֶׁכֵּן הַתְּרָפִים.

פסוק כ
וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת־לֵב לָבָן. גָּנַב דַּעְתּוֹ, כִּי הוּא הָיָה חוֹשֵׁב שֶׁיִּהְיֶה בָּעִיר וְהוּא הָלַךְ לוֹ.
עַל־בְּלִי הִגִּיד לוֹ. עַל שֶׁלֹּא הִגִּיד לוֹ דַּרְכּוֹ. **כִּי בֹרֵחַ הוּא**, לֹא שֶׁיֹּאמַר לוֹ "אֲנִי בּוֹרֵחַ", כִּי זֶה לֹא יִתָּכֵן, אֶלָּא טַעַם כִּי בֹּרֵחַ לְמִלַּת **וַיִּגְנֹב**, גָּנַב דַּעְתּוֹ כִּי בּוֹרֵחַ הוּא וְהֶעְלִים מִמֶּנּוּ, וְלֹא הִגִּיד לוֹ כִּי הָיָה רוֹצֶה לָלֶכֶת.

פסוק כא
וַיַּעֲבֹר אֶת־הַנָּהָר. הוּא פְּרָת.

פסוק כב
וַיֵּגַד... בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית כז:מב).

פסוק כג
אֶחָיו. קְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו.

פסוק כד
וַיָּבֹא אֱלֹהִים. כְּמוֹ שֶׁבָּא אֶל אֲבִימֶלֶךְ לִכְבוֹד יִצְחָק, כֵּן בָּא לְלָבָן לִכְבוֹד יַעֲקֹב.
פֶּן־תְּדַבֵּר, שֶׁתָּרִיב עִמּוֹ לַעֲשׂוֹת לוֹ רָע, אֲפִלּוּ מִן הַדִּבּוּר הִשָּׁמֵר. וּפֵרוּשׁ **פֶּן־תְּדַבֵּר** שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר, וְכֵן "פֶּן תְּמוּתוּן" (בראשית ג:ג), "פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנִי שָׁמָּה" (בראשית כד:ו).
מִטּוֹב עַד־רָע. מַה שֶּׁיִּדְמֶה לְךָ שֶׁהוּא טוֹב, אִם תִּקַּח קְצָת מֵרְכוּשׁוֹ וְתַנִּיחַ לוֹ הָרֹב, אוֹ שֶׁתִּקַּח מִמֶּנּוּ הָרֹב שֶׁהוּא רַע אֲפִלּוּ בְּעֵינֶיךָ, אֶלָּא שֶׁתִּרְצֶה לְהַנְקֵם מִמֶּנּוּ לְפִי שֶׁהָלַךְ בְּלֹא רְשׁוּתְךָ.

פסוק כה
וְיַעֲקֹב תָּקַע אֶת־אָהֳלוֹ בָּהָר. בְּאוֹתוֹ הָהָר שֶׁהִדְבִּיקוֹ לָבָן, לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא בָרַח מִפָּנָיו.
וְלָבָן תָּקַע אֶת־אֶחָיו, תָּקַע אֶת־אָהֳלוֹ עִם אֶחָיו גַּם כֵּן בְּהַר הַגִּלְעָד, וְהִנֵּה הָיוּ שְׁנֵיהֶם בָּהָר אֵלֶּה נֹכַח אֵלֶּה. אוֹ פֵּרֵשׁ כְּתַרְגּוּמוֹ "אַשְׁרֵי יָת אֲחוּהִי".

פסוק כו
כִּשְׁבֻיוֹת. כְּנָשִׁים הַשְּׁבוּיוֹת בְּיַד בַּעֲלֵי חֶרֶב שֶׁיּוֹצְאוֹת מִמְּקוֹמָן שֶׁלֹּא מִדַּעַת, כֵּן נָהַגְתָּ בִּבְנוֹתַי שֶׁלֹּא מִדַּעְתִּי וְדַעַת אֲחֵיהֶן וּקְרוֹבֵיהֶן.

פסוק כז
לָמָּה נַחְבֵּאתָ לִבְרֹחַ. נַחְבֵּאתָ מִמֶּנִּי.
וַתִּגְנֹב אֹתִי. אֶת דַּעְתִּי.
וְאֲשַׁלַּחֲךָ. שֶׁאִם הִגַּדְתָּ לִי הָיִיתִי מְשַׁלֵּחֲךָ בְּשִׂמְחָה.

פסוק כח
לְנַשֵּׁק לְבָנַי. בְּנֵי בָנִים וּבְנֵי בָנוֹת הֲרֵי הֵן כְּבָנִים.
עַתָּה הִסְכַּלְתָּ עָשׂוֹ. עָשׂוֹ בְּוי"ו כְּמוֹ בְּהֵ"א, וְהוּא מָקוֹר. וּמַה שֶּׁאָמַר **עַתָּה**, רוֹצֶה לוֹמַר: אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה חָכָם, עַתָּה הָיִיתָ סָכָל בַּזֶּה הַדָּבָר.

פסוק כט
יֶשׁ לְאֵל יָדִי. כְּתַרְגּוּמוֹ: "חֵילָא".
אָמֶשׁ. הַלַּיְלָה שֶׁעָבָרָה.
וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם. אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, שֶׁהוּא הוֹדִיעוֹ בָּעוֹלָם.

פסוק ל
נִכְסֹף נִכְסַפְתָּה. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְנִכְסֹף מָקוֹר מִבִּנְיַן נִפְעַל בְּמִשְׁקַל "נִשְׁאֹל נִשְׁאַל דָּוִד" (שמואל א כ:כח).
לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת־אֱלֹהָי. קָרָא הַתְּרָפִים אֱלֹהִים לְפִי שֶׁהָיוּ בּוֹטְחִים בָּהֶם כְּמוֹ בֵּדְבַר אֱלֹהִים.

פסוק לא
וַיַּעַן... כִּי יָרֵאתִי. לְמַה שֶׁאָמַרְתָּ לִי, "מֶה עָשִׂיתָ וַתִּגְנֹב אֶת לְבָבִי" (בראשית לא:כו), לֹא הוֹדַעְתִּיךָ לְפִי שֶׁיָּרֵאתִי וְאָמַרְתִּי בְּלִבִּי אִם אוֹדִיעֲךָ **פֶּן תִּגְזֹל אֶת בְּנוֹתֶיךָ מֵעִמִּי**.

פסוק לב
עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא. מַה שֶׁאָמַרְתָּ לִי "לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת אֱלֹהָי" (בראשית לא:ל), **עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה**, מֵעַתָּה אֲנִי אוֹמֵר לְךָ שֶׁתַּהֲרֹג מִי שֶׁתִּמְצָאֵם אֶצְלוֹ. **נֶגֶד אַחֵינוּ**, בְּפָנֵי אַחַי וְאַחֶיךָ חַפֵּשׂ כָּל אֲשֶׁר לִי וּמַה שֶּׁתַּכִּיר שֶׁהוּא שֶׁלְּךָ קַח לְךָ, אִם אֱלֹהֶיךָ אוֹ דָּבָר אַחֵר.

פסוק לג
וַיֵּצֵא מֵאֹהֶל לֵאָה. וְכַאֲשֶׁר יָצָא מֵאֹהֶל לֵאָה נִכְנַס בְּאֹהֶל רָחֵל, וּלְפִי שֶׁנִּתְעַכֵּב שָׁם וְרִבּוּ הַדְּבָרִים בֵּינוֹ לְבֵינָהּ כְּתָבוֹ בְּאַחֲרוֹנָה.
וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה: **וַיָּבֹא לָבָן בְּאֹהֶל יַעֲקֹב**. זֶהוּ אֹהֶל רָחֵל, **וַיָּבֹא בְּאֹהֶל רָחֵל**, שְׁנֵי פְּעָמִים נִכְנַס בְּאֹהֶל רָחֵל, הִכִּיר בָּהּ שֶׁהָיְתָה מְשַׁמְּשָׁנִית.

פסוק לד
וְרָחֵל... בְּכַר הַגְּמָל. מַרְדַּעַת הַגָּמָל.

פסוק לה
דֶּרֶךְ נָשִׁים לִי. הוּא הַנִּדּוּת, וְכֵן "אֹרַח כַּנָּשִׁים" (בראשית יח:יא), וְאָמְרָה כֵּן דֶּרֶךְ כְּבוֹד.

פסוק לו
וַיִּחַר לְיַעֲקֹב. לְפִי שֶׁלֹּא הֶאֱמִין בּוֹ וּמִשֵּׁשׁ אֶת כֵּלָיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא אָמַר לוֹ "הַכֶּר לְךָ" (בראשית לא:לב), לָבָן הָיָה לוֹ לִמְנֹעַ עַצְמוֹ מִזֶּה, מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר.

פסוק לז
שַׂמְתָּה כֹּה. סַדֵּר טַעֲנוֹתֶיךָ וּדְבָרֶךָ עִמִּי נֶגֶד אַחַי וְאַחֶיךָ, וְאַחֵי יַעֲקֹב הֵם הָרוֹעִים וּשְׁאָר אֲנָשִׁים שֶׁהָיוּ עִמּוֹ.

פסוק לח
לֹא שִׁכֵּלוּ. מִבְּרָכַת ה' לְךָ בְּגִלְגָּל.
וְאֵילֵי צֹאנְךָ לֹא אָכָלְתִּי. וּמֵאֵילֵי צֹאנְךָ לֹא אָכַלְתִּי, וַאֲפִלּוּ אֶחָד לֹא אָכַלְתִּי, וְתָחְסַר מ"ם הַשִּׁמּוּשׁ, כְּמוֹ "אֶלְחָנָן בֶּן דּוֹדוֹ בֵּית לֶחֶם" (שמואל ב כג:כד) כְּמוֹ מִבֵּית לֶחֶם, "עַד יָקוּם גּוֹי אֹיְבָיו" (יהושע י:יג) מֵאוֹיְבָיו, וְהַדּוֹמִים לָהֶם. וְאָמַר זֶה כִּי דֶּרֶךְ הָרוֹעִים לֶאֱכֹל מִבְּשַׂר מַרְעִיתָם פְּעָמִים, אָמַר הוּא, אֲנִי לֹא אָכַלְתִּי מִצֹּאנְךָ אֶלָּא מִשֶּׁלִּי אָכַלְתִּי, וְזָכַר הָאֵילִים שֶׁהֵם גְּרוּעִים יוֹתֵר לַאֲכִילָה מֵהַכְּבָשִׂים, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא אָכַלְתִּי מֵהֶם; וְלֹא זָכַר הַנְּקֵבוֹת כִּי לֹא יֹאכְלוּם בָּרֹב.

פסוק לט
טְרֵפָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס, כְּגוֹן שְׁנֵי זְאֵבִים וְלֹא הָיָה לִי לְהַצִּיל, זֶהוּ שֶׁאָמַר **מִיָּדִי תְּבַקְּשֶׁנָּה**, אִם הָיִיתִי מֵבִיא אוֹתָהּ אֵלֶיךָ, יָדַעְתִּי שֶׁתְּבַקְּשֶׁנָּה מִיָּדִי שֶׁלֹּא כַדִּין.
אָנֹכִי אֲחַטֶּנָּה. הַחֵטְא הָיָה עָלַי לְשַׁלְּמָהּ לְךָ אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיִיתִי חוֹטֵא וּפוֹשֵׁעַ בּוֹ.
גְּנַבְתִּי יוֹם. אוֹ אִם נִגְנְבָה בְּהֵמָה מִן הָעֵדֶר בֵּין בַּיּוֹם בֵּין בַּלַּיְלָה, אֲנִי הָיִיתִי מְשַׁלֵּם אוֹתָהּ לָךְ.
גְּנַבְתִּי [יוֹם]. הַיְוּ"ד נוֹסֶפֶת כְּיוּ"ד "מְלֵאַתִי מִשְׁפָּט" (ישעיה א:כא), וְאִלּוּ הָיְתָה לְכִנּוּי הָיְתָה הַבַּיִת קָמוּצָה.

פסוק מ
הָיִיתִי בַיּוֹם וְגוֹ'. לְפִי שֶׁלֹּא הָיִיתִי רוֹצֶה לִנְטֹשׁ הַצֹּאן עַל רוֹעֶה אַחֵר תַּחְתַּי, הָיִיתִי סוֹבֵל חֲמִימוּת הַשֶּׁמֶשׁ בַּיּוֹם וְקֶרַח בַּלַּיְלָה, וְנָדְדָה גַּם כֵּן שְׁנָתִי מֵעֵינָי הֵן מִפְּנֵי הַקֹּר הֵן מִפְּנֵי שֶׁהָיָה לִבִּי טָרוּד עַל הַצֹּאן שֶׁמָּא יָבֹאוּ זְאֵבִים לִטְרֹף אוֹ גַּנָּבִים לִגְנֹב.

פסוק מא
בִּשְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ. מַה שֶּׁאֵין מִנְהַג הָעוֹלָם לַעֲשׂוֹת כֵּן לַעֶבֶד בְּאִשָּׁה, וּכְמוֹ כֵן הֵן אָמְרוּ "כִּי מְכָרָנוּ" (בראשית לא:טו).

פסוק מב

אֱלֹהֵי אָבִי. וְאַחַר כֵּן פֵּרַשׁ **אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי**, כְּתַרְגּוּמוֹ, וּפֵרוּשׁוֹ, כִּי הָיָה יַעֲקֹב אוֹמֵר **פַּחַד יִצְחָק** עַל הָעֲקֵדָה, שֶׁמִּפַּחְדּוֹ לְאֵל מָסַר עַצְמוֹ לִשְׁחִיטָה. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **פַּחַד יִצְחָק**, פַּחַד יַעֲקֹב לְיִצְחָק שֶׁיִּמְצָאֶנּוּ חַי.

וּפֵרֵשׁ **הָיָה לִי**. לִשְׁנֵי טְעָמִים, הָאֶחָד, לוּלֵי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם הָיָה לִי בְּעָבְדִי אוֹתְךָ, רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי; וְהָאַחֵר לוּלֵי פַּחַד יִצְחָק הָיָה לִי שֶׁאֲנִי מְפַחֵד אִם אֶמְצָאֶנּוּ חַי וּבַעֲבוּר זֶה לֹא נִשְׁאַרְתִּי עוֹד עִמְּךָ, שֶׁאִם הָיִיתִי נִשְׁאָר עִמְּךָ יוֹתֵר הָיִיתָ מְשַׁלֵּחַ אוֹתִי רֵיקָם מֵרֹב תַּחְבּוּלוֹתֶיךָ וּמַרְמוֹתֶיךָ בְּהַחֲלִיפְךָ מַשְׂכֻּרְתִּי וְתִגְזֹל אֶת אֲשֶׁר לִי וּמִפַּחְדִּי אֶל יִצְחָק מֵהַרְתִּי דַּרְכִּי וְלֹא הוֹדַעְתִּיךָ, כִּי נִכְסַפְתִּי אֵלָיו לִרְאוֹת בְּמִיתָתוֹ וּלְקָבְרוֹ.

וַיּוֹכַח אָמֶשׁ. כְּשֶׁאָמַר לְךָ "הִשָּׁמֶר לְךָ מְדַבֵּר עִם יַעֲקֹב מִטּוֹב וְעַד רָע" (בראשית לא:כט).

פסוק מג

לִי־הוּא. כִּי מִמֶּנִּי הָיָה לְךָ הַכֹּל.

מָה־אֶעֱשֶׂה לָאֵלֶּה. אָמַר לְאֵלֶּה אַחַר שֶׁאָמַר **וְלִבְנֹתַי**, כְּלוֹמַר לְבָנוֹת כָּאֵלֶּה שֶׁהֵם טוֹבוֹת מָה אֶעֱשֶׂה, כְּלוֹמַר אֵיךְ אֶפְחֵד מֵהֶם.

פסוק מד

וְעַתָּה לְכָה. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית יט:לב).

וְהָיָה לְעֵד. דְּבַר הַבְּרִית יִהְיֶה עֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ, וְהָעֲדוּת יְפָרֵשׁ בְּסוֹף "אִם תְּעַנֶּה וְגוֹ'" (בראשית לא:נ).

פסוק מה

וַיְרִימֶהָ מַצֵּבָה. הֵרִימָהּ לִהְיוֹת מַצֵּבָה שֶׁהֻצִּיבָהּ עַל קוֹמָתָהּ וְשָׂמָהּ בְּמָקוֹם גָּבֹהַּ מֵהָהָר לִהְיוֹת נִרְאֵית מֵרָחוֹק, זֶהוּ שֶׁאָמַר וַיְרִימֶהָ וְלֹא אָמַר "וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה" (בראשית כח:יח), וּלְפִיכָךְ קְרָאָהּ מִצְפָּה.

פסוק מו

לְאֶחָיו. לַאֲנָשָׁיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב אָמַר לְאֶחָיו, לָבָן גַּם כֵּן עִם אֲנָשָׁיו לָקְטוּ אֲבָנִים וְעָשׂוּ כֻּלָּם גַּל אֲבָנִים וְאָכְלוּ שָׁם בְּיַחַד, יַעֲקֹב עִם אֲשֶׁר עִמּוֹ, וְלָבָן עִם אֲשֶׁר עִמּוֹ, אָכְלוּ יַחַד עַל־הַגָּל. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ **לְאֶחָיו** גַּם עַל אַנְשֵׁי לָבָן, כִּי כֻּלָּם הָיוּ בִּכְלַל אֶחָיו אַחַר שֶׁהָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם.

פסוק מז
וַיִּקְרָא. כָּל אֶחָד קָרָא לוֹ שֵׁם בִּלְשׁוֹנוֹ, לָבָן בִּלְשׁוֹן אֲרַמִי.
יְגַר שָׂהֲדוּתָא. וְכֵן תַּרְגּוּם "וְהָיְתָה בָבֶל לְגַלִּים" (ירמיה נא:לז) "לְיָגְרִין".

פסוק מח
וַיֹּאמֶר. אָמַר בִּלְשׁוֹנוֹ זֶה הַדָּבָר, אוֹ אָמַר בִּלְשׁוֹן עִבְרִי, כִּי אֶפְשָׁר שֶׁלָּבָן הָיָה יוֹדֵעַ לָשׁוֹן עִבְרִי וּמְדַבֵּר בּוֹ עִם יַעֲקֹב.
עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ. יַעֲקֹב קָרָא שְׁמוֹ גַּלְעֵד, לִהְיוֹתוֹ עֵד בֵּינוֹ וּבֵין לָבָן, וְלָבָן אָמַר הַדָּבָר עוֹד לְקַיֵּם הַבְּרִית בְּעֵדוּת זוֹ.

פסוק מט
וְהַמִּצְפָּה. וְהִיא הַמַּצֵּבָה שֶׁקָּרָא אוֹתָהּ יַעֲקֹב מִצְפָּה, לְפִי שֶׁהֵקִימָהּ בְּמָקוֹם גָּבוֹהַּ, וְקָרָא אוֹתָהּ גַּם כֵּן מִצְפָּה לְעִנְיַן שֶׁאָמַר **יִצֶּף ה' בֵּינִי וּבֵינֶךָ**, וְלָבָן קָרָאהּ בִּלְשׁוֹנוֹ סָהֲדוּתָא.
כִּי נִסָּתֵר. כַּאֲשֶׁר נִסְתָּר אִישׁ מֵרֵעֵהוּ וְלֹא יִרְאֶה אִישׁ מִמֶּנּוּ בְּעִנְיַן חֲבֵרוֹ, יִהְיֶה לִי עֵד בֵּינִי וּבֵינֶיךָ.

פסוק נ
אִם תְּעַנֶּה. אִם יֶחְסְרוּ דָּבָר וְיִצְטָעֲקוּ, אוֹ שֶׁלֹּא תִתְנַהֵג עִמָּהֶן דֶּרֶךְ כָּבוֹד, כִּי כָּל זֶה עִנּוּי לַנָּשִׁים הַנִּכְבָּדוֹת. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה **אִם תְּעַנֶּה** מִתַּשְׁמִישׁ (יומא עז), **אִם תִּקַּח** צָרוֹת.
אֵין אִישׁ עִמָּנוּ. וַהֲלֹא כַּמָּה אֲנָשִׁים הָיוּ עִמָּהֶם, אֶלָּא אֵין אִישׁ עִמָּנוּ שֶׁיּוֹכִיחַ בֵּין שְׁנֵינוּ אִם תַּעֲשֶׂה זֶה, כִּי אַתָּה תִּשְׁכֹּן בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת וְאֵין מִי שֶׁיֹּאמַר לְךָ מָה תַּעֲשֶׂה הֲלֹא כָּרַתָּ בְּרִית עִם לָבָן? אֶלָּא **אֱלֹהִים** יִהְיֶה **עֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ** אִם תִּשְׁקֹר בְּעֵדוּתִי.

פסוק נא
אֲשֶׁר יָרִיתִי. לִהְיוֹתָם עֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ יִהְיֶה בֵּינִי וּבֵינְךָ שֶׁלֹּא תַּעֲבֹר מֵהֶם אֵלַי לְרָעָה, וְלֹא אֶעֱבֹר מֵהֶם וְהָלְאָה אֵלֶיךָ לְרָעָה. וְאָמַר **אֲשֶׁר יָרִיתִי** אַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב הֵקִים הַמַּצֵּבָה וְהוּא אָמַר לַעֲשׂוֹת הַגַּל, כֵּיוָן שֶׁלָּבָן אָמַר לְיַעֲקֹב "לָכָה נִכְרְתָה בְרִית" (בראשית לא:מד) וְיַעֲקֹב עָשָׂה עַל דְּבָרָיו, הֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ יָרָה אַבְנֵי הַגַּל וְהַמַּצֵּבָה, וּכְבָר פֵּרַשְׁנוּ כִּי בְּנֵי לָבָן וְאֶחָיו לָקְטוּ אֲבָנִים לַעֲשׂוֹת הַגַּל. אוֹ פֵּרוּשׁ **אֲשֶׁר יָרִיתִי** בִּדְבָרֵי כְּלוֹמַר בִּדְבָרֵי הִשְׁלַכְתִּים בֵּינִי וּבֵינֶךָ, וְכֵן "אוֹרֶה אֶתְכֶם בְּיַד אֵל" (איוב כז:יא).

פסוק נב
אִם־אָנִי. "אִם" זֶה, טַעְמוֹ בְּמָקוֹם שִׁי"ן הַשִּׁמּוּשׁ, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁאֲנִי שֶׁאַתָּה, וְכֵן "עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתּוֹת" (בראשית כד:יט).
אָנִי. בְּקָמָץ שֶׁלֹּא בְּמָקוֹם הַפֶּסֶק, אֲבָל הוּא בְּהַעֲמָדַת טַעַם, וְכֵן "אַף אָנִי בְּכוֹר אֶתְּנֶהוּ" (תהלים פט:כח), "בָּרְכֵנִי גַם אָנִי" (בראשית כז:לד).
וְאֶת הַמַּצֵּבָה. אֲשֶׁר הֵצַבְתָּ אַתָּה לְעֵד וְלִבְרִית בֵּינִי וּבֵינֶךָ, כִּי הַמַּצֵּבָה הֵרִים יַעֲקֹב וְהַגֵּל עָשׂוּ שְׁנֵיהֶם, לְפִיכָךְ זָכַר הַמַּצֵּבָה בְּאָמְרוֹ לְיַעֲקֹב **וְאִם אַתָּה**. וְהֵיאַךְ הָיָה לָבָן מְפַיֵּס מִמֶּנּוּ, וַהֲלֹא אָמַר "יֶשׁ לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע" (בראשית לא:כט), אֶלָּא שֶׁרָאָה כִּי אֱלֹהִים עִם יַעֲקֹב בְּכָל אֲשֶׁר עוֹשֶׂה וְהִזְהִירוֹ עָלָיו וְאָמַר "הִשָּׁמֶר לְךָ" (שם), לְפִיכָךְ יָרֵא מִמֶּנּוּ וּבִקֵּשׁ מִמֶּנּוּ בְּרִית, כְּמוֹ שֶׁאָמַר אֲבִימֶלֶךְ לְיִצְחָק, "רָאוֹ רָאִינוּ כִּי הָיָה ה' עִמָּךְ, תְּהִי נָא אָלָה וְגוֹ'" (בראשית כו:כח).

פסוק נג
אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וַאלֹהֵי נָחוֹר. אֱלֹהֵי אַבְרָהָם קֹדֶשׁ, אֱלֹהֵי נָחוֹר חֹל, וְהוּא אֱלֹהִים אֲחֵרִים שֶׁהִיא עֲבוֹדַת הַכּוֹכָבִים שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים הַדּוֹרוֹת הָהֵם וְלָבָן הָיָה מַאֲמִין בָּהֶם, וְזָכַר אַבְרָהָם וְנָחוֹר וְלֹא זָכַר יִצְחָק וּבְתוּאֵל, לְפִי שֶׁהֵם הָיוּ נוֹדָעִים יוֹתֵר וּמְפֻרְסָמִים בִּגְדֻלָּה.
אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם. (מסכת סופרים ד) חֹל, כֵּיוָן שֶׁמִּתְעָרֵב בּוֹ אֱלֹהוּת חֹל, וְזָכַר אֱלֹהֵי אֲבִי יַעֲקֹב וַאֲבִי לָבָן, כָּל אֶחָד נִשְׁבַּע בֶּאֱמוּנָתוֹ, וְיַעֲקֹב נִשְׁבַּע מַה שֶּׁאָמַר לָבָן **בְּפַחַד אָבִיו יִצְחָק**, וּכְבָר פֵּרַשְׁנוּהוּ.

פסוק נד
וַיִּזְבַּח. עָשָׂה סְעוּדָה וּמִשְׁתֶּה כְּדֵי שֶׁיֹּאכְלוּ בְּיַחַד בְּהַפְרָדָם זֶה מִזֶּה לְזִכָּרוֹן הַבְּרִית.
וַיִּקְרָא לְאֶחָיו. לְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עִם לָבָן, כִּי כֻּלָּם אַחִים וְאוֹהֲבִים אַחֲרֵי הַבְּרִית. **לֶחֶם**, כְּלָל לְכָל מַאֲכָל.

פרק לב

פסוק א
וַיִּשְׁכֵּם. מִבֹּאֶר הוּא.

פסוק ב
וְיַעֲקֹב... מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים. הָאֵל שָׁלַח מַלְאָכִים אֵלָיו לְהַבְטִיחוֹ בַּדֶּרֶךְ.

פסוק ג

כַּאֲשֶׁר רָאָם. כְּמוֹ "וַיַּרְא וַיֵּרָץ לִקְרָאתָם" שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית יח:ב).
מַחֲנָיִם. שְׁתֵּי מַחֲנוֹת: מַחֲנֵה מַלְאָכִים וּמַחֲנֵה יַעֲקֹב, לְפִיכָךְ קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מַחֲנָיִם, וּבַשֵּׁם הַזֶּה נִקְרָא מֵהַיּוֹם הַהוּא וָאֵילָךְ כְּמוֹ שֶׁרְאִינוּהוּ נִזְכָּר כֵּן בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ (יג:ל) וְהִסְכִּימוּ עִמּוֹ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם. וְכֵן כָּל הַמְּקוֹמוֹת שֶׁהָיוּ קוֹרְאִים לָהֶם הָאָבוֹת כֵּן הָיָה שְׁמָם, וְזֶה מִבִּרְכַּת ה' עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּרֹאשׁ הַפָּרָשָׁה.

פסוק ד

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים. אַף עַל פִּי שֶׁהִבְטִיחוֹ הָאֵל כַּמָּה פְּעָמִים, הָיָה מְפַחֵד מֵאָחִיו, כִּי בְכַעַס הָיָה עִמּוֹ כְּשֶׁנִּפְרַד מִמֶּנּוּ, וְהָיָה מְפַחֵד מִמֶּנּוּ שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּרֹאשׁ פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא, וְשָׁלַח לוֹ מַלְאָכִים מֵאֲנָשָׁיו לְפָנָיו שֶׁיָּבוֹא הוּא לִמְצֹא חֵן בְּעֵינָיו.
אַרְצָה שֵׂעִיר. שֶׁשָּׁמַע שֶׁשָּׁם הָיָה, אֲבָל לֹא הָיָה שׁוֹכֵן שָׁם עִם בֵּיתוֹ, כִּי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הָיָה בֵּיתוֹ עֲדַיִן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נָשָׁיו וְגוֹ'" (בראשית לו:ו).
שְׂדֵה אֱדוֹם. אֶרֶץ אֱדוֹם, וְכֵן "לָגוּר בִּשְׂדֵה מוֹאָב" (רות א:א).

פסוק ה

וַיְצַו לֵאמֹר. צִוָּה אוֹתָם לוֹמַר זֶה שֶׁאָמַר לָהֶם. **כֹּה תֹאמְרוּ**, בָּזֶה הַלָּשׁוֹן יְסַפְּרוּ שֶׁיֹּאמְרוּ "כֵּן צִוָּנוּ יַעֲקֹב שֶׁנֹּאמַר לְךָ". **כֹּה תֹאמְרוּן לַאדֹנִי לְעֵשָׂו**, לְפִיכָךְ אָמַר **לַאדֹנִי לְעֵשָׂו**.

פסוק ו

וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר. כֻּלָּם לְשׁוֹן כְּלָל, וְכֵן "אֶת הַסּוּס אָסוּר" (מלכים ב ז:י), "וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִגַּשׁ" (שמואל א יד:כד), וְרַבִּים כָּמוֹהֶם, יְדַבֵּר עַל רַבִּים דֶּרֶךְ כְּלָל בִּלְשׁוֹן יָחִיד.
לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ. כְּדֵי שֶׁאֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ כְּשֶׁאוֹדִיעֲךָ טוֹבָתִי, כִּי יָדַעְתִּי כִּי יִיטַב בְּעֵינֶיךָ.

פסוק ז

אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו. אָמְרוּ עֵשָׂו אַחַר שֶׁאָמְרוּ אָחִיךָ, כְּלוֹמַר עֲדַיִן הוּא עֵשָׂו כְּמוֹ שֶׁהָיָה בְּשׁוּנְאָתוֹ.
וְגַם הֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ. שֶׁשָּׁמַע שֶׁאַתָּה בָּא, וְאֵינוֹ הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ לְשָׁלוֹם אֶלָּא לְמִלְחָמָה, כִּי הוּא בָּא בְּאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ, נִרְאֶה כִּי לְהִלָּחֵם עִמְּךָ בָּא.

פסוק ח
וַיִּירָא וַיֵּצֶר. כְּפַל הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְרֹב יִרְאָתוֹ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עו:ב) זוֹ הִיא יִרְאָה זוֹ הִיא צָרָה, אֶלָּא **וַיִּירָא** שֶׁלֹּא יֵהָרֵג, **וַיֵּצֶר** שֶׁלֹּא יַהֲרֹג.
וַיַּחַץ. אָמַר רַבִּי חִיָּיא: לִמְּדָךְ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם מַנִּיחַ מָמוֹנוֹ בְּבַיִת אֶחָד.

פסוק ט
וַיֹּאמֶר. מִבֹּאר הוּא.
הַמַּחֲנֶה. זֶכֶר וּנְקֵבָה.

פסוק י
אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וְגוֹ'. אַתָּה הוּא שֶׁהִבְטַחְתַּנִי בְּנָסְעִי מִבֵּית אָבִי בִּזְכוּת אֲבוֹתַי אֱלֹהַּ, וְאָמַרְתָּ לִי "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק" (בראשית כח:יג), וּבִזְכוּתָם אֲנִי מִתְפַּלֵּל לְפָנֶיךָ שֶׁתְּקַיֵּם לִי הַבְטָחָתֶךָ, וְגַם בְּחָרָן הִבְטַחְתַּנִי שֵׁנִית וְאָמַרְתָּ לִי **שׁוּב לְאַרְצְךָ** וְהוּא אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ שֶׁאָמַרְתָּ.
וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ. וְאֶהְיֶה עִמְּךָ שֶׁאָמַר לוֹ, וּכְבָר כָּתַבְנוּ כִּי בִּשְׁנוֹת הַדְּבָרִים יִשְׁמֹר הַמִּקְרָא הַטְּעָמִים וְלֹא יִשְׁמֹר הַמִּלּוֹת.

פסוק יא
קָטֹנְתִּי. אֵינֶנִּי שׁוֹאֵל מֵאִתְּךָ לְפִי מַעֲשַׂי, כִּי יָדַעְתִּי כִּי אֲנִי קָטָן וְנִבְזֶה מֵעָשִׂיתָ עִמִּי כֹּל הַחֲסָדִים וְכָל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ, וְהַחֶסֶד הוּא רֹב הַטּוֹבָה שֶׁנָּתַן לוֹ, וְהָאֱמֶת לְפִי שֶׁהִבְטִיחוֹ וְאָמַר לוֹ "הִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ" (בראשית כח:טו), וְהוּא בָּרוּךְ הוּא מְקַיֵּם דְּבָרָיו הַטּוֹב, אָבָל מַה שֶּׁאֲנִי שׁוֹאֵל מֵאִתְּךָ שֶׁתִּשְׁמֹר לִי הַבְטָחָתְךָ שֶׁאָמַרְתָּ לִי "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו) וְלֹא לִזְכוּתִי, כִּי אוּלַי חָטָאתִי לְפָנֶיךָ, אֶלָּא לִזְכוּת אֲבוֹתַי אֲנִי מִתְפַּלֵּל לְפָנֶיךָ שֶׁתַּצִּילֵנִי מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו, שֶׁאֵינוֹ שׁוֹמֵר לִי אַחְוָה כִּי עַדַיִן הוּא עֵשָׂו שֶׁעוֹמֵד בְּרִשְׁעוֹ וּבְשִׂנְאָתוֹ אוֹתִי.

פסוק יב
אֵם עַל־בָּנִים. אֵם עִם בָּנִים, וְכֵן "אֵם עַל־בָּנִים רֻטָּשָׁה" (הושע י:יד).

פסוק יג
וְאַתָּה אָמַרְתָּ. עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר דָּוִד "זְכֹר לְעַבְדְּךָ עַל אֲשֶׁר יִחַלְתָּנִי" (תהלים קיט:מט).
הֵיטֵב אֵיטִיב. כֵּן דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא לִכְתֹּב הַמָּקוֹר עִם הַפֹּעַל לְחַזֵּק הַפְּעֻלָּה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עו:ז) **הֵיטֵב** בִּזְכוּתְךָ **וְאֵיטִיב** בִּזְכוּת אֲבוֹתֶיךָ.

כְּחוֹל הַיָּם. וְהוּא אָמַר לוֹ "כַּעֲפַר הָאָרֶץ" (בראשית כח:יד), וְהָעִנְיָן אֶחָד, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ הַמִּקְרָא שׁוֹמֵר הַטְּעָמִים, וּשְׁנֵיהֶם נֶאֶמְרוּ לְהַפְלָגָה.

פסוק יד

וַיָּלֶן שָׁם. עוֹמֵד וּמְצַפֶּה תְּשׁוּבַת הָאֵל עַל תְּפִלָּתוֹ, וּבֵין כָּךְ הֵכִין מִנְחָה מִן הַבָּא בְיָדוֹ, וְאַחַר כֵּן מְפָרֵשׁ מַה לָּקַח.

מִן הַבָּא בְיָדוֹ. בִּרְשׁוּתוֹ, וְכֵן "כָּל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדְיו" (בראשית לט:ד). וְלֹא בָא לוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁהָיָה תְּשׁוּבַת תְּפִלָּתוֹ עַד שֶׁהֵכִין הַמִּנְחָה וּשְׁלָחָהּ לְפָנָיו, וְזֶה לְהוֹדִיעַ כִּי הָאָדָם שֶׁהוּא בְּעֵת צָרָה אֲפִלּוּ יִהְיֶה צַדִּיק לֹא יִסְמוֹךְ עַל הַנֵּס אֶלָּא יִשְׁמֹר עַצְמוֹ בְּכָל אֲשֶׁר יוּכַל וְיָכִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְבָרִים: לִתְפִלָּה, לְתֵת מָמוֹן וּלְמִלְחָמָה, וְעַל הַכֹּל יָשִׂים לִבּוֹ לָאֵל וְיִבְטַח בּוֹ וְהוּא יַעֲשֶׂה.

פסוק טו

עִזִּים מָאתַיִם. יַעֲקֹב אָבִינוּ הָיָה רוֹעֶה וְהָיָה יוֹדֵעַ כַּמָּה צְרִיכִים לְכַמָּה נְקֵבוֹת, וְהָעִזִּים וְהָרְחֵלִים דֶּרֶךְ אֶחָד לָהֶם.

פסוק טז

גְּמַלִּים מֵינִיקוֹת. לֹא יָדַעְנוּ לָמָּה שָׁלַח עִם גְּמַלִּים וְהַפָּרוֹת וְהָאֲתוֹנוֹת הַקְּטַנִּים שֶׁהֵם יוֹנְקִים, כִּי עִם הַגְּמַלִּים אָמַר **וּבְנֵיהֶם** רוֹצֶה לוֹמַר הַקְּטַנִּים הַיּוֹנְקִים, וְכֵן הַפָּרִים וְהָעֲיָרִים הֵם הַקְּטַנִּים, כִּי כֵן יֵרָאֶה וּבְנֵיהֶם עִם בְּנֵיהֶם הָיוּ שְׁלֹשִׁים, וּמִן הַמִּין הַמְרֻבֶּה שָׁלַח רַב וּמִן הַמִּין הַמּוּעָט מְעַט, הַכֹּל לְפִי שִׂכְלוֹ וּלְפִי יְדִיעָתוֹ בְּעִנְיַן הַמִּקְנָה. וּמַה שֶּׁסִּפֵּר הַכָּתוּב מִסְפַּר הַמִּנְחָה לְהוֹדִיעַ כִּי מִנְחָה רְאוּיָה שָׁלַח לוֹ, וְכֵן רְאוּי לַעֲשׂוֹת לְמִי שֶׁצָּרִיךְ לְהַשְׁלִים עִם אוֹיְבָיו שֶׁיְּכַבְּדֵהוּ בְּמִנְחָה הָרְאוּיָה, וְכֵן מַה שֶּׁנָּתַן עֵדֶר עֵדֶר לְבַדּוֹ וְרֶוַח בֵּין עֵדֶר לְעֵדֶר, כָּל זֶה לְהַגְדִּיל הַמִּנְחָה לְפָאֳרָהּ בְּעֵינֵי הָרוֹאִים, כְּדֵי שֶׁיִּתְרַצֶּה אָחִיו לוֹ בְּכַבְּדוֹ אוֹתוֹ בְּמִנְחָה מְפֹאָרָה, וְכֵן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (עו): לָמָּה לֹא הִכְנִיסָם לוֹ בְּאַחַת? כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעַ עֵינוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, אָתֵי לְמַחְסַל וְהוּא אָמַר קַבֵּל.

פסוק יז

וַיִּתֵּן. מִבֹּאר.

וְרֶוַח תָּשִׂימוּ. בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עה:יג): מַהוּ **וְרֶוַח תָּשִׂימוּ**? אָמַר יַעֲקֹב לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם תָּבִיא צַעַר עַל בָּנַי, תֵּן רֶוַח בֵּין צָרָה לְצָרָה.

פסוק יח

וַיְצַו. כִּי מִכָּל מִין וּמִין עָשָׂה עֵדֶר אֶחָד וְעֶבֶד אֶחָד מַנְהִיגָם, וְצִוָּה יַעֲקֹב אֶת הָרִאשׁוֹן שֶׁיְּשִׁיב לְעֵשָׂו תְּשׁוּבַת עֶבֶד לַאֲדֹנָיו.

יִפְגָּשְׁךָ. הַגִּימֶל בְּקָמָץ, מֶעֱמַד בְּגַעְיָא וְרָפָה.

אֵלֶּה לְפָנֶיךָ. אֵלֶּה אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ.

פסוק כ

בְּמִצַאֲכֶם. הַמֵּ"ם בְּחוֹלָם וְהַצָּדִי בְּפַתָּח לְהַרְחִיב עַל הָאָלֶף, וְלוּלֵי זֶה הָיָה הַמֵּם בְּקָמָץ חָטֵף וְהַצָּדִי בִּשְׁוָא כְּמוֹ "בְּתָפְשָׂכֶם אֶת הָעִיר" (יהושע ח:ח).

פסוק כא

וַאֲמַרְתֶּם. אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר כַּדָּבָר הַזֶּה וּבְכָלָלוֹ **גַּם הִנֵּה הוּא אַחֲרֵינוּ**, הוֹסִיף לָהֶם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה עוֹד, שֶׁיִּהְיוּ זוֹכְרִים זֶה שֶׁיֹּאמְרוּ לוֹ שֶׁהוּא בָּא אַחֲרֵיהֶם.

אֲכַפְּרָה פָנָיו. אֶסִיר כַּעֲסוֹ, כָּל לְשׁוֹן כַּפָּרָה עִנְיַן הֲסָרָה, וְכֵן "וְכִפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת מָוֶת" (ישעיה כח:יח), "לֹא תוּכְלִי כַּפָּרָה" (ישעיה מז:יא), וְכֵן כַּפֶּרֶת הֶעָוֹן הוּא הֲסָרַת הֶעָוֹן.

פָּנָיו. עִנְיַן כַּעַס, כְּמוֹ "וּפָנֶיהָ לֹא הָיוּ לָהּ עוֹד" (שמואל א א:יח).

פסוק כב

וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל פָּנָיו. כְּמוֹ לְפָנָיו, וְכֵן "עֹבְרִים עַל פְּנֵי הַמֶּלֶךְ" (שמואל ב טו:יח), וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עו:ח) **עַל פָּנָיו** אַף הוּא הָיָה בְּעֵקֶא, כְּלוֹמַר לְפִי שֶׁהֶצְרִךְ לְכָל זֶה.

וְהוּא לָן בַּלַּיְלָה־הַהוּא בַּמַּחֲנֶה. לָן שָׁם עִם מַחֲנֵהוּ, כִּי לֹא הָלַךְ אַחֲרֵי מְנַהֲגֵי הָעֲדָרִים.

פסוק כג

וַיָּקָם בַּלַּיְלָה הוּא. בְּחֶסְרוֹן ה"א הַיְדִיעָה, אָמַר כִּי קָם יַעֲקֹב בְּעוֹד לַיְלָה אַחַר שֶׁיִּשַּׁן מְעַט לְהַעֲבִיר מַחֲנֵהוּ בַּלַּיְלָה.

וַיִּקַּח. הִזְמִינָם עַל שְׂפַת נַחַל לַעֲבֹר, וְעָבַר הוּא לְנַסּוֹת אִם הַמַּיִם עֲמֻקִּים, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיַּעֲבֵר אֵת מַעֲבַר יַבֹּק**. מַעֲבָר, מָקוֹם שֶׁעוֹבְרִים אוֹ שֶׁאֵין כָּל כָּךְ הַמַּיִם עֲמֻקִּים שָׁם כְּמוֹ בִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים, כִּי כָּל הַנְּהָרוֹת וְהַנְּחָלִים יֵשׁ לָהֶם מַעֲבָר יָדוּעַ.

וְאֶת־אַחַד עָשָׂר יְלָדָיו. וְדִינָה בִּכְלַל נָשָׁיו, כִּי עִם לֵאָה הָיְתָה, כִּי הַבַּת לֹא תִפָּרֵד מִן הָאֵם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (עו): "**וְאֶת־אַחַד עָשָׂר יְלָדָיו** וְדִינָה הֵיכָן הָיְתָה? בְּתֵיבָה הָיְתָה נְתוּנָה וְנָעַל בְּפָנֶיהָ, אָמַר, הָרָשָׁע הַזֶּה עֵינוֹ רָמָה אִם יִרְאֶה אוֹתָהּ יִקַּח אוֹתָהּ מִמֶּנִּי, רַבִּי

הוּנָא בְּשֵׁם רַבִּי אַבָּא כֹּהֵן, עַד דְּלָא אָמַר לֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, "לַמָּס מֵרֵעֵהוּ חָסָד" (איוב ו:יד), מָנַעְתָּ חֶסֶד מִן אָחִיךָ אִי נָסַבַת לֹא גִּיַּרְתָּ, וּפֵירֵשׁ אִי נְשָׁאָהּ לֹא זְנָתָה, לֹא בְקַשְׁתָּ שֶׁתִּנָּשֵׂא לְמָהוּל, הֲרֵי הִיא נִשֵּׂאת לְעֵרֶל, לֹא בְקַשְׁתָּ שֶׁתִּנָּשֵׂא בְּהֶתֵּר, הֲרֵי הִיא נִשֵּׂאת בְּאִיסּוּר, הֲדָא הִיא, "וַתֵּצֵא דִינָהּ וְגוֹ'" (בראשית לד:א).

פסוק כד

וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. אַחַר שֶׁעָבַר הוּא וְנָשָׁה הַמַּיִם, שָׁב עַל שְׂפַת הַנַּחַל וּלְקָחָם וְהֶעֱבִירָם, מִי שֶׁרָאוּי שֶׁיִּשָּׁאֵם עַל כְּתֵפוֹ הָיָה נוֹשֵׂא וּמִי שֶׁהָיוּ רְאוּיִם שֶׁיּוֹלִיכֵם בְּיָדוֹ הָיָה מוֹלִיךְ וּמַעֲבִיר זֶה אַחַר זֶה עַד שֶׁעָבְרוּ כֻּלָּם. בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם) רַב הוּנָא בְּשֵׁם רַב אִידִי: עָשָׂה עַצְמוֹ כְּמִין גֶּשֶׁר, נָסִיב מֵהָכָא וְיָהִיב הָכָא.

וַיַּעֲבֵר אֶת אֲשֶׁר לוֹ. וְאַחַר שֶׁהֶעֱבִיר הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים הֶעֱבִיר אֶת אֲשֶׁר לוֹ, וְהוּא הַמִּטַּלְטְלִין, וְעָבְרוּ הַבְּהֵמוֹת וְהָעֲבָדִים. וְאַחַר שֶׁהֶעֱבִיר הַכֹּל נִשְׁאַר הוּא עֲדַיִן לִפְקֹד וְלַחְפֹּשׂ אִם נִשְׁאַר דָּבָר מִשֶּׁלּוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁחָזַר אַחַר פַּכִּין קְטַנִּים (חולין צא), כִּי הַצַּדִּיקִים חָבִיב עֲלֵיהֶם מָמוֹנָם, וְלָמָּה? לְפִי שֶׁלֹּא פָּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בְּגָזֵל.

פסוק כה

וַיַּאֲבֵק אִישׁ עִמּוֹ. נִתְאַבֵּק עִמּוֹ עַד שֶׁהֶעֱלוּ אֲבָק.

אִישׁ. מַלְאָךְ, וְכֵן "וְהִנֵּה אִישׁ עֹמֵד לְנֶגְדּוֹ" (יהושע ה:יג), "וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל" (דניאל ט:כא), וְנִקְרְאוּ אִישִׁים הַמַּלְאָכִים שֶׁמְּדַבְּרִים עִם בְּנֵי אָדָם וְנִרְאִים לָהֶם בְּצוּרַת אִישׁ כְּמוֹהֶם בְּמַרְאֶה אוֹ בְּהָקִיץ. וְשָׁלַח הָאֵל זֶה הַמַּלְאָךְ לְיַעֲקֹב לְחַזֵּק לִבּוֹ שֶׁלֹּא יִירָא מֵעֵשָׂו, כִּי לֹא יָכֹל לוֹ, לְפִיכָךְ נֶאֱבַק עִמּוֹ וְלֹא יָכֹל לְהַפִּילוֹ, כֵּן עֵשָׂו לֹא יוּכַל לוֹ. וְנֶאֱבַק עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר, רָמַז לוֹ בָּזֶה, כִּי תִּהְיֶה לוֹ אוֹרָה אַחַר שֶׁחֻשְׁכָה, כִּי הַצָּרָה נִמְשֶׁלֶת לַלַּיְלָה וַחֲשֵׁכָה, לְפִיכָךְ בָּא אֵלָיו בַּלַּיְלָה וְנֶאֱבַק עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר, רָמַז לוֹ שֶׁיִּהְיֶה לוֹ רֶוַח וְהַצָּלָה שֶׁהוּא כְּאוֹר אַחַר חֲשֵׁכָה.

פסוק כו

וַיַּרְא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ. שֶׁלֹּא יָכֹל לְהַפִּילוֹ.

וַיִּגַּע בְּכַף־יְרֵכוֹ. רָמַז לוֹ שֶׁעֵשָׂו לֹא יוּכַל לוֹ אֶבֶל הוּא יִכָּאֵב לוֹ מִצַּד אַחֵר, מִצַּד יְרֵכוֹ, רָמַז לוֹ בָּזֶה שֶׁיַּכְאִיב בְּאֶחָד מִיּוֹצְאֵי יְרֵכוֹ, וְהוּא בִּתּוֹ שֶׁנִּבְעֲלָה לִכְנַעֲנִי, לְפִיכָךְ נָגַע **בְּכַף**, כִּי כַּף לְשׁוֹן נְקֵבָה. וְכָל זֶה הֵבִין יַעֲקֹב מִמַּעֲשֵׂה הַמַּלְאָךְ, אַף דְּבַר בִּתּוֹ סָבַר אֶפְשָׁר

שֶׁתֶּחֱלֶה אוֹ שֶׁתָּמוּת. וְכָל הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֶפְשָׁר שֶׁהָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה בַּחֲלוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁמָּצָא עַצְמוֹ צוֹלֵעַ בְּהַקִּיץ, הָיָה לוֹ זֶה מֵאֵת הָאֵל לִהְיוֹת בּוֹ זֶה לְאוֹת לְפִי שֶׁהָיָה פּוֹשֵׁעַ בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ אַחַר כַּמָּה הַבְטָחוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמּוֹ הָאֵל מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה לִהְיוֹת פּוֹסֵחַ בְּגוּפוֹ; כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בּוֹטֵחַ בָּאֵל בְּכָל לִבּוֹ אֶלָּא שֶׁחָשַׁב שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא, אַף עַל פִּי כֵן אַחַר כַּמָּה הַבְטָחוֹת לֹא הָיָה לוֹ לְהַרְהֵר וְלָחוּשׁ לְעֻשְׁיָו וְלִקְרֹאוֹ כַּמָּה פְּעָמִים "אָחִי" וְלִשְׁלֹחַ לוֹ מִנְחָה גְּדוֹלָה וּלְהִשְׁתַּחֲווֹת לוֹ כַּמָּה פְּעָמִים, וּבָזֶה חָטָא, וְשִׁלֵּם לוֹ הָאֵל בָּזֶה הָעוֹלָם וְלָקָה בְּגוּפוֹ עִנְּשׁ מַחֲשַׁבְתּוֹ; וְאִם תִּרְצֶה תֹּאמַר כִּי הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה הָיָה בְּהַקִּיץ מַמָּשׁ, וְלֹא הָיָה לוֹ אֶלָּא דִּמְיוֹן לְבַד שֶׁנִּדְמָה לוֹ וְלֹא הָיָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַלְאַךְ יְהוֹשֻׁעַ וּבְמַלְאַךְ גִּדְעוֹן וְנוּכַל לוֹמַר כֵּן בְּמַלְאֲכֵי אַבְרָהָם וְלוֹט, כִּי כָּל זֶה הָיָה יָכוֹל לִהְיוֹת בְּדִמְיוֹן, אֲבָל זֶה הָיָה בְּנִגִּיעָה וְאִי אֶפְשָׁר בְּלֹא גוּף, לְפִיכָךְ נֹאמַר שֶׁלָּבַשׁ גַּשְׁמִיּוּת לִשְׁעָתוֹ עַל דֶּרֶךְ מוֹפֵת, וְזֶהוּ שֶׁנָּגַע **בְּכַף־יֶרֶךְ יַעֲקֹב** וְהָיָה צוֹלֵעַ, כִּי זֶה הָיָה נְגִיעָה מַמָּשׁ. **וַתֵּקַע**. עִנְיַן הֶסָרָה, כְּמוֹ "פֶּן תֵּקַע נַפְשִׁי מִמֵּךְ" (ירמיה ו:ח), כְּלוֹמַר הֵסִיר הַבָּשָׂר מֵעַל הָעֶצֶם וְכָאַב בְּשָׂרוֹ, וּבַעֲבוּר זֶה הָיָה צוֹלֵעַ.

פסוק כז

וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי. כְּלוֹמַר אֲנִי שׁוּלַחְתִּי אֵלֶיךָ מֵאֵת הָאֵל לְהַבְטִיחֲךָ לְהַרְאוֹת אֵלֶיךָ בְּמַעֲשֶׂה שֶׁעָשִׂיתִי שְׁלִיחוּתִי; **שַׁלְּחֵנִי**, כְּלוֹמַר אִם לֹא תִרְצֶה יוֹתֵר מִמֶּנִּי אֵלֵךְ לִי, וְיַעֲקֹב אָמַר לוֹ אֶרְצֶה יוֹתֵר וְלֹא תֵלֵךְ בִּרְצוֹנִי עַד שֶׁתְּבָרְכֵנִי.

וְטַעַם **כִּי עָלָה הַשַּׁחַר**. כְּלוֹמַר לֹא תִפְחַד בַּעֲבוּר שֶׁאֲנִיחֲךָ יְחִידִי, כִּי כְּבָר עָלָה הַשַּׁחַר וְיוֹם הוּא וְתִמְצָא עוֹבְרִים וְשָׁבִים בְּדַרְכֶּךָ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִכָּאן שֶׁלֹּא יֵצֵא אָדָם יְחִידִי בַּלַּיְלָה (חולין צא), וְלֹא הִנִּיחוֹ הַמַּלְאָךְ עַד שֶׁהֵאִיר הַיּוֹם.

פסוק כח

מַה שְּׁמֶךָ. הַשְׁאֵלָה לִפְתִיחַת הַדִּבְּרִים, כְּמוֹ "אַיֶּכָּה" (בראשית ג:ט), "מַה זֶּה בְיָדֶךָ" (שמות ד:ב) וְהַדּוֹמִים לָהֶם, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה מַה שְּׁמוֹ כֵּיוָן שֶׁשָּׁלוּחַ אֵלָיו.

פסוק כט

וַיֹּאמֶר. יֵשׁ רְשׁוּת לַמַּלְאָךְ לְהוֹסִיף עַל שְׁלִיחוּתוֹ כְּפִי אֲשֶׁר יִרְאֶה, כְּמוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁהִצִּיל אֶת לוֹט שֶׁאָמַר "הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ גַּם לַדָּבָר הַזֶּה" (בראשית יט:כא), אוֹ אָמַר לוֹ בְּשֵׁם הָאֵל **לֹא יַעֲקֹב וְגוֹ'**.

לֹא יַעֲקֹב. לְבַדּוֹ, וְכֵן "לֹא נָוַע בַּעֲוֹנוֹ" (יהושע כב:כ), "לֹא אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם" (מלכים ב ו:י), שֶׁהֲרֵי רָאִינוּ שֶׁנִּקְרָא יַעֲקֹב כַּמָּה פְּעָמִים הוּא וְזַרְעוֹ.

כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל. וְנֶחְלְקוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה עח): יִשְׂרָאֵל עִקֵּר וְיַעֲקֹב טְפֵלָה לוֹ, רַבִּי זְכַרְיָה אָמַר יַעֲקֹב עִקֵּר וְיִשְׂרָאֵל מוֹסִיף עָלָיו. וּמַה שֶּׁאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ **לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ**, בְּשׂוֹרָה הִיא שֶׁבִּשְׂרוֹ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִקְרָא שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל, וְכֵן עָשָׂה בְּבֵית אֵל, וּלְפִיכָךְ אָמַר שָׁם "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל" (בראשית לה:י) וְלֹא אָמַר כֵּן הֵנָּה, אֲבָל טַעַם הַשֵּׁם גִּלָּה לוֹ הַמַּלְאָךְ.

כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים. עִם מַלְאָךְ, שֶׁנֶּאֱבַקְתָּ עִמִּי וְלֹא יָכֹלְתִּי לְךָ לְהַפִּילְךָ.

וְעִם אֲנָשִׁים. עִם לָבָן וְעִם עֵשָׂו, שֶׁהֲרֵי בִּלְבָּם לְהָרַע לְךָ וְלֹא יָכְלוּ לְךָ, כִּי כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְךָ עִם לָבָן כֵּן יִקָּרֶה לְךָ עִם עֵשָׂו וַאֲלוּפָיו.

פסוק ל

הַגִּידָה־נָּא שְׁמֶךָ. כִּי לְכָל אֶחָד שֵׁם לְפִי הָעִנְיָן שֶׁהַפְקַד עָלָיו, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקָּרֵא" (ישעיהו מ:כו), וְכֵן מָצָאנוּ שֵׁם לַמַּלְאָכִים "וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל" (דניאל ט:כא), "כִּי אִם מִיכָאֵל שַׂרְכֶם" (דניאל י:כא), וּלְפִי שֶׁשִּׁנָּה שְׁמוֹ שְׁאָלוֹ יַעֲקֹב מַה שְּׁמוֹ לְדַעַת עַל אֵיזֶה דָּבָר הוּא מְמֻנֶּה.

לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל. אֵינְךָ צָרִיךְ לְדַעַת שְׁמִי, וְכֵן אָמַר הַמַּלְאָךְ לְמָנוֹחַ, אֲבָל מָנוֹחַ לֹא הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהוּא מַלְאָךְ כְּשֶׁשָּׁאֲלוֹ שְׁמוֹ, וְלֹא יָדַעְנוּ לָמָּה מַעֲלִימִים שְׁמָם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (עח:ד) **לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי**, אֵין לָנוּ שֵׁם קָבוּעַ שֶׁמִּשְׁתַּנִּים שְׁמוֹתֵינוּ לְפִי מִצְוֹת הַשְּׁלִיחוּת שֶׁאָנוּ מִשְׁתַּלְּחִים בָּהּ. אָמַר רַבִּי אַמִּי בְּשֵׁם אַבָּא יוֹסִי, כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר "לְכֻלָּם שֵׁמוֹת יִקָּרֵא" (תהלים קמז:ד) וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר "לְכֻלָּם בְּשֵׁמוֹת יִקָּרֵא", מְלַמֵּד שֶׁאֵין שֵׁם שִׁנּוּי בַּכּוֹכָבִים, בַּשֵּׁם שֶׁהֵם נִקְרָאִים עַכְשָׁו כֵּן נִקְרָאִים לְאַחַר זְמַן, אֲבָל לַמַּלְאָכִים יֵשׁ שִׁנּוּי שֵׁם, לֹא כְּשֶׁהוּא נִקְרָא עַכְשָׁו נִקְרָא לְאַחַר זְמַן, שֶׁנֶּאֱמַר "לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא פֶלְאִי" (שופטים יג:יח), אֵינִי יוֹדֵעַ בְּאֵיזֶה שֵׁם מִתְחַלֵּף.

וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם. מִלְּבַד שֶׁקָּרָאוֹ יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא לְעִנְיָן כְּדָכָתִיב "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים" (בראשית לב:כט), עוֹד בֵּרְכוֹ בְּרָכָה אַחֶרֶת. וְאָמַר **שָׁם**, לְפִי שֶׁעָתִיד לְבָרְכוֹ בְּבֵית אֵל.

פסוק לא

פָּנִים אֶל פָּנִים. לְאֶחָד מִן הַפֵּרוּשִׁים שֶׁפֵּרַשְׁנוּ שֶׁלְּבַשׁ גַּשְׁמוּת, הָיָה לוֹ דָּבָר זֶה חִדּוּשׁ, אַחַר שֶׁהֵבִין שֶׁהוּא מַלְאָךְ וְרָאָהוּ בְּהָקִיץ מַמָּשׁ פָּנִים אֶל פָּנִים, מַה שֶּׁלֹּא רָאָה כֵּן פְּעָמִים אֲחֵרוֹת. **כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים**, תְּמַהּ אֵיךְ נִצְּלָה נַפְשׁוֹ מִמֶּנּוּ אַחֲרֵי שֶׁרָאָהוּ מַמָּשׁ וּמַרְאֵה הַמַּלְאָךְ נוֹרָא מְאֹד, לְפִיכָךְ אָמַר **פָּנִים אֶל פָּנִים**.

וְאָמַר **וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי**. מַה שֶּׁלֹּא אָמַר כֵּן בְּמַרְאוֹת אֲחֵרוֹת. וּלְפִי שֶׁפֵּרַשְׁנוּ שֶׁהַכֹּל הָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה, אָמַר **פָּנִים אֶל פָּנִים** לְמַה שֶּׁהָיְתָה הַמַּרְאָה הַזֹּאת מְבֹאֶרֶת לוֹ עַד שֶׁעָשָׂה בָּהּ מַעֲשֶׂה עִם הַמַּלְאָךְ בַּמַּרְאָה וְנֶאֱבַק עִמּוֹ כַּאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִישׁ עִם רֵעֵהוּ, לְפִיכָךְ אָמַר **פָּנִים אֶל פָּנִים**, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בִּנְבוּאַת מֹשֶׁה "וְדִבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים בְּפָנִים" (שמות לג:יא) וְאָמַר "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם" (דברים ה:ד) לְפִי שֶׁהָיְתָה הַמַּרְאָה גְּדוֹלָה וּמְבֹאֶרֶת בְּקוֹלוֹת וּבְרָקִים. וְאָמַר גַּם כֵּן **וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי**, כִּי זֶה פֶּלֶא גָּדוֹל שֶׁנֶּאֱבַקְתִּי עִם הַמַּלְאָךְ וְנִצַּל נַפְשִׁי, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה הִנֵּה נִשְׁאַר בּוֹ דָּבָר כְּאִלּוּ הָיָה מַמָּשׁ.

וּלְזֵכֶר הַדָּבָר לַדּוֹרוֹת קָרָא **שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל**. וְכֵן הָיָה שְׁמוֹ לַדּוֹרוֹת. **וּפְנִיאֵל** בְּיוֹ"ד וּפְנוּאֵל בְּוָי"ו אֶחָד הוּא, כִּי אוֹתִיּוֹת אהוי"י מִתְחַלְּפוֹת.

פסוק לב

וַיִּזְרַח־לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ. כְּמוֹ "וַיָּאֹר לָהֶם בְּחֶבְרוֹן" (שמואל ב ב:לב). וְיֵשׁ דָּרָשׁ, כִּי לוֹ זָרְחָה שֶׁנִּתְרַפֵּא בָּהּ. אָמַר רַבִּי בְּרֶכְיָה: לֹא זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ אֶלָּא לְרַפּאתוֹ, אֲבָל לַאֲחֵרִים אוֹרָהּ. אָמַר רַבִּי הוּנָא: כְּךָ יִהְיֶה הַשֶּׁמֶשׁ מְרַפֵּא בְּיַעֲקֹב אָבִינוּ וּמְלַהֶבֶת בְּעֵשָׂו וּבְאַלּוּפָיו, מְרַפֵּא בְּיַעֲקֹב שֶׁנֶּאֱמַר "וְזָרְחָה לָכֶם יִרְאֵי שְׁמִי", וּמְלַהֶבֶת בְּעֵשָׂו שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בֹּעֵר כַּתַּנּוּר" (מלאכי ג:כ).

וְהוּא צֹלֵעַ עַל־יְרֵכוֹ. כַּאֲשֶׁר עָבַר אֶת־פְּנוּאֵל הִרְגִּישׁ יוֹתֵר בַּכְּאֵב וּמָצָא עַצְמוֹ צוֹלֵעַ.

פסוק לג

עַל־כֵּן לֹא־יֹאכְלוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל. בְּנֵי יַעֲקֹב אֲסָרוּהוּ עַל עַצְמָן לְכָבוֹד אֲבִיהֶם שֶׁלָּקָה בּוֹ, וְהֵם צִוּוּ לִבְנֵיהֶם (כְּמִצְוַת יְהוֹנָדָב בֶּן רֵכָב לִבָּנָיו שֶׁלֹּא יִשְׁתּוּ יַיִן), וְנֶאֱסַר לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם וְלִבְנֵי בְנֵיהֶם עַד עוֹלָם, וּכְתָבוֹ מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בַּתּוֹרָה עַל פִּי ה', אֲבָל לְפֵרוּשׁ רַבּוֹתֵינוּ

זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא.) בְּסִינֵי נִצְטַוּוּ וּכְתָבָהּ בְּמִקוֹמוֹ לְהוֹדִיעַ הַטַּעַם שֶׁנֶּאֱסַר בַּעֲבוּרוֹ.

גִּיד הַנָּשֶׁה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי נִקְרָא כֵּן לְפִי שֶׁנָּשָׁה מִמְּקוֹמוֹ וְעָלָה (חולין צא), כְּלוֹמַר נִפְסַק וְנֶעֱלָה עַל הַכַּף שֶׁהוּא דָּבֵק בּוֹ.

אֲשֶׁר עַל־כַּף הַיָּרֵךְ. אֵינוֹ אָסוּר מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא אֲשֶׁר עַל הַכַּף בִּלְבַד, אֲבָל לֹא מַה שֶּׁלְּמַעְלָה מִמֶּנּוּ וְשֶׁלְּמַטָּה מִמֶּנּוּ, וְכֵן גִּיד הַחִיצוֹן כֻּלּוֹ אֵינוֹ אָסוּר אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים. וְנוֹהֵג בִּבְהֵמָה וּבְחַיָּה וְנוֹהֵג בְּשְׁלִיל וְנוֹהֵג בִּיֶּרֶךְ יָמִין וּבְיֶרֶךְ שֶׂל שְׂמֹאל, אַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב אָבִינוּ לֹא לָקָה אֶלָּא בְּאַחַת שֶׁנֶּאֱמַר **וַיִּגַּע בְּכַף־יְרֵכוֹ**. וּמַחֲלֹקֶת בֵּין רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה עח:ו): רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר בְּאַחַת מֵהֶן נָגַע וּבְאַחַת מֵהֶן נֶאֱסְרוּ, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר בְּאַחַת מֵהֶן נָגַע וּבִשְׁתֵּיהֶן נֶאֱסְרוּ, וַהֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי. וְחֵלֶב הַגִּיד נֶאֱסַר מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים.

פרק לג

פסוק א

וַיִּשָּׂא... עַל־לֵאָה וְעַל־רָחֵל וְגוֹ'. חִלְּקָם עַל הָאִמָּהוֹת, כִּי כָּל אַחַת חָסָה יוֹתֵר עַל בָּנֶיהָ, וְאִם תּוּכַל תַּצִּילֵם וְאִם לֹא, תִּבְכֶּה וּתְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עֲלֵיהֶם.

פסוק ב

וַיָּשֶׂם. אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן חָבִיב, אוּלַי יָנוּחַ כַּעֲסוֹ בַּהֲרִיגַת הָרִאשׁוֹנִים וְיַנִּיחַ הָאַחֲרוֹנִים.

פסוק ג

וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם. כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים, וְיִגַּע בּוֹ וְלֹא יִגַּע בָּהֶם וְיָנִיחַ הַבָּנִים, אוֹ יִלָּחֵם עֲלֵיהֶם הוּא וַעֲבָדָיו אִם לֹא יְקַבֵּל פִּיּוּסוֹ.

שֶׁבַע פְּעָמִים. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (עח) עַל שֵׁם "שֶׁבַע יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם" (משלי כד:טז).

פסוק ד

וַיָּרָץ. כְּשֶׁרָאָה שֶׁנִּכְנַע כָּל כָּךְ לְפָנָיו, כִּפֵּר לוֹ כָּל מַה שֶּׁעָשָׂה לוֹ וְנִתְמַלֵּא עָלָיו רַחֲמִים.

וַיִּשָּׁקֵהוּ. נָקוּד עָלָיו. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (עח:ט) אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר: בְּכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא כְּתָב רַבָּה עַל הַנְּקוּדָה אַתָּה דּוֹרֵשׁ אֶת הַכְּתָב, נְקוּדָּה רַבָּה עַל הַכְּתָב אַתָּה דּוֹרֵשׁ אֶת הַנְּקוּדָה. כָּאן לֹא הַכְּתָב רַבָּה וְלֹא הַנְּקוּדָה רַבָּה, מְלַמֵּד שֶׁנְּשָׁקוֹ בְּכָל לִבּוֹ. אָמַר רַבִּי יַנַּאי: אִם כֵּן לָמָּה נָקוּד עָלָיו? אֶלָּא מְלַמֵּד שֶׁלֹּא בִּקֵּשׁ לְנַשְּׁקוֹ אֶלָּא לְנָשְׁכוֹ,

וְנַעֲשָׂה צַוָּארוֹ שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁל שַׁיִּשׁ וְשִׁנָּיו שֶׁל עֵשָׂו שֶׁל שַׁעֲוָה, זֶה בָּכָה עַל צַוָּארוֹ וְזֶה בָּכָה עַל שִׁנָּיו.

פסוק ה

מִי אֵלֶּה לָךְ. אֵלֶּה הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים אֲשֶׁר אֲנִי רוֹאֶה אִתְּךָ וְעִמְּךָ מִי הֵם, וְהוּא עָנָה לוֹ עַל הַיְלָדִים וּמֵעַצְמוֹ יָדַע כִּי הַנָּשִׁים אִמּוֹתֵיהֶם.

פסוק ז

יוֹסֵף וְרָחֵל. הִקְדִּים יוֹסֵף לְרָחֵל כִּי מֵרֹב חֶמְלָתָהּ עָלָיו הָיְתָה מוֹלִיכָה אוֹתוֹ לְפָנֶיהָ בֵּין יָדֶיהָ; וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה עח) כִּי יוֹסֵף קָדַם וְהָלַךְ לִפְנֵי אִמּוֹ לְפִי שֶׁהָיְתָה יְפַת תֹּאַר וְכִסָּה אוֹתָהּ בְּקוֹמָתוֹ, שֶׁהָיָה גְּבֹהַּ קוֹמָה, שֶׁלֹּא יִרְאֶנָּה אוֹתוֹ רָשָׁע וְיִתֵּן עֵינוֹ עָלֶיהָ. הֲדָא הוּא דִכְתִיב "בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן" (בראשית מט:כב).

פסוק ח

מִי לָךְ. לְמִי, כְּלוֹמַר לְמִי אַתָּה שׁוֹלֵחַ כָּל־הַמַּחֲנֶה אֲשֶׁר לְךָ, וּלְמִי אַתָּה שׁוֹלֵחַ כָּל הַצֹּאן וְהַבָּקָר הַזֶּה.

לִמְצֹא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי. שְׁלַחְתִּיו אִם אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ שֶׁתְּקַבְּלֵנוּ.

פסוק ט

יֶשׁ־לִי רָב. אֵינֶנִּי צָרִיךְ לְמִנְחָתְךָ כִּי יֶשׁ־לִי רָב. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (עח:יא) **יְהִי לְךָ אֲשֶׁר־לָךְ** אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אֵין קִיּוּם הַגֵּט אֶלָּא בְּחוֹתְמָיו, שֶׁלֹּא תֹּאמַר אִלּוּלֵי שֶׁרִמָּה אָבִינוּ יַעֲקֹב אֶת אָבִיו לֹא נָטַל אֶת הַבְּרָכוֹת, בָּא עֵשָׂו וְחָתְמוֹ וְאָמַר **אָחִי יְהִי לְךָ אֲשֶׁר־לָךְ**.

פסוק י

כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ. עַל כֵּן רָאוּי לְךָ לְקַבְּלָהּ כִּי בְּלֵב טוֹב אֲנִי נוֹתְנָהּ לְךָ, כִּי כְּשֶׁרָאִיתִי פָּנֶיךָ יִישַׁר בְּעֵינַי כְּמוֹ פְּנֵי הַמַּלְאָךְ שֶׁרָאִיתִי, וְזָכַר לוֹ רְאִית פְּנֵי הַמַּלְאָךְ כְּדֵי שֶׁיִּירָא מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת לוֹ רַע כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָבָן, כִּי יוֹדֵעַ הָיָה עֵשָׂו כִּי יַעֲקֹב הָיָה צַדִּיק וְתָמִים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב אֹהָלִים מִנְּעוּרָיו, וְהֶאֱמִין בּוֹ שֶׁהַמַּלְאָךְ נִרְאָה לוֹ. וְדִמְיוֹן רְאִית פְּנֵי אָדָם לִרְאִית פְּנֵי הַמַּלְאָךְ הוּא עַל דֶּרֶךְ הַפְּלָגָה, כְּמוֹ "וַאדֹנִי חָכָם כְּמַלְאַךְ אֱלֹהִים לָדַעַת כָּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ" (שמואל ב יד:כ).

וַתִּרְצֵנִי. הָיְתָה לְרָצוֹן לִי, אוֹ פֵּרוּשׁ אַחֵר: שֶׁרָצִיתָ בִּי.

פסוק יא

קַח־נָא אֶת־בִּרְכָתִי. מִנְחָתִי, כְּמוֹ "קַח־נָא בְרָכָה מֵאֵת עַבְדֶּךָ" (מלכים ב ה:טו).
אֲשֶׁר הֻבָאת לָךְ. עַל יְדֵי הָעֲבָדִים הַהוֹלְכִים אַחֲרֵי הָעֲדָרִים. **וְכִי יֶשׁ־לִי־כֹל**. כָּל עֹשֶׁר וְכָבוֹד.
וַיִּפְצַר־בּוֹ. הִרְבָּה לוֹ תַּחֲנוּנִים עַד שֶׁקִּבְּלוֹ.

פסוק יב

נִסְעָה. אֶפְשָׁר שֶׁהוּא צִוּוּי, אָמַר עֵשָׂו נִסְעָה אַתָּה תְּחִלָּה לְפִי שֶׁיֵּשׁ לְךָ מִקְנֶה רַב וִילָדִים **וְנֵלֵכָה** בְּיַחַד.
וְאֵלְכָה לְנֶגְדֶּךָ. וְאַף עַל פִּי שֶׁפְּעָמִים אֵלֵךְ לְפָנֶיךָ לֹא אֶרְחַק מִמְּךָ אֶלָּא **לְנֶגְדֶּךָ** בְּקָרוֹב אֵלֶיךָ; אוֹ יִהְיֶה נו"ן **נִסְעָה** אֵיתָן הַנּוּן לְמַדְבֵּר, כְּלוֹמַר אֲנִי וְאַתָּה נֵלֵכָה.

פסוק יג

עָלוֹת עָלַי. הַצֹּאן וְהַבָּקָר שֶׁהֵם עָלוֹת, כְּלוֹמַר שֶׁהֵם מֵינִיקוֹת וּבְנֵיהֶם הֵם עוֹלְלֵי יָמִים.
עָלַי. לְנַהֲלָם לְאִטָּם.
וּדְפָקוּם. וְאִם דְּפָקוּם, וְכֵן "וְנָתַן ה' לָכֶם לֶחֶם צַר" (ישעיה ל:כ) – וְאִם נָתַן, כְּלוֹמַר אִם יִדְפְּקוּם הָרוֹעִים יוֹם אֶחָד שֶׁיִּצְטָרְכוּ לְמַהֵרַם בַּעֲבוּרְךָ שֶׁלֹּא תִתְאַחֵר בְּדַרְכְּךָ וְמֵתוּ כָּל־הַצֹּאן.
וָמֵתוּ. הַוּי"ו כְּוָי"ו "נִרְדָּם וְרֶכֶב וְסוּס" (תהלים עו:ז) וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק יד

לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה. הַמְּקֻנֶּה נִקְרָא מְלָאכָה לְפִי שֶׁבּוֹ עֲבוֹדַת הָאָדָם וְעִסְקוֹ, וְכֵן "וְכָל הַמְּלָאכָה נִמְבְּזָה וְנָמַס" (שמואל א טו:ט). **אֶל אֲדֹנִי שֵׂעִירָה**, כִּי שָׁם הָיָה שׁוֹכֵן אֲבָל לֹא עִם בֵּיתוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָלַךְ שָׁם אָמַר לוֹ כֵּן לְהִתְפַּיֵּס דַּעְתּוֹ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עח:יא) לְפִי שֶׁקָּרְאוֹ שְׁמוֹנָה פְּעָמִים אֲדֹנִי נֶעֱנַשׁ וְנִמְלְכוּ בֶּאֱדוֹם שְׁמוֹנָה מְלָכִים לִפְנֵי מֶלֶךְ מָלַךְ בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

פסוק טו

לָמָּה זֶּה אָמְצָא־חֵן. לַעֲשׂוֹת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה, וְכֵן "מַדּוּעַ מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ לְהַכִּירֵנִי" (רות ב:י).

פסוק יז

וַיִּבֶן לוֹ בָּיִת. מְלַמֵּד שֶׁיְּמוֹת הַגְּשָׁמִים הָיוּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עח:טז) כַּמָּה יַעֲקֹב אָבִינוּ עָשָׂה בְּסֻכּוֹת? רַבִּי אַבָּא בַּר כָּהֲנָא אָמַר שְׁמוֹנָה עָשָׂר חֹדֶשׁ, **סֻכֹּת וּבָיִת וְסֻכֹּת**.

פסוק יח

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם. שֶׁלֹּא חָסַר דָּבָר מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ עִם עֵשָׂו, וְלֹא הֵרַע לוֹ אָדָם בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יָצָא מִפַּדַּן אֲרָם עַד בּוֹאוֹ לִשְׁכֶם, וְשָׁם הֵרֵעוּ לוֹ בִּדְבַר בִּתּוֹ. לְפִיכָךְ אָמַר כֵּן בְּבֹא לִשְׁכֶם, וְלֹא אָמַר כֵּן בְּבוֹאוֹ לְסֻכּוֹת. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה עט:ה): **שָׁלֵם** בְּגוּפוֹ שֶׁנִּתְרַפֵּא, **שָׁלֵם** בְּמָמוֹנוֹ.

אֶת פְּנֵי הָעִיר. לִפְנֵי, וְכֵן "אֶת פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה" (משלי יז:כד). אוּלַי הָיְתָה הָעִיר קְטַנָּה, וְהוּא בְּמִקְנָה רַב וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת וְלֹא רָצָה לְהַכְבִּיד עַל בְּנֵי הָעִיר וְנָטָה אָהֳלוֹ מִחוּץ לָעִיר בְּאוֹתָהּ חֶלְקָה שֶׁקָּנָה. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה עט:ו) **וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר** נִכְנַס עִם דִּמְדּוּמֵי חַמָּה וְקָבַע תְּחוּמִין מִבְּעוֹד יוֹם, הֲדָא אָמְרָה שֶׁיַּעֲקֹב אָבִינוּ שָׁמַר אֶת הַשַּׁבָּת קֹדֶם שֶׁתִּנָּתֵן.

פסוק יט

וַיִּקֶן... **מֵיַּד בְּנֵי־חֲמוֹר**. וְלֹא מֵחֲמוֹר, כִּי אוּלַי שֶׁלָּהֶם הָיְתָה וְלֹא לַאֲבִיהֶם.

אֲבִי שְׁכֶם. כִּי הָיָה נִכְבָּד וּמְפֻרְסָם, לְפִיכָךְ יִחֵס אֲבִיו אֵלָיו.

בְּמֵאָה קְשִׂיטָה. מָעוֹת כֶּסֶף, וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא כְּשֶׁהָלַכְתִּי לַעֲרָבְיָא שָׁמַעְתִּי שֶׁהָיוּ קוֹרְאִים לְמָעָה קְשִׂיטָה (ראש השנה כו). וְדַעַת אוּנְקְלוֹס כְּבָשׂוֹת, שֶׁתִּרְגֵּם "חוּרְפָן" וְתִרְגֵּם גַּם כֵּן "כִּבְשׂוֹת הַצֹּאן" (בראשית כא:כח) "חוּרְפַן דְּעָאן".

פסוק כ

וַיַּצֵּב. בְּאָמְרוֹ וַיִּצֹּב וְלֹא אָמַר "וַיִּבֶן", נִרְאֶה כִּי לֹא הָיְתָה אֶלָּא אֶבֶן אַחַת, הֶצִיבָהּ וְהֶעֱלָה עָלֶיהָ קָרְבָּן.

וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. קָרָא לַמִּזְבֵּחַ כֵּן לִהְיוֹת לְזִכָּרוֹן לַאֲשֶׁר הִצִּילָהוּ הָאֵל בַּדֶּרֶךְ וְשָׁלַח לוֹ מַלְאָךְ, וְשִׁנָּה שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁשָּׂר עִם אֵל, וּלְפִיכָךְ שָׂם הַמִּזְבֵּחַ כֵּן.

וְכֵן קָרָא מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר בָּנָה, "ה' נִסִּי" (שמות יז:טו) לְזִכָּרוֹן הַנֵּס שֶׁעָשָׂה לָהֶם ה'.

פרק לד

פסוק א

וַתֵּצֵא דִינָה בַּת־לֵאָה. יָצְאָה מֵאֹהֶל אִמָּהּ וְאָבִיהָ שֶׁהָיָה מִחוּץ לָעִיר וּבָאָה אֶל הָעִיר לִרְאוֹת בִּבְנוֹת הָאָרֶץ. וּמַה שֶּׁאָמַר **בַּת־לֵאָה**, דָּרְשׁוּ בּוֹ (בראשית רבה פ): יוֹצֵאנִית בַּת יוֹצֵאנִית "וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ" (בראשית ל:טז). וְאָמַר **אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב**, כִּי מַה שֶּׁקָּרָה לָהּ עִנְּשׁ יַעֲקֹב הָיָה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

פסוק ב

וַיְעַנֶּהָ. לְפִי שֶׁהָיְתָה בְּתוּלָה, וְכֵן "תַּחַת אֲשֶׁר עִנָּה" (דברים כב:כט).

פסוק ג

וַתִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַּת־יַעֲקֹב. דָּבְקָה נַפְשׁוֹ בָּהּ בַּעֲבוּר יָפְיָהּ, וְעוֹד שֶׁהָיְתָה בַּת אָדָם גָּדוֹל וְנִכְבָּד.

וַיְדַבֵּר עַל לֵב הַנַּעֲרָה. בַּעֲבוּר שֶׁעִנָּהּ דִּבֵּר עַל לִבָּהּ שֶׁלֹּא יֵחַר לָהּ, וְכִי הוּא יִשָּׂאֶנָּה לְאִשָּׁה, וְהוּא נְשִׂיא הָאָרֶץ.

פסוק ה

וְיַעֲקֹב שָׁמַע כִּי טִמֵּא. שֶׁכָּם הַנִּזְכָּר, וְנִטְמְאָה הִיא שֶׁנִּבְעֲלָה לְעֶרֶל.

וְהֶחֱרִשׁ יַעֲקֹב. שֶׁלֹּא נָתַן קוֹל בָּעִיר וְלֹא הִתְרַעֵם עַד בֹּאָם. וְכֵן כְּשֶׁיִּצָּא חֲמוֹר לְדַבֵּר עִמּוֹ, הֶחֱרִישׁ מִלַּעֲנוֹת אוֹתוֹ דְּבָרִים, כִּי אָמַר לוֹ עַד שֶׁיָּבֹאוּ בָּנָיו.

פסוק ז

כִּי נְבָלָה עָשָׂה בְיִשְׂרָאֵל. וּבְכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה פְּגָם זֹאת הַנְּבָלָה שֶׁעָשָׂה.

וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה. בִּשְׁאָר בְּנוֹת אָדָם לְעַנּוֹת בַּת אִישׁ, כָּל שֶׁכֵּן בְּבַת יַעֲקֹב.

פסוק ח

וַיְדַבֵּר אִתָּם. עִם יַעֲקֹב וּבָנָיו.

בְּבִתְּכֶם. כִּי יַעֲקֹב הוּא הֶעִקֵּר, וְעוֹד כִּי לְכָל אָדָם נֶחְשֶׁבֶת אֲחוֹתוֹ כִּבְתּוֹ.

פסוק ט

וְהִתְחַתְּנוּ אֹתָנוּ. עִמָּנוּ.

פסוק י
וּסְחָרוּהָ. וְסַחֲרוּ בָּהּ.
וְהֵאָחֲזוּ בָהּ. קְחוּ לָכֶם אֲחֻזָּה בָּהּ עַד שֶׁתִּהְיוּ כִּגְדוֹלֵי הָעִיר.

פסוק יג
וַיַּעֲנוּ בְנֵי־יַעֲקֹב. אֲבָל הוּא לֹא דִּבֶּר בְּמִרְמָה, אַף עַל פִּי שֶׁחָטָא לוֹ לֹא דִּבֶּר מִרְמָה בִּשְׂפָתָיו וְהִנִּיחַ הַדָּבָר לִבָּנָיו, וְהֵם עָנוּ לָהֶם **בְּמִרְמָה**. וּבַעֲבוּר שֶׁ**שִּׁמֵּא אֵת דִּינָה אֲחוֹתָם** לֹא חָשְׁבוּ זֶה לְעָוֹן אִם יְרַמְּאוּ אוֹתוֹ בְּדִבְרֵיהֶם.

פסוק יד
וַיֹּאמְרוּ... כִּי חֶרְפָּה הִוא לָנוּ. לְהִתְחַתֵּן עִם עֲרֵלִים וַאֲנַחְנוּ מוּלִים.

פסוק טו
אַךְ... נֵאוֹת. נִתְרַצֶּה.

פסוק יז
וְאִם־לֹא... בְּתַּנּוּ. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ (בראשית לד:ט).

פסוק יט
וְלֹא אֵחַר... לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר. לְקַבֵּץ בְּנֵי עִירוֹ וּלְדַבֵּר עִמָּם.
וְהוּא נִכְבָּד. וְהָיָה הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ כִּי יִשְׂאוּ פָנָיו בְּנֵי עִירוֹ.

פסוק כ
אֶל שַׁעַר עִירָם. כִּי שָׁם יֵאָסְפוּ זִקְנֵי הָעִיר וּגְדוֹלֶיהָ לְכָל דָּבָר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "הַשַּׁעְרָה אֶל הַזְּקֵנִים" (דברים כה:ז), "וּבֹעַז עָלָה הַשַּׁעְרָה" (רות ד:א).

פסוק כא
הָאֲנָשִׁים שְׁלֵמִים הֵם אִתָּנוּ. בְּשָׁלוֹם הֵם אִתָּנוּ, וְלֹא נִשְׁמַר מֵהֶם אַף עַל פִּי שֶׁעִנִּיתִי אֲחוֹתָם, כִּי הֵם רוֹצִים לֶשֶׁבֶת אִתָּנוּ לִהְיוֹת לְעַם אֶחָד, וְדָבָר מוּעָט שׁוֹאֲלִים מִמֶּנּוּ, בְּהָמוֹל לָנוּ כָּל זָכָר כַּאֲשֶׁר הֵם נִמּוֹלִים, וּמָה נִהְיֶה חֲסֵרִים בָּזֶה, אֵין שׁוֹאֲלִים מִמֶּנּוּ דָּבָר כִּי יֵשׁ לָהֶם רָב. **וְהָאָרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם לִפְנֵיהֶם**, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם מִקְנֶה רַב, הָאָרֶץ רַחֲבַת מְקוֹמוֹת הִיא וְיֵשׁ לָנוּ וְלָהֶם דַּי לִמְקוֹם מִרְעֶה.

פסוק כג
מִקְנֵהֶם. מִבֹּאר הוּא.

פסוק כה

בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים. כִּי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לַמִּילָה הַמַּכָּה הִיא קָשָׁה יוֹתֵר, לְפִיכָךְ הִתְּירוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קלד ב) לְרָחְצָה בְּחַמִּין שֶׁהוּחַמּוּ בְּשַׁבָּת מִפְּנֵי שֶׁהִיא סַכָּנָה.

וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב. אַף עַל פִּי שֶׁכֻּלָּם הָיוּ בְּהַסְכָּמָה זֹאת תְּחִלָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב בְּמִרְמָה" (בראשית לד:יג), אַף עַל פִּי כֵן מָנְעוּ עַצְמָן מִיְּרֵאָתָם מִבְּנֵי הָאָרֶץ, אֲבָל **שִׁמְעוֹן וְלֵוִי** עָמְדוּ עַל דַּעְתָּם הָרִאשׁוֹנָה וְלֹא פָּחֲדוּ. לְפִיכָךְ אָמַר **אֲחֵי דִינָה**, שֶׁמָּסְרוּ עַצְמָם.

בָּטַח. כְּאִלּוּ הָיוּ רַבִּים.

פסוק כו

וַיִּקְחוּ אֶת־דִּינָה. יֵשׁ דְּרָשׁ שֶׁלֹּא רָצְתָה לָצֵאת מֵחֶרְפָּה עַד שֶׁנִּשְׁבַּע לָהּ שִׁמְעוֹן שֶׁיִּשָּׂאֶנָּה (בראשית רבה פ), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְשָׂאוּל בֶּן־הַכְּנַעֲנִית" (בראשית מו:י).

פסוק כז

בְּנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ עַל־הַחֲלָלִים. לְפִשְׁטָם וְלִקַּחַת כָּל אֲשֶׁר בְּבָתֵּיהֶם.

אֲשֶׁר טִמְּאוּ אֲחוֹתָם. הָעִיר אֲשֶׁר טִמְּאוּ בָּהּ אֲחוֹתָם, כִּי רַבִּים רָאוּ כַּאֲשֶׁר לָקְחוּ שְׁכֶם בְּחָזְקָה וְלֹא מִיחוּ.

פסוק כט

וְאֶת־כָּל־חֵילָם. כֶּסֶף וְזָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת.

וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר בַּבַּיִת. הַמִּטַּלְטְלִים.

פסוק ל

עֲכַרְתֶּם. עִנְיַן הַשְׁחָתָה.

לְהַבְאִישֵׁנִי. שֶׁיִּמְאָסוּנִי וִירַחֲקוּנִי, וּכְמוֹ שֶׁמּוֹאֵס אָדָם וּמַרְחִיק הַדָּבָר הַנִּמְאָס וְהַנִּבְאָשׁ וְהַנִּסְרָח, וַיַּעֲקֹב הָיָה מְפַחֵד כְּמִנְהָגוֹ, וּבָנָיו הָיוּ אַנְשֵׁי לֵב לִנְקֹם אֶת חֶרְפָּתָם עַל נַפְשָׁם.

פסוק לא

הַכְזוֹנָה. יַעֲשֶׂה שְׁכֶם אֶת־אֲחוֹתֵנוּ, כְּאִשָּׁה זוֹנָה, וְלֹא נִקַּח נְקָמָתֵנוּ מִמֶּנּוּ.

פרק לה

פסוק א

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. נִגְלָה לוֹ מַלְאָךְ שָׁם בִּשְׁכֶם וְאָמַר לוֹ שֶׁיַּעֲלֶה לְבֵית אֵל וְיִשַּׁלֵּם נְדָרוֹ אֲשֶׁר נָדַר, וּמַה שֶּׁאָמַר **וְשָׁבֹ־שָׁם** רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּתְעַכֵּב עַד שֶׁיִּבְנֶה שָׁם בַּיִת לְבֵית אֱלֹהִים כְּמוֹ שֶׁנָּדַר, וְרָמַז לוֹ בָּזֶה שֶׁנִּגְלָה לוֹ בִּשְׁכֶם, כִּי זֶה שֶׁקָּרָה לוֹ בִּדְבַר בִּתּוֹ מִפְּנֵי שֶׁאֲחֵר בַּדֶּרֶךְ וּבָנָה בְּסֻכּוֹת בַּיִת וְקָנָה לוֹ בִּשְׁכֶם חֶלְקַת הַשָּׂדֶה כְּאִלּוּ הָיָה רוֹצֶה לָשֶׁבֶת שָׁם, וְהוּא הָיָה לוֹ לָבֹא דֶּרֶךְ יָשָׁר לְבֵית אֵל לְשַׁלֵּם נְדָרוֹ וּמִיָּד יֵלֵךְ אֶל אָבִיו וְלֹא יִתְעַכֵּב כָּל כָּךְ בַּדֶּרֶךְ, לְפִיכָךְ נֶעֱנַשׁ בַּדֶּרֶךְ בַּדָּבָר הַזֶּה, וְאַף עַל פִּי שֶׁפִּרַשְׁנוּ כִּי הָעֹנֶשׁ הָיָה עַל פַּחְדּוֹ אַחַר כַּמָּה וְכַמָּה הַבְטָחוֹת, זֶה הָיָה גַּם כֵּן.

לָאֵל הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ. זֶהוּ שֶׁאָמַר, "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כח:יג), וְאָמַר לוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁיַּעֲשֶׂה מִזְבֵּחַ לָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו בְּבֵית אֵל. **בְּבָרְחֶךָ**. כְּלוֹמַר זְכֹר שֶׁהָיִיתָ יְחִידִי בּוֹרֵחַ וְהוּא נִרְאָה לְךָ בְּבֵית אֵל וְהִבְטִיחֲךָ לְהֵיטִיב לְךָ וּלְשָׁמְרְךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ, וְכֵן עָשָׂה, גַּם אַתָּה שַׁלֵּם לוֹ נִדְרְךָ שֶׁנָּדַרְתָּ.

פסוק ב

אֶל־בֵּיתוֹ. אֶל בָּנָיו.

וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ. אֵלֶּה עֲבָדָיו וְשִׁפְחוֹתָיו.

הָסִירוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר. בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב שֶׁלָּקְחוּ הָיוּ צוּרוֹת נַעֲשׂוֹת לְשֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה כְּנִזְמִים וְטַבַּעַת, וְאַף עַל פִּי שֶׁהֵם לֹא לְקָחוּם לְעָבְדָם אֶלָּא לְהַתִּיכָם וְלֵיהָנוֹת בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב הַנִּתָּכִים, אַף עַל פִּי כֵן לֹא רָצָה יַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁיֵּהָנוּ בְּשׁוּם דָּבָר שֶׁהָיָה עֲבוֹדָה זָרָה, וְכָל זֶה לְהַרְחִיק הָעֲבוֹדָה זָרָה מֵהֶם. וְכֵן כָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בְּתוֹרָתוֹ אַחֲרֵי כֵן וְאָמַר "לֹא תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם" (דברים ז:כה), "וְלֹא יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הַחֵרֶם" (דברים יג:יח).

וְהִטַּהֲרוּ. לְפִי שֶׁעֲבוֹדָה זָרָה מְטַמֵּא.

וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם. שֶׁנִּטְמְאוּ עִמָּכֶם, אוֹ אוֹתָם שִׂמְלוֹת שֶׁלָּקְחוּ מִן הַחֲלָלִים שֶׁהִפְשִׁיטוּ וּמֵאֲשֶׁר בְּבָתֵּיהֶם.

פסוק ד

וַיִּטְמֹן. וְלֹא הִנִּיחָם עַל הָאָרֶץ שֶׁלֹּא יָבֹא תַּקָּלָה עַל יָדָם לְמִי שֶׁיִּמְצָאֵם.

עִם שְׁכֶם. סָמוּךְ לִשְׁכֶם.

פסוק ו

לוּז הִוא בֵּאֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן. מְלַמֵּד שֶׁיֵּשׁ לוּז אַחֵר.

הוּא וְכָל־הָעָם. לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא נִפְקַד מֵהֶם אִישׁ בִּשְׁכֶם וְלֹא בַדֶּרֶךְ, כִּי חִתַּת אֱלֹהִים הָיְתָה עַל בְּנֵי הָאָרֶץ הַהִיא וְלֹא זָנְבוּ בָהֶם.

פסוק ז

וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. פֵּרֵשׁ בַּבַּיִת אֲשֶׁר בָּנָה שָׁם בִּמְקוֹם הַמַּצֵּבָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְהִי" (בראשית כח:כב), וּכְמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא זָכַר הַבַּיִת.

וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית־אֵל. כְּבָר קָרָאוֹ בֵּית־אֵל, וְעַתָּה הוֹסִיף עָלָיו אֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ גַּבֵּי "אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (בראשית לג:כ).

כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים. הַמַּלְאָכִים שֶׁרָאָה בַּסֻּלָּם, אוֹ פֵּרֵשׁ **הָאֱלֹהִים** עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְאָמַר **נִגְלוּ** בְּלָשׁוֹן רַבִּים דֶּרֶךְ כָּבוֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֹשָׂיו" (תהלים קמט:ב), "אַיֵּה אֱלוֹהַּ עֹשָׂי" (איוב לה:י) וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

פסוק ח

וַתָּמָת דְּבֹרָה. אָמְרוּ כִּי שָׁלְחָה אוֹתָהּ רִבְקָה אֶל יַעֲקֹב, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה "וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךְ מִשָּׁם" (בראשית כז:מה), וְהָיְתָה בָּאָה עִמּוֹ וּמֵתָה בְּבֵית אֵל.

תַּחַת הָאַלּוֹן. כְּמוֹ "תַּחַת אַלּוֹן וְלִבְנָה" (הושע ד:יג), "אַלּוֹנִים מִבָּשָׁן" (יחזקאל כז:ו), וְתִרְגֵּם אוֹתָם יוֹנָתָן "בְּלוּטִין", וְהוּא הַנִּקְרָא קַשְׁטַנְיֵיס בְּלַעַ"ז, וְאוּנְקְלוֹס תִּרְגֵּם זֶה כְּמוֹ אֵלּוֹן בְּצַרֵי "בְּאֵלֵנֵי מַמְרֵא", בְּשִׁפּוּלֵי מַמְרֵא. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פא:ה) רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָן אָמַר: לְשׁוֹן יְוָנִית הוּא, אַלּוֹן – אֶחָד, עַד שֶׁהוּא מְשַׁמֵּר אֲבֵלוּת שֶׁל דְּבוֹרָה בָּאָה לוֹ בְּשׂוֹרָתָהּ שֶׁל אִמּוֹ שֶׁמֵּתָה.

פסוק ט

וַיֵּרָא אֱלֹהִים. הוּא אֵל יִתְבָּרַךְ, זֶהוּ שֶׁאָמַר לוֹ **עוֹד**, כִּי כְּבָר נִגְלָה אֵלָיו בְּבָרְחוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כח:יג), וְעַתָּה בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם נִגְלָה גַּם כֵּן.

וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ. וְהַבְּרָכָה הִיא "כִּי אִם יִשְׂרָאֵל" (בראשית לה:י), רוֹצֶה לוֹמַר כִּי אִם יִשְׂרָאֵל מִשְׁתַּתֵּף עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק יא

אֵל שַׁדַּי. חָזָק, מְנַצֵּחַ הַתּוֹלָדוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בְּאַבְרָהָם (בראשית יז:א), כִּי שָׁלֹשׁ הָאִמָּהוֹת הָיוּ עֲקָרוֹת וְאֵל שַׁדַּי נִצֵּחַ הַתּוֹלָדוֹת וְיָלְדוּ.

פְּרֵה וּרְבֵה. תִּפְרֶה וְתִרְבֶּה, וְעַל זַרְעוֹ אָמַר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם "וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד" (בראשית יז:ו), כִּי עַל זַרְעוֹ אָמַר, אֲבָל הָאָבוֹת הֵם הָעִקָּר, וְכָל הַתּוֹלָדוֹת עַד הַסּוֹף בְּנֵי הָאָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים הֵם, כִּי יַעֲקֹב לֹא הָיָה לוֹ בֵּן אַחַר זֹאת הַמַּרְאָה, כִּי בִּנְיָמִין שֶׁנּוֹלַד כְּבָר הָיְתָה אִמּוֹ מְעֻבֶּרֶת מִמֶּנּוּ.

גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם. כֻּלָּם יִהְיוּ גּוֹי אֶחָד מְיֻחָד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "מִי כְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ" (דברי הימים א יז:כא), וְזֶה הַגּוֹי יִהְיֶה קְהַל גּוֹיִם שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים עִם זֶה הַבֵּן שֶׁיִּוָּלֵד לְךָ עַתָּה, וְכָל הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בֵּרַךְ אֶת יַעֲקֹב כִּי הוּא הָיָה הַזֶּרַע הַמְיֻחָד לְאַבְרָהָם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פב:ד) מְפָרֵשׁ הַפָּסוּק עַל בְּנֵי רָחֵל; **גּוֹי** זֶה בִּנְיָמִין, **וּקְהַל גּוֹיִם**, זֶה מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם, **וּמְלָכִים**, זֶה שָׁאוּל וְאִישׁ בּשֶׁת. אֶפְשָׁר אַבְנֵר אָדָם צַדִּיק הָיָה חוֹלֵק עַל מַלְכוּת דָּוִד, אֶלָּא מִדְרָשׁ דָּרַשׁ וְהִמְלִיךְ אֶת אִישׁ בּשֶׁת.

פסוק יב

וְאֶת... **לְךָ אֶתְּנֶנָּה**. מֵעַתָּה.

וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ. כִּי הֵם יִירָשׁוּהָ וְיִשְׁכְּנוּ בָּהּ.

פסוק יג

וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם "וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם" (בראשית יז:כב), נִסְתַּלֵּק כְּבוֹדוֹ שֶׁנִּרְאָה לוֹ בְּמַרְאֶה, וְרָאָהוּ בְּמַרְאֶה בָּעֵת שֶׁנִּסְתַּלֵּק. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה פב:ו) אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ: הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה.

בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ. לְהוֹדִיעַ כִּי אוֹתוֹ הַמָּקוֹם הָיָה מָקוֹם קִבּוּל הַשְּׁכִינָה וּמָקוֹם הַנְּבוּאָה, וּבְאוֹתוֹ הַמָּקוֹם דִּבֵּר עִמּוֹ בָּרִאשׁוֹנָה וּבַשְּׁנִיָּה, וְזֶהוּ הַמָּקוֹם נִבְחַר שֶׁאָמַר הַנָּבִיא "וְשָׁם יְדַבֵּר עִמָּנוּ" (הושע יב:ה), וְשָׁם הֵצִיב יַעֲקֹב אֲבִינוּ מַצֵּבוֹת בָּרִאשׁוֹנָה וּבַשְּׁנִיָּה. וּמַה שֶּׁאָמַר **וַיַּעַל מֵעָלָיו**, רָמַז בּוֹ שֶׁעִתִּיד הַכָּבוֹד לַעֲלוֹת מֵאוֹתוֹ הַמָּקוֹם, מִיּוֹם שֶׁהֶעֱמִידוּ בּוֹ הָעֵגֶל.

פסוק יד

וַיַּצֵּב וְגוֹ'. אָמַר פַּעַם אַחֶרֶת **בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אִתּוֹ** (עין רש"י) לְהוֹדִיעַ כִּי יַעֲקֹב אָבִינוּ הֵבִין וְיָדַע כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא נִבְחַר לִנְבוּאָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁבָּרִאשׁוֹנָה אָמַר כֵּן "אֵין זֶה כִּי אִם־בֵּית אֱלֹהִים" (בראשית כח:יז) עַתָּה הִתְאַמֵּת אֶצְלוֹ יוֹתֵר שֶׁבָּאָה לוֹ הַנְּבוּאָה בְּאוֹתוֹ מָקוֹם עַצְמוֹ.

מַצֶּבֶת אָבֶן. אֶבֶן אַחֶרֶת הָיְתָה וְלֹא אוֹתָהּ שֶׁהֵצִיב בָּרִאשׁוֹנָה, וְאָמַר גַּם כֵּן **אָבֶן** רוֹצֶה לוֹמַר אֶבֶן אַחַת מִלְּבַד הַמְּזֻבֵּחַ אֲשֶׁר בָּנָה שֶׁהוּא מֵאֲבָנִים רַבִּים.

וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נָסֶךְ. נֶסֶךְ יַיִן.

וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָׁמֶן. לְמִנְחָה גַּם כֵּן.

פסוק טו

וַיִּקְרָא. אָמַר פַּעַם שְׁלִישִׁית **אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ שָׁם אֱלֹהִים** לְהוֹדִיעַ כִּי אוֹתוֹ הַמָּקוֹם בִּיחוּד שֶׁבָּנָה שָׁם בֵּית אֱלֹהִים, וּמִזְבֵּחַ וּמַצֵּבוֹת קָרָא בֵּית־אֵל, מִלְּבַד שֶׁקָּרָא בָּרִאשׁוֹנָה שֵׁם הָעִיר כֻּלָּהּ בֵּית־אֵל. וְכָל הָעִיר נִקְרָא כֵּן עַל שֵׁם אוֹתוֹ הַמָּקוֹם.

פסוק טז

כִּבְרַת. פֵּרְשׁוּ בּוֹ מִיל. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי הַכָּף שִׁמּוּשׁ, וּבְרַת שֵׁם, מִן "וְלֹא בָרָה אִתָּם לֶחֶם" (שמואל ב יב:יז) וְהַכָּף כָּף הַשִּׁמּוּשׁ, כְּמוֹ "כְּעֶשְׂרִים אִישׁ", "כְּאַלְפַּיִם אַמָּה". רוֹצֶה לוֹמַר שִׁעוּר מַהֲלַךְ מִן הָעִיר עַד מָקוֹם שֶׁסּוֹעֲדִין בּוֹ הוֹלְכֵי דְּרָכִים.

וַתְּקַשׁ בְּלִדְתָּהּ. הָיָה לָהּ קֹשִׁי וְצַעַר גָּדוֹל מֵהַלֵּדָה עַד שֶׁמֵּתָה מִמֶּנָּה. וְיִהְיֶה **וַתְּקַשׁ** פֹּעַל עוֹמֵד אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִן הַדָּגֵשׁ, אוֹ יִהְיֶה יוֹצֵא, וּפֵרוּשׁ כִּי הַלֵּדָה קִשְּׁתָה וְצִעֲרָה אוֹתָהּ מְאֹד.

פסוק יז

כִּי גַם זֶה לָךְ בֵּן. כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתְּ "יֹסֶף ה' לִי בֵּן אַחֵר" (בראשית ל:כד), כֵּן הָיָה כִּי גַם זֶה בֵּן, וְעַתָּה הִתְחַזְּקִי.

פסוק יח

וַיְהִי. בְּעוֹד שֶׁהָיְתָה יוֹצְאָה נַפְשָׁהּ.

כִּי מֵתָה. קְרוֹבָה לָמוּת, וְאֵין בָּהּ תִּקְוָה, קָרְאָה לוֹ, קֹדֶם שֶׁתָּמוּת.

בֶּן־אוֹנִי. כִּי בְּצַעַר גָּדוֹל יְלָדְתִּיו.

וְאִבְיו קָרָא לוֹ בִּנְיָמִין. כְּלוֹמַר בֶּן יְמִינִי וְחָבִיב עָלַי שֶׁנּוֹלַד לְעֵת זִקְנוּתִי, וְכֵן "תְּהִי יָדְךָ עַל אִישׁ יְמִינֶךָ" (תהלים פ:יח) הָאָהוּב וְחָבִיב עָלֶיךָ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְעַל בֶּן אִמַּצְתָּ לְךָ" (תהלים פ:יח).

פסוק כא

וַיִּסַּע. לָלֶכֶת אֶל בֵּית אָבִיו.

פסוק כב

וַיְהִי בְּשָׁכְנ. וְהוּא לֹא שָׁכַן בְּמָקוֹם עַד שֶׁהָלַךְ אֶל בֵּית אָבִיו, אֶלָּא לְפִי שֶׁהָיָה כָּבֵד בְּמִקְנֶה וְעַם רַב אִתּוֹ, הָיָה הוֹלֵךְ לְמַסָּעָיו מְעַט מְעַט, עַד שֶׁמַּסָּעָיו דּוֹמֶה לְמִשְׁכָּן.

וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן. הָלַךְ לְאֹהֶל בִּלְהָה וְשָׁכַב עִמָּהּ.

פִּילֶגֶשׁ אָבִיו. אֵשֶׁת אָבִיו הָיְתָה נִקְרֵאת פִּילֶגֶשׁ; שְׁרְאוּבֵן חָשַׁב כִּי לֹא הָיְתָה אֲסוּרָה עָלָיו לְפִי שֶׁהָיְתָה תְּחִלָּה שִׁפְחָה וְאַחַר כֵּן לִקָּחָהּ אָבִיו לְפִילֶגֶשׁ, וְהַכָּתוּב מֵעִיד עָלֶיהָ שֶׁהָיְתָה לוֹ לְאִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּתֵּן לוֹ בִּלְהָה שִׁפְחָתוֹ לְאִשָּׁה" (בראשית ל:ד), וְהָיְתָה אֲסוּרָה עָלָיו, כִּי בְּנֵי נֹחַ נִצְטַוּוּ עַל הָעֲרָיוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ (בראשית כ:כד), כָּל שֶׁכֵּן בְּנֵי יַעֲקֹב, לְפִיכָךְ נָטַל מִמֶּנּוּ יַעֲקֹב בְּכוֹרָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "בְּחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו" (דברי הימים א ה:א), וְנִתְּנָה בְּכוֹרָתוֹ לְיוֹסֵף.

וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל. וּפֵרֵשׁ מִן הָאִשָּׁה, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיִּהְיוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר** כִּי לֹא הָיָה לוֹ עוֹד בֵּן, וְהָיָה פּוֹרֵשׁ כָּל יָמָיו מֵאִשָּׁה וּמִדַּרְכֵי הָעוֹלָם, וְהִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדַת הָאֵל, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים" (בראשית כח:יא), וּבַדְּרָשׁ (שבת נה:) לֹא שָׁכַב עִמָּהּ אֶלָּא בִּלְבֵּל יְצוּעָהּ, אָמַר, אִם אֲחוֹת אִמִּי צָרָה לָהּ, תְּהֵא שִׁפְחָתָהּ צָרָה לָהּ, עָמַד וּבִלְבֵּל יְצוּעָהּ.

פסוק כג

בְּנֵי לֵאָה. כְּיוָן שֶׁנּוֹלַד בִּנְיָמִן מִנָּאָם.

בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן. אַף עַל פִּי שֶׁחָטָא וְנִטְלָה מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה בְּחֶטְאוֹ, קְרָאוֹ בְּכוֹר. אָמַר רַבִּי סִימוֹן (בראשית רבה פב:יא): קָשֶׁה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעַקֵּל שַׁלְשֶׁלֶת יוּחֲסִין, שֶׁנֶּאֱמַר **בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן**. אֱמוֹר מֵעַתָּה: בְּכוֹרַת מָמוֹן נִטְלָה מִמֶּנּוּ וְלֹא נִטְלָה מִמֶּנּוּ בְּכוֹרַת יוּחֲסִין. רַבִּי יִצְחָק אָמַר: אֲפִלּוּ בִּשְׁעַת קִלְקוּלוֹ אֵין מְיַחֲסִין אֶלָּא לִרְאוּבֵן.

פסוק כו
אֲשֶׁר יָלַד־לוֹ בְּפַדַּן אֲרָם. יֶלֶד – דֶּרֶךְ כְּלָל לְשׁוֹן יְחִיד עַל רַבִּים. וְאָמַר בְּפַדַּן אֲרָם אַף עַל פִּי שֶׁבְּנָיְמִין לֹא נוֹלַד בְּפַדַּן אֲרָם, הָלַךְ אַחַר הָרֹב.

פסוק כז
קִרְיַת הָאַרְבַּע. פֵּרַשְׁנוּהוּ, וּבָא בְּהֵ"א הַיְדִיעָה אַף עַל פִּי שֶׁהוּא שֵׁם אָדָם, לְפִי שֶׁהוּא בְּדִמּוּת תֹּאַר וְכִי נִקְרָא כֵּן לְפִי שֶׁהָיָה הוּא וּבָנָיו אַרְבָּעָה.
אֲשֶׁר־גָּר־שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק. אָמַר לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב גַּם כֵּן גָּר שָׁם, לְהוֹדִיעַ כִּי רָאוּי לָאָדָם לָגוּר בְּעִיר אֲבוֹתָיו לִכְבוֹד הָאָבוֹת שֶׁהֵם נִקְבָּרִים שָׁם, וְכֵן אָמַר "הָעִיר קִבְרַת אֲבוֹתַי" (נחמיה ב:ה), תְּלָה הַדָּבָר בְּקִבְרַת אֲבוֹתָיו.

פסוק כט
וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֵשָׂו וְיַעֲקֹב. הִקְדִּים עֵשָׂו לְפִי שֶׁהָיָה בְּכוֹר, וְאַף עַל פִּי שֶׁמָּכַר בְּכֹרָתוֹ, יַעֲקֹב הָיָה נוֹהֵג בּוֹ כָּבוֹד וּמַקְדִּימוֹ לְפָנָיו מֵעֵת שֶׁהִשְׁלִים אִתּוֹ, אֲבָל בְּאַבְרָהָם כָּתוּב "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו" (בראשית כה:ט), הִקְדִּים יִצְחָק לְיִשְׁמָעֵאל וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה יִשְׁמָעֵאל בְּכוֹר, לְפִי שֶׁהָיָה יִצְחָק בֶּן הַגְּבִירָה, וְיִשְׁמָעֵאל בֶּן הַשִּׁפְחָה.

פרק לו

פסוק א
עֵשָׂו הוּא אֱדוֹם. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם" (בראשית כה:ל), וְאָמַר עוֹד "הוּא אֱדוֹם" (בראשית לו:ח), וְשֶׁנִּקְרָא הַגּוֹי שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ אֱדוֹם כִּי הֵם תּוֹלְדוֹתָיו, וְזָכַר הַתּוֹלְדוֹת שֶׁנּוֹלְדוּ לוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְהַתּוֹלְדוֹת שֶׁנּוֹלְדוּ לוֹ בְּהַר שֵׂעִיר שֶׁנִּתַּן לוֹ הָאֵל בִּירֻשָּׁתוֹ.

פסוק ב
עָדָה בַּת־אֵילוֹן. לֹא זְכָרָהּ בְּשֵׁם בָּשֵׂמַת שֶׁזְּכָרָהּ בַּתְּחִלָּה, כִּי שְׁנֵי שֵׁמוֹת הָיוּ לְכָל אַחַת מֵהֶן, וְהַרְבֵּה נִמְצָאִים בַּמִּקְרָא כָּזֶה; וְכֵן **צִבְעוֹן** זְכָרוֹ לְמַעְלָה בְּשֵׁם בְּאֵרִי, וְכֵן בָּשְׂמַת זְכָרָהּ לְמַעְלָה בְּשֵׁם מָחֲלַת.

פסוק ו
וְאֵת כָּל־בְּהֶמְתּוֹ. שֵׁם כְּלָל.

וַיֵּלֶךְ אֶל־אֶרֶץ. שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בְּהּ דֶּרֶךְ עֲרַאי קֹדֶם שֶׁבָּא יַעֲקֹב, וְעַתָּה אַחַר שֶׁבָּא הָלַךְ מִשָּׁם עִם כָּל אֲשֶׁר לוֹ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו. וְהַטַּעַם כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב, וְנִדְחָה הוּא מִפָּנָיו כִּי יָדַע מִבְּרָכוֹת אָבִיו שֶׁבֵּרַךְ אֶת יַעֲקֹב כִּי תִּהְיֶה אֶרֶץ כְּנַעַן לְזַרַע יַעֲקֹב, וְלוֹ גַּם כֵּן תִּהְיֶה הָאָרֶץ שֶׁבֵּרַךְ אוֹתוֹ אָבִיו, וְאָמַר לוֹ "הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ" (בראשית כז:לט) כְּלוֹמַר אֶרֶץ שְׁמֵנָה, אוּלַי שָׁמַע מֵאָבִיו כִּי יִתֵּן הָאֵל לוֹ וּלְזַרְעוֹ הַר שֵׂעִיר, אוּלַי נֶאֱמַר לוֹ בִּנְבוּאָה וְכֵן "כִּי יְרֻשָּׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת הַר שֵׂעִיר" (דברים ב:ה).

פסוק ט

וְאֵלֶּה תֹּלְדוֹת. זָכַר תּוֹלְדוֹת בָּנָיו שֶׁהָיָה לוֹ בְּהַר שֵׂעִיר.

פסוק י

אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי־עֵשָׂו. זָכַר שְׁמוֹת בָּנָיו וְאַחַר כָּךְ שְׁמוֹת בְּנֵי בָנָיו, וְהִנֵּה לֹא זָכַר לְאֱלִיבָמָה בְּנֵי בָנִים, כִּי לֹא זָכַר אֶלָּא הָאַלּוּפִים וּבְנֵי אֱלִיבָמָה הָיוּ אַלּוּפִים וְלֹא בְּנֵי בָנֶיהָ.

פסוק יב

וְתִמְנַע. אֶפְשָׁר שֶׁתִּמְנַע הַזֹּאת לֹא הָיְתָה אֲחוֹת לוֹטָן, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיְתָה, כִּדְבָרֵי הַדְּרָשׁ שֶׁאָמַר שֶׁנִּכְתַּב זֶה לְהוֹדִיעַ שִׁבְחוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ בָּאֻמּוֹת (בראשית רבה פב:יד, סנהדרין צט:) כִּי זֹאת הָיְתָה אֲחוֹת אַלּוּף, וְאָמְרָה הוֹאִיל וְלֹא זָכִיתִי לְהִנָּשֵׂא לְזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אֶהְיֶה פִּילֶגֶשׁ.

פסוק טז

אַלּוּף קֹרַח. וְהִנֵּה קֹרַח לֹא נִזְכַּר לְמַעְלָה בִּבְנֵי אֱלִיפַז אֶלָּא בִּבְנֵי אֱהֶלִיבָמָה, וְאוּלַי קֹרַח זֶה הָיָה לְאֶחָד מִבְּנֵי אֱלִיפַז וְהָיָה אַלּוּף וּזְכָרוֹ עִם הָאַלּוּפִים בְּנֵי אֱלִיפַז.

בְּאֶרֶץ אֱדוֹם. שֶׁנּוֹלְדוּ שָׁם וְהָיוּ אַלּוּפִים שָׁם.

אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה. בְּנֵי בֶן עָדָה, וְהִנֵּה עֲמָלֵק לֹא הָיָה מִבֶּן עָדָה כִּי בֶן פִּלֶגֶשׁ הָיָה, אֶלָּא זְכָרוֹ לְפִי שֶׁהָיָה אַלּוּף, וְאָמַר עַל הָרֹב אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה.

פסוק יט

וְאֵלֶּה אַלּוּפֵיהֶם. בְּנֵי עֵשָׂו הֵם הָאֲבוֹת הַנִּזְכָּרִים וּבִכְלָלָם בְּנֵיהֶם וּבְנֵי בְנֵיהֶם, וְהַנִּזְכָּרִים הֵם אַלּוּפִים כָּל אֶחָד אַלּוּף לְמִשְׁפָּחָה אַחַת מֵהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צט:) כָּל אַלּוּף מַלְכוּתָא בְּלָא תָּגָא. וְנִכְתְּבוּ תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו בַּתּוֹרָה לִכְבוֹד יִצְחָק

כְּמוֹ שֶׁנִּכְתְּבוּ תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל לִכְבוֹד אַבְרָהָם, וְעוֹד נִזְכְּרוּ שְׁמוֹתָם כְּדֵי שֶׁיֵּדַע אָדָם מִשְׁפָּחוֹת שֶׁיִּצְאוּ מֵהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שְׁמָם כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְגָּרוּ בָּם יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אַתֶּם עֹבְרִים בִּגְבוּל אֲחֵיכֶם בְּנֵי עֵשָׂו" (דברים ב:ד).

פסוק כ

אֵלֶּה בְּנֵי־שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִתְּחִלָּה קֹדֶם שֶׁבָּאוּ בְּנֵי עֵשָׂו וְתוֹלְדוֹתָיו, וְהָיָה הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ כִּי לַה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ נוֹטְלָהּ מִזֶּה וְנוֹתְנָהּ לָזֶה, כִּי אֵלֶּה הָיוּ יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִתְּחִלָּה, וְהָאֵל הוֹרִישָׁם מִפְּנֵי עֵשָׂו וּבָנָיו. וּבַדְּרָשׁ (שבת פה) **הַחֹרִי** שֶׁהָיוּ מְרִיחִים בָּאָרֶץ, **יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ** שֶׁהָיוּ בְּקִיאִים בָּאָרֶץ, וְאָמְרוּ מִלֹּא קָנֶה זוּ לְזִית מִלֹּא קָנֶה זוּ לִגְפָנִים.

פסוק כד

וְאַיָּה עֲנָה. וי"ו וְאַיָּה נוֹסֶפֶת, וְהִיא הַוּי"ו שֶׁנִּמְצֵאת בַּמִּקְרָא לִתְחִלַּת הַדְּבָרִים, כְּמוֹ "וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו", "נִרְדָּם וְרֶכֶב וְסוּס" (תהלים עו:ז), וְרַבִּים כָּהֵם. וַאֲדֹנִי אָבִי זְכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה כָּתַב, כִּי אֵלֶּה הַוָּוִי"ן אֵינָם נוֹסָפוֹת אֲבָל הֵם מוֹרוֹת עַל מִלָּה חֲסֵרָה, כְּעִנְיַן וַי"ו שֶׁל "וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם", רוֹצֶה לוֹמַר הַשִּׁכִּים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אֶת עֵינָיו. וּפֵרַשׁ **וְאַיָּה עֲנָה**, כִּי הָיוּ לוֹ בָּנִים אֲחֵרִים קֹדֶם אֱלֶּה וְלֹא זָכָרָם, אוּלַי לֹא הָיָה לָהֶם תּוֹלְדוֹת. וְזֶה עֲנָה הוּא עֲנָה אַחֵר לֹא הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה, כִּי אוֹתוֹ הָיָה בֶּן שֵׂעִיר וְזֶה בֶּן צִבְעוֹן. וְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זְכְרוֹנָם לִבְרָכָה כִּי הוּא הָיָה אוֹתוֹ עֲנָה הַנִּזְכָּר (בבא בתרא קטו:; פסחים נד.). וְהִקְשָׁה הַמַּקְשֶׁה: וְדִלְמָא תְּרֵי עֲנָה הֲוֵי? וְהֵשִׁיב הַמֵּשִׁיב: **הוּא עֲנָה** דְּמֵעִיקָּרָא. וְאָמְרוּ שֶׁבָּא צִבְעוֹן עַל אִמּוֹ וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲנָה, וְאָמְרוּ עֲנָה פָּסוּל הָיָה וְהֵבִיא פְּסוּלִים. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אָמַר **הוּא עֲנָה** הַיָּדוּעַ.

אֲשֶׁר מָצָא אֶת־הַיֵּמִם. פֵּרְשׁוּ אוֹתוֹ פְּרֵדִים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **בִּרְעֹתוֹ אֶת־הַחֲמֹרִים** מָצָא בְּדַעְתּוֹ שֶׁיַּרְכִּיב הֶחָמוֹר עַל הַסּוּסְיָא לִרְאוֹת מַה יֵּצֵא מֵהֶם וְיָצָא מֵהֶם פֶּרֶד אוֹ הִרְכִּיב הַסּוּס עִם הַחֲמוֹרָה, כִּי מִשְּׁנֵי הַמִּינִים יֵצֵא פֶּרֶד אוֹ פִּרְדָּה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכְרוֹנָם לִבְרָכָה כָּל שֶׁאָזְנָיו קְטַנּוֹת אִמּוֹ סוּסְיָא וְאָבִיו חֲמוֹר (חולין ד עט) וְכָל שֶׁאָזְנָיו גְּדוֹלוֹת אִמּוֹ חֲמוֹרָה וְאָבִיו סוּס, וְזֶה עָשָׂה כְּנֶגֶד רְצוֹן הָאֵל, כִּי הָאֵל יִתְבָּרַךְ בָּרָא הַנִּבְרָאִים וְהַצְּמָחִים כָּל אֶחָד לְמִינוֹ לְפִיכָךְ אָסַר הַכִּלְאַיִם. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פב) תָּנֵי הָאֵשׁ

וְהַכִּלְאַיִם לֹא נִבְרְאוּ בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, כְּלְאַיִם אֵימָתַי נִבְרְאוּ, בִּימֵי **עֲנָה**, הָאֵשׁ לְמִי, לְוִי אָמַר שְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ שָׁעוֹת שִׁמְשָׁה אוֹתָהּ הָאוֹר, שְׁתִּים עֶשְׂרֵה שֶׁל עֶרֶב שַׁבָּת שֶׁנִּבְרָא בּוֹ אָדָם, וְכֵיוָן שֶׁשָּׁקְעָה חַמָּה בְּעֶרֶב שַׁבָּת בִּקֵּשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַנְּזָהּ וְחָלַק כָּבוֹד לַשַּׁבָּת, וְעֶשְׂרִים וְאַרְבַּע שֶׁל שַׁבָּת וּשְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שֶׁל עֶרֶב שַׁבָּת הֲרֵי שְׁלֹשִׁים וְשֵׁשׁ, כְּשֶׁשָּׁקְעָה חַמָּה בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת אָמַר אָדָם הָרִאשׁוֹן עוֹלָם חֹשֶׁךְ בַּעֲדִי וְזִמַּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁנֵי רְעָפִים לְהַקִּישָׁן זֶה בְּזֶה וְיָצָא מֵהֶן אֵשׁ, וּבֵרַךְ עָלֶיהָ אָדָם "וְלַיְלָה אוֹר בַּעֲדֵנִי" (תהלים קלט) אַתְיָא כְּרַבִּי שְׁמוּאֵל דְּאָמַר מִפְּנֵי מָה מְבָרְכִין עַל הָאוֹר בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת מִפְּנֵי שֶׁהוּא תְּחִלַּת בְּרִיָּתוֹ. רַבִּי אֲבוּהּ בְּשֵׁם רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אַף בְּמוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים מְבָרְכִים, מִפְּנֵי שֶׁשָּׁבַת כָּל אוֹתוֹ הַיּוֹם.

וּמַה שֶּׁאָמַר **בִּרְעוֹתוֹ אֶת־הַחֲמֹרִים**. גַּם סוּסִים הָיָה רוֹעֶה, אֶלָּא שֶׁרֹב מַרְעִיתוֹ הָיוּ הַחֲמוֹרִים, לְפִיכָךְ זָכָרָם. וְאֶנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם **הַיַּמִּם** "גִּבְּרַיָּא", לֹא יָדַעְנוּ דַּעְתּוֹ (עין רמב"ן). וְזָכַר אֵלֶּה אַלּוּפֵי שֵׂעִיר לְהוֹדִיעַ כִּי לְאַהֲבַת יִצְחָק נָתַן לְעֵשָׂו נַחֲלַת אַלּוּפִים, אֵלֶּה בְּנֵי שֵׂעִיר.

פסוק לא

וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים. זָכַר מַלְכֵי אֱדוֹם לִפְנֵי מְלֹךְ־מֶלֶךְ בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל; וּמָלְכוּ בֶּאֱדוֹם שְׁמוֹנָה מְלָכִים וְאַחַד עָשָׂר אַלּוּפִים, וְהַמְּלָכִים לֹא הָיוּ מֶלֶךְ בֵּן מֶלֶךְ, אֶלָּא שֶׁהָיוּ מוֹלִיכִים עֲלֵיהֶם מְלָכִים מִמְּקוֹמוֹת אֲחֵרִים לְפִי הִתְגַּבְּרוּת אַנְשֵׁי הַמְּקוֹמוֹת הָהֵם, וּמַלְכוּת יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ בֵּן מֶלֶךְ; וּבְכָל מַה שֶּׁקָּדְמָה מַלְכוּתָם לֹא עָמְדוּ לִפְנֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי שָׁאוּל נִלְחַם בָּהֶם הָרִאשׁוֹן וְלֹא יָכְלוּ לוֹ, וְדָוִד הַמֶּלֶךְ הִכְנִיעָם עַד שֶׁהָיוּ לוֹ לַעֲבָדִים וּלְכָל הַמְּלָכִים אֲשֶׁר הָיוּ אַחֲרָיו, עַד יְהוֹרָם בֶּן יְהוֹשָׁפָט. וְאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה זֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "נַחֲלָה מְבֹהֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ" (משלי כ:כא). וְאָמְרוּ זֶה הֶעָמִיד שְׁמוֹנָה מְלָכִים וְזֶה הֶעָמִיד שְׁמוֹנָה מְלָכִים, זֶה הֶעֱמִיד בֶּלַע, יוֹבָב, חוּשָׁם, הֲדַד, שַׂמְלָה, שָׁאוּל, בַּעַל חָנָן בֶּן עַכְבּוֹר, הֲדַר; וְזֶה הֶעֱמִיד, שָׁאוּל, אִישׁ בֹּשֶׁת, דָּוִד, שְׁלֹמֹה, רְחַבְעָם, אֲבִיָּה, אָסָא, יְהוֹשָׁפָט, וּבִימֵי יְהוֹרָם פָּשַׁע אֱדוֹם בְּיִשְׂרָאֵל.

פסוק לט

וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ. לֹא יָדַעְנוּ לָמָּה הִזְכִּיר שֵׁם אִשְׁתּוֹ וְשֵׁם אָבִיהָ.

פסוק מ
וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו. הִזְכִּיר עַתָּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו שֶׁהָיוּ אַלּוּפִים אַחַר שֶׁפָּסְקָה הַמַּלְכוּת הַנִּזְכֶּרֶת מֵאֲדוֹם, וְהִנֵּה אַחַד עָשָׂר אַלּוּפִים הָיוּ.

פסוק מא
אַלּוּף אָהֳלִיבָמָה. זָכָר הָיָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה שְׁמוֹ בְּהֵ"א כְּדֶרֶךְ שְׁמוֹת הַנְּקֵבוֹת בָּרֹב. וְגַם אָהֳלִיבָמָה שֵׁם לִנְקֵבָה בְּזוֹ הַפָּרָשָׁה (בראשית לו:ה). וְכֵן "שַׁמְלָה מִמַּשְׂרֵקָה" (בראשית לו:לו) בְּהֵ"א, וַאֲחֵרִים זוּלָתוֹ. וְכֵן "תִּמְנָע הָיְתָה פִּילֶגֶשׁ אֱלִיפַז" (בראשית לו:יב), וְשֵׁם אֶחָד מֵאַלּוּפֵי עֵשָׂו תִּמְנָע (בראשית לו:מ).

פרק לז

פסוק א
וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ זֶה בְּפָסוּק "אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק" (בראשית לה:כז).

פסוק ב
אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת. תּוֹלְדוֹת זֶה, פֵּרוּשׁוֹ קוֹרוֹת, וְכֵן "אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ" (בראשית ו:ט), כִּי הַקּוֹרוֹת הֵם תּוֹלְדוֹת הַיָּמִים, וְכֵן אָמַר, "כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם" (משלי כז:א).
יוֹסֵף בֶּן־שְׁבַע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה. כְּשֶׁהָיָה רוֹעֶה אֶת־אֶחָיו בַּצֹּאן.
וְאָמַר **בַּצֹּאן** וְלֹא אָמַר הַצֹּאן, כִּי עֲדַיִן הָיָה נַעַר לִרְעוֹת הַצֹּאן, אֶלָּא הָלַךְ עִם אֶחָיו בְּמִרְעוֹת הַצֹּאן, וְהָיָה מִתְלַמֵּד מֵהֶם לִרְעוֹת הַצֹּאן.
וְהוּא נַעַר. הָיָה מִתְגַּדֵּל עִמָּהֶם כְּשֶׁהָיוּ רוֹעִים הַצֹּאן.
נְשֵׁי אָבִיו. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּכָל אַחַת מֵהֶן "לְאִשָּׁה" (בראשית ל:ד; ל:ט), וְלֹא הָיָה בָּזֶה בִּזָּיוֹן כִּי בְּנֵי נְשֵׁי אָבִיו הָיוּ.
אֶת דִּבָּתָם רָעָה. הָיָה אוֹמֵר לְאָבִיו כִּי אֶחָיו הָיוּ שׁוֹנְאִים אוֹתוֹ, אֵלֶּה בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת שֶׁגָּדַל עִמָּהֶם וְכֵן בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, שֶׁהוּא הָיָה מִתְגָּאֶה עֲלֵיהֶם לְפִי שֶׁאָבִיו הָיָה אוֹהֵבוֹ בְּיוֹתֵר מִכָּל אֶחָיו, וְהוּא הָיָה מֵבִיא דִּבָּתָם זֹאת אֶל אֲבִיהֶם שֶׁהָיוּ מְבַזִּים וּמְדַבְּרִים עָלָיו רָעָה, וְיַעֲקֹב הָיָה גּוֹעֵר אוֹתָם בַּעֲבוּרוֹ; וְהִנֵּה הוֹלֵךְ וּמְפָרֵשׁ סִבַּת הַשִּׂנְאָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְיִשְׂרָאֵל אָהַב", "וַיִּרְאוּ אוֹתוֹ" (בראשית לז:ג-ד). וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרק פד) חַד אָמַר, שֶׁהָיָה אוֹמֵר לוֹ חֲשׁוּדִין בָּנֶיךָ עַל אֵבֶר מִן הַחַי, וְחַד אָמַר, תּוֹלִים הֵם עֵינֵיהֶם בִּבְנוֹת הָאָרֶץ, וְחַד אָמַר שֶׁקּוֹרִין לִבְנֵי שְׁפָחוֹת עֲבָדִים, אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בַּר סִימוֹן עַל תְּלָתֵיהוֹן "פֶּלֶס

וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לַה'" (משלי טז:יא). אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אַתָּה אָמַרְתָּ חֲשׁוּדִין הֵן עַל אֲבָר מִן הַחַי, חַייָךְ, אֲפִלּוּ בְּשִׁעַת הַקַּלְקָלָה אֵינָם אֶלָּא שׁוֹחֲטִין, שֶׁנֶּאֱמַר, "וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים" (בראשית לז:לא). אַתָּה אָמַרְתָּ שֶׁקּוֹרִין לִבְנֵי הַשִּׁפָּחוֹת עֲבָדִים, "לְעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף" (תהלים קה:יז), אַתָּה אָמַרְתָּ תּוֹלִין עֵינֵיהֶם בִּבְנוֹת הָאָרֶץ, חַייָךְ, שֶׁאֲנִי מְגָרֶה בְּךָ אֶת הַדֹּב, הֲדָא הִיא "וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת אֲדֹנָיו" (בראשית לט:ז).

פסוק ג

כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ. וַהֲלֹא בְּשֶׁבַע שָׁנִים נוֹלְדוּ כָּל בְּנֵי יַעֲקֹב, אַף עַל פִּי שֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף אַחֲרוֹן, מַה זְּקֻנָה הָיְתָה לְיַעֲקֹב בְּהִוָּלֵד יוֹסֵף מִשְּׁאָר בָּנָיו? אֶלָּא פֵּרוּשׁוֹ כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ, כִּי הָיָה מוֹצְאוֹ חָכָם בְּכָל דְּבָרָיו כְּמוֹ אִם הָיָה זָקֵן, וְכֵן תִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס "אֲרֵי בַּר חַכִּים הוּא לֵיהּ". וּלְאַהֲבָתוֹ אוֹתוֹ יוֹתֵר מִכָּל בָּנָיו הָיָה מַלְבִּישׁוֹ בִּבְגָדִים נָאִים וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים.

פַּסִּים. מֵעִנְיַן "פַּס יָדֵהּ" (דניאל ה:ה), וְהָיְתָה הַכְּתֹנֶת עֲשׂוּיָה פַּס אֶחָד מִצֶּבַע אֶחָד וּפַס אֶחָד מִצֶּבַע אַחֵר, כְּמוֹ כְּלֵי מִילֶת שֶׁעֲשׂוּיִם פַּסִּים פַּסִּים, וְהָיְתָה הַכְּתֹנֶת נָאָה וְזֶה הָיָה גּוֹרֵם לוֹ שֶׁיִּשְׁנְאוּ אוֹתוֹ מִלְּבַד שֶׁהָיָה מְדַבֵּר עֲלֵיהֶם רַע אֶל אֲבִיהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת י:): לְעוֹלָם אַל יַטִּיל אָדָם קִנְאָה בֵּין הַבָּנִים שֶׁבִּשְׁבִיל חֲמִשָּׁה סְלָעִים מִילַת שֶׁהוֹסִיף יַעֲקֹב לְיוֹסֵף עַל בָּנָיו נִתְקַנְּאוּ בּוֹ אֶחָיו וְיָרְדוּ אֲבוֹתֵינוּ לְמִצְרַיִם.

פסוק ד

וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם. לְדַבֵּר עִמּוֹ בְּדִבְרֵי שָׁלוֹם, אֶלָּא בְּדִבְרֵי מְרִיבָה.

פסוק ה

וַיִּגֹּד לְאֶחָיו. הָיָה מְסַפֵּר לְאֶחָיו הַחֲלוֹם לְהַכְאִיב לִבָּם, לְפִי שֶׁהָיוּ מְקַנְּאִים בּוֹ לְאַהֲבַת אֲבִיו אוֹתוֹ, וְהָיוּ שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ. וְהָיָה הַחֲלוֹם הַזֶּה מֵעִנְיַן מַה שֶּׁקָּרָה לוֹ וּמַה שֶּׁקָּרָה לָהֶם עִמּוֹ; כִּי עַל־יְדֵי הַתְּבוּאָה עָלָה הוּא לִגְדֻלָּה. וְזֶהוּ שֶׁחָלַם "קָמָה אֲלֻמָּתִי" (בראשית לז:ז), וְעַל־יְדֵי הַתְּבוּאָה הִשְׁתַּחֲווּ לוֹ אֶחָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "תְּסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם וַתִּשְׁתַּחֲוֶיןָ" (שם).

פסוק ח

וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֶחָיו. הֲתַחְשֹׁב לִמְלֹךְ עָלֵינוּ? כִּי חָלַמְתָּ כָּזֶה וְכָזֶה, אֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לֵב.

עַל־חֲלֹמֹתָיו. אוּלַי חָלַם גַּם כֵּן פַּעַם אַחֶרֶת קֹדֶם זֶה הַחֲלוֹם וְלֹא זָכַר הַכָּתוּב אֶלָּא שְׁנֵי הַחֲלוֹמוֹת שֶׁהָיוּ מְבֹאָרִים. אוֹ אָמַר **חֲלֹמֹתָיו** עַל זֶה וְעַל הַבָּאִים אַחֲרָיו, וַחֲלֹמֹתָיו שֶׁאָמַר הוּא סִפּוּר הַכָּתוּב.

וְעַל־דְּבָרָיו. שֶׁהָיָה מִתְגָּאֶה עֲלֵיהֶם וּמֵבִיא דִּבָּתָם אֶל אֲבִיהֶם.

פסוק ט

וַיַּחֲלֹם. הַחֲלוֹם הַזֶּה מְבֹאָר הַפִּתְרוֹן, כִּי **הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ** הֵם אָבִיו וְאִמּוֹ, **וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים** הֵם אֶחָיו שֶׁהָיוּ אַחַד עָשָׂר. וְהַחֲלוֹמוֹת שֶׁנִּכְתְּבִים שֶׁבָּאוּ דֶּרֶךְ מָשָׁל וְחִידָה כְּמוֹ חֲלוֹמוֹת יוֹסֵף וַחֲלוֹם הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה וַחֲלוֹם פַּרְעֹה וַחֲלוֹם נְבוּכַדְנֶאצַּר וַחֲלוֹם גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ שֶׁהִתְאַמְּתוּ לְפִי הַפִּתְרוֹן הָיָה בָּהֶם חֵלֶק גָּדוֹל מֵהַנִּבּוּאָה וְהָיוּ מֵאֵת הָאֵל לְצֹרֶךְ עֲבָדָיו.

פסוק י

וַיְסַפֵּר אֶל־אָבִיו. לְפִי שֶׁהָיָה לְאָבִיו זֵכֶר בָּזֶה הַחֲלוֹם, וְלֹא כֵן בָּאַחֵר.

אֲנִי וְאִמְּךָ. כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּאִמְּךָ שֶׁכְּבָר מֵתָה, כְּלוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁבָּטֵל הַחֲלוֹם בָּזֶה כָּךְ בָּטֵל כֻּלּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות נה) לָמְדוּ מִכָּאן שֶׁאֵין חֲלוֹם בִּלֹּא דְּבָרִים בְּטֵלִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "מַה לַּתֶּבֶן אֶת הַבָּר" (ירמיהו כג:כח), כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְבָר בִּלֹּא תֶּבֶן כָּךְ אִי אֶפְשָׁר לַחֲלוֹם בִּלֹּא דְּבָרִים בְּטֵלִים.

פסוק יא

שָׁמַר אֶת־הַדָּבָר. אַף עַל פִּי שֶׁנָּעַר בּוֹ, חָשַׁשׁ לַחֲלוֹם וּשְׁמָרוֹ בְּלִבּוֹ.

פסוק יב

וַיֵּלְכוּ... אֶת. נָקוּד עָלָיו. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פד:יג): לָמָּה? שֶׁלֹּא הָלְכוּ אֶלָּא לִרְעוֹת אֶת עַצְמָם, רוֹצֶה לוֹמַר הִרְחִיקוּ מֵאֲבִיהֶם לַהֲנָאַת עַצְמָם לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנָם בִּשְׁכֶם, וְלֹא הָיוּ יְרֵאִים מֵאַנְשֵׁי שְׁכֶם שֶׁהָרְגוּ אַנְשֵׁיהָ וְשָׁלְלוּ הָעִיר, וְהָיוּ בּוֹטְחִים בָּאֵל, וְאַנְשֵׁי הָאָרֶץ הָיוּ יְרֵאִים מֵהֶם, כִּי בְּעוֹד שֶׁעָשׂוּ מַעֲשֶׂה הָיָה חִתַּת אֱלֹהִים עַל הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם, כִּי אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָיָה הַדָּבָר כְּאִלּוּ הָיָה נִשְׁכָּח.

פסוק יג

הֲלֹא אַחֶיךָ. כְּלוֹמַר הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי אַחֶיךָ רֹעִים בִּשְׁכֶם.

הִנֵּנִי. לֹא פָּחַד מֵאָחִיו וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ, כִּי חָשַׁב כִּי לְיִרְאַת אָבִיו עֲלֵיהֶם לֹא יַעֲשׂוּ לוֹ דָּבָר רָע; וְאַף אָבִיו לֹא חָשַׁב זֶה, שֶׁאִלּוּ הָיָה לִבּוֹ נוֹקְפוֹ בָּזֶה לֹא הָיָה שׁוֹלְחוֹ, וְכָל הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל בּוֹרֵא עֲלִילוֹת עַל בְּנֵי אָדָם כְּדֵי שֶׁיֵּרְדוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּסִבָּה זוֹ לְמִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר נִגְזַר בֵּין הַבְּתָרִים.

פסוק יד

וְאֶת־שְׁלוֹם הַצֹּאן. בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה פד:יג) "הֲדָא אָמְרַת צָרִיךְ אָדָם לִשְׁאֹל בִּשְׁלוֹם מַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ הֲנָאָה מִמֶּנּוּ".

מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן. לְוָיָה אוֹתוֹ מִן הָעִיר עַד אוֹתוֹ הָעֵמֶק שֶׁסָּמוּךְ לְחֶבְרוֹן וּמִשָּׁם שְׁלָחֵהוּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (שם): **מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן** וַהֲלֹא חֶבְרוֹן הַר הִיא, אֶלָּא מֵעֵצָה עֲמֻקָּה שֶׁבֵּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵין אָבִינוּ אַבְרָהָם הַקָּבוּר בְּחֶבְרוֹן לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר לוֹ בֵּין הַבְּתָרִים "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו:יג).

פסוק טו

וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ. אַחַר שֶׁהִגִּיעַ לִשְׁכֶם וְלֹא מְצָאָם בְּמָקוֹם הַמִּרְעֶה, הָיָה הוֹלֵךְ הֵנָּה וְהֵנָּה אִם יִמְצָאֵם, וְהָיָה **תֹּעֶה בַּשָּׂדֶה**.

פסוק טז

הַגִּידָה־נָּא לִי. אִם תֵּדַע אֵיפֹה הֵם רֹעִים.

פסוק יז

נָסְעוּ מִזֶּה. מֵהַמָּקוֹם הַזֶּה, וְכֵן "לֹא הָיְתָה בָזֶה קְדֵשָׁה" (בראשית לח:כא) בַּמָּקוֹם הַזֶּה. **כִּי שָׁמַעְתִּי אֹמְרִים**. שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים.

פסוק יח

וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ. כְּמוֹ לוֹ אוֹ בּוֹ, כִּי מָצָאנוּ קֶשֶׁר הַלָּשׁוֹן הַזֶּה עִם בֵּי"ת "לְהִתְנַכֵּל בַּעֲבָדָיו" (תהלים קה:כה), וְעִם לָמֶ"ד "אֲשֶׁר נִכְּלוּ לָכֶם" (במדבר כה:יח), וְעִנְיָנוֹ הַמַּחֲשָׁבָה הָרָעָה הַצְּפוּנָה בַּלֵּב.

פסוק כ

וְעַתָּה לְכוּ. עִנְיָן זֵרוּז, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק כא

לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ. מַכַּת נֶפֶשׁ.

פסוק כב

אַל־תִּשְׁפְּכוּ־דָם. כִּי דָּם נָקִי הוּא, כִּי אֵין לוֹ מִשְׁפַּט מָוֶת, אֲבָל **הַשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל־הַבּוֹר הַזֶּה**, כִּי אִם הִכְאִיב לְבַבְכֶם בַּחֲלוֹמוֹתָיו וּבִדְבָרָיו הַכְאִיבוּ אַתֶּם לִבּוֹ, אֲבָל יָד **אַל־תִּשְׁלְחוּ־בוֹ** לַהֲמִיתוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר **הַשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל־הַבּוֹר**, לֹא אָמַר אֶלָּא **לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ מִיָּדָם לַהֲשִׁיבוֹ אֶל־אָבִיו**, וְזֹאת הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ, כִּי לֹא הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ לְהָרַע לוֹ שׁוּם רָעָה.

פסוק כג

אֶת־כֻּתָּנְתּוֹ אֶת־כְּתֹנֶת הַפַּסִּים. אָמַר אֶת־כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אַחַר שֶׁאָמַר אֶת־כֻּתָּנְתּוֹ, לְפִי שֶׁעָלֶיהָ קְנָאוּ בוֹ.

פסוק כד

וַיִּקָּחֻהוּ. חָסֵר וי"ו. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פד:טז): מִי הָיָה שֶׁלִּקָּחוֹ? זֶה שִׁמְעוֹן, הֲדָא הוּא דִכְתִיב "וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת שִׁמְעוֹן" (בראשית מב:כד).

אֵין בּוֹ מָיִם. כִּי אִם הָיָה בּוֹ מַיִם הָיָה טוֹבֵעַ בַּמַּיִם וַהֲרֵי כְּאִלּוּ הֲרָגוּהוּ בְּיָדָם. וְאָמַר **אֵין בּוֹ מָיִם** אַחַר שֶׁאָמַר **וְהַבּוֹר רֵק**, אוּלַי הָיָה בּוֹ טִיט כְּמוֹ בּוֹר יִרְמְיָהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בַּטִּיט" (ירמיה לח:ו) וְלֹא מֵת בַּעֲבוּר זֶה, וְהַדְּרָשׁ יָדוּעַ (שבת כב.) שֶׁאָמַר מַיִם אֵין בּוֹ אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ. וְאִם כֵּן הוּא, הֲוֵי כְּאִלּוּ הֲרָגוּהוּ, כִּי לֹא יָדְעוּ שֶׁיֵּעָשֶׂה לוֹ הָאֵל נֵס וְלֹא יִשְׁכּוּהוּ.

פסוק כה

נְכֹאת. פֵּרְשׁוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צא:יא) שֶׁהוּא שַׂעֲוָה.

צֳרִי. פֵּרֵשׁ רַשְׁבַּ"ג (כריתות ו): הַצְּרִי אֵינוֹ אֶלָּא שָׂרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף, וְנִקְרָא בְּלַעַ"ז בַּלְסָמִי. **וָלֹט** פֵּרְשׁוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צא:יא) מִשְׁטְכִי.

פסוק כו

מַה־בֶּצַע. כְּתַרְגּוּמוֹ.

כִּי נַהֲרֹג. וַהֲלֹא כְּבָר מְנָעָם רְאוּבֵן מִלְּהָרְגוֹ? אֶלָּא אָמַר לָהֶם: מַה נַּעֲשֶׂה לוֹ? אִם נַנִּיחֶנּוּ בַּבּוֹר יָמוּת שָׁם, וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ הֲרַגְנוּהוּ.

וְכִסִּינוּ אֶת־דָּמוֹ. כְּתַרְגּוּמוֹ "וּנְכַסֵּי עַל דְּמֵהּ", שֶׁנַּעֲלִים מִיתָתוֹ מֵאָבִינוּ.

פסוק כז

לְכוּ. פֵּרַשְׁנוּהוּ.

וְיָדֵנוּ אַל תְּהִי בוֹ. לְסַבֵּב מִיתָתוֹ, וְאִם נִמְכְּרֵנוּ לֹא יָמוּת.

פסוק כח

אֲנָשִׁים מִדְיָנִים. הֵם **הַיִּשְׁמְעֵאלִים** שֶׁזָּכַר, כִּי הֵם הַמִּדְיָנִים. וְהַמִּדְיָנִים הֵם בְּנֵי קְטוּרָה. וְאִם קְטוּרָה זוֹ הָגָר, הִנֵּה בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה אַחִים, וְאִם אֵינָהּ הָגָר, כֻּלָּם הָיוּ בְּנֵי אַבְרָהָם, וְהִתְחַתְּנוּ הַמִּשְׁפָּחוֹת אֱלֶּה עִם אֵלֶּה כִּי קְרוֹבִים הָיוּ. וְכֵן בְּמִלְחֲמוֹת גִּדְעוֹן עִם מִדְיָן אָמַר, "כִּי נִזְמֵי זָהָב לָהֶם כִּי יִשְׁמְעֵאלִים הֵם" (שופטים ח:כד), וּקְרָאָם הֵנָּה מִדְיָנִים וּמִדְיָנִים וְיִשְׁמְעֵאלִים, כִּי מִדְיָן וּמִדְיָן הָיוּ בְּנֵי קְטוּרָה. וְאָמַר "וְהַמִּדְיָנִים מָכְרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרַיִם".

וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ. וַיִּמְשְׁכוּ בַּחֲבָלִים, אֲחֵי יוֹסֵף מְשָׁכוּהוּ וְהֶעֱלוּהוּ מִן הַבּוֹר וּמְכָרוּהוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים, וּרְאוּבֵן לֹא הָיָה עִמָּהֶם, אוּלַי הָלַךְ אֶל אָבִיו, אוֹ הָיָה רוֹעֶה צֹאנוֹ לְבַד בְּמָקוֹם אַחֵר.

פסוק כט

וַיָּשָׁב. שָׁב מִמָּקוֹם שֶׁהָלַךְ שָׁם אֶל אֶחָיו, וְשָׁב לַבּוֹר אִם יוּכַל לְקַחְתּוֹ מִשָּׁם בְּלֹא יְדִיעַת אֶחָיו וּלְהַשִּׁיבוֹ אֶל אָבִיו.

פסוק ל

וַיָּשָׁב אֶל אֶחָיו. וְהֵיכָן הָלַךְ רְאוּבֵן? רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עָסוּק הָיָה בְּשַׂקּוֹ וּבְתַעֲנִיתוֹ, כְּלוֹמַר הָיָה מִתְעַנֶּה וְלוֹבֵשׁ שַׂק עַל שֶׁבִּלְבֵּל יְצוּעֵי אָבִיו. **וַיֹּאמַר וגו'**. כִּי לֹא יָדַע שֶׁמְּכָרוּהוּ אֶלָּא חָשַׁב שֶׁנִּגְנַב מִן הַבּוֹר.

פסוק לא

וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים. אָמְרוּ (בראשית רבה פד:יט) כִּי דָמוֹ דּוֹמֶה לְדַם אָדָם.

פסוק לב

וַיְשַׁלְּחוּ. שִׁלְּחוּהָ בְּיַד מְקֻצָּתָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן "כִּי בְשֶׁלַח יַעֲבֹרוּ" (איוב לו:יב) פֵּרוּשׁוֹ חֶרֶב, כְּלוֹמַר כָּרְתוּ כִּדְמוּת כְּרִיתַת שְׁנֵי חֵיוֹת.

הַכָּר־נָא. בְּבֵראשִׁית רַבָּה (פד:יט) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִיהוּדָה: אַתָּה אָמַרְתָּ לְאָבִיךָ הַכֶּר־נָא, חַייֶךָ שֶׁתֹּאמַר לְךָ "הַכֶּר־נָא" (בראשית לח:כה).

פסוק לד

וַיִּקְרַע יַעֲקֹב וגו'. הִתְאַבֵּל עָלָיו מְאֹד עַל שֶׁהָיָה אָהֳבוֹ מִכָּל בָּנָיו, וְעוֹד כִּי הוּא שְׁלָחוֹ וְאָמַר כִּי הוּא פָּשַׁע בּוֹ שֶׁשְּׁלָחוֹ יָחִיד.

פסוק לה

וַיָּקֻמוּ כָּל־בָּנָיו וְכָל־בְּנֹתָיו. בִּתּוֹ וְכָל כַּלּוֹתָיו שֶׁהֵם כְּמוֹ בְּנוֹתָיו. בְּבֵרַאשִׁית רַבָּה (פד:כא) רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: תְּאוֹמָה נוֹלְדָה עִם כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט וּנְשָׁאוּם לְנָשִׁים. רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר: **וְכָל־בְּנֹתָיו**, חֲדָא הֲוַת, הַלְוַאי קְבָרָהּ, אֶלָּא אֵין אָדָם נִמְנָע לִקְרֹא לַחֲתָנוֹ בְּנוֹ וּלְכַלָּתוֹ בִּתּוֹ. **שְׁאֹלָה**. עַד הַקֶּבֶר אֶתְאַבֵּל עָלָיו.

וְטַעַם **אֶל־בְּנִי**. כְּלוֹמַר אֲנִי הוֹלֵךְ אֵלָיו וְאֶאֱסֹף אֶל עַמָּיו.

וַיִּבְךְּ אֹתוֹ אָבִיו. אָמַר אָבִיו, שֶׁהֶרְאָה בּוֹ אָבִיו אַהֲבַת אָב עַל הַבֵּן הָעוֹבֵד אוֹתוֹ, כִּי הָיָה עִמּוֹ תָּמִיד, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה רוֹעֶה עִם אֶחָיו רֹב פְּעָמִים הָיָה עוֹמֵד עִם אָבִיו וְעוֹבֵד אוֹתוֹ, וּבְכָל שָׁעָה שֶׁהָיָה צָרִיךְ לַעֲבוֹדָתוֹ הָיָה זוֹכְרוֹ וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְהִתְאַפֵּק מִלְּבְכּוֹת. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פד) **וַיִּבְךְּ אֹתוֹ אָבִיו** זֶה יִצְחָק; וְאֶמֶת כִּי חַי הָיָה יִצְחָק כְּשֶׁנִּמְכַּר יוֹסֵף וְחָיָה אַחַר מְכִירָתוֹ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה, כֵּיצַד, יִצְחָק גָּדוֹל מִיַּעֲקֹב שִׁשִּׁים שָׁנָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּצְחָק בֶּן שִׁשִּׁים שָׁנָה בְּלֶדֶת אֹתָם" (בראשית כה:כו) וּכְשֶׁמֵּת יִצְחָק שֶׁהָיָה בֶּן מֵאָה וּשְׁמוֹנִים, הָיָה יַעֲקֹב מֵאָה וְעֶשְׂרִים. וּכְשֶׁהָיָה בֶּן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים כְּשֶׁבָּא לְמִצְרַיִם הָיָה יוֹסֵף שְׁלֹשִׁים וְתֵשַׁע, חֲסֵר עֶשֶׂר שָׁנִים, זוֹ שֶׁמֵּת יִצְחָק עַד שֶׁהָיָה בֶּן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים הָיָה יוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים וְתֵשַׁע הִנֵּה הָיָה יוֹסֵף בֶּן עֶשְׂרִים וְתֵשַׁע כְּשֶׁמֵּת יִצְחָק.

פסוק לו

וְהַמְּדָנִים. פֵּרַשְׁנוּהוּ.

שַׂר הַטַּבָּחִים. כְּתַרְגּוּמוֹ.

פרק לח

פסוק א

וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֵּרֶד יְהוּדָה. אַחַר שֶׁנִּמְכַּר יוֹסֵף. וּבְאָמְרוֹ וַיֵּרֶד נִרְאֶה כִּי מִדְּוֹתָן לַעֲדָלָם הוּא יְרִידָה; וּבַדָּרָשׁ שֶׁהוֹרִידוּהוּ אֶחָיו מִגְּדֻלָּתוֹ שֶׁנִּתְחָרְטוּ מִמְּכִירַת יוֹסֵף וְאָמְרוּ לוֹ: כְּשֵׁם שֶׁאָמַרְתָּ לָנוּ "לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים" (בראשית לז:כז), אִלּוּ אָמַרְתָּ לָנוּ

הֲשִׁיבוּהוּ אֶל אָבִינוּ הֵיינוּ שׁוֹמְעִים לְךָ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פה:ב) **וַיֵּרֶד יְהוּדָה** לֹא הָיָה צָרִיךְ לוֹמַר אֶלָּא "וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרַיְמָה" (בראשית לט:א), רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: כְּדֵי לִסְמֹךְ "הַכֵּר נָא" (בראשית לז:לב) לְ"הַכֶּר נָא" (בראשית לח:כה).

וַיֵּט עַד אִישׁ עֲדֻלָּמִי. נָטָה אָהֳלוֹ עִם צֹאנוֹ עַד שֶׁהָלַךְ לַעֲדֻלָּם וְנִתְחַבֵּר עִם זֶה הָאִישׁ.

פסוק ב

בַּת־אִישׁ כְּנַעֲנִי. וְלֹא זָכַר שְׁמָהּ אֶלָּא אֲבִיהָ, וְלֹא יָדַעְנוּ לָמָּה. **וּכְנַעֲנִי** כְּתַרְגּוּמוֹ סוֹחֵר, הָיָה מִשְׁאָר הָאֻמּוֹת וְהִתְגּוֹרֵר שָׁם, כִּי בְּנֵי יַעֲקֹב הָיוּ נִזְהָרִים מִלְּהִתְחַתֵּן עִם בְּנוֹת כְּנַעַן כְּמוֹ הָאֲבוֹת. כִּי שִׁמְעוֹן שָׁלַקַח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן זְכָרוֹ לִגְנַאי וְהִפְרִידוֹ מֵאֶחָיו, וְאָמַר "וְשָׁאוּל בֶּן־הַכְּנַעֲנִית" (בראשית מו:י).

וַיִּקָּחֶהָ. לְקָחָהּ לְאִשָּׁה, וְאַחַר כָּךְ בָּא אֵלֶיהָ, כִּי לֹא שָׁכַב עִמָּהּ דֶּרֶךְ זְנוּת.

וּבְאָמְרוֹ **וַיַּרְא**. נִרְאֶה שֶׁהָיְתָה יָפָה וְיִשָּׂרָה בְּעֵינָיו.

פסוק ג

וַתַּהַר וְגוֹ'. לְרַאשׁוֹן קָרָא שֵׁם יְהוּדָה וְלַשֵּׁנִי קָרָאָה אִשְׁתּוֹ, נִרְאֶה שֶׁכֵּן הָיָה מִנְהָגָם, וְלַשְּׁלִישִׁי הָיָה לוֹ לִיהוּדָה לִקְרֹא לוֹ שֵׁם אֶלָּא שֶׁהָיָה בִּכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אוֹתוֹ, לְפִיכָךְ אָמַר "וְהָיָה בִכְזִיב" (בראשית לח:ה).

פסוק ז

וַיְהִי עֵר בְּעֵינֵי ה'. שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ בּוֹ אֶלָּא ה' וְהוּא בִּדְבָרִים שֶׁבֵּינוֹ לְבֵינָהּ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות לד) שֶׁהָיָה דָּשׁ מִבִּפְנִים וְזוֹרֶה מִבַּחוּץ כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְעַבֵּר, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּכְחַשׁ יָפְיָהּ.

פסוק ח

וַיַּבֵּם אֹתָהּ. נִרְאֶה כִּי הַדָּבָר שֶׁל יִבּוּם הָיָה מִשְׁפַּט הַקְּדְמוֹנִים קֹדֶם שֶׁנִּתְּנָה הַתּוֹרָה.

פסוק ט

וַיֵּדַע אוֹנָן. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ אָבִיו "וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ" (בראשית לח:ח) **וְשִׁחֵת אַרְצָה**. שִׁחֵת זַרְעוֹ לָאָרֶץ, כָּעִנְיָן שֶׁאָמַרְנוּ בְּעֵר.

פסוק י

גַּם־אֹתוֹ. שְׁנֵיהֶם בְּחֵטְא אֶחָד מֵתוּ.

פסוק יא

פֶּן יָמוּת. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פה:ה) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: אַף עַל פִּי שֶׁאֵין נַחַשׁ, יֵשׁ סִימָן.

פסוק יב

וַיִּרְבּוּ. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פה:ו) שְׁנַיִם עָשָׂר חֹדֶשׁ.

וַיַּעַל. וּבְשִׁמְשׁוֹן נֶאֱמַר "וַיֵּרֶד תִּמְנָתָה" (שופטים יד:א), כָּל אֶחָד לְפִי הַמָּקוֹם שֶׁהָיָה בּוֹ.

עַל גֹּזְזֵי צֹאנוֹ. כְּמוֹ אֶל גֹּזְזֵי, כְּמוֹ "וַתִּתְפַּלֵּל עַל ה'" (שמואל א א:יא) כְּמוֹ אֶל ה', וְהַדּוֹמִים לוֹ.

פסוק יד

וַתְּכַס בַּצָּעִיף. כִּסְּתָה פָּנֶיהָ בַּצָּעִיף כְּדֵי שֶׁלֹּא יַכִּירָהּ יְהוּדָה.

וַתִּתְעַלָּף. בִּבְגָדִים נָאִים שֶׁלָּבְשָׁה.

בְּפֶתַח עֵינַיִם. בְּפָרַשַׁת דְּרָכִים, מָקוֹם נִפְתָּח וְנִגְלֶה לְעֵינֵי הַהוֹלְכִים בַּדֶּרֶךְ זוֹ.

כִּי רָאָתָה. אָמְרָה כֵּיוָן שֶׁלֹּא חָפֵץ בָּהּ יְהוּדָה לְתִתּוֹ לִבְנוֹ, יִהְיֶה לָהּ זֶרַע מִמֶּנּוּ.

פסוק טו

וַיִּרְאֶהָ... כִּי כִסְּתָה פָּנֶיהָ. וְלֹא הִכִּירָהּ, בַּעֲבוּר זֶה חָשְׁבָהּ לְזוֹנָה כֵּיוָן שֶׁיִּשְׁבָה בְּפָרַשַׁת דְּרָכִים יְחִידָה. אָמַר: אֵין זוֹ אֶלָּא זוֹנָה, שֶׁאִם לֹא כִסְּתָה פָּנֶיהָ הָיָה מַכִּירָהּ שֶׁהִיא כַּלָּתוֹ וְלֹא יִשְׁכַּב עִמָּהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה י:) שֶׁכִּסְּתָה פָּנֶיהָ בְּבֵית חָמִיהָ וְהָיְתָה צְנוּעָה בְּיוֹתֵר, וְעַתָּה הָיְתָה יוֹשֶׁבֶת בְּפָרַשַׁת דְּרָכִים לֹא עָלָה עַל לִבּוֹ, לְפִיכָךְ **חֲשָׁבָהּ לְזוֹנָה**.

פסוק טז

וַיֵּט אֵלֶיהָ. נָטָה מִדַּרְכּוֹ שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ בָּהּ אֶל־הַדֶּרֶךְ, רוֹצֶה לוֹמַר אֶל רֹאשׁ הַדֶּרֶךְ שֶׁהָיְתָה יוֹשֶׁבֶת שָׁם, שֶׁהָיָה שָׁם מָקוֹם סֵתֶר.

הָבָה־נָּא. עִנְיַן זֵרוּז וְהַכָּנָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ "הָבָה נִבְנָה לָּנוּ עִיר" (בראשית יא:ד).

פסוק יח

חֹתָמְךָ. כְּתַרְגּוּמוֹ "עִזְקָתָךְ", הַטַּבַּעַת שֶׁחוֹתָמִין בּוֹ.

וּפְתִילֶךָ. שִׁמְלָתְךָ כְּתַרְגּוּמוֹ "שׁוּשִׁיפָךְ", אוֹ הַצָּעִיף שֶׁעַל רֹאשׁוֹ, וְכֵן "צָמִיד פְּתִיל" (במדבר יט:טו), וְכָמוֹהָ בַּמִּשְׁנָה (שבת פרק ב): "פְּתִילַת הַבֶּגֶד", וּמַה שֶּׁאָמַר **וְהַפְּתִילִים** נִרְאֶה כִּי הַשִּׁמְלָה אוֹ הַצָּעִיף הָיוּ נַעֲשִׂים עַל תְּכוּנַת שְׁנַיִם אוֹ יוֹתֵר.

פסוק יט

מֵעָלֶיהָ. מֵעַל רֹאשָׁהּ וּפָנֶיהָ.

וַתִּלְבַּשׁ. זֶה מוֹכִיחַ כִּי לֹא נִתְכַּוְּנָה אֶלָּא לִהְיוֹת לָהּ זֶרַע מִיהוּדָה, כִּי הַכֹּל מִתְאַוִּים לְזֶרַע אַבְרָהָם אָבִיו לְהִדָּבֵק בּוֹ.

פסוק כא

וַיִּשְׁאַל... אַנְשֵׁי מְקֹמָהּ. הַמְּבוֹי שֶׁהָיְתָה יוֹשֶׁבֶת שָׁם, כִּי בֶּאֱמֶת שָׁאַל אוֹתָהּ יְהוּדָה בְּאֵיזֶה מָבוֹי מִן הָעִיר הִיא יוֹשֶׁבֶת כְּדֵי שֶׁיִּקַּח עֵרְבוֹנוֹ מִיָּדָהּ בְּשָׁלְחוֹ גְּדִי הָעִזִּים, וְהִיא אָמְרָה לוֹ בְּמָבוֹי כָּךְ וְכָךְ. וְכַאֲשֶׁר הָלַךְ הָעֲדֻלָּמִי לְבַקְּשָׁהּ בְּאוֹתוֹ מָבוֹי שֶׁאָמַר לוֹ יְהוּדָה וְלֹא רָאָה בְּאוֹתוֹ מָבוֹי קְדֵשָׁה, שָׁאַל לְאַנְשֵׁי הַמָּבוֹי: **הַקְּדֵשָׁה** שֶׁהָיְתָה תְּמוֹל בָּעֵינַיִם עַל־הַדָּרֶךְ שֶׁאָמְרָה שֶׁהָיְתָה יוֹשֶׁבֶת בְּאוֹתוֹ מָקוֹם, אִם יָדְעוּ אַיֵּה הִיא, וְהֵם אָמְרוּ לוֹ: **לֹא־הָיְתָה בָּזֶה קְדֵשָׁה בָּזֶה**, בָּזֶה הַמָּקוֹם, כְּמוֹ "נָסְעוּ מִזֶּה" (בראשית לז:יז), מִזֶּה הַמָּקוֹם.

פסוק כג

תִּקַּח־לָהּ. תִּתְעַכֵּב לְעַצְמָהּ שֶׁלֹּא נִהְיֶה לָבוּז אִם נַחְקֹר אַחֲרֶיהָ יוֹתֵר שֶׁיִּתְפָּרְסֵם הַדָּבָר כִּי שָׁכַבְתִּי עִם קְדֵשָׁה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (פה:ט) רַבִּי יְהוּדָה בְּשֵׁם רַב נַחְמָן, "מְשַׂחֶקֶת בְּחֵבֶל אַרְצוֹ" (משלי ח:לא), הַתּוֹרָה מְשַׂחֶקֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, אָמְרָה לִיהוּדָה, אַתָּה רִמִּיתָ לְאָבִיךָ בִּגְדֵי עִזִּים, חַייֶךָ, תָּמָר מְרַמָּה אוֹתְךָ בִּגְדֵי עִזִּים.

פסוק כד

כִּמְשֻׁלָּשׁ חֳדָשִׁים. מִשְּׁלֹשׁ שָׁם, וְהַכָּף כַּף הַשִּׁעוּר כְּכָ"ף "כְּעֶשְׂרִים אִישׁ" (שמואל א יד:יד), וְהַדּוֹמִים לוֹ. בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פה:י) סוּמְכוֹס אוֹמֵר מִשֵּׁם רַבִּי מֵאִיר: מִנַּיִן שֶׁאֵין הָעוּבָּר נִכָּר בְּמֵעֵי אִמּוֹ עַד שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים? מִן הָכָא. רַבִּי הוּנָא בְּשֵׁם רַבִּי יוֹסֵי: לֹא סוֹף דָּבָר שְׁלֹשָׁה שְׁלֵמִים, אֶלָּא חֲצִי רִאשׁוֹן וַחֲצִי אַחֲרוֹן וְכָל הָאֶמְצָעִי.

הוֹצִיאוּהָ. לְמָקוֹם שֶׁמּוֹצִיאִין הַנִּדּוֹנִין לִשְׂרֵפָה.

וְתִשָּׂרֵף. כִּי כְּפִי מַה שֶּׁהָיוּ נוֹהֲגִים הַיְּבוּם, הָיְתָה לָהֶם שׁוֹמֶרֶת יָבָם כְּאִלּוּ הִיא אֵשֶׁת אִישׁ, וְהָיוּ דָּנָה דִּינָהּ לִשְׂרֵפָה אִם לֹא תִּזְנֶה. אֲבָל לְחָמִיהָ לֹא הָיְתָה אֲסוּרָה אִם יִרְצֶה הוּא, כִּי אַחַר שֶׁהָיָה הַיְּבוּם לְהָקִים זֶרַע לַמֵּת, שָׁוֶה הָיָה בְּעֵינֵיהֶם אֲבִי הַמֵּת אוֹ אָחִיו, כִּי שְׁנֵיהֶם הָיוּ קְרוֹבִים לַמֵּת, אֶלָּא שֶׁהָיָה הָאָח קוֹדֵם, לְפִיכָךְ פְּטָרָה תָּמָר עַצְמָהּ בִּיהוּדָה.

פסוק כה

הִיא מוּצֵאת. לֹא רָצְתָה לְפָרְסְמוֹ וְאַף כִּי הוֹצִיאָה לְהִשָּׂרֵף, לְפִיכָךְ לֹא אָמְרָה בְּפֵרוּשׁ מֵחָמִי אֲנִי הָרָה אֶלָּא **לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לּוֹ**. מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה י:) מוּטָב לְאָדָם שֶׁיַּפִּיל עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים, שֶׁהֲרֵי תָּמָר הָיְתָה **מוּצֵאת** לְהִשָּׂרֵף וְלֹא רָצְתָה לוֹמַר מֵחָמִי אֲנִי הָרָה, וּמַה שֶּׁאָמְרָה לוֹ בְּסָתָם אָמְרָה, וְאִם לֹא הָיָה מוֹדֶה יְהוּדָה הָיְתָה נִשְׂרֶפֶת.

וַתֹּאמֶר. אָמְרָה לְאוֹתוֹ שֶׁשָּׁלְחָה אֶל חָמִיהָ שֶׁיֹּאמַר לִיהוּדָה **הַכֶּר־נָא**. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פה) תּוֹרָה מְשַׂחֶקֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, אָמְרָה לִיהוּדָה: אַתָּה אָמַרְתָּ לְאָבִיךָ "הַכֶּר־נָא" (בראשית לז:לב), חַיֶּיךָ שֶׁתֹּאמַר תָּמָר הַכֶּר־נָא.

פסוק כו

צָדְקָה מִמֶּנִּי. יוֹתֵר מִמֶּנִּי שֶׁאָמַרְתִּי לִשְׂרֵפָה, כִּי אֵינָהּ חַיֶּבֶת שְׂרֵפָה כִּי מִמֶּנִּי מְעֻבֶּרֶת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכות כג:, בראשית רבה פה:יב) בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת הוֹפִיעַ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ: בְּבֵית דִּינוֹ שֶׁל שֵׁם דִּכְתִיב **מִמֶּנִּי**, יָצְאָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה "מִמֶּנִּי יָצְאוּ הַדְּבָרִים", בְּבֵית דִּינוֹ שֶׁל שְׁמוּאֵל וּבְבֵית דִּינוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה. וְרָאִיתִי בִּתְשׁוּבַת לְגָאוֹן: וְשֶׁשְּׁאַלְתֶּם מַהוּ "מִמֶּנִּי יָצְאוּ כְּבוּשִׁים", לֹא כָּךְ אָנוּ גּוֹרְסִים בַּיְשִׁיבָה. בֵּית דִּינוֹ שֶׁל שֵׁם דִּכְתִיב **וַיֹּאמֶר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר צָדְקָה מִמֶּנִּי**, מְנָא יָדַע? דִּלְמָא כִּי הֵיכִי דְּאַפְקְרֵהּ נַפְשֵׁהּ לְגַבֵּיהּ הָכִי נַמִּי אַפְקְרֵהּ נַפְשֵׁהּ לְגַבֵּי אַחֲרִינֵי? יָצְאת בַּת קוֹל וְאָמְרָה "מִמֶּךָּ יָצְאוּ כְּבוּשִׁים", וְלִיהוּדָה אָמְרָה, וְהָלַיִן נִינְהוּ דְּקָא כָּבֵישׁ וְדָחִיק חַד לְחַבְרֵיהּ. וְאִיכָּא דְּגָרְסִין "יָצְאוּ כּוֹבְשִׁין", וּפֵרֵשׁ דִּלְבָתַר דְּאַסְהִיד עֲלֵיהּ דְּמִינֵּיהּ נִיהוּ, בָּשְׁרֵיהּ בְּמַלְכוּת שֵׁבֶט יְהוּדָה, דִּכּוֹבְשִׁים אֶת הָאָרֶץ דִּכְתִיב "וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לִפְנֵיכֶם" (במדבר לב:כט).

כִּי עַל כֵּן. שֶׁלֹּא נִתְּתִיהָ לְשֵׂלָה בְּנִי עֶשְׂתָּה זֶה, וְכֵן, "בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה'" (שמות יג:ח) שֶׁעָשָׂה ה', וְהַדּוֹמִים לוֹ.

וְלֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ. וְלֹא שָׁכַב עִמָּהּ עוֹד, כֵּיוָן שֶׁהַפַּעַם הַזֹּאת שָׁכַב עִמָּהּ שֶׁלֹּא בִּידִיעָה וּבְדֶרֶךְ בְּזָיוֹן, כִּי חָשַׁב שֶׁהִיא קְדֵשָׁה, וְאֵין כָּבוֹד לְאָדָם חָשׁוּב שֶׁיִּשְׁכַּב עִם קְדֵשָׁה, לְפִיכָךְ **לֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ**. וּמְצָאנוּ בַּתַּרְגּוּם שְׁתֵּי נֻסְחָאוֹת: יֵשׁ נֻסְחָא "וְלָא פְּסַק עוֹד מִלְּדַעְתָּהּ", וְיֵשׁ נֻסְחָא "וְלָא אוֹסִיף עוֹד". וְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הֱיוֹת זֶרַע יְהוּדָה הַנִּשְׁאָר בָּזֶה הַדֶּרֶךְ, וֶהֱיוֹת דָּוִד מֵרוּת הַמּוֹאֲבִיָּה, וּשְׁלֹמֹה מִבַּת שֶׁבַע, הַכֹּל הָיְתָה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל,

לְפִי שֶׁמַּלְכוּת נָתְנָה הָאֵל לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְגָּאוּ מַלְכוּת יְהוּדָה עַל יִשְׂרָאֵל, וְיִזְכְּרוּ צוּר חֻצְּבוּ מִמֶּנּוּ, וְיִהְיוּ שִׁפְלֵי רוּחַ, וַיַּנְהִיגוּ הַמַּלְכוּת בַּעֲנָוָה וּבְתֹם לֵבָב.

פסוק כז

וַיְהִי בְּעֵת לִדְתָּהּ. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הִרְגִּישָׁה בְּהֵרָיוֹנָהּ בְּתְאוֹמִים אֶלָּא בְּעוּבָּר אֶחָד עַד שֶׁיָּלְדָה, לֹא כְּמוֹ שֶׁהָיָה בְּרִבְקָה שֶׁהִרְגִּישָׁה בִּשְׁנַיִם. וְיֵשׁ דְּרָשׁ, בְּרִבְקָה שְׁתֵּי מַלְכֻיּוֹת הָיוּ כִּי שְׁנֵי גוֹיִם הָיוּ, בְּתָמָר לֹא הָיוּ אֶלָּא מַלְכוּת אַחַת, וּמִי שֶׁיָּצָא הַמַּלְכוּת מִמֶּנּוּ פּוֹרֵץ הַגָּדֵר, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר, "עָלָה הַפּוֹרֵץ לִפְנֵיהֶם" (מיכה ב:יג).
תְּאוֹמִים. מָלֵא כְּמִשְׁפָּטוֹ, וְיֵשׁ בּוֹ דְּרָשׁ שֶׁהָיוּ שְׁנֵיהֶם צַדִּיקִים, וּבְרִבְקָה שֶׁהָיָה אֶחָד מֵהֶם רָשָׁע תְּאוֹמִים חָסֵר.

פסוק כח

וַיִּתֵּן יָד. וַיִּתֵּן אֶחָד מֵהֶם יָד מִן הָרֶחֶם, כְּאִלּוּ רָצָה לָצֵאת, וְלֹא יָכֹל, וְהֵשִׁיב יָדוֹ.
וַתִּקְשֹׁר עַל־יָדוֹ. לָקְחָה יָדוֹ קֹדֶם שֶׁהֵשִׁיבוֹ וְקָשְׁרָה עַל יָדוֹ חוּט שָׁנִי לְסִימָן.

פסוק כט

וַיְהִי כְּמֵשִׁיב יָדוֹ. בְּעֵת שֶׁהֵשִׁיב יָדוֹ דְּחָקוֹ אָחִיו וְיָצָא, וְכֵן, "וְהִיא כְּפֹרַחַת" (בראשית מ:י).
וַתֹּאמֶר. אָמְרָה הַמְיַלֶּדֶת כְּנֶגֶד הַיִּלּוֹד: **מַה** מְאֹד **פָּרַצְתָּ** גֶּדֶר הָרֶחֶם בְּדָחְקְךָ עַל אָחִיךָ וְיָצָאתָ.
עָלֶיךָ פָּרֶץ. עָלֶיךָ דִּין הַפֶּרֶץ הַזֶּה, אִם מֵת אָחִיךָ בְּדָחֲקְךָ עָלָיו.
וַיִּקְרָא. יְהוּדָה קָרָא שְׁמוֹ **פָּרֶץ** לְעִנְיַן מַה שֶּׁאָמְרָה הַמְיַלֶּדֶת.

פסוק ל

זָרַח. יְהוּדָה קָרָא שְׁמוֹ זָרַח לְעִנְיַן הַשָּׁנִי שֶׁעַל יָדוֹ, כִּי צָבַע הַשָּׁנִי מַזְהִיר.

פרק לט

פסוק א

וְיוֹסֵף הוּרַד. וּכְבָר אָמַר זֶה, אֶלָּא שָׁנָה אוֹתוֹ הֵנָּה לְסַדֵּר עִנְיַן יוֹסֵף.

פסוק ב

אִישׁ מַצְלִיחַ. בְּכָל עִנְיָנוֹ הָיָה מַצְלִיחַ, וְכֵן מַצְלִיחַ בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי בְּכָל מַה שֶּׁהָיָה שׁוֹלֵחַ לוֹ יָדוֹ בְּעֵסֶק אֲדֹנָיו הָיְתָה בּוֹ הַצְלָחָה.

פסוק ד

וַיִּשָּׂרֶת אֹתוֹ. לְפִי שֶׁמָּצָא חֵן בְּעֵינָיו שָׂמָהוּ לְשָׂרֵת עַצְמוֹ, שֶׁיִּהְיֶה עוֹמֵד לְפָנָיו לְבַדּוֹ, וְשָׂמָהוּ פָּקִיד עַל בֵּיתוֹ שֶׁלֹּא יֵעָשֶׂה דָּבָר בְּבֵיתוֹ אֶלָּא עַל פִּיו.
וְכָל יֶשׁ לוֹ. וְכָל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ.

פסוק ו

וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה. לֹא הָיָה מִסְתַּכֵּל וְנִזְקָק לְשׂוּם דָּבָר שֶׁהָיָה לוֹ, אֶלָּא הָיָה הַכֹּל מֻטָּל עָלָיו, וּמַה שֶּׁיַּעֲשֶׂה הוּא יִהְיֶה עָשׂוּי, לְבַד מַּעְנִין מַאֲכָלוֹ שֶׁלֹּא הָיָה עוֹזֵב בְּיָדוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה מֵעַם אַחֵר כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית מג:לב) "כִּי לֹא יוּכְלוּ הַמִּצְרִים לֶאֱכֹל אֶת הָעִבְרִים לֶחֶם". וְיֵשׁ דְּרָשׁ (בראשית רבה פו:ו) **לֶחֶם** זֶה אִשְׁתּוֹ, וְלָשׁוֹן נְקֵיָּה.
וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה־תֹאַר. אָמַר זֶה לְפִי שֶׁאָמַר "וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת אֲדֹנָיו" (בראשית לט:ז).

פסוק ז

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. אַחַר זְמַן שֶׁהָיָה יוֹסֵף גָּדוֹל וְנִכְבָּד בְּבֵית הַמִּצְרִי וְיוֹשֵׁב לָבֶטַח, הִגִּיעַ אֵלָיו דְּבַר אֵשֶׁת פּוֹטִיפַרַע, וְהַכֹּל הָיָה סִבָּה לְטוֹבָתוֹ וּלְטוֹבַת אָבִיו וְאֶחָיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָשֶׁה מִתְּחִלָּה הָיָה לְטוֹבָה בַּסּוֹף, וְכֵן חֵטְא הַמַּשְׁקֶה וַחֲלוֹם פַּרְעֹה הַכֹּל הָיָה סִבָּה מֵאֵת הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁעַל יְדֵי זֶה עָלָה יוֹסֵף לְגֻדֻּלָּה. וְנִכְתַּב הַסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעַ סִבַּת הַדְּבָרִים, וְאִם יִקָּרֵא לְאָדָם שׂוּם מִקְרֶה יִבְטַח בָּאֵל. וְנִכְתַּב גַּם כֵּן לְהוֹדִיעַ צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְשֶׁיִּלְמַד אָדָם מִמֶּנּוּ לִכְבֹּשׁ אֶת יִצְרוֹ וְלִשְׁמֹר אֱמוּנָה לְמִי שֶׁבּוֹטֵחַ, יִהְיֶה מִי שֶׁיִּהְיֶה, וְלֹא יְשַׁקֵּר בּוֹ.

פסוק ח

וַיְמָאֵן. מְבֹאָר הוּא.

פסוק ט

אֵינֶנּוּ גָדוֹל בַּבַּיִת. מִי שֶׁהוּא גָּדוֹל מִמֶּנִּי, וְאֵיךְ אֶשְׁקֹר בּוֹ וְהוּא עָשָׂה עִמִּי כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה.
כִּי אִם־אוֹתָךְ בַּאֲשֶׁר אַתְּ־אִשְׁתּוֹ. וְזֶה מְסַיֵּעַ לְדִבְרֵי הַדָּרָשׁ שֶׁכָּתַבְנוּ. אוֹ אֶפְשָׁר שֶׁמָּנַע מִמֶּנּוּ בְּפֵרוּשׁ וְהִזְהִירוֹ עַל אִשְׁתּוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה יְפֵה תֹאַר וְיִפֵּה מַרְאֶה.
וְאֵיךְ אֶעֱשֶׂה הָרָעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת. לִשְׁכַּב עִם אִשְׁתּוֹ וְאֶשְׁקֹר בּוֹ, וְעוֹד שֶׁאֶחֱטָא בָּזֶה לֵאלֹהִים שֶׁצִּוָּה בְּנֵי אָדָם עַל הָעֲרָיוֹת כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵדֶר בְּרֵאשִׁית (בראשית ב:כד) "וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ" וְלֹא בְּאֵשֶׁת חֲבֵרוֹ.

פסוק י
לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ. אֲפִלּוּ לִשְׁכַּב עִמָּהּ בְּמִטָּה שֶׁלֹּא בְּקִרְוּב בָּשָׂר לֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ. וּבַדָּרָשׁ (סוטה ג): **לִשְׁכַּב עִמָּהּ** בָּעוֹלָם הַזֶּה **לִהְיוֹת עִמָּהּ** בָּעוֹלָם הַבָּא.

פסוק יא
וַיְהִי כְּהַיּוֹם הַזֶּה. יוֹם אֶחָד כְּמוֹ הַזֶּה שֶׁהִפְצִירָה בּוֹ מְאֹד לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ, וְהַבַּיִת הָיָה פָּנוּי מֵאֲנָשָׁיו.
לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ. לְפָקֵד עִנְיַן הַבַּיִת הַמּוּטָל עָלָיו, וּכְמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס.

פסוק יד
וַתִּקְרָא לְאַנְשֵׁי בֵיתָהּ. וַהֲלֹא לֹא הָיָה אָדָם בַּבַּיִת? אֶלָּא קָרְאָה בְּקוֹל וְשָׁמְעוּ וּבָאוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה בְּסִפּוּרָהּ **וָאֶקְרָא בְּקוֹל גָּדוֹל**.
וַתֹּאמֶר. לֵאמֹר לְבַעְלָהּ.
הֵבִיא. אֵיךְ הֵבִיא לָנוּ זֶה הָאִישׁ. **בָּנוּ**. לְשׁוֹן תִּפְאֶרֶת.

פסוק טו
וַיַּעֲזֹב בִּגְדוֹ אֶצְלִי. כִּי תְּפַשְׂתִּיו בִּבְגָדָיו לְעַכְּבוֹ עַד שֶׁתָּבֹאוּ וְתִתְפְּשׂוּהוּ.

פסוק יז
וַתְּדַבֵּר אֵלָיו כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה. שֶׁדִּבְּרָה אֶל אַנְשֵׁי הַבַּיִת, וְאָמְרוּ כַּדְּבָרִים בְּכַף הַשִּׁעוּר, כְּלוֹמַר פָּחוֹת מֵהֶם אוֹ יוֹתֵר עֲלֵיהֶם, אֲבָל הָעִנְיָן אֶחָד.

פסוק כ
אֶל בֵּית הַסֹּהַר. כְּמוֹ בְּבֵית הַסֹּהַר, וְכֵן "אֶל הָאָרֹן תִּתֵּן" (שמות כה:כא) כְּמוֹ בָּאָרֹן.
אֲסוּרֵי. כְּתִיב וְהוּא פָּעוּל, **וַאֲסִירֵי** קְרִי וְהוּא תֹּאַר, וְהָעִנְיָן אֶחָד. **וַיְהִי שָׁם**. שֶׁלֹּא הִתְחָרֵט אֲדֹנָיו עָלָיו לְהוֹצִיאוֹ מִשָּׁם, כִּי הֶאֱמִין לְדִבְרֵי אִשְׁתּוֹ, וְכָתוּב "כִּי קִנְאַת חֵמַת גֶּבֶר וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם" (משלי ו:לד).

פסוק כב
הָאֲסִירִם. תֹּאַר. **הוּא הָיָה עֹשֶׂה**. כְּתַרְגּוּמוֹ, שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹשִׂים דָּבָר אֶלָּא עַל פִּיו, כְּאִלּוּ הוּא הָיָה עוֹשֶׂה.

פסוק כג
אֶת־כָּל־מְאוּמָה. לְמַעֵט יוֹתֵר, וְכֵן "הֲרַק אַךְ בְּמִשָּׁה" (במדבר יב:ב) וְלִרְבּוֹת, "וְאַף גַּם זֹאת" (ויקרא כו:מד).

פרק מ

פסוק א
לַאֲדֹנֵיהֶם. בִּתְנוּעַת הָאָלֶף (כִּי כָּל לְשׁוֹן אֲדנוּת עִם בו"כ ל"מ לֹא מַפִּיק אָלֶף בַּר מִן שִׁבְעָה וְזֶה אֶחָד מֵהֶם).

פסוק ב
וַיִּקְצֹף וְגוֹ' עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים וְגוֹ'. שִׁנָּה לִכְתֹּב **עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים וְעַל שַׂר הָאוֹפִים**, וּכְבָר זְכָרָם, לְהוֹדִיעַ כִּי עַל הַשָּׂרִים קָצַף וְהֵם שֻׁחָטְאוּ, וּלְפִי שֶׁיּוֹסֵף שֵׂרַת אוֹתָם כִּי לֹא שֵׂרַת אֶלָּא לְשָׂרִים גְּדוֹלִים.

פסוק ג
מְקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף אָסוּר שָׁם. וְכָתַב זֶה לְפִי מַה שֶּׁאָמַר בָּאַחֲרוֹנָה שֶׁהִגִּידוּ לוֹ חֲלוֹמוֹתָיו וּבְסִבָּתָם יָצָא יוֹסֵף מִבֵּית הַסֹּהַר. וּבָא מְקוֹם סָמוּךְ עַל מִלַּת אֲשֶׁר, וְכֵן "מְקוֹם לֹא יָדַע אֵל" (איוב יח:כא) וּ"מְשׁוֹשׁ אֶת רְצִין" (ישעיה ח:ו).

פסוק ד
וַיִּפְקֹד. מִנָּה יוֹסֵף לִהְיוֹת עִמָּם וּלְשָׁרְתָם.
יָמִים. וְלֹא זָכַר כַּמָּה, וְאֶפְשָׁר כִּי הָיָה שָׁנָה שֶׁהָיוּ בְּמִשְׁמָר, וְכֵן "יָמִים תִּהְיֶה גְאֻלָּתוֹ" (ויקרא כה:כט).

פסוק ה
אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ. כְּעִנְיַן הַפִּתְרוֹן חֲלוֹמוֹ שֶׁל כָּל אֶחָד מֵהֶם, כְּפִי שֶׁנִּפְתַּר לוֹ כֵּן חָלַם, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי מְכֻוָּן הָיָה הַפִּתְרוֹן לַחֲלוֹם.
הַמַּשְׁקֶה וְהָאֹפֶה. אָמַר זֶה וְאַף עַל פִּי שֶׁזְּכָרָם כְּבָר, לְפִי שֶׁכָּל אֶחָד רָאָה בַּחֲלוֹמוֹ כְּפִי מְלַאכְתּוֹ שֶׁנִּתְמַנָּה עָלֶיהָ. וְאָמַר **לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם**, לְפִי שֶׁהַחֲלוֹם הָיָה בַּעֲבוּרָתָם לוֹ כָּל אֶחָד לְפִי עֲבוּדָתוֹ. וְאָמַר **אֲשֶׁר אֲסוּרִים בְּבֵית הַסֹּהַר**, לְפִי מַה שֶּׁיָּצְאוּ מִשָּׁם עַל יְדֵי חֲלוֹמוֹתֵיהֶם הָיָה.

פסוק ו
זֹעֲפִים. נִזּוּפִים הָיוּ כָּל אֶחָד וְאֶחָד עַל חֲלוֹמוֹ, כִּי לֹא יָדְעוּ מַה הוּא.

פסוק ז
וַיִּשְׁאַל וְגוֹ'. כִּי לְפִי שֶׁרָאָה אוֹתָם זוֹעֲפִים עָלָיו לִשְׁאוֹל לָהֶם מִזֶּה כִּי גְדוֹלִים הָיוּ, **סָרִיסֵי פַרְעֹה**, וְעוֹד כִּי **אִתּוֹ הָיָה בְּמִשְׁמַר**, וַאֲדֹנָיו צִוָּהוּ לְשָׁרְתָם.

פסוק ח
וּפֹתֵר אֵין אֹתוֹ. כִּי שְׁאָלוֹ לַאֲחֵרִים אֲשֶׁר הָיוּ עִמּוֹ בְּבֵית הַסֹּהַר וְלֹא מָצְאוּ מִי שֶׁיִּפְתֹּר אֹתוֹ. **הֲלֹא לֵאלֹהִים פִּתְרֹנִים**. כְּמוֹ שֶׁהַחֲלוֹמוֹת לוֹ וְהוּא יַחֲלִים בְּנֵי אָדָם וּמַרְאֶה לוֹ הָעֲתִידוֹת, כֵּן לוֹ הַפִּתְרוֹנִים שֶׁיַּשְׂכִּיל בְּנֵי אָדָם לְהָבִין דִּבְרֵי הַחֲלוֹמוֹת וּפִתְרוֹנָם, שֶׁאִם לֹא יִמָּצֵא פּוֹתֵר חֲלוֹמוֹת יִהְיוּ הַחֲלוֹמוֹת לְבַטָּלָה.
סַפְּרוּ־נָא לִי. אוּלַי יַשְׂכִּיל אוֹתִי אֱלֹהִים לִפְתֹּר הַחֲלוֹם.

פסוק ט
בַּחֲלוֹמִי. רְאִיתִי בַּחֲלוֹמִי.

פסוק י
שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִם. סְעִיפֵי הַגֶּפֶן נִקְרָאוּ שָׂרִיגִים.
וְהִיא כְּפֹרַחַת. בְּעֵת שֶׁהָיְתָה הַגֶּפֶן פּוֹרַחַת, וְהוּא הוֹצָאַת הֶעָלִים.
בְּאוֹתוֹ הָעֵת **עָלְתָה נִצָּהּ**. וְהוּא הַבֹּסֶר, וְהָיְתָה אַשְׁכְּלוֹת, וּמִיָּד הִבְשִׁילוּ אַשְׁכְּלֹתֶיהָ עַד שֶׁהָיוּ עֲנָבִים, כִּי לֹא קָרְאוּ עֲנָבִים עַד שֶׁיִּתְבַּשְּׁלוּ. וּכְמוֹ כָּ"ף **כְּפֹרַחַת** כָּ"ף "כְּמֹשִׁיב יָדוֹ" כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ (בראשית לח:כט).

פסוק יא
וָאֶשְׁחַט. עִנְיַן עָצוּר, וְכֵן בַּמִּשְׁנָה (שבת קמז): "אֵין סוֹחֲטִין הַפֵּרוֹת לְהוֹצִיא מֵהֶם מַשְׁקִין".
אֶל כּוֹס. כְּמוֹ בְּכוֹס.

פסוק יב
שְׁלֹשֶׁת יָמִים. הִשְׂכִּיל יוֹסֵף בַּחֲלוֹם וְרָאָה כִּי הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה יִהְיֶה מָהִיר מְאֹד, כִּי בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פָּרְחָה וְעָלְתָה נִצָּהּ וְהִבְשִׁילוּ עֲנָבִים וְעָשָׂה הַיַּיִן, לְפִיכָךְ לָקַח הַזְּמַן הַמּוּעָט וְאָמַר יָמִים וְלֹא חֳדָשִׁים וְלֹא שָׁנִים.

פסוק יג
יִשָּׂא פַרְעֹה אֶת־רֹאשֶׁךָ. יָרִים רֹאשְׁךָ שֶׁהוּא עַתָּה בְּשֵׁפֶל שֶׁאַתָּה בְּמַאֲסָר.
וַהֲשִׁיבְךָ. בְּפַתַּח הַוָּי"ו, "וֶהֱשִׁיבְךָ ה' מִצְרַיִם" (דברים כח:סח) בְּסֶגוֹל הַוָּי"ו.

פסוק יד

כִּי אִם זְכַרְתַּנִי. כִּי אִם תִּזְכְּרֵנִי **אִתְּךָ כַּאֲשֶׁר יִיטַב לָךְ**, וְתַעֲלֶה הַדִּין לִזְכְּרֵנִי בְּטוֹבָתְךָ, לַעֲשׂוֹת עִמִּי טוֹבָה, כִּי עַל יְדֵי פִּתְרוֹנִי בָּאָה לְךָ בְּשׂוֹרָה טוֹבָה וְשִׂמַּחְתִּיךָ בְּעִצְבְּךָ וְרָאוּי לְךָ שֶׁתֵּיטִיב לִי כְּשֶׁיִּקּוּיִם פִּתְרוֹנִי. זֶהוּ שֶׁאָמַר כַּאֲשֶׁר יִיטַב לָךְ. **וְעָשִׂיתָ חֶסֶד**, עוֹד אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁתַּעֲשֶׂה עִמִּי חֶסֶד וְהוּא שֶׁתַּזְכִּירֵנִי אֶל פַּרְעֹה וְהוֹצֵאתַנִי, כְּלוֹמַר הִשְׁתַּדֵּל עִם פַּרְעֹה לְהוֹצִיאֵנִי כִּי אַתָּה שַׂר וְגָדוֹל לְפָנָיו וְיִשְׁמַע אֵלֶיךָ כִּי שֶׁלֹּא כַדִּין שָׂמוּ אוֹתִי בַּבּוֹר.

פסוק טו

כִּי גָנֹב גֻּנַּבְתִּי. רוֹצֶה לוֹמַר גֻּנַּבְתִּי מִבֵּית אָבִי שֶׁהוּא **בְּאֶרֶץ הָעִבְרִים**, כִּי יְדוּעָה הָיְתָה מִשְׁפַּחַת הָעִבְרִים שֶׁהֵם הָאָבוֹת שֶׁהָיוּ גָּרִים בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, לְפִיכָךְ יִחֵס הָאָרֶץ אֲלֵיהֶם.

פסוק טז

וַיַּרְא. רָאָה בְּלִבּוֹ לְהַשְׁמִעוּת אָזְנָיו כִּי הַפִּתְרוֹן טוֹב הוּא, וְחָשַׁב כִּי כֵן יֹאמַר פִּתְרוֹן חֲלוֹמוֹ הַטּוֹב, כִּי דַּעַת בְּנֵי אָדָם כִּי הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפִּתְרוֹן. וְכֵן בְּדִבְרֵי חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות נה): "כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה". וְיוֹסֵף מַה שֶּׁהֵבִין בַּחֲלוֹם כָּל אֶחָד פָּתַר לְפִי שִׂכְלוֹ, אִם טוֹב אִם רָע.

סַלֵּי חֹרִי. מִן "וַיִּקֹּב חֹר בְּדַלְתּוֹ" (מלכים ב יב:י), כִּי הַסַּלִּים הָיוּ עֲשׂוּיִים מִשְׁבָטִים קְלוּפִים חֲרִים, כִּי יַעֲשׂוּ אוֹתָם מַעֲשֶׂה שְׂבָכָה. וְחֹרֵי כְּמוֹ חֹרִים, וְכֵן "רֹאשׁ הַשָּׁלְשִׁי" (שמואל ב כג:ח) כְּמוֹ הַשְּׁלִישִׁים וְהַדּוֹמִים לוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלָל, כִּי פְּעָמִים יַסְפִּיקוּ בְּסִימָן אֶחָד מִן הָרִבּוּי. וְלֹא דִּבֵּר מָה הָיוּ בִּשְׁנֵי הַסַּלִּים. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מְפֹרָשׁ (ירושלמי ביצה ב ו) חֹרֵי מֵעִנְיַן חֲרָרָה שֶׁהִיא עֲגֹת רְצָפִים, וְהָיוּ בִּשְׁנֵי הַסַּלּוֹת חֲרָרוֹת, וּבָעֶלְיוֹן מִכֹּל מַאֲכַל פַּרְעֹה בְּדִבַּר הַלֶּחֶם שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה אוֹפֶה לַעֲשׂוֹת מִינִים רַבִּים מִן הַבָּצֵק, אֲפוּיִים בַּתַּנּוּר אוֹ בַּמַּחֲבַת.

פסוק יז

וּבַסַּל. מִבֹּאר הוּא.

פסוק יח

וַיַּעַן יוֹסֵף. אָמַר גַּם לָזֶה שְׁלֹשָׁה יָמִים, כִּי גַּם הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה הָיָה מָהִיר וּמְתֻקָּן לִפְנֵי פַּרְעֹה כְּמוֹ הַיַּיִן, אֶלָּא שֶׁלֹּא הֵבִיא הַמַּאֲכָל לִפְנֵי פַּרְעֹה, וּמִזֶּה הֵבִין יוֹסֵף כִּי לֹא יְשִׁיבֵהוּ פַּרְעֹה עַל כַּנּוֹ, וְאִם כֵּן יִהְיֶה דִּינוֹ לַהֲרִיגָה.

לְפִיכָךְ אָמַר לוֹ "יִשָּׂא פַרְעֹה" (בראשית מ:יט), כְּלוֹמַר יָסִיר רֹאשְׁךָ בְּסִיף וְאַחַר כֵּן יִתְלֶה אוֹתוֹ. וּבַתְּלִיָּה הֵבִין מִמַּה שֶׁאָמַר "וְהָעוֹף אֹכֵל אֹתָם מִן הַסַּל" (בראשית מ:יז), וְהָעוֹף יֹאכַל בְּשַׂר הַנִּתְלֶה שֶׁאֵינוֹ נִקְבָּר.

פסוק כ

יוֹם הֻלֶּדֶת. יוֹם שֶׁנּוֹלַד בֵּן לְפַרְעֹה, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ יוֹם שֶׁנּוֹלַד, וְהָיָה עוֹשֶׂה מִשְׁתֶּה לְכָל שָׁנָה בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם. וּמַה שֶּׁאָמַר **אֶת**, כְּמוֹ "יֶחְלַק אֶת הָאָרֶץ" (במדבר כו:נה), וְכֵן אָמַר "יוֹם הֻלֶּדֶת אוֹתָךְ" (יחזקאל טז:ד).

פסוק כג

וְלֹא זָכַר. לֹא זְכָרוֹ לְהֵיטִיב.

וַיִּשְׁכָּחֵהוּ. שֶׁלֹּא הִזְכִּירוֹ אֶל פַּרְעֹה.

פרק מא

פסוק א

וַיְהִי מִקֵּץ. מִסּוֹף שְׁנָתַיִם יָמִים שֶׁעָשָׂה פַּרְעֹה מִשְׁתֶּה הַזֶּה חָלַם זֶה הַחֲלוֹם.

וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַיְאֹר. סָמוּךְ עַל הַיְאֹר, כְּמוֹ "וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה" (במדבר ב:כ) וְהַדּוֹמִים לוֹ. יִתְבָּרֵךְ נוֹרָא עֲלִילָה עַל בְּנֵי אָדָם אֲשֶׁר סְבִיב כָּל הַסִּבּוֹת הָאֵלּוּ מִסִּבָּה לְסִבָּה עַד שֶׁיֵּרְדוּ אֲבוֹתֵינוּ לָגוּר שָׁם וּבָאוּ שָׁם בְּכָבוֹד וְהָיוּ שָׁם בְּכָבוֹד עַד שֶׁמֵּת יוֹסֵף מֵאָה שָׁנָה עַד שֶׁגָּרְמוּ עֲוֹנוֹת וּבָאוּ יְמֵי הַשִּׁעְבּוּד. וְהַחֲלוֹם הָיָה מֵאֵת הָאֵל כִּדְמוּת נְבוּאָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב, "וַיִּקְרָא רָעָב עַל הָאָרֶץ" (תהילים קה:טז) וְכִי נִתְקַיֵּם הַחֲלוֹם כַּאֲשֶׁר פָּתַר יוֹסֵף, וְהַחֲלוֹם מִבֹּאר הַפִּתְרוֹן הָיָה לְכָל מֵבִין אֶלָּא שֶׁאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמָיו כְּדֵי שֶׁיִּפְתְּרֵהוּ וְיַעֲלֶה לִגְדֻלָּה עַל יְדֵי הַפִּתְרוֹן, וְעַל כַּיּוֹצֵא זֶה נֶאֱמַר (ישעיה מד:כה) "מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל".

פסוק ב

מִן הַיְאֹר עֹלֹת. הָיָה זֶה מֵעֵינַיִן הַפִּתְרוֹן, כִּי יְאוֹר מְצָרִים עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ, וְהַפָּרוֹת הַדּוֹלוֹת דְּלוֹת הַתְּבוּאָה.

וַתִּרְעֶינָה בָּאָחוּ. כִּי מוֹצְאוֹת חָצִיר לָרֹב.

פסוק ג
וַתַּעֲמֹדְנָה. לֹא אָמַר וַתִּרְעֶינָה, אֶלָּא שֶׁהָיוּ עוֹמְדוֹת סְמוּכוֹת לָרְאשׁוֹנוֹת. כָּל זֶה מִבֹּאַר הַפִּתָּרוֹן.

פסוק ד
וַתֹּאכַלְנָה. וְזֶה עִנְיַן הַפִּתָּרוֹן, כִּי בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב אָכְלוּ תְּבוּאוֹת שְׁנוֹת הַשָּׂבַע.

פסוק ז
וַיִּקַץ פַּרְעֹה. יָקַץ בֵּין חֲלוֹם לַחֲלוֹם, שֶׁאִם הָיָה כֻּלּוֹ חֲלוֹם אֶחָד יִדְמֶה הָאַחֲרוֹן מוֹסִיף עִנְיָן עַל הָרִאשׁוֹן, אֲבָל כְּשֶׁהָיוּ שְׁנֵי חֲלוֹמוֹת לֹא הוֹסִיף עִנְיַן הָאַחֲרוֹן עַל הָרִאשׁוֹן אֶלָּא שָׁנָה אוֹתוֹ לְעִנְיַן מְהִירוּת הַדָּבָר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּישָׁן וְהִנֵּה חֲלוֹם" (בראשית מא:ה), "וַתִּבְלַעְנָה וְהִנֵּה חֲלוֹם" (בראשית מא:ז). וְהִנֵּה הַחֲלוֹם נִשְׁלַם, וְלֹא חָלַם עוֹד אוֹתוֹ הַלַּיְלָה.

פסוק ח
וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ. נִשְׁבְּרָה רוּחוֹ מִדַּאֲגָתוֹ עַל הַחֲלוֹם, כִּי רָאָה חֲלוֹם עַל דֶּרֶךְ אַחַת וְהוּא חָלוּק בַּמַּרְאֶה וְנִבְהַל עַל פִּתְרוֹנוֹ.
וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא. קָרָא לָהֶם עַל יְדֵי שְׁלוּחִין.
וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם. מֵהֶם, כְּמוֹ "הֵם יָצְאוּ אֶת הָעִיר" (בראשית מד:ד).

פסוק ט
אֶת־חֲטָאַי. אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִן הַמּוּסָר לְהַזְכִּיר אָדָם חֲטָאָיו שֶׁחָטָא אֶל הַמֶּלֶךְ לְפָנָיו אַחַר שֶׁעָבְרָה עֵת הַסְּלִיחָה, עַתָּה אָמַר **אֲנִי מַזְכִּיר** אוֹתָם לְצֹרֶךְ הַמֶּלֶךְ.

פסוק י
אֹתִי וְאֵת שַׂר הָאֹפִים. אַף עַל פִּי שֶׁזָּכַר אֹתִי שָׁנָה עוֹד מִפְּנֵי הַדְּבָרִים, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן, כְּמוֹ "וְאִם בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים" (שופטים ט:יט) שֶׁשָּׁנָה אוֹתוֹ מִפְּנֵי הַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶם, וְכֵן "וְאֵין אֲנִי וְאַחַי וּנְעָרַי וְגוֹ'" וְשָׁנָה "אֵין אֲנַחְנוּ פֹּשְׁטִים בְּגָדֵינוּ" (נחמיה ד:טז) מִפְּנֵי הַדְּבָרִים שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶם.

פסוק יא
כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ. פֵּרְשְׁנוּהוּ (בראשית מ:ה).

פסוק יב
וְשָׁם נַעַר. לְפִי שֶׁהָיָה מְשָׁרֵת אוֹתָם בַּמִּשְׁמָר אָמַר כֵּן, וְאָמַר **עֶבֶד לְשַׂר הַטַּבָּחִים** לְפִי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בַּעֲבוּרוֹ וְשֶׁיִּשְׁאָלוּהוּ, הַקּוֹרֵא אוֹתוֹ שָׁם בִּשְׁמוֹ.
אִישׁ כַּחֲלֹמוֹ. חָסֵר לָמֶ"ד הַשִּׁמּוּשׁ, רוֹצֶה לוֹמַר לְאִישׁ כַּחֲלֹמוֹ, כְּלוֹמַר לְכָל אֶחָד פָּתַר כְּעִנְיַן חֲלוֹמוֹ, זֶה לְמַשְׁקֶה וְזֶה לְמַאֲכָל.

פסוק יד
וַיְרִיצֻהוּ. הוֹצִיאוּ אוֹתוֹ בִּמְרוּצָה מִשָּׁם, כִּי דְּבַר הַמֶּלֶךְ נָחוּץ.
וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו. כִּי אֵין לָבֹא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ אֶלָּא אִם כֵּן מְהֻדָּר בְּגוּפוֹ וּבִלְבוּשָׁיו.

פסוק טו
שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ לֵאמֹר. שֶׁאוֹמְרִים שֶׁאַתָּה מֵבִין חֲלוֹם לִפְתֹּר אוֹתוֹ אֶל נָכוֹן.
תִּשְׁמַע. כְּמוֹ תָּבִין, וְכֵן "גּוֹי אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ" (דברים כח:מט).

פסוק טז
בִּלְעָדָי. זוּלָתִי, לִפְתֹּר אוֹתוֹ לְפִי שִׂכְלִי.
אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת־שְׁלֹמֹה. וְהוּא יְקִימֶנּוּ לְשָׁלוֹם לְךָ. וּפֵרֵשׁ **יַעֲנֶה** כְּמוֹ "מַעֲנֵה בְּשִׂמְחַת לִבּוֹ" (קהלת ה:יט) שֶׁיִּהְיֶה חָפֵץ וּמְכֻוָּן בְּשָׁלוֹם פַּרְעֹה, אוֹ שֶׁיָּשִׂים בְּפִי פִּתְרוֹנוֹ לְשָׁלוֹם פַּרְעֹה, וְהוּא עַל דֶּרֶךְ "וּמֵה' מַעֲנֵה לָשׁוֹן" (משלי טז:א).

פסוק יז
וַיְדַבֵּר. כְּבָר כָּתַבְנוּ כִּי בִּשְׁנוֹת אָדָם הַדְּבָרִים יוֹסִיף אוֹ יִגְרַע אוֹ יְשַׁנֶּה, וְאֵינוֹ שׁוֹמֵר אֶלָּא שֶׁיִּהְיֶה הָעִנְיָן אֶחָד, וְכֵן בְּסִפּוּר זֶה הַחֲלוֹם.

פסוק יט
וְרַקּוֹת בָּשָׂר. בְּרַי"שׁ, שָׂרְשׁוֹ רָקַק מִן "וּרְקִיקֵי מַצּוֹת" (שמות כט:ב).

פסוק כ
הָרַקּוֹת. בְּרַי"שׁ, כְּמוֹ "רַקּוֹת בָּשָׂר" שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק כא
וְלֹא נוֹדַע. עַל זֶה אָמַר בַּפִּתְרוֹן "וְלֹא יְוֻדַּע הַשָּׂבָע" (בראשית מא:לא).

פסוק כג
צְנֻמוֹת. לְשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות לט) "פַּת צְנוּמָה בְּקֻעָרָה", וְכָל הַסְּפוּר וְהַפִּתְרוֹן מְבֹאָר הוּא.

פסוק כז
הַפָּרוֹת הָרַקּוֹת. בְּרַי"שׁ מִן רָקָק כְּמוֹ הָאֲחֵרִים.
הַשִּׁבֳּלִים הָרֵקוֹת. מִן "וְהַבּוֹר רֵק" (בראשית לז:כד).

פסוק כח
קַדְמָאָה (כה) **הִגִּיד**, תִּנְיָנָא (כח) **הֶרְאָה**, וְחַד פָּסִיק סִימָן "מֵהַגִּיד אֶת הַמַּרְאָה" (שמואל א ג:טו).

פסוק לב
וְעַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם... **פַּעֲמָיִם**. אָמַר פַּעֲמַיִם אַחַר שֶׁאָמַר הִשָּׁנוֹת לְתוֹסֶפֶת בֵּאוּר.

פסוק לד
וְחִמֵּשׁ. יִקַּח אֶחָד מִן חֲמִשָּׁה.

פסוק לה
וְיִקְבְּצוּ. עַל הַחֲמִישִׁית אָמַר שֶׁיִּקְבְּצוּ כָּל הַחֲמִישִׁית שֶׁיִּקַּח פַּרְעֹה בְּשֶׁבַע הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת, וְיִצְבְּרוּ כָּל הָאֹכֶל תַּחַת יַד־פַּרְעֹה בְּכָל עִיר וְעִיר וְיִהְיֶה שָׁמוּר לְשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב, מִלְבַד מַה שֶּׁיֵּאָצֵר כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ, וּבְכָל עִיר וְעִיר יִהְיוּ אוֹצָרוֹת לְפַרְעֹה שֶׁיִּצְבֹּר שָׁם כָּל הַחֲמִישִׁית שֶׁיִּקַּח בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע.

פסוק לו
לְפִקָּדוֹן. יִהְיֶה לָכֶם כְּמוֹ פִּקָּדוֹן שֶׁיִּמְצְאוּ אוֹתוֹ לְעֵת הַצֹּרֶךְ, וְאַף עַל פִּי שֶׁיִּקְנוּ אוֹתוֹ טוֹב יִהְיֶה לָהֶם שֶׁיִּמְצְאוּ אוֹתוֹ בָּר.

פסוק לז
וַיִּיטַב. הֵבִינוּ כִּי עֲצָתוֹ טוֹבָה, וְעַל הַפִּתָּרוֹן הֶאֱמִינוּהוּ, כִּי רָאוּ כִּי קָרוֹב מְאֹד הַפִּתָּרוֹן לַחֲלוֹם, וְעוֹד כִּי שָׁמְעוּ מִשֹּׁר הַמַּשְׁקִים כִּי כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם כֵּן הָיָה, וְעוֹד שֶׁלֹּא הֶאֱרִיךְ הַמַּעֲשֶׂה אֶלָּא אָמַר "הִנֵּה שֶׁבַע שָׁנִים בָּאוֹת" (בראשית מא:כט).

פסוק לח
הֲנִמְצָא כָזֶה. הַנּוּ"ן לַמְדַבְּרִים, אָמַר, הוּא אָמַר שֶׁנִּשְׁמַע אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאָנָה נִמְצָא כָּמֹהוּ, כִּי חָכְמָתוֹ גְּדוֹלָה מִכָּל הַחַרְטֻמִּים וְהַחֲכָמִים, הִנֵּה אֵין זֶה כִּי אִם רוּחַ אֱלֹהִים שֶׁיֵּשׁ בּוֹ.

פסוק מ
יִשַּׁק. עִנְיַן נֶשֶׁק, כְּתַרְגּוּמוֹ.

הַכֹּסֵא אֶגְדַּל מִמֶּךָּ. בְּדָבַר הַכִּסֵּא אֶהְיֶה גָּדוֹל מִמֶּךָּ.

פסוק מא

רְאֵה נְתַתִּי. רְאֵה כִּי הִמְשַׁלְתִּיךָ עָלֶיהָ, הַנְהִינָהּ כְּפִי שִׂכְלְךָ.

פסוק מב

וַיָּסַר הַטַּבַּעַת. הִיא אוֹת וְסִימָן לַמֶּמְשָׁלָה, וַיַּחְתֹּם בָּהּ לַאֲשֶׁר יִרְצֶה.

פסוק מג

בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה. בְּמִרְכֶּבֶת הַשֵּׁר שֶׁהָיָה מִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ.
אַבְרֵךְ. הָאֵ"ל בִּמְקוֹם הֵ"א, וְהוּא מָקוֹר כְּמוֹ **וְנָתוֹן אֹתוֹ**. כְּלוֹמַר כָּל אֶחָד הָיָה אוֹמֵר זֶה רָאוּי לְתִתּוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם.

פסוק מד

אֲנִי פַרְעֹה. אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ, בִּלְתִּי רְשׁוּתְךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֶת רַגְלוֹ לְכָל דָּבָר.

פסוק מה

צָפְנַת פַּעְנֵחַ. לְשׁוֹן מִצְרִי הוּא, כְּמוֹ שֶׁקָּרָא נְבוּכַדְנֶאצַּר לְדָנִיֵּאל וַחֲבֵרָיו שֵׁם בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי (דניאל א:ז), וְהַמְפָרְשִׁים שֶׁפֵּרְשׁוּ שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ תֵּמַהּ הוּא אֵיךְ קָרָא פַּרְעֹה שֵׁם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ.
וַיֵּצֵא יוֹסֵף. יָצָא לְהַחֲזִיק בְּמֶמְשַׁלְתּוֹ שֶׁנָּתַן לוֹ פַּרְעֹה.

פסוק מו

וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי פַרְעֹה. יָצָא מִלַּעֲמֹד לְפָנָיו תָּמִיד כִּשְׁאָר הַשָּׂרִים.
וַיַּעֲבֹר בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם. עַל עִנְיְנֵי הַמַּלְכוּת לִפְקֹד וְלַחְקֹר עֲלֵיהֶם, לְפִי שֶׁפַּרְעֹה שָׂמָהוּ אָדוֹן עַל הַכֹּל.

פסוק מז

וַתַּעַשׂ הָאָרֶץ. עָשְׂתָה הָאָרֶץ הַתְּבוּאָה לְקָמְצִים, כְּלוֹמַר מִגַּרְגַּר אֶחָד הוֹצִיאָה קְמָצִים רַבִּים.

פסוק מח

וַיִּקְבֹּץ אֶת־כָּל־אֹכֶל. פֵּרַשְׁנוּהוּ.
וַיִּתֵּן־אֹכֶל בֶּעָרִים. כִּי הָאוֹצָרוֹת עָשָׂה בֶּעָרִים וְלֹא בַּכְּפָרִים, וּמַה שֶּׁהָיָה מְקַבֵּץ מִן הַחֲמֻשִּׁיּוֹת מִשְּׂדוֹת הַכְּפָרִים הָיָה נוֹתֵן בָּאוֹצָרוֹת בֶּעָרִים.

פסוק מט
כְּחוֹל הַיָּם. דֶּרֶךְ הַפְּלָגָה.

פסוק נ
וּלְיוֹסֵף יֻלַּד. דֶּרֶךְ כְּלָל, וְאוּלַי תְּאוֹמִים נוֹלְדוּ, לְפִיכָךְ אָמַר יֻלַּד, כִּי נוֹלְדוּ בְּלֵידָה אַחַת.
שְׁנַת הָרָעָב. הָרִאשׁוֹנָה. וְאָמַר **בְּטֶרֶם תָּבוֹא** כִּי בַּשָּׁנָה הָאַחֲרוֹנָה שֶׁל הַשֹּׂבַע נוֹלְדוּ.
וְהִנֵּה הָיָה יוֹסֵף בֶּן שְׁלֹשִׁים וְשֶׁבַע כְּשֶׁנּוֹלְדוּ, וְהֵם הָיוּ בְּנֵי שִׁבְעִים וְשָׁלֹשׁ כְּשֶׁמֵּת יוֹסֵף.
וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ מִזֶּה (תענית יא) שֶׁאָסוּר לְאָדָם לְשַׂמֵּשׂ מִטָּתוֹ בְּשָׁנַת רַעֲבוֹן.
אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ אָסְנַת. לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא הָיְתָה לוֹ אִשָּׁה אַחֶרֶת, כִּי שְׁנֵיהֶם הָיוּ לוֹ מִמֶּנָּה.

פסוק נא
כִּי נַשַּׁנִי. כָּל כָּךְ נָתַן לִי ה' עֹשֶׁר וְכָבוֹד עַד כִּי הִשְׁכִּיחַנִי כָּל עֲמָלִי שֶׁהָיָה לִי מִשֶּׁנִּמְכַּרְתִּי, וְגַם כָּל בֵּית אָבִי הִשְׁכִּיחַנִי.
נַשַּׁנִי. הַפַּתָּ"ח בִּמְקוֹם חִירִיק עַל מִשְׁקַל צַוַּנִי, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי שָׁרְשׁוֹ בְּשֶׁקֶל חַנַּנִי.

פסוק נב
בְּאֶרֶץ עָנְיִי. שֶׁהָיְתָה לִי מִתְּחִלָּה אֶרֶץ עָנְיִי, וְעַתָּה הִפְרַנִי הָאֵל בָּהּ בְּבָנִים וּבְעֹשֶׁר וּבְכָבוֹד.

פסוק נג
אֲשֶׁר הָיָה. דֶּרֶךְ כְּלָל.

פסוק נד
וּבְכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם. בְּכָל הָאֲרָצוֹת הַקְּרוֹבוֹת לְאֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לֶחֶם מֵאֲשֶׁר אָצַר כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ.

פסוק נה
וַתִּרְעַב. כִּי כָּלוּ לֶאֱכֹל אֶת אֲשֶׁר אָצְרוּ, כִּי לֹא יָכְלוּ לֶאֱצֹר לְכָל שֶׁבַע הַשָּׁנִים מִפְּנֵי הַחֲמִישִׁית שֶׁנָּתְנוּ לְפַרְעֹה.
וַיִּצְעַק הָעָם. כִּי יָדְעוּ כִּי יוֹסֵף אָצַר אוֹצָרוֹת מִן הַחֲמִישִׁית, וּלְצֹרֶךְ הָעָם אָצְרוּ שֶׁיִּמְצְאוּ תְּבוּאָה לִקְנוֹת, לְפִיכָךְ צָעֲקוּ אֶל פַּרְעֹה בַּעֲבוּר הַלֶּחֶם.

פסוק נו
וַיִּפְתַּח. פָּתַח אֶת כָּל אוֹצָרוֹת שֶׁבָּהֶם תְּבוּאָה.

וַיִּשְׁבֹּר לְמִצְרַיִם. תְּחִלָּה מָכַר לָהֶם עַד שֶׁנּוֹדַע בָּאָרְצוֹת כִּי בְּמִצְרַיִם תְּבוּאָה, וּמָכַר גַּם לָהֶם. וּלְשׁוֹן שֶׁבֶר מִבִּנְיַן הַקַּל נוֹפֵל עַל הַמּוֹכֵר וְעַל הַקּוֹנֶה, כִּי הַפְּעֻלָּה בָּזֶה עַל שֵׁם הַתְּבוּאָה שֶׁנִּקְרֵאת שֶׁבֶר, לְפִי שֶׁהִיא שׁוֹבֶרֶת הָרָעָב, עַל דֶּרֶךְ "יִשְׁבְּרוּ פְּרָאִים צְמָאָם" (תהלים קד:יא). וְהִנֵּה הַמּוֹכֵר נוֹתֵן הַשֶּׁבֶר וְהַקּוֹנֶה לוֹקֵחַ הַשֶּׁבֶר, וְהַפְּעֻלָּה עַל שְׁנֵיהֶם. אֲבָל בְּעִנְיַן הַפְּעוּל מִמֶּנּוּ אֵינוֹ נוֹפֵל אֶלָּא עַל הַמּוֹכֵר, לְפִי שֶׁהַפְּעֻלָּה יוֹצֵאת מֵאִתּוֹ. וּבִנְיַן הִפְעִיל בְּרֹב הוּא יוֹצֵא.

וַיֶּחֱזַק הָרָעָב. מִשֶּׁבָּאוּ לִקְנוֹת, לְפִיכָךְ אָמַר אַחֲרָיו "וְכָל הָאָרֶץ" (בראשית מא:נז), כִּי לְפִי שֶׁרַבּוּ הַקּוֹנִים חָזַק הָרָעָב בְּמִצְרַיִם, כִּי לֹא הָיוּ מוֹכְרִים לָהֶם אֶלָּא בְּצִמְצוּם מִפְּנֵי שֶׁהָיָה צָרִיךְ גַּם כֵּן לְמָכֹר בִּשְׁאָר אֲרָצוֹת, וּמִפְּנֵי זְמַן הָרָעָב שֶׁיִּהְיֶה אָרֹךְ.

פסוק נז

בָּאוּ לִשְׁבֹּר אֶל־יוֹסֵף. כְּמוֹ הֶפֵיךְ: בָּאוּ אֶל־יוֹסֵף לִשְׁבֹּר.

פרק מב

פסוק א

וַיַּרְא יַעֲקֹב. כִּי רָאָה אַנְשֵׁי הָאָרֶץ בָּאִים עִם תְּבוּאָה, וּשְׁאָלָם מֵאַיִן יְבִיאוּ הַתְּבוּאָה, וְאָמְרוּ מִמִּצְרַיִם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "הִנֵּה שָׁמַעְתִּי" (בראשית מב:ב).

לָמָּה תִתְרָאוּ. לָמָּה אַתֶּם מַרְאִים עַצְמְכֶם שֶׁיֵּשׁ לָכֶם תְּבוּאָה, וּשְׁאָר בְּנֵי אָדָם הוֹלְכִים לִקְנוֹת תְּבוּאָה וְאַתֶּם יוֹשְׁבִים?

פסוק ג

וַיֵּרְדוּ אֲחֵי יוֹסֵף. וְלֹא אָמַר בְּנֵי יַעֲקֹב, לְפִי שֶׁבִּסְבָּתוֹ יָרְדוּ, וְעַתָּה בִּירִידָתָם נִפְתַּר חֲלוֹמוֹ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (צא:ב): וּמָה **עֲשָׂרָה**, עֲשָׂרָה חֲלוּקִים בְּאַחֲוָה וְאֶחָד לְבָר **בָּר**.

פסוק ד

וְאֶת־בִּנְיָמִין אֲחִי יוֹסֵף. שֶׁהָיָה אָחִיו מֵאָב וּמֵאֵם. וּבַעֲבוּר מַה שֶּׁקָּרָה לְיוֹסֵף יָרֵא יַעֲקֹב מִלְּשָׁלְחוֹ בַּדֶּרֶךְ פֶּן־יִקְרָאֻנּוּ אָסוֹן.

אָסוֹן. בִּידֵי אָדָם אוֹ בִּידֵי שָׁמַיִם, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בִּידֵי אָדָם צִנִּים פַּחִים (כתובות ל), בִּידֵי שָׁמַיִם אַרְיֵה וְגַנָּבִי. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שם) הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִצִּנִּים פַּחִים, שֶׁנֶּאֱמַר "צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם" (משלי כב:ה). וְיֵשׁ לָנוּ לִשְׁאֹל לָמָּה פָּחַד יַעֲקֹב מֵאָסוֹן שֶׁיִּקְרָאֻנּוּ בַּדֶּרֶךְ יוֹתֵר מִבַּבַּיִת?

וְיֵשׁ לוֹמַר כִּי הַדֶּרֶךְ מָצוּי לִפְנָעִים יוֹתֵר מֵהַבַּיִת, כִּי אַרְיֵה וְנָנֵבי מְצוּיִים בַּדֶּרֶךְ וְלֹא בָּעִיר, וּמְצַנְּים פַּחִים יוּכַל אָדָם לִשְׁמֹר עַצְמוֹ בָּעִיר יוֹתֵר מִן הַדֶּרֶךְ, וְעוֹד כִּי אֵינוֹ מָצוּי בָּעִיר כְּמוֹ בַּדֶּרֶךְ, וַאֲפִלּוּ מְמִיתָה שֶׁהוּא בִּידֵי שָׁמַיִם שֶׁתּוּכַל לָבוֹא בָּעִיר כְּמוֹ בַּדֶּרֶךְ, הַדֶּרֶךְ הוּא מָקוֹם סַכָּנָה יוֹתֵר לָזֶה וְלָזֶה. וְיֵשׁ לוֹ לְאָדָם לִשְׁמֹר עַצְמוֹ מִמָּקוֹם סַכָּנָה וַאֲפִלּוּ הַצַּדִּיק, וְלֹא יִשָּׁעֵן בְּצִדְקוֹ שֶׁמָּא עוֹשִׁין לוֹ נֵס שֶׁמָּא לֹא יַעֲשׂוּ, וְאִם יַעֲשׂוּ מְנַכִּין לוֹ מִזְכֻיּוֹתָיו, וּמָצְאוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בָּזֶה סָמָךְ, דִּכְתִיב "לֹא תְנַסּוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים ו:טז). וְכֵן מָצִינוּ בִּשְׁמוּאֵל הַנָּבִיא שֶׁאָמַר "אֵיךְ אֵלֵךְ וְשָׁמַע שָׁאוּל וַהֲרָגָנִי" (שמואל א טז:ב), וּמִפְּנֵי זֶה פָּחַד יַעֲקֹב לְשָׁלְחוֹ בַּדֶּרֶךְ.

פסוק ה

בְּתוֹךְ הַבָּאִים. שֶׁלֹּא נִבְדְּלוּ לְעַצְמָן לְפִי שֶׁהָיוּ עִבְרִים, אֶלָּא בְּתוֹךְ שְׁאָר הַבָּאִים מֵאֶרֶץ כְּנַעַן בָּאוּ, **כִּי הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן**, וְרַבּוּ הַבָּאִים וְהֵם בֵּינֵיהֶם.

פסוק ו

וְיוֹסֵף הוּא הַשַּׁלִּיט. וְהֵצְרִכוּ אֶחָיו לְבֹא לְפָנָיו כִּי הוּא הַמַּשְׁבִּיר. וּמַשְׁבִּיר פֹּעַל יוֹצֵא לִשְׁלִישִׁי, מְצַוֶּה לַאֲנָשָׁיו שֶׁיִּשְׁבְּרוּ, וּתְחִלָּה הָיוּ הַקּוֹנִים בָּאִים אֲלָיו כִּי כֵן צִוָּה הוּא שֶׁלֹּא יִמְכְּרוּ עַד שֶׁיָּבֹאוּ לְפָנָיו וְיִשְׁאֲלוּ מִמֶּנּוּ שֶׁיְּצַוֶּה שֶׁיִּמְכְּרוּ לָהֶם, וְצִוָּה זֶה בַּעֲבוּר שֶׁיֵּדַע כִּי אֶחָיו יָבֹאוּ לִקְנוֹת הַתְּבוּאָה, כִּי הָרָעָב הָיָה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְאִם יָבֹאוּ, עַל כָּל פָּנִים יִתְרָאוּ אֵלָיו, וְכֵן עָשׂוּ.

פסוק ז

וַיַּרְא יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וַיַּכִּרֵם. פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה צא) שֶׁיָּצָא בְּלֹא חֻתִּימַת זָקָן, אֲבָל הֵם הָיוּ בַּחֻתִּימַת זָקָן, לְפִיכָךְ הִכִּירָם הוּא וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ. וְאֶפְשָׁר שֶׁהִכִּירוּהוּ אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בַּחֻתִּימַת זָקָן, אוּלַי שֶׁרָאָהוּ בִּגְדוּלָה וְהָיָה רָחוֹק בְּעֵינֵיהֶם מְאֹד שֶׁיִּהְיֶה הוּא יוֹסֵף שֶׁמְּכָרוּהוּ לְעֶבֶד וְהוּא אָדוֹן לְכָל מִצְרַיִם. וְאָמְרוּ בְּלִבָּם: אַף עַל פִּי שֶׁצּוּרָתוֹ דּוֹמָה לְצוּרַת יוֹסֵף, הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם דּוֹמָה צוּרַת זֶה לָזֶה בְּקָצָת, לְפִיכָךְ יָצָא מִלִּבָּם שֶׁיִּהְיֶה זֶה יוֹסֵף.

וַיִּתְנַכֵּר. עָשָׂה עַצְמוֹ כְּנָכְרִי אֲלֵיהֶם לְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת וְלוֹמַר שֶׁמְּרַגְּלִים הֵם, וְכָל זֶה לְהוֹצִיא מִלִּבָּם שֶׁלֹּא יַחְשְׁבוּ כִּי הוּא יוֹסֵף.

פסוק ח
וַיַּכִּר. כְּמוֹ שֶׁפִּרַשְׁנוּ, וְשָׁנָה אוֹתוֹ, כִּי הִכִּיר לָהֶם הָאַחֲוָה שֶׁלֹּא הֵרַע לָהֶם. **וְהֵם לֹא הִכִּרֻהוּ** שֶׁחָשְׁבוּ לַהֲמִיתוֹ וְהִפְשִׁיטוּהוּ וְהִשְׁלִיכוּהוּ לַבּוֹר וּמְכָרוּהוּ לְעֶבֶד.

פסוק ט
אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם. כִּי לָהֶם הָיוּ הַחֲלוֹמוֹת וְרָאָה עַתָּה פִּתְרוֹנָם, וְהֵם שְׂנֵאוּהוּ בַּעֲבוּרָם, וּבְזָכְרוֹ כָּל מַה שֶּׁעָשׂוּ לֹא גְמָלָם רָעָה אֲבָל צְעָרָם וְהִקְנִיטָם.

פסוק י
וַעֲבָדֶיךָ. הַוּי"ו בִּמְקוֹם אֲבָל, כְּלוֹמַר: **לֹא אֲדֹנִי** כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר, אֲבָל **עֲבָדֶיךָ בָּאוּ לִשְׁבָּר־אֹכֶל**, וְלֹא לְרַגֵּל; וְכֵן "וְאַחֲלְצָה צוֹרְרֵי רֵיקָם" (תהלים ז:ה) וְהַדּוֹמִים לוֹ כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ בְּחֵלֶק הַדִּקְדּוּק מִסֵּפֶר הַמִּכְלוֹל.

פסוק יא
כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד. וְאִם תֹּאמַר כִּי אֲנַחְנוּ מְרַגְּלִים בַּעֲבוּר שֶׁאֲנַחְנוּ יַחַד וּבַחֲבוּרָה אַחַת, **כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ**, לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ יַחַד וְשׁוֹאֲלִים שְׁאֵלָתֵנוּ בְּיַחַד, כִּי בַּיִת אֶחָד אֲנַחְנוּ. **כֵּנִים**, אֲמִתִּיִּים.

פסוק יג
וַיֹּאמְרוּ. אָמְרוּ עוֹד **בְּנֵי אִישׁ אֶחָד** לְהַחֲזִיק בְּלִבּוֹ כִּי כֵּנִים הֵם, וְחֶבְרָתָם אֵינָהּ אֶלָּא לְפִי שֶׁהֵם בַּיִת אֶחָד וְהֵם שְׁנֵים עָשָׂר אַחִים.
אֶת אָבִינוּ. וְנִשְׁאַר לְשָׂרַת אָבִינוּ.
אֵינֶנּוּ. אָמְרוּ לָשׁוֹן זֶה כְּמוֹ כֵּן שְׁנֵי פְּעָמִים, כִּי אִם יֹאמְרוּ מֵת יוּכַל לְהַכְחִישָׁם כִּי הֵם לֹא יָדְעוּ אִם חַי וְאִם מֵת, וְהֵם יָדְעוּ כִּי נִמְכַּר בְּמִצְרַיִם וְחָשְׁבוּ אוּלַי גְּלָה מִשְׁפַּחְתּוֹ בָּעִיר, וּבֶאֱמֶת נוֹדַע כִּי עִבְרִי הוּא כִּי הַקּוֹנִים אוֹתוֹ קָנוּהוּ מִן הָעִבְרִים וְהֵם מְכָרוּהוּ לְעֶבֶד עִבְרִי, כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר "רְאוּ הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עִבְרִי" (בראשית לט:יד) וְאָמַר שַׂר הַמַּשְׁקִים "נַעַר עִבְרִי" (בראשית מא:יב), אֲבָל בֵּית אָבִיו אוּלַי לֹא הִגִּיד, לְפִיכָךְ אָמְרוּ **אֵינֶנּוּ**, כִּי אִם מֵת הִנֵּה אֵינֶנּוּ, וְאִם חַי אֵינֶנּוּ בְּבֵית אָבִיו.

פסוק יד
הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי. אַחַר שֶׁבָּאתֶם עֲשָׂרָה, לָמָּה לֹא בָּא גַּם הוּא? וּמַה שֶּׁתֹּאמְרוּ כִּי לְשָׂרַת אֲבִיכֶם נִשְׁאַר, הֶלֹא הָיָה נִשְׁאָר לוֹ נְשֵׁיכֶם וְטַפְּכֶם עַד שׁוּבְכֶם!

פסוק טז
הַאֱמֶת אִתְּכֶם. כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם אוֹמְרִים "כֵּנִים אֲנַחְנוּ" (בראשית מב:יא).

פסוק יז
וַיֶּאֱסֹף. צִוֵּר אוֹתָם בְּלֹא הֶפְסֵד גּוּפָם וּמָמוֹנָם.

פסוק יח
אֶת־הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא. וְלֹא אֶעֱכֹּב כֻּלְּכֶם, כִּי רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם וְיִהְיֶה עָלַי אָשָׁם בָּזֶה, אֶלָּא אֶעֱכֹּב אֶחָד מִכֶּם לִבְחֹן דִּבְרֵיכֶם.

פסוק יט
שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם. מַה שֶּׁיִּשְׁבְּרוֹן הָרַעֲבוֹן, וְהוּא הַתְּבוּאָה, לְפִיכָךְ נִקְרֵאת הַתְּבוּאָה שֶׁבֶר, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ (בראשית מא:נו).

פסוק כא
וַיֹּאמְרוּ. אַחַר שֶׁהִשְׁלִים דְּבָרָיו עִמָּהֶם וְהָלַךְ לוֹ, הַמֵּלִיץ שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עִבְרִי וְשׁוֹמֵעַ מֵהֶם הָיָה אוֹמֵר לְיוֹסֵף בִּלְשׁוֹן מִצְרִי, כִּי יוֹסֵף הָיָה מְאֹד נִשְׁמָר מֵהֶם שֶׁלֹּא יְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן עִבְרִי שֶׁלֹּא יַחְשְׁבוּ עָלָיו עִם הַכָּרַת צוּרָתוֹ שֶׁהוּא יוֹסֵף. וּכְשֶׁהָלַךְ הַמֵּלִיץ הִתְוַדּוּ עַל עֲוֹנָם וְאָמְרוּ **אִישׁ אֶל אָחִיו** כִּי בַּעֲוֹן יוֹסֵף בָּא לָהֶם זֶה, כִּי שְׁאַל לָהֶם יוֹסֵף מַה שֶּׁלֹּא הָיָה שׁוֹאֵל מֵאֲחֵרִים שֶׁהָיוּ בָּאִים לִקְנוֹת תְּבוּאָה, כִּי אֵין זֶה כִּי אִם עָוֹן גָּדוֹל שֶׁהָיָה עֲלֵיהֶם, וְזֶה עָוֹן יוֹסֵף אֲחִיהֶם.
בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ. כִּי בֶּאֱמֶת הָיָה מִתְחַנֵּן אֲלֵיהֶם בְּהַפְשִׁיטָם אוֹתוֹ אֶת כֻּתָּנְתּוֹ לְהַשְׁלִיכוֹ לַבּוֹר. **עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת**, לְמַדְנוּ בְּסִפּוּר הַזֶּה כִּי כְּשֶׁתִּבֹּא צָרָה לְאָדָם רָאוּי לוֹ לְפַשְׁפֵּשׁ בְּמַעֲשָׂיו וְלִבְדֹּק מָה הָיָה הַמַּעֲשֶׂה הָרָע שֶׁעָשָׂה וְיִתְחָרֵט עָלָיו וְיִתְוַדֶּה לִפְנֵי הָאֵל, וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ כַּפָּרָה.

פסוק כב
וְגַם־דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ. כִּי חָשְׁבוּ עָלָיו שֶׁמֵּת, כֵּיוָן שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ מִמֶּנּוּ דָּבָר אַחַר שֶׁנִּמְכַּר, וְאִם נֶהֱרַג אוֹ מֵת מִיתַת עַצְמוֹ בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה דָּמוֹ עָלֵינוּ.

פסוק כג
כִּי הַמֵּלִיץ. פֵּרַשְׁנוּהוּ.

פסוק כד
וַיִּסֹּב... **וַיֵּבְךְּ**. כִּי שָׁמַע שֶׁהִתְוַדּוּ עָלָיו.

וַיִּקַּח אֶת־שִׁמְעוֹן. אָמְרוּ שֶׁהוּא הִשְׁלִיכוֹ לַבּוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ לְמַעְלָה.
וַיֶּאֱסֹר. הוֹשִׁיב אוֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם אֶל הַמִּשְׁמָר. בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צא:ח) רַבִּי חַגַּי בְּשֵׁם רַבִּי יִצְחָק, **לְעֵינֵיהֶם** אֲסָרוֹ, כֵּיוָן שֶׁיְּצָאוּ הוֹצִיאוֹ וְהָיָה מַאֲכִילוֹ וּמַשְׁקֵהוּ וּמַרְחִיצוֹ וְסָכוֹ.

פסוק כה

וַיְצַו. צִוָּה עֲבָדָיו מוֹכְרֵי הַתְּבוּאָה שֶׁיְּמַלְאוּ כְּלֵיהֶם בָּר, וְכֵן עָשׂוּ וַיְמַלְאוּ, וְהוּא מִקְרָא קָצָר וְכָמוֹהוּ רַבִּים.
וּלְהָשִׁיב. וַיְצַו גַּם כֵּן לְהָשִׁיב אֶת כַּסְפֵּיהֶם.
וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן. עַל הֲשָׁבַת הַכֶּסֶף וְעַל צֵידַת עַצְמָם אָמַר, כִּי עַל הַתְּבוּאָה כְּבָר אָמַר **וַיְמַלְאוּ**.

פסוק כז

וַיִּפְתַּח הָאֶחָד. אֶחָד מֵהֶם, וּבַדְּרַשׁ זֶה לֵוִי שֶׁנִּשְׁאַר יְחִידִי מִשִּׁמְעוֹן שֶׁהָיָה בֶּן זוּגוֹ.
בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ. כֵּן צִוָּה יוֹסֵף שֶׁלְּאֶחָד מֵהֶם יָשִׂימוּ כַּסְפּוֹ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ, וְלָאֲחֵרִים בְּאֶמְצַע הָאַמְתַּחַת אוֹ בְּתַחְתִּיתוֹ, שֶׁאִם יָשִׂימוּ כַּסְפָּם בְּפִי הָאַמְתַּחַת כֻּלָּם בְּלַקְחָם מִסְפּוֹא לַחֲמוֹרֵיהֶם יִרְאוּ וְיָשׁוּבוּ לְמִצְרַיִם עַל דְּבַר הַכֶּסֶף לְהָשִׁיבוֹ וּלְהוֹדִיעַ כִּי לֹא פָּשְׁעוּ בּוֹ כִּי הֵם נְתָנוּהוּ, לְפִיכָךְ צִוָּה יוֹסֵף לָשִׂים הַכֶּסֶף בְּאֶמְצַע הָאַמְתַּחַת כְּדֵי שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁוּ בַּכֶּסֶף עַד הֱיוֹתָם בְּבֵיתָם, אֲבָל צִוָּה לָשִׂים לְאֶחָד מֵהֶם **בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ** כְּדֵי לְצַעֲרָם וְיֵדַע כִּי בַּעֲבוּר כֶּסֶף שֶׁל אֶחָד לֹא יָשׁוּבוּ לְמִצְרַיִם.

פסוק כח

וַיֵּצֵא לִבָּם. עַל דֶּרֶךְ "נַפְשִׁי יָצְאָה בְדַבְּרוֹ" (שיר השירים ה:ו).

פסוק כט

וַיָּבֹאוּ. הַדְּבָרִים שֶׁסִּפְּרוּ לַאֲבִיהֶם מִבְּאָרִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם תּוֹסֶפֶת וּמִגְרַעַת וְשִׁנּוּיִים, הָעִנְיָן אֶחָד.

פסוק לג

וְאֶת רַעֲבוֹן. רוֹצֶה לוֹמַר וְאֶת שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּיו.

פסוק לה

בְּשַׂקּוֹ. וְלֹא אָמְרוּ בְּפִי שַׂקּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.
וַיִּירָאוּ. שֶׁלֹּא הֶחֱזִירוּ מוֹכְרֵי הַתְּבוּאָה בְּשַׂקָּם לְרָע, כְּדֵי לְהַכְשִׁילָם וּלְהַחֲזִיקָם בְּחֶזְקַת גַּנָּבִים.

פסוק לו
שִׁכַּלְתֶּם. פֹּעַל יוֹצֵא לִשְׁלִישִׁי, וְכֵן "שִׁכְּלָה נָשִׁים חַרְבֶּךָ" (שמואל א טו:לג), כְּלוֹמַר אַתֶּם סִבַּבְתֶּם לִי כָּל הַצָּרוֹת הַשְּׁלֹשָׁה.
כֻּלָּנָה. כָּל הַצָּרוֹת הָאֵלֶּה.

פסוק לז
אֶת שְׁנֵי בָנַי. שְׁנַיִם מִבָּנַי, כִּי אַרְבָּעָה הָיָה לוֹ. וְאָמַר רְאוּבֵן דְּבַר סִכְלוּת שֶׁיַּעֲקֹב יָמִית בָּנָיו, אָמַר לוֹ: "בְּכוֹר שׁוֹטֶה; בָּנֶיךָ וְלֹא בָּנַי?" לְפִיכָךְ לֹא חָשַׁשׁ יַעֲקֹב לַהֲשִׁיבוֹ עַל דְּבָרָיו אֶלָּא אָמַר לָהֶם שֶׁלֹּא יֵרֵד בִּנְיָמִין עִמָּהֶם (ראה בראשית רבה צא:ט).

פסוק לח
כִּי אָחִיו מֵת. כִּי אִם הָיָה חַי הָיִיתִי שׁוֹמֵעַ עָלָיו שׁוּם דָּבָר.

פרק מג

פסוק א
וְהָרָעָב כָּבֵד. אָמַר לָהֶם יְהוּדָה לְאֶחָיו הַנִּיחוּ לַזָּקֵן עַד שֶׁתִּכְלֶה הַתְּבוּאָה מִן הַבַּיִת, כִּי אָז יִתְרַצֶּה לָנוּ לִשְׁלֹחַ בְּנוֹ.

פסוק ג
הָעֵד הֵעִד. עִנְיַן הַתְרָאָה, לְפִי שֶׁאָדָם מַתְרֶה אֶת חֲבֵרוֹ בִּפְנֵי עֵדִים יֹאמְרוּ הַתְרָאָה בִּלְשׁוֹן הָעֵדָה. וְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מְבֹאָרִים.

פסוק ח
גַּם־אָנַחְנוּ גַם־אַתָּה. כָּל אֶחָד לְרַבּוֹת עַל חֲבֵרוֹ, כֵּן הוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן. אָמַר לוֹ שֶׁיֵּלֵךְ אֶחָד בְּסָפֵק וְלֹא נָמוּת כֻּלָּנוּ בָּרָעָב, וְעַל כָּל זֶה אָנֹכִי אֶעֱרָבֶנּוּ.

פסוק ט
וְחָטָאתִי. אֶחֱשֹׁב עַצְמִי לְפָנֶיךָ כְּחוֹטֵא וּמְנֻוֶּלֶת כָּל הַיָּמִים. וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מכות יא:) מְנֻוֶּלֶת עַל תְּנַאי אֲפִלּוּ מֵעַצְמוֹ צָרִיךְ הֲפָרָה, מְנַלָּן? מִיהוּדָה דִּכְתִיב **אִם לֹא הֲבִיאֹתִיו וגו'**. וְכָל אַרְבָּעִים שָׁנָה הָיוּ עַצְמוֹתָיו מְגֻלְגָּלִים בָּאָרוֹן בַּעֲוֹן זֶה עַד שֶׁבִּקֵּשׁ מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם רַחֲמִים, דִּכְתִיב "וְזֹאת לִיהוּדָה" (דברים לג:ז).

פסוק יא
אִם כֵּן אֲפוֹא. שֶׁלֹּא אוּכַל לְעַכְּבוֹ עַתָּה.

זֹאת עֲשׂוּ. לְכַפֵּר פְּנֵי אֲדֹנֵי הָאָרֶץ.
מִזִּמְרַת הָאָרֶץ. מֵהַדְּבָרִים הַמְשֻׁבָּחִים אֶת הָאָרֶץ.
מְעַט צֳרִי וּמְעַט דְּבַשׁ. הַצֳּרִי וְהַדְּבַשׁ הָיוּ מוֹצִיאִין מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לִשְׁאָר אֲרָצוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּפָרָשַׁת צוֹר: "יְהוּדָה וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הֵמָּה רֹכְלַיִךְ בְּחִטֵּי מִנִּית וּפַנַּג וּדְבַשׁ וְשֶׁמֶן וְצֳרִי" (יחזקאל כז:יז), וְצֳרִי הוּא הַנִּקְרָא בַּלְסָמָא.
נְכֹאת. פֵּרְשׁוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צא, יא) שַׁעֲוָה. **וְלֹט**, מַסְטוֹכִי. וּפֵרְשׁוּ **דְּבַשׁ** בְּרִיא כָּאֶבֶן. וְהַגָּאוֹן ר' סַעַדְיָה פֵּרַשׁ **צֳרִי** טְרִיאַקִי. **נְכֹאת**, כְּרִיב, **וְלֹט** שִׁיחַ בָּלוֹט, וְהוּא הַנִּקְרָא עַרְמוֹן.
בָּטְנִים. הֵם הַנִּקְרָאִים צְנוֹבָר, וּבַעֲרָבִי פַּצְיוֹלַשׁ בְּלַעַ"ז.
וּשְׁקֵדִים. יָדוּעַ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (צא:יא) "מֻשַּׁח דְּלוּזִים, מֻשַּׁח דְּבָטִים", וְהַשְּׁקֵדִים נִקְרָאִים לַאוּן בַּעֲרָבִי.

פסוק יב

וְכֶסֶף מִשְׁנֶה. וְכֶסֶף שֵׁנִי, וְכֵן "מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן" (ירמיהו יז:יח), שִׁבָּרוֹן שֵׁנִי, כִּי הוּא סֶגוֹ"ל.
אוּלַי מִשְׁגֶּה הוּא. אוּלַי מוֹכְרֵי הַתְּבוּאָה הִנִּיחוּ צְרוֹרוֹת כַּסְפֵּיהֶם בַּתְּבוּאָה לְפִי שָׁעָה, וּכְשֶׁמָּדְדוּ בַּמִּדָּה הָיָה הַכֶּסֶף בְּתוֹךְ הַתְּבוּאָה וְנִכְנַס בַּמִּדָּה וּבַשַּׂק עִמָּהּ, וּכְשֶׁתַּחֲזִירוּהוּ יַחֲזִיקוּ אֶתְכֶם כְּנֶאֱמָנִים וְיִיטַב לָכֶם.

פסוק יד

וְשַׁלַּח. יְשַׁלְּחֵנוּ מִמַּאֲסָרוֹ.
כַּאֲשֶׁר שָׁכַלְתִּי שָׁכָלְתִּי. לְפִי שֶׁכָּפַל הָעִנְיָן שְׁנָה הַמִּלּוֹת כַּמִּנְהָג, הָרִאשׁוֹן לְגִזְרַת פָּעוּל וְהַשֵּׁנִי לְגִזְרַת פָּעַל, וְאָמַר: וַאֲנִי מָה אוּכַל לַעֲשׂוֹת אִם יִקָּרֶה מִקְרֶה בְּאֶחָד מִכֶּם כַּאֲשֶׁר שָׁכַלְתִּי מִיּוֹסֵף, שָׁכַלְתִּי מֵאֶחָד מִכֶּם שֶׁיִּקָּרֶה בּוֹ מִקְרֶה.

פסוק טו

וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי יוֹסֵף. שֶׁמְּצָאוּהוּ בַּשּׁוּק לְפִי דַּרְכָּם שֶׁהָיוּ הוֹלְכִים לְבֵית מְלוֹנָם, וְהוּא לֹא שָׁאַל לָהֶם לְשָׁלוֹם בַּשּׁוּק עַד שֶׁיִּהְיוּ בְּבֵיתוֹ. וְכֵיוָן שֶׁרָאָה אוֹתָם אָמַר לַאֲשֶׁר עַל בֵּיתוֹ לַהֲבִיאָם אֶל בֵּיתוֹ.

פסוק טז

בַּצָּהֳרָיִם. בַּחֲצִי הַיּוֹם שֶׁהוּא עֵת אֲכִילַת הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בְּצָרְכֵי הָעִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְשָׂרַיִךְ בָּעֵת יֹאכֵלוּ" (קהלת י:יז), וְיוֹסֵף הָיָה תַּחַת יָדוֹ כָּל דִּבְרֵי הָאָרֶץ.

פסוק יח
לְהִתְגֹּלֵל עָלֵינוּ. עֲלִילוֹת וְגִלְגּוּלִים, לֵאמֹר שֶׁאָנַחְנוּ לָקַחְנוּ הַכֶּסֶף, וְיִרְצֶה לְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ, כִּי מִתְּחִלָּה דִּבֶּר אִתָּנוּ קָשׁוֹת, וְעַתָּה רוֹצֶה לָבֹא עָלֵינוּ בְּתַחְבּוּלָה כְּדֵי שֶׁיִּקַּח אוֹתָנוּ לַעֲבָדִים כְּמִשְׁפַּט גַּנָּבִים, וְלָקַחַת אֶת חֲמֹרֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר יֶשׁ לָנוּ פֹּה, כִּי לוּלֵי זֶה לָמָּה הֵבִיא אוֹתָנוּ בְּבֵיתוֹ.

פסוק יט
פֶּתַח הַבָּיִת. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ אַנְשֵׁי הַבַּיִת.

פסוק כ
בִּי אֲדֹנִי. עִנְיַן בַּקָּשָׁה וְתַחֲנָה, וְאָמְרוּ לוֹ הַדְּבָרִים כַּאֲשֶׁר הָיָה.

פסוק כג
מַטְמוֹן. אִם מְצָאתֶם כֶּסֶף, בִּרְכַּת הָאֵל הִיא שֶׁנָּתַן לָכֶם כְּאָדָם שֶׁמּוֹצֵא מַטְמוֹן, אֲבָל **כַּסְפְּכֶם בָּא אֵלָי**, אַל תִּירְאוּ מִזֶּה.
וַיּוֹצֵא. צִוָּה שֶׁיּוֹצִיאוּהוּ מִן הַמִּשְׁמָר וּלְהָבִיאוֹ אֲלֵיהֶם מִיָּד לְחַזֵּק לִבָּם וּלְנַחֲמָם.

פסוק כד
וַיָּבֵא. הִכְנִיסָם לַבַּיִת מִפֶּתַח הַבַּיִת שֶׁדִּבְּרוּ עִמּוֹ שָׁם.

פסוק כה
וַיָּכִינוּ. סִדְּרוּ אֶת הַמִּנְחָה כְּדֵי שֶׁיְּבִיאוּהוּ לְפָנָיו דֶּרֶךְ כָּבוֹד כְּשֶׁיָּבוֹא לַבַּיִת.
כִּי שָׁמְעוּ. מֵאֲשֶׁר עַל הַבַּיִת, גַּם מֵאַנְשֵׁי הַבַּיִת שֶׁהָיוּ מְכִירִים הַסְּעוּדָה.
לָחֶם. כְּלָל לְכָל מַאֲכָל.

פסוק כו
וַיָּבִיאוּ. הָאָלֶ"ף דְּגוּשָׁה.
הַבָּיְתָה. בְּאוֹתוֹ בַּיִת שֶׁהָיָה הוּא שָׁם, כִּי גַּם הֵם הָיוּ בַּבַּיִת, אֶלָּא שֶׁבְּבֵית אָדָם גָּדוֹל הַרְבֵּה בָּתִּים שָׁם, וְהֵם הָיוּ בַּבַּיִת הַחִיצוֹן וְהוּא הָיָה בַּבַּיִת הַפְּנִימִי בְּהֵיכָלוֹ.

פסוק כח
וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ. לְשֵׁם אֲבִיהֶם הִשְׁתַּחֲווּ לוֹ.

פסוק כט
וַיִּשָּׂא עֵינָיו. כִּי הָיוּ בְּעִרְבּוּבְיָא לְפָנָיו וְנָשָׂא עֵינָיו אֶל בִּנְיָמִין.

יָחְנָךְ. מִשְׁפָּטוֹ עַל הַמִּנְהָג יְחָנְךָ בְּדַרְגְּשׁוּת הַנּוּ"ן, לְחֶסְרוֹן נוּ"ן הַכֶּפֶל, וְהֵקֵלוּ הַמִּלָּה כְּמוֹ שֶׁהֵקֵלוּ רַבִּים מִפְּעֻלֵי הַכֶּפֶל, וְהוּטְלָה תְּנוּעַת הַחֵי"ת עַל הַיּוּ"ד. וְכֵן בָּא כְּמוֹהוּ "חָנוּן יָחְנְךָ" (ישעיה ל:יט).

פסוק ל

נִכְמְרוּ. כְּתַרְגּוּמוֹ.

פסוק לא

וַיִּתְאַפַּק. הִתְחַזֵּק בְּעַצְמוֹ מִלִּבְכּוֹת עוֹד.

פסוק לב

וַיָּשִׂימוּ לוֹ לְבַדּוֹ. דֶּרֶךְ גְּדֻלָּה וְכָבוֹד כְּמִנְהָגוֹ.

וְלָהֶם לְבַדָּם... וְלַמִּצְרִים לְבַדָּם.

אָמַר הַטַּעַם **כִּי לֹא יוּכְלוּן**. כִּי הָעִבְרִים הָיוּ אוֹכְלִים בָּשָׂר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּטְבֹחַ טֶבַח" (בראשית מג:טז), וְהַמִּצְרִים לֹא הָיוּ אוֹכְלִים. וּמַה שֶּׁהָיוּ מְגַדְּלִין הַצֹּאן, לְחָלָב וּלְגִזָּה. וְאָמְרוּ שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים מַזַּל טָלֶה, לְפִיכָךְ לֹא הָיוּ אוֹכְלִים שׁוּם בְּשַׂר בְּהֵמָה.

פסוק לג

וַיֵּשְׁבוּ לְפָנָיו. כְּמוֹ שֶׁצִּוָּה הוּא לְהוֹשִׁיבָם.

הַבְּכֹר כִּבְכֹרָתוֹ... וַיִּתְמְהוּ. כִּי אֵיךְ הָיָה מַכִּיר אֲנָשִׁים שֶׁנּוֹלְדוּ כֻּלָּם כְּשֶׁבַע שָׁנִים מִי גָּדוֹל מֵחֲבֵרוֹ, וְזֶה הָיָה תָּמוּהַּ בְּעֵינֵיהֶם. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (צב:ה) נָטַל הַגָּבִיעַ וְעָשָׂה עַצְמוֹ כְּמְרִיחַ וְאָמַר: יְהוּדָה שֶׁהוּא מֶלֶךְ יֵשֵׁב בָּרֹאשׁ, רְאוּבֵן שֶׁהוּא בְּכוֹר שֵׁנִי לוֹ וְכֵן כֻּלָּם, וְאָמַר: בִּנְיָמִין לֵית לֵיהּ אִמָּא וַאֲנָא לֵית לִי אִמָּא לֵישֵׁב גַּבָּאי, לְפִיכָךְ **וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים**.

פסוק לד

וַיִּשָּׂא. הַנּוֹשֵׂא, וְכֵן "וַיֶּגַּד לְיַעֲקֹב" (בראשית מח:ב) – הַמַּגִּיד. וְכָל זֶה הַקֵּרוּב שֶׁקֵּרְבָם וְשֶׁכִּבְּדָם חָשְׁבוּ הֵם כִּי הָיָה עוֹשֶׂה חֶלֶף מַה שֶּׁהִקְנִיטָם וְצִעֲרָם, וּבִנְיָמִין הָיָה מְחֻבָּב יוֹתֵר לְפִי שֶׁהֶבִיאוֹ מֵאַרְצוֹ וְהִפְרִידוֹ מֵאָבִיו לְלֹא דָבָר, וְהָיָה מֵפִיס דַּעְתּוֹ בָּזֶה.

פרק מד

פסוק א

וַיְצַו. כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים מִבֹּאָרִים, וְעָשָׂה יוֹסֵף כָּל זֶה כְּדֵי לְהַקְנִיטָם כָּל אֲשֶׁר יוּכַל מִבִּלְתִּי שֶׁיָּרַע לָהֶם וְשֶׁלֹּא יִגַּע לֹא בְּגוּפָם וְלֹא בְּמָמוֹנָם, וְעָשָׂה הַכֹּל בְּחָכְמָה.

פסוק ג

הַבֹּקֶר אוֹר. פֹּעַל עָבָר מִגְזֶרֶת פָּעוּל, וְכֵן "כִּי אֹרוּ עֵינָי" (שמואל א יד:כט).

וַחֲמֹרֵיהֶם. עִם חֲמוֹרֵיהֶם טְעוּנִים, שִׂלְחָם בְּשָׁלוֹם.

פסוק ד

אֶת הָעִיר. מִן הָעִיר, וְכֵן "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר" (שמות ט:כט).

הִרְחִיקוּ. פֹּעַל עוֹמֵד, וְכֵן "הֵמָּה הִרְחִיקוּ מִבֵּית מִיכָה" (שופטים יח:כב).

וְהִשַּׂגְתֶּם. כְּדֵי שֶׁתַּשִּׂיגֵם.

פסוק ה

נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ. יֵשׁ מְפָרְשִׁים: יִשְׁאַל לַמְנַחֲשִׁים בַּעֲבוּרוֹ מִי לְקָחוֹ, אוֹ פֵּרוּשׁוֹ: יַחְשֹׁב אֲבֵדַת הַגְּבִיעַ לְנַחַשׁ רַע לְעַצְמוֹ שֶׁאָבַד מִמֶּנּוּ הַכְלִי שֶׁהָיָה שׁוֹתֶה בּוֹ, וְהַכֹּל מְבֹאָר.

פסוק י

כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן־הוּא. כֵּן הוּא הַדִּין כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם אוֹמְרִים, אֲבָל אֲנִי אֶקֵּל מִדִּבְרֵיכֶם.

אֲשֶׁר יִמָּצֵא וְגוֹ'. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן־הוּא** שֶׁאֲמַרְתֶּם שֶׁהֲשִׁיבוֹתֶם אֶת הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ כְּנַעַן וַאֲנִי מַחֲזִיקְכֶם כִּנְאֱמָנִים, אֲבָל מִי שֶׁיִּמָּצֵא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ יִהְיֶה־לִּי עֶבֶד וְאַתֶּם נְקִיִּים אֵין עֲלֵיכֶם אַשְׁמָה.

פסוק יב

בַּגָּדוֹל הֵחֵל. כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשְׁדוּהוּ שֶׁהוּא יוֹדֵעַ בַּדָּבָר, לְפִיכָךְ חִפֵּשׂ עַל הַסַּדָּר. וְיָדַע הַגָּדוֹל וְהַקָּטָן כְּמוֹ שֶׁסִּדְּרָם יוֹסֵף כְּשֶׁיָּשְׁבוּ לְפָנָיו.

פסוק יג

וַיַּעֲמֹס. עָמַס כָּל אֶחָד מַשָּׂאוֹ עַל חֲמוֹרוֹ.

פסוק טז

וּמַה־נְּצְטַדָּק. לֹא נוּכַל לוֹמַר שֶׁאֲנַחְנוּ צַדִּיקִים בָּזֶה, כְּמוֹ שֶׁאֲנַחְנוּ צַדִּיקִים בִּדְבַר הַכֶּסֶף. **הָאֱלֹהִים מָצָא**. אֶת עֲוֹנֵנוּ מְזֻמָּן לְפָנָיו לְהַעֲנִישֵׁנוּ עָלָיו וְהִכְשִׁילָנוּ בָּזֶה, וְזֶה נֶאֱמַר עַל דֶּרֶךְ "וְנָתַתִּי מִכְשׁוֹל לְפָנָיו" (יחזקאל ג:כ).

פסוק יז

אֶל אֲבִיכֶם. הַמְצַפֶּה לָכֶם עַל הַתְּבוּאָה.

פסוק יח

כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה. שְׁנֵי כַּפֵּי"ן הַדִּמְיוֹן בָּאִים לְהַשְׁווֹת הַדְּבָרִים, וְכֵן "כָּעֶבֶד כַּאדֹנָיו" (ישעיה כד:ב), כְּלוֹמַר אַתָּה מוֹשֵׁל כְּפַרְעֹה וּפַרְעֹה כָּמוֹךָ, וְיֵרָא אֲנִי לְדַבֵּר לְפָנֶיךָ כְּמוֹ

לִפְנֵי פַּרְעֹה, וּמִפְּנֵי הַצָּרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁמְּצָאַתְנוּ לֹא אוּכַל לִשְׂחֹק, וְעַל כָּל מַה שֶּׁאֲדַבֵּר **אַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ**. וְאַתָּה בַּתְּחִלָּה בָּאתָ בַּעֲלִילָה עָלֵינוּ, שֶׁלֹּא בָּאתָ כֵּן לִשְׁאֹר בְּנֵי אָדָם הַבָּאִים לִקְנוֹת הַתְּבוּאָה.

פסוק יט

אֲדֹנִי שָׁאַל. סִפֵּר לוֹ כָּל הַדְּבָרִים כְּמוֹ שֶׁהָיָה, שֶׁיֵּהֶמוּ רַחֲמָיו עַל הַזָּקֵן וְלֹא יְעַכֵּב הַנַּעַר.

פסוק ל

וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְנַפְשׁוֹ. מֹרֶב אַהֲבָה, וְאִם לֹא יָשׁוּב הַנַּעַר אִתָּנוּ תֵּצֵא נַפְשׁוֹ וְתִהְיֶה הָאַשְׁמָה רַבָּה עָלֵינוּ וְעָלֶיךָ שֶׁסִּבַּבְתָּ אֶת מִיתָתוֹ. וְאִם תֹּאמַר כִּי חָטָא לְךָ, וַהֲלֹא אַתָּה אָמַרְתָּ "וְאָשִׂימָה עֵינִי" (בראשית מד:כא), וְאַיֵּה הַשָּׂמַת עַיִן? אִם לֹא חָטָא לְךָ אֵינוֹ צָרִיךְ לְהַשָּׂמַת עַיִן, אֲבָל אִם חָטָא לְךָ, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר, כִּי הוּא לֹא לָקָחוֹ, אֲבָל אַחַר שֶׁנִּמְצָא בְּאַמְתַּחְתּוֹ לֹא נוּכַל לְכַחֵשׁ, וְאִם תִּשָּׂא עָוֹנוֹ זוֹ הִיא תְּשׂוּמַת עַיִן. וְאִם תֹּאמַר לָמָּה אֲדַבֵּר אֲנִי עָלָיו יוֹתֵר מֵאֲחֵי.

פסוק לב

כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת־הַנַּעַר. עַתָּה אִם לֹא תִּרְצֶה לְכַפֵּר עֲוֹנוֹ, קַחֵנִי בִּמְקוֹמוֹ, כִּי לְכָל דָּבָר אֲנִי טוֹב מִמֶּנּוּ.

פרק מה

פסוק א

וְלֹא יָכֹל. כֵּיוָן שֶׁהִזְכִּיר כַּמָּה פְּעָמִים רַעַת אֲבִיו שֶׁיִּמְצָאֵנוּ, נִכְמְרוּ רַחֲמָיו עָלָיו וְלֹא יָכוֹל לְהַחֲזִיק עַצְמוֹ מִלְּבְכּוֹת, וּבַעֲבוּר כֹּל הַנִּצָּבִים עָלָיו קָרָא **הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ מֵעָלָי**, וְאוֹתָם שֶׁקָּרָא לָהֶם לְהוֹצִיא יָצְאוּ גַּם כֵּן עִם הָאַחֵרִים לְפִי שֶׁאָמַר לָהֶם **כָּל אִישׁ**.

פסוק ב

וַיִּשְׁמְעוּ מִצְרַיִם. הַמִּצְרִים שֶׁיָּצְאוּ מִן הַבַּיִת שָׁמְעוּ קוֹל הַבְּכִי, וְהָלַךְ הַדָּבָר מֵאִישׁ לְאִישׁ עַד שֶׁשָּׁמְעוּ אַנְשֵׁי בֵּית פַּרְעֹה כִּי יוֹסֵף בּוֹכֶה.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר. אַחַר שֶׁשָּׁתַק מֵהַבְּכִי אָמַר לָהֶם **אֲנִי יוֹסֵף**.
נִבְהֲלוּ. לְפִי שֶׁמְּכָרוּהוּ, בּוֹשׁוּ וְנִבְהֲלוּ.

פסוק ד

גְּשׁוּ־נָא אֵלַי. כֵּיוָן שֶׁרָאָה אוֹתָם נִבְהָלִים קָרָא לָהֶם שֶׁיִּגְּשׁוּ אֵלָיו וְלֹא יִפְחֲדוּ מִמֶּנּוּ. וּבַדָּרָשׁ שֶׁהֶרְאָה לָהֶם בְּרִית מִילָה לְמַעַן יַאֲמִינוּ לְכָל הַדְּבָרִים שֶׁדִּבֵּר אֲלֵיהֶם (בראשית רבה צג:ח).

פסוק יב

וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם. שֶׁהֲרֵי תַּכִּירוּנִי בְּצוּרָתִי שֶׁאַתֶּם רוֹאִים, וְתַכִּירוּנִי גַּם כֵּן בִּלְשׁוֹנִי.
כִּי־פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם. בִּלְשׁוֹנְכֶם, וְעַד עַתָּה הָיָה הַמֵּלִיץ בֵּינוֹתֵינוּ, שֶׁהָיִיתִי מְכַסֶּה עַצְמִי מִכֶּם.

פסוק יד

וַיִּפֹּל. כִּי הָיוּ אַחִים מֵאָב וָאֵם, לְפִיכָךְ הָיוּ אוֹהֲבִים זֶה אֶת זֶה יוֹתֵר, וּבָכוּ כָּל אֶחָד זֶה עַל זֶה.

פסוק טו

וַיֵּבְךְּ עֲלֵיהֶם. אֲבָל הֵם לֹא בָכוּ כִּי הָיָה לָהֶם בּשֶׁת מִמֶּנּוּ. **וְאַחֲרֵי כֵן דִּבְּרוּ אֶחָיו**. כֵּיוָן שֶׁנִּשַּׁק לָהֶם וּבָכָה עֲלֵיהֶם יָדְעוּ כִּי לִבּוֹ עִמָּהֶם, וּשְׁאָלוּהוּ עַל אֲשֶׁר קָרָהוּ מִיּוֹם שֶׁנִּפְרַד מֵהֶם וְאֵיךְ עָלָה לְגַדְלָה.

פסוק טז

וַיִּיטַב. כִּי רָאוּ כִּי הוּא מִמִּשְׁפָּחָה נִכְבֶּדֶת, כִּי מִשְׁפַּחַת אַבְרָהָם הָיְתָה יְדוּעָה.

פסוק יז

טַעֲנוּ אֶת בְּעִירְכֶם. עִנְיַן מַשָּׂא, וְכֵן בִּדְבָרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין לב) "אַחַת טְעוּנָה וְאַחַת שֶׁאֵינָהּ טְעוּנָה". וַאֲדֹנִי אָבִי זְקֵנִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ עִנְיַן דְּקִירָה, דִּקְרוּ חֲמוֹרֵיכֶם בְּדָרְבָּן שֶׁלָּהֶם לְמַהֲרָם לָלֶכֶת כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂין לַחֲמוֹרִים, וְכֵן תִּרְגֵּם רַב סַעַדְיָה בַּעֲרָבִי "סוּקוּ".
בְּעִירְכֶם. דֶּרֶךְ כְּלָל, כְּמוֹ "עַד צְמַח זְקָנְכֶם" (שמואל ב י:ה), "כַּף רַגְלְכֶם" (יהושע א:ג), וְהַדּוֹמִים לָהֶם רַבִּים.

פסוק יט

וְאַתָּה צֻוֵּיתָה. צֻוֵּיתָ מִמֶּנִּי שֶׁתֹּאמַר לָהֶם **זֹאת עֲשׂוּ**. וַאֲדֹנִי אָבִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ כִּי יוֹסֵף צִוָּה שֶׁלֹּא יוֹצִיאוּ עֲגָלוֹת מִמִּצְרַיִם בִּתְבוּאָה כְּדֵי שֶׁלֹּא תֶּחְסַר הַתְּבוּאָה מִמִּצְרַיִם,

וְאָמַר לוֹ פַּרְעֹה אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה צִוִּיתָה בָּזֶה, אֱמֹר לְאַחֶיךָ שֶׁיִּקְחוּ לָהֶם עֲגָלוֹת וְיִטְעִינוּם תְּבוּאָה וּבְשׁוּבָם יִהְיוּ לָהֶם לְשֵׂאת טַפָּם וּנְשֵׁיהֶם.

פסוק כ

וְעֵינְכֶם אַל־תָּחֹס. מִנְהַג לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ לִסְמֹךְ הַחֶמְלָה בָּרֹב אֶל הָעַיִן, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַחֶמְלָה אֶלָּא בַּלֵּב. לְפִי כִּי לִרְאוֹת הָעַיִן תִּהְיֶה הַחֶמְלָה בַּלֵּב.

פסוק כא

וַיַּעֲשׂוּ־כֵן. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "טַעֲנוּ אֶת־בְּעִירְכֶם וּתְקַנּוּ אֶת־דַּרְכְּכֶם לְמַהֵר לָלֶכֶת".
עַל פִּי פַּרְעֹה. זֶה מוֹרֶה עַל מַה שֶּׁכָּתַב אֲדֹנִי אָבִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, כִּי בִּלְאֹ רְשׁוּת לֹא הָיָה יָכוֹל לָתֵת לָהֶם עֲגָלוֹת.

פסוק כב

לָאִישׁ. לְכָל אִישׁ וְאִישׁ.

פסוק כג

וּלְאָבִיו שָׁלַח כְּזֹאת. חֲלִיפוֹת שִׁמָּלוֹת כְּמוֹ שֶׁנָּתַן לְאֲחָיו, וְעוֹד שָׁלַח לוֹ עֲשָׂרָה חֲמֹרִים.
בָּר. הוּא הַתְּבוּאָה שֶׁהוּא מִסְפּוֹא לַחֲמוֹרִים, **וָלֶחֶם**, הוּא הַתְּבוּאָה הַנְּקִיָּה לְמַאֲכַל בְּנֵי אָדָם, **וּמָזוֹן** שְׁאָר דְּבָרִים שֶׁהֵם מָזוֹן לְאָדָם כְּמוֹ תְּמָרִים וּשְׁאָר מְגָדִים.

פסוק כד

אַל־תִּרְגְּזוּ. בְּכוֹר שׁוֹר פֶּרֶשׁ לְשׁוֹן פַּחַד, וְרַשְׁבַּ"ם פֵּרֵשׁ לְשׁוֹן דְּאָגָה וְיִרְאָה, וְהָרַב רַבֵּנוּ יוֹנָה פֵּרֵשׁ צַעַר, בְּשַׁעֲרֵי צֶדֶק שֶׁלּוֹ קָרוֹב לְרֹאשִׁיתוֹ, אַל תִּתְקוֹטְטוּ זֶה עִם זֶה עַל מְכִירָתִי לֵאמֹר זֶה לַחֲבֵרוֹ אַתָּה גָּרַמְתָּ מְכִירָתוֹ.

פסוק כו

עוֹד... וְכִי הוּא מֹשֵׁל. וְעוֹד שֶׁזָּכַר בְּמָקוֹם שְׁנַיִם עוֹמֵד.
וַיָּפָג לִבּוֹ. חָלַשׁ לִבּוֹ וְנִרְפָּה עַל שֶׁזְּכָרוּהוּ.
כִּי לֹא־הֶאֱמִין לָהֶם. לְמַה שֶׁאָמְרוּ לוֹ כִּי הוּא חַי וְכִי הוּא מוֹשֵׁל, וְנִרְפָּה וְחָלוּשׁ לִבּוֹ עַל זִכְרוֹנוֹ, כִּי נִרְאֶה כִּי הֵם קִדְּמוּ לָבֹא קֹדֶם שֶׁבָּאוּ הַחֲמוֹרִים וְהָעֲגָלוֹת לְבַשֵּׂר אֶת אֲבִיהֶם, לְפִיכָךְ כְּשֶׁדִּבְּרוּ אֵלָיו בָּנָיו אֶת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף וְרָאָה אֶת הָעֲגָלוֹת שֶׁבָּאוּ הֶאֱמִין.

פסוק כז

וַתְּחִי. רוּחוֹ שֶׁהָיְתָה כְּמוֹ מֵתָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיָּפָג לִבּוֹ" (בראשית מה:כו). וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (אבות דרבי נתן סוף פרק ל) כִּי זֶה רוּחַ נְבוּאָה שֶׁפָּרְשָׁה מִמֶּנּוּ

מִיּוֹם שֶׁיָּצָא יוֹסֵף, כִּי אֵין רוּחַ נְבוּאָה שׁוֹרָה אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה, וְכֵיוָן שֶׁשָּׁמַע בִּבְשׂוֹרַת בְּנוֹ חָזְרָה אֵלָיו רוּחַ נְבוּאָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר **וַתְּחִי**. וְזֶהוּ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ בִּנְבוּאָה בִּדְבַר יוֹסֵף כָּל אוֹתָן הַשָּׁנִים, לְפִי שֶׁהָיָה אָבֵל וְנֶעֱצָב, וְכֵיוָן שֶׁאֵין הָרוּחַ פָּנוּי מֵעִסְקֵי חֹמְרִי לֹא יִדְבַּק בּוֹ הַשֵּׂכֶל, כִּי לֹא יִדְבַּק אֶלָּא בַּדּוֹמֶה לוֹ, וּבִבְאֵר שֶׁבַע נִגְלָה אֵלָיו אֱלֹהִים בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה (בראשית מו:ב) אַחַר שֶׁשָּׁבָה אֵלָיו רוּחַ נְבוּאָה.

פסוק כח

רַב. טוֹב יֵשׁ לִי, אַחַר שֶׁיּוֹסֵף בְּנִי חָי.

פרק מו

פסוק א

לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק. אָמַר כֵּן לְפִי שֶׁיִּצְחָק אָבִיו הָיָה רְצוֹנוֹ לָרֶדֶת מִצְרַיִם מִפְּנֵי הָרָעָב וְאָמַר לוֹ הָאֵל "אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה" (בראשית כו:ב); וְזֶבַח זְבָחִים בִּבְאֵר שֶׁבַע שֶׁהוּא בִּקְצֵה אֶרֶץ כְּנַעַן, וְקוֹדֶם שֶׁיֵּצֵא מִן הָאָרֶץ רָצָה לָדַעַת רְצוֹן הָאֵל אִם יִמְנָעֵנוּ כַּאֲשֶׁר מָנַע אָבִיו יִצְחָק אוֹ לֹא, וְזֶבַח זְבָחִים כְּדֵי שֶׁתָּבוֹא אֵלָיו רוּחַ נְבוּאָה.

פסוק ב

יַעֲקֹב יַעֲקֹב. כְּפַל לוֹ הַקְּרִיאָה, לְפִי שֶׁעָמַד כַּמָּה שָׁנִים שֶׁלֹּא שָׁרְתָה עָלָיו רוּחַ נְבוּאָה, קָרָאוֹ פַּעֲמַיִם כְּדֵי שֶׁיִּתְבּוֹנֵן כִּי רוּחַ נְבוּאָה הִיא שֶׁקּוֹרֵא לוֹ.

פסוק ג

אֱלֹהֵי אָבִיךָ. שֶׁמְּנַעְתִּיו מֵרְדָה מִצְרַיִם, אֲבָל לְךָ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁלֹּא תִירָא מֵרֶדֶת שָׁם, כִּי לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימְךָ שָׁם, וְתֵרֵד אַתָּה וּבֵיתְךָ.

אֲשִׂימְךָ. רְצוֹנוֹ לוֹמַר: אֲשִׂים בָּנֶיךָ. וְכֵן **אַעַלְךָ**, אַעֲלֶה בָּנֶיךָ מִשָּׁם לָרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת.

פסוק ד

אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ. שֶׁלֹּא יִקָּרֵךְ רַע בַּדֶּרֶךְ.

וְאָנֹכִי אַעַלְךָ. כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ עַל עַצְמוֹ שֶׁיִּהְיֶה עִמּוֹ כְּשֶׁיַּעֲלוּהוּ לְקִבְרוֹ. וְאָמַר **גַּם־עָלֹה**, עַל בָּנָיו שֶׁיַּעֲלוּם מִשָּׁם.

וְיוֹסֵף יָשִׁית יָדוֹ. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּפֹּל יוֹסֵף עַל פְּנֵי אָבִיו" (בראשית נ:א), וּבִשְּׂרוֹ בָּזֶה שֶׁיִּשָּׁאֵר יוֹסֵף אַחֲרָיו לְכַלְכֵּל בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו כָּל אוֹתָן הַשָּׁנִים שֶׁחָיָה אַחֲרָיו.

פסוק ז
בְּנֹתָיו. דִּינָה בִּתּוֹ וְכָל־נְּפָשׁוֹתָיו.
וּבְנוֹת בָּנָיו. כַּלּוֹתָם וְשֶׂרַח בַּת אָשֵׁר.

פסוק י
וְשָׁאוּל בֶּן־הַכְּנַעֲנִית. נִרְאֶה כִּי כֻּלָּם נִזְהֲרוּ בְּמִצְוַת אַבְרָהָם זְקֵנָם שֶׁלֹּא לִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, וְשִׁמְעוֹן גַּם כֵּן, אֶלָּא אַחַר שֶׁלָּקַח אִשְׁתּוֹ רְאשׁוֹנָה וְהָיָה לוֹ בָּנִים מִמֶּנָּה לָקַח אִשָּׁה אַחֶרֶת כְּנַעֲנִית וְהָיָה לוֹ מִמֶּנָּה שָׁאוּל, לְפִיכָךְ פִּרְסְמוֹ הַכָּתוּב. וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ כִּי כְּנַעֲנִית זֹאת הִיא דִּינָה וּקְרָאָהּ כְּנַעֲנִית לְפִי שֶׁנִּבְעֲלָה לִכְנַעֲנִי, וְשִׁמְעוֹן נְשָׂאָהּ לְאִשָּׁה כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

פסוק טו
כָּל־נֶפֶשׁ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ. וּבְפִרְטָן אֵין אָנוּ מוֹצְאִים אֶלָּא שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא קכג) כִּי יוֹלֶדֶת בַּת לֵוִי נוֹלְדָה בֵּין הַחוֹמוֹת, לְפִיכָךְ לֹא מָנָה אוֹתָהּ בִּפְרָט, כִּי לֹא נוֹלְדָה כְּשֶׁבָּאוּ בַּחוֹמָה הַחִיצוֹנָה, וְקוֹדֶם שֶׁנִּכְנְסוּ בְּתוֹךְ הַחוֹמָה הַפְּנִימִית נוֹלְדָה, לְפִיכָךְ אָמַר **שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ**, וְזֶהוּ **בְּנוֹתָיו** כִּי שְׁתֵּי בָנוֹת הָיוּ: דִּינָה וְיוֹכֶבֶד. וְכָתַב הֶחָכָם רַבִּי אַבְרָהָם אִבֶּן עֶזְרָא, וְכֵן כָּתַב אָבִי אַבָּא זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, כִּי יַעֲקֹב בִּכְלַל הַשִּׁבְעִים, וְכֵן אָמַר בַּתְּחִלָּה "יַעֲקֹב וּבָנָיו" (בראשית מו:ח); וּלְפֵרוּשָׁם יִהְיֶה טַעַם **וּבְנוֹתָיו** כְּטַעַם "וּבְנֵי דָן חֻשִׁים" (בראשית מו:כג).

פסוק כג
וּבְנֵי דָן חֻשִׁים. לֹא הָיָה לוֹ אֶלָּא בֵּן אֶחָד וּשְׁמוֹ חֻשִׁים. וְאָמַר **וּבְנֵי** כְּאִלּוּ אָמַר כָּל הַבָּנִים שֶׁהָיוּ לֹא הָיָה אֶלָּא זֶה, וְכֵן "וּבְנֵי אֵיתָן עֶזְרָיָה" (דברי הימים א ב:ח).

פסוק כו
כָּל־נֶפֶשׁ הַבָּאָה. אָמַר בָּזֶה הַמִּסְפָּר פְּעָמִים חֶשְׁבּוֹן הַזְּכָרִים, כְּמוֹ אַרְבָּעָה עָשָׂר, שִׁבְעָה, וּפְעָמִים חֶשְׁבּוֹן הַנְּקֵבוֹת כְּמוֹ שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ, שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה, לְפִי שֶׁהַגּוּף בִּלְשׁוֹן זָכָר וְהַנֶּפֶשׁ בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה.

פסוק כז
הַבָּאָה. מִלְּעֵיל, שֶׁהוּא פֹּעַל עָבָר, וּפֵרוּשׁוֹ אֲשֶׁר בָּאָה.

וּבְאָמְרוֹ **מִצְרַיְמָה**. וְהֵם לֹא בָּאוּ לְעִיר מִצְרִים בְּבוֹאָם אֶלָּא בְּגֹשֶׁן, רוֹצֶה לוֹמַר **מִצְרַיְמָה** לְאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגֹשֶׁן בִּכְלָלָהּ.

פסוק כח

וְאֶת יְהוּדָה. יַעֲקֹב שָׁלַח לְפָנָיו אֶת יְהוּדָה אֶל יוֹסֵף שֶׁיּוֹרֶה לְפָנָיו הַדֶּרֶךְ לְגֹשֶׁן, כְּמוֹ שֶׁשָּׁלַח לוֹ יוֹסֵף "וְיָשַׁבְתְּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מה:י). אוֹ פֵּרוּשׁוֹ **לְהוֹרֹת**, שֶׁיֵּצֵא לְפָנָיו קֹדֶם שֶׁיִּכָּנְסוּ לָעִיר שֶׁיּוֹרֶה אוֹתָם אָנָה יִכָּנְסוּ בָּעִיר אוֹ מַה יַּעֲשׂוּ.

פסוק כט

וַיֵּרָא אֵלָיו. פֵּרֵשׁ אָדֹנִי אָבִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה נִרְאָה אֵלָיו מֵרָחוֹק, שֶׁיֹּאמְרוּ לוֹ: זֶה יוֹסֵף הַבָּא לִקְרָאתְךָ, עַד גֹּשְׁתּוֹ אֵלָיו, שֶׁלֹּא יֵרָאֶה לוֹ בְּפֶתַע פִּתְאֹם.

וַיִּפֹּל עַל־צַוָּארָיו. בְּגֹשְׁתּוֹ אֵלָיו נָפַל עַל צַוְּארֵי אָבִיו וּבָכָה.

וּפֵרוּשׁ **עוֹד** יוֹתֵר, כְּמוֹ "וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו עוֹד" (שמות ד:ו), כְּלוֹמַר פַּעַם אַחַר פַּעַם, כִּי כְּשֶׁהָיָה בּוֹכֶה וְעָמַד, הָיָה חוֹזֵר עוֹד לִבְכּוֹת. אֲבָל יַעֲקֹב לֹא בָּכָה עַל צַוְּארֵי יוֹסֵף, אֲבָל בָּכָה בֶּאֱמֶת, אֶלָּא שֶׁלֹּא נָפַל עַל צַוְּארֵי יוֹסֵף לִבְכּוֹת עַל צַוְּארָיו. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (מסכתא דרך ארץ) כִּי יַעֲקֹב הָיָה קוֹרֵא שְׁמַע בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, לְפִיכָךְ לֹא בָּכָה יַעֲקֹב עַל צַוָּארָיו.

פסוק ל

אָמוּתָה הַפָּעַם. אֵינִי חוֹשֵׁשׁ שֶׁאָם אָמוּת הַפַּעַם הַזֹּאת, אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת פָּנֶיךָ.

פסוק לא

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו. אֵין סָפֵק כִּי מֵאָבִיו לָקַח רְשׁוּת תְּחִלָּה, אֶלָּא זָכַר אֶחָיו לְעִנְיַן מַה שֶׁאָמַר לָהֶם "וְהָיָה כִּי יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה" (בראשית מו:לג).

אֶעֱלֶה. הִנֵּה כַּאֲשֶׁר הָלַךְ מִמִּצְרִים לְגֹשֶׁן, אָמַר "וַיַּעַל לִקְרַאת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גֹּשְׁנָה" (בראשית מו:כט), וְאֵיךְ אָמַר בְּשׁוּבוֹ לְמִצְרַיִם מִגֹּשֶׁן אֶעֱלֶה? אֶלָּא פֵּרוּשׁ אֶעֱלֶה עַל הַמֶּרְכָּבָה.

פסוק לד

בַּעֲבוּר תֵּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן. לְפִי שֶׁהָיְתָה אֶרֶץ מִקְנֶה, וְעוֹד כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקַּח אֶתְכֶם לַעֲבוֹדַת הַמֶּלֶךְ.

כִּי תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵה צֹאן. לְפִי שֶׁאֵין רוֹעִים אוֹתָם אֶלָּא לֶאֱכֹל אֶת בְּשָׂרָם, וּמִצְרִים לֹא הָיוּ מְגַדְּלִין מֵהֶם אֶלָּא מְעַט לְגִזָּה וּלְחָלָב.

פרק מז

פסוק ב

וּמִקְצֵה אֶחָיו. אַחַר שֶׁהִגִּיד לְפַרְעֹה, שָׁלַח לְאֶחָיו וְלָקַח מֵהֶם חֲמִשָּׁה הַפְּחוּתִים מֵהֶם אוֹ הַגְּדוֹלִים מֵהֶם. כִּי מַחֲלֹקֶת בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צב.; בראשית רבה צה:ד) וְכָל הָעִנְיָן מְבֹאָר.

פסוק ו

אַנְשֵׁי־חַיִל. בְּעִנְיַן הַמִּקְנֶה.

פסוק ז

וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה. נָתַן לוֹ שָׁלוֹם כְּדֶרֶךְ הַנִּכְנָסִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, וְכֵן "כִּי תִמְצָא אִישׁ לֹא תְבָרְכֶנּוּ" (מלכים ב ד:כט). וְאֵינִי מוֹצֵא טַעַם לְסִפּוּר הַזֶּה לָמָּה נִכְתַּב.

פסוק ט

יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי. הַיָּמִים וְהַשָּׁנִים שֶׁגַּרְתִּי הֵנָּה וְהֵנָּה עַד כֹּה הָיוּ שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, וְהָיוּ מְעַט וְרָעִים, כִּי בְּצָרָה הָיִיתִי כָּל הַיָּמִים שֶׁחָיִיתִי עַד הֵנָּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **רָעִים**, אֲבָל **מְעַט** הֵיאַךְ יָדַע עָדַיִן כַּמָּה יִחְיֶה? אֶלָּא מִפְּנֵי הַצָּרוֹת שֶׁמְּצָאוּהוּ הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ חָלְשׁוֹ וְיָדַע כִּי לֹא יוּכַל לִחְיוֹת עוֹד אֶלָּא מְעַט.
וְלֹא הִשִּׂיגוּ. לֹא בְּטוֹבָה וְלֹא בְּשָׁנִים.

פסוק יא

וַיּוֹשֵׁב. הֶשִׁיבָם בְּגֹשֶׁן וְנָתַן לָהֶם אֲחֻזָּה שָׂדוֹת וּכְרָמִים.
בְּמֵיטַב הָאָרֶץ. שֶׁהוּא רַעְמְסֵס וְהוּא קָרוֹב לְגֹשֶׁן כַּאֲשֶׁר צִוָּה פַּרְעֹה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמֵיטַב הָאָרֶץ, כִּי בְּלֹא רְשׁוּתוֹ לֹא הָיָה נוֹתֵן לָהֶם, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹ רְשׁוּת לָתֵת לַאֲחֵרִים, שֶׁהֲרֵי שָׂמָהוּ פַּרְעֹה אָדוֹן לְכָל מִצְרַיִם, לְאֶחָיו לֹא הָיָה נוֹתֵן בְּלֹא רְשׁוּת פַּרְעֹה, מִדֶּרֶךְ הַמּוּסָר.

פסוק יב

וַיְכַלְכֵּל... לֶחֶם לְפִי הַטָּף. אוֹכֵל שָׁם בְּפִיהֶם כָּל הַיּוֹם וְאוֹכְלִים וּמְפָרְפְּרִים הַלֶּחֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דַּרְכּוֹ שֶׁל תִּינוֹק לְפָרֵר (פסחים י). וְאוֹמְרִים בְּמָשָׁל, רֶקֶב הַמָּעוֹת הַבִּנְיָן וְרֶקֶב הַלֶּחֶם הַטָּף.

פסוק יג
וַתֵּלַהּ. עִנְיַן שִׁגָּעוֹן, כִּי מִפְּנֵי הָרָעָב יִשְׁתַּגַּע הָאָדָם. וְכֵן בְּהִכָּפֵל הַפֵּ"א "כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיּוֹרֶה זִקִּים" (משלי כו:יח).

פסוק יד
וַיְלַקֵּט. זֶה הָיָה בְּקִצֵּה שְׁתֵּי הַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנִים וּבִשְׁאָר שְׁנֵי הָרָעָב, כִּי בִּתְחִלָּתָם אָכְלוּ מִמַּה שֶּׁנּוֹתַר לָהֶם בִּשְׁנֵי הַשָּׂבַע, וְאַחַר כֵּן קָנוּ בְּכַסְפָּם הַשָּׁלֹשׁ שָׁנִים וּבָהֶם תַּם הַכֶּסֶף, וּבַשָּׁנָה הַשֵּׁנִית מִן הָרִאשׁוֹנִים בָּא יַעֲקֹב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר יוֹסֵף "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב וְגוֹ'" (בראשית מה:ו).
וַיָּבֵא יוֹסֵף. לְהוֹדִיעַ אֱמוּנָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, כִּי הָיָה יָכוֹל לִגְנֹז הַכֶּסֶף בְּבֵיתוֹ, כִּי לֹא מְחַשֵּׁב פַּרְעֹה עִמּוֹ, כִּי יָדַע כִּי נֶאֱמָן הוּא, וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא הָיָה שׁוֹמֵר אֶת עַצְמוֹ מִן הַחֶשְׁד, וּכְמוֹ שֶׁהָיָה בָּא לוֹ הַכֶּסֶף הָיָה מְבִיאוֹ בֵּיתָה פַּרְעֹה.

פסוק טו
וַיָּבֹאוּ כָל־מִצְרַיִם. וְאֶרֶץ כְּנַעַן הָלְכוּ לִמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים, וְזֶה הָיָה בַּשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית, וַיְנַהֵלֵם יוֹסֵף בְּמִקְנֶה בַּשָּׁנָה הַהִיא וּבַשְּׁנִיָּה לָהּ שֶׁהִיא הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית נָתַן לָהֶם בְּאַדְמָתָם מַה שֶּׁאָכְלוּ בַּשָּׁנָה הַהִיא וּמַה שְּׁזָרְעוּ כְּדֵי לִקְצֹר בַּשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית, כִּי בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שָׁלְמוּ יְמֵי הָרָעָב, וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב אָבִינוּ פָּסַק הָרָעָב בִּזְכוּתוֹ וְעָלָה נִילוּס וְהִשְׁקָה אֶת הָאָרֶץ (תנחומא) וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה" (בראשית מז:ז), אֲבָל יֵשׁ לְתִמְהַּ לְדִבְרֵיהֶם אִם אֵלֶּה הַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ, מָתַי תַּם הַכֶּסֶף שֶׁהֲרֵי אוֹמֵר כִּי בַּשָּׁנָה הַהִיא נְהָלָם בְּמִקְנֶה, וּבַשָּׁנָה הָאַחֲרָה בְּאַדְמָתָם.

פסוק יט
לָמָּה נָמוּת וְגוֹ' גַּם אַדְמָתֵנוּ. שֶׁהָאַדָמָה שֶׁהִיא שׁוֹמֵמָה הִיא כְּמוֹ מֵתָה, וְכֵן אָמַר **לֹא תֵשָׁם.**

פסוק כא
וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לָעָרִים. כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּהְיֶה נַחֲלָתָם בְּחֶזְקָתָם הָרִאשׁוֹנָה, אֶלָּא לְכָל אֶחָד נָתַן נַחֲלָה מֻחְדָּשׁ, נַחֲלַת זֶה נָתַן לָזֶה, כְּדֵי שֶׁיֵּדַע כִּי מִפַּרְעֹה הָיְתָה לָהֶם נַחֲלָתָם וְנוֹתְנִים לוֹ הַחֲמִישִׁית בְּכָל שָׁנָה.

פסוק כב
רַק. הַכֹּהֲנִים, כּוֹמְרֵי הַבָּמוֹת.

פסוק כד
וְלַאֲשֶׁר בְּבָתֵּיכֶם. הָעֲבָדִים וְהַשְּׁפָחוֹת וְלַסּוּסִים וְלַחֲמוֹרִים.
וְלֶאֱכֹל לְטַפְּכֶם. וְאַף עַל פִּי שֶׁהַטַּף צְרִיכִים לְמַאֲכָל רַב מִפְּנֵי שֶׁהֵם אוֹכְלִים וּמְפַרְפְּרִים, לַכֹּל יַסְפִּיקוּ לָכֶם אַרְבַּע הַיָּדוֹת, כִּי אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׂבֵעָה רֹב הַשָּׁנִים, כִּי הַנָּהָר מַשְׁקֶה אוֹתָהּ וְאֵינָהּ צְרִיכָה לְמָטָר. וְהַכֹּל מְבֹאָר.

פסוק כז
וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל. דֶּרֶךְ כְּלָל, רוֹצֶה לוֹמַר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.
וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ. שֶׁקָּנוּ שָׁם אֲחֻזָּה לְבַד מַה שֶּׁנָּתַן לָהֶם יוֹסֵף.
וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד. בָּנִים וּבְנֹכָסִים.

פסוק כח
שְׁבַע עֶשְׂרֵה. דְּרְשׁוּ בּוֹ: כְּמוֹ שֶׁהָיָה יוֹסֵף בְּחַיֵּי יַעֲקֹב שְׁבַע עֶשְׂרֵה, כֵּן הָיָה יַעֲקֹב בְּחַיֵּי יוֹסֵף שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה.

פסוק כט
וַיִּקְרְבוּ. שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ כִּי קְרוֹבָה מִיתָתוֹ, כִּי רַבָּה חֻלְשָׁתוֹ לִרְאֹת יְגִיעָתוֹ וּלְרֹב צָרוֹתָיו אֲשֶׁר מְצָאוּהוּ, וּפֻחַד שֶׁמָּא תְּבוֹאֵהוּ הַמִּיתָה פִּתְאֹם, וְצִוָּה לְיוֹסֵף שֶׁיִּשָּׂאֵהוּ מִמִּצְרַיִם וְיִקְבְּרֵהוּ בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתָיו.
שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי. פֵּרַשְׁנוּהוּ בְּפָרָשַׁת וַיְהִיו חַיֵּי שָׂרָה (בראשית כד:ב).
חֶסֶד וֶאֱמֶת. הָאֱמֶת הוּא שֶׁחַיָּב לִקְבֹּר אֶת אָבִיו, וְהַחֶסֶד הוּא שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ מִמִּצְרַיִם לְאֶרֶץ כְּנַעַן לְקָבְרוֹ שָׁם.

פסוק לא
הִשָּׁבְעָה לִי. הַשְׁבּוּעָה בְּסָתָם הִיא לָאֵל.
וַיִּשְׁתַּחוּ. הוֹדָה וְהִשְׁתַּחֲוָה לָאֵל.
עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה. שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב בָּהּ אוֹ שׁוֹכֵב, הוֹדָה לָאֵל שֶׁזִּכָּהוּ וְהֶרְאָהוּ בְּנוֹ חַי אַחֲרֵי הֱיאוּשׁ, וְשֶׁהִבְטִיחוֹ וְנִשְׁבַּע לוֹ לְנַשְּׂאוֹ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן וְלִקְבְּרוֹ שָׁם עִם אֲבוֹתָיו. וְטַעַם **עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה**, פָּנָה כְּלַפֵּי הָרֹאשׁ לִכְבוֹד הָאֵל לְהִשְׁתַּחֲווֹת לוֹ שָׁם, וְהַמָּקוֹם הַמְכֻבָּד מִן

הַמִּטָּה הוּא הָרֹאשׁ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה לָמְדוּ מִזֶּה (מגילה טז) כִּי שְׁכִינָה לְמַעְלָה מֵרַאֲשׁוֹתָיו שֶׁל חוֹלֶה.

פרק מח

פסוק א

וַיֹּאמֶר. הָאוֹמֵר, וּמִן הַדּוֹמֶה שֶׁהָיָה אֶחָד מֵאֶחָיו שֶׁהָלַךְ לְמִצְרַיִם וְאָמַר לְיוֹסֵף כִּי אָבִיו חוֹלֶה.

פסוק ב

וַיַּגֶּד. בָּא הַמַּגִּיד לִפְנֵי בֹּא יוֹסֵף לְהַגִּיד לְיַעֲקֹב יוֹסֵף בָּא אֵלָיו.

פסוק ג

אֵל שַׁדַּי נִרְאָה אֵלַי בְּלוּז. כִּי שָׁם זָכַר לוֹ זֶה הַשֵּׁם וְאָמַר "אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה" (בראשית לה:י-יא).

פסוק ד

הִנְנִי מַפְרְךָ. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ בְּפָרָשַׁת וַיִּשְׁלַח; וּפָתַח לוֹ הַדְּבָרִים כֵּן בַּעֲבוּר נַחֲלַת הָאָרֶץ, כְּלוֹמַר הָאֵל בֵּרַךְ אוֹתִי וְאָמַר לִי שֶׁיִּתֵּן לִי וּלְזַרְעִי אַחֲרַי אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן, וְאַחַר שֶׁאַתֶּם וּבְנֵיכֶם תִּנָּחֲלוּ אוֹתָהּ, מִמֶּנָּה אֲנִי מַנְחִיל אוֹתָהּ, וְלָכֵן שְׁנֵי בָנֶיךָ יִקָּחוּ שְׁנֵי חֲלָקִים כְּמוֹ רְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן כְּאִלּוּ הָיוּ בָנֶיךָ אֵלֶּה בָּנָי.

פסוק ה

עַד־בֹּאִי. וְאֵינִי אוֹמֵר עַל כָּל בָּנֶיךָ שֶׁיִּהְיוּ כְּבָנַי בְּנַחֲלָה, אֶלָּא אֵלֶּה בְּנֵי בָנֶיךָ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה.

פסוק ו

וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ. אוּלַי הוֹלִיד בְּאֵלֶּה שִׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים בָּנִים אֲחֵרִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ וְלֹא הֻבִיאָם לִפְנֵי אָבִיו, וְהָיוּ קְטַנִּים. וְאִם תֹּאמַר שֶׁהוּא בִּמְקוֹם "תּוֹלִיד", כְּמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס וּכְמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים, גַּם כֵּן לֹא מָצָאנוּ לוֹ בָּנִים שֶׁנּוֹלְדוּ אַחֲרֵי כֵן, וְלֹא נִזְכְּרוּ לוֹ בָּנִים אֲחֵרִים אֶלָּא אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה.

פסוק ז

וַאֲנִי. הַמַּאֲמָר הַזֶּה הוּא לְהִתְנַצֵּל אֶל יוֹסֵף מַה שֶּׁלֹּא קָבַר אִמּוֹ בַּמְּעָרָה כְּמוֹ שֶׁקִּבֵּר לֵאָה, וְהוּא צִוָּה לוֹ שֶׁיִּשָּׂאֵהוּ וְיִקְבְּרֵהוּ בַּמְּעָרָה. אָמַר לוֹ שֶׁלֹּא פָּשַׁע בָּזֶה כִּי **מֵתָה בַדֶּרֶךְ** וְהוּא

הָיָה הוֹלֵךְ לְאַט לֶרֶגֶל הַמִּלְאכָה, וְלֹא יָכֹל לַעֲזֹב הַמְּלָאכָה וּלְנַשְּׁאָהּ לְבֵית לֶחֶם וְכָל שֶׁכֵּן לַמְּעָרָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **עָלַי**, כְּמוֹ "הַצֹּאן וְהַבָּקָר עָלוֹת עָלַי" (בראשית לג:יג). וְאִם הָיָה נוֹשְׂאָהּ לְרֶגֶל הָיְתָה מַסְרַחַת, אוּלַי יְמֵי קַיִץ הָיָה. גַּם לֹא הָיָה בְּיָדוֹ לַחֲנֹט אוֹתָהּ כִּי לֹא הָיוּ רוֹפְאִים עִמּוֹ, וּבַדֶּרֶךְ מֵתָה, וּקְבָרָהּ בְּדֶרֶךְ וְהֵצִיב מַצֵּבָה עַל קִבּוּרָתָהּ.

פסוק ח

וַיַּרְא. רָאָה אוֹתָם מֻרְחוֹק וְלֹא הִבְחִין צוּרָתָם, כִּי כָּבְדוּ עֵינָיו וְלֹא יוּכַל לִרְאוֹת וּלְהַבְחִין כִּי אִם בְּקֹרוֹב אֵלָיו מְאֹד, לְפִיכָךְ כְּשֶׁרָאָה אוֹתָם עִם יוֹסֵף שָׁאַל לוֹ: **מִי אֵלֶּה** עִמָּךְ?

פסוק ט

בָּזֶה. בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וְכֵן (בראשית לח:כא) "לֹא הָיְתָה בָּזֶה קְדֵשָׁה".

פסוק י

וַיִּגַּשׁ אֹתָם אֵלָיו. שֶׁלֹּא כַּסֵּדֶר.

פסוק יא

לֹא פִלָּלְתִּי. מִן "וְנָתַן בִּפְלִלִים" (שמות כא:כב), כְּלוֹמַר לֹא דַּנְתִּי בְּעַצְמִי וְלֹא חָשַׁבְתִּי שֶׁאֶרְאֶךָּ עוֹד, כִּי חָשַׁבְתִּי שֶׁאַתָּה מֵת. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים (מדרש לקח טוב בראשית מח:יא) **פִּלָּלְתִּי** עִנְיַן תְּפִלָּה, כִּי לִתְפִלַּת שָׁוְא הָיִיתִי חוֹשֵׁב זֹאת הַתְּפִלָּה, כִּי בֶּאֱמֶת הָיִיתִי חוֹשֵׁב שֶׁאַתָּה מֵת.

פסוק יב

וַיּוֹצֵא. אַחַר שֶׁנִּשַּׁק לָהֶם וְחִבֵּק לָהֶם קֹדֶם שֶׁבֵּרְכָם, הוֹצִיא אוֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו, כִּי שֶׁלֹּא כַּסֵּדֶר הִגִּישָׁם אֵלָיו וְנִזְכַּר כִּי כַּסֵּדֶר הָיוּ רְאוּיִים לִהְיוֹת לְפָנָיו כְּשֶׁיְּבָרְכֵם, לְפִיכָךְ הוֹצִיאָם **מֵעִם בִּרְכָּיו** לְהַגִּישָׁם לְפָנָיו עוֹד כַּסֵּדֶר. **וַיִּשְׁתַּחוּ**. הוֹדָה לוֹ עַל שֶׁאָמַר לְבָרְכָם, וּלְקָחָם כַּסֵּדֶר.

מֵעִם בִּרְכָּיו. כְּלוֹמַר מִבֵּין בִּרְכָּיו. כִּי מִלַּת עִם תָּבוֹא בָּזֶה הָעִנְיָן, וְכֵן "מֵעִם הַשֻּׁלְחָן" (שמואל א כ:לד), "עִם בְּאֵר לַחַי רֹאִי" (בראשית כה:יא).

פסוק יג

וַיִּקַּח... בִּימִינוֹ. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה מִשְּׂמֹאל אָבִיו.

פסוק יד

שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו. כְּלוֹמַר נָתַן שֵׂכֶל לְיָדָיו, כְּאִלּוּ עָשָׂה בְּשֵׂכֶל וּבְחָכְמָה מַה שֶּׁעָשָׂה, כִּי מְנַשֶּׁה הָיָה הַבְּכוֹר, וְרָאָה בִּנְבוּאָה כִּי הוּא יִהְיֶה קָטָן בַּבְּרָכָה, כִּי אִם הָיָה נוֹתֵן יְמִינוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה, מַה שֵּׂכֶל הָיָה בָּזֶה? כֵּן הוּא דֶּרֶךְ הָעוֹלָם.

פסוק טו

וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף. כִּי כְּשֶׁבֵּרַךְ אֶת בָּנָיו הֵרִי בֵּרַךְ אוֹתוֹ.

אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ. כְּבָר פֵּרַשְׁנוּ כִּי הַלָּשׁוֹן הַזֶּה מוֹרֶה עַל עֲבוֹדַת הָאֵל בַּלֵּב וּבַמַּעֲשֶׂה, וְשׁוֹרֶשׁ הָעֲבוֹדָה הִיא בַּלֵּב. וְלֹא הִתְפָּאֵר הוּא עַל עַצְמוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהוּא הִתְהַלֵּךְ לְפָנָיו, אֶלָּא זָכַר זְכוּת אֲבוֹתָיו, וְאָמַר עַל עַצְמוֹ **הָאֱלֹהִים** שֶׁהֵטִיב עִמִּי **מֵעוֹדִי**. וְאָמַר אַחַר כֵּן **הַמַּלְאָךְ**, לְפִי שֶׁמַּעֲשֶׂה הָאֵל הוּא עַל יְדֵי אֶמְצָעִים וְהַמַּלְאָכִים הֵם שְׁלוּחִים מֵהָאֵל לַעֲבָדָיו לְשׁוֹמְרָם וּלְהֵטִיב מַעֲשֵׂיהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר, "חֹנֶה מַלְאַךְ ה' סָבִיב לִירֵאָיו וַיְחַלְּצֵם" (תהלים לד:ח), לְפִיכָךְ אָמַר הַגּוֹאֵל אוֹתִי מִכָּל רָע כִּי שְׁלָחוֹ לִי לִגְאָלֵנִי מִכָּל רָע וּלְבָרְכֵנִי, כֵּן יְבָרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים. וְכֵן רָאִינוּ שֶׁשְּׁלָחוֹ לוֹ בִּדְבַר לָבָן, בִּדְבַר עֵשָׂו וּבִדְבַר שְׁכֶם.

פסוק טז

וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי. זֶהוּ שֶׁיִּקָּרֵא יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁם יוֹסֵף וְאֶפְרַיִם, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר "רֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַאֲזִינָה נֹהֵג כַּצֹּאן יוֹסֵף" (תהלים פ:ב), "וְלֹא נֶחְלוּ עַל שֵׁבֶר יוֹסֵף" (עמוס ו:ו), "אוּלַי יֶחֱנַן ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת שְׁאֵרִית יוֹסֵף" (עמוס ה:טו), וְכֵן אָמַר "לִפְנֵי אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה עוֹרְרָה אֶת גְּבוּרָתֶךָ" (תהלים פ:ג).

וְיִדְגּוּ לָרֹב. יִרְבּוּ כְּמוֹ הַדָּגִים.

פסוק יז

וַיַּרְא יוֹסֵף. אֶפְשָׁר כִּי קֹדֶם שֶׁבֵּרְכָם אָמַר לוֹ זֶה, אוֹ אַחַר שֶׁהֵחֵל לְבָרְכָם שֶׁאָמַר לָהֶם, זֹאת בְּרָכָה הָרִאשׁוֹנָה.

פסוק יט

גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם. יִהְיוּ רַבִּים עַד שֶׁיֹּאמְרוּ עָלֵיהֶם עָם.

וְגַם הוּא יִגְדָּל. לָרֹב, אֶלָּא שֶׁאָחִיו הַקָּטָן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ. בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם הָיָה מִסְפַּר אֶפְרַיִם יוֹתֵר מִמְּנַשֶּׁה, אֲבָל בְּבֹאֵי הָאָרֶץ הָיָה מְנַשֶּׁה יוֹתֵר, אִם כֵּן **יִגְדַּל** רוֹצֶה לוֹמַר לְשׁוֹן גְּדֻלָּה וְרוֹמְמוּת, כִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן הָיָה מֵאֶפְרַיִם שֶׁהָיָה מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל וּנְבִיאָן. וּמַלְכוּת

יִשְׂרָאֵל הָיָה מֵאֶפְרַיִם, יָרְבָעָם, וְהָיָה אֶפְרַיִם רֹאשׁ דֶּגֶל, וּבַחֲנַכַּת נְשִׂיאִים אֶפְרַיִם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וּמְנַשֶּׁה בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי, וּמַלְכוּת יִשְׂרָאֵל נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ אַחַר שֶׁנֶּחְלְקָה, וְכָל יִשְׂרָאֵל הָיוּ קוֹרְאִים וְנִקְרָאִים בְּשֵׁם אֶפְרַיִם כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ, וְאָמַר "אֶפְרַיִם לֹא יְקַנֵּא אֶת יְהוּדָה" (ישעיה יא:יג). וְיִתָּכֵן גַּם כֵּן יִגְדַּל בְּמִסְפָּר שֶׁהֵרֵי אָמַר **וְזַרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא הַגּוֹיִם**, וּמַה שֶּׁמָּצָאנוּ מִסְפָּרָם פָּחוֹת בְּבוֹאָם לָאָרֶץ מִפְּנֵי שֶׁהָרְגוּם בְּנֵי גַת בַּמִּדְבָּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּדִבְרֵי הַיָּמִים, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר מְקוֹמוֹת הָיוּ בְּנֵי אֶפְרַיִם רַבִּים בְּמִסְפָּר. וּבְתַנְחוּמָא, אֵימָתַי נִתְקַיְּמָה בְּרָכָה זוֹ? בַּחֲנַכַּת הַנְּשִׂיאִים, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "מֵקִים דְּבַר עַבְדּוֹ" (ישעיה מד:כו).

מְלֹא הַגּוֹיִם. בְּגָלוּתוֹ בֵּינֵיהֶם שֶׁיִּמָּלְאוּ אַרְצוֹת הַגּוֹיִם מֵהֶם.

פסוק כ

וַיְבָרְכֵם. עוֹד בֵּרְכָם בְּרָכָה אַחֶרֶת בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם. וְאָמַר **בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל**, כְּשֶׁיִּרְצֶה אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל לְבָרֵךְ אֶת בְּנוֹ יֹאמַר לוֹ "**יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה**".

וַיָּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה. גַּם בְּזֹאת הַבְּרָכָה שָׂם עִקַּר הַבְּרָכָה אֶפְרַיִם שֶׁהִקְדִּימוֹ לִפְנֵי מְנַשֶּׁה וְאָמַר **כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה**, גַּם בְּאָמְרוֹ **בְּךָ** לְשׁוֹן יָחִיד אָמַר כְּנֶגֶד אֶפְרַיִם אֶלָּא שֶׁהִטְפִּיל עִמּוֹ מְנַשֶּׁה.

פסוק כא

אָנֹכִי מֵת. קָרוֹב לְמִיתָה, וַאֲנִי מְצַוֶּה כִּי כְּשֶׁיְּשִׁיב ה' **אֶתְכֶם**, כְּלוֹמַר זַרְעֲכֶם, **אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֵיכֶם**, שֶׁיִּהְיֶה לְךָ חֵלֶק אֶחָד עַל אַחֶיךָ, וְהוּא חֵלֶק הַבְּכוֹרָה שֶׁנָּתַתִּי לְךָ, שֶׁעָשִׂיתִי אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן, שֶׁתִּטֹּל אַתָּה שְׁנֵי חֲלָקִים בַּחֲלֻקַּת אֶרֶץ.

פסוק כב

שְׁכֶם. חֵלֶק, כְּמוֹ "כִּי תְשִׁיתֵמוֹ שֶׁכֶם" (תהלים כא:יג), "וּלְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד" (צפניה ג:ט).

אֲשֶׁר לָקַחְתִּי. כְּמוֹ אֲשֶׁר אֶקַח, כִּי כֵן מִנְהַג הַלָּשׁוֹן לוֹמַר עָבָר בְּמָקוֹם עָתִיד בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים, וּבְדִבְרֵי הַנְּבוּאָה בָּרוֹב.

וּבְאָמְרוֹ **לָקַחְתִּי**. רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּלְקְחוּ בָּנַי, וְכֵן **בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי**, בְּחֶרֶב בָּנַי וּבְקַשְׁתָּם. וְהִנֵּה אָמַר יְהוֹשֻׁעַ לְיִשְׂרָאֵל "לֹא בְחַרְבְּךָ וְלֹא בְקַשְׁתֶּךָ" (יהושע כד:יב), לְפִיכָךְ מְפָרְשִׁים

בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי בְּעָזְרַת הָאֵל שֶׁהוּא חַרְבִּי וְקַשְׁתִּי, עַל דֶּרֶךְ "מָגִנִּי וְקֶרֶן יִשְׁעִי" (שמואל ב כב:ג), "סַלְעִי וּמְצוּדָתִי" (שם).

וְזֶכֶר **הָאֱמֹרִי**. כִּי הוּא הָיָה הֶעָצוּם שֶׁבְּשִׁבְעָה גּוֹיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְאָנֹכִי הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֱמֹרִי מִפְּנֵיכֶם אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ" (עמוס ב:ט). וּבַדָּרָשׁ: כִּי עַל הָעִיר שְׁכֶם אָמַר שֶׁנִּתְנָהּ יַעֲקֹב לְיוֹסֵף שֶׁיִּהְיֶה נִקְבָּר בָּהּ. וְכֵן הָיוּ מְפָרְשִׁים **לָקַחְתִּי** שֶׁלִּקַּחוּהוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, **וְהָאֱמֹרִי** הוּא הַחִתִּי.

פרק מט

פסוק א

וַיִּקְרָא. קְרָאָם שֶׁיֵּאָסְפוּ לְפָנָיו.

אֵת אֲשֶׁר־יִקָּרֵא. עִנְיַן הַמִּקְרֶה, כְּמוֹ "מַדּוּעַ קְרָאֵנִי אֱלֹהֶ" (ירמיה יג:כב), "שְׁתַּיִם הֵמָּה קֹרְאֹתַיִךְ" (ישעיה נא:יט), וְהַדּוֹמִים לָהֶם.

וּפֵרֵשׁ **אֵת אֲשֶׁר**. מֵאֲשֶׁר, כִּי אֵת הוּא בְּמִקּוֹם מִן בְּרֹב הַמְּקוֹמוֹת, כִּי הוּא לֹא הִגִּיד לָהֶם אֶלָּא קְצָת מֵאֲשֶׁר יִקָּרֵא בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, יֵשׁ בְּקָרוֹב וְיֵשׁ בָּרָחוֹק כְּמוֹ מִלַּת אַחַר, וְזֶה עִנְיָנוֹ כְּשֶׁיִּכָּנְסוּ לָאָרֶץ לְרִשְׁתָּהּ, וְאָמַר לָהֶם בְּרוּחַ הַנְּבוּאָה קְצָת מֵאֲשֶׁר יִקָּרֵא אוֹתָם, יֵשׁ בַּחֲלוּקָתָם וְיֵשׁ בְּהַצְלָחָתָם בְּמִלְחָמָה עִם אוֹיְבֵיהֶם. וְעַד יְהוּדָה זָכַר דֶּרֶךְ לֵדָתָם.

פסוק ב

הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ. זֶה הָיָה תְּחִלַּת דִּבְּרוֹ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, כְּמוֹ בְּשִׁירַת מֹשֶׁה, "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם" (דברים לב:א), וּבְשִׁירַת דְּבוֹרָה "שִׁמְעוּ מְלָכִים" (שופטים ה:ג).

פסוק ג

רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה. וְשָׁנָה וְשִׁלֵּשׁ וְאָמַר **כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי**, כִּי הוּא רָאוּי לְשֶׁלֹּשׁ מַעֲלוֹת, כְּמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס: "כְּהֻנָּתָא, בְּכוֹרְתָּא וּמַלְכוּתָא", וְזֶהוּ שֶׁאָמַר.

יֶתֶר שְׂאֵת. וְהוּא כּוֹלֵל הַבְּכוֹרָה וְהַכְּהֻנָּה שֶׁהֵם מַעֲלָה וּנְשִׂיאוּת, וְאָמַר **יֶתֶר עָז** עַל הַמְּלוּכָה, כִּי הַמֶּלֶךְ צָרִיךְ עֹז לְמַלְכוּתוֹ. אָמַר לוֹ: הָיִיתָ רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה לְךָ יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עֹז לוּלֵי שֶׁחָטָאתָ חֵטְא גָּדוֹל, זֶהוּ שֶׁאָמַר "פַּחַז כַּמַּיִם"(בראשית מט:ד), קַלּוּת וּמְהִירוּת הָיָה לְךָ כְּמוֹ הַמַּיִם הַנִּגָּרִים. כֵּן מִהַרְתָּ לַעֲשׂוֹת תַּאֲוָתְךָ וְגָבַר יִצְרְךָ עָלֶיךָ וְלֹא עָמַדְתָּ לְפָנָיו וְלֹא הִתְבּוֹנַנְתָּ בְּעַצְמְךָ כִּי עָוֹן גָּדוֹל הוּא.

לְפִיכָךְ אַל תּוֹתַר, לֹא יִהְיֶה לְךָ יִתְרוֹן עַל אַחֶיךָ.

פסוק ד
כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ. אֲז כְּשֶׁעָשִׂיתָ זֹאת חִלַּלְתָּ יְצוּעַי וְנִפְסַק מִמֶּנִּי שֶׁלֹּא הָיִיתִי עוֹד עִם בִּלְהָה. וַאֲדֹנִי אָבִי זְכָרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ **יֶתֶר שְׁאֵת** עִנְיָן כַּפָּרָה, וְהִיא הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכוֹ שֶׁתִּתְגַּבֵּר סְלִיחָתוֹ עַל עֲוֹנוֹ.

פסוק ה
שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים. אַחִים הָיוּ בְּמַעֲשֶׂה דִּינָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב אֲחֵי דִינָה" (בראשית לד:כה).
כְּלֵי חָמָס. חַרְבוֹתָם הָיוּ כְּלֵי חָמָס, כִּי שֶׁלֹּא בְּדִין הָרְגוּ כָּל אַנְשֵׁי שְׁכֶם, אִם שְׁכֶם חָטָא מָה חָטְאוּ כֻּלָּם. וְשָׂמוּ אוֹתִי וְאֶת בֵּיתִי בְּסַכָּנָה גְּדוֹלָה, לוּלֵי רַחֲמֵי הָאֵל שֶׁהָיָה חוֹתֵת עַל הַגּוֹיִם.
מְכֵרֹתֵיהֶם. כְּמוֹ בִּמְכֵרֹתֵיהֶם, כְּלוֹמַר בְּאֶרֶץ מְגוּרֹתָם שֶׁהָיָה עִמָּהֶם בְּשָׁלוֹם וְהָיוּ גָּרִים עִמָּהֶם וְהָרְגוּ אוֹתָם, זֶהוּ **חָמָס**, כִּי לֹא הָיוּ אַנְשֵׁי מִלְחַמְתָּם. וְכֵן "בְּאֶרֶץ מְכֵרוֹתַיִךְ" (יחזקאל כא:לה), וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס "בְּאַרְעָא תּוֹתָבוּתְהוֹן". וּבִילַמְּדֵנוּ מְפָרֵשׁ שְׁקוּרִין לַחֶרֶב מַכִּירִין.

פסוק ו
בְּסֹדָם. כְּשֶׁנִּתְיַעֲצוּ וְנִקְהֲלוּ בְּמַעֲשֶׂה שְׁכֶם לֹא בָּאָה נַפְשִׁי עִמָּהֶם וְלֹא עָשׂוּ בַּעֲצָתִי מַה שֶּׁעָשׂוּ, וְכָפַל הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת. וְאָמַר **תַּחַד**, לְשׁוֹן נְקֵבָה, כִּי הַכָּבוֹד הוּא הַנֶּפֶשׁ.
הָרְגוּ אִישׁ. דֶּרֶךְ כְּלָל, כְּמוֹ "וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִגַּשׁ" (שמואל א יד:כד) וְהַדּוֹמִים לוֹ. וְכֵן **שׁוֹר**, כְּמוֹ "כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה" (שמות טו:יט) וְהַדּוֹמִים לוֹ. כִּי אֶפְשָׁר שֶׁלָּקְחוּ קְצָת הַבְּהֵמוֹת עִמָּהֶם וְעִקְּרוּ קְצָתָם. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **עִקְּרוּ** כְּמוֹ הָרְגוּ. בַּשָּׂרְשִׁים כָּתַב רַבִּי יַעֲקֹב בֶּן אֶלְעָזָר שֶׁהוּא כִּנּוּי לַמּוֹשֵׁל, **וְשׁוֹר** הוּא נְשִׂיא הָאָרֶץ חֲמוֹר, וְלִגְדֻלָּה קְרָאוֹ שׁוֹר, כְּמוֹ "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ" (דברים לג:יז). אוֹ יִהְיֶה **שׁוֹר** חוֹמָה כְּתַרְגּוּמוֹ.
וּפֵרֵשׁ **וּבִרְצוֹנָם**. לְמַלֵּא רְצוֹנָם וְתַאֲוָתָם.

פסוק ז
אָרוּר אַפָּם. כָּל אָרוּר הוּא לְשׁוֹן חֶסְרוֹן הַבְּרָכָה, כְּמוֹ "וְאָרוֹתִי אֶת בִּרְכוֹתֵיהֶם" (מלאכי ב:ב), וְכֵן **אָרוּר אַפָּם** דֶּרֶךְ תְּפִלָּה שֶׁיֶּחְסַר אַפָּם כִּי עָז הוּא מִלְּסָבְלוֹ, וְכָפַל הַדָּבָר בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְחַזֵּק הַדָּבָר.

אַחַלְקֵם בְּיַעֲקֹב. שֶׁלֹּא יִהְיוּ יַחַד, כִּי שִׁמְעוֹן הָיְתָה נַחֲלָתוֹ חֲלוּקָה כִּי הָיָה לָהֶם בְּתוֹךְ בְּנֵי יְהוּדָה וְלֹא הָיְתָה נַחֲלָתָם כְּאֶחָד, וְלֵוִי גַּם כֵּן לֹא הָיְתָה לוֹ נַחֲלָה אֶלָּא מִגְרַשׁ הֶעָרִים בְּכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט. (בראשית רבה צט:ז) **אַחַלְקֵם בְּיַעֲקֹב** כֵּיצַד? עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֶלְפִים נָפְלוּ מִשֵּׁבֶט שִׁמְעוֹן בִּדְבַר זִמְרִי וְהָיוּ אַלְמְנוֹתָיו עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים וְנֶחְלְקוּ בְּשֵׁבֶט יִשְׂרָאֵל שְׁנֵי אֲלָפִים בְּכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט. וְכָל מִי שֶׁמְּסַבֵּב עַל הַפִּתְחִים מִשִּׁבְטוֹ שֶׁל שִׁמְעוֹן הוּא. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: וְלֵוִי אַף הוּא יְהֵא מְסַבֵּב, מָה עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? הֶאֱכִילוֹ פְּרוּסְתוֹ בִּנְקִיּוּת וְנִתְקַיְּמָה גְּזֵרַת יַעֲקֹב, גִּדְּלוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְנָתַן לוֹ אֶחָד מֵעֲשָׂרָה וְהוּא מְסַבֵּב עַל הַגְּרָנוֹת וְאוֹמֵר: תְּנוּ לִי חֵלֶק.

פסוק ח

יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ. לַמְּלוּכָה, שֶׁהַמַּלְכוּת שֶׁנִּטַּלְתִּי מֵרְאוּבֵן נִתַּתִּיהָ לְךָ, וְאַחֶיךָ יוֹדוּ לְךָ הַמְּלוּכָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּבֹאוּ כָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל אֶל דָּוִד חֶבְרוֹנָה לְהַמְלִיךְ אֶת דָּוִד" (שמואל ב ה:א). וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (צט:ח): כֵּיוָן שֶׁרָאָה יְהוּדָה שֶׁזָּכַר לְרְאוּבֵן חֶטְאוֹ וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי חֶטְאָם, נִתְיָרֵא יְהוּדָה שֶׁלֹּא יַזְכִּיר לוֹ מַעֲשֵׂה תָּמָר, הִתְחִיל קוֹרֵא לוֹ: **יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ** לְהְיוֹת מֶלֶךְ עֲלֵיהֶם.

יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ. זֶה דָּוִד שֶׁנִּצַּח כָּל אֹיְבָיו בַּמִּלְחָמָה, וְכֵן אָמַר "וְאֹיְבַי תַּתָּה לִי עֹרֶף" (שמואל ב כב:מא).

יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ בְּנֵי אָבִיךָ. כְּשֶׁיִּרְאוּ אוֹתְךָ מַצְלִיחַ יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ וְיֹאמְרוּ כִּי לְךָ יָאתָה מְלוּכָה. וְיִצְחָק אָמַר לְיַעֲקֹב "בְּנֵי אִמֶּךָ" (בראשית כז:כט) שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ אִשָּׁה אֶלָּא רִבְקָה. וְיַעֲקֹב אָמַר לִיהוּדָה **בְּנֵי אָבִיךָ** לְפִי שֶׁהָיוּ לוֹ אַרְבַּע נָשִׁים וְכָל הַבָּנִים בְּנֵי אָב אֶחָד.

פסוק ט

גּוּר אַרְיֵה. מִתְּחִלָּה יִהְיֶה גּוּר שֶׁהוּא הַקָּטָן, וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא עַל שְׁאָר הַחַיּוֹת, וְכֵן יְהוּדָה הוּא רִאשׁוֹן לְקָרְבַּן הַנְּשִׂיאִים, וְכֵן בְּמִלְחָמוֹת הַכְּנַעֲנִי אָמַר "יְהוּדָה יַעֲלֶה" (שופטים א:ב), וְכֵן בְּגֶבַע בִּנְיָמִין; וְכֵן רִאשׁוֹן לַשּׁוֹפְטִים הָיָה עָתְנִיאֵל בֶּן קְנַז לְמַטֵּה יְהוּדָה, עַד שֶׁבָּא דָּוִד וּמָלַךְ וְהָיָה אַרְיֵה.

מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ. מֵרֹב טֶרֶף עָלִיתָ לְשֵׁם וּלְתִפְאֶרֶת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר עַל דָּוִד בְּשׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת אֲרָם (שמואל ב ח:יג).

כָּרַע רָבַץ. פֵּרֵשׁ אָבִי אֲדֹנִי זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, בִּימֵי דָּוִד כָּרַע כְּמוֹ הָאַרְיֵה שֶׁבְּעֵת פִּתְחָתוֹ מֵחַיּוֹת אֲחֵרוֹת לֹא יִרְבַּץ אֶלָּא יִכְרַע כְּדֵי שֶׁיְּהֵא נָקֵל לָקוּם עָלָיו, אֲבָל כְּשֶׁאֵינוֹ פּוֹחֵד הוּא רוֹבֵץ בְּהַשְׁקֵט. כֵּן דָּוִד הָיָה טָרוּד בְּמִלְחָמוֹת כָּל יָמָיו, וְהָיָה קָם מְהֵרָה עַל אוֹיְבָיו וַהֲרָגָם כְּמוֹ הָאַרְיֵה לְחַיּוֹת, אֲבָל שְׁלֹמֹה יִהְיֶה רוֹבֵץ שֶׁלֹּא יִפְחַד מִמִּלְחָמָה כִּי כָל הַגּוֹיִם יַעַבְדוּהוּ וְיִרְאוּ מִמֶּנּוּ וְאֵין מִי שְׁיִקִימֶנּוּ.

פסוק י

לֹא יָסוּר שֵׁבֶט. הַמּוֹשֵׁל יִקָּרֵא שֵׁבֶט לְפִי שֶׁרוֹדֶה עַל הָעָם וּמְיַסְּרָם, כְּמוֹ שֶׁמְּיַסֵּר אָדָם בְּשִׁבְטוֹ. וְכֵן דֶּרֶךְ הַמּוֹשְׁלִים לִהְיוֹת שֵׁבֶט בְּיָדָם לְדִמְיוֹן זֶה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֵת שַׁרְבִּיט הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּיָדוֹ" (אסתר ה:ב), וְכֵן אָמַר "שֵׁבֶט מוֹשְׁלִים" (ישעיה יד:ה), "שֵׁבֶט מַלְכוּתֶךָ" (תהלים מה:ז).

וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו. רוֹצֶה לוֹמַר מִבָּנָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּבַשִּׁלְיָה הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רַגְלֶיהָ" (דברים כח:נז), וְהַמּוֹשֵׁל נִקְרָא מְחֹקֵק לְפִי שֶׁנּוֹתֵן הַחֻקִּים, וְאָמַר לֹא תָסוּר שְׂרָרָה מִיהוּדָה עַד שֶׁיְּהֶיה לוֹ יוֹתֵר שֶׁיְּהֶיה מֶלֶךְ, וְאָמַר זֶה עַל דָּוִד.

וּפֵרֵשׁ **שִׁילֹה**. בְּנוֹ, מִן "וּבְשִׁלְיָתָהּ" (דברים כח:נז). וְדַעַת הַמְתַרְגֵּם עַל הַמָּשִׁיחַ וְתִרְגֵּם **שִׁילֹה** כְּמוֹ שֶׁלּוֹ, "דִּילֵיהּ", וְכֵן בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צט:ח) **עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה** עַד שֶׁיָּבֹא מִי שֶׁהַמַּלְכוּת שֶׁלּוֹ, וְעִנְיַן זֶה כְּאָדָם הָאוֹמֵר לְאֶחָד קַח זֶה עַתָּה עַד שֶׁאֶתֵּן לְךָ יוֹתֵר.

יִקְּהַת. שֵׁם, וְכֵן "לִיקְהַת אֵם" (משלי ל:יז) וּפֵרוּשָׁם מַשְׁמָעוּת וַעֲבוֹדַת, אוֹמֵר כִּי הָעַמִּים יִהְיוּ נִשְׁמָעִים אֵלָיו וְעוֹבְדִים אוֹתוֹ, וְהָיָה זֶה לְדָוִד וְכָל שֶׁכֵּן לְמָלֵךְ הַמָּשִׁיחַ.

פסוק יא

אֹסְרִי לַגֶּפֶן. הַיּוֹ"ד נוֹסֶפֶת כְּיוֹ"ד "שֹׁכְנִי סְנֶה" (דברים לג:טז) וְהַדּוֹמִים, וְכֵן **בְּנִי אֲתֹנוֹ** הַיּוֹ"ד נוֹסֶפֶת וְכִפֵּל הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת. וְאָמַר **לַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ**, כִּי לַשֹּׂרֵקָה הוּא כְּמוֹ לַגֶּפֶן, וּבְנִי אֲתֹנוֹ כְּמוֹ עִירֹה, וּבָזֶה סִפֵּר הַכָּתוּב שֶׁבַח אֶרֶץ יְהוּדָה שֶׁתִּהְיֶה טוֹבָה וּדְשֵׁנָה עַד שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶם יֶאֱסֹר חֲמוֹרוֹ לְגֶפֶן אֶחָד שֶׁיֹּאכַל מִמֶּנּוּ וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ, כָּל כָּךְ יִהְיֶה עֲנָבִים רַבִּים בַּגֶּפֶן. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים שֶׁיִּטְעֹן חֲמוֹרוֹ מִגֶּפֶן אֶחָד, וְכֵן מֵרֹב הַיַּיִן אִם יִרְצֶה יְכַבֵּס בְּגָדָיו בְּיַיִן, וְכָפַל הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת. וְאָמַר **וּבְדַם עֲנָבִים סוּתֹה**, כִּי דַּם עֲנָבִים הוּא הַיַּיִן וְסוּתוֹ הוּא לְבוּשׁוֹ, וְכָל זֶה דֶּרֶךְ הַפְּלָגָה.

פסוק יב

חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן. גַּם כֵּן דֶּרֶךְ הַפְלָגָה, כִּי פָּנָיו וְעֵינָיו יִהְיוּ אֲדוּמִים, וְאָמַר **עֵינַיִם** עַל הַמַּרְאֶה, כְּמוֹ "וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח" (במדבר יא:ז).

וּלְבֶן־שִׁנַּיִם מֵחָלָב. מֵרֹב שְׁתִיַּת חָלָב יִהְיוּ הַשִּׁנַּיִם לְבָנִים. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **שִׁנַּיִם** שְׁנֵי הַסֶּלַע יִהְיוּ לְבָנִים מֵחָלָב הָרְחֵלִים וְהָעִזִּים וְהַפָּרוֹת שֶׁיָּזוּב מִשַּׁדֵּיהֶן מֵרֹב חָלָב.

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ אֵלֶּה הַשְּׁנַיִם פְּסוּקִים דֶּרֶךְ מָשָׁל, עַל הַמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ אָמַר אִסְרִי לַגֶּפֶן, וְהַגֶּפֶן מָשָׁל עַל יִשְׂרָאֵל כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם "גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ" (תהלים פ:ט) וְכֵן שֹׂרֵק כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאָנֹכִי נְטַעְתִּיךְ שֹׂרֵק כֻּלָּה זֶרַע אֱמֶת" (ירמיה ב:כא) וְכֵן יִהְיוּ יִשְׂרָאֵל בִּימֵי הַמָּשִׁיחַ כִּי הַשּׁוֹרֵקָה הוּא הַטּוֹב שֶׁבַּגְּפָנִים עַד שֶׁאָמְרוּ כִּי הָעֲנָבִים שֶׁיּוֹצְאִים מִמֶּנּוּ אֵין בָּהֶם חַרְצָן.

וְאָמַר **אִסְרִי**. כִּי הַמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ יְחַבֵּר בִּרְצוֹן הָאֵל מַלְכוּת יְהוּדָה וְאֶפְרַיִם כְּאֶחָד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְעָשִׂיתִים לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדִי" (יחזקאל לז:יט). וְאָמַר לְשׁוֹן אוֹסֵר עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר "בְּאָסְרָם לִשְׁתֵּי עֲוֹנוֹתָם" (הושע י:י) שֶׁהוּא אוֹמֵר עַל שְׁתֵּי הַמַּלְכוּת, כִּי הַחִבּוּר הַיָּפֶה שֶׁלֹּא יִפָּרֵד עִם הָאֲסִירָה וְהַקְּשִׁירָה. וְ**עִירֹה** וּ**בְנִי אֲתֹנוֹת** הוּא הַמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו "עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר וְעַל עַיִר בֶּן אֲתֹנוֹת" (זכריה ט:ט). וְאָמַר **כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבוּשׁוֹ** עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר עָלָיו גַּם כֵּן בְּמִזְמוֹר (מה:ב) "רָחַשׁ לִבִּי דָּבָר טוֹב", "מֹר וַאֲהָלוֹת קְצִיעוֹת כָּל בִּגְדֹתֶיךָ" שֶׁנֶּאֱמַר, בְּדֶרֶךְ מָשָׁל עַל הַחָכְמָה וְעַל הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דֶּרֶךְ מָשָׁל בְּסֵפֶר (קהלת ט:ח) "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים וְשֶׁמֶן עַל רֹאשְׁךָ לֹא יֶחְסָר". וְאָמַר **בַּיַּיִן**, כִּי רֵיחַ הַיַּיִן טוֹב כּוֹלֵל בַּעֲלֵי הָרֵיחַ. וְכֵן אָמַר "זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן" (הושע יד:ח), לְפִיכָךְ אָמַר **בַּיַּיִן** בְּפִתְחַ הַבֵּי"ת שֶׁמּוֹרֶה הַיְדִיעָה, כְּלוֹמַר הַיַּיִן הַיָּדוּעַ בָּרֵיחַ וּבַטַּעַם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן", וְאָמַר "וְחִכֵּךְ כְּיֵין הַטּוֹב" (שיר השירים ז:י). וְנֶאֱמַר עָלָיו זֶה כִּי הַשִּׂכְלִיּוֹת יַעַמְדוּ לוֹ בִּמְקוֹם הַחוּשִׁיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חָכְמָה וּבִינָה רוּחַ עֵצָה וּגְבוּרָה, רוּחַ דַּעַת וְיִרְאַת ה', וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת ה', לֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט וְלֹא לְמִשְׁמַע אָזְנָיו יוֹכִיחַ, וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים וְגוֹ' וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט פִּיו וְגוֹ'" (ישעיהו יא:ב-ד). וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וּבְדַם עֲנָבִים**, הִנֵּה זָכַר עַל כִּבּוּס הַמַּרְאֶה שֶׁנִּרְאָה הַדָּבָר יָפֶה אַחַר הַכִּבּוּס, וְזָכַר הַיַּיִן עַל הָרֵיחַ וְהַכֹּל מְבֹאָר דֶּרֶךְ מָשָׁל.

וְאָמַר **חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן וּלְבֶן־שִׁנַּיִם מֵחָלָב**. כְּבָר זָכַר הַיַּיִן לְעִנְיַן הָרֵיחַ וְזָכַר אוֹתוֹ הֵנָּה לְעִנְיַן הַמַּרְאֶה, וְאֵלֶּה שְׁתֵּי הַמַּרְאוֹת שֶׁזָּכַר שְׁתֵּיהֶם הַיְפוֹת שֶׁבַּמַּרְאֶה, וְכֵן אָמַר "זַכּוּ נְזִירֶיהָ מִשֶּׁלֶג צַחּוּ מֵחָלָב אָדְמוּ עֶצֶם מִפְּנִינִים סַפִּיר גִּזְרָתָם" (איכה ד:ז) וְאָמַר "דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם" (שיר השירים ה:י) וּמַעֲלַת הַיַּיִן בְּמַרְאֵהוּ כְּשֶׁהוּא אָדֹם מַבְהִיק, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אַל תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי יִתֵּן בַּכּוֹס עֵינוֹ" (משלי כג:לא) וְהִנֵּה הוּא לָעֵינַיִם מַרְאֵהוּ וּמַרְאֶה אַחֵר. וְכֵן הַלֶּבֶן הַצַּח מַבְהִיק מַרְאֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר" (שמות כד:י) וּמִזֹּאת הַשָּׁמַיִם וּמִטָּהֳרָתָם יֵרָאוּ הַכּוֹכָבִים מֵאָחוֹרָיו, וְכֵן הַסַּפִּיר מַרְאֶה אֶחָד מֵאֲחוֹרָיו. וּפֵרֵשׁ **עֵינַיִם** שְׁתֵּי מַרְאוֹת, וְכֵן פֵּרֵשׁ **שִׁנַּיִם**, וְהַשִּׁנַּיִם הֵם לְבָנוֹת מִכָּל הַגּוּף, וְכֵן שִׁבַּח אוֹתָם בְּלֶבֶן שֶׁאָמַר "שִׁנַּיִךְ כְּעֵדֶר הָרְחֵלִים" (שיר השירים ו:ו) כִּי הָרְחֵלִים צַמְרָם לָבָן; וְגַם הֵם חֲזָקוֹת שֶׁאֵין עוֹמֵד קַיָּם בַּגּוּף לְאַחַר מִיתָה לְאֹרֶךְ יָמִים כְּמוֹ הַשִּׁנַּיִם, וְגַם עוֹמְדִים בְּלַבְנוּתָם לֹא יְשַׁנֵּם הָעַפְרוּרִית, וְזָכַר שְׁתֵּי הַמַּרְאוֹת בִּלְשׁוֹן הַשְׁנִיּוּת **עֵינַיִם שִׁנַּיִם**, וְהָאֶחָד מַגִּיד עַל חֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ לְמָשָׁל עַל הַמָּשִׁיחַ כִּי מִישֶׁר מַעֲשָׂיו עַל הַשְׁלֵמוּת יֵרָאֶה יֹשֶׁר לְבָבוֹ וְעֹצֶם כֹּחוֹ בַּתַּחְתּוֹנִים וּבָעֶלְיוֹנִים עַד הַשָּׁגָתוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ כְּפִי מַה שֶּׁיִּסְבֹּל הַשֵּׂכֶל בְּעוֹדוֹ בַּגּוּף. וְהִנֵּה יִהְיֶה תֹּכוֹ כְּבָרוֹ, וְיוֹתֵר. כִּי יִתְרוֹן פְּעֻלַּת הַשֵּׂכֶל עַל פְּעֻלַּת הַמַּעֲשֶׂה מְאֹד. וְכָל הָעִנְיָן הַזֶּה אָמַר יַעֲקֹב אָבִינוּ בְּרוּחַ נְבוּאָה שֶׁבָּאַתְהוּ כְּשֶׁקָּרָא לְבָנָיו, וְאָמַר לְכָל אֶחָד כְּפִי שֶׁהֶרְאַתְהוּ הַנְּבוּאָה.

פסוק יג

זְבוּלֻן. עַד הֵנָּה כְּסֵדֶר לֵידָתָם, וְעַתָּה הִקְדִּים זְבוּלֻן לְיִשָּׂשכָר וְיִשָּׂשכָר נוֹלַד קֹדֶם זְבוּלֻן, וְאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צט:ט) לְפִי שֶׁיִּשָּׂשכָר עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּזְבוּלֻן עוֹסֵק בְּפַרְקְמַטְיָא וּמַאֲכִילוֹ וְהֶחֱיָהוּ, לְפִיכָךְ קָדַם עָלָיו "עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ" (משלי ג:יח), וְכֵן מֹשֶׁה אָמַר "שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ" (דברים לג:יח).
לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֹּן. כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסֵפֶר (יהושע יט:יא) "וְעָלָה גְּבוּלָם יָמָּה", וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה "כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ" (דברים לג:יט). וְחוֹף הוּא עִנְיָן כִּסּוּי כְּמוֹ חֻפָּה, וְהוּא הַנָּמֵל, מָקוֹם שֶׁמִּתְכַּסּוֹת שָׁם הַסְּפִינוֹת מִפְּנֵי הָרוּחוֹת הַנּוֹשְׁבוֹת, לְפִיכָךְ נִקְרָא חוֹף.
וְהוּא לְחוֹף אֳנִיּוֹת. וְהוּא יִהְיֶה תָּמִיד לְחוֹף אֳנִיּוֹת, כֵּן יִהְיֶה רֹב עִסְקוֹ בְּסְחוֹרָה דֶּרֶךְ יָם וְיִהְיוּ אֳנִיּוֹת בְּחוֹף הַיָּם בְּאַרְצוֹ.

וַיִּרְכָּתוֹ עַל־צִידֹן. סוֹף גְּבוּלוֹ יִהְיֶה עַל צִידֹן, כִּי צִידֹן הִיא לְחוֹף יַמִּים. וּפֵירַשׁ **עַל** כְּמוֹ עַד, וְכֵן "עַל הַמַּעְבָּרוֹת" (יהושע ב:ז) כְּמוֹ עַד.
וַיִּרְכָּתוֹ. כְּמוֹ "וּלְיַרְכְּתֵי הַמִּשְׁכָּן" (שמות כו:כג).

פסוק יד

יִשָּׂשכָר חֲמֹר גָּרֶם. כְּמוֹ חֲמוֹר חָזָק בַּעַל גְּרָמִים שֶׁרוֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ כְּשֶׁיִּרְצֶה לָנוּחַ מְעַט וְיָקוּם עִם מַשָּׂאוֹ.
וְהַמִּשְׁפְּתָיִם. הֵם הַמַּשּׂוּאוֹת שֶׁנּוֹשֵׂא. וְאָמַר **מִשְׁפְּתַיִם** לְשׁוֹן שְׁנַיִם, כִּי עוֹרְכִים עָלָיו שְׁנֵי מַשּׂוּאוֹת אֶחָד מִיָּמִין וְאֶחָד מִשְּׂמֹאל, וְדִמָּהוּ הַדִּמְיוֹן הַזֶּה, רוֹצֶה לוֹמַר כִּי תִּהְיֶה אַרְצוֹ טוֹבָה וְיִתְעַסֵּק בַּעֲבוֹדַת אַרְצוֹ, לֹא יֵצֵא לַמִּלְחָמָה עִם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים אֶלָּא יִתֵּן מַס לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל שֶׁיַּנִּיחֵהוּ בְּאַרְצוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיַּרְא מְנוּחָה כִּי טוֹב" (בראשית מט:טו). וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ זֶה הָעִנְיָן שֶׁהָיָה שֵׁבֶט יִשָּׂשכָר עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְהָיְתָה לוֹ אֶרֶץ טוֹבָה, וְהוּא מָשָׁל שֶׁתְּהֶיה תּוֹרָתוֹ נְעִימָה וּשְׁלֵמָה וִיגִיעָתוֹ בַּתּוֹרָה הָיְתָה לוֹ מְנוּחָה וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיַּרְא מְנוּחָה וְגוֹ', וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל" (שם), עֲבוֹדַת הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה, "וַיְהִי לְמַס עֹבֵד" (שם), שֶׁהָיָה עֶבֶד יִשְׂרָאֵל וְשָׁלַח לָהֶם דִּבְרֵי תּוֹרָה וְחָכְמָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וּמִבְּנֵי יִשָּׂשכָר יוֹדְעֵי בִינָה לָעִתִּים לָדַעַת מַה יַּעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים א יב:לג).

פסוק טז

דָּן יָדִין עַמּוֹ. אָמַר כִּי מִדָּן יִהְיֶה שׁוֹפֵט כְּמוֹ מֵאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל, וְהֻצְרַךְ לוֹמַר זֶה מִפְּנֵי שֶׁהָיָה בֶּן הַשִּׁפְחָה, אַף עַל פִּי כֵן יִהְיֶה **כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל** בִּגְדֻלָּה, וְכֵן הָיָה רֹאשׁ דֶּגֶל, וְשָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל. וְאָמַר זֶה עַל שִׁמְשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְהוּא שָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל" (שופטים טז:לא).

פסוק יז

יְהִי־דָן. דִּמָּהוּ לְנָחָשׁ וּלְשִׁפִיפוֹן שֶׁהוֹלֵךְ יְחִידִי, כִּי שְׁאָר הַחַיּוֹת בְּרֹב הוֹלְכִים חֲבוּרוֹת, וְהַנָּחָשׁ לְעוֹלָם הוֹלֵךְ יְחִידִי וּמֵמִית רַבִּים, וְכֵן שִׁמְשׁוֹן הָלַךְ יָחִיד וְהָיָה מֵמִית רַבִּים מִשּׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל רַגְלִים וּפָרָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שופטים טו:ח) "וַיַּךְ אוֹתָם שׁוֹק עַל יָרֵךְ" וּבִלְחִי הַחֲמוֹר הִכָּה אֶלֶף וְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד פְּלִשְׁתִּים. זֶהוּ שֶׁאָמַר יַעֲקֹב אָבִינוּ "לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה'" (בראשית מט:יח), וְזֶה יְשׁוּעָתְךָ תִּהְיֶה שֶׁאִישׁ אֶחָד יְנַצֵּחַ כַּמָּה אֲלָפִים, אֵין זֶה כִּי אִם יְשׁוּעַת הָאֵל. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים כְּשֶׁרָאָה יַעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁיִּנָּקְרוּ

פְּלִשְׁתִּים אֶת עֵינָיו אָמַר "לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי" שֶׁיִּנָּקֵם נִקְמָתוֹ מֵהֶם, וְכֵן הָיָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי רַבִּים אֲשֶׁר הֵמִית בְּמוֹתוֹ מֵאֲשֶׁר הֵמִית בְּחַיָּיו" (שופטים טז:ל).

פסוק יט

גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ. גְּדוּד יָבֹא עָלָיו שֶׁיְּגוּדֶנּוּ, **וְהוּא יָגֻד עָקֵב** בַּסּוֹף, בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דברי הימים א ה:יח-כב). וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּזְכְּרוּ תְּחִלָּה כִּי עַל סְפוּר בְּנֵי גָד בָּא זֶה הָעִנְיָן, כִּי בְּזָכְרוֹ סְפוּר בְּנֵי רְאוּבֵן בַּתְּחִלָּה זָכַר הַמִּלְחָמָה שֶׁעָשׂוּ הֵם עִם הַהַגְרִיאִים. אִם כֵּן הַמִּלְחָמָה הַזֹּאת הָיְתָה לִבְנֵי גָד, וְזָכַר בְּנֵי רְאוּבֵן וַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה כִּי הֵם עָזְרוּם.

פסוק כ

מֵאָשֵׁר. בְּמֵ"ם נִרְאֶה כִּי עַל מִקְצָת אַרְצוֹ אָמַר שֶׁתִּהְיֶה שְׁמֵנָה, וְלַחְמוֹ הוּא אַרְצוֹ, כִּי הִיא הַמּוֹצִיאָה לֶחֶם, וְהַלֶּחֶם כְּלָל לְכָל מַאֲכָל, וְהָיָה בְּאַרְצוֹ זֵיתִים לָרֹב, וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה "וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ" (דברים לג:כד), וְכֵן שְׁאָר פֵּירוֹת אַרְצוֹ הָיוּ שְׁמֵנִים. **וְהוּא יִתֵּן מַעֲדַנֵּי־מֶלֶךְ**, לְפִי שֶׁאַרְצוֹ תִּהְיֶה שְׁמֵנָה יִשְׁלַח מִפֵּירוֹתֶיהָ לַמְּלָכִים לְמַעֲדָן.

פסוק כא

נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה. נִתְנַבֵּא עַל הַתְּשׁוּעָה שֶׁתָּבוֹא עַל יִשְׂרָאֵל עַל יַד אִישׁ מִשִּׁבֶט נַפְתָּלִי וְהוּא בָּרָק, וְעַל יַד דְּבוֹרָה, וְהִיא כְּאַיָּלָה שֶׁהִיא קַלָּה בְּרַגְלֶיהָ, וְלֹא אָמַר אַיָּל, כִּי עִקַּר הַמַּעֲשֶׂה עַל יַד נְקֵבָה הָיָה וְהִיא דְּבוֹרָה. וְאָמַר **שְׁלֻחָה**, כְּאִלּוּ שְׁלוּחָה לְמַהֵר הַמַּעֲשֶׂה וְכֵן נֶאֱמַר בַּשִּׁירָה עַל בָּרָק "בְּעֶמֶק שֻׁלַּח בְּרַגְלָיו" (שופטים ה:טו) וְאָמַר עַל הַשִּׁירָה שֶׁיְּשִׁירוּ אַחַר הַתְּשׁוּעָה **הַנֹּתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר**.

פסוק כב

בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף. הַסָּעִיף נִקְרָא בֵּן, לְפִי שֶׁהוּא תּוֹלֶדֶת הָאִילָן. יֹאמַר **בֵּן** שֶׁהוּא לְשׁוֹן זָכָר וְכִנָּה בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה וְאָמַר **פֹּרָת**, וְאָמַר **בָּנוֹת**, וְאָמַר **צָעָדָה**, לְפִי שֶׁהוּא הַסָּעִיף וְהִיא הַפְּאֵרָה שֶׁהוּא בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן אָמַר "בִּסְעִפּוֹתָיו קִנְּנוּ" (יחזקאל לא:ו) בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֶחְבְּשָׁה לִּי הַחֲמוֹר וְאֶרְכַּב עָלֶיהָ" (שמואל ב יט:כז) לְפִי שֶׁיִּקָּרֵא חֲמוֹר וְיִקָּרֵא בְּהֵמָה, וְכֵן "שַׁלְמַת רַעֲךָ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ" (שמות כב:כה), לְפִי שֶׁיִּקָּרֵא שַׂלְמָה וּבֶגֶד, וְהַדּוֹמִים לָהֶם שֶׁכָּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מִכְלוֹל. **וּפֹרָת** הַתֵּי"ו בִּמְקוֹם הֵ"א, וְאָמַר לְזָכָר פֹּרֶה וּלְנְקֵבָה פֹּרָה, וּבָא הַתֵּי"ו בִּמְקוֹם הֵ"א, כְּמוֹ "וְקָרְאוּ אֹתָכֶם" (דברים לא:כט) כְּמוֹ וְקָרָאָה.

בֵּן פֹּרָת עֲלֵי־עָיִן. שֶׁלֹּא יִבּוֹל עָלֶיהוּ וְיִפְרֶה וְיִרְבֶּה מְאֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם" (תהלים א:ג), וְכֵן הָיוּ בְּנֵי יוֹסֵף רַבִּים, וְכָפַל הָעִנְיָן לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁנֵי שִׁבְטִים.
בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי־שׁוּר. וְאֵלֶּה שְׁתֵּי הַבָּנוֹת הֵן הַפֹּארוֹת, יִגְדְּלוּ וְיַאֲרְכוּ כָּל כָּךְ עַד שֶׁיַּעֲלוּ עַל הַחוֹמָה, כְּמוֹ שֶׁמַּעֲלִין גֶּפֶן סוֹרֵקֶת עַל הַחוֹמָה.

פסוק כג

וַיְמָרְרֻהוּ וְרֹבּוּ. אִם דִּבֵּר זֶה עַל הֶעָבָר, אָמַר זֶה עַל פּוֹטִיפַר וְאִשְׁתּוֹ, עַל אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ, אֲבָל לֹא עַל אֶחָיו, כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁדִּבֵּר יַעֲקֹב אֲבִינוּ בִּגְנוּת בָּנָיו בְּשָׁעָה שֶׁבֵּרְכָם, וְאַף עַל פִּי שֶׁדִּבֵּר בִּגְנוּת רְאוּבֵן, עָשָׂה כֵּן לָתֵת טַעַם לָמָּה נִטְלָה מִמֶּנּוּ בְּכוֹרָתוֹ, וְכֵן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, לָמָּה חִלְּקָם.
וַיְמָרְרֻהוּ. מֵרְרוּ חַיָּיו שֶׁנְּתָנוּהוּ בְּמַאֲסָר יוֹתֵר מִשְּׁנָתַיִם יָמִים, וְאָמַר בְּמִזְמוֹר "עִנּוּ בַכֶּבֶל רַגְלוֹ בַּרְזֶל בָּאָה נַפְשׁוֹ" (תהלים קה:יח).
וְרֹבּוּ. הוֹרוּ בּוֹ חִצֵּיהֶם, וְהוּא מִפְּעָלֵי הַכֶּפֶל, וּבָא לְגִזְרַת פָּעוּל בְּשֶׁקֶל "רוֹמּוּ מְעַט" (איוב כד:כד).
וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים. שִׂטְמוּהוּ חִנָּם אוֹתָם בַּעֲלֵי חִצִּים שֶׁהִלְשִׁינוּהוּ אֶל אֲדוֹנָיו, וְהַדְּבָרִים הָרָעִים כִּנָּה אוֹתָם בְּחִצִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים קכ:ד) "חִצֵּי גִבּוֹר שְׁנוּנִים עִם גַּחֲלֵי רְתָמִים".

פסוק כד

וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ. קַשְׁתָּם שֶׁהוֹשְׁמוּ חִצֵּיהֶם בָּם נִשְׁבְּרָה, אֲבָל קַשְׁתּוֹ יָשְׁבָה בְּמָקוֹם חָזָק עַד שֶׁעָלָה לְמַעְלָה.
וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו. וַיִּתְחַזְּקוּ זְרֹעֵי יָדָיו, כְּלוֹמַר הָיָה לוֹ כֹּחַ רַב לְהַשִּׁיב גְּמוּלָם לְשׂוֹנְאָיו, וְכֵן "מְפַזֵּז וּמְכַרְכֵּר" (שמואל ב ו:טז) עִנְיָן חֹזֶק, כִּי הַמְכַרְכֵּר מְחַזֵּק אֵזוֹר מָתְנָיו בְּעֵת רָקְדוֹ, וּמֵאַיִן בָּא לוֹ כָּל הַכֹּבוֹד הַזֶּה.
מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב. מִיַּד הָאֵל שֶׁהוּא אֲבִיר יַעֲקֹב, שֶׁחִזֵּק אוֹתוֹ וְלֹא נָמוֹטוּ פְּעָמָיו בְּכָל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ עָלָיו.
מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל. מִשָּׁם, מִכְּבוֹד יוֹסֵף שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל רָעָה עַתָּה כָּל יִשְׂרָאֵל. וּלְפִי שֶׁהָאֶבֶן עֶצֶם חָזָקָה וְגוּף אֶחָד כִּנָּה כָּל יִשְׂרָאֵל לְאֶבֶן, אוֹ לְפִי שֶׁיִּשְׂרָאֵל עִקַּר בְּנְיַן הָעוֹלָם קְרָאָם אֶבֶן עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל. וְרַב סַעַדְיָה פֵּרֵשׁ בַּעֲרָבִי "דִּיאַתִי", פֵּרֵשׁ עֶצֶם כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ.

פסוק כה

מֵאֵל אָבִיךָ. בָּא אֵלֶיךָ זֶה הַכָּבוֹד, וְהוּא יַעְזְרֶךָ. **וְאֵת שַׁדַּי**. וּמֵאֵת שַׁדַּי בָּא אֵלֶיךָ וְהוּא יְבָרְכֶךָ. וּמ"ם **מֵאֵל** עוֹמֵד בִּמְקוֹם שְׁנַיִם.

וּבַמֶּה יְבָרֶכְךָ? שֶׁתִּהְיֶה אַרְצְךָ מְבֹרֶכֶת **מִבְּרְכֹת שָׁמַיִם מֵעָל**. וְהוּא הַטַּל וְהַגֶּשֶׁם בְּעִתּוֹ. וְכֵן יִתֵּן לְךָ **בִּרְכֹת תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת**. וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה "מְבֹרֶכֶת ה' אַרְצוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת" (דברים לג:יג). וְאָמַר עַל הַמַּיִם שֶׁהֵם בְּבֶטֶן הָאָרֶץ כְּאִלּוּ הֵם רוֹבְצִים עַד בֹּא עִתָּם וְיֵצְאוּ, אוֹ עַל יְדֵי אָדָם אוֹ עַל יְדֵי מְטַר הַשָּׁמַיִם, שֶׁאַרְצוֹ תִּהְיֶה מְלֵחְלַחַת מֵהַמַּיִם שֶׁתַּחַת הָאָרֶץ עַד שֶׁלֹּא תִּהְיֶה יַבֶּשֶׁת לְאֶחָד מִן הָעֲשָׂבִים וְהָעֵצִים שֶׁיִּצְמְחוּ בָהּ אֲפִלּוּ בָּעֵת שֶׁלֹּא יֵרֵד הַגֶּשֶׁם.

בִּרְכֹת שָׁדַיִם וָרָחַם. דַּעַת הַמְתַרְגֵּם יָדוּעַ, וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים בִּרְכוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְאַף עַל פִּי שֶׁזֶּכֶר כָּפַל הָעִנְיָן לְחַזֵּק, כִּי הַשָּׁמַיִם בְּתוֹתָם הַמָּטָר הֵם כְּמוֹ הַשָּׁדַיִם שֶׁנּוֹתְנִין הֶחָלָב, וְהָאָרֶץ בְּהוֹצִיאָהּ פֵּירוֹת הִיא כְּמוֹ הָרֶחֶם. וְאָבִי אֲדוֹנִי זְכָרוֹנוֹ לִבְרָכָה פֵּרֵשׁ **שָׁדַיִם** הַמֵּינִיקוֹת **וָרָחַם** הָאֵם, וְזָכַר אַחַר כֵּן **בִּרְכֹת אָבִיךָ**, כִּי שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה מְבָרְכִים הַיְלוּד, הָאָב וְהָאֵם וְהַמֵּינֶקֶת. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי הוּא בִּרְכוֹת הַנּוֹלָדִים, וְהַהֶפֶךְ, "רַחַם מַשְׁכִּיל וְשָׁדַיִם צֹמְקוֹת" (הושע ט:יד).

פסוק כו

בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ. כְּמוֹ יִגְבְּרוּ, וְרַבִּים כָּמוֹהוּ עָבָר בִּמְקוֹם עָתִיד, וּבְדִבְרֵי הַנְּבוּאָה יוֹתֵר. אָמַר: בִּרְכוֹתַי שֶׁאֲנִי מְבָרֵךְ אוֹתְךָ יִגְבְּרוּ עַל **בִּרְכֹת הוֹרַי** שֶׁבֵּרְכוּ אוֹתִי, **וְהוֹרַי**, פֵּירוּשׁוֹ אֲבוֹתַי, וְהֵם אַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְהָאָב יִקָּרֵא הוֹרֶה וְהָאֵם הוֹרָה, כִּי שְׁנֵיהֶם שׁוּתָּפִין בְּהֹרְיוֹן, הָאָב נוֹתֵן הַהֹרְיוֹן וְהָאֵם מְקַבֶּלֶת אוֹתוֹ.

עַד תַּאֲוַת גִּבְעֹת עוֹלָם. וְהַבְּרָכוֹת יִהְיוּ לְךָ וּלְזַרְעֲךָ עַד גְּבוּל גִּבְעוֹת עוֹלָם. **תַּאֲוַת** מִן "וְהִתְאַוִּיתֶם לָכֶם" (במדבר לד:י), שֶׁפֵּרוּשׁוֹ וְהִגְבַּלְתֶּם. וְרוֹצֶה לוֹמַר כָּל זְמַן שֶׁהָעוֹלָם קַיָּם, וְזָכַר הַגְּבָעוֹת כִּי הַגְּבָעוֹת וְהָהָרִים הֵם הַדָּבָר הַקַּיָּם יוֹתֵר בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל, וְכֵן אָמַר "כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תְּמוּטֶינָה" (ישעיה נד:י).

תִּהְיֶיךָ לְרֹאשׁ יוֹסֵף. כָּפַל הָעִנְיָן בְּמִלּוֹת שׁוֹנוֹת לְחַזֵּק הָעִנְיָן.

וְאָמַר **וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו**. נָזִיר – שַׂר וְגָדוֹל, כְּמוֹ "מְנֻזָּרִיךְ כָּאַרְבֶּה" (נחום ג:יז).

פסוק כז

בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף. יִהְיֶה כְּמוֹ הַזְּאֵב שֶׁהוּא טוֹרֵף בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת, וְהוּא אַבִּיר לֵב לְבוֹא אֶל הַיִּשּׁוּב יוֹתֵר מִשְּׁאָר חַיּוֹת, וְכֵן בְּנֵי בִנְיָמִין יִהְיוּ גִּבּוֹרִים וְאַבִּירֵי לֵב וּבַעֲלֵי מִלְחָמָה, וְכֵן נִזְכְּרוּ בִּדְבַר פִּלֶגֶשׁ בִּגִבְעָה (שופטים כ) וּבִדְבַר דָּוִד כְּשֶׁבָּאוּ אֵלָיו, וְאָמַר עֲלֵיהֶם (דברי הימים א יב:ב) "מִימִינִים וּמַשְׁמְאִילִים בָּאֲבָנִים וּבַחִצִּים".

בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד. אָמַר וְיוֹתֵר יִהְיֶה מִן הַזְּאֵב, כִּי הַזְּאֵב טוֹרֵף בָּעֶרֶב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "זְאֵבֵי עֶרֶב" (צפניה ג:ג), אֲבָל בִּנְיָמִין בַּבֹּקֶר וּבָעֶרֶב יֹאכַל עַד אוֹיְבָיו וִיחַלֵּק שְׁלָלָם, **וְעַד** כְּמוֹ **שָׁלָל**, תַּרְגּוּם שָׁלָל "עֲדָאה", וְרַמַז גַּם כֵּן בָּזֶה מִלְחֶמֶת שָׁאוּל, שֶׁהָיָה מִשֵּׁבֶט בִּנְיָמִין, בַּעֲמָלֵק וּבִשְׁאָר הַגּוֹיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב, וְכֵן מָרְדֳּכַי שֶׁקָּם עַל הָמָן וְעַל בָּנָיו וְהָיְתָה תְּשׁוּעָה גְּדוֹלָה לְיִשְׂרָאֵל עַל יָדוֹ. וְקָרָא מִלְחֶמֶת שָׁאוּל **בֹּקֶר** לְפִי שֶׁהָיְתָה בִּתְחִלַּת מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּאַרְצָם, וְקָרָא מִלְחֶמֶת מָרְדֳּכַי **עֶרֶב** לְפִי שֶׁגָּלוּ יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצָם וְהָיוּ בַּגָּלוּת שֶׁדּוֹמֶה לָעֶרֶב.

וּמַה שֶּׁאָמַר **יְחַלֵּק שָׁלָל**. וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "וּבַבִּזָּה לֹא שָׁלְחוּ אֶת יָדָם" (אסתר ט:טו), לְפִי שֶׁנִּתַּן הַמֶּלֶךְ לְמָרְדֳּכַי כָּל אֲשֶׁר לְהָמָן.

פסוק כח

כֹּל־אֵלֶּה שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנֵים עָשָׂר. אָמַר זֶה לְפִי שֶׁיּוֹסֵף הָיָה שְׁנֵי שִׁבְטִים, אַף־עַל־פִּי־כֵן לֹא הָיוּ אֶלָּא שְׁנֵים עָשָׂר בַּחֲלֻקַּת הָאָרֶץ, כִּי לֵוִי לֹא נָטַל חֵלֶק בָּאָרֶץ; וְהִנֵּה שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים.

וְזֹאת אֲשֶׁר־דִּבֶּר לָהֶם אֲבִיהֶם. זֹאת הָעֲתִידָה אוֹ הַנְּבוּאָה.

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם. וּכְשֶׁכְּלָה דְּבָרָיו בְּמַה שֶּׁיִּקְרָא אוֹתָם, בֵּרַךְ אוֹתָם, וְלֹא זָכַר הַבְּרָכָה שֶׁבֵּרְכָם, אֶלָּא אָמַר **אִישׁ אֲשֶׁר כִּבִרְכָתוֹ**, בְּרָכָה הָעֲתִידָה לָבֹא עַל כָּל אֶחָד וְאֶחָד בֵּרַךְ אוֹתָם. איש אשר כברכתו, ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד ברך אותם:

פסוק כט

וַיְצַו אוֹתָם. אַחַר שֶׁבֵּרְכָם, צִוָּה לָהֶם שֶׁיְּקַבְּרוּהוּ בְּקֶבֶר אֲבוֹתָיו; אַף עַל פִּי שֶׁצִּוָּה יוֹסֵף בָּזֶה, צִוָּה גַּם כֵּן שֶׁאָר בָּנָיו, שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם זְרִיזִים בִּקְבוּרָתוֹ.

אֶל־עַמָּי. כְּמוֹ עִם אֲבוֹתַי, וְכֵן "וְאִשָּׁה אֶל־אֲחוֹתָהּ לֹא תִקָּח" (ויקרא יח:יח).

אֶל הַמְּעָרָה. כְּמוֹ בַּמְּעָרָה; "וְאֶל הָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת" (שמות כה:כא), כְּמוֹ בָּאָרֶץ.

פסוק ל
בַּמְּעָרָה. וְהַטַּעַם לָמָּה זָכַר דְּבַר הַמְּקֻנָה בְּכָל מָקוֹם, כָּתַבְנוּ בְּפָרָשַׁת וַיְהִיוּ חַיֵּי שָׂרָה (בראשית כה:י).

פסוק לא
שָׁמָּה קָבְרוּ. יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל.
קָבְרוּ אֶת־יִצְחָק. וְלֹא אָמַר קְבָרְנוּ, כִּי הוּא וְעֵשָׂו קְבָרוּ אוֹתוֹ, לְפִי שֶׁלֹּא רָצָה לְשַׁתֵּף עַצְמוֹ עִם עֵשָׂו שֶׁהָיָה רָשָׁע.

פסוק לג
וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו. כִּי בְּעוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר עִמָּם הָיָה מִתְחַזֵּק וְיוֹשֵׁב עַל הַמִּטָּה, וְרַגְלָיו חוּץ לַמִּטָּה, וְכַאֲשֶׁר כָּלָה לְדַבֵּר, אָסַף רַגְלָיו אֶל־הַמִּטָּה וְשָׁכַב עַל הַמִּטָּה.
וַיִּגְוַע. בְּמִיתַת הַצַּדִּיקִים, מִיתָה קַלָּה בְּלֹא צַעַר. וְיֵשׁ דְּרָשׁ (תענית ה ב): לְפִי שֶׁלֹּא אָמַר "וַיָּמָת", אָמְרוּ: יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת; וְהִנֵּה בְּמֹשֶׁה נֶאֱמַר "וַיָּמָת" (דברים לד:ה), וְאָמְרוּ בַּדְּרָשׁ (ספרי דברים שנז): רַבֵּנוּ לֹא מֵת; וֶאֱמֶת הוּא כִּי הַצַּדִּיקִים אֵינָם מֵתִים.
וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו. פֵּרַשְׁנוּהוּ (בראשית כה:ח).

פרק נ

פסוק א
וַיִּפֹּל יוֹסֵף. וְכֵן אֶחָיו, אֶלָּא שֶׁהוּא הֵחֵל לְפִי גְּדֻלָּתוֹ וּכְבוֹדוֹ.

פסוק ב
לַחֲנֹט. הוּא שֶׁחוֹנְטִים אֶת הַמֵּת בְּסַמִּים יְדוּעִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַסְרִיחַ.

פסוק ג
שִׁבְעִים יוֹם. אַרְבָּעִים שֶׁל חֲנֻטָּה, וּשְׁלֹשִׁים שֶׁל בְּכִי שֶׁעוֹשִׂין לְכָל אָדָם גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁמָּצָאנוּ בְּאַהֲרֹן וּבְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ (במדבר כ:כט; דברים לד:ח); אֲבָל אוֹתָם יַעֲשׂוּ אַחַר קְבוּרָה, אֲבָל לְיַעֲקֹב אָבִינוּ עָשׂוּ קֹדֶם קְבוּרָה, כִּי חֲנוּט הָיָה, וְכָל אוֹתָן הַיָּמִים בָּכוּ אוֹתוֹ הַמִּצְרִיִּים לִכְבוֹד יוֹסֵף. וּלְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא נשא כו): בָּכוּ אוֹתוֹ גַּם לִכְבוֹדוֹ, לְפִי שֶׁנִּפְסַק הָרָעָב בַּעֲבוּרוֹ.